FRİEDRİCH ENGELS

ANTİ-DÜHRİNG

SOL
YAYINLARI

FRİEDRİCH ENGELS • ANTİ-DÜHRİNG

İKİNCİ BASKI

ANTİ-DÜHRİNG

BAY EUGEN DÜHRİNG BİLİMİ ALTÜST EDİYOR

FRİEDRİCH ENGELS

ÇEVİREN

KENAN SOMER

Friedrich Engels'in *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, Anti-Dühring* (=*Anti-Dühring, M. E. Dühring Bouleverse la Science*, Editions Sociales, Paris 1973) adlı yapıtını, Fransızcasından Kenan Somer dilimize çevirmiş, ve kitap, *Anti-Dühring, Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* adı ile, *Sol Yayınları* tarafından, Mart 1977 (Birinci Baskı: Mart 1975) tarihinde, Ankara'da, *İlkyaz Basımevi*'nde dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

7 *Sunuş*
9 Alman İşçi Hareketinin Oluşması ve Gelişmesi
13 Lasalcı Partinin Kuruluşu
15 Eisenach Kongresine Doğru
18 Eisenach Kongresinden Gotha Kongresine
22 Herr Dühring, Privat-Dozent
25 Sosyal-Demokrat Parti ve Eugen Dühring
28 "Anti-Dühring"in Doğuşu
34 "Anti-Dühring"in Yayımlanması
38 "Anti-Dühring"in Anlam ve Önemi

ANTİ-DÜHRİNG
45

47 Üç Baskının Önsözleri
47 I
51 II
60 III

GİRİŞ
63

65 Birinci Bölüm. — Genel Düşünceler
81 İkinci Bölüm. — Bay Dühring Neler Vaadediyor

BİRİNCİ KISIM

FELSEFE
89

91 Üçüncü Bölüm. — Sınıflama. Önselcilik
101 Dördüncü Bölüm. — Evren Şeması
108 Beşinci Bölüm. — Doğa Felsefesi. Uzay ve Zaman
123 Altıncı Bölüm. — Doğa Felsefesi. Evrendoğum, Fizik, Kimya
138 Yedinci Bölüm. — Doğa Felsefesi. Organik Dünya
152 Sekizinci Bölüm. — Doğa Felsefesi. Organik Dünya (Son)
163 Dokuzuncu Bölüm. — Ahlâk ve Hukuk. Ölümsüz Doğruluklar
178 Onuncu Bölüm. — Ahlâk ve Hukuk. Eşitlik
194 Onbirinci Bölüm. — Ahlâk ve Hukuk. Özgürlük ve Zorunluluk
210 Onikinci Bölüm. — Diyalektik. Nicelik ve Nitelik
224 Onüçüncü Bölüm. — Diyalektik. Yadsımanın Yadsınması
243 Ondördüncü Bölüm. — Vargı

İKİNCİ KISIM

EKONOMİ POLİTİK

247

249 Birinci Bölüm. — Konu ve Yöntem
265 İkinci Bölüm. — Zor Teorisi
276 Üçüncü Bölüm. — Zor Teorisi (Devam)
288 Dördüncü Bölüm. — Zor Teorisi (Son)
303 Beşinci Bölüm. — Değer Teorisi
319 Altıncı Bölüm. — Yalın Emek ve Bileşik Emek
327 Yedinci Bölüm. — Sermaye ve Artı-Değer
340 Sekizinci Bölüm. — Sermaye ve Artı-Değer (Son)
353 Dokuzuncu Bölüm. — Doğal İktisat Yasaları. Toprak Rantı
362 Onuncu Bölüm. — "Eleştirel Tarih" Üzerine

ÜÇÜNCÜ KISIM

SOSYALİZM

407

409 Birinci Bölüm. — Tarihsel Bilgiler
425 İkinci Bölüm. — Teorik Bilgiler
451 Üçüncü Bölüm. — Üretim
469 Dördüncü Bölüm. — Bölüşüm
489 Beşinci Bölüm. — Devlet, Aile, Eğitim

"ANTİ-DÜHRİNG" İÇİN ELYAZMALARI

507

509 Hazırlık Çalışmaları
509 Zor
510 "Zor" Konusunda
511 Dühring. Sosyalizm. İlginçlikler
512 Prusya
513 Toplumsal Alandaki Öncelleri Üzerine
516 Dühringlikler
521 Dühring. Cafcaflı Sözler
523 Dühring. İktisat. İki Adam
524 Yadsımanın Yadsınması
528 Yadsımanın Yadsınması ve Çelişki
533 Modern Sosyalizm
537 Dühringlikler
539 Yaşam
542 Sosyalizm İçin Felsefe Parçaları
543 Ekonomi İçin Yararlanılacak Felsefe Parçaları
544 E. Dühring: Siyasal ve Toplumsal İktisat Öğretimi
585 Maddî Nedenlerden Çıkarılmış Piyade Taktiği
595 Feodalitenin Çöküşü ve Burjuvazinin Yükselişi
609 *Adlar Dizini*
619 *Konu Dizini*

SUNUŞ

MARKSİZMİN, *"esas olarak eleştirici ve devrimci"* dünya anlayışının büyük yapıtlarından çoğu gibi, *Anti-Dühring* de, savaşım içinde doğmuştur. Ve gene de, bu yapıt, bugünün okuru bakımından, çoğu kez kökenlerinin savsaklanmakta olduğu o klasik metinlerden biridir. Kimdi Dühring? Engels, bu unutulmuş bulunan teorisyene neden saldırmıştı? İlk bakışta, ikincil, ya da en azından bugün işçi hareketinin yürüttüğü savaşımla sıkı bir ilişkisi yokmuş gibi görünen sorulardır bunlar.

Kuşkusuz Dühring adı, artık bugün akla Engels'in parlak çürütmesinden başka bir şey getirmez ve, bu *"privat-dozent"*,* ölümsüzlüğünü, kendine verilen yanıta

borçlu olacaktır. Ama, Mihayilovski adı, eğer Lenin, onu, "*Halkın Dostları Kimlerdir?*"de nişan tahtası olarak almamış olsaydı, daha yakın bir geleceğe ilişkin olduğu halde, Dühring adından daha mı az bilinmez olacaktı? Bununla birlikte, Lenin'in bu yapıtı, narodizme karşı savaşım ve devrimci işçi partisinin kurulması bakımından önemli bir tarih gösterir. Bu, *Anti-Dühring* için de böyledir.

Marx ve Engels'in bütün yapıtları gibi, bu yapıt da, belirli bir tarihsel genel durum içinde yer alır. Alman işçi hareketinin belli bir gelişme noktasına, devrimci teorinin belli bir yayılma düzeyine erişmiş bulunuyoruz. *Komünist Manifesto*'dan o güne, Marx ve Engels, her zaman, yığınlarda bir proleter partisinin kurulması ve gelişmesi için zorunlu bilinçlenmeyi uyandırma ana kaygısını taşımışlardır. O halde *Anti-Dühring*'in teorik niteliğini, sosyal-demokrasinin, ve özellikle Alman partisinin savaşımlarının tarihsel gelişme evresinden yalıtmak doğru olmaz. Bay Dühring'in felsefesinin ve iktisadî görüşlerinin çürütülmesi, eğer başka bir zamanda yapılsaydı, elbette başka bir biçime bürünürdü. Eğer Engels'in yapıtı, bir çeşit marksizm ansiklopedisi olarak kalmışsa, eğer bu yapıtın polemik yönleri bugün biraz eskimiş gibi görünüyorsa, bu, içinde doğmuş bulunduğu toplu duruma bağlıdır.

Bu nedenle, işe, bu yılların tarihsel durumunu, ve özellikle, Komünden sonra ve birkaç yıl için, işçi sınıfının devrimci umutlarının taşıyıcısı durumuna gelmiş bulunan Alman sosyal-demokrat partisinin gelişmesini anımsatmakla başlayacağız. Bay Dühring'in neden marksizmin teorik temellerinin bütün açıklığıyla anlatılması fırsatı haline geldiğini ve bu çürütmenin neden bu genişliği kazandığını o zaman daha iyi anlayabilecek bir durumda bulunaca-

* *Privat-dozent*, Alman üniversitelerindeki, kürsü sahibi olmayan öğretim görevlileri. —ç.

ğız. Ama bu, bize, kuşkusuz, Engels'in izlediği erekleri daha iyi kavramak ve yapıtını, yönetici ve teorisyen etkinliği içine daha iyi yerleştirmek olanaklarını da sağlayacaktır.

ALMAN İŞÇİ HAREKETİNİN OLUŞMASI VE GELİŞMESİ

Almanya'da devrimci hareketin başlangıç noktası, 1848 devrimidir. Bu devrimin, mutlakiyet rejimine bir son verme girişimi olduğu bilinir. Burjuvazi, halka ve henüz gelişmesinin ilk basamağında bulunan bir işçi sınıfına dayandıktan sonra, kurulu düzenle uyuşmayı yeğ tutmuş ve demokratik devrimi sonuna vardırmaktan vazgeçmiştir. 1850'den sonra, mutlakiyet iktidarı, içinde taşıdığı ve gerçek bir siyasal yaşamın gelişmesine karşı çıkan bütün sınırlandırmalarla birlikte, yeniden kuruldu. Gene üç-dört yıl önce bulunulan noktaya, ama bu kez proletarya korkusunun tüm kavgacı mizacını yok ettiği bir burjuvazi ile birlikte gelindi.

1848'de, kendini, devrimci eylem içine atan işçi sınıfı, bu işi, haziran barikatları üzerinde kahramanca dövüşen Fransız proleterlerindeki aynı kendiliğindenlik ve eşit bir teorik perspektif yokluğu ile yaptı. Gerçi Komünistler Birliği (*Ligue des Communistes*), yığınlara, kendi kararlılık ve örgüt örneğini götürmesini bildi. Ama *Komünist Manifesto*, daha 1848 Şubatında yayımlanmış ve belli bir ölçüde dağıtılmış olmasına karşın, ona verilmesi için girişileceği yönetici rolü oynamadı. İşçi katmanları, o dönemde, esas olarak küçük zanaatçılardan oluşmuştur; ve sanayiin gelişmesi, gerçek bir sınıf bilincinin oluşması ve *Manifesto* tarafından açılan teorik perspektiflerin bütün önem ve yenilikleri içinde kavranabilmeleri bakımından, Almanya'da henüz çok başlardadır. *Manifesto*'nun özünü, sadece küçük bir seçkin topluluk benimseyecektir. Yığınlar, dev-

rimci tohumlar onlarda varlığını sürdürdüğü ölçüde, daha çok Weitling ya da "gerçek sosyalizm" teorileri tarafından etkilenmiş olarak kalırlar.

Zaten Prusya mutlakiyetçiliği de, yumruklarını Komünistler Birliğine indirecektir. Kolonya'da, 1852 güzünde, en önemsiz ayrıntısına kadar polis tarafından sahneye konulan bir duruşma tipi olan komünistler duruşması, birçok yıl, Almanya'daki tüm işçi sınıfı örgütünün surlarını yıkacaktır.

Bismarck'ın iktidara gelişinden önceki on yıl, siyasal yaşamın koşullarını iyiden iyiye değiştirecek olan derin iktisadî dönüşümlerle belirlenir. Bu evrimin baş belirleyicisi, 1850'de henüz esas olarak tarımsal bir ülkenin, 1870'e doğru, bu işin mülkiyet ilişkileri ve toplumsal koşullarda yolaçtığı bütün değişikliklerle birlikte, büyük bir sınaî güç düzeyine geçmesi olacaktır. Bürokratik yönetmeliklerin ve Almanya'nın bölünmüş bir durumda bulunmasının ortaya çıkardığı engellere karşın, burjuvazi, sermayelerini toplayarak ve bilim ve tekniğin bulgularını benimseyerek, Avrupa düzeyine yükselecektir. Ruhr, 1850'den sonradır ki, büyük sınaî kompleks haline dönüşecek ve demir-çelik sanayiini, kömür kaynaklarının hemen yakınına kuracaktır. Sadece bir örnek vermek gerekirse, kok kömürü ile çalışan yüksek fırınlar sayısı 1850'de 2 iken, 1870'te 50'ye çıkacaktır. Taşkömürü çıkarımı (1848'de 4,4 milyon ton) 1871'de 29,6 milyona ulaşacaktır. Buna koşut olarak, kırda da kesin bir değişinim (*mutation*) gerçekleşecektir. Mart 1850 yasası ile feodal yükümlülüklerden para karşılığı kurtulmanın sağlanması tarımsal mülkiyetin kapitalist işletmeler haline dönüşüm koşullarını yaratacaktır. Sanayiin hızlı gelişmesi, köylü nüfusun bir bölümünün kentlere doğru akımı sonucunu verecek, ve tüketim artışı yüzünden, tarımsal üretim verimlerinin yükselmesine neden olacaktır. Almanya'nın ve özellikle kısa bir sü-

re sonra Almanya'nın en güçlü devleti olarak ortaya çıkacak olan Prusya'nın çehresi, bu yıllar içinde adamakıllı değişecektir.

Bu iktisadî evrime, işçi sınıfındaki bir artış kaçınılmaz olarak eşlik edecektir. Prusya nüfusu, 1849 ile 1861 arasında %13 artarken, sanayi ve zanaatçılıkta çalışanların sayısı, %21 artar. 1861-1875 döneminde, nüfusta %13'lük yeni bir artış görülür, oysa tarım dışında çalışan emekçilerin sayısı %26 artmıştır. Zanaatçıların oranı her zaman yüksektir, ama yaşam koşulları gitgide bozulur ve onları durmadan proletaryanın yaşam koşullarına yaklaştırır. Yaşam pahalılığının artışı, konut koşullarının kötüleşmesi, kapitalizmin henüz yaygın (*extensive*) sömürü evresinde bulunduğu ölçüde, işçilerin durumunu büsbütün bozar: İşgünü uzar, ücretler düşer; sanayi, hiç bir yasanın korumadığı kadın ve çocukları durmadan daha büyük sayılarda çalıştırır.

O çağdaki bir işçinin yaşamını tasarlamak güçtür. Yasa, loncasal birlikleri ve bunun sonucu sendikaları yasaklar. Gerekirse yerel örgütlere gözyumulur, ama ulusal ölçüde topluluklar sözkonusu değildir. Ayrıca bu örgütler, ancak yardımlaşma toplulukları biçimini alabilir. Oturma yerini değiştirme özgürlüğü yoktur. Prusya'da iş aramaya gitmek isteyen herhangi bir sakson işçinin, kendini, bu ülkenin yurttaşlığına aldırması gerekir, ve bu iş öylesine masraflar gerektirir ki, çoğu zaman milliyet değişikliğini olanaksız kılar. "Yabancı" emekçiye gelince, iş bulma başarısı gösterdiği kentten ya da ülkeden her an çıkartılabilir. Bu koşullarda tüm siyasal yaşam dıştalanmıştır ve savaşımlar salt iktisadî niteliktedir. Gene de 1850 ile 1856 arasında, çıkış noktası olarak ücretle ilgili istemler taşıyan ya da emek-zamanının azaltılmasını isteyen 40 grev sayılır.

Demek ki, eğer bu bölük-pörçüklük ve kendine özgü

perspektiflerden yoksunluk nedeniyle, proletaryanın amaçları, Bismarck'a karşı çıkan liberal burjuvazinin amaçları ile karışırsa, buna şaşmamak gerek. Proleterlerin buluştukları örgütler, ancak işçi kültür birlik ya da dernekleridir. Şurada burada, militanlar arasında Komünistler Birliğinin eski üyelerine de raslanır, ama etkileri çok sınırlı kalır. Marx ile Engels'in 1848'deki eylemlerinin anısı, hemen hemen yokolmuştur, ve *Komünist Manifesto*, yeniden, ilk kez, ancak 1866'da çok küçük bir sayıda basılacaktır. Kesin etkiler, Schulze-Delitsch ya da Sonnemann gibi liberal burjuvaların etkileridir. August Bebel'in evrimi bu bakımdan anlamlıdır. 1840'ta doğan Bebel, ilk adımlarını işçi birlikleri içinde ilerici burjuvalar yanında atacak ve, 1849'da Frankfurt Meclisi tarafından ilân edilen anayasa için dövüşmüş bulunan Liebknecht ile tanıştıktan sonra, sosyalizme, ancak 1866-1867 yıllarına doğru dönecektir. 1850 ile (kıyısında da olsa, 1848 devrimini yaşamış bulunanlardan biri olan) Lassalle'ın ortaya çıkacağı 1862 arasında, bir çeşit ideolojik boşluk vardır. Alman proletaryası, ilk siyasal örgütlerini kuracağı zaman, her şeyi yeni baştan öğrenme zorunda kalacaktır.

Almanya'da bu dönemde ortaya çıkan genel siyasal sorunlar, işçi sınıfının uyanışına damgalarını basacaklardır. Bir yandan işçi sınıfı, kendi istemleri ile burjuvazinin istemlerini birbirine karıştıracaktır. Birleşme ve toplanma özgürlüğü, tek dereceli seçim, işçi sınıfı programının başta gelen konuları arasında bulunacaktır. Başka bir deyişle, burjuva demokrasisinin ufkunu aşmayan istemler. Proletaryanın özerk siyasal örgüt halinde örgütlenip de kendine özgü perspektiflere sahip olmasından önce, bütün bir bilinçlenme dönemi gerekecektir. Bu alandaki denek taşı, 1864'ten sonra, Birinci Enternasyonal karşısındaki davranış, yani Marx ve Engels'in etkisi olacaktır. Öte yandan, ulusal birlik sorunu, bu bilinçlenmede çok önemli bir

rol oynayacaktır. Özellikle burjuva öğeleri biraraya toplayacak olan *Nationalverein*'in ("Ulusal Birlik") 1859'daki kuruluşu, işçi sınıfında, bu konuda burjuvazi ile ortak amaçlara sahip bulunduğu yanılsamasını uyandıracaktır. Temel sorunun büyük Almanya (Avusturya ile birlikte) ya da küçük Almanya sorunu olduğu bilinir. Burjuvazinin Bismarck'a muhalefeti, aslında, gerçek sorunu: demokratik devrim ya da yukardan devrim sorununu gizleyecektir. Her ne kadar Alman birliğinin, Alman işçisinin en önemli gelişme koşullarından biri olarak değerlendirilmesi gerekirse de, bu birliğin gerçekleşmesi, aslında devrimci proletaryanın birliğini engelleyen ve teorik bilinçlenmesini geciktiren bir bölünme kaynağı olmuştur.

LASALCI PARTİNİN KURULUŞU

1862 Londra sergisi, işçi hareketi tarihinde bir dönüm noktası gösterir. Bu sergide karşılaşan delegasyonlar, salt proleter bir parti olanaklarının bilincine varmışlardır. Dönüşlerinde, Berlin, Nuremberg ve Leipzig'de, Valhteich ile Fritsche'nin yönetimi altında, ve Ulusal Birliğin karşı çıkmasına karşın, Leipzig'de bir Alman işçileri ulusal kongresi çağrılması sonucuna varan girişimlerde bulunuldu. Valhteich ve Fritsche, 1862 Aralığı başında, işçi hareketinin bilimsel temellere dayanan bir programını hazırlamasını istemek için Lassalle'a başvuruyorlardı. Lassalle, bu isteği kabul etti ve 1863 Martında yayımlanan ve sonradan *Emekçilerin Programı* adı altında tanınan *Leipzig'de Bir Alman İşçileri Genel Kongresi Çağırma Merkez Komitesine Açık Mektup,* işte böyle doğdu. Alman Emekçileri Genel Birliği, Leipzig'de, 23 Mayıs 1863'te, işte bu temel üzerine kuruldu.

Lassalle'ın değeri, böylece, işçi sınıfına kendi öz örgütünü kurma ve burjuvaziden siyasal olarak ayrılma fır-

satını vermek olmuştur. Programını, kapitalist sömürü varolduğu sürece proletaryanın kurtulamayacağı düşüncesi üzerine kuruyor, ve böyle yapmakla, Schulze-Delitsch gibi liberal burjuvaların yaymaya çalıştıkları ve işçi sınıfının durumunda rejim çerçevesinde kerteli bir iyileşme umudunu veren düşleri yok ediyordu. Komünistler Birliğinin başlatmış olduğu ve *Manifesto*'da dile getirilmiş bulunan geleneği, bu anlamda yeniden ele alıyordu. Ama, Marx'tan alınanlar da, işte bu kadarla kalıyordu. Bir yandan güncel hareketi, 1848 geleneğine bağlamaktan adamakıllı sakınıyor, öte yandan, Marx ve Engels'in proletaryanın tarihsel rolünü kendinde gördükleri insanın kurtuluşu görevini susku ile geçiştiriyordu.

Siyasal olarak, Lassalle, işçi sınıfına iki amaç gösteriyordu: tek dereceli ve gizli genel oy hakkının elde edilmesi ve devlet yardımı ile üretim kooperatiflerinin kurulması. Birinci istem burjuva demokratik hareket geleneği içinde yer alıyor ve sosyalizme parlamenter yoldan bir geçiş düşünü yaratabiliyordu, ki bu da, proletaryanın devrimci görevi ile çelişik durumdaydı. İkincisi, devlette egemen sınıfın siyasal örgenliğini değil de, partiler üzerinde yer alan örgütü gören idealist bir anlayışı ele veriyordu. Lassalle'ın Bismarck ile kurduğu kişisel ilişkiler, onun, proletaryayı kurtarmak için, gerçekten toprak ağaları (*hoberaux*) egemenliğinin en tipik temsilcisine güvendiğini ve, buna karşılık, işçi partisini, başbakanın (*chancelier*) demir ve kan siyasetinin hizmeti ya da en azından bağımlılığı altına koymaya hazır bulunduğunu gösterir.

İktisadî planda, radikal bir görünüş taşıyan ücretlerin tunç yasası savı, işçilerin, proletaryanın kapitalizme karşı savaşının en önemli öğesi olan ücretlerin iyileştirilmesi için tüm savaşımlarını, kısırlıkla damgalama sonucuna varıyordu. Bu, sonunda proletaryayı savaşımdan vazgeçirmenin ta kendisiydi. Aynı biçimde, işçi sınıfının karşısın-

da tek bir gerici yığın bulunduğu yolundaki anlayış da, işçi sınıfını, gene kendisi gibi sömürülen katmanlar, ya da öbür ülkelerin ulusal demokratik hareketleri içinde ittifaklar aramaktan yasaklayarak, onu tek başına bırakma sonucunu veriyordu.

Lassalle'ın, Genel Alman Emekçileri Birliğine sağladığı örgütün kuruluşu, tutkularını belli eder. Kendini, hemen hemen diktatörce yetkilerle donatılmış, ve hiç toplanmayan ve Almanya'nın dörtbir bucağına dağılmış bulunan bir yönetici komite ile çevrilmiş olarak, beş yıl için başkan atandırdı. Bismarck ile eşit eşite tartışmak için kendisini yeterli saygınlığa sahip tek adam sayıyor, ve aslında devrimci temeller üzerinde örgütlenmiş bulunduğunu ileri sürdüğü işçi sınıfını, horgörüyordu. Ne yazık ki, üzerine dayandığını hesapladığı 100.000 üye, 1864'te, ölümünde, ancak 3.000 dolaylarındaydı. Bu üyeler, 1868'de, parti, ondan sonra başkanlıkta yerine geçen ve aynı diktatörce yöntemleri uygulayan hayli karanlık bir adam olan von Schweitzer'in yönetimi altına geçeceği zaman, zar-zor 9.000 rakamına ulaşacaklardır.

Her ne kadar lasalcı parti, devrimci hareketin yeniden doğuşunu belirledi ve Liebknecht ve Bracke gibi adamları kendine çektiyse de, etkisi önemsiz kaldı. Bu parti, 60-70 yıllarında kurulan sendikal örgütlere hiç bir zaman adım atamadı ve çoğu kez örgütlenmiş proletaryanın çoğunluğunu içinde barındıran işçi birliklerine karşınlık içinde gelişti. Schweitzer 1870'te çekildikten sonra, tek kozu görünüşteki doktrinal sertlik olan, bölünmüş bir parti bırakıyordu. Parti, yığınlar içinde gerçek bir güç temsil etmiyor daha kalabalık bir biçimde, 1869'da, Eisenach'da kurulan sosyal-demokrat partiye katılıyorlardı.

EİSENACH KONGRESİNE DOĞRU

İşçilerin çoğunluğunu içinde barındıran işçi birlikle-

ri, liberal burjuvaların kendilerine çekmeye çalıştıkları, ve özgül bir örgüt oluşturmak ve burjuvaziden açıkça ayrılmak için yeterli bir siyasal olgunluğa erişmemiş bulunan hatırı sayılır bir gücü temsil ediyorlardı. Bu yılların tüm siyasal yaşamının ulusal birlik sorunu tarafından belirlendiğini, ve bu sorunun, işçi sınıfı ile demokrat burjuvazi arasında, görünüşe göre bir çıkar birliği yarattığını unutmayalım. Ulusal Birliğin çatlamasından sonra, Halk Partisi (*Volkspartei*) kurulacağı zaman, birçok işçi militan, orada, kendi yerlerini bulacaklarına inanacaklardır. W. Liebknecht, 1865'ten başlayarak, *Deutsches Vochenblatt* ile işbirliği yapacak, hatta 1866'da Saksonya Halk Partisinin kuruluşuna katkıda bulunacaktır.

Kesin adım, İşçi Birlikleri Konfederasyonu kongresi sırasında, 1868'de, Nuremberg'de atılacaktır. Kabul edilen program, doğrudan doğruya, Enternasyonalin tüzüğünden esinlenmiştir. Programda her türlü sınıf egemenliğinin kaldırılması istenir; proletaryanın uluslararası dayanışması ilân edilir; işçi sınıfının iktisadî kurtuluşunu elde etmek için siyasal özgürlüğün zorunlu olduğu olurlanır. Bu, önemli bir gelişmeydi, ama program, ne üretim araçlarının toplumsallaştırılması gerekirliğini içerir, ne de, siyasal iktidarın fethi gerekirliğini. Burada da, işçi sınıfının çok özgül istemlerini ileri süren şey, açık bir teorik bilinçten çok, savaşımın sertlik derecesidir.

Nuremberg kongresinden sonra, özerk işçi örgütlerinin çoğaldığı görülür. Özellikle maden ocaklarında, sendikalar kurulması sonucunu veren grevler patlar. Yığınların itişi, Liebknecht ve Bebel gibi ünlü önderleri, proleter bir siyasal parti kurulmasını düşünmeye götürür. W. Bracke, Samuel Spier, Theodor Yorck gibi lasalcılar onlarla ilişkiye girerler, ve 22 Haziran 1869'da, hep birlikte, bütün sosyal-demokrat işçileri bir kongreye çağırma konusunda anlaşırlar. Çağrıya uyulacak, ve 7-9 Ağustos 1869

günlerinde, Eisenach'ta, geçmişin savaşımlarını kesin olarak canlandıran ve uluslararası işçi hareketine bağlanan ilk örgüt olan Alman Sosyalist İşçi Partisinin ilk kongresi toplanacaktır. Marx ve Engels, Eisenach'ta, kendi partileri olarak kabul edebilecekleri ilk partinin kurulmuş bulunduğunu düşüneceklerdir.

Bu partinin programı, lasalcı partinin programına göre büyük bir ilerleme gösterir. Bu program, işçi sınıfının tarikat (*secte*) halinde yozlaşmayan gerçek bir siyasal savaşım koşullarını yaratır. Proletaryayı, kurulu hükümetlerin siyasetine hemen ve ilke bakımından karşı çıkarak, ulusal sorun tarafından ortaya konan ikilemden kurtarır. Gerçekte bir dizi demokratik istemler formüle eder: 20 yaşından büyük bütün Almanlar için eşit, tek dereceli ve gizli genel oy hakkı; kilise ile devletin ayrılması; basın ve birleşme özgürlüğü; sürekli ordunun halk ordusu ile değiştirilmesi. Toprak ağaları rejimi ile herhangi bir uzlaşma, artık mümkün değildi. Kendine erek olarak, sadece, tüm sınıf egemenliğinin kaldırılmasını değil, ama ücretliliğin kaldırılmasını saptayarak, yeni parti, burjuvazi ile bozuşuyordu. Kendini, Uluslararası Emekçiler Derneğinin bir kolu ilân ederek, üstü örtülü bir biçimde marksizm ile birleşiyor ve toplumsal sorunun çözümünün bütün ülkeler emekçilerinin eyleminde olduğunu kabul ediyordu. Alman sosyalistleri, yönetim birliğini kurarak, o güne kadar örgütlerinin dağınıklığının acısını çeken işçi hareketine çok önemli bir adım attırıyorlardı.

Bütün bunlar, yeni partinin sıkı sıkıya marksist nitelikte bir parti olduğu anlamına mı gelir? Programın bazı maddeleri, kongrecilerin henüz Marx'ın düşüncesini tamamen özümlemiş olmaktan uzak bulunduklarını gösterir. İlk madde "özgür halk devleti"nin kurulmasını istiyordu. Hatta formülün lasalcı kokusunu bir yana bıraksak, hatta bundan demokratik devletin anlaşılması gerektiğini kabul

etsek bile, işçi sınıfı tarafından yönetilen devlet biçimindeki marksist anlayış ile proletarya diktatörlüğü kavramının kongreciler tarafından belirsiz bir anlam taşıdıklarını kabul etme zorunda kalırız. Üretim kooperatiflerinin, hatta demokratik güvencelerle uygunlaştırılmış devlet yardımı ile kurulması yolundaki son madde de, aynı biçimde, Lassalle'ın bir fikrinin yeniden ele alınmasından başka bir şey değildi. Ücretliliğin kaldırılması, henüz üretim araçlarının topluluk tarafından mal edinilmesi olarak değil, ama işçilere "çalışmanın tam ürünü"nü sağlayacak olan üretim kooperatiflerinin kurulması sonucu olarak düşünülmüştü. *Kapital*'in dersleri henüz anlaşılmamıştı. Gerçi yürürlükteki yasalar bazı ihtiyatkâr formülasyonlar kullanmaya zorluyordu, gerçi program, Marx'ın çözümleme öğelerine yer veriyordu, ama Alman sosyalist partisi birçok yönden yığınların siyasal savaşım ürünü olarak kalıyor, ve yığınların tarihsel görevinin açık bir görüşünden çok, onların salt görgül deneyimlerine yaslanıyordu. Bu, sosyal-demokrasinin kurtulmak için çok zaman harcayacağı bir eksikliktir.

EİSENACH KONGRESİNDEN GOTHA KONGRESİNE

Kuruluşundan bir yıldan az bir zaman sonra, 1870 savaşı, sosyalist partiyi, durumunu açıkça belli etmek ve Fransız işçi sınıfı ve Komün ile dayanışmasını kesin olarak açıklamak zorunda bırakacaktır. Enternasyonalin ilkelerine katılması, düşmanla işbirliği gerekçesi ile mahkemelere sürüklenmiş militanlarına ağır özverilere malolsa bile, ona Alman proletaryası içinde sevgi kazandıracak yürekli ve doğru bir tavır takınmasını sağlayacaktır. Alman İmparatorluğunun kuruluşu, aslında iktisadın gelişmesini kolaylaştırarak, sosyalist partinin atılım koşullarını yaratan bir ilerleme idi. Askerî üstünlüğünü tanıt-

lamış bulunan Almanya, kesin olarak, büyük sınaî güç haline dönüşecektir. Sayısı gitgide artan ve sınaî merkezlerde gitgide yoğunlaşan işçi sınıfı, sömürü, ve bu hızlı gelişme dönemini belirleyecek olan bunalımların etkilerini, etinde, kemiğinde duyacaktır. Bu nedenle sosyalist propagandayı o kadar elverişli bir biçimde karşılayacak, ve 1874 seçimlerinde iki parti tarafından toplanan 350.000 oy, her oylamada kendini gösterecek bir ilerlemenin başlangıcından başka bir şey olmayacaktır. Liebknecht ve Bebel'in partisi tarafından geliştirilen anti-militarist kampanyalar, burjuvazi tarafından ileri sürülen düşmana satılmışlık suçlamalarından daha çok yankı uyandıracaktır.

İşçi yığınlarının büyüyen kavgacılığı, lasalcı örgütü, gerçek görünüşü ile gösterecektir. Schweitzer'in yerine geçen Hasenclever, geleneksel diktatörce yöntemleri bırakacaktır. Eisenach sosyalistlerinin büyüyen etkileri, lasalcıları onlarla ittifaklar yapmaya, ve saygınlıktan düşme tehdidi altında, siyasetlerini gitgide onların siyasetlerine uydurmaya zorlayacaktır. Yığınların baskısı altında, Genel Alman Emekçileri Birliği yöneticileri, sosyalistlere birleşme önerilerinde bulunmak zorunda kaldılar. Birlik gereksinmesi, kuşkusuz teorik olmaktan çok duygusal idi, ama buyurucu idi. Birlik, 1875 Mayısının son günlerinde, Gotha Kongresinde gerçekleşecekti.

Bu birleşme süresince, ayzenahçılar güçlü durumda idiler, lasalcılar, etkilerinin azaldığını görüyor ve başvuran durumunda bulunuyorlardı. Liebknecht ile Bebel, marksizmden, yani bilimsel bir görüşten yana olduklarını söylüyorlardı. Marx ve Engels ile sürekli ilişki halinde idiler ve Komün de iktidarı alma yolunu göstermiş bulunuyordu. Bu nedenle, lasalcıların tüm küçük-burjuva görüşlerini silip süpürmek ve yeni partiyi açık teorik temeller üzerinde kurmak için, bundan yararlanacakları düşünülebilirdi. Ne yazık ki, hiç de böyle olmadı. 1875 Mart

ayında bir program tasarısı üzerinde uyuşmaya vardılar; bu tasarının deyimleri öylesine lasalcı idi ki, Bracke, Marx ile Engels'i yardıma çağırdı. O zaman Marx'ın, Komün dersleri ışığında, iktidarı almanın bürüneceği biçimleri belirleyen ana metin olan *Gotha Programının Eleştirisi*'ni nasıl yazdığı bilinir. Liebknecht'in bu metni nasıl kilit altında tuttuğu, ve birleşme kongresi sonunda kabul edilen programın, lasalcı formülasyonların özünü nasıl koruduğu da bilinir.

Gotha Programının Eleştirisi üzerinde biraz durmak bize önemli gibi görünüyor, çünkü bu yapıttan çıkarılacak bazı dersler var. Marx'ın düşüncesinde bir aşama gösteren, büsbütün yeni çözümlemeler içeren, kısacası onun 1875'teki teorik düşüncesinin bilançosunu oluşturan bir yapıttır, *Gotha Programının Eleştiri*'si. Her şeyden önce, işçi sınıfı tarafından fethedilen iktidarın siyasal biçimi olan proletarya diktatörlüğü üzerine vurulmuş bir vurgudur bu yapıt. Ayrıca bu yapıt, sosyalist toplumun, birincisi, içinden çıkmış bulunduğu toplumun kusurlarını henüz kendisinde taşıyan ve ikincisi de gerçek anlamda komünist toplumu oluşturan iki gelişme evresi teorisini içerir. Marx, Komün dersleri üzerinde düşünmüştür, ve bunların teorik genelleştirilmesine girişir.

Ama öte yandan, yeni programın daha önce Eisenach programında da bulunan öğelerini tamamen lasalcı öğeler olarak eleştirir. Özgür halk devleti formülü daha önce orada bulunmuyor muydu? Emeğin tam ürünü orada sözkonusu edilmiyor muydu? Devlet tarafından yardım edilen kooperatif toplulukları da orada yer almıyor muydu? Gerçi Gotha Programına, Eisenach Programında yokolmuş bulunan ücretlerin ünlü tunç yasası yeniden sokulur. Ve bu ölçü içinde, Marx, önerilen (ve hemen hiç bir değişiklik olmaksızın kabul edilen) metnin, 1869'da ortaya konan programa göre geride olduğunu söyleyebilir. Gene

de Marx'ın, daha önce kabul ettiği ilkeleri, şimdi eleştirmesi insanı şaşırtır. Yani 1875'te, altı yıl önce olduğundan daha güç beğenir görünür. Ve bu davranıştan çıkartılacak bir ders vardır.

Gerçekte, Eisenach partisinin kuruluşu sırasında, marksizm, Almanya'ya henüz pek girmemişti ve temel metinler henüz pek iyi bilinmiyordu. *Kapital* yeni yayımlanmıştı, ve Marx ile Engels, *Manifesto*'nun Almanca ikinci baskısını ancak 1872'de yayımlarlar. Durum, 1875'te farklıdır. Sosyal-demokrat yöneticilerin, bu metinler üzerinde derin derin düşünecek zamanları olmuştur, ve Marx'ın eleştirdiği şey de, onların teorik formasyonlarındaki yetersizlikti. Yapıtlarında, sosyalizmin bilimsel bir anlayışını vermiştir, ve en güçlü partinin, umutlarını kendisine bağladığı partinin, bu anlayışın temel ilkelerini programına yazmasını ister. Program tasarısını okuyunca, birçok yönden örnek bir eylem yürüten bu militanların, eylemlerinin teorik temellerini ne kadar az özümlediklerinin farkına varma zorunda kalır. Onlardan, kısacası nitel bir değişiklik, kullandıkları, ve ne kesinliklerini, ne de önemini kavramış bulundukları kavramların, açık ve uzlaşmasız bir sınırlandırılmasını ister.

Bu gerekirliğin ne kadar buyurucu olduğunu olaylar hemen hemen derhal göstereceklerdir. Daha 1876'dan başlayarak, sosyalizm öğrettiğini ileri süren karmakarışık bir kafanın, Bay Eugen Dühring'in teorilerine karşı gerçek bir tutkunluğun belirdiği görülür. Kendine yol açan ve partinin gelişmesinden çıkan bir teori gereksinmesi, bazılarını, Marx'ı anlamamış olması yüzünden, bu teoriyi, karışıklık yaratacak bir adamda aramaya götürecektir. Ve lasalcılar ile Marx'tan yana olduklarını söyleyenler arasında varolan bölünme, bu kez de birliğini daha yeni yeni gerçekleştirmiş bulunan bir partide, Dühring'den yana olanlarla ona karşı olanlar arasında yinelenme tehlikesi gösterir.

Eugen Dühring, 1865'ten beri, Berlin Üniversitesinde *privat-dozent* idi, yani orada ders vermeye yetkili idi, ama bir kürsünün sahibi değildi. Kınamaktan hiç geri kalmadığı bu işe, ancak başka çare kalmadığından ötürü girmişti. Küçük bir Prusyalı memurun oğlu olan Dühring, bu kastın törelere bağlılık ve körükörüne boyuneğme anlayışı içinde yetişmemiş, ve tuhaf şey, dinden tamamen uzak kalmıştı. Berlin'de aynı zamanda matematik ve hukuk öğrenimi yapmıştı, ve sonunda, 1861'de, 28 yaşında kör olma mutsuzluğuna uğradığı zaman, yargıçlık (*magistrat*) kariyerine başlamış bulunuyordu; bu mutsuzluk, hukuk tutkularına son verdi. O zaman, aralarında *Vossische Zeitung* da bulunan bazı ilerici burjuva gazeteleri ile çalıştı, matematik öğrenimine devam etti, doktorasını verdi, sonunda üniversitede felsefe ve iktisat dersleri vermek üzere, öğretim görevlisi oldu.

Bay Dühring'in kişiliğinin en belirgin yanı, kötü huyu olsa gerek. Elbette ki sakatlığı ona dinleyecilerinin sevgisini kazandırıyordu; ve görevdaşlarının bazılarına kişisel olarak saldıran canlı bir dil kullanması, Berlin'in katılaşmış öğretim yaşamında ve üstünde törelere bağlılık akan bir dönemde, onu canayakın kılan diri bir öğe durumuna getiriyordu. Ne yazık ki, bu taşkınlıkları, onu en iyi çömezleri ile bozuşmaya götürecek olan görülmemiş bir kişisel kendini beğenmenin sonucu olmaktan başka bir şey değildi. Her ne kadar gözüpek bir zekâ izlenimini veriyorduysa da, hınçları, onu zorlu bir Yahudi düşmanlığı (*antisémitisme*) yapmaya götürüyordu.

Dühring'in ancak 1870'ten sonra sosyalist olduğunu açıklaması çok ilginçtir. Bay Dühring burjuva formasyondaydı, ve toplumsal sorunlara yanaşmaya da işte bu formasyon ile başladı. Büyük adamları, pozitivist Auguste

Comte ile, yüzeysel (*vulgaire*) iktisatçı Carey idi: bu adamlarda, kurulu toplumsal yapıyı altüst edecek hiç bir şey yoktu. Savaşa öngelen yıllarda, Bismarck, işçi sınıfına karşı bir iç yakınlığı duyduğu ve toplumsal reformlar yapılmasını istediği söylentisini özellikle yayıyordu. Yakın dostu, toprak ağalarının organı *Haç Gazetesi* yöneticisi Sayıştay üyesi Herman Wagener'i, Dühring'den, onun kaleme almakta büyük bir ivedilik gösterdiği, işçi sorunu üzerine bir muhtıra istemekle görevlendirdi. Dühring hesabına ne yazık ki, Sadowa* bu iş üzerine geldi, ve Bismarck, siyaseti için artık elverişli olmayan niyetleri çabuk unuttu. Çıkarına alet etmek için dolap çevirdiği Bay Dühring'i, profesörlük mevkiine yükseltmeyi de unuttu. Ve, yetmiyormuş gibi, bir de Wagener o ünlü muhtırayı kendi adı altında yayımladı, ve bu da sonunda kaybettiği gürültülü bir davaya yolaçtı. Böylece, Bismarck'ın aleti durumuna gelmeye hazır bulunan Dühring, sonunda öğretim hakkından da yoksun kalmak üzere, ona, ne yaptığını bilmeden hizmet etmekle yetinecekti: Çünkü burjuvazi, bu sırada, seçimini yapmış bulunduğu için, artık ona gereksinme duymayacaktır.

Bundan ötürü Dühring, 70 savaşından sonra bir başka rol oynayacaktır. Sosyalist olduğunu açıklayacak, Paris Komününün (bir yandan da, sadece "yarım-önlemler" ile yetinmesine acınarak) övgüsünü yapacak, dersinde Byron ve Shelly'nin ateşli şiirlerini okuyacaktır. Böyle bir hocanın derslerinin, kaynaşma halinde bulunan bir gençliğin hoşuna gidip gitmeyeceği kolay anlaşılır, ve sonuçta da, Bay Dühring, sosyal-demokrasi saflarında hızla popüler oldu. Ama Dühring'in işçi hareketi üzerinde yapacağı etkiyi çözümlemeden önce, düşüncesinin bazı belirleyici çizgilerini ortaya koymak yararsız olmayacak.

* *Sadowa*, Prusyalıların, Avusturyalılar üzerinde, 1866 yılında zafer kazandıkları Bohemya kenti. —ç.

En çarpıcı yönlerden biri, Hegel'in yadsınmasıdır. Dühring, diyalektiği yadsır ve kendi "ölümsüz doğrulukları"nın değerini olurlar. Eğer diyalektiğin, yani doğa ve toplumda hareketin yadsınması, usun rolünün de yadsınması gibi, 1848'den beri Alman gerici düşüncesinin başlıca belirtisi olmasaydı, aşırı ölçüde telâşlanmak belki de gerekmezdi. Hegel, Fransız Devrimi için hayranlığı ve hareket ve çelişkiyi kabul etmesi ile, belli bir biçimde ilerici bir öğeyi temsil ediyordu. Eğer tam da 48'den sonra, gördüğü ilginin gitgide arttığı bir filozof, usdışı öğretileri ve insanın hiç bir kurtuluş bulamayacağı ölümsüz bir kötülüğü kabul etmesi ile bir Schopenhauer olduysa, bu bir raslantı değildir. İşin tuhaf yanı, hegelci usçuluğun aynı yadsınmasını Dühring'de de görürüz.

Ama burjuvazi, her ne kadar usun rolünü yadsırsa da, her ne kadar dünyanın değişmez olduğunu olurlamakta bir çıkarı varsa da, özellikle kendi gönencinin aracı olduğu ölçüde, bilimin gelişmesini yadsıyamaz. O zaman da Darwin'i yadsıyan, Vogt'ların, Büchner'lerin, Moleschott'ların yüzeysel materyalizmini pohpohlayan bir sözde-bilimciliğin doğduğu görülür. Ne var ki, Dühring de, bu sözde-bilimsel giysi içinde böbürlenir: "en köktenci bilim" adına konuşur. Ve gene de darvinciliği kabul etmeyi yadsır. Buna karşılık, tüm düşüncesi, tamamen idealist bir nitelik taşıyan ve pozitivizmden başka bir şey olmayan bu düzmece bilimsel anlayış ile doludur.

Son olarak, iktisadî planda, Dühring, Carey'nin çömezidir. Bunun sonucu, Engels'in çok iyi gösterdiği gibi, sermayenin kendisine dokunmaktan kaçınır. Kapitalizmi kabul eder, ama çelişkilerini ortadan kaldırmak ister. Bununla birlikte, Marx'a saldırır, ve eğer ona saldırırsa, bu, yinelemesini sevdiği gibi, "sağdan değil, ama soldan"dır. Ama bu, onu, önerdiği çözümlerin gerçekçi görünüşü ile, parlak zekâları bile etkisi altına alacak bütün bir "gelece-

ğin sosyalizmi"ni ayrıntılı bir biçimde açıklamaktan alıkoymaz.

Böylece Dühring lafazanlığı, devrimci ve köktenci bir görünüş kazanır. Ama düşüncesinin temeli, özünde gericidir. Gücünün bilincine varan ve örgütlenen bir işçi sınıfını şaşırtacak adamın ta kendisidir. Ve sosyal-demokrat parti içinde yarattığı tepkiler bunun en iyi kanıtlarıdır.

SOSYAL-DEMOKRAT PARTİ VE EUGEN DÜHRİNG

Marx ile Engels'in Alman yöneticilerin teorik yetersizlikleri üzerindeki kaygıları, eğer bunları sosyalistlerin Dühring'in seçmeci (*éclectique*) öğretilerine karşı gösterdikleri ilgi ile değerlendirmek gerekirse, çok yerindeydi. Sosyalist yöneticiler, kendilerinde ivedi gereksinme duydukları düşünce aletini onlara vermeye yetenekli adamı, Dühring'in kişiliğinde bulduklarını sanmışlardı.

Bernstein, 1895'te, partinin o dönemdeki teorik düzeyini şöyle anlatır:

"Marx ve Engels teorisinin genel sonuçlarını kabul ediyorduk, ama temellerini, temelinde yatan fikirleri yeterince özümlemeksizin, onların görüşleri ile Lassalle'ın görüşü arasında var olan temel farklılıkların doğru bir anlayışına varmaksızın. Burada da, pratik uygulamalardaki farklılıklardan başka bir şey görmüyorduk."*

Bundan ötürü, üniversitede böyle bir sözcünün varlığının sunduğu aldatıcı propaganda perspektifleri ile gözleri görmez olan sosyal-demokratlarımızın, bu seçkin yeni üye karşısında büyük bir esrime duymaları için, Bay Dühring'e 1872'de sosyalist olduğunu ilân etmesinin yetmesinde şaşılacak hiç bir şey yoktur. Hatta Most, Fritsche, Bernstein gibi önemli militanlar, Dühring öğretisinin gösterdiği tehlikeleri anlamaksızın, yeni teorisyenin ateşli

* *Neue Zeit*, 1895, c. 13/1, s. 104.

yandaşları kesildiler. Bernstein, o sıralarda hapiste olan Bebel'e 1872 sonunda yayımlanan *Ekonomi Politik ve Sosyalizm Öğretimi*'nden bir nüsha gönderdi. Ve Bebel *Volksstaat* için, 20 Mart 1874'te yayımlanan "Yeni Bir Komünist" başlıklı bir makale yazdı. Bu makale şöyle bitiyordu:

"Dühring'in yapıtı üzerine gösterdiğimiz bu ihtiyatlılığın, iyinin iyisi olan ve tam bir onamamıza sahip bulunan temel görüşleriyle ilgisi yoktur, öyle ki, Marx'ın *Kapital*'inden sonra, Dühring'in son yapıtının, yaşadığımız çağın iktisadî alanda ürettiği en iyi şeyler arasında yer aldığını söylemekte duraksamıyoruz. ..."

Eğer Bebel'in en sağlam marksistlerden biri olduğu düşünülürse, bu "yeni komünist"in, o kadar sağlam olmayan militanlar arasında yapabildiği yıkımlar tasarlanabilir.

Daha baştan beri, Marx ve Engels, Dühring'in içyüzünü iyice anlamışlardı. Dühring, *Kapital* üzerine hayli dürüst ve hatta övücü bir makale yazmıştı. Engels'e yazdığı mektupta (8 Ocak 1868), Marx, bu içyakınlığını, daha o zamandan, Dühring'in "profesör" Roscher'e saldıran ve böylece onun kendi düşmanlıklarının işine yarayan bir yapıt lehinde konuşmaktan duyduğu sevince bağlamıştı. Çünkü *Kapital*'de gerçekten yeni olan şeyi anlamış gibi görünmüyordu. Ve üç gün sonra, Marx, Dühring'in bir de Hegel'in diyalektiğine karşı yönelmiş bir *Doğal Diyalektik* yazmış olduğunu belirtiyordu, ve bu, Marx'ın gözünde, onu hemen yerine oturtuyor ve ona, alayla, Berlinlinin ayrıca "büyük bir filozof" da olduğunu söyletiyordu.

Bebel'i okuduktan sonra, Marx ve Engels, bu övgülerden ne kadar öfkelenmiş olduklarını bildirmekte kusur etmediler. Ama, hatta Liebknecht gibi bir adamın bile, bu eleştirilerin doğruluğuna iyice inanmış olduğu söylenemez. Engels'e, 13 Haziran 1874 günlü yanıtında şöyle yazıyordu:

"Adamın bir alçak ya da gizli bir düşman olduğunu düşünmek için nedenleriniz var mı? Öğrendiğim şeyler, onun gerçi biraz karışık kafalı, ama tamamen dürüst, ve kesinlikle bizden yana olduğu yolundaki kanımı doğruluyor. Onun suçladığınız makalesi kesinlikle yanlış ve çok coşkuluydu — ama kuşkusuz iyi niyetlerle doluydu ve zararlı bir etkisi de olmadı."

Daha da kötüsü, partinin seçkin kişileri arasında, âdeta bir Dühring yârânı meydana gelmişti. Bu yârân içinde, kuşkusuz, teorik formasyonu en yetersiz olan öğeler bulunuyordu: 1871'de Eisenach fraksiyonuna katılmadan önce, Avusturya işçi hareketi içinde savaşım vermiş Augsbourglu bir çiftçi olan Most; düşüncesinin özünü Weitling'den almış bulunan Leipzigli tütün yapımevi işçisi Fritsche. Eduard Bernestein'a gelince, her ne kadar doğrudan doğruya Bebel-Liebknecht grubuna gelmişse de, bu banka memuru ve gazeteci çocuğu, burjuva formasyonunun etkisini iyiden iyiye duyuyordu. Ama bu adamlar, Liebknecht'in yönettiği resmî parti organı olan *Volksstaat*'ı âdeta Dühring'in tezlerinin propaganda organı haline getirecek etkiye sahiptiler. Böylece, gazete, 2 Mart 1875'te *Ekonomi Politik ve Sosyalizmin Eleştirel Tarihi*'nden (2. baskı) Paris Komünü üzerine bir parça yayımlıyordu. Ne var ki, bu yapıt, Marx'a karşı en ağır sövgüler ile onun iktisadî teorilerinin bilinçli bir değşirmesini (tahrifatını) içeriyordu.

Bununla birlikte, Liebknecht, Engels'in eleştirilerinin haklılığını yavaş yavaş anlıyor ve Dühring'den kurtulmanın gerektiğine inanmaya başlıyordu. Allahtan, Dühring'in en ateşli müritlerinden biri, Abraham Ensz, *Volksstaat*'a öylesine övücü bir makale yolladı ki, Liebknecht, bu makaleyi, girişimi, daha yeni birleşmiş bulunan sosyal-demokrasi saflarında, savaş atı, yavaş yavaş, açık bilincine varmaksızın, anti-marksizm haline gelen gerçek bir bölünme

yaratarak, meyvelerini vermeye başlayan *privat-dozent*'in hesabını görmesi ricası ile, Engels'e gönderdi.

"*ANTİ-DÜHRİNG*"İN DOĞUŞU

Aslında, Engels, "bu ekşi elmayı ısırma"dan önce, kendisine çok yalvarttı. Nihayet, 1869 sonunda, Marx'a yardım edebilmek ve ona *Kapital*'in yazılması bakımından zorunlu yaşam koşullarını ve dinginliği sağlayabilmek için hayran olunacak bir özveri ile onsekiz yıl boyunca kendini bağlamış bulunduğu Ermen ve Engels firmasındaki "kürek mahkûmluğu"ndan kurtulabildi. Gerçi bütün bu dönem boyunca hareketsiz kalmamış, ve Marx'ın, düşüncesinin utkusu için yürüttüğü savaşımlarda geniş bir yer almıştı. Ama, kendisini, tamamen Marx'ın kendi payına iktisat alanında yaptığı ideolojik çalışmaya ve işçi hareketinin propagandasına verebilmek için, bu kurtuluşu sabırsızlıkla beklemişti.

Londra'ya, 1870'te, yerleşmesinden itibaren, Engels, bilimsel irdelemeler içine dalacak ve sözünü kendisi ettiği o "ses değişimi"ne (*"mue"*) başlayacaktır. Gerçekten proletaryanın gereksinmesi olan ideolojik cephaneyi tamamlamak, ona yakın amaçları o sıralarda kendisine sınırlı görünen bir savaşım içine atılmaktan daha önemli gibi geliyordu. Bu nedenle, onu, Wuppertal'den Reichstag'a sosyalist milletvekili seçtirmek isteyen dostlarının zorlayıcı isteklerine karşı direnir. Gerçi, Enternasyonalin Genel Konseyinde aktif olarak çalışacak, 70 savaşı boyunca, *Pall-Mall Gazette*'te askerî eleştiri makaleleri yazacak,* Bakunin'e karşı savaşım verecektir; ama, La Haye kongresinden sonra, Enternasyonalin merkezi Londra'yı bırakınca, kendini, tamamen *Doğanın Diyalektiği* üzerine, bi-

* Bu makaleler, Fransa'da, 1947'de, *1870-1871 Savaşı Üzerine Notlar* başlığı altında yayımlanmışlardır (ed *Costes*).

ze parçalarından başka bir şey kalmayan ve tamamlamak için hiç bir zaman fırsat bulamayacağı büyük bir yapıtın temelini oluşturacak bilimsel irdelemelere vermeye çalışacaktır.

Ama Eisenach partisinin daha yeni kurulmuş olması, İmparatorluğun kurulmasından sonra parti siyasetini başarıya ulaştırmak için yönetme durumunda bulunduğu savaşımlar, partinin kendini lasalcılardan iyice ayırma zorunluluğu, Engels'i *Volksstaat* ile etkin bir biçimde işbirliği etmeye, konut sorunu üzerindeki broşürünü yazmaya ve kendisinden öğüt isteyen militanlar ile çok sıkı bir mektuplaşmada bulunmaya zorladı. Marx ve Engels, parti içi entrikaların tamamen dışında kalarak, partinin evrimini dikkatle izliyorlardı. Bununla birlikte, partinin ancak savaşmaya alışarak ve kendi iç güçlüklerini kendi başına çözerek güçleneceğini düşünüyorlardı. Engels, bu nedenle, Abraham Ensz'in makalesine başka türlü bir tepkide bulunmadı ve, 1876 Şubatında, "Reichstag'da Prusya Rakısı" üzerine bir makalede, gene Dühring'e horgörücü bir anıştırmada bulunmakla yetindi.

Bununla birlikte, Almanya'da durum kötüleşiyordu. 1876 başında, Liebknecht, Engels'e, Dühring çevresinin zararlı etkisinin yansıdığı bir dizi işçi mektubu gönderiyordu. Mayıs ayında, Most, *Volksstaat* yazıkuruluna, gerçek bir Dühring övgüsü olan bir makale yolladı. Liebknecht, bu makaleyi Engels'e şu notla iletti:

"İlişikte, sana, Dühring salgınının, genellikle aklıbaşında olan kişilere de bulaştığını gösterecek bir elyazması var. Onun hesabını görmen mutlaka zorunlu."*

Engels, Ramsgate'te tatilde bulunuyordu, ve Liebknecht'in gönderisini Marx'a şu açıklama ile birlikte gönderdi:

* Engels'e 16 Mayıs 1876 günlü mektup.

"Eğer bu böyle devam ederse, lasalcılar, bundan daha az saçma göründükleri ve Lassalle'ın yapıtları çok daha az zararlı ajitasyon araçları oldukları için, en açık kafalar durumuna gelecekler. Şu Most'un, bizim hakkımızda asıl ne söylemek istediğini ve hoşnut olması için nasıl davranmamız gerektiğini bilmeyi çok isterdim. Bir şey açık: bu adamların kafasında, Dühring, sana karşı yaptığı rezilce saldırıları ile bizim bakımımızdan dokunulmazlık kazandı, çünkü eğer teorik eşekliklerini gülünçleştirirsek, bu iş, bu baylara karşı bir öç gütmedir! Dühring ne kadar kabalaşırsa, biz o kadar saygılı ve yumuşak huylu olmalıyız, ve gerçekte, Bay Most'un, gönül yakınlığı ile ve gürültüsüz patırtısız, gelecek baskıda ortadan kaldırması için, Bay Dühring'e hatalarını (sanki sadece basit hatalar sözkonusu imiş gibi!) gösterdikten sonra, bir de bizim onun kıçını öpmemizi istememesi gerçek bir tanrı kayrasıdır. Bu herif, yani Most demek istiyorum, tüm *Kapital*'i fişlere geçirme ve gene de ondan hiç bir şey anlamama başarısını gösterdi. Bu mektup bunu kesin olarak gösterir ve herifi betimler. Eğer Wilhelm [Liebknecht] yerine, başta sadece bütün olanaklı budalalıkları —bunlar ne kadar gülünç olursa o kadar değer kazanıyor— zevkle bastırmayacak ve *Volksstaat*'ın tüm yetkesi ile işçilere öğütlemeyecek kadarcık bir teorik ayırdetme yetisine sahip bir adam bulunsaydı, bütün bu eşeklikler olmazdı. *Enfin,** bu beni öfkeden kudurttu, ve sorun, artık bu baya *vis-à-vis*** tutumumuzu ciddî ciddî düşünme zamanının gelip gelmediğini bilme sorunu oldu."***

Hemen ertesi günü, Marx, dostuna şu yanıtı veriyordu:

"Kanım şudur ki, 'bu baylara karşı tavır', ancak Dühring'i gözünün yaşına bakmadan eleştirerek alınabilir.

* Nihayet, ensonu. —ç.

** Karşı. —ç.

*** Marx'a 24 Mayıs 1876 günlü mektup, *MEW*, 34, s. 12-13.

Onun böyle bir eleştiriden sakınmak için kendisine bu kadar bağlı o budala *ikbal avcısı* yazarlar arasında manevra çevirdiği açık; kendi paylarına, bu budalalar da Liebknecht'in o çok iyi bildikleri güçsüzlüğüne güveniyorlar. Bizden bu eleştiriyi birçok kez istemiş olduğunu, ve yıllar boyunca, bizim bu eleştiriyi, çok önemsiz bir iş olarak geri çevirmiş bulunduğumuzu bu yiğitlere bildirmek Liebknecht'in göreviydi, ve bunu ona söylemek gerek. İş, onun bildiği ve mektuplarının da tanıtladığı gibi, ancak bize o budalaca mektupları üstüste göndererek, dikkatimizi parti içinde budalalıkların yayılma tehlikesi üzerine çektiği zaman zahmete değer göründü."*

Engels karar vermek için çok düşünmedi. Hemen 28 Mayısta, "cansıkıcı Dühring'in ibiğine binmek üzere yeniden her şeyi yüzüstü bırakma" zorunda kaldığından yakınmak için Marx'a yazar. Ama daha o günden saldırı planını açıklar, ve aynı mektupta, şöyle devam eder:

"Ne olursa olsun, şimdi ona göre üstün durumdayım. Planım hazır — *j'ai mon plan.* Başta bütün bu dalavereyi salt nesnel ve görünürde ciddî bir biçimde ele alıyorum; sonra, bir yandan alıklık, bir yandan da bayağılık kanıtları biriktiği ölçüde davranış ağırlaşacak, ve en sonunda da, dolu gibi yağacak. Böylece, Most ve şürekâsı artık 'iyilikseverlikten yoksunluk'u bahane edemeyecekler ve Bay Dühring de hakkında ne düşünüldüğünü işitecek. Bu baylar, bu türlü kimselerden kurtulmak için torbamızda birden çok oyun bulunduğunu görecekler."**

Engels, tatilini Dühring'in yapıtlarını dikkatle okumakla geçirecek, ve bu da, kendisinin dediği gibi, deniz banyolarında hüküm süren genel alıklık havası ile çok güzel uyuşacaktır. Ve Londra'ya döner dönmez, eylülün ilk günlerinde, işe koyulur.

* Engels'e 25 Mayıs 1876 günlü mektup, *MEW*, 34, s. 14.
** Marx'a 28 Mayıs 1876 günlü mektup, *MEW*, 34, s. 17-18.

Bununla birlikte, Almanya'da, Dühring, savaştan vazgeçmiyordu. Şimdi her ne kadar sosyal-demokrat çevrelerde belirli bir etkiye sahip bulunuyorduysa da, bazıları, Marx karşısındaki tutumunu gene de eleştiriyorlardı. Bu, onu, Marx için yüksek bir saygı duyduğunu söylemeye götürüyor, ama doğal olarak "en köktenci bilim" açısından, saldırılarına devam etmekten, ve parti organının kendisi için yeteri kadar propaganda yapmadığından yakınmaktan da alıkoymuyordu.

W. Bracke'nin Engels'e yazdığı bir mektup, işlerin nereye vardığı konusunda bir fikir edinilmesini sağlar:

"Berlinlilerin hepsi, Dühring'in gönüllü avukatı ve Most da öyle. Most, Marx'a karşı saldırıları konusunda, Dühring'e eleştirilerde bulunduğunu, onun bu eleştirilere, Marx için çok yüksek bir saygı beslediği yanıtını verdiğini, ama gerekli gördüğü yerde, kimseyi kayırmadan saldırıya geçtiğini, ona da saldırabileceğini, ama gene de, görüşünü tutarlı bir komünist görüş olarak kabul etme zorunda bulunulduğunu ileri sürüyor. Şurada burada, iyi arkadaş çevrelerinde de Dühring yararına onama sözleri duyuyorum. Bana, Dühring'in düşüncelerini büyük ölçüde, ve onu arkadaşlarımızdan biri durumuna getirecek yönde değiştirdiği genellikle kabul edilmiş gibi geliyor; ama bu, yanılgıları ve münasebetsizlikleri için parmaklarına vurulmaması anlamına gelmez. Most'a, parti tarafından hesaba hemen hiç katılmadığından acı duyduğunu, ve hesaba katılmayı hak ettiği yerde kendisine saldırılmasını pek de anlayamadığını kendisi söylemiş.

"Her halde *Volksstaat*'ın bir tutum takınması bana zorunlu görünüyor. ... Bununla birlikte, Dühring'in saygınlığı gitgide büyüyor. Eğer sonunda ona saldırılacaksa —ben bu konuda bir yargıda bulunmaya yetenekli değilim— bu işi çabuk yapmak gerek, yoksa iş işten geçmiş olacak."*

Engels, saldırıya geçmeye adamakıllı hazırdı. Ramsgate'deki eğleşmesi boyunca, yapıtını uzun uzun düşünmüştü. Ama kişisel irdelemeleri de onu bu işe hazırlamış bulunuyordu, ve daha 28 Mayısta Marx'a şöyle yazmıştı:

"Dühring için, eski tarih repertuvarım ve bilimsel irdelemelerim bana büyük yardımlarda bulunuyor ve işimi birçok yönden kolaylaştırıyorlar. Özellikle doğa bilimleri konusunda, alanın bana çok daha az yabancı bir duruma geldiğini, ve bu alanda, sakına sakına da olsa, belli bir özgürlük ve belli bir güvenle ilerleyebileceğimi sanıyorum."**

Gerçekte *Anti-Dühring*'in yazılması, Engels'e iki yıldan çok bir çalışmaya malolacaktır. Birinci kısım, esas olarak 1876 Eylülünde başladı ve muhtemelen 1877 Ocağında bitti. Bu kısım, "Bay Eugen Dühring Felsefeyi Altüst Ediyor" başlığı ile, 1 Ocaktan 13 Mayıs 1877'ye kadar (1 Ocak 1876'dan başlayarak *Vorwärts* adını almış bulunan) parti organında, 19 seferde yayımlandı. Yayımlanan kısım, şimdi "Giriş" başlığı altında yer alan ilk iki bölümü de içeriyordu. İkinci kısım, 1877 Haziranı ile Ağustosu arasında yazıldı. "*Eleştirel Tarih* Üzerine" başlıklı onuncu bölümün yazarı Marx'tır, ve bu bölümün ilk kısmını Engels'e 5 Mayısta göndermiş, ikinci kısmını ise (Quesnay'nin *Tableau Economique*'inin çözümlemesi) ona 8 Ağustosta ulaştırmıştır. Bu kısım, "Bay Eugen Dühring Ekonomi Politiği Altüst Ediyor" başlığı altında, 27 Temmuz ile 30 Aralık 1877 arasında, bilimsel ekte olsun, *Vorwärts* ekinde olsun, dokuz seferde yayımlandı. Üçüncü kısma ("Bay Eugen Dühring Sosyalizmi Altüst Ediyor") gelince, bu kısmın yazılma tarihi, 1877 Ağustos sonu ile 1878 Mart sonu-Nisan başı olarak oldukça kesin bir biçim-

* Engels'e mektup, 2 Ağustos 1876, *Briefwechsel mit Bracke*, Berlin 1963. s. 90-91.

** Marx'a 28 Mayıs 1876 günlü mektup, *MEW*, 34, s. 18-19.

de saptanabilir. Engels, 30 Nisanda Bracke'ye şöyle yazıyordu:

"Son makalelerin gözden geçirilmesi bir yana bırakılırsa, Bay Dühring işini çok şükür bitirdim ve dünyaları verseler bu işe devam etmeyi istemem."*

Bu kısım, gazetenin ekinde, 5 Mayıstan 7 Temmuza kadar, beş seferde yayımlandı.

Engels, Dühring'in işini bitirmiştir, ve bir daha bu işe geri dönmeyecektir.

*"ANTİ-DÜHRİNG"*İN YAYIMLANMASI

Bununla birlikte, Engels'in makalelerinin parti organında yayımlanması olaysız olmadı. Dühring yandaşlarının, Engels'in, kendilerinin büyük adamını hırpalama biçiminden, hoşlanmadıkları açıktır. Makalelerin yayımlanmasını geciktirmeye ya da tersine hızlandırmaya çalışmak için Liebknecht üzerindeki etkilerini kullanmış olmaları olasıdır. İlk makaleler hemen hemen kesintisiz bir biçimde yayımlandılar, ama bu dönem, seçim kampanyası dönemi, yani propaganda işlerine gömülmüş parti militanlarının, okumak için en az zamanları olduğu dönemdi. Sonra, seçimlerden sonra, uzun kesintiler, bu arada Liebknecht'in uzun ve daha az yararlı başka makaleleri ara vermeden yayımlattığı uzun kesintiler başgösterdi.

Engels baştan beri bu olası manevradan kuşkulanmıştı ve, "Felsefe" kısmının geri kalanını gönderirken, Liebknecht'e şöyle yazıyordu:

"Ve eğer onlar [Dühring yandaşları] benim tonumdan yakınıyorlarsa, umarım ki bu vesile ile sen de onlara Dühring'in Marx ve öncelleri karşısındaki tonunu anımsatmayı, ve özellikle benim, hem de ayrıntılara kadar

* *Briefwechsel mit Bracke*, s. 169.

giden bir *tanıtlama* yaptığımı, oysa Dühring'in öncellerine kara çalmak ve sövmekle yetindiğini söylemeyi unutmazsın. Bunu onlar istedi, ve sana vaadediyorum, daha çok güzel şeyler duyacaklar."*

Makalelerinin yayımlanma düzününde ve tefrika ediliş biçiminde, Dühring yandaşlarının bir oyununu görmekte gecikmeyecektir. 11 Nisanda, Liebknecht'e makalelerini, olur olmaz yerlerinden kesip biçmeden yayınlatmasını isteyen, ve *Vorwärts* başyazarı kendisini bu kez hoşnut bırakmadığı takdirde, onu bütün bu öyküyü herkese açıklamakla tehdit eden gerçek bir ültimatom gönderiyordu. Aynı gün, Marx, Bracke'ye şöyle yazıyordu:

"Engels, Liebknecht'e bir uyarı mektubu yazdı. O, bu davranış biçiminde kötü bir niyet, bir avuç Dühring yandaşı tarafından bir göz korkutma girişimi görüyor. O boş ve çılgın kafa etrafında "susku fesadı" ("*conspiration du silence*") yapıldığından sözeden aynı avanakların, şimdi eleştiriyi susturmak istemeleri çok doğal."**

Marx ve Engels'in bu izlenimleri, doğrulanmakta gecikmeyeceklerdi. Dühring'in sadık Sancho Pança'sı, Abraham Ensz, Engels'e karşı aşağılatıcı bir broşürde, daha şimdiden ateş püskürüyordu. Ama partinin, 27-29 Mayıs günlerinde Gotha'da toplanan kongresinde, Most'un, "mutlak olarak yarardan yoksun ve hatta *Vorwärts* okurlarının büyük çoğunluğu için tamamen gücendirici" oldukları bahanesiyle, Engels'in Dühring'e karşı makaleleri gibi makalelerin parti merkez organından çıkarılmasını isteyen bir önerge verdiği görüldü. Böylece, putlarının yıkıldığını görmenin öfkesi içinde, Dühring yandaşları, Engels'e karşı, onun kişiliği ötesinde, marksizmin ta kendisini hedef alan dolaysız bir saldırıda bulunmaya kadar gidiyorlardı.

* Liebknecht'e 9 Ocak 1877 günlü mektup, *MEW*, 34, s. 239.

** Marx'tan Bracke'ye 11 Nisan 1877 günlü mektup, *MEW*, 34, s. 263-264.

O zaman Liebknecht, Engels'in makalelerinin devamının, gazetenin bilimsel ekinde yayımlanmasını önerdi. Ama hatta Eisenach bölünmesinin, eski üyeleri arasında bile, sorunun tüm önemi anlaşılmamıştı. Bebel, broşür halinde yayımlanmasını önererek, bir uzlaştırma önergesi sundu, ama tanıtlamasını, polemiğin, onu partinin siyasal organında yerini bulmamış bir konu haline getiren "salt bilimsel" niteliği üzerine dayandırmıştı. Vahlteich'e gelince, bu makalelerin yayımlanmasının, partiye iyilikten çok kötülüğü dokunan bir yanlışlık olduğunu söyleyecek kadar ileriye gitti.

Bu kongre sırasında, Liebknecht gene de, Engels'in yapıtını, ve böylece de marksizmi savunmak için, ender olduğu ölçüde övülecek bir enerji ile konuştu. Özellikle, *Kapital*'den sonra, Engels'in makalelerinin, partinin bağrından fışkırmış bulunan en önemli bilimsel çalışma olduğunu söyledi. Ve böyle demekle, bugün de doğrulanan bir yargıda bulunuyordu.

Gerçekte, Engels'in yapıtının, *Vorwärts*'de yayımlanır yayımlanmaz, derin yankıları oldu. Daha ocak ayının başından başlayarak, Borkheim, Lessner vb. gibi birçok militan, Engels'e, Dühring'in saçmalıklarına karşı bu ustaca yanıttan ötürü onu kutlamak için yazmışlardı. Bracke de, sosyalistlerin kafasına Dühring tarafından sokulan yanlışlıkların bu temelden çürütülmesini nasıl bir sevinçle okuduğunu ona bildirmişti. Kongre ne de olsa marksistlerin açık bir üstünlüğünü göstermişti, ve kurumlu *privatdozent*'in etkisi gerileme durumunda idi.

Bundan sonraki olaylar, bu utkuya daha da yardım etti. Kendine fazla güvenmesinin, Helmholtz'a karşı dolaysız saldırılar formüle etmeye götürdüğü Dühring, 1877 Temmuz ayında Berlin Üniversitesindeki görevinden geri alındı. Bu, doğrudan doğruya gerici bir önlemdi ve sosyal-demokratlar, öğretim özgürlüğünü savunmak için onun

yanında yer aldılar. Ama Dühring'in kötü huyu, ya da belki sadece ancak biçimsel olarak saldırmış bulunduğu bir hükümet ile uzlaşma isteği, gerisini tamamladı: sosyalistlerle bozuştu ve onları kınamaya başladı. Bu, en iyi yandaşlarını, Engels'in güçlü tanıtlamalarının sarsamadığı kimseleri, ondan hızla uzaklaştıracaktı. Sosyal-demokrat çevreler üzerindeki etkisinin sonu gelmişti, ve *Anti-Dühring*, sağlam bir teorik temel vererek, partiyi yeni baştan kaynaştıracaktı.

Engels'in makalelerinin yayımlanmasının *Vorwärts*'de tamamlanması ile hemen hemen aynı zamanda, kitap Leipzig'de yayımlanıyordu. Yazar tarafından yapıta verilen başlık, aslında Dühring'in kendisi tarafından, 1865'te Münih'te yayımlanan bir kitabın: *Carey Ekonomi Politik ve Toplumsal Bilimleri Altüst Ediyor* biçimindeki başlığının yansılaması idi. Dühring'in yapıtı, Carey'nin bir övgüsü olduğu, oysa Engels, Dühring'e böyle bir hizmette bulunmadığı ölçüde, andırışma iğneleyici idi. Her ne olursa olsun, 1885'te sosyalistlere karşı olağanüstü yasanın ortalığı kasıp kavurduğu bir anda, ikinci baskı zorunlu bir duruma geliyordu. Bu temel yapıt, bütün bu dönem boyunca marksist yazının en çok okunan yapıtlarından biri ve bu, kuşkusuz, kitabın niteliğinin ve öneminin en iyi tanıtıdır. Aynı zamanda, marksizmin Almanya'daki yayılışı ve sosyalist militanların teorik düzeylerinin yükselme ölçütüdür de. Engels'in yapabildiği son baskı, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir baskı idi ve 1894'te Stuttgart'ta yayımlandı. O zamandan beri yapılan yeni baskıları ve *Anti-Dühring*'in —kitabın adı bu kaldı— çevrildiği dilleri saymak gereksiz. Yalnız Fransa bakımından, Engels'in 1880'de, Paul Lafargue'ın isteği üzerine, bu yapıttan, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* adı ile tanınan üç bölümü aldığını, ve bu broşürün Fransa'da marksizmin yayılmasına az katkıda bulunmadığını belirtelim.

Eğer Engels'in, Dühring'e, içinde öylesine ustaca bir yanıt vermeye giriştiği durumu anımsamaya çalışırsak, bu durumun onun için büyük bir yüreklendirme kaynağı olmadığını kabul etmek gerekir. Gerçi Almanya lasalcı tarikat aşamasının üstünden aşmış bir sosyalist partiye sahipti. Her seçimde, sosyalist oylar sayısı artıyordu. Parti kırka yakın basın organına sahip, ve Reichstag'dan ulusal ölçüde propaganda kürsüsü olarak yararlanabilecek bir durumda bulunuyordu. Ama birlik, Gotha'da, yöneticilerin ideolojik yetersizliğini ortaya koyan temeller üzerinde gerçekleştirilmişti. *Komünist Manifesto* ya da *Kapital*'in şöyle böyle bilindiği açıktı. Partinin çoğu kez kahramanca bir nitelik taşıyan savaşımı, sıkı sıkıya siyasal bir düzeyde yer alıyordu. Gerçi Enternasyonal tüzüğü, eylemi yönetmeye yarıyor ve Marx ile Engels'in öğütlerine başvuruluyordu. Ama doğrusunu söylemek gerekirse, Alman partisinde, hiç kimse, ne bu eylemin ilkelerini düşünmeye, ne de bu eylemi bir dünya görüşüne bağlamaya çalışıyordu. İktidarın alınması için, ama sosyalizmin insanlık tarihinde ne anlama geldiği üzerinde açık bir görüşten yoksun olarak, savaşım veriliyordu. Herhalde, tarihsel materyalizmin büyük verileri, üzerinde düşünülüp taşınılmamış bir konu idi.

Demek ki, marksizm, bir dünya görüşü olarak değil, ama siyasal eylemin bir yönetici zinciri olarak kavranıyordu. Bundan ötürü, sosyalizmden yana olduğunu söyleyen ve bütün bilgi alanlarına değinen bir Dühring'in, bazı yöneticileri o kadar etkilemiş bulunması şaşırtıcı bir şey değildir. Bu üniversite öğretim üyesinin seçmeciliğini ortaya çıkarmak için sahip olmaları gereken ölçütler, marksizmin derin verilerini iyice özümlemiş olmamaları nedeniyle, bu yöneticilerde eksikti. Alman sosyalistlerinin,

Marx ve Engels'in erişilebilinir durumda bulunan yapıtlarından, *Komünist Manifesto* ve *Kapital*'den hareketle, kendilerini, bütün bir metin yorumlaması çalışması ile kuşkusuz yetenekli bulunmadıkları bir senteze vermeleri gerekirdi.

Bu koşullar içinde, marksizmin, felsefe ile başlayan bir açıklamasını önermekte duraksamayan Engels'in cesaretinden sözedilebilir. En soyut kısımdan, okurlarının, kültürleri ve siyasal kaygıları nedeniyle, en az hazırlıklı oldukları konuların tartışmasından başlayarak, onların konumlarından çok ilerdeki konumlarda yer almakta duraksamadı.

Bir anlamda, Dühring'e karşı polemik yürütmek, dileklerine hizmet ediyordu. Yapmaya hazırlandığı teorik açıklamayı, parti içi tartışmaların güncel hale getirdiği sorunlara bağlıyordu. Alman sosyalistlerinin, kendilerine görünüşte tutarlı bir dünya sistemi öneren bir adama karşı gösterdikleri ilgi, belli bir ölçüde, yüksek düzeyde teorik bir öğrenimi kabul etmek için olgunlaşmış olduklarını tanıtlıyordu. Yürütülecek olan ve Engels'in savaşımcı yapısına hoş gelen polemik, ona, daha öğretici bir biçimde sunuldukları takdirde, çoğu kez yıldırıcı görünecek teorik öğeleri, canlı bir biçimde ve tüm mizah gücünü kullanarak, bir anlatma aracı sağlıyordu. Zaten marksizmin daha derin bir biçimde özümlenmiş bulunduğu günümüzde, yapıtın polemik kısımlarının çarpıcılıklarını yitirmiş olmaları ve cansıkıcı görünmelerini de bu açıklar. Ama bu, Engels'in birdenbire okurlarından gerçek bir entelektüel çaba isteyen teorik bir düzeyde yer almasını engellemez.

Engels, *Anti-Dühring*'i yazarak, marksist dünya görüşünün tüm bilgi alanlarındaki sentezini ilk kez olarak yaptı. Ve bu nedenle, burada, bir marksizm ansiklopedisinden gerçekten sözedilebilir. Kuşaklar, marksizmin temel ilkelerinin açık ve eksiksiz bir açıklamasını bu yapıtta buldu-

lar, ve *Anti-Dühring,* her zaman herkes için anlaşılır kalarak, Marx'ın düşüncesinin en tam bir biçimde öğrenilmesini sağlayan yapıt olmakta devam eder.

İlkin Engels, modern materyalizmin ne olduğunu çok açık bir biçimde belirlemiştir. 18. yüzyılın mekanist materyalizmi elbette eskimişti, çünkü bundan böyle geniş olarak aşılmış bulunan bilimsel verilere dayanıyordu. Pozitivizm modası, rasyonel bilgiye eski saygınlığını yeniden kazandırma bakımından çekingen bir deneme olmuştu, ama sınırlarının kendisi, onu idealist sonuçlar içine düşürüyordu. Pozitivizm, bilimlerin 19. yüzyılın ilk yarısındaki belli bir gelişmesine uygun düşüyor ve onların başarıları ile bütünleşmeye çalışıyordu. Ama, bütünsel bir materyalist görüşten yoksun bulunması sonucu, olaylar topluluğunu kavrayamıyordu. Tamamen pozitivist olmak isteyen Auguste Comte, dünyayı yönetenin fikirler olduğunu söyleyecek kadar ileri gidiyor, ve böylece kapıyı idealizme açıyordu. Yüz yıl öncekine göre çok yüksek bir düzeyde de olsa, bilgiler düzeyi, gerçeği tamamen kavrayamıyordu. Bu eksiklikler karşısında, idealizm daha tutarlı bir açıklama gibi görünüyordu.

Bu konuda Engels, sadece bir temel ilkeyi hiç bir ödün vermeden bir kez daha doğrulama yararlılığı göstermekle kalmadı; bunun yanısıra bilimlerin gelişmesinin materyalist bir felsefeyi zorla nasıl kabul ettirdiğini de gösterdi. Bu, kendini zorla kabul ettiren bir fikir değildi. Bilgi tarafından konulan sorunlar, tersine, Aydınlıklar felsefesi ile bürünmüş bulunduğu mekanist biçim altındaki materyalizmin aşılmış bulunduğunu, ve artık insan bilgisinin birliğini sağlamaya yetmediğini gösteriyordu. Örneğin biyoloji bilimlerinin gelişmesi, Laplace çağında henüz kendini kabul ettiren determinizmi yeni baştan tartışma konusu yapıyordu. Bütün doğa bilimlerinde, hareket, nitel değişmeler, eski yapının kararlılığını sarsmış

bulunuyordu. Klasik nedensellik, artık türdeş ve tutarlı bir bilgi teorisi kurulmasına yetmiyordu.

Bilimler topluluğunun görünürde hayli uyumsuz sonuçlarını düzenleştirmek kuşkusuz kolay değildi. Bu bilimler, ortaya, kesinlikle elde edilmiş çözümlerden çok, biçimsel mantık kurallarına uymayan sorunlar çıkarıyorlardı. Kısacası, bilgi sürecine kendi birliğini yeniden kazandıran bir yöntem, güçlüklere meydan okumaya ve onları idealizme sıçramanın sunduğu kolay çözümlere başvurmaksızın çözümlemeyi sağlayan düşünce kuralları bulmak gerekiyordu. Bir başka deyişle, materyalizmin, bilimlerin 19. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki gelişmesine uygun düşen biçiminin ana çizgileri içinde belirlenmesi sözkonusuydu. Bu biçim, diyalektik materyalizm idi, ve bunun ilkeleri ile yasalarını ortaya çıkarmış olmak da, Engels'in yüzakıdır.

Marx ve onun için, bu, yabancı olmayan bir yöntem idi. Çok zaman önce, hegelci diyalektikten materyalist diyalektiğe geçme işini başarabilmişlerdi. Her ne kadar bu işi daha *Alman İdeolojisi* ile *Manifesto*'da, tarihsel materyalizmin temellerini belirledikleri zaman yapmış bulunuyorlardıysa da, her ne kadar *Kapital* bu yöntemin iktisada uygulanmasından başka bir şey değil idiyse de, bunun teorik açıklamasını henüz hiç bir yerde sunmamış bulunuyorlardı. Marx ve Engels'in, o zaman okurların eline erişebilir yapıtlarından herbiri daha çok siyasal bir perspektif içinde yer alıyor, ve kimse onların tarihsel ve bilimsel çalışmalarını meydana getiren metodolojiyi, kavramlar biçimi altında çözümleme ve anlatmaya çalışmıyordu.

Demek ki, *Anti-Dühring*, yepyeni bir şey getiriyordu. O, marksizmin, dünya görüşü olarak, gerçekten ilk açıklaması idi. Sosyalist partilerin tüm eylemini, siyasal savaşımları çok aşan genel bir felsefeye bağlıyor, ve proletarya tarafından bilinçli bir biçimde yürütülen bu sınıf savaşım-

larının, sadece zorunlu bir tarihsel hareket içinde yer almakla kalmadıklarını, ama insanın kurtuluşu gibi bir erek de taşıdıklarını açık terimlerle anımsatıyordu. *Komünist Manifesto,* bunu daha önce, ama bu temel ilkeleri açık bir biçimde ortaya koymadan, söylemiş bulunuyordu.

Anti-Dühring, marksizmin özünün ilk sistematik açıklamasıdır. Ama o, daha çok, yepyeni bir felsefe anlayışı oluşturur.

Burjuva felsefesi, bilimlerin gerçekliğini belirttiğini, kendisi de öbür bilimler üstünde bir bilim olduğunu ileri sürüyordu. Aynı zamanda hem doğal olayları, hem de tinsel yaşamı açıklayan tam bir sistem kurmayı gözetiyordu. Bu anlamda, bilginin gelişmesi sonucu durmadan kendi kendisiyle çelişme durumuna giren kapalı bir bütün idi. Varlığın bilinç üzerindeki önceliğini doğrulayan, ve kendisi için düşüncenin, içinde oluştuğu koşullara sıkı sıkıya bağımlı bulunduğu marksizm konusunda ise, bu iş başkadır. Marksizme göre, bilgimiz genişlediği, gerçeği daha bilimsel bir biçimde kavradığımız ölçüde, düşüncemizin biçimleri dönüşür. Felsefe, artık, öbür bilimler üstünde, bilgimizin eksikliklerini kapatmayı gözeten bir bilim değildir. Gerçekliğin düşünce planınındaki dışavurum ve sentezidir, doğal ve insanal olayların araştırılmasında bilim tarafından elde edilen sonuçların genelleştirilmesi ve benimsenmesidir.

Demek ki, diyalektik materyalizm, kendi özü gereği, kapalı bir bütün oluşturamaz. Temeli sıkı sıkıya bilimseldir. Gerçeğin bilgisidir; dünyayı, bilimin onu kavrama başarısı gösterdiği düzeyde açıklaması gerekir. Yani bilginin her ilerlemesi, teorinin bir yeniden ayarlanmasını, ya da Engels'in söyleyeceği gibi, materyalizmin yeni bir biçimini içerir. Marksizm, özünde, bilim tarafından elde edilen sonuçların bir özümleme ve sentez yöntemi olduğu için, niteliği gereği açık, bilginin her yeni adımı ile kendi

yasası gereği zenginleşme ve dönüşme zorundadır.

Anti-Dühring'i yazarak, Engels, materyalizmin kendi zamanındaki bilime uygun düşen biçimini saptadı. Dahası, o, bilimin eriştiği yeni sonuçlar içinde, bilgimizin bir yenilenme tohumu olan şeyleri meydana çıkarmaya da yetenekliydi. Örneğin erke (*énergie*) kavramı gibi bazı kavramları, kendi çağındaki fizikçilerin içinde çabaladıkları karışık ve mekanist yorumlardan kurtarmak için, olağanüstü bir görüş güvenilirliği kanıtı verdiği söylenebilir. Görüşlerinin bazıları, bilginlerin varmış bulundukları sonuçlardan çok ilerdedir. Yöntemi, sadece 1875 yılları materyalizminin biçimini oluşturan şeyi ortaya çıkarmasını bilmekle kalmadı, ama araştırıcıları aydınlatmaya ve çalışmalarını ilerletmeye de katkıda bulundu. Bugün marksist yöntemin, bilgimizin gelişme ve derinleşmesine katkıda bulunmadığını artık kimse ileri süremez.

Ama böyle demekle, marksist yöntemin klasiği durumuna gelmiş bu açıklama, bir din kitabı gibi düşünülmemelidir. Yapıtın bazı kısımlarının eskidiği çok açıktır. Sadece bir örnek vermek gerekirse, genel biyoloji ve genetikteki büyük ilerlemeler ile nükleer biyolojinin ortaya çıkması, organik dünya üzerindeki bilgimize çok önemli bir adım attırmıştır. Bu alanda Engels'in vargılarına, ancak onlar tarihsel bağlamları içine koyarak dayanılabilir. Tıpkı, Lenin'in, Engels'ten otuz yıl sonra, materyalizmin, kendi çağının bilimsel bulgularından çıkan biçimini belirlemeye girişmesi gibi, bugün de, *Anti-Dühring*'den hemen hemen yüz yıl sonra, aynı eleştirel çözümleme ve sentez çalışmasına girişmek zorunludur.

Ama gene Engels tarafından 1878'de belirlenen yöntemden esinlenilmesi gerekeceğinden de kuşku duyulamaz.

Nisan 1971

E. BOTTIGELLI

ANTİ-DÜHRİNG

I

Aşağıdaki çalışma herhangi bir "iç dürtü"nün ürünü değildir. Tersine.

Bundan üç yıl önce, Bay Dühring, sosyalizmin yandaşı ve aynı zamanda düzelticisi olarak birdenbire yüzyılına meydan okuduğu zaman, Almanya'daki dostlar, o sıralarda sosyal-demokrat parti merkez organı olan *Volksstaat*'ta bu yeni sosyalist teorinin eleştirici incelemesini yapmam için beni birçok kez zorladılar. Onlar, bu işin, eğer henüz çok genç olan ve kesin olarak daha kısa bir süre önce birleşmiş bulunan partide, tarikatçılık anlayışına yeni bölünme ve karışıklık çıkarma fırsatları verilmek istenmiyorsa, mutlaka gerekli olduğunu düşü-

nüyorlardı. Almanya'daki dostlar, Almanya'daki koşulları benden daha iyi değerlendirecek bir durumda bulunuyorlardı; buna göre, onlara inanmam gerekiyordu. Ayrıca sosyalist basının bir kısmının, bu yeni-dönmeyi, gerçi sadece iyi niyetine yönelen bir sıcaklıkla karşıladığı belli olmuştu; ama aynı zamanda, bu gazetelerde, Bay Dühring'in sözü geçen iyi niyetine karşı beslenen saygı sonucu, onun öğretisini, ve üstelik gözü kapalı kabul etme iyi niyeti de kendini gösteriyordu. Hatta bu öğretiyi vülgarize bir biçim altında işçiler arasında yaymak için hazırlanan kimseler bile çıktı. Ve, son olarak, Bay Dühring ve küçük tarikatı, *Volksstaat*'ı böyle büyük iddialarla ortaya çıkan yeni öğreti karşısında açık bir durum almaya zorlamak için, her türlü reklam ve entrika ustalıklarını kullanıyorlardı.

Gene de, öbür işleri bir yana bırakarak bu ekşi elmayı ısırmaya karar vermem için bana bir yıl gerekti. Bu ekşi elma, gerçekte, bir kez ısırdıktan sonra tamamen yutulması gereken elmalardandı. Ve sadece çok ekşi değil, çok iriydi de. Yeni sosyalist teori, yeni bir felsefî sistemin son pratik meyvesi olarak ortaya çıkıyordu. Öyleyse, bu teoriyi, bu sistem bütünü içinde incelemek, ve sonra sistemin kendisini incelemek gerekiyordu; Bay Dühring'i, olanaklı olan her şeyi, ve daha başka birkaç şeyi ele aldığı o geniş alanda izlemek gerekiyordu. 1877 yılından başlayarak, *Volksstaat*'ın ardılı olarak Leipzig'de çıkan *Vorwärts*'de yayımlanan, ve burada birarada bulunacak olan bir dizi makalenin kökeni, budur.

Eleştiriye, konunun, yani Bay Dühring'in yapıtlarının bilimsel yüküyle tamamen ters orantılı boyutları kazandıran şey, konunun özlüğü oldu. Bununla birlikte, bu boyutları bağışlatabilecek iki başka şey daha var. Bir yandan, bu boyutlar, bana, burada yanaşılması gereken çok çeşitli alanlarda, bugün bilimsel ya da pratik bir

önem taşıyan sorunlar üzerindeki görüşümün olumlu bir açıklamasını sunma fırsatını veriyordu. Bu işi her bölümde yaptım, ve bu yapıt Bay Dühring'in "sistem"ine karşı bir başka sistemi çıkarma amacını ne kadar az taşırsa taşısın, tarafımdan sunulan düşünceleri birbirine bağlayan içbağın, okurun gözünden kaçmayacağını umarım. Bu bakımdan, çalışmamın büsbütün verimsiz olmadığı konusunda, daha şimdiden yeterli kanıtlara sahibim.

Öte yandan, "sistem yaratıcı" Bay Dühring, bugünkü Almanya'da tek başına bir olay değildir. Bir süreden beri, Almanya'da evrendoğum, genel doğa felsefesi, siyaset, iktisat vb. sistemleri, bir gece içinde, mantar gibi, düzinelerle boy vermektedir. En önemsiz felsefe doktoru, hatta en önemsiz öğrenci bile, bugün, kendini, en azından bir tam "sistem" kurmaktan bağışık saymıyor. Tıpkı modern devlette, her yurttaşın, üzerinde oy vermeye çağrıldığı bütün sorunlar konusunda bir yargıya varmak için olgun bulunduğunun varsayılması gibi; tıpkı ekonomide, her tüketicinin, geçimi için satın alma durumunda bulunduğu bütün metalar üzerinde tam bir bilirkişi olduğunun kabul edilmesi gibi — aynı varsayım bundan böyle bilimde de hüküm sürecek. Bilim özgürlüğü, kişinin öğrenmediği şeyler üzerinde yazması, ve bunu sıkı sıkıya bilimsel tek yöntem olarak satması anlamına geliyor. Bay Dühring'e gelince, o, bugünün Almanya'sında her yerde birinci plana fırlayan ve yüksek perdeden yaygarası her şeyi bastıran bu gösterişçi sözde-bilimin en temsil edici örneklerinden biridir. Şiirde, felsefede, siyasette, iktisatta, tarihte yüksek perdeden yaygara, ders ve siyaset kürsüsünde yüksek perdeden yaygara, her yerde yüksek perdeden yaygara, öbür ulusların harcıâlem ve yavanca adi yaygarasından farklı olarak, üstünlük ve fikir derinliği iddialarına sahip yüksek perdeden yaygara; Almanya entelektüel sanayiinin tam da Filadelfiya sergisinde ne ya-

zık ki yanlarında temsil edilmediği öbür Alman malları gibi, ucuz ama kötü kaliteli, en karakteristik ve en iri ürünü olan yüksek perdeden yaygara. Alman sosyalizmi bile, bu yakınlarda, özellikle Bay Dühring tarafından verilen iyi örnekten bu yana, kendini yüksek perdeden yaygaraya veriyor, ve "tek sözcüğünü bile gerçekten öğrenmediği"* bir "bilim"i sergileyen şu ya da bu kişiyi öne sürüyor. Bu, Alman öğrencisinin sosyal-demokrasiye dönüşünün başlangıcını gösteren ve bundan ayrılmaz bir şey olan, ama işçilerimizin dikkate değer derecede sağlıklı yaradılışı sayesinde çabucak üstesinden gelinecek bir çocukluk hastalığıdır.

Eğer Bay Dühring'i ancak amatör olarak ilerleme savında bulunabileceğim alanlarda izleme zorunda kaldıysam, bu, benim suçum değil. Böyle durumlarda, çoğu kez, hasmımın düzmece ya da yanlış kesinlemelerinin karşısına, doğru, sözgötürmez olguları koymakla yetindim. Hukuk alanında ve sık sık da doğa bilimlerinde böyle oldu. Öbür durumlarda, doğa bilimlerinin teorik kısmından çıkartılmış genel fikirler, yani uzmanın bile, Bay Virchow'un itirafına göre, hepimiz gibi bir "yarı-bilgin" olduğu komşu alanlara geçmek için, kendi uzmanlığının dışına çıkma zorunda kaldığı bir alan sözkonusudur.** Bu konuda, küçük yanlışlıklar ve anlatım beceriksizlikleri için herkese gösterilen hoşgörünün bana da gösterileceğini umarım.

Bu önsözü bitirirken, elime Bay Dühring'in *Rasyonel Bir Fiziğin ve Rasyonel Bir Kimyanın Yeni Temel Yasa-*

* Bu alıntı, Fransız tuğamirali Chevalier de Panat'nın 1796 yılında yazdığı bir mektuptaki bir söze anıştırmadır. Devrimden hiç bir ders alamayan Fransız kralcılarından sözeden tuğamiral, şöyle yazıyordu: "Kimse ne bir şey unutabildi, ne de bir şey öğrenebildi." —*Ed.*

** Rudolf Virchow'un, 22 Eylül 1877 günü, Münih'te, Alman doğabilimci ve hekimlerinin 50. Kurulunda, verdiği söyleve anıştırma. *Bkz:* Virchow, *Die Freiheit der Wissenschaft im modernen staat*.... Berlin 1877, s. 13. —*Ed.*

ları adlı yeni bir "temel" yapıtını duyurmak için, gene Bay Dühring tarafından kaleme alınmış bir kitabevi duyurusu geçti. Fizik ve kimya bilgilerimin yoksulluğunu ne kadar bilirsem bileyim, gene de, bu yapıtı hiç görmeksizin, Bay Dühring'in bu yapıtta ortaya koyduğu fizik ve kimya yasalarının, yanlışlıklar ve beylik düşünceler bakımından, kendisi tarafından daha önce bulunmuş ve bu kitapta incelenmiş olan iktisat, evrenin genel şematik bilgisi vb. ile ilgili yasalar yanında yer alacaklarını, ve Bay Dühring tarafından yapılmış rigometre, ya da son derece düşük ısıları ölçme aletinin, yüksek ya da düşük ısıları değil, ama sadece Bay Dühring'in eçhel gururunu ölçmeye yarayacağını söyleyebilmek için, Bay Dühring'imi yeteri kadar tanıdığımı sanıyorum.

Londra, 11 Haziran 1878

II

Bu yapıtın bir yeni baskısını yayımlama zorunluluğu benim için şaşırtıcı bir şey oldu. Eleştirisinin konusu olan şey, bugün hemen hemen unutulmuştur. Yapıtın kendisi, sadece Leipzig'de çıkan *Vorwärts*'de 1877 ve 1878 yıllarında bir dizi halinde binlerce okura sunulmakla kalmamış, ayrıca çok sayıda basılmış bir cilt halinde bütün olarak yayımlanmıştır da. Nasıl oluyor da, biri çıkıp benim yıllarca önce Bay Dühring üzerinde söylemek gereğini duyduğum şeylerle ilgilenebiliyor?

Kuşkusuz bunu, en başta, bu yapıtın, o sırada piyasada bulunan hemen bütün çalışmalarım gibi, sosyalistlere karşı yasanın resmen yayımlanmasından hemen sonra, Alman İmparatorluğunda yasaklanmış olmasına borçluyum. Kutsal İttifak ülkelerinin soydan geçme bürokratik önyargılarına saplanıp kalmamış herhangi bir kimse için bu önlemin etkisi apaçık ortadaydı: yasaklanan kitapların

iki-üç kat fazla sürümü, uygulama güçleri olmaksızın yasaklar yayınlayan Berlinli efendilerin güçsüzlüklerinin günışığına çıkması. Aslında, İmparatorluk hükümetinin iyilikseverliği, küçük kitaplarımın, benim göze alabildiğimden çok yeni baskı yapmasını sağlıyor; metni gerektiği gibi gözden geçirecek zamanım yok, ve çoğu kez, onu olduğu gibi yeniden bastırma zorunda kalıyorum.

Ama buna bir başka özellik daha ekleniyor. Bay Dühring'in bu kitapta eleştirilen "sistem"i çok geniş bir teorik alanı kapsar; ben onu her yerde izlemek ve onun görüşlerine karşı kendi görüşlerimi çıkarmak zorunda kalmıştım. Böylelikle olumsuz eleştiri olumlu bir duruma gelmiş, polemik, Marx'ın ve benim temsil etmekte olduğumuz diyalektik yöntem ve komünist dünya görüşünün, hem de bir dizi hayli geniş alanda, azçok tutarlı bir açıklaması haline dönüşmüştü. Bizim görüşümüz, ilk kez, Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'nde ve *Komünist Manifesto*'da formüle edilmesinden bu yana, *Kapital*'in yayımlanmasına kadar yirmi yıl süren bir kuluçka döneminden geçti; o zamandan beri giderek daha hızlı bir biçimde her gün daha geniş çevrelere yayılıyor, öyle ki, şimdi, Avrupa sınırlarının çok ötesinde, bir yanda proleterler ve öte yanda taraf kayırmayan bilimsel teorisyenler bulunan bütün ülkelerde, dinleyici ve destek buluyor. Öyle görünüyor ki, üstelik Dühring'in tezlerine karşı, birçok bakımdan bu vesileyle verilen olumlu açıklamalar yararına gereksiz bir duruma gelmiş polemiği bile kabul etmek üzere, konu ile yeteri kadar ilgilenen bir kamuoyu var.

Bu arada bir not: bu kitapta açıklanan görüşlerin temelleri ve gelişmesi çok büyük ölçüde Marx'a, ve ancak çok küçük ölçüde bana ilişkin olduğundan, kitabımın onun bilgisi dışında yazılmadığı kendiliğinden anlaşılır. Ben bütün elyazmasını basılmadan önce ona okudum, ve ekonomi üzerindeki kısımda onuncu bölümü ("*Eleştirel Ta-*

rih Üzerine") yazan da odur; ben, sadece, büyük bir üzüntü duyarak, dışsal nedenlerden ötürü bu bölümü biraz kısaltma zorunda kaldım. Zaten bizim özel konularda her zaman birbirimize yardım etme alışkanlığımız vardı.

Bu baskı, bir bölüm dışında, bundan öncekinin tıpkısıdır. Bir yandan, kitapta birçok değişiklik yapma yolundaki isteğim ne kadar büyük olursa olsun, derinleştirilmiş bir gözden geçirme için zamanım yoktu. Marx tarafından bırakılmış elyazmalarını baskı için hazırlama ödevim var ve bu iş, bütün başka işlerden çok daha önemlidir. Ve sonra, vicdanım herhangi bir değişikliği kabul etmiyor. Bu yapıt, bir polemik yapıtıdır, ve hasmıma karşı, onun hiç bir şey düzeltemediği yerde, kendi payıma hiç bir şey düzeltmemek borcuyla yükümlü olduğumu sanıyorum. Ben sadece Bay Dühring'in yanıtına karşı yanıt verme hakkını isteyebilirdim. Ne var ki, ben, Bay Dühring'in saldırıma karşı yazdıklarını okumadım, ve özel bir neden olmadıkça da okumayacağım; teorik düzeyde, ondan kurtulmuş bulunuyorum. Öte yandan, o günden bu yana, Berlin Üniversitesi tarafından utanç verici bir haksızlığa uğramış bulunduğu için, ona karşı yazınsal savaşımın efendilik kurallarına daha da çok uyma gereğini duyuyorum. Gerçi üniversite, bunun cezasını gördü: Bay Dühring'in öğretim özgürlüğünü, bilinen koşullar altında geri almaya razı olan bir üniversite, gene bilinen koşullar altında, Bay Schweninger'i* kendisine zorla kabul ettirmelerine şaşırmamalıdır.

Açıklamalar eklemekte sakınca görmediğim tek bölüm, üçüncü kısmın ikinci bölümüdür: "Teorik Bilgiler" bölümü. Burada sadece tuttuğum görüşün önemli bir noktasının açıklanması sözkonusudur, ve hasmımın daha popüler bir üslup kullanmak ve fikirlerin birbirine bağlan-

* Dr. Schweninger, 1881 yılından beri Bismarck'ın özel hekimi idi ve bu nedenle 1884'te üniversiteye profesör atandı. —*Ed.*

masını tamamlamak için çaba göstermemden yakınmasının yeri yoktur. Aslında, bunun bir dış nedeni vardı. Yapıtın üç bölümünü (girişin ilk bölümü ile, üçüncü kısmın birinci ve ikinci bölümleri), Fransızcaya çevrilmesi amacıyla bağımsız bir broşür haline getirecek biçimde, dostum Lafargue için yeniden elden geçirmiştim, ve Fransızca baskının bir İtalyanca ve bir de Polonya dilindeki baskıya temel hizmeti görmesi üzerine, *Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Evrimi* başlığı altında bir Almanca baskı çıkardım.* Bu sonuncusu birkaç ay içinde üç baskı yaptı ve Rusça ve Danimarka dilinde de çevirileri yayımlandı. Bütün bu baskılarda, sadece sözkonusu bölüme bazı eklemeler yapılmıştı, ve özgün yapıtın yeniden yayımlanmasında, uluslararası bir nitelik kazanan daha sonraki metin yerine, ilk metne sarılmayı istemek, ukalâlık etmek olurdu.

Yapılmış olmasını istediğim öbür değişiklikler, başlıca iki nokta ile ilgili. Önce Morgan'ın, anahtarını bize ancak 1877'de verdiği insanlığın ilkel tarihi ile. Ama, o zamandan beri, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Zürih 1884, adlı yapıtımda, bu arada elime geçen bilgileri kullanma fırsatını bulduğumdan, bu sonraki çalışmaya işarette bulunmak yeter.

İkinci olarak, teorik doğa bilimini işleyen kısmı değiştirmek isterdim. Bu kısımda büyük bir açıklama beceriksizliği egemendir, ve bugün birçok nokta daha açık ve daha belgin bir biçimde anlatılabilir. Eğer burada kendime bazı düzeltmeler yapma hakkını tanımıyorsam, bundan ötürü bu düzeltmeler yerine kendi özeleştirimi yapmaya daha da zorunluyum.

Alman idealist felsefesinden bilinçli diyalektiği, onu doğanın ve tarihin materyalist anlayışı ile bütünleştirmek

*Sözkonusu yapıt için bkz: *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1975. —*Ed.*

üzere kurtaran, hemen hemen sadece Marx ve ben olduk. Ne var ki, aynı zamanda, hem diyalektik, hem de materyalist bir doğa anlayışı, matematik ve doğa bilimi ile içli-dışlı olunmasını gerektirir. Marx, dörtbaşı bayındır bir matematikçi idi, ama doğa bilimlerini biz ikimiz de ancak parça parça, kesikli, dağınık bir biçimde izleyebiliyorduk. Ancak, tecimsel işlerden çekilmem ve Londra'ya yerleşmem bana zaman verdikten sonradır ki, sekiz yıl boyunca zamanımın en büyük kısmını bu işe vererek, matematik ve doğa bilimlerinde, olanak ölçüsünde, (Liebig'in dediği gibi)* tam bir "ses değişimi" yaptım. Bay Dühring'in sözde doğa felsefesi ile ilgilenme fırsatını bulduğum zaman, işte tam da bu ses değişimi işleminin ortasındaydım. Bu nedenle, tam teknik deyimi her zaman bulamamamdan ve teorik doğa bilimi alanında genellikle belli bir yavaşlıkla ilerlememden daha doğal bir şey olamaz. Ama, bir başka yandan, bu alanda henüz rahat olmadığımı bilmenin bilinci beni ihtiyatlı yaptı: o zaman tanıtlanmış olgular konusunda gerçek düşünüş yanlışlıkları ya da o sıralarda kabul edilmiş bulunan teorilerin yanlış bir sunuluşu suçunu kimse bana yükleyemez. Bu bakımdan, sadece bilinmeyen bir büyük matematikçi, benim $\sqrt{-1}$'in onuruna kıyarcasına suikastte bulunmuş olduğumu Marx'a mektupla yakındı.**

Matematik ve doğa bilimlerinde bu yinelemeyi yapar-

* Tarımsal kimya irdelemesine girişinde, Liebig şöyle yazar: "Kimya, çok hızlı ilerlemeler yapıyor, ve treni izlemek isteyen kimyacılar, sürekli bir ses değişimi durumu (*état de mue*) içinde bulunuyorlar...". Justus von Liebig, *Dies Chemei in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*, 7. baskı, Brunswick 1862, s. 26. —*Ed.*

** Amerika'da yaşayan sosyal-demokrat H. W. Fabain, 6 Kasım 1880 günü, Marx'a şöyle yazmıştı: "Her ne kadar Bay Engels, birçok durumda $\sqrt{-1}$'in kesin matematik işlemlerin zorunlu sonucu olduğunu düşünüyorsa da, gerçeğin sıkı felsefî teorisi anlamında, "—1" kavramının, mantıksal bir ucube olduğunu anımsatmak gerek, çünkü olumsuz bir varoluşu bilmek, düpedüz olanaksızdır..." —*Ed.*

ken, benim için sözkonusu olan şey, doğada, sayısız değişikliklerin karışıklığı arasından, tarihte de olayların görünürdeki olumsallığını düzenleyen aynı hareket yasalarının; insan düşüncesi tarafından gerçekleştirilen evrim tarihinde iletken bir zincir oluşturarak, yavaş yavaş düşünen insanların bilinç alanına giren aynı yasaların: Hegel'in ilk kez olarak geniş bir tarzda, ama mistikleştirilmiş bir biçim altında geliştirdiği, ve bizim, öbür özlemlerimiz arasında, bu mistik zarftan çekip çıkarmak, ve bütün basitlikleri, bütün genellikleri ile bilinç alanına sokmak istediğimiz yasaların, doğada kendilerini kabul ettirdiklerinden —bütünde hiç bir kuşkum olmadığına göre— ayrıntıda emin olmaktı. Eski doğa felsefesinin, gerçek değer ve verimli tohumlar olarak içerdiği her şeye karşın,* bizi doyuramadığı açıktı. Bu yapıtta ayrıntılı bi-

*Düşüncesiz Karl Vogt'çular sürüsü ile birlikte, eski doğa felsefesine saldırmak, onun tarihsel anlamını değerlendirmekten çok daha kolaydır. Eski doğa felsefesi, önemli bir anlamsızlık ve fantezi payı içerir, ama aynı çağdaki görgücü doğalcıların felsefî-olmayan teorilerinden daha çok değil; ve evrim teorisinin yayılmasından bu yana, eski doğa felsefesinin de hayli anlam ve bilgi içerdiği anlaşılıyor. Böyle olduğu içindir ki, Haeckel, Treviranus ve Oken'in değerini kabul etmekte yerden göğe kadar haklıydı. [Bkz: Dördüncü Konferans: Ernst Haeckel, "Gœthe ve Oken'e göre Evrim Teorisi", *Natürliche Schöpfungsgeschichte*..., 4. baskı, Berlin 1873, s. 83-86.] İlkel sümüksü maddesi ve ilkel kabarcığıyla, Oken, biyolojide kendisinden sonra protoplazma ve hücre olarak keşfedilen şeyi, postulat olarak koyar. Hele Hegel'e gelince, o birçok bakımdan, temellerinde bir güç —yerçekimi gücü, yüzebilme gücü, elektrik kontak gücü vb.—, ya da eğer bu olanaksızsa, bilinmeyen bir töz, ışıksal töz, ısısal töz, elektrik tözü vb. varsaydıkları zaman, bütün anlaşılmamış olayları açıkladıklarına inanan görgücül çağdaşlarından çok ilerledir. Sanal tözler şimdi aşağı yukarı ortadan kaldırıldı, ama Hegel tarafından savaşılan güçlerin şarlatanlığı, örneğin Helmholtz'un 1869 Innsbruck söylevinde, kendini sık sık göstermeye sevine sevine devam ediyor (bkz: Helmholtz, *Populäre Vorlesungen*, II. fasikül, 1871, s. 190). [Bkz: Engels, "Hareketin Temel Biçimleri", *Doğanın Diyalektiği*.] İngiltere'nin şan ve zenginliğe garkettiği Newton'un —18. yüzyıl Fransızlarından müdevver— tanrılaştırılması karşısında, Hegel, Almanya'nın açlıktan öldürdüğü Kepler'in, modern gök cisimleri (yıldızlar) mekaniğinin gerçek kurucusu olduğunu, ve nevtoncu evrensel çekim yasasının, daha önce Kepler'in üç yasası içinde, ve hele üçüncüsünde açıkça bulunduğunu vurguladı. Hegel'in *Doğa Felsefesi*, § 270 ve eklerinde birkaç

çimde açıklamış bulunduğum gibi, doğa felsefesi, özellikle hegelci biçimi altında, doğada zaman içinde bir evrim, bir ardarda geliş değil, sadece bir yanyana konuluş görme kusuruna sahipti. Bu, bir yandan sadece "tin"e ("*esprit*") tarihsel bir gelişme tanıyan hegelci sistemin kendisinin, ama öte yandan da, o zamanki doğa bilimlerinin genel durumunun sonucuydu. Böylece Hegel, daha önce nebula teorisi ile güneş sisteminin doğuşunu, ve dünyanın dönüşünün sulardaki gel-git yüzünden yavaşlaması bulgusuyla da bu sistemin sonunu açıklamış bulunan Kant'ın çok gerisine düşüyordu.* Son olarak, benim için, diyalektik yasaları kurgu aracıyla doğaya sokmak değil, ama onları orada bulmak ve oradan çıkarmak sözkonusu olabilirdi.

Bununla birlikte, bu iş, eğer buna tutarlı bir biçimde ve her özel alan için girişilirse, bir dev işidir. Egemenlik altına alınması gereken alanın hemen hemen sonsuz derecede büyük olması bir yana, ayrıca bütün bu alan üzerinde doğa biliminin kendisi öylesine güçlü bir altüst olma süreci içine girmiş bulunuyor ki, hatta bütün boş zamanını bu iş için kullanan bir kimse tarafından bile güç izlenebilir. Oysa, Karl Marx'ın ölümünden sonra, zamanım en geciktirilmez ödevler tarafından alınmıştı, ve işime ara vermek zorunda kaldım. Durum değişene kadar bu kitapta verilen bilgilerle yetinmem, ve çıkacak bir fırsatın bana elde edilen sonuçları biraraya getirme ve on-

basit denklem aracıyla gösterdiği şey (*Hegels Werke*, 1842, c. VII, s. 98 ve 113-115), Gustav Kirchhoff'un yapıtında, en yeni matematik mekaniğin sonucu olarak yeniden ortaya çıkıyor; *Matematik Fizik Dersleri*, 2. baskı, Leipzig 1877, s. 10, hem de esas itibarıyla ilk olarak Hegel tarafından açıklanan biçime benzer basit bir matematik biçim altında. Modern komünizm karşısında ütopyacılar neyse, bilinçli olarak diyalektik doğa bilimi karşısında doğa felsefecileri de odur. [F. E.]

* Kant, kendi nebula teorisini 1755 yılında Könisberg ve Leipzig'de adsız olarak çıkan bir yapıtta açıklamıştır: *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*... —*Ed.*

ları belki de Marx tarafından bırakılmış son derece önemli matematik elyazmaları ile birlikte yayımlama olanağını sağlamasını beklemem gerekiyor.*

Bununla birlikte, teorik doğa bilimindeki gelişmenin, çalışmamı, büyük bir bölümü bakımından ya da bütünüyle gereksiz kılması olanaklı. Çünkü, teorik doğa bilimine, yığın halinde biriken salt görgücül bulguları bir düzene koyma basit zorunluluğu tarafından zorla kabul ettirilen devrim öylesine büyük ki, en dikkafalı görgücü bile doğal süreçlerin diyalektik niteliği üzerine, gitgide daha çok bilinç sahibi olmaya zorluyor. Eski sert karşıtlıklar, açık ve aşılmaz ayrım çizgileri, gitgide ortadan kalkıyor.** Son "gerçek" gazların bile sıvılaşmasından, bir cismin sıvı ve gaz biçimlerinin birbirinden ayırdedilmez bir duruma getirilebileceğinin gösterilmesinden sonra, çökelekleşme durumları, eski mutlak niteliklerinin son kalıntısını da yitirmiş bulunuyorlar. Tam gazlarda, gaz moleküllerinin hareket hızlarının karelerinin, eşit sıcaklıkta, molekül ağırlıklarıyla ters orantılı oldukları yolundaki kinetik gazlar teorisinin önerisiyle, sıcaklık da, doğrudan doğruya hareketin araçsız olarak ölçülebilir biçimleri dizisi içine giriyor. Daha on yıl önce, hareketin daha yeni bulunmuş olan büyük temel yasası, enerjinin basit *sakınımı* yasası olarak, hareketi yok etme ve yaratma olanaksızlığının yalın anlatımı olarak, yani sadece nicel yönünden kavranmıştı: ama gitgide bu olumsuz anlatım, yerini enerjinin *dönüşümü* olumlu anlatımına bırakıyor, ki bu anlayış içinde, sürecin nitel yönünün ilk kez hakkı veriliyor

* Engels, burada, *Doğanın Diyalektiği*'ni haber veriyor. Marx'ın, 1.000 sayfayı aşkın matematik elyazmaları, yakın zamanlarda yayımlanmıştır.

** Burada, 1869'da gazların kritik durumunu irdeleyen İngiliz fizikçisi Thomas Andrews'un, 1877'de oksijenin yoğunlaştırılabilir olduğunu tanıtlayan Fransız fizikçisi Louis-Paul Cailletet'nin, ve gazların sıvılaşmasına çalışan İsviçreli fizikçi Raoul Pictet'nin çalışmaları sözkonusudur.

ve doğaüstü yaratıcının son anısı da sönüyor. Hareket miktarının (enerji denilen şey), (mekanik güç denilen) kinetik enerji durumundan elektriğe, sıcaklığa, potansiyel konum enerjisine, vb. ve bunların da kinetik enerji durumuna dönüştüğü zaman değişmediği düşüncesinin artık bir yenilik olarak öğütlenmeye gereksinmesi yoktur; bu düşünce, dönüşüm sürecinin, bilgisi bütün doğa bilgisini kapsayan o büyük temel sürecin, şimdi içerik yönünden daha zengin bir irdelenmesine sağlam bir temel hizmeti görüyor. Ve biyoloji, evrim teorisi ışığında gelişmeye başladığından beri, organik doğa alanında, sert sınıflandırma sınırlarının birbiri ardına eridiği görüldü; hemen hemen hiç bir sınıflandırmaya girmeyen aracı halkalar günden güne artıyor, daha özenli bir irdeleme, organizmaları bir sınıftan öbürüne atıyor, ve hemen hemen bir inanç konusu haline gelmiş bulunan ayırdedici belirtiler mutlak değerini yitiriyor; şimdi yumurtlayan memelilerimiz ve hatta, eğer haber doğrulanırsa, dört ayak üzerinde yürüyen kuşlarımız var.* Eğer Virchow, bundan yıllarca önce, hücrenin bulunması üzerine, hayvan bireyin birliğini, bilimsel ve diyalektik olmaktan çok, ilerici bir biçimde, bir hücre devletleri federasyonları halinde dağıtmak zorunda kaldıysa,** bugün de, yüksek derecedeki hayvanların bedenlerinde amipler gibi dolaşan beyaz, kan yuvarlarının bulunmasıyla daha da karmaşık bir durum alan hayvan (dolayısıyla insan) bireyliği kavramı karşısında bulunuyoruz. Ama modern çağların teorik doğa bilimine sınırlı metafizik niteliğini veren şey de, işte o

* Birinci durumda, *Ornitornik* (Avustralya'da yaşayan, ördek gagalı bir tür memeli hayvan —ç.), ikinci durumda ise *Arkeopterix* (ikinci çağın ikinci döneminde yaşamış, bir tavuk irüliğinde, bazı sürüngen nitelikleri gösteren, bilinen ilk kuş) sözkonusu.

** Virchow: *Vorlesungen über Patyologie.* c. I: *Die Cellular-Pathologie in İhrer Begründung auf physiologische und pathologische Gewebelehre*, 3. baskı, Berlin 1862, s. 15-16.

uzlaşmaz ve çözümlenmez olarak tasarlanan taban tabana karşıtlıklar, ayrım çizgileri ve zorla saptanmış sınıf ayrımlarıdır. Bu karşıtlık ve ayrımların doğada elbette varolduklarını, ama ancak görece bir geçerlilikle varolduklarını; buna karşılık, onlara yüklenen o mutlak değişmezlik ve değerin doğaya sadece bizim düşüncemiz tarafından maledildiğini kabul etmek: işte doğanın diyalektik anlayışının özü. Doğa biliminde biriken olguların baskısı altında bu anlayışa varmak olanaklıdır; ama eğer bu olguların diyalektik niteliğine diyalektik düşünce yasaları bilinciyle yanaşılırsa, bu anlayışa daha kolay varılır. Herhalde, doğa bilimi öylesine gelişmeler gerçekleştirmiştir ki, artık diyalektik sentezden kurtulamaz. Doğa bilimi, eğer deneylerinin içinde sentezleştiği sonuçların, kavramlardan başka bir şey olmadığını; kavramlarla iş görme sanatının ne doğuştan geldiğini, ne de her günkü olağan bilinçle elde edildiğini, ama gerçek bir düşünce, doğanın görgücül araştırmasından ne daha çok, ne de daha az, uzun bir görgücül tarihe sahip gerçek bir düşünce gerektirdiğini unutmazsa, bu işte kolaylıklar kazanacaktır. Doğa bilimi, bir yandan kendi dışında ve kendi üstünde geçinen, her türlü ayrı doğa felsefesinden, ve öte yandan İngiliz görgücülüğün kalıtı olan kendi öz sınırlı düşünce yönteminden, işte ancak felsefenin ikibin beşyüz yıllık evrim sonuçlarını özümlemeyi öğrenerek kurtulacaktır.

Londra, 23 Eylül 1885

III

Bu yeni baskı, çok önemsiz bazı üslup değişiklikleri dışında, bir önceki baskının tıpkısıdır. Sadece bir bölüme, ikinci kısmın "*Eleştirel Tarih* Üzerine" başlıklı onuncu bölümüne, aşağıdaki nedenlerle, bazı önemli eklemeler yapmakta sakınca görmedim.

Daha önce ikinci baskının önsözünde belirtmiş bulunduğum gibi, bu bölüm esas olarak, Marx'ın elinden çıkmıştır. Bir gazete için hazırlanan ilk versiyonunda, Marx'ın elyazmasını, ve Dühring'in tezlerinin eleştirisinin yerini daha çok iktisat tarihi üzerindeki kişisel açıklamalara bıraktığı yerlerde, önemli ölçüde kısaltma zorunda kalmıştım. Ama bunlar, tam da elyazmasının bugün bile en canlı ve en sürekli yarar sağlayan kısmını oluşturan açıklamalardır. Kendimi, Marx'ın Petty, North, Locke, Hume gibi kimseleri, klasik ekonominin oluşumu içinde yerli yerlerine koyduğu parçaları, ve daha önemlisi Quesnay'nin *Tableau Économique*'ini, bütün modern iktisat için çözümlenemez kalan o sfenks bilmecesini aydınlığa çıkarma biçimini, mümkün olduğu kadar tam ve sözcüğü sözcüğüne bir biçimde vermek zorunda sayıyorum. Buna karşılık, salt Bay Dühring'in yapıtlarına iletmede bulunan parçalar, fikirlerin akışı izin verdiği ölçüde, bir yana bırakıldı.

Bunun dışında, bu yapıtta sunulan görüşlerin, bir önceki baskıdan bu yana, dünyanın bütün uygar ülkelerinde, bilim dünyasının ve işçi sınıfının bilincini dile getiren yayınlardaki yaygınlaşma biçiminden son derece hoşnut olabilirim.

Londra, 23 Mayıs 1894

F. ENGELS

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL DÜŞÜNCELER

MODERN sosyalizm, içeriği bakımından, her şeyden önce, bir yandan modern toplumda varlıklılar ile varlıksızlar, ücretliler ile burjuvalar arasında egemen olan sınıf karşıtlıklarının, öte yandan da üretimde egemen olan anarşinin bilincine varmanın ürünüdür. Ama, teorik biçimi bakımından, başlangıçta, 18. yüzyıl Fransa'sındaki büyük Aydınlıklar çağı filozofları tarafından konulan ilkelerin daha gelişmiş ve daha tutarlı olmak isteyen bir uzantısı olarak ortaya çıkar. Her yeni teori gibi, kökleri iktisadî olguların derinliklerine daldığı halde, ilkin daha önce varolan düşünler birikimine bağlanmak zorunda kalmıştır.

Fransa'da, gelmekte olan devrim konusunda kafaları aydınlatan büyük adamların kendileri de son derece büyük devrimciler olarak görünüyorlardı. Ne türden olursa olsun, hiç bir dış yetke tanımıyorlardı. Din, doğa anlayışı, toplum, devlet örgütü, her şey, amansız bir eleştiriden geçirildi; her şey, ya us mahkemesi önünde varoluşunu doğrulamak, ya da varolmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Düşünen us, her şeye uygulanacak tek ve eşsiz ölçü oldu. Bu dönem, Hegel'in dediği gibi, önce insan beyni ile onun düşüncesi tarafından bulunan ilkelerin bütün insan eylem ve topluluklarına temel hizmeti görmeleri anlamında, daha sonra da bu ilkelerle çelişki durumunda bulunan gerçekliğin aslında tepeden tırnağa ters çevrilmesi gibi daha geniş bir anlamda, dünyanın tepesi üstüne konulduğu dönem oldu.* Toplum ve devletin bütün eski biçimleri, bütün eski geleneksel fikirler, usdışı ilân edildi ve bir yana atıldı; dünya o zamana kadar sadece önyargılarla yönetilmişti; geçmişe ilişkin olan her şey, ancak acıma ve küçümsemeye değerdi. Ensonu, gün doğuyordu; bundan böyle boşinan, haksızlık, ayrıcalık ve baskı; sonsuz doğruluk, sonsuz adalet, doğa üzerine kurulu eşitlik, ve insanın devrilmez hakları tarafından silinip süpürülecekti.

*İşte Fransız Devrimi üzerine olan parça: "Hukuk fikri, hukuk kavramı *birdenbire* değer kazanıyor, ve buna karşı, haksızlığın eski temeli direnemiyordu. Hukuk fikri üzerindedir ki şimdi bir Anayasa yükseliyor ve artık her şeyin bu temele dayanması gerekiyordu. Güneş gökkubbede parladığı ve gezegenler onun çevresinde döndüğü günden beri, insanın baş, yani fikir üzerinde dikeldiği, ve gerçekliği, fikrine göre kurduğu görülmemişti. Usun dünyayı yönettiğini ilk olarak Anaxagoras söylemişti; ama oradan, fikrin tinsel gerçekliği yönetmesi gerektiğini kabul etmeye, insan ancak şimdi varmış bulunuyor. Böylece bu, *göz kamaştırıcı bir gündoğuşu* oldu. *Bütün düşünen varlıklar bu çağı hep birlikte kutladı.* Tanrısalın acun ile uzlaşması sanki ilk kez görülüyormuş gibi, o çağda, *yüksek bir heyecan* hüküm sürdü, *bir ruh coşkunluğu bütün dünyayı titretti*" (Hegel, *Tarih Felsefesi*, 1840, s. 535). — Müteveffa profesör Hegel'in devrimci öğretilerinin temsil ettiği genel tehlikeye karşı antisosyalist yasayı harekete getirmenin tam da sırası değil mi? [*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* için Engels'in notu.]

Bugün, usun bu egemenliğinin, burjuvazinin idealize edilmiş egemenliğinden başka bir şey olmadığını; ölümsüz adaletin, gerçekleşmesini burjuva adaletinde bulduğunu; eşitliğin yasa önünde burjuva eşitliğine vardığını; insanın başlıca haklarından biri olarak burjuva mülkiyetinin ilân edildiğini; ve rasyonel devletin, Rousseau'nun toplum sözleşmesinin, dünyaya ancak bir burjuva demokratik cumhuriyeti biçimi altında geldiğini, ve ancak o biçimde gelebilecek olduğunu biliyoruz. 18. yüzyılın büyük düşünürleri de, kendi çağlarının kendileri için saptadığı engelleri, öncellerinden çok aşamazlardı.

Ama, feodal soyluluk ile burjuvazi arasındaki karşıtlığın yanısıra, sömürenler ile sömürülenler, aylak zenginler ile çalışan yoksullar arasındaki evrensel karşıtlık vardı. Ve burjuvazinin temsilcilerine, kendilerini özel bir sınıfın değil, ama acı çeken tüm insanlığın temsilcileri olarak gösterme olanağını sağlayan şey de, işte bu oldu. Dahası var. Burjuvazi, doğuşundan başlayarak, karşıtının ağırlığı altındaydı; ücretliler olmaksızın kapitalistler var olamazlar; ve ortaçağ loncaları burjuvasının modern burjuva durumuna geldiği ölçüde, loncalar kalfası ile özgür gündelikçi de proleter durumuna geliyordu. Ve hatta, genel olarak, soyluluğa karşı savaşımda, burjuvazi, aynı zamanda o çağdaki çeşitli emekçi sınıfların çıkarlarının da temsilcisi olduğunu ileri sürebiliyorduysa da, gene de, her büyük burjuva hareketinde, modern proletaryanın azçok gelişmiş önceli olan sınıfın bağımsız hareketlerinin kendini gösterdiği görüldü. Almanya'da Reform ve Köylüler Savaşı döneminde Thomas Münzer eğilimi; büyük İngiliz devriminde eşitleştiriciler; büyük Fransız Devriminde Babeuf gibi. Daha gelişmesinin ilk basamağında olan bir sınıfın bu devrimci ayaklanmasına eşlik eden teorik belirtiler de vardı: 16. ve 17. yüzyıllarda, ideal bir toplumun ütopik betimlemeleri;* 18. yüzyılda da, daha o

zamandan açıktan açığa komünist teoriler (Morelly ve Mably). Eşitlik isteği artık siyasal haklarla sınırlanmıyordu, eşitlik, bireylerin toplumsal durumunu da kapsamalıydı; ortadan kaldırılması gereken şey, artık sadece sınıf ayrıcalıkları değil, sınıf ayrılıklarının ta kendisiydi. Yeni öğretinin ilk çehresi, böylece Isparta'ya öykünen çileci (*ascétique*) bir komünizm oldu. Sonra üç büyük ütopyacı geldi: burjuva eğilimin proleter yönelim yanında henüz belirli bir ağırlık taşıdığı Saint-Simon; Fourier ve Owen: bu sonuncusu, en gelişmiş kapitalist üretim ülkesinde, ve bu üretimin doğurduğu çelişkilerin etkisi altında, doğrudan doğruya Fransız materyalizmine bağlanarak, sınıf ayrılıklarının ortadan kaldırılması üzerindeki önerilerini sistemli olarak geliştirdi.

Bunların her üçünde de ortak olan şey, tarihin bu arada meydana getirmiş bulunduğu proletaryanın çıkarlarının temsilcileri olarak görünmemeleridir. Aydınlıklar çağı filozofları gibi, bunlar da, belirli bir sınıfı değil, ama tüm insanlığı kurtarmak isterler. Onlar gibi, usun ve ölümsüz adaletin krallığını kurmak isterler; ama onların krallığı ile Aydınlıklar çağı filozoflarının krallığı arasında dipsiz bir uçurum var. Bu filozofların ilkelerine göre örgütlenmiş olan burjuva dünyası da usdışı ve adaletsizdir, ve bu nedenle yargılanmalı ve feodalizm ve daha önceki öbür toplumsal durumlarla aynı torba içine konmalıdır. Eğer şimdiye kadar gerçek us ve adalet dünyada egemen olmamışsa, bunun nedeni, onların henüz tastamam bilinmemiş olmasıdır. Eksik olan şey, şimdi gelmiş ve gerçeği görmüş bulunan deha sahibi bireyin ta kendisiydi; onun şimdi gelmiş, gerçeğin tam da şimdi görülmüş olması, tarihsel gelişim zincirinin, kaçınılmaz bir olay olarak, zorunlu sonucu değil, basit bir şans eseridir. Deha sahibi birey,

* Thomas Morus'un, 1516 yılında yayımlanan *Ütopya*'sı ile, Campanella'nın 1623 yılında yayımlanan *Güneş Kenti* sözkonusudur. —*Ed.*

pekalâ 500 yıl önce de doğabilir ve insanlığı, 500 yıllık yanılgı, savaşım ve acıdan esirgeyebilirdi.

Bu görüş biçimi, esas olarak bütün İngiliz ve Fransız sosyalistleri ile Weitling dahil, ilk Alman sosyalistlerinin görüş biçimidir. Sosyalizm mutlak doğruluk, mutlak us, ve mutlak adaletin dışavurumudur, ve kendi özgücü aracıyla dünyayı fethetmesi için bulgulanması yeter; mutlak doğruluk olarak, zamandan, uzaydan, ve insan tarihinin gelişmesinden bağımsızdır; bulgulanmasının tarihi ve yeri, sadece raslantıya bağlıdır. Böyle olduğu için, mutlak doğruluk, mutlak us ve mutlak adalet, her okul kurucusu ile birlikte değişir; ve her okul kurucusuna özgü mutlak doğruluk, mutlak us ve mutlak adalet türü, onun öznel anlığına (müdrikesine), yaşam koşullarına, bilgi ve düşüncesinin oluşma derecesine bağlı olduğundan, bu mutlak doğruluklar çatışmasının tek olanaklı çözümü, bunların birbirini yıpratmasıdır. Bundan, bugün bile, gerçekte Fransa ve İngiltere sosyalist işçilerinden çoğunun kafasında egemen olan sosyalizm gibi ortalama bir seçmeci sosyalizm türünden başka bir şey çıkamazdı: içine çeşitli tarikat kurucularının eleştirel gözlemlerinin, iktisadî savlarının ve gelecekteki toplum konusundaki betimlemelerinin girdiği çok büyük bir alışılmış nüanslar çeşitliliği kabul eden bir karışım; ve her bileştiren öğe içinde, belginliğin sivri köşeleri, tartışmalar boyunca, dere içindeki çakıllar gibi, ne kadar çok yassılaşırsa, bu karışım o kadar kolay oluşur. Sosyalizmi bir bilim haline getirmek için, önce onu gerçek bir alan üzerine yerleştirmek gerekiyordu.

Bununla birlikte, 18. yüzyıl Fransız felsefesi yanında ve onun arkasından, modern Alman felsefesi doğmuş ve en gelişmiş biçimini Hegel'de bulmuştu. Hegel'in en büyük başarısı, en yüksek düşünce biçimi olarak diyalektiğe dönmek oldu. İlkçağ Yunan filozoflarının hepsi doğuştan, en

yüksek derecede doğal diyalektikçilerdi, ve aralarında en ansiklopedik zekâ olan Aristoteles, diyalektik düşüncenin en önemli biçimlerini daha o zamandan irdelemişti. Buna karşılık, modern felsefe, diyalektiğin orada da parlak temsilcileri (örneğin Descartes ve Spinoza) bulunmasına karşın, özellikle İngiliz etkisi altında, 18. yüzyıl Fransızlarını da, hiç değilse salt felsefî yapıtlarında hemen hemen istisnasız egemenliği altına alan, ve metafizik denilen düşünce biçimi içine battı. Dar anlamda felsefe dışında, gene de 18. yüzyıl Fransızları, diyalektik başyapıtları verecek durumdaydılar; sadece Diderot'nun *Rameau'nun Yeğeni* ile Rousseau'nun *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Söylev*'ini anımsatacağız. — Burada, kısaca, iki yöntemin özüne değinelim; ilerde bu konuya ayrıntılı biçimde gene geleceğiz.

Doğayı, insan tarihini, ya da kendi öz kafa çalışmamızı düşüncenin incelemesi altına koyduğumuz zaman, bize ilk görünen şey, hiçbir şeyin olduğu gibi, olduğu yerde, olduğu biçimde kalmadığı, ama her şeyin hareket ettiği, değiştiği, olduğu ve yokolduğu sonsuz bir karşılıklı ilişkiler ve etkiler yumağı tablosudur. Demek ki, içinde ayrıntıların henüz azçok silindiği genel tabloyu görüyoruz; hareket eden, geçen ve birbirine bağlanan *şeyin kendisinden* çok, harekete, birinden öbürüne geçişlere, bağlantılara dikkat ediyoruz. Dünyayı düşünmenin bu ilk, bön, ama aslında doğru biçimi, ilkçağ Yunan filozoflarının düşünme biçimidir, ve onu açıkça ilk formüle eden de Heraklitos olmuştur: Her şey hem kendisidir, hem de değildir, çünkü her şey *akar,* her şey sürekli dönüşme, oluş ve yokoluş durumundadır. Ama bu görüş biçimi olaylar bütününün sunduğu tablonun genel niteliğini ne kadar doğru bir biçimde kavrarsa kavrasın, gene de bu genel tabloyu meydana getiren ayrıntıları açıklamaya yetmez ve onları açıklamaya yetenekli olmadığımız sürece, genel tab-

lo üzerinde açık bir düşünce sahibi de olamayız. Bu ayrıntıları bilmek için, onları doğal ya da tarihsel bağlantılarından ayırmak, ve nitelikleri, özel neden ve sonuçları vb. içinde irdelemek zorundayız. Bu, en başta, doğa bilimi ile tarihsel araştırmanın görevidir; bu araştırma dalları, Yunanlılar önce gereç toplama zorunda olduklarına göre, klasik çağ Yunanlılarında çok yerinde nedenlerle ancak ikincil bir yer tutuyordu. Eleştirici incelemeye, sınıflara, takımlara, türlere göre karşılaştırma ya da bölmeye geçebilmek için, önce doğal ya da tarihsel verileri, belli bir noktaya kadar, toplamış olmak gerekir. Gerçek doğa biliminin ana çizgileri, ancak İskenderiye dönemi Yunanlıları, ve daha sonra, ortaçağda, Araplar tarafından geliştirilmiştir; gerçek bir doğa bilimine bir kez daha, ancak o tarihten sonra bu bilimin durmadan artan bir hızla geliştiği 15. yüzyılın ikinci yarısında raslanır. Doğanın tekil parçalarına bölünmesi, çeşitli doğal süreç ve nesnelerin belirli sınıflara ayrılması, organik cisimlerin iç yapılışlarının anatomik yönlerinin çeşitliliği içinde irdelenmesi: doğanın bilinmesinde son dört yüzyılın bize getirmiş bulunduğu büyük ilerlemelerin temel koşulları işte bunlardı. Ama bu yöntem, bize, doğal nesne ve süreçleri tek başlarına, büyük genel bağlantı dışında, bunun sonucu hareketleri içinde değil, hareketsizlikleri içinde; özsel bakımdan değişken öğeler olarak değil, değişmez öğeler olarak; yaşamları içinde değil, ölümleri içinde şöyle böyle kavrama alışkanlığını da geçirdi. Ve Bacon ile Locke sayesinde, bu görüş biçimi, doğa biliminden felsefeye geçtiği zaman, son yüzyılların özgül darkafalılığını, metafizik düşünce biçimini meydana getirdi.

Metafizikçi için, şeyler ve onların düşüncedeki yansıları olan kavramlar, biri öbüründen sonra ve öbürü olmaksızın dikkate alınacak, değişmez, eğilip bükülmez, her zaman tıpkı kalan, yalıtık irdeleme konularıdır. O,

orta terimler olmaksızın, sadece antitezler aracıyla düşünür: evet evet, hayır hayır der; bunun ötesine geçen şey metelik etmez. Ona göre, bir şey, ya var ya da yoktur; bir şey aynı zamanda hem kendisi, hem de bir başkası olamaz. Olumlu ile olumsuz birbirlerini mutlak olarak dıştalarlar; neden ve sonuç da aynı derecede sert bir biçimde birbirlerine karşı gelirler. Eğer bu düşünce biçimi, bize ilk bakışta adamakıllı usayatkın görünüyorsa, bunun nedeni, bu düşünce biçiminin sağduyu denilen şeyin düşünce biçimi olmasıdır. Ama bu arkadaş, kendi dört duvarının zavallı alanında kapanıp kaldığı sürece, ne kadar saygıdeğer olursa olsun, geniş araştırma dünyasına atılmayı göze aldığı andan başlayarak, sağduyu büsbütün şaşılacak serüvenlerle karşılaşır; ve metafizik görüş biçimi, boyutları, konunun niteliğine göre değişen geniş alanlarda ne kadar doğrulanmış ve ne kadar zorunlu olursa olsun, her zaman, er ya da geç, ötesinde dar, sınırlı, soyut bir duruma geldiği, ve çözümlenemez çelişkiler içinde kendini yitirdiği bir engele çarpar: bunun nedeni, tekil nesneler karşısında onların bağlantılarını; tekil nesnelerin varlıkları karşısında, onların oluş ve yokoluşlarını; hareketsizlikleri karşısında, hareketlerini unutmasıdır; ağaçlar, onun ormanı görmesini engeller. Günlük gereksinmeler bakımından, örneğin bir hayvanın yaşayıp yaşamadığını biliyor ve kesinlikle söyleyebiliyoruz; ama daha belgin bir irdeleme, bize, bu sorunun bazan en karışık sorunlardan biri olduğunu gösterir, ve bir çocuğu annesinin karnında öldürmenin canakıyma olduğu ussal sınırı bulmak için boşuna çabalayan hukukçular bunu çok iyi bilirler; ve ölüm anını saptamak da aynı derecede olanaksızdır, çünkü fizyoloji, ölümün tek ve bir anlık bir olay değil, ama çok uzun süreli bir süreç olduğunu göstermektedir. Aynı biçimde, her organik varlık, her an, hem aynı, hem aynı-olmayan şeydir; her an,

yabancı maddeleri özümler ve başka yabancı maddeleri dışarı atar, her an vücudundaki hücreler yok olur ve yeni hücreler oluşur; azçok uzun bir zaman sonunda, bu vücudun maddesi tamamen yenilenir, başka madde atomları ile değiştirilir; öyle ki, her organik varlık hem hiç değişmez, hem de bir başkasıdır. Şeylere biraz yakından bakınca, bir çelişkinin, olumlu ve olumsuz gibi iki kutbunun, karşıt oldukları kadar ayrılmaz da, olduklarını ve bütün antitez değerlerine karşın, karşılıklı olarak birbirlerine karıştıklarını; aynı biçimde, neden ve sonucun, ancak özel bir duruma uygulandıklarında geçerliği bulunan kavramlar olduklarını, ama bu özel durumu, dünyanın bütünü ile genel bağlantısı içinde düşünmeye başladığımız andan başlayarak, bu kavramların, neden ve sonuçların sürekli olarak görev değiştirdikleri, şimdi ya da burada sonuç olanın, başka yerde ya da daha sonra neden, ve *vice versa** durumuna geldiği evrensel karşılıklı etki görünümü içinde birleştiklerini, birbirlerine dönüştüklerini de görürüz.

Bu süreçlerin, bu düşünce yöntemlerinin hiç biri, metafizik düşünce çerçevesine girmez. Nesneleri ve onların kavramsal yansılarını, özsel olarak bağlantıları, zincirlenmeleri, hareketleri, doğuşları ve sonları içinde kavrayan diyalektik içinse, tersine, yukarda sözü edilen süreçler, onun kendine özgü davranış biçiminin birer doğrulanmasıdır. Doğa, diyalektiğin deneme tezgâhıdır, ve modern doğa bilimi onuruna, onun bu deneme tezgâhı için her gün artan zengin bir olgular hasadı sağlayarak, böylece doğada her şeyin, son çözümlemede, metafizik olarak değil, diyalektik olarak olup bittiğini, doğanın durmadan yinelenen bir çevrimin sonsuz tekdüzeliği içinde hareket etmeyip, gerçek bir tarih geçirdiğini tanıtla-

* Tersine. —ç.

dığını söylemeliyiz. Burada, herkesten önce, bugünkü bütün organik doğanın, bitkilerin, hayvanların ve dolayısıyla insanın da, milyonlarca yıl süren bir evrim sürecinin ürünü olduğunu tanıtlayarak, doğanın metafizik anlayışına en büyük darbeyi indirmiş bulunan Darwin'i anmak gerek. Ama şimdiye kadar diyalektik biçimde düşünmeyi öğrenmiş bulunan bilginler parmakla sayılabilecek kadar az olduğu için, bulunan sonuçlar ile geleneksel düşünce biçimi arasındaki çatışma, bugün doğa bilimleri teorisinde egemen olan ve öğretmenler ile öğrencileri, yazarlar ile okurları umutsuzluğa düşüren o büyük karışıklığı açıklar.

Evrenin, onun ve insanlığın evriminin olduğu gibi, bu evrimin, insanların beynindeki yansımasının da, doğru bir biçimde kavranması, öyleyse ancak, oluş ve yokoluşun, ilerleyen ve gerileyen değişikliklerin evrensel karşılıklı etkilerini sürekli olarak gözönünde tutarak, diyalektik yoldan olanaklıdır. Ve modern Alman felsefesi de, kendini işte hemen bu yönde gösterdi. Kant, mesleğine, Newton'un kararlı güneş sistemini ve onun —bir kez o ünlü ilk hareket olduktan sonra— sonsuz süresini, güneşin ve bütün gezegenlerin dönüş durumunda bulunan nebula yığınından doğduğu biçimindeki tarihsel bir süreç biçimine dönüştürerek başladı. Ve o, bundan, daha o zamandan, doğmuş bulunduğuna göre, güneş sisteminin bir gün zorunlu olarak ölmesi gerektiği sonucunu çıkarıyordu. Bu görüş, bir yarım yüzyıl sonra, Laplace tarafından matematik olarak doğrulanmış, ve bir yüzyıl sonra da, spektroskop, evrende çeşitli yoğunluk derecelerinde bulunan bu türlü akkor durumunda gaz yığınlarının varlığını göstermiştir.*

* Laplace'ın yapıtı: *Acun Sisteminin Sergilenmesi*, 1795-1796'da yayımlandı. Evrende akkor durumunda bir gaz tözünün varoluşu, 1859'da Kirchhoff ve Bunsen tarafından bulgulanmış bulunan spektral çözümle-

Bu modern Alman felsefesi, ilk kez olarak bütün doğa, tarih ve tin dünyasının, sürekli bir hareket, sürekli bir değişme, sürekli bir dönüşüm ve evrim içine girmiş bir süreç biçiminde kavranmış bulunduğu, ve bu hareket ile bu evrimin iç bağlantısını göstermeye girişen Hegel sisteminde doruğunu buldu — ve Hegel sisteminin büyük başarısı da budur. Bu açıdan, insanlık tarihi, artık, olgunluğa varmış felsefî us mahkemesi önünde hepsi de aynı biçimde hüküm giymesi gereken ve mümkün olduğu kadar çabuk unutulmasında yarar bulunan anlamsız yavuzlukların kaotik bir karışımı olarak değil, insanlığın kendisinin evrimlenebilen süreci olarak görünüyordu; ve şimdi düşüncenin, bu sürecin tüm dolambaçları arasından yavaş ilerleyişini izlemek, ve onda, bütün görünür olumsallıklar arasında, yasaların varlığını göstermek gibi bir görevi vardı.

Hegel'in bu sorunu çözmemiş olmasının burda pek önemi yok. Onun çağ açan başarısı, bu sorunu koymuş olmasıdır. Bu sorun, hiç kimsenin, hiç bir zaman tek başına çözemeyeceği sorunlardandır. Hegel —Saint-Simon ile birlikte— çağının en ansiklopedik kafası olmasına karşın, gene de, önce kendi öz bilgilerinin zorunlu olarak kısıtlı genişliği, sonra çağının bilgi ve görüşlerinin aynı biçimde kısıtlı genişlik ve derinliği ile sınırlıydı. Ama bir üçüncü özelliği daha hesaba katmak gerek, Hegel idealistti, yani kafasındaki fikirleri, gerçek şey ve süreçlerin azçok soyut yansıları olarak görecek yerde, tersine, nesneler ile nesnelerin gelişmesini, dünya varolmadan önce bilinmeyen bir yerde varolan "Fikir"in gerçekleşmiş yalın kopyaları olarak görüyordu. Bundan ötürü, her şey başaşağı konulmuş ve dünyanın gerçek bağlantısı tama-

me (tayf çözümlemesi) yöntemlerinden yararlanarak, 1864 yılında İngiliz gökbilimcisi William Higgings tarafından tanıtlandı. Bkz: Antonio Secchi, *Die Sonne...*, Brunswick 1872, s. 787, 789-790. —*Ed.*

men tersine çevrilmişti. Ve Hegel, birçok özel ilişkiyi büyük bir doğruluk ve deha ile kavramış bulunmasına karşın, yukardaki nedenler, ayrıntının da çoğu kez yırtık yamamaya, oyuna, yapmacığa, sözün kısası, gerçeğin bozulmasına dönmesini kaçınılmaz kılıyordu. Hegel sistemi, bu niteliğiyle büyük bir başarısızlık olmuştu — türün sonuncusu olmasına karşın. Gerçekten, her zaman şifa bulmaz bir iç çelişkinin acısını çekmiyor muydu? Bir yandan, özsel konutu (postulatı), insanlık tarihinin, niteliği gereği, entelektüel doruğunu sözde mutlak bir doğruluğun bulgulanmasında bulamayacak evrimlenebilir bir süreç olduğu yolundaki tarihsel anlayıştı; ama, öte yandan, bu mutlak doğruluk kitabının ta kendisi olduğunu ileri sürüyordu. Her şeyi kapsayan ve hep aynı kalan bir doğa ve tarih bilgisi sistemi, diyalektik düşüncenin temel yasaları ile çelişki durumundadır; bununla birlikte, bu, dış dünyanın genel sistematik bilgisinin kuşaktan kuşağa dev adımlarıyla yürüyebilmesini hiç bir zaman dıştalamaz, tersine içerir.

Geçmişteki Alman idealizmine özgü tam bozulma bir kez ayırdedildikten sonra, ister istemez materyalizme dönmek gerekiyordu, ama dikkat edelim, 18. yüzyılın katıksız metafizik, sadece mekanik materyalizmine değil. Bütün önceki tarihin o yalınkat, o bönce devrimci bir biçimde kınanması karşısında, modern materyalizm, tarihte, insanlığın evrim sürecini görür, ve görevi de, bu sürecin hareket yasalarını bulmaktır. 18. yüzyıl Fransızlarında olduğu kadar Hegel'de de egemen olan, ve doğayı, hep aynı kalan, ve Newton'a göre ölümsüz göksel cisimler, Linné'ye göre ise değişmez organik varlıklarla dar çevrimler biçiminde hareket eden bir bütün olarak düşünen doğa anlayışı karşısında, modern materyalizm, tersine, doğa bilimindeki modern gelişmelerin sentezini yapar; bu gelişmelere göre, doğanın da zaman içinde bir tarihi var-

dır; göksel cisimler, orada uygun koşullar içinde yaşamaya yetenekli canlı varlıklar olarak doğarlar ve ölürler, ve dolaşım çevrimleri, kabul edilebildikleri ölçüde, son derece daha büyük boyutlar alırlar. Her iki durumda da, modern materyalizm özsel olarak diyalektiktir ve öbür bilimlerin üstünde yer alan bir felsefeye gereksinme duymaz. Her özel bilimin, şeylerin genel bağlantısı ve bilgisi içinde tuttuğu yer konusunda tam bir hesap vermeye çağrıldığı andan başlayarak genel bağlantının her türlü bilimi gereksiz duruma gelir. O zaman, bütün eski felsefeden, bağımsız bir durumda, düşünce ve düşünce yasaları öğretisinden, formel ve diyalektik mantıktan başka bir şey kalmaz. Üst yanı, pozitif doğa ve tarih bilgisi içine girer.

Ama doğa anlayışındaki değişme, ancak araştırma buna uygun düşen nicelikte olumlu bilgi sağladığı ölçüde gerçekleşebilirken, tarih anlayışında yeni bir yön getiren tarihsel olgular, kendilerini çok daha önceden kabul ettirmişlerdi. 1831'de Lyon'da ilk işçi ayaklanması olmuştu; 1838'den 1842'ye, ilk ulusal işçi hareketi, İngiliz çartistleri hareketi, en yüksek noktasına varıyordu. Proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşımı bir yandan büyük sanayideki gelişme, bir yandan da burjuvazi tarafından ele yeni geçirilmiş bulunan siyasal egemenlik ile orantılı olarak, Avrupa'nın en ileri ülkelerinin tarihinde birinci plana geçiyordu. Burjuva iktisadının sermaye ile emek çıkarları arasındaki özdeşlik üzerindeki, serbest rekabet sonucu evrensel uyum ve evrensel gönenç üzerindeki öğretileri, olgular tarafından gitgide daha sert bir biçimde yalanlanıyordu. Bütün bu olguları, ve bütün eksikliklerine karşın bu olguların teorik dışavurumu olan Fransız ve İngiliz sosyalizmini yalanlamak, artık olanaklı değildi. Ama tarihin henüz geri püskürtülmemiş bulunan eski idealist anlayışı, maddî çıkarlara dayanan sınıf sa-

vaşımlarını, hatta genel olarak maddî çıkarları tanımıyordu; üretim ve bütün iktisadî ilişkiler, ona, sadece "uygarlık tarihi"nin ikinci unsurları olarak, savsaklanabilir şeyler olarak görünüyorlardı.

Yeni olgular, bütün geçmiş tarihi yeni bir incelemeden geçmeye zorladılar, ve *bütün* geçmiş tarihin bir sınıflar savaşımı tarihi olduğu, birbirine karşı savaşım durumundaki bu toplumsal sınıfların her zaman üretim ve değişim ilişkilerinin, kısacası çağlarındaki *iktisadî* ilişkilerin ürünleri oldukları; buna göre, toplumun iktisadî yapısının, her kez, son çözümlemede, hukuksal ve siyasal kurumların tüm üstyapısını olduğu gibi, her tarihsel dönemin dinsel, felsefî, ve öbür fikirlerini de açıklamayı sağlayan gerçek temeli oluşturduğu görüldü. Böylece idealizm, son sığınağından, tarih anlayışından kovulmuş; tarihin materyalist bir anlayışı ortaya çıkmış, ve şimdiye kadar yapıldığı gibi, insanların varlığını bilinçleri aracıyla açıklama yerine, insanların bilincini varlıkları aracıyla açıklamak için yol bulunmuş oluyordu.

Bunun sonucu, sosyalizm, artık şu ya da bu dâhinin rasgele bir buluşu olarak değil, ama tarih tarafından oluşturulmuş iki sınıfın, proletarya ile burjuvazinin savaşımlarının zorunlu ürünü olarak görünüyordu. Artık sosyalizmin görevi, elden geldiğince eksiksiz bir toplumsal sistem imal etmek değil, ama iktisadın, bu sınıfları ve onların karşıtlıklarını zorunlu bir biçimde ortaya çıkaran tarihsel gelişmesini incelemek, ve bu biçimde türetilen iktisadî durum içinde çatışmayı çözümleme araçlarını bulmaktı.

Ama Fransız materyalizminin doğa anlayışı, diyalektik ve modern doğa bilimi ile ne kadar bağdaşmaz idiyse, daha önceki sosyalizm de bu materyalist anlayışla o kadar bağdaşmaz idi. Gerçi daha önceki sosyalizm, varolan kapitalist üretim biçimi ile bu üretim biçiminin so-

nuçlarını eleştiriyordu, ama onu ne açıklayabiliyor, dolayısıyla ne de üstesinden gelebiliyordu; kötü diye kaldırıp atmaktan başka bir şey yapamıyordu. İşçi sınıfının kapitalist üretim biçiminden ayrılmaz sömürülmesine karşı ne kadar çok öfkeleniyorsa, bu sömürünün neye dayandığını ve kaynağının ne olduğunu açık bir biçimde o kadar az gösterme durumunda bulunuyordu. Sorun bir yandan bu kapitalist üretim biçimini tarihsel bağlantısı ve tarihin belirli bir dönemi için zorunluluğu içinde, öyleyse yıkılma zorunluluğu ile birlikte düşünmek, öte yandan, eleştiri şimdiye kadar bu üretim biçiminin işleyişinden çok kötü sonuçları üzerine atıldığından, onun hâlâ gizli kalmış iç hareketlerini ortaya çıkarmaktı. *Artı-değer*'in bulunması, işte bu işi yaptı. Ödenmemiş emeğe sahip çıkmanın kapitalist üretim biçiminin ve işçinin bundan doğan sömürülmesinin temel biçimi olduğu; kapitalist, işçinin emek-gücünü,* bu gücün piyasada meta olarak sahip bulunduğu değer üzerinden satın aldığı zaman bile, ondan gene de onun için ödemiş bulunduğundan daha çok değer elde ettiği; ve bu artı-değerin, son çözümlemede, varlıklı sınıflar elinde birikmiş, durmadan büyüyen sermaye yığınının çıktığı değer toplamını oluşturduğu tanıtlandı. Kapitalist üretimin olduğu kadar, sermaye üretiminin işleyişi de açıklanmış bulunuyordu.

Bu iki büyük bulguyu: tarihin materyalist anlayışı ile kapitalist üretimin gizeminin artı-değer aracıyla açımlanmasını, *Marx*'a borçluyuz. Onun sayesindedir ki, sosyalizm, şimdi bütün ayrıntıları üzerinde uzun uzun ça-

* *Force de travail* teriminin *işgücü* olarak çevrilmesi tam anlamıyla bir *galat-ı meşhur* durumuna geldi. Ne var ki, bu galat-ı meşhuru, *lûgat-i fasihten evlâ* saymak olanaksız. Çünkü işgücü, tastamam *main d'œuvre* karşılığı olarak, iktisat ve istatistik yazınımıza girmiş bulunuyor. Tam bir *kesinlik* alanı olması gereken *teorik* alanda herhangi bir karışıklığa yolaçmamak için, bundan böyle *force de travail* teriminin *işgücü* olarak değil, *emek-gücü* olarak çevrilmesini öneriyorum. —ç.

lışılması gereken bir bilim durumuna gelmiştir.

İşte, Bay Eugen Dühring, hiç de gösterişsiz olmayan bir biçimde sahneye sıçradığı, ve felsefede, ekonomi politikte ve sosyalizmde kendi çabalarıyla gerçekleşmiş tam bir altüst oluşu (tam bir devrimi) bildirdiği sırada, teorik sosyalizm ve müteveffa felsefe alanlarında işler aşağı yukarı bu merkezdeydi.

Şimdi Bay Dühring'in bize neler vaaddettiğine... ve bunlardan hangilerini tuttuğuna bakalım.

İKİNCİ BÖLÜM

BAY DÜHRİNG NELER VAADEDİYOR

BAY DÜHRİNG'İN burada gözönünde tutulan yapıtları, her şeyden önce, *Felsefe Öğretimi, Siyasal ve Toplumsal İktisat Öğretimi,* ve *Ekonomi Politik ve Sosyalizmin Eleştirel Tarihi* adlı yapıtlarıdır. Başlamak için, dikkatimizi özellikle gerektiren yapıt, birinci yapıttır.

Daha ilk sayfadan başlayarak, Bay Dühring, kendisini "zamanında ve felsefenin gelişmesinin önceden görülebilir bir dönemi için bu gücü (felsefeyi) *temsil hakkını isteyen* adam" olarak sunuyor. Yani bugünün ve "önceden görülebilir" geleceğin tek gerçek filozofu olduğu savında bulunuyor. Ondan ayrılan, doğruluktan da ayrılır. Bay Dühring'den önce de birçok kişi kendisi üzerine

böyle *düşündü,* ama —Richard Wagner bir yana— kendisi üzerine rahatlıkla bunu söyleyen ilk kişi, Bay Dühring'dir.

Bay Dühring'in felsefesi, "*doğal* sistem ya da *gerçeğin felsefesi* [dir]. ... Orada gerçeklik, kuruntuya dayanan ya da öznel bakımdan sınırlı bir dünya tasarımının *her türlü geçici hevesini dıştalayan* bir biçimde düşünülür." Demek ki, bu felsefe, Bay Dühring'i kendisinin bile yadsımaya cesaret edemeyeceği sınırların, kişisel ve öznel sınırlamanın koyduğu sınırların üstüne yükseltecek nitelikte. Şimdiye kadar bu mucizenin nasıl gerçekleşeceğini henüz görmemiş olmamıza karşın, işte felsefenin son çözümlemede kesin doğrulukları tanıtlayacak bir durumda bulunabilmesi için her durumda zorunlu olan kişi.

"Zekâ bakımından kendi niteliği gereği değerli olan bu doğal bilgi sistemi, düşünce derinliğinden hiç bir şey bırakmaksızın, Varlığın temel biçimlerini *kesinlikle tanıtladı.*"

Bu sistem, "gerçekten eleştirici" görüş açısından, "gerçek, ve bunun sonucu, doğanın ve yaşamın gerçekliği üzerine yönelmiş bir felsefenin, salt görünür ufku kabul etmeyen, ama *iyiden iyiye devrimci hareketi içinde dış ve iç doğanın bütün yerleri ile bütün göklerini kullanan* bir felsefenin öğelerini" sunar; "yeni bir düşünce biçimi"dir bu, ve "son derece özgün sonuçlar ve görüşlere ... sistem doğurucu fikirlere ... tanıtlanmış doğruluklara" varır.

"Gücünü yoğunlaştırılmış girişkenlikte [bu da ne demek ola?] aramak zorunda olan bir yapıt, *köklere kadar inen* bir inceleme ... *köktenci* bir bilim ... şeylerin ve insanların *sıkı sıkıya bilimsel* bir görüşü ... *şeyleri her yönden kavrayan* bir düşünce çalışması, düşüncenin egemen olabilecek durumda bulunduğu varsayım ve tümdenge-

limlerin *yaratıcı* bir taslağı ... *mutlak temel*" karşısındayız.

Ekonomi politik alanında, Bay Dühring, bize, sadece, üstelik aralarında "*büyük üsluplu* tarih yazma *biçimim*" ile sivrilen ve iktisada "yaratıcı değişiklikler" getiren tarihsel yapıtlar da bulunan "tarihsel bakımdan ve sistematik bakımdan geniş bir değer taşıyan çalışmalar" vermekle kalmaz, ayrıca "*açık ve en uzak köklere kadar erişen bir teorinin* pratik sonucu" olan, ve dolayısıyla, kurtuluş için Dühring felsefesi kadar yanılmaz ve onun kadar gerekli bulunan, kendi icadı dörtbaşı bayındır bir sosyalist planla da işini tamamlar; gerçekten, "*ancak ve ancak* Siyasal ve Toplumsal İktisat Öğretimi *yapıtımda* başlıca özelliklerini *vermiş* bulunduğum sosyalist kuruluştadır ki, gerçekten kendi malı olarak malik olmak, sadece görünüşteki ve geçici ya da zor üzerine kurulu mülkiyetin yerine geçebilir".

İşte, gelecek, buna göre kendisine çekidüzen vermeli.

Bay Dühring'e gene Bay Dühring tarafından yapılan bu övgüler demeti kolayca on kat büyütülebilirdi. Bu demet, daha şimdiden, kendi kendine gerçekten bir filozofla mı, yoksa bir ... ile mi karşı karşıya bulunduğunu soran okurun kafasında bazı kuşkular uyandırmış olmalı. Ama, kendisine duyurulan "köktenci" derinliği daha yakından tanıyıncaya kadar, okurlardan yargısını saklamasını rica etmemiz gerekiyor. Eğer yukardaki demeti vermiş bulunuyorsak, bu sadece, önümüzde fikirlerini yalınlıkla dışavuran ve bunların değerini kararlaştırma işini geleceğe bırakan bir filozof ve sıradan bir sosyalist değil, ama papa kadar yanılmaz olduğunu öne süren, ve sapıklıkların en kınanması gerekeninin içine düşmek istenmiyorsa, kurtuluş için zorunlu olan öğretisinin düpedüz kabul edilmesi gereken tamamen doğaüstü bir varlık bulunduğunu göstermek içindir. Hiç de, bütün ül-

kelerdeki, ve yakın bir süreden beri de, Almanya'daki sosyalist yazında bol bol görülen, çeşitli çaplardaki adamların, dünyanın en içten biçimiyle, çözümleri için azçok gereç sıkıntısı çekebildikleri sorunlarda bir açıklığa varmaya çalıştıkları, ama bilimsel ya da yazınsal eksiklikleri ne olursa olsun, sosyalist iyi niyetin her zaman kabul edilmesi gereken o çalışmalardan biri karşısında bulunmuyoruz. Tersine, Bay Dühring, bize son çözümlemede kesin doğruluklar olduklarını, yanlarında her türlü başka kanının *a priori* yanlış olduğunu ileri sürdüğü tezler sunuyor, başka doğruluklara yer vermeyen doğrulukla birlikte, yanında bütün öbür yöntemlerin bilime yabancı kaldıkları sıkı sıkıya bilimsel tek araştırma yöntemini de elinde tutuyor. Ya haklıdır — ve o zaman biz gelmiş geçmiş bütün devirlerin en büyük dehası, ilk yanılmaz insan olduğu için, ilk üstün insan ile karşı karşıya bulunuyoruz demektir; ya da haksızdır — ve o zaman, yargımız ne olursa olsun, olası iyi niyeti için gösterilecek bütün iyilikçi dikkatler, Bay Dühring'in gözünde saldırıların en korkuncu olacaktır.

İnsan, son çözümlemede, kesin doğruluk ile sıkı sıkıya bilimsel olan tek yöntemi elinde tutunca, elbette insanlığın yanlışlığa batmış ve bilime yabancı geri kalan bölümü için belirli bir küçümseme duyacaktır. Öyleyse, Bay Dühring'in öncellerinden büyük bir küçümseme ile sözettiğini görmek ve istisna olarak bizzat kendi tarafından büyük adamlığa yükselttiklerinden çok azının onun köktenci derinliği önünde bağışlandığını saptamakla şaşırmamalıyız.

Önce filozoflar üzerine dediklerini dinleyelim:

"Her türlü yüksek ahlâk duygusundan yoksun Leibniz ... olanaklı bütün saray filozoflarının en iyisi".

Kant henüz biraz hoşgörü görüyor; o zaman gelsin "en yakın epigonların, özellikle bir Fichte ve bir Schelling'in

düzeni bozulmuş imgelemleri ve boş olduğu kadar da budalaca çılgınlıkları ... bilgisiz bir doğa felsefeciliğinin korkunç karikatürleri ... bir Hegel'in [doruğuna çıkardığı] kant-sonrası saçmalıklar ve saçmaca kuruntular".

Hegel, "hegelci bir jargon" konuşuyor ve "biçime kadar bilim-dışı tarzı" ve "kabalıkları" ile "hegelci vebayı" yayıyordu.

Bilginlerin payına da daha iyisi düşmüyor, ama sadece Darwin kendi adıyla anılmış ve biz de onunla yetinmek zorundayız:

"Darvinci yarı-şiir ve kaba anlayış darlığı ve ayırdetme körlüğü ile birlikte değişimlerle oynama ustalığı. Bizim kanımızca, lamarkçı tezlerin elbette ayrık tutulmaları gereken özgül darvincilik, *insanlığa karşı yönelmiş bir kabalık eseridir.*"

Ama en kötü davranışı görenler sosyalistler. Louis Blanc —hepsinin en önemsizi olan Louis Blanc— bir yana, hepsi de toptan yoksul günahkârlardır ve Bay Dühring'den önce (ya da sonra) sahip olabildikleri ünün adamakıllı altındadırlar. Ve sadece doğruluk ve bilimsel kavrayış bakımından değil, karakter bakımından da böyledirler. Babeuf ve birkaç 1871 komüncüsü dışında, bunların hiç biri "adam" sayılmaz. Üç ütopyacı "toplumsal simyacılar" adını alırlar. Üçü arasında, Saint-Simon, "coşkunluk"tan başka bir şeyle eleştirilmediği, ve merhametli bir biçimde deli olabileceği yavaşça aşılandığı ölçüde, gene de kollanmaktadır. Fourier ise, tersine, Bay Dühring'in sabrını taşırır. Çünkü Fourier "çılgınlığın bütün belirtilerini ... göstermiştir... Daha çok tımarhanelerde bulunması beklenen düşünceler ... en düzensiz kuruntular ... sayıklama ürünleri... Fourier, bu sözle anlatılmaz sersem"; bu "zavallı çocuk beyni", bu "budala", bütün bunlarla birlikte, sosyalist bile değildir; onun *phalanstère*'inin* ussal sosyalizm ile hiç bir ilişkisi yoktur,

"günlük alış-veriş modeline göre kurulmuş eciş-bücüş bir yapı"dır. Ve ensonu:

"Bu tiradların [Fourier'nin Newton üzerine yaptığı açıklamalar] ... Fourier'nin adında ve bütün furiyecilikte doğru olarak sadece birinci hecenin** bulunduğuna inandıramadığı kişinin de, *budalalar kategorilerinden birinin içine sokulması gerekir.*"

Son olarak, Robert Owen, "donuk ve yoksul fikirlere sahipti ... ahlâk konusunda öylesine bayağı düşüncesi ... ciddî kılığa sokulmuş saçmasapan sözler halinde yozlaşmış birkaç beylik düşünce ... saçma ve kaba görüş tarzı ... Owen'ın düşüncelerinin akışı biraz ciddî bir eleştiriden geçirme zahmetine pek değmez ... boşluğu ... [vb.]."

Ütopyacıları, büyük bir zekâ ile, adlarına göre: Saint-Simon, *saint* [aziz], Fourier, *fou* [deli], enfantin, *enfant* [çocuk] diye nitelendirdikten sonra (ekleyecek sadece bir şey kalıyor: Owen-*déveine*! [bahtsızlık]), Bay Dühring, sosyalizm tarihinin bütün bu önemli dönemini, dört sözcükte... düpedüz yıldırımla vurulmuşa döndürüyor. Ve kim ki, bundan kuşkuya düşerse, "budalalar kategorilerinden birinin içine sokulabilir."

Bay Dühring'in daha sonraki sosyalistler üzerindeki yargıları arasından, kısa olmak için, sadece Lassalle ve Marx üzerine söylediklerini not edeceğiz.

"[Lassalle]: Her şeyde kusur arama zevkiyle birleşmiş ukalâ vülgarizasyon denemeleri ... taşkın mizaçlı skolastik ... genel teorileri ile bayağı hafifliklerin korkunç bir karışımı ... saçma ve biçimsiz hegelci boşinan ... izlenmeyecek örnek ... doğuştan anlayış darlığı ... en bayağı yaygarayı önemli gösterme biçimi ... Yahudi kahramanımız ... yergici ... alelâde ... yaşam ve dünya görüşünde iç kılıksızlık."

*Fourier'nin toplumsal sisteminde, geniş üretim birliği. —ç.
**_Fou_ = deli. —ç.

"[Marx]: Kavrayış darlığı ... çalışmaları ve ürünleri, kendiliğinden ve kendisi için, yani salt teorik açıdan, konumuz [sosyalizmin eleştirel tarihi] bakımından sürekli bir anlamdan yoksundurlar; entelektüel akımların genel tarihi bakımından, olsa olsa, modern bir sekter skolastik dalının etkilerinin belirtileri olarak gösterilebilirler. ... Sentez ve sınıflama yetilerinin güçsüzlüğü ... düşünce ve anlatımın biçimsiz karakteri, dilin bayağı gidişi ... ingilizleştirilmiş boşluk ... aldatmaca ... gerçekte tarihsel ve mantıksal hayalgücünün soysuz ürünlerinden başka bir şey olmayan düzeni bozulmuş kavramlar ... aldatıcı anlatım ... kişisel kendini beğenmişlik ... küçük ve yaralayıcı davranış ... saygısız ... akıllı geçinen oyun ve kırıtkanlıklar ... derin bilgi anlaşılmazlıkları ... felsefe ve bilimde geri zekâ."

Ve vesaire vesaire, çünkü bütün bunlar, henüz Bay Dühring'in gül bahçesinden geçerken toplanmış küçük bir buketten başka bir şey değil. Kuşkusuz, konumuz, şimdilik, —eğer biraz terbiyesi olsaydı, Bay Dühring'i yaralayıcı ve saygısız *herhangi bir şey* bulmaktan alıkoymaları gereken— bu sevimli sövgülerin de, son çözümlemede kesin doğruluklardan olup olmadıklarını bilmek değil. Bundan ötürü, bizi, içine gireceğimiz budalalar kategorisini bile seçmekten alıkoyan korku yüzünden, şimdilik, bunların "köktenci" derinlikleri üzerine herhangi bir kuşku belirtmekten adamakıllı sakınacağız. Sadece, bir yandan Bay Dühring'in "ihtiyatlı ve sözcüğün gerçek anlamıyla alçakgönüllü dilin incelmiş karakteri" dediği şeyden bir örnek vermeyi, ve öte yandan da, öncellerinin değersizliğinin Bay Dühring'in gözünde kendi öz yanılmazlığından daha az kesin olmadığını saptamayı kendimize görev bildik. Bu yanılmazlık konusunda, gelmiş geçmiş bütün çağların en güçlü dâhisi için en derin saygılarımızı sunarız ... eğer gerçekten öyle ise.

BİRİNCİ KISIM
FELSEFE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SINIFLAMA. ÖNSELCİLİK

FELSEFE, Bay Dühring'e göre dünya ve yaşam bilincinin en yüksek biçiminin gelişmesidir ve, anlam genişlemesi yoluyla, bütün bilgi ve bütün istek *ilkelerini* kapsar. Herhangi bir bilgi, bir eğilim ya da bir varoluş biçimleri grubu dizisi, kendini, insan bilinci önüne koyar koymaz, bu figürlerin *ilkeleri* zorunlu bir biçimde felsefenin konusu olur. Bu ilkeler, bilgi ve isteğin çokluğunu meydana getiren yalın, ya da şimdiye kadar yalın varsayılan, yapıcı parçalardır. Cisimlerin kimyasal bileşimi gibi, şeylerin genel yapılışı da temel biçim ve temel öğelere indirgenebilir. Bir kez edinildikten sonra, bu son öğeler ya da ilkeler, yalnız bilinen ve dolaysız olarak anlaşılabilir şey-

ler için değil, ama bizim için bilinmez ve anlaşılmaz olan dünya için de geçerlidirler. Demek ki, felsefî ilkeler, bilimlerin doğa ve insan yaşamının bağdaşık bir açıklama sistemini kurmak için gereksinme duydukları son tümleci (*complément*) oluştururlar. Tüm varlığın temel biçimleri dışında, felsefenin bellibaşlı iki konusu vardır: doğa ve insanlar dünyası. Bunun sonucu, konumuz *tamamen kendiliğinden bir biçimde* üç grup halinde düzenlenir: genel evren şeması, doğa ilkeleri öğretisi ve son olarak, insan öğretisi. Bu sıralama aynı zamanda bir *iç mantıksal düzen* içerir; çünkü, ilk olarak, tüm varlık için geçerli, kesin (*formel*) ilkeler, sonra, bağımlılıklarının aşama sırasına göre, bu ilkelerin *uygulandıkları* nesnel alanlar gelir. Buraya kadar, ve hemen sözcüğü sözcüğüne, konuşan, Bay Dühring'dir.

Demek ki, ona göre önemli olan şey *ilkelerdir,* doğaya ve insan dünyasına uygulanması, dolayısıyla doğa ve insanın uyması gereken, dış dünyadan değil, *düşünceden* türeyen kesin ilkeler. Ama düşünce, bu ilkeleri nereden alır? Kendinden mi? Hayır, çünkü Bay Dühring kendisi söyler: arı düşünce alanı mantıksal şemalar ve matematik yapılarla sınırlanır (bu son kesinleme, ayrıca, ilerde göreceğimiz gibi, yanlıştır da). Mantıksal şemalar, sadece *düşünce biçimleri* ile ilgilidir: oysa, burada sözkonusu olan sadece *Varlık,* sadece dış dünya biçimleridir, ve düşünce, bu biçimleri, hiç bir zaman kendinden değil, ama tastamam, ancak dış dünyadan çıkartıp türetebilir. Ama böylece, tüm ilişki tersine döner: ilkeler, araştırmanın çıkış noktası değil, sonucudur; doğaya ve insanların tarihine uygulanmazlar, bunlardan soyutlanırlar; doğa ve insan dünyası ilkelere uymaz, ilkeler ancak doğa ve tarihe uydukları ölçüde doğrudur. Sorunun tek materyalist anlayışı budur, ve Bay Dühring'in bunun karşısına çıkardığı anlayış, idealisttir, bu anlayış, sorunu, tamamen başaşağı

koyar, ve gerçek dünyayı fikirden, şemalardan, dünyadan önce nerede olduğu bilinmeyen ve düşünülemeyecek bir zamandan beri varolan plan ya da kategorilerden hareket ederek kurar — tıpkı *bir Hegel* gibi.

Bu, bir gerçek. Hegel'in *Ansiklopedi*'sini, bütün saçmalayan kuruntuları ile birlikte, Bay Dühring'in son çözümlemede kesin doğruları ile karşılaştıralım. Önce Bay Dühring'de evrenin genel şemasının bilgisini görüyoruz; Hegel, buna, *Mantık* diyor. Sonra, her ikisinde de, bu şema ya da mantıksal kategorilerin doğaya uygulanmasını: doğa felsefesini, ve son olarak, insan dünyasına uygulanmasını görüyoruz: Hegel, buna, tin Felsefesi diyor. Buna göre, Dühring dizisinin "iç mantık düzeni", bizi, "tamamen kendiliğinden bir biçimde", bu düzenin, hegelci okulun Berlin'deki gezginci Yahudisi, Profesör Michelet'nin gözlerini yaşartacak kadar etkileyen bir bağlılıkla alındığı Hegel'in *Ansiklopedi*'sine götürüyor.*

İşte "Bilinç", "Düşünce", verilmiş bir şey, Varlığın, Doğanın bir ilk karşıtı olarak, tamamen doğacı bir anlamda alındığı zaman, başa gelen şey. Ondan sonra, Bilinç ile Doğanın, Düşünce ile Varlığın, düşünce yasaları ile doğa yasalarının birbirlerine bu derece uymalarını son derece tuhaf bulmak zorunda kalınır. Ama eğer daha sonra düşünce ile bilincin ne oldukları ve nereden geldikleri sorulursa, bunların, insan beyninin ürünü oldukları, ve insanın da, doğanın, çevresi içinde ve çevresi ile birlikte gelişen bir ürününden başka bir şey olmadığı görülür; bundan da, doğal olarak, son çözümlemede, doğa ürünleri olan insan beyni ürünlerinin, doğanın bütünü ile çelişki durumunda değil, uygunluk durumunda bulundukları sonucu çıkar.**

* Engels, profesör Michelet'yi, çalışmalarında, Hegel'in düşüncesini, ilerletmeksizin olduğu gibi almaktan başka bir şey yapmadığı için, "hegelci okulun gezginci Yahudisi" olarak adlandırıyor. —*Ed.*

Ama Bay Dühring sorunu böylesine yalın bir biçimde incelemeyi kendine yediremez. O, sadece insanlık adına değil —ki bu da o kadar kötü bir şey olmazdı— ama bütün bilinçli ve düşünen göksel cisimlerin varlıkları adına da düşünür. Gerçekten, "bilinç ve düşüncenin egemen geçerliklerini ve mutlak doğruluk savlarını, onlara 'insanî' sıfatını uygulayarak dıştalamak ya da sadece kuşku konusu yapmak, bilinç ve düşüncenin temel biçimlerini değerden düşürmek" olurdu.

Bunun sonucu, bir başka gök cisminin üzerinde iki kere ikinin beş ettiğinden kuşkuya düşülecek kadar ileri gidilmesini önlemek için, Bay Dühring, düşünceyi "insanî" olarak nitelemekten sakınacak, böylece, düşünceyi, kendisini üzerinde tanıdığımız tek gerçek temelden, yani insandan ve doğadan ayıracak, ve kabaca ve dönüşsüz bir biçimde, Bay Dühring'i "epigon", Hegel'in epigonu durumuna getiren bir ideoloji içine düşürecektir. Zaten, biz de, Bay Dühring'i öbür gökselcisimler üzerinde selâmlama olanağını sık sık bulacağız.

Böyle bir ideolojik temel üzerinde materyalist bir öğreti kurulamayacağı kendiliğinden anlaşılır. Bay Dühring'in birçok kez doğada bilinçli bir eylem biçimini, yani herkesin anlayacağı dille, Tanrı denilen şeyi varsaydığını göreceğiz.

Bununla birlikte, bizim gerçekçi filozofumuzun, bütün gerçekliğin temelini, gerçek dünya dışında düşünce dünyasına aktarmasının başka nedenleri de var. Bay Dühring'in felsefesinin temelini oluşturan şey, bu genel evren şemasının, Varlığın bu kesin ilkelerinin bilimidir. Ne var ki, eğer biz, evren şemasını beyinden değil de, sadece beyin *aracıyla* gerçek dünyadan, Varlığın ilkelerini onun kendisinden çıkarırsak, bunun için felsefeye değil, dünya ve

** Bkz: "Gerçek Dünyada Matematik Sonsuzluğun İlkörnekleri Üzerine", *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 337-345. —*Ed.*

dünyada olup biten şeyler üzerine olumlu bilgilere gereksinme duyarız ve bundan çıkan şey de, artık, felsefe değil, pozitif bilimdir. Bu durumda, Bay Dühring'in tüm kitabı boşuna çabadan başka bir şey olmaz!

Daha ileri gidelim. Eğer felsefeye felsefe olarak artık bir gereksinme yoksa, hiç bir sisteme, hatta doğal bir felsefe sistemine de gereksinme yoktur. Doğal olayların tümünün sistematik ilişkiler tarafından birbirine bağlandığı fikri, bilimi her yerde, tekil içinde olduğu gibi bütün içinde de, bu sistematik ilişkileri göstermeye iteler. Ama bu ilişkilerin eksiksiz ve uygun bir kavrayışı, içinde yaşadığımız dünya sisteminin doğru bir imgesi, bizim için her zaman olduğu gibi bir olanaksızlık olarak kalır. Eğer, insan evriminin herhangi bir döneminde, fizik olduğu kadar zihinsel ve tarihsel evren ilişkilerinin böyle inandırıcı ve kesin bir sistemi gerçekleşmiş olsaydı, bu, insan bilgi alanının sınırlarına varmış, ve toplumun bu sistemle uyum halinde örgütlendiği andan başlayarak, gelecekteki tarihsel gelişme askıya alınmış olduğu anlamına gelirdi, ki bu da bir saçmalık, tam bir anlamsızlık olurdu. Demek ki, insanlar, şu çelişki ile karşı karşıya bulunuyor: bir yandan, tüm ilişkileri içinde evren sistemi üzerine eksiksiz bir bilgi edinmek, ve öte yandan, hem kendi öz nitelikleri ve hem de evren sisteminin niteliği nedeniyle, bu sorunu tamamen çözmeye hiç bir zaman yetenekli olmamak. Ama bu çelişki, sadece iki etkinin, evrenin ve insanın niteliğine dayanmaz: bütün entelektüel gelişmenin başlıca kaldıracıdır da, ve tıpkı, örneğin çözümlerini sonsuz bir dizi ya da sürekli bir kesir içinde bulan o matematik problemleri gibi, her gün ve ara vermeden insanlığın sonsuz ilerleyici evrimi içinde çözümlenir. Gerçekten, dünya sisteminin düşüncedeki her yansıması, nesnel olarak tarihsel durum, ve öznel olarak öznesinin fizik ve ruhsal niteliği nedeniyle sınırlıdır ve sınırlı kalır. Ama Bay Dühring, kendi düşünce

biçiminin, dünyanın öznel olarak sınırlı bir kavranışının bütün kaçıcılığını dıştalayan bir nitelikte olduğunu önceden bildirir. Daha önce onun olanaklı bütün gökselcisimleri üzerinde, her yerde hâzır ve nâzır olduğunu görmüştük. Şimdi her şeyi bilir olduğunu da görüyoruz. O, bilimin son sonuçlarını çözmüş, onun geleceğini duvarla çevirmiştir.

Varlığın temel biçimleri gibi, Bay Dühring bütün arı matematiği de, *a priori*, yani dış dünyanın bize sunduğu deneylerden ve onları beyninden çıkararak yararlanmaksızın imal edebileceğini düşünür. Arı matematikte, anlık (müdrike) "kendi başına özgürce yarattığı ve tasarladığı şeyle" uğraşır; sayı ve biçim kavramları "onun yeterli konusu ve öz yaratısı"dır ve böylece matematik "*özel* deneyim ve dünyanın gerçek içeriğinden bağımsız bir değere" sahiptir.

Arı matematiğin her bireyin *özel* deneyiminden bağımsız olarak geçerli olması kuşkusuz doğrudur, ve bu, bütün bilimlerin tüm kanıtlanmış olguları, ve hatta genel olarak bütün olgular için böyledir. Manyetik kutuplar, suyun hidrojen ve oksijenden bileşmesi olgusu, Hegel'in ölmüş ve Bay Dühring'in yaşamakta olduğu olgusu, bütün bu olgular, benim ya da başka bireylerin kişisel deneyiminden, hatta içi rahat olanların uykusuna daldığı andan itibaren, Bay Dühring'in bile kişisel deneyiminden bağımsız olarak geçerli olgulardır. Ama, arı matematikte, anlığın sadece kendi öz yaratıları ve düşünceleriyle uğraştığı hiç de doğru değildir; sayı ve biçim kavramları, gerçek dünyadan başka hiç bir yerden gelmemiştir. İnsanların saymayı, yani ilk aritmetik işlemi yapmayı öğrendiği on parmak, her şey olabilir, sadece anlığın özgür bir yaratısı olamaz. Saymak için, sayılacak şeylerin varlığı yetmez, ayrıca bu şeyleri, sayıları dışındaki bütün öbür niteliklerden soyutlayarak gözönüne alabilmek yetisi de gerek-

lidir, — ve bu yeti, deneyim üzerine kurulu, uzun bir tarihsel gelişmenin sonucudur. Tıpkı sayı kavramı gibi, biçim kavramı da, dış dünyadan alınmış, ve arı düşünce ürünü olarak beyinden fışkırmamıştır. Biçim kavramına varmadan önce, biçimleri olan şeylerin varolması ve biçimlerinin karşılaştırılması gerekmiştir. Arı matematik, konu olarak, uzaysal biçimler ve gerçek dünyanın nicel ilişkilerini, yani çok somut bir konuyu alır. Bu konunun son derece soyut bir biçim altında görünmesi, onun dış dünyada yer alan kökenini ancak üstünkörü bir örtüyle gizleyebilir. Doğrusu şudur ki, bu biçim ve bu ilişkileri kendi arılıkları içinde inceleyebilmek için onları içeriklerinden büsbütün ayırmak, bu içeriği önemsiz olarak bir köşeye bırakmak gerekir; boyutsuz noktalar, kalınlığı ve genişliği olmayan çizgiler, *a*'lar, *b*'ler, *x*'ler, *y*'ler, değişmezler ve değişkenler işte böyle elde edilir, ve ancak sonunda, anlığın özgür yaratı ve düşüncelerine, yani sanal büyüklüklere varılır. Hatta, görünüşte, matematik büyüklükler birbirinden çıksalar bile, bu, onların *a priori* kökenlerini değil, sadece ussal bağlantılarını tanıtlar. Bir silindir *biçimini*, bir dikdörtgen kenarlarından biri yöresinde döndürülmesinden çıkarma fikrine varacak kadar ileri gitmeden önce, biçimleri ne kadar kusurlu olursa olsun, bir dizi gerçek dikdörtgen ve silindiri incelemiş olmak gerekir. Bütün öbür bilimler gibi, matematik de, insanların *gereksinmelerinden*, yerölçümü ve kapların hacmini ölçmekten, zamanın hesaplanmasından ve mekanikten çıkmıştır. Ama bütün düşünce alanlarında olduğu gibi, belli bir gelişme derecesinde, gerçek dünyadan soyutlama aracıyla çıkarılmış bulunan kavramlar, gerçek dünyadan ayrılır, özerk bir şey gibi, dışardan gelen, dünyanın kendisini uydurması gereken yasalar gibi, gerçek dünyanın karşısına çıkarlar. Toplumda ve devlette işler böyle olmuştur; *arı* matematik, dünyadan çıkarılmış ve onu bileştiren

biçimlerin bir parçasından başka bir şey olmamasına karşın, sonradan, acuna işte böyle *uygulanmıştır* — onun uygulanabilir olmasının *tek nedeni de işte budur.*

Bay Dühring, nasıl ki, tüm arı matematiği, deneyimin hiç bir katkısı olmaksızın, "arı mantığın kendine göre, kanıta elverişli olmayan ve buna gereksinmesi de bulunmayan" matematik belitlerden (aksiyomlardan) çıkarabileceğine, ve sonra onu dünyaya uygulayabileceğine inanıyorsa, tıpkı öyle, önce Varlığın temel biçimlerini, bütün bilginin yalın öğelerini, felsefe belitlerini beyninden, tüm felsefe ya da evren şemasını da bundan çıkarabileceğini, ve doğaya ve insanlar dünyasına bu kendi anayasasını ihsan lütfunda bulunabileceğini düşünüyor.* Ne yazık ki, doğa, 1850 yılının Manteuffel Prusyalılarından bileşmez — ve insanların dünyası, ancak çok küçük bir bölümü bakımından o türlü Prusyalılardan bileşir.

Matematik belitler, matematiğin mantıktan alma zorunda bulunduğu zihinsel içeriğin son derece değersiz dışavurumlarıdırlar. Bu belitler ikiye indirgenebilir:

1. Bütün, parçadan daha büyüktür. Bu önerme, tam bir gereksiz yinelemedir, çünkü nicel "parça" fikri önceden belirli bir biçimde "bütün" fikri ile ilgilidir, şu anlamda ki, "parça" sözcüğü, kendi başına, nicel "bütün"ün birçok nicel "parça"dan meydana geldiğini içerir. Bunu açıkça saptayarak, sözü geçen belit, bizi bir adım bile ileri götürmez. Hatta, bu gereksiz yineleme: bir bütün, birçok parçadan meydana gelen bir şeydir; bir parça, birçoğu bir bütün meydana getiren bir şeydir; öyleyse, parça, bütünden daha küçüktür diyerek, yinelemenin değersizliğinin, içeriğin değersizliğini daha da ortaya çıkardığı bir formül aracıyla, belirli bir ölçüde, *tanıtlanabilir* de.

2. Eğer iki büyüklük, ayrı ayrı bir üçüncü büyük-

* Frédéric-Guillaume IV'ün 5 Aralık 1848'de, uyruklarına bir anayasa ihsan etmesine anıştırma. —*Ed.*

lüğe eşitseler, bunlar, kendi aralarında birbirlerine de eşittirler. Bu önerme, Hegel'in de göstermiş bulunduğu gibi,* mantığın, doğruluğunu garanti ettiği, öyleyse, arı matematiğin dışında da olsa, tanıtlanmış olan bir tasımdır. Eşitlik ve eşitsizlik üzerine öbür belitler, bu tasımın mantıksal genişletilmelerinden başka bir şey değildir.

Bu yavan önermeler, matematikte olsun, başka alanda olsun, hiç bir yere varmazlar. İlerlemek için, işin içine gerçek ilişkileri, gerçek cisimlerden alınmış uzamsal ilişki ve biçimleri sokmak zorundayız. Çizgiler, yüzeyler, açılar, çokgenler, küpler, küreler vb. hepsi de gerçeklikten alınmış fikirlerdir; ve ilk çizginin, bir noktanın uzayda yer değiştirmesinden, ilk yüzeyin, bir çizginin yer değiştirmesinden, ilk cismin de bir yüzeyin yer değiştirmesinden vb. doğduğunu söyleyen matematikçilere inanmak için, okkalı bir ideolojik bönlük gerekir. Buna karşı dil bile başkaldırır. Üç boyutlu bir matematik biçim, cisim, *corpus solidum*, yani Latincede, elle tutulur bir katılık olarak adlandırılır; demek ki, hiç de anlığın özgür düşüncesinden değil, katı gerçeklikten alınmış bir ad taşır.

Ama o kadar uzağa gitmeye ne gerek var? Bay Dühring, 42. ve 43. sayfalarda,** arı matematiğin deneyim dünyasından bağımsızlığını, önselliğini, anlığın kendi öz yaratı ve düşünceleriyle uğraşması biçiminde, esrime içinde şakıdıktan sonra, 63. sayfada şöyle der:

"Gerçekten bu matematik öğelerin (sayı, büyüklük, zaman, uzay ve geometrik hareket) *sadece biçimleri bakımından ideal oldukları ... öyleyse, mutlak büyüklüklerin,* türleri ne olursa olsun, tamamen *görgücül* bir şey oldukları ..., [ama] matematik şemaların deneyden *ayrı,* ne var ki, gene de yeterli bir biçimde karakterize edilmeye

* Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*, § 188. —*Ed.*

** *Anti-Dühring*'in tüm birinci kısım iletmeleri, E. Dühring'in *Cursus der Philosophie* adlı yapıtı ile ilgilidir. —*Ed.*

yatkın şeyler oldukları kolayca unutulur."

Bu, *her türlü* soyutlama için azçok doğrudur, ama hiç bir zaman onun gerçeklikten çıkarılmadığını tanıtlamaz. Evren şemasında, arı matematik arı düşünceden fışkırmıştı; — doğa felsefesinde, dış dünyadan alınmış, sonra ayrılmış, tamamen görgücül bir şeydir. Peki ama, hangisine inanalım?

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EVREN ŞEMASI

"HER şeyi kapsayan varlık, *tektir*. Bu varlık kendi kendine yettiğinden, ne yanında, ne üstünde, hiç bir şey yoktur. Ona bir ikinci varlığı eş koşmak, onu, olmadığı bir şey, yani daha geniş bir bütünün bir parçası ya da bir öğesi durumuna düşürmek anlamına gelir. Düşüncemizi *kendi birliği içinde* bir çerçeve gibi kullandığımız her an, bu düşünce *birliği* içine girmesi gereken şeylerden hiç biri, kendinde ikilik barındıramaz. Ve bu düşünce birliğinden kaçınabilen hiç bir şey de yoktur. ... Tüm düşüncenin özü, bilinç öğelerinin bir birlik durumunda biraraya gelmesidir. Sentezin birlik noktası aracıyladır ki, *bölünmez dünya* kavramı doğmuş ve evren (sözcüğün kendisi anlatı-

yor) kendisinde her şeyin bir *birlik* durumunda birleştiği bir şey olarak tanınmıştır."

Buraya kadar, konuşan Bay Dühring. Matematik yöntem:

"Her sorun, sanki yalın matematik ... ilkeleri sözkonusuymuş gibi, yalın temel biçimleri üzerinde, *belitsel* (*axiomatique*) *biçimde* çözümlenmeli. ..."

İlkin burada uygulanmış olan yöntem, işte bu.

"Her şeyi kapsayan varlık, tektir." Eğer bir yineleme —öznede daha önce anlatılmış bulunan şeyin yüklemde gene yinelenmesi— bir belit oluşturursa, işte en iyilerinden biri. Öznede, Bay Dühring bize, Varlığın her şeyi kapsadığını söylüyor, ve yüklemde, gözü yılmaksızın, öyleyse hiç bir şeyin onun dışında olmadığını ileri sürüyor. Ne kocaman "sistem doğurucu fikir!"

Gerçekten, sistem doğurucu. Altı satır geçmeden Bay Dühring, Varlığın *tekliğini* (*unicité*), düşüncemizin birliği gereğince, Varlığın *birliği* (*unité*) durumuna dönüştürmüş. Tüm düşüncenin özü bir birlik durumunda sentez olduğundan, Varlık, düşünüldüğü andan başlayarak, bir olarak, dünya kavramı da bölünmez olarak düşünülür, ve *düşünülmüş* Varlık, dünya *kavramı* bir olduğuna göre, gerçek Varlık, gerçek dünya da bölünmez bir birliktir. Ve böylece, "zekâ bir kez Varlığı bağdaşık evrenselliği içinde kavramayı öğrendikten sonra, artık öbür dünya için yer yoktur".

İşte, Austerlitz ve Iéna, Sadowa ve Sedan'ı tamamen gölgede bırakan bir sefer. Birkaç tümcede, en çok bir sayfada, bir kez birinci belit harekete getirildikten sonra, bütün öbür dünyayı, Tanrıyı, göksel lejyonları, cennet, cehennem ve arafı, ruhun ölmezliği ile birlikte, ortadan kaldırmış, hesabını görmüş, yok etmiş bulunuyoruz.

Varlığın tekliğinden (*unicité*) birliğine (*unité*) nasıl geçiyoruz? Onu kafamızda tasarlamamız yeter. Düşünce-

mizi, birliğiyle birlikte onun yöresinde bir çerçeve gibi genişletmemiz üzerine, tek Varlık, düşüncede bir Varlık, bir düşünce birliği durumuna geliyor; çünkü *tüm* düşüncenin özü, bilinç öğelerinin bir birlik durumunda sentezinden başka bir şey değildir.

Bu son önerme düpedüz yanlıştır. İlkin düşünce, türdeş öğelerin bir birlik durumunda birleşmesi olduğu kadar bilinç nesnelerinin kendi öğelerine ayrılmasıdır da. Çözümleme olmadan sentez de olmaz. İkinci olarak, düşünce, yanlışlık yapmaksızın, ancak içlerinde, ya da gerçek prototipleri içinde bir birliğin *daha önce varolmuş bulunduğu* bilinç öğelerini biraraya getirebilir. Eğer bir kundura fırçasını bir memeli hayvan birliği içine sokarsam, bundan ötürü onun memeleri çıkmaz. Varlığın birliği, bir başka deyişle, varlık fikrinin birlik olarak töreliliği (meşruiyeti), tanıtlanması gereken şeyin ta kendisidir; eğer Bay Dühring, Varlığın, örneğin ikilik (*dualité*) olarak değil de, birlik olarak düşündüğünü temin ediyorsa, bununla, bize, kendi alçakgönüllü görüşünü bildirmekten başka bir şey yapmış olmuyor.

Bay Dühring'in düşüncesi, arı durumu içinde şöyle bir gidiş izler: Varlıkla başlıyorum. Öyleyse, Varlığı düşünüyorum. Oysa, düşünce ile Varlık uyuşmalıdırlar, birbirlerine uygun düşerler, "intibak ederler". Öyleyse, Varlık da gerçeklik de birdir. Öyleyse, "öbür dünya" yoktur. Ama Bay Dühring bize yukardaki çetrefil dili sunacak yerde, bu kadar açık bir dil kullanmış olaydı, bütün ideoloji açıkça ortaya çıkardı. Düşüncenin herhangi bir ürününün gerçekliğini, düşünce ile varlığın özdeşliği aracıyla tanıtlamaya kalkışmak, işte bu, tam da bir Hegel'in ... en saçma sayıklamalarından biriydi.

Bay Dühring, hatta bütün tanıtlaması doğru olsaydı bile, tinselcilerden (*spiritualistes*) bir karış toprak kazanmış olmazdı. Tinselciler, ona, kısaca şu yanıtı verirler:

dünya bizim için de birdir; bu dünya ve öbür dünya biçimindeki bölünüş, sadece bizim ilk günah durumundaki, özgül olarak dünyasal görüş açımız bakımından sözkonusudur; kendiliğinden ve kendisi için, yani Tanrı olarak, Varlığın tümü birdir. Ve tinselciler, Bay Dühring'e sevdiği öbür gökcisimleri üzerinde eşlik edecek, ve ona, üzerinde ilk günahın işlenmediği, dolayısıyla bu dünya ile öbür dünya arasında karşıtlık bulunmayan, ve dünyanın birliğinin bir insan konutu (*postulat*) olduğu bir ya da birçok gökcisimleri göstereceklerdir.

İşin en gülünç yanı, Bay Dühring'in, Tanrının yokluğunu Varlık kavramından hareketle tanıtlamak için, Tanrının varlığı ontolojik kanıtını kullanmasıdır. Şöyle: eğer Tanrıyı düşünüyorsak, onu tüm yetkinliklerin toplamı olarak düşünüyoruz. Ama tüm yetkinliklerin toplamı içinde, her şeyden önce varlık var, çünkü varlıksız bir varlık, zorunlu olarak yetkinlikten uzaktır. Öyleyse, Tanrının yetkinlikleri arasında varlığı da saymalıyız. Öyleyse Tanrının var olması gerek. — Bay Dühring, kellesini işte tastamam böyle çalıştırır: Varlığı düşündüğümüz zaman, onu *bir* kavram olarak düşünürüz. Bir *bir* kavram içinde toplanmış olan şey, bir'dir. Eğer varlık bir olmasaydı, kendi kavramına uygun düşmezdi. Öyleyse, bir olması gerek. Öyleyse, Tanrı yoktur, vb..

Eğer *Varlıktan,* ve *sadece* Varlıktan sözediyorsak, birlik, sadece ve sadece, sözkonusu edilen bütün nesnelerin ... var *oldukları* anlamına gelebilir. Bu nesneler, başka hiç bir şeyde değil, bu Varlığın birliği içinde biraraya gelmişlerdir, ve bunların hepsinin *var oldukları* biçimindeki genel önerme, bunlara sadece ortaklaşa olan ve olmayan başka özellikler verememekle kalmaz, ayrıca bütün bu özellikleri geçici olarak kurgudan dıştalar. Çünkü, bütün bu nesnelerde Varlığın ortak öznitelik (*attribut*) olduğu yalın temel gerçeğinden bir milimetre bile uzaklaşır uzak-

laşmaz, bu nesnelerin *farklılıkları* kendilerini bize göstermeye başlarlar; — ve bu farklılıkların bazılarının ak, bazılarının kara, bazılarının canlı, bazılarının cansız, bazılarının bu dünyadan, bazılarının öbür dünyadan olmasından ileri gelip gelmediğini bilmeye gelince, hepsinde ortak öznitelik olarak sadece varlığın bulunduğu olgusundan yola çıkarak bunu kararlaştıramayız.

Dünyanın Varlığı, birliğinin koşulu da olsa, çünkü o *bir* olmadan önce *var* olmalıdır, dünyanın birliği Varlığına dayanmaz. Varlık, kısacası, çevremizin bittiği noktadan sonra açık bir sorundur. Dünyanın gerçek birliği, maddiliğine dayanır, ve bu maddilik birkaç hokkabaz çığırtkanlığıyla değil, ama felsefe ve doğa biliminin uzun ve zahmetli bir açındırmasıyla tanıtlanır.

Okumamıza devam edelim. Bay Dühring'in bize sözünü ettiği *Varlık*, "bütün özel belirlenimlerinden vazgeçmesi gereken, ve gerçekte, düşünce *hiçliği* (*néant*) ya da düşünce yokluğunun karşılığından başka bir şey temsil etmeyen, kendi kendine benzer o arı varlık" değildir.

Ne var ki, az sonra, Bay Dühring'in dünyanın gene de her türlü iç ayrımdan, her türlü hareket ve değişiklikten yoksun, öyleyse, gerçekte, düşünce hiçliğinin bir karşılığı, dolayısıyla gerçek bir hiçlikten başka bir şey olmayan bir Varlıkla başladığını göreceğiz. Dünyanın güncel, farklılaşmış, değişen, bir evrim, bir *oluş* dışavuran durumu, işte bu *Varlık-hiçlik*ten başlayarak gelişir; ve ancak bunu kavradıktan sonradır ki, bu sürekli değişiklik altında da olsa, ona "kendi kendisiyle özdeş, evrensel Varlık kavramı" gözüyle bakabiliriz. Öyleyse şimdi değişmezliği olduğu kadar değişmeyi, Varlığı olduğu kadar Oluşu kapsayan yüksek aşamada bir Varlık kavramına sahip bulunuyoruz. Bu noktaya gelince de, "tür ile cinsin, ya da genel bir deyişle, genel ile özelin, kendileri olmadıkça şeylerin yapısının kavranamayacağı en yalın ayırdetme araçları olduklarını"

görüyoruz.

Ama bunlar, *nitelik* ayırdetme araçlarıdır; bunlar üzerinde tartıştıktan sonra, devam ediyoruz: "türlerin karşısına, içinde hiç bir cins farkının bulunmadığı türdeşlik kavramı olarak, büyüklük kavramı çıkar"; yani *nitelikten niceliğe* geçiyoruz, ve nicelik her zaman "*ölçülebilir*" bir şeydir.

Şimdi "evrensel işlem şemalarının bu kesin ayrıştırması" ve onun "gerçekten eleştirici bakış açısı"nı bir Hegel'in kabalıkları, düzensizlikleri ve saçmasapan kuruntuları ile karşılaştıralım. Görürüz ki, Hegel'in *Mantık*'ı *Varlık* ile başlar — Bay Dühring'de olduğu gibi; varlığın *hiçlik* olduğu ortaya çıkar, Bay Dühring'de olduğu gibi; bu varlık-hiçlikten, sonucu varoluş yani Varlığın daha yüksek, daha dolu bir biçimi olan *oluş*a geçilir — tastamam Bay Dühring'de olduğu gibi. Varoluş *niteliğe*, nitelik *niceliğe* götürür — tıpkı Bay Dühring'de olduğu gibi. Ve önemli hiç bir şeyin eksik kalmaması için, Bay Dühring, bir başka fırsatta bize şöyle der:

"Duyumsuzluk âleminden duyum âlemine, ancak, bütün nicel tedriciliğe karşın, sadece bir ve aynı niteliğin yalın bir derecesinden iyiden iyiye ayrıldığını ileri sürebileceğimiz ... *nitel* bir sıçrama ile geçilir."

İşte, örneğin kaynama ve donma noktasının, ısıtılmış ya da soğutulmuş su için —normal basınç altında— yeni bir topaklanma durumuna sıçrama sonucunu vermesi, yani niceliğin niteliğe dönüştüğü düğüm noktaları olması gibi, sadece nicel bir artış ya da azalışın, bazı belirli düğüm noktalarından, *nitel bir sıçrama* meydana getirdiği hegelci ölçü ilişkileri düğüm çizgisinin ta kendisi.

Bizim incelememiz de köklere kadar gitmeye çalıştı, ve Dühringvari temel şemaların kökleri olarak, köktenci derinlikleriyle birlikte, bula bula... hegelci geleneğe sıkı sıkıya uygun bir "tümdengelim" içinde ve çalıntıyı gizle-

meye de pek öyle girişilmiş olmaksızın, bir Hegel'in "saçma fanteziler"ini, hegelci *Mantık* kategorilerini, —birinci bölüm Varlık öğretisi— buldu!

Ve bütün Varlık bilgisi ilkelerini öncellerinin en çok karaçaldığından aşırmakla yetinmeyen Bay Dühring, nicelikten niteliğe sıçramalarla geçiş konusunda yukarda verilmiş bulunan örneği verdikten sonra, Marx üzerine şöyle demek soğukkanlılığını da gösteriyor:

"Onu [Marx'ı] *örneğin niceliğin niteliğe döndüğü* yolundaki *karışık* ve *sisli* hegelci fikre sarılır görmek ne gülünç!"

Karışık ve sisli fikir! Peki ama, burada fikir değiştiren kim, gülünç olan kim, Bay Dühring?

Bütün bu inciler, kuralın gerektirdiği gibi, "belitler tarafından kararlaştırılmış" olmamaları bir yana, düpedüz dışardan, Hegel'in *Mantık*'ından ithal edilmişlerdir. Ve öylesine ki, bütün bir bölümde, Hegel'den alınmamış bir tek fikir dizisinin gölgesi bile görülmez, ve işin sonunda her şey, uzay (mekân) ile zaman, değişmezlik ile değişme üzerine boş bir ince eleyip sık dokumaya dayanır.

Hegel, Varlıktan Öze, diyalektiğe geçer. Burada, düşüncenin belirlenimlerini, örneğin, olumlu ve olumsuz gibi, iç *karşıtlık* ve çelişkilerini inceler, sonra *nedenselliğe* ya da neden-sonuç ilişkisine geçer ve işi *zorunluluk* ile tamamlar. Bay Dühring de başka türlü yapamaz. Hegel'in öz (*essence*) öğretisi dediği şeyi, Bay Dühring, Varlığın mantıksal nitelikleri olarak çevirir. Ama bu nitelikler, her şeyden önce, "güçlerin uyuşmazlığı" içinde, *karşıtlıklar* içinde toplanır. Buna karşılık, Bay Dühring çelişkiyi kökten yadsır; bu konuya ilerde gene geleceğiz. Sonra *nedenselliğe,* ve ondan da *zorunluluğa* geçer. Öyleyse, Bay Dühring kendinden: "Felsefemiz *kafesten çıkmaz*" diye sözettiği zaman, kuşkusuz *kafes içinde,* yani hegelci kategorilerin şematizmi kafesinde felsefe yaptığını söylemek ister.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DOĞA FELSEFESİ
UZAY VE ZAMAN

DOĞA Felsefesi'ne geliyoruz. Burada, Bay Dühring öncellerinden hoşnut olmamak için yeniden her türlü nedene sahip. Doğa felsefesi "o kadar aşağıya düşmüştü ki, karışık ve bilgisizliğe dayanan bir şiir karikatürü halini almış ve mutlak papazlığında madrabazlık eden ve halkı aldatan Schelling gibi fahişe filozof taslakları ve aynı soydan başka çapkınların işi olmuştu."

Bıkkınlık bizi bu "canavarlar"dan kurtardı, ama şimdiye kadar, sadece "kararsızlığa" yer açtı; "ve, kamuoyuna gelince, onun bakımından büyük bir şarlatanın gidişinin, çoğu kez, daha küçük boyda, ama işbilir bir ardıl için birincinin metaını hemen bir başka etiket altında sürme

fırsatından başka bir şey olmadığı bilinir."

Bilginler de "dünyayı kapsayan fikirler imparatorluğunda gezinti yapma isteğini" pek duymaz, ve bundan ötürü, teori alanında "tutarsız düşüncesizlikler"den başka bir şey yapmazlar. Buna hemen bir çare bulunması gerekmektedir ve çok şükür ki, Bay Dühring, bu işin başındadır.

Dünyanın zaman içinde yayılması ve uzay içinde sınırlanması üzerine bundan sonraki açıklamaları doğru değerlendirebilmek için, "evren şemaları"nın bazı yerlerini yeni baştan ele almamız gerekiyor.

Gene Hegel ile tam bir uyum durumunda (*Ansiklopedi*, § 93), Varlığa —Hegel'in *kötü* sonsuzluk dediği— sonsuzluk atfedilir, sonra da bu sonsuzluk incelenir.

"*Çelişkisiz* düşünülecek bir sonsuzluğun en açık biçimi, sayı dizisindeki rakamların sonsuz bir birikimidir. ... Saymaya devam etme olanağını hiç tüketmeksizin, her sayıya bir birim daha ekleyebildiğimiz gibi, her Varlık durumundan sonra bir başka durum dizilir, ve sonsuzluk, bu durumların sınırsız çoğaltılmasına dayanır. Öyleyse, *doğrulukla düşünülmüş* bu sonsuzluğun, ancak, bir tek yönü ile birlikte, bir tek temel biçimi var. Gerçekten, düşüncemiz için durumların birikiminde karşıt bir yön düşünmek her ne kadar önemsizse de, geri geri giderek ilerleyen sonsuzluk düşüncesi, düşüncesiz bir zihinsel üretimden başka bir şey değildir. Çünkü gerçeklikte bu birikimi, gerçekte, *ters* yönde geçmek gerekeceği için, durumlarından her birinde, arkasında sonsuz bir sayı dizisi bulunurdu. Ama bu da sayılmış bir sonsuz dizi gibi kabul edilmez bir çelişkiye düşme anlamına gelir, ve buna göre, sonsuz için bir ikinci yön düşünmek saçmadır."

Bu sonsuzluk anlayışından çıkartılacak ilk sonuç, dünyadaki bu neden-sonuç zincirinin birgün bir başlangıcı olması gerektiğidir: "Sayılmış sayılmazı varsaymasından

ötürü, birbiri arkasına sıralanmış bulunan sonsuz bir nedenler dizisi aklın almayacağı bir şeydir."

Demek ki, bir *son neden* tanıtlanmış oluyor.

İkinci sonuç "belirli sayı yasasıdır: bağımsız varlık ya da nesnelerin her gerçek türde özdeş birikimi, ancak belirli bir sayının oluşması olarak düşünülebilir."

Sadece gökcisimlerinin varolan niceliklerinin her an belirli bir sayıda olması gerekmekle kalmaz, dünyada varolan en küçük bağımsız madde parçacıklarının toplam niceliğinin de her an belirli bir sayıda olması gerekir. Bu son zorunluluk, atomsuz hiç bir bileşimin düşünülemeyeceğinin gerçek nedenidir. Her gerçek bölüm durumu, her zaman eksiksiz bir belirlenebilirlik içerir, ve sayılmış sayılmaz çelişkisinden kaçınmak isteniyorsa, bunu içermesi gerekir. Aynı nedenden ötürü, sadece dünyanın güneş çevresindeki dönüşlerinin şu andaki sayısının belirtilmesi her ne kadar olanaksızsa da belirli bir sayı olması gerekmekle kalmaz, ayrıca tüm devirli doğal süreçlerin de bir başlangıcı olması, ve doğanın birbirini izleyen bütün farklılıklarının, bütün biçimlerinin de köklerini *kendi kendine özdeş* bir durum içinde bulması gerekir. Bu durum, çelişkisiz olarak ezelden beri varolmuş olabilir, ama eğer zamanın kendisi, olanakları oraya fikir olarak koyan anlığımız (müdrikemiz) tarafından keyfince bölünmüş olma yerine, gerçek parçalardan bileşmiş olsaydı, bu düşünce de dıştalanırdı. Zamanın gerçek ve kendinde farklı içeriğinde durum başkadır; zamanın birbirinden ayırdedilebilir türdeki olgularla bu gerçek dolduruluşu ve bu alanın varlık biçimleri, işte bu ayırdedilebilirliklerinden ötürü, sayılabilir şeyler arasındadır. Değişmesiz, ve kendi kendine özdeşliği içinde ardarda geliş sırasında hiç bir farklılık göstermeyen bir durum düşünelim, o zaman, en özgül zaman kavramı en genel Varlık fikri durumuna dönüşür. Boş bir süre birikiminin ne anlama geldiği dü-

şünülemez. — Bay Dühring böyle konuşur; ve bu bulguların önemi, iyice vurgulanır. Önce, "hiç değilse bunların önemsiz bir doğru olarak değerlendirilmeyeceklerini" umar; ama sonradan; "sonsuzluk kavramlarına ve bunların eleştirisine, sayesinde *şimdiye kadar bilinmeyen bir önem* kazandırmış bulunduğumuz *son derece yalın* formüller ... evrensel uzay ve zaman anlayışının, şimdiki belirtme ve derinleştirme biçimimizle öylesine *yalınca* betimlenmiş öğeleri hatırlansın" der.

Kazandırmış bulunduğu*muz*! Şimdiki belirtme ve derinleştirme biçi*mimiz*! "Biz" kimiz ve bu "şimdiki" ne zaman başlıyor? Kim derinleştiriyor ve kim belirtiyor?

"Tez: Dünyanın zaman içinde bir başlangıcı vardır, ve uzay içinde de sınırlanmış bir durumdadır. — Kanıt: Gerçekten, eğer dünyanın zaman içinde bir başlangıcı olmadığı kabul edilirse, her belirli anda, geçmiş bir ezeliyet, ve buna göre, dünyadaki işlerin ardarda gelme durumlarından oluşan sonsuz bir dizi var demektir. Oysa, bir dizinin sonsuzluğu, bu dizinin daha sonraki bir sentez tarafından tamamlanamamasına dayanır. Öyleyse, geçmiş dünya durumlarının sonsuz bir dizisi olanaksızdır, ve buna göre dünyanın bir başlangıcı, dünyanın varlığının zorunlu bir koşuludur. Ve tanıtlanacak ilk şey buydu. — İkinci noktaya gelince, eğer karşıtı kabul edilirse, dünya, birlikte varolan şeylerden verilmiş sonsuz bir bütün olacaktır. Oysa, her türlü sezgiye açık belli sınırlar içinde verilmiş olmayan en küçük niceliğin (*quantum*) büyüklüğünü, biz ancak parçaların sentezi aracıyla, ve bu türlü en küçük nicelik bütünlüğünü de, eksiksiz sentez ya da birimin kendi kendine yinelenmiş katılması aracıyla tasarlayabiliriz. Son olarak, bütün uzayları dolduran dünyayı bir bütün olarak tasarlamak için, sonsuz bir dünyanın parçalarının daha sonraki sentezine eksiksiz (tam) olarak bakmak, yani birlikte-varolan şeylerin sayımında, sonsuz bir za-

manın akıp gittiğini kabul etmek gerekir, ki bu da olanaksızdır. Öyleyse, gerçek şeylerin sonsuz bir katışmacı (*agrégat*), ne verilmiş bir bütün, dolayısıyla ne de aynı zamanda veri olarak kabul edilebilir. Öyleyse, bir dünya, uzaydaki yayılışı bakımından sonsuz değil, sınırlar içine kapatılmış bulunur; ki bu da tanıtlanacak ikinci nokta idi."*

Bu önermeler, Immanuel Kant'ın, ilk kez 1781'de yayımlanan ve *Arı Usun Eleştirisi* adını taşıyan çok ünlü kitabından sözcüğü sözcüğüne kopya edilmişlerdir; I. kısım, ikinci kesim, kitap II, bölüm II, 2. seksiyon: "Arı Usun Birinci Çatışkısı"nda herkes bunları okuyabilir. Öyleyse Bay Dühring'in payına, Kant tarafından dışavurulan bir fikrin üzerine belirli sayı yasası *adını* yapıştırmış, ve henüz zamanın olmadığı, ama dünyanın gene de olduğu bir zaman bulunduğunu bulgulamış olma övüncünden başka bir şey düşmüyor. Bütün geri kalan, yani Bay Dühring'in açıklamasında hâlâ bir anlam taşıyan her şey için, "Biz", Immanuel Kant'tan başkası değildir ve "şimdiki" de ta 95 yıl önce başlar. Gerçekten "son derece yalın"! Tuhaf bir "şimdiye kadar bilinmeyen önem"!

Ne var ki, Kant, yukardaki tezleri hiç bir zaman kendi tanıtlamasıyla çözümlenmiş şeyler olarak koymaz. Tersine. Karşı sayfada, tersini ileri sürer ve tanıtlar: dünyanın zaman bakımından başlangıcı, uzay bakımından sonu yoktur, ve çatışkıyı, çözümlenmez çelişkiyi, birinin öbürü kadar tanıtlanabilir olması olgusunda görür. Bu, zekâsı o kadar zeyrek olmayanları, belki "bir Kant"ın burada çözümlenemez bir güçlük bulduğu kuşkusuna düşürmüştür. Ama bizim cesur "tamamen özgün sonuç ve görüşler" imalâtçımızı değil: o, Kant'ın çatışkısında, kendisine yarayan ne varsa, utanıp sıkılmadan kopya eder, ve geri kalanı da

* I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi* (P. Archambault tarafından gözden geçirilip düzeltilmiş J. Barni çevirisi, *Critique de la Raison Pure*, c. II, s. 17, Paris, Ernest Flammarion, 1934.) —*Ed.*

bir yana atar.

Sorunun kendisi çok kolay bir biçimde çözümlenir. Zamanda ezelilik, uzayda sonsuzluk, *a priori* olarak ve sözcüğün yalın anlamına göre, ne önden ne arkadan, ne yukardan ne aşağıdan, ne sağdan ne soldan, *hiç bir* yandan sonu olmamak demektir. Bu sonsuzluk, sonsuz bir dizinin sonsuzluğundan bambaşka bir şeydir, çünkü sonsuz bir dizi her zaman birimden, bir ilk terimden başlar. Bu dizi fikrinin konumuza uygulanma olanaksızlığı, onu uzaya uyguladığımız anda kendini gösterir. Uzaya uygulanmış sonsuz dizi, belirli bir noktadan kalkarak belirli bir yönde sonsuzluğa çekilmiş bir çizgi demektir. Bu, uzayın sonsuzluğunu, uzaktan da olsa, açıklar mı? Tersine, uzayın boyutlarını kafada canlandırmak için, ikişer ikişer karşıt üç yönde çizilmiş en az altı çizgi gerek; ve buna göre, bu bize, bu boyutlardan altı tane verir. Kant bunu o kadar iyi anlıyordu ki, kendi sayı dizisini ancak dolaylı olarak, bir dolambaçla, evrenin uzaysallığına aktarmıştı. Buna karşılık, Bay Dühring, bizi uzayda altı boyut kabul etmeye zorlar, ve hemen sonra da, uzayın bilinen üç boyutu ile yetinmek istemeyen Gauss'un matematik mistisizmini damgalamak için hoşnutsuzluk sözü bulmakta güçlük çeker.*

Zamana uygulanınca, birimlerin iki yana giden sonsuz çizgi ya da dizisi, belli bir eğretilemeli (*métaphorique*, istiareli) anlam taşır. Ama, eğer zamanı *birim*den başlayarak sayılan ya da belirli bir *nokta*dan yola çıkan bir çizgi olarak düşünürsek, bununla *a priori* olarak zamanın bir başlangıcı bulunduğunu söylemiş: tanıtlamak istediğimiz şeyin ta kendisini varsaymış oluruz. Zamanın sonsuzluğuna tek yönlü bir yarı-sonsuzluk niteliği vermiş oluruz; ama yarısından bölünmüş ve tek yönlü bir sonsuzluk, "çelişkisiz düşünülmüş bir sonsuzluğun" gerçek karşıtı

* Burada Dühring'in Gauss'a ve onun öklidci-olmayan bir geometri yapısı üzerindeki fikirlerine karşı saldırıları sözkonusu ediliyor. —*Ed.*

olan kendiliğinden bir çelişkidir de. Bu çelişkiden, ancak, diziyi kendisinden başlayarak saymaya başladığımız birimin, çizgiyi kendisinden başlayarak ölçtüğümüz noktanın, çizgi ya da dizi bakımından şuraya ya da buraya koymamızın önem taşımadığı, dizi içinde herhangi bir birim, çizgi üzerinde herhangi bir nokta olduğunu kabul ettiğimizde kurtulabiliriz.

Ama ya "sayılmış sonsuz sayı dizisi" çelişkisi? Bay Dühring *bunu sayma* hünerini gösterir göstermez, bu çelişkiyi daha yakından inceleyecek durumda olacağız. Bay Dühring, $-\infty$'dan (eksi sonsuz) sıfıra kadar sayınayı başarınca gelsin. Gerçekten, kendisinden başlayarak saymaya başladığı sayı ne olursa olsun, arkasında sonsuz bir dizi, ve onunla birlikte, çözmesi gereken sorunu bıraktığı açıktır. Sadece kendi $1 + 2 + 3 + 4...$ sonsuz dizisini tersine çevirsin ve sonsuzdan başlayarak birime gelmek için saymayı denesin; bu açıkça neyin sözkonusu olduğunu bilmeyen bir adamın girişimidir. Dahası var. Bay Dühring sonsuz geçmiş zaman dizisinin sayılmış olduğunu öne sürdüğü zaman, bununla, zamanın bir başlangıcı olduğunu ileri sürer; çünkü, başka türlü, "sayma"ya hiç başlayamazdı. Öyleyse, bir kez daha, tanıtlayacağı şeyi varsayım yoluyla elaltından kabul ettirir. Öyleyse, sayılmış sonsuz dizi fikri başka bir deyişle dühringvâri evrensel belirli sayı yasası, *in adjecto* bir çelişkidir, kendiliğinden bir çelişki, hatta *saçma* bir çelişki içerir.*

* Modern matematiğin en dikkate değer kazançlarından biri olan *ensemble*'lar teorisinde [setler teorisi], tam sayılar sonsuz sayıda olmalarına karşın, tam sayılar *ensemble*'i [seti], *sayılabilir* denilen *ensemble*'lar tipinin ta kendisidir. Ama sayılabilir'in bu teoride salt saymaca (*conventionnel*) bir anlamı var; sayılabilir olmak, bu sayıların gerçekten sayılabilmeleri anlamına gelmez. Engels'in kanıtı geçerliliğini her zaman korur. Dühring, olumlu sayılar ile olumsuz sayılar arasındaki tek ayrımın yön olduğunu unutuyor. Olumsuz zamanları saymak için, güncel andan yola çıkmak ve geçmişe doğru gerileyerek gitmek gerek, ki bu, tıpkı geleceğe dönüldüğü zaman olduğu gibi, sonsuza götürür. —*Ed.*

Bir şey açık: bir sonu olan, ama başlangıcı olmayan sonsuz, bir başlangıcı olan, ama sonu olmayan sonsuzdan ne daha çok, ne de daha az sonsuzdur. En küçük bir diyalektik anlayış, Bay Dühring'e, başlangıç ile sonun, kuzey ve güney kutupları gibi, zorunlu olarak birbirine bağlı bulunduklarını, ve son ortadan kaldırılırsa, başlangıcın ta kendisinin son durumuna, — dizinin sahip olduğu *tek* son durumuna geleceğini, ve tersinin de böyle olduğunu esinlerdi. Sonsuz dizilerle çalışma matematik alışkanlığı olmasa, her türlü aldanma olanaksız olurdu. Matematikte belirsize, sonsuza varmak için belirliden, sonludan yola çıkmak gerektiğinden, olumlu olumsuz tüm matematik dizilerin birimden başlamaları gerekir, yoksa bu diziler hesap yapmaya yaramazlar. Ama matematikçinin mantıksal gereksinmesi, gerçek dünya için bir yasa oluşturmaktan çok uzaktır.

Ayrıca, Bay Dühring gerçek sonsuzluğu çelişkisiz düşünme işinin üstesinden hiç bir zaman gelemeyecektir. Sonsuzluk bir çelişki*dir,* ve çelişkilerle doludur. Bir sonsuzun sonlu değerlerden bileşmiş olması aslında bir çelişkidir, ama durum da budur. Maddî dünyanın sınırlı niteliği, onun sınırsız niteliğinden daha az çelişkilere götürmez, ve bu çelişkileri ortadan kaldırmayı gözeten her girişim, görmüş bulunduğumuz gibi, yeni ve daha ağır çelişkilere götürür. Sonsuzluk, işte bir çelişki olduğu *içindir* ki, zaman ve uzay içinde sonsuzca akıp giden sonsuz bir süreçtir. Çelişkinin ortadan kaldırılması, sonsuzluğun sonu olur. Hegel, bunu, çok doğru bir biçimde görmüştü, ve bundan ötürü bu çelişki üzerinde uzun uzun tartışan baylara, lâyık oldukları aşağısama ile davranır.

Devam edelim. Demek ki, zamanın bir başlangıcı var. Peki, bu başlangıçtan önce ne vardı? Değişmez, kendi kendine özdeş bir durum içinde bulunan dünya mı? Bu durumda, hiç bir değişiklik olmadığından, çok özel zaman kav-

ramı, kendiliğinden, daha genel Varlık fikri durumuna dönüşür. İlkin, Bay Dühring'in kafasında hangi kavramların dönüştüğü, bizi, burada hiç ilgilendirmez. Sözkonusu olan *zaman kavramı* değil, Bay Dühring'in hiç de o kada ucuz kurtulamadığı *gerçek zaman*dır. İkinci olarak, zaman kavramı istediği zaman daha genel Varlık fikri durumuna dönüşebilir, bu, bizi, bir adım bile ileri götürmez. Çünkü her Varlığın temel biçimleri uzay ve zamandır, ve zaman dışında bir Varlık, uzay dışında bir Varlık kadar büyük bir saçmalıktır. Hegelci "ezelî geçmiş Varlık" ile yeni-şellingci "hatırlanmaz Varlık", bu zaman dışındaki Varlık karşısında, ussal betimlemelerdir.* Bu nedenle, Bay Dühring bu işi de büyük bir sakınım ile ele alır: açıkça söylemek gerekirse, bu, bal gibi bir zamandır, ama aslında zaman denilemeyecek bir zaman: zamanın kendisi gerçek parçalardan bileşmez ve sadece anlığımız tarafından keyfince bölünmüştür, —sadece zamanın ayırdedilebilir olgular tarafından gerçek bir doluşu, sayılabilire bağlanır—, boş bir süre birikiminin ne anlama geleceği burada hiç bir önem taşımaz; önemli olan, dünyanın burada varsayılan durumda, sürüp sürmediği, bir süreden geçip geçmediği sorunudur. Böyle bir içeriksiz sürecin ölçülmesinden, tıpkı boş uzayda nedensiz ve amaçsız ölçümler yapmaktan olduğu gibi, hiç bir şey çıkmayacağını çoktan beri biliyoruz, ve işte bu yöntemdeki cansıkıcılıktan ötürüdür ki, Hegel, bu sonsuzu, *kötü* sonsuz olarak niteler. Bay Dühring'e göre zaman, ancak değişiklikle vardır, yoksa değişiklik zamanda ve zamanla değil. İşte, zaman değişiklikten farklı olduğu içindir ki, değişiklik aracıyla ölçülebilir, çünkü ölçü her zaman ölçülecek şeyden farklı bir şey içerir. Ve içinde ne olduğu bilinen değişikliklerin geçmediği zaman, zaman *olmamaktan* uzaktır; ter-

* Hegel, *Mantık Bilimi*, Kitap II, "Öz". —*Ed.*

sine, hiç bir yabancı katkının etkilemediği *arı* zamandır, yani gerçek zaman, *zaman olarak* zaman. Gerçekten, eğer biz, zaman kavramını, her türlü yabancı ve aykırı katkıdan arıtılmış olarak, tüm arılığı içinde kavramak istersek, zaman içinde birlikte ya da ardarda olup biten çeşitli olayları yabancı şeyler olarak onun dışına atmak, ve böylece içinde hiç bir şey olup bitmeyen bir zaman düşünmek zorundayız. Böyle yapmakla, zaman kavramını genel Varlık fikri içinde yitirmemiş, ama ilk kez olarak arı zaman kavramına erişmiş oluruz.

Ama bütün bu çelişki ve bu olanaksızlıklar, Bay Dühring'in, evrenin başlangıçtaki kendi kendine özdeş durumu üzerine olan düşüncesiyle içine düştüğü karışıklık yanında, çocuk oyuncağı kalır. Eğer dünya bir zamanlar kesinlikle hiç bir değişikliğe sahne olmayan bir durum içinde idiyse, bu durumdan değişikliğe nasıl geçebildi? Değişiklikten kesinlikle bağışık olan, özellikle ezelden beri bu durum içinde bulunan bir şey, hareket ve değişiklik durumuna geçmek üzere bu durumdan kendi başına hiç bir biçimde çıkamazdı. Öyleyse onu harekete getiren bir ilk itişin, dışardan, dünyanın dışından gelmiş olması gerekir. Oysa, "ilk itiş"in, Tanrı demenin bir öbür biçiminden başka şey olmadığı bilinir. İşte, Bay Dühring'in evren şemalarından yolcu etmiş olduğunu o kadar hoş bir biçimde öne sürdüğü Tanrı ve öbür-dünya, her ikisi de, belginleştirilmiş ve derinleştirilmiş olarak, doğa felsefesine gene kendisi tarafından geri getirilmiş bulunuyor.

Devam edelim. Bay Dühring şöyle diyor:

"Varlığın sürekli bir öğesine büyüklük düştüğü yerde, bu büyüklük, belirlenebilirliği içinde değişmez kalacaktır. Madde ve mekanik enerji konusunda ... bu, böyledir."

Geçerken söyleyelim, birinci tümce, Bay Dühring'in belitsel bir biçimde gereksiz yinelemeci cafcaflı anlatı-

mının (*la grandiloquence axiomatiquement tautologique*) değerli bir örneğini veriyor: büyüklük, değişmediği yerde, aynı kalır. Öyleyse, bir kez dünyada bulunan mekanik enerji* miktarı sonsuz olarak aynı kalır. Doğru olduğu ölçüde, Descartes felsefesinin aşağı yukarı üç yüz yıl önce bunu bilip söylediği,** doğa biliminde enerjinin sakınımı öğretisinin yirmi yıldan beri her yerde elüstünde tutulduğu, ve Bay Dühring'in bunu *mekanik* enerji ile sınırlandırarak, bu öğretinin iyiliğini hiç de artırmadığı gerçeğini bir yana bırakalım. Ama değişiklikten bağışık durum zamanında mekanik enerji nerede idi? Bu soruya, Bay Dühring hiç bir yanıt vermemekte direnir.

Pekâlâ, sonsuz olarak kendine eşit kalan bu mekanik enerji o zaman neredeydi ve ne yapıyordu, Bay Dühring? Yanıt:

"Evrenin, ya da daha doğrusu maddenin hiç bir geçici değişiklik birikimi içermeyen, değişiklikten bağışık bir Varlığının başlangıç durumu, ancak kendi üretici yeteneğinin gönüllü sakatlanışında bilgeliğin doruğunu gören bir anlığın ortadan kaldırabileceği bir sorundur."

* Engels'in *Kraft* sözcüğünü bu anlamda kullandığı her yerde, onu enerji olarak çevirdik. Yazarın sadece ağırlığı (modern anlamda gücü) değil, ama düşüş yüksekliğini de gözönünde tutma gereği üzerinde durduğu altıncı bölümde açıkça görülebileceği gibi, sözkonusu olan şey, gerçekten enerjidir. Zaten ikinci baskıya önsözde de Engels'in daha 1855'te bu enerji terimini kullandığı görülür. Engels, 1883'te *Ludwig Feuerbach*'ta (Editions Sociales, s. 43), "enerjinin dönüşümünün bulgulanması"nı, "doğal süreçlerin bağlantısı, bilgimizi dev adımlarıyla ilerleten" ve materyalist diyalektiği kuran "üç büyük bulgu" arasında sayar.

Bugün bir terminoloji yanlışlığı gibi görünen şey, 1876'da pek öyle değildi. Gerçekten, enerji olarak adlandırdığımız şeye, sadece Descartes ve Leibniz çağında güç denmekle kalınmadı, Robert Mayer (1842) ve Helmholtz da (1847) aynı biçimde davrandılar. Fizikçilere, kendini, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş kabul ettiren enerji terimine üstünlük kazandıran kişi W. Thomson oldu. —*Ed.*

** Hareketin bir cisimden bir başka cisme geçmesi sırasında *hareket miktarının* korunması ilkesi, Descartes tarafından *Felsefenin İlkeleri*'nde (II, 36) dışavuruldu. Bu ilke, enerjinin sakınımı ilkesinin çıktığı tohumu oluşturur. —*Ed.*

Öyleyse: ya benim değişiklikten bağışık başlangıç durumumu, incelemeksizin kabul edersiniz, ya da ben, çok yapıt veren Eugen Dühring, hepinizi zekânın haremağaları ilân ederim. İşte bu, kuşkusuz, birçoklarını durdurabilir! Biz ki, Bay Dühring'in üretici yetisinin bazı örneklerini daha önce görmüş bulunuyoruz, bu zarif sövgüyü yanıtsız bırakır ve bir kez daha sorumuzu sorabiliriz: ama, Bay Dühring, lütfen, mekanik enerjiden ne haber?

İşte Bay Dühring güç durumda. Gerçekten, kemküm eder:

"Başlangıçtaki bu limit-durumun mutlak özdeşliği geçiş ilkesini kendiliğinden vermez. Bununla birlikte anımsayalım ki, iyice bildiğimiz varlık zincirinde, ne kadar küçük olursa olsun, her yeni halka için de sonuçta durum aynıdır. Sözkonusu olan bu önemli nokta üzerinde güçlük çıkarmak isteyen kişi, bunun daha az görüldüğü fırsatlarda kendini bu işten bağışık tutmamaya gözkulak olmakla iyi edecektir. Öte yandan, gitgide kerteli aracı durumları araya katma olanağı her zaman vardır, ve bundan ötürü, süreklilik köprüsü, üstünden değişmeler aşamasının yok olmasına kadar varmak için, açık kalır. Arı kavram bakımından, bu süreklilik, ana fikri aşmakta bize elbette yardımcı olmaz, ama o bizim için yasaların her türlü uygulamasının ve bilinen bütün öbür geçişlerin temel biçimidir, öyle ki, biz, onu, bu ilk denge ile onun bozulması arasında aracı gibi kullanma hakkına da sahip bulunuruz. Ama eğer biz, deyim yerindeyse [!] hareketsiz dengeyi bugünkü mekaniğimizde özel bir duraksama göstermeksizin [!] kabul edilen kavramlar nedeniyle düşünseydik, maddenin dönüşümler aşamasına nasıl varabildiğini göstermek büsbütün olanaksız olurdu."

Bize, yığınlar mekaniğinden başka, ayrıca, yığınlar hareketinin son derece küçük parçacıkların hareketi durumuna bir dönüşümü de vardır deniliyor,* ama bunun

oluş biçimine gelince, "şimdiye değin elimizde hiç bir genel ilke yoktur, ve bu süreçler biraz *karanlık içinde* yitip gidiyorlarsa, buna şaşmamalıyız".

Bay Dühring'in tüm söyleyeceği, işte bu. Kendimizi bu gerçekten acınası kaçamak ve formüllerle yanıtlandırılmış saysaydık, gerçekten sadece üretici yetinin gönüllü sakatlanmasında değil, ama körün değneğinde de bilgeliğin doruğunu görürdük. Bay Dühring, mutlak özdeşliğin kendiliğinden değişemeyeceğini itiraf ediyor. Mutlak dengenin kendiliğinden harekete geçme aracı yoktur. Öyleyse geriye ne kalıyor? Üç yoksul yankesicilik.

Birincisi: varlığın iyi bilinen zincirinde, ne kadar küçük olursa olsun, her halkadan bir sonrakine geçişi tanıtlamak da bir o kadar zordur. — Bay Dühring, okurlarını ağzı süt kokan çocuklar yerine koyar gibidir. Varlık zincirinin en küçük halkalarının tek tek geçiş ve bağlantılarının kanıtı, doğa biliminin içeriğinin ta kendisini oluşturur, ve eğer bu iş, herhangi bir yerden aksarsa, hiç kimse, hatta Bay Dühring bile, meydana gelen hareketi hiçlikten hareket ederek açıklamayı aklına getirmez, ama sadece iletmeden, dönüşümden, ya da bir önceki hareketin yapılmasından hareket ederek açıklamayı düşünür. Tersine, burada, açıkça hareketi hareketsizlikten, yani *hiçlikten* çıkarma amacı var.

İkincisi, "süreklilik köprüsü". Arı kavram bakımından, bu köprü, kuşkusuz güçlüğün üstesinden gelmemize yardımcı olmaz, ama biz, gene de, onu hareketsizlik ile hareket arasında aracı olarak *kullanma* hakkına sahibiz. Ne yazık ki, hareketsizliğin sürekliliği hareket *etmemeye* dayanır; öyleyse nasıl hareket meydana getirebilir, işte her zamandan daha gizemli kalan şey. Ve Bay Dühring, hareket yokluğundan evrensel harekete geçişini her zaman

* İlerde Engels tarafından incelenmiş bulunan mekanik ısı teorisine anıştırma. —*Ed.*

öylesine küçük parçacıklar halinde ayrıştırabilir ve ona öylesine istediği kadar uzun bir süre verebilir ki, hiç bir zaman bir milimetrenin onbinde-biri kadar ileri gitmiş olmayız. Yaratıcı bir eylem olmadıkça, hiçlikten, bir matematik diferansiyel kadar küçük de olsa, herhangi bir şey çıkaramayız. Öyleyse, süreklilik köprüsü, üzerinden bir Bay Dühring'in geçebileceği bir eşek köprüsü* bile değil.

Üçüncüsü. Bugünkü mekanik, geçerlikte kaldığı sürece —ve Bay Dühring'e göre, bugünkü mekanik, düşüncenin oluşmasının en önemli kaldıraçlarından biridir— hareketsizlikten harekete nasıl geçildiğini göstermek olanaksızdır. Ama mekanik sıcaklık teorisi, bize, bazı koşullar altında, kitleler hareketinin moleküler hareket durumuna dönüştüğünü gösterir (ne var ki, hareket, burada da hiç bir zaman hareketsizlikten değil, bir başka hareketten çıkar), ve Bay Dühring, ezile büzüle, bunun belki de kesin statik (dengede olan şey) ile dinamik (hareket eden şey) arasında bir köprü kurabileceği fikrini aşılar. Ama bu süreçler, "biraz karanlık içinde yitip giderler". Ve Bay Dühring de, bizi, karanlık içinde yelkenleri inik bırakır.

Bay Dühring'in bütün derinliği ve bütün belginliği ile, durmadan daha belgin bir budalalığa, durmadan daha derin bir biçimde batmış, ve işte ulaşmamız gereken yere -- "karanlığa" varmış bulunuyoruz. Ama bu, Bay Dühring'i pek o kadar sıkmıyor. Hemen bir sayfa sonra, "kendi kendine özdeş sürerlik (*permanence*) kavramını, hemen maddenin ve *mekanik güçlerin* tutumuna dayanan gerçek bir içerikle donatabildiğini" ileri sürme cüretinde bulunur.

* Engels, sözcük oyunu yapıyor. Eşek köprüsü deyimi, pitagoras teoreminin grafik tanıtlanmasına Batı dillerinde verilen ad; bizde "eşek davası" gibi. Bu deyim, aynı zamanda, sadece bilisizleri (cahilleri) durduran güçlükleri belirtmek için de kullanılır. —ç.

Ve başkalarına "şarlatan" diyen de bu adam!

Bereket versin ki, bu umutsuz şaşkınlık ve karışıklıklar ortasında, bize, "karanlık içinde", hem de ruhumuzu yücelten cinsten bir avunç kalıyor:

"Öbür gökcisimlerinde yaşayanların matematikleri, bizim belitlerimizden (*axiomes*) başka belitlere dayanamaz!"

ALTINCI BÖLÜM

DOĞA FELSEFESİ
EVRENDOĞUM,* FİZİK, KİMYA

AYRINTILI açındırmanın devamında, şimdi bugünkü dünyanın oluş biçimine ilişkin teorilere geliyoruz. Maddenin evrensel bir dağılımı durumu eski İyonya filozoflarının başlangıç fikri olmuştu, ama özellikle Kant'tan sonra, evrensel çekim ve ısının yayılmasının çeşitli katı gökcisimlerinin giderek oluşması sonucunu verdiği düşüncesine götüren bir ilkel bulutsu varsayımı yeni bir rol oynar. Günümüzün mekanik ısı teorisi, evrenin ilkel durumları üzerindeki vargılara çok daha belirli bir biçim verilmesini olanaklı kılar. Her şeye karşın, "gazsal dağı-

* Evrendoğum = Kozmogoni. —ç.

lım durumu, ancak ve ancak, eğer, ilk iş olarak, onda verilmiş bulunan mekanik sistem çok belirli bir biçimde karakterize edilebilirse, ciddî tümdengelimler için bir hareket noktası görevi görebilir. Yoksa, sadece fikir, gerçekte son derece bulutsu olmakla kalmaz, ayrıca, tümdengelimden tümdengelime ilerlendiği ölçüde, ilkel bulutsu gerçekten gitgide daha yoğun ve gitgide daha akıl almaz bir durum da alır. ... Şimdilik henüz her şey, daha yakından belirlenmesi olanaksız bir yayılma kavramının biçimsizlik ve belirsizliği içinde kalır", ve böylece "bu gazsal evren ile, son derece bulanık bir kavramdan" başka bir şeye sahip bulunmayız.

Bugünkü bütün gökselcisimlerin kökenini, dönüş durumundaki bulutsu kitlelerde gören Kant teorisi, astronominin Copernicus'tan sonra yaptığı en büyük ilerleme oldu. Doğanın zaman içinde bir tarihi olmadığı fikri, ilk kez olarak sarsılmış bulundu. O zamana kadar, gökselcisimler, başlangıçtan beri her zaman aynı yörüngeler ve her zaman aynı durumlar içinde kalmış olarak kabul ediliyorlardı; ve hatta, çeşitli gökselcisimler üzerinde, bireysel organik varlıklar her ne kadar ölüyorduysalar da, türler ve cinsler gene de değişmez sayılıyorlardı. Gerçi doğa, açıkça kesintisiz bir hareket içindeydi, ama bu hareket aynı süreçlerin değişmez yinelenmesi olarak görülüyordu. Tamamen metafizik düşünce biçimine uygun düşen bu tasarımda ilk gediği Kant açtı, ve bu işi öylesine bilimsel bir biçimde yaptı ki, kullandığı tanıtlamaların çoğu, bugün hâlâ geçerliktedir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Kant teorisi, günümüze kadar gerçek anlamda bir varsayım olarak kaldı. Ama şimdiye kadar, Copernicus'un evren sistemi de bundan daha çok bir şey olmadı, ve spektroskop, gökkubbe üzerinde bu akkor durumundaki gazsal kitlelerin varlığını, her türlü karşı koymayı yerlebir edecek bir biçimde tanıtladıktan sonra, Kant sistemine karşı bi-

limsel karşınlık susmak zorunda kaldı. Bay Dühring'in kendisi de bu bulutsu aşama olmaksızın kendi evren yapısını iyi bir sonuca götüremez, ama bu bulutsu durumda, verilmiş mekanik sistemin kendisine gösterilmesini isteyerek bunun öcünü alır, ve kimse bunu yapamadığı için de, bu bulutsu duruma her türlü aşağısayıcı sıfatı verir. Bugünkü bilim, bu sistemi, Bay Dühring'i hoşnut edecek bir biçimde ne yazık ki belirleyemez. Başka birçok soruyu da, daha çok yanıtlayamaz. Bilime: "kurbağaların kuyruğu neden yok" diye sorulsa, şimdiye kadar ancak: "yitirdiler de ondan" yanıtını verebilir. İstenildiği kadar öfkelenilsin ve istenildiği kadar: "böylece her şey daha yakından belirlenmesi olanaksız bir yitik kavramının biçimsizlik ve belirsizliği içinde kalıyor, her şey son derece bulanık bir kavram olarak kalıyor" densin, ahlâkın doğabilimine bu uygulanışları, bizi bir adım bile ilerletmez. Bu türlü kahredici sözler, bu türlü hoşnutsuzluk gösterileri, her zaman her yerde söylenip gösterilebilir, ve işte bu nedenle de ve her yerde uyumsuz düşer. Peki ama Bay Dühring'in mekanik ilkel bulutsu sistemini bulmasını engelleyen kim?

Talihimiz olduğu için, şimdi de Kant'ın bulutsu kitlesinin "evrensel çevrenin tamamen özdeş bir durumu ile, ya da maddenin kendi-kendine özdeş durumu ile tastamam örtüşmekten çok uzak olduğunu" öğreniyoruz.

Varolan gökselcisimleri bulutsu küreye kadar çıkarmakla yetinebilen ve maddenin kendi-kendine özdeş durumunu usuna bile getirmemiş bulunan Kant için ne talih! Bu arada, eğer bugünkü doğa biliminde, Kant'ın gazsal küresi, ilkel bulutsu olarak adlandırılıyorsa, bu sözcüğün, elbette, ancak göreli bir anlamda alınabileceğine dikkat edelim. Bu ilkel bulutsu, bir yandan varolan göksel cisimlerin kökeni olarak, bir yandan da maddenin şimdiye değin çıkılması olanaklı olan en eski biçimi ola-

rak ilkel bulutsudur. Bu, maddenin ilkel bulutsudan önce sonsuz bir dizi başka biçimlerden geçmiş olmasını hiç mi hiç dıştalamaz, tersine, içerir.*

Bay Dühring üstünlüğünü burada gösterir. Bilime dayanarak, bizim geçici olarak aynı derecede geçici olan ilkel bulutsuda durduğumuz yerde, onun bilimler bilimi, onun çok daha yükseğe, ta "fikrin bugünkü anlamıyla ne salt statik olarak, ne de dinamik olarak anlaşılabilen —yani, hiç anlaşılamayan!— o evrensel çevre durumu"na kadar çıkmasını sağlar.

"Bizim evrensel çevre adını verdiğimiz madde ve mekanik enerji birliği, tüm sayılabilir evrim aşamalarının önkoşulu olarak maddenin kendi-kendine özdeş durumu anlamına gelmek üzere, deyim yerindeyse, aynı zamanda hem mantıksal ve hem de gerçek bir formüldür."

Maddenin kendi-kendine özdeş ilkel durumundan öyle o kadar kolay kurtulamayacağımız açık. Bu durum, burada madde ve mekanik enerji birliği olarak, ve bu birlik de mantıksal ve gerçek bir formül olarak vb. belirtiliyor. Öyleyse, madde ve mekanik enerji birliği ortadan kalktığı zamandır ki, hareket başlıyor demektir.

Mantıksal ve gerçek formül, hegelci Kendinde (*En-Soi*) ve Kendi-için (*Pour-Soi*) kategorilerini, gerçeğin felsefesi yararına kullanma yolunda kusurlu bir girişimden başka bir şey değildir. Hegel'e göre, Kendindede, bir nesne, bir süreç, bir kavram içinde saklı bulunan gelişmemiş

* Kant'ın, bilindiği gibi Laplace tarafından parlak bir biçimde geliştirilmiş bulunan, ilkel bulutsu teorisi, yıldızlar ile güneş sisteminin oluşmasının açıklanmasında, bugün bile, ama daha yüksek yeni bir biçim altında kullanılmaktadır.

Engels'in iki temel düşüncesi her zaman geçerlidir: bilim, o zamandan beri, bir yandan evrenin, yıldızların bir tarihi olduğunu, öte yandan *ilkel* sözcüğünün, evrenin *ilkel* durumuna ilişkin olarak, ancak bağıntılı bir anlama sahip bulunabileceğini doğrulamaktan geri kalmamıştır. Bilgilerimiz gerçekten geliştiği ölçüde, geçmişte gitgide daha geriye çıkıyoruz. —*Ed.*

karşıtların ilkel özdeşliği bulunur; Kendi-içinde, bu saklı öğelerin ayrımı ve ayrılması işe karışır ve karşıtlıkları başlar. İşte bu nedenle, hareketsiz ilkel durumu, madde ve mekanik enerji birliği olarak, ve harekete geçişi de bunların ayrılmaları ve birbirlerine karşıt duruma gelmeleri olarak düşünmek zorundayız. Bundan kazandığımız şey, bu düşsel ilkel durumun gerçekliğinin kanıtı değil, ama sadece bu düşsel durumu, hegelci Kendinde kategorisi altında, ve bu durumun aynı derecede düşsel sona erişini de Kendi-için kategorisi altında kavrama olanağıdır. Yetiş, ya Hegel!

Bay Dühring, madde, gerçek olan her şeyin dayanağıdır der, bundan da, madde dışında mekanik enerji olamaz sonucu çıkar. Mekanik enerji, ayrıca, bir madde durumudur da. Buna göre, hiç bir şeyin olup bitmediği ilkel durumda, madde ile onun durumu, yani mekanik enerji, aynı şeylerdi. Öyleyse, daha sonra, bir şeyler olup bitmeye başladığı zaman, durumun maddeden ayrılmış olması gerek. İşte, yetinmemiz gereken —kendi-kendine özdeş durumun ne statik ne dinamik, ne denge ne de hareket halinde olduğu inanına bağlı— mistik lafazanlık, bu! Evrenin bu durumunda mekanik enerjinin nerede olduğunu ve dıştan bir itiş olmaksızın, yani Tanrı olmaksızın, mutlak hareketsizlikten harekete nasıl geçebileceğimizi hâlâ bilmiyoruz.

Materyalistler, Bay Dühring'den önce, madde ve hareketten sözetmişlerdir. O, hareketi, sözde hareketin temel biçimine indirger gibi, mekanik enerjiye indirger, ve böylece, zaten daha önceki bütün materyalistler için de karanlık olan, madde ile hareket arasındaki gerçek ilişkiyi anlaşılmaz bir duruma getirir. Bununla birlikte, sorun, yeteri kadar yalındır. *Hareket, maddenin varoluş biçimidir.* Hiç bir zaman, hiç bir yerde, hareketsiz madde ne olmuştur, ne de olabilir. Uzayda hareket, her gökselci-

sim üzerinde daha küçük kitlelerin mekanik hareketi; ısı, elektrik ya da manyetik akım biçiminde moleküler titreşim; kimyasal dağılma ve bileşim; organik yaşam: evrendeki her madde atomu, her belirli anda, bu hareket biçimlerinden herhangi birine, ya da aynı zamanda birçoğuna birden katılır. Her hareketsizlik, her denge, sadece görelidir, ancak şu ya da bu belirli hareket biçimine göre bir anlamı vardır. Bir cisim, örneğin, yeryüzünde mekanik denge durumunda, mekanik bakımdan hareketsiz durumda bulunabilir. Bu, onun, dünyanın, tüm güneş sisteminin hareketine katılmasını hiç mi hiç engellemediği gibi, en küçük fizik parçacıklarının onun ısısı tarafından koşullandırılan titreşimlere uğramalarını da, atomlarının kimyasal bir süreç gerçekleştirmelerini de engelleyemez. Hareketsiz madde, maddesiz hareket kadar akıl almaz bir şeydir. Öyleyse, maddenin kendisi gibi, hareketin yaratılması ve yokedilmesi de olanaksızdır; eski felsefenin (Descartes) "dünyada varolan hareket miktarı değişmez kalır" derken dile getirdiği şey budur. Demek ki, hareket üretilemez, ancak aktarılabilir. Hareket, bir cisimden bir başka cisme aktarıldığında, kendi geçerse hareketin nedeni olmak bakımından, etkin olarak, aktarılırsa, edilgin olarak değerlendirilebilir. Bu etkin harekete enerji, edilgin harekete de *enerjinin kendini gösterişi* (*manifestation*) diyoruz. Öyleyse, enerjinin kendini gösterişi kadar büyük olduğu açıktır, çünkü her ikisinde de gerçekleşen hareket, aynı harekettir.

Böylece, maddenin hareketsiz bir durumunun, en boş, en gülünç fikirlerden biri, arı bir "saçma kuruntu" olduğu anlaşılır. Bu fikre varmak için, bir cismin yeryüzünde içinde bulunabileceği bağıntılı mekanik dengeyi mutlak bir hareketsizlik olarak düşünmek, ve sonra onu evrenin tümüne geçirmek gerekir. Eğer evrensel hareket sadece mekanik enerjiye indirgenirse, bu işin daha kolay olaca-

ğı açıktır. Ve sonra, hareketin sadece mekanik enerjiyle sınırlandırılması, bir enerjinin durgun, zincirlenmiş, yani bir anda etkisiz olarak düşünülebilmesi üstünlüğünü de sağlar.* Eğer, gerçekte, bir hareketin aktarılışı, çoğu kez görüldüğü gibi, çeşitli aracıların işe karıştığı biraz karmaşık bir süreç ise, zincirin son halkasını yok ederek, gerçek aktarma herhangi bir ana kadar ertelenebilir. Örneğin, bir tüfeğin doldurulduğu, ve tetiği çekerek boşalmanın, yani barutun ateşlenmesiyle özgür kalan hareketin aktarılmasının sağlanacağı anın geciktirilmesinde durum böyledir. Öyleyse, kendi-kendine özdeş hareketsiz durum sırasında, maddenin enerji yüklü olduğu düşünülebilir, ve Bay Dühring'in madde ve mekanik enerji birliğinden anladığı da, eğer bundan gerçekten bir şey anlıyorsa, herhalde budur. Saçma anlayış; çünkü, niteliği gereği göreli olan ve aynı anda maddenin sadece ve sadece *bir bölümüne* uygulanabilecek bir durumu, evrene mutlak bir durum olarak yayıyor. Hatta bunu bir yana bıraksak bile, birincisi, bugün tüfekler kendi başlarına dolmadıklarına göre, dünyanın nasıl olup da doldurulduğunu, ve ikincisi, o zaman tetiği çekmiş bulunan parmağın kimin parmağı olduğunu bilme güçlüğü hep devam eder. Ne desek, ne etsek boş: Bay Dühring'in yönetimi altında, dönüp dolaşıp sözünü ettiğimiz şey hep... Tanrının parmağı.

Bizim gerçekçi filozofumuz, astronomiden mekaniğe ve fiziğe geçer, ve mekanik ısı teorisinin, bulunmasından bir kuşak sonra, Robert Mayer'in onu yavaş yavaş getirmiş bulunduğu noktanın ötesinde dişe dokunur gelişmeler göstermemiş olmasından yakınır. Ayrıca, bütün iş, hâlâ çok karanlıktadır; "maddenin hareket durumları ile

* Bu, potansiyel enerjidir, örneğin belirli bir yüksekliğe çıkartılmış bir ağırlığın, gergin bir zembereğin, ya da bir patlayıcı yedekliğin enerjisi, herhangi bir biçimde korunmuş enerji; durgunluk durumundaki cisimlerin enerjisi gibi. —*Ed.*

birlikte statik ilişkilerinin de verilmiş olduklarını ve bu sonuncuların mekanik iş durumunda ölçülmediklerini hep yeni baştan anımsamamız gerekir. ... Eğer daha önce doğayı büyük bir işçi olarak nitelendirmiş ve şimdi bu deyimi dar anlamı içinde almış bulunuyorsak, buna, bir de, kendi-kendine özdeş durumların, hareketsiz durumların ortaya mekanik iş çıkarmadıklarını eklememiz gerekir. Öyleyse statikten dinamiğe giden köprümüz gene eksik, ve eğer gizli denilen ısı, şimdiye kadar teorinin bir engeli olarak kalmışsa, burada da, kozmolojik uygulamalarda daha da az yadsınması gereken bir eksikliğin varlığını kabul etme zorundayız."

Bütün bu anlaşılmaz boş sözler, bir kez daha, hareketi mutlak hareketsizlikten çıkartarak, kötü bir işe fena halde bulaştığını sezen, ama gene de tek kurtarıcıya, göğün ve yerin yaratıcısına başvurmaya utanan sıkıntılı bir vicdanın içini dökmesinden başka bir şey değildir. Eğer, ısı mekaniği dahil, mekanikte bile statikten dinamiğe, dengeden harekete giden köprüyü bulmak olanaksızsa, Bay Dühring'e kendi hareketsizlik durumundan harekete giden köprüyü bulma zorunluluğu ne hakla yüklenecek? İşte işin içinden tereyağından kıl çeker gibi böyle sıyrılınır.

Bayağı mekanikte, statikten dinamiğe giden köprü... dıştan itiştir. Bin kentallik bir taş, on metre yüksekliğe kaldırılıp da, orada kendi-kendine özdeş bir durum içinde kalacak biçimde serbest bir konumda asıldığı zaman, bu cismin şimdiki konumunun mekanik bir iş temsil etmediğini ya da bu konum ile daha önceki konum arasındaki ayrımın mekanik iş biçiminde ölçülmediğini ileri sürebilmek için, bir süt çocukları topluluğuna yönelmek gerekir. Sokaktan ilk geçen adam, taşın, kendi başına gidip yukarıya ipin ucuna asılmadığını Bay Dühring'e kolayca anlatacak, ve eline ilk geçecek mekanik elkitabı, eğer taşı

oradan düşürürse, taşın, düşerken, onu, on metreye çıkarmak için ne kadar mekanik iş gerekmişse, o kadar mekanik iş yapacağını kendisine söyleyebilecektir. Hatta yukarıya asılmış bulunan taşın mekanik bir iş temsil ettiğinden daha yalın bir gerçek yoktur, çünkü eğer yeterince uzun bir süre asılı kalırsa, kimyasal dağılma sonucu, artık taşı taşımak için yeteri kadar sağlam olmaktan çıktığı an, ip kopar. Demek ki, bütün mekanik süreçler, Bay Dühring'in diliyle söylemek gerekirse, bunun gibi yalın temel biçimlere indirgenebilirler, ve yeterli bir itişe sahip olduğu halde, statikten dinamiğe giden köprüyü bulmakta yeteneksiz kalacak bir mühendis de henüz anasından doğmamıştır.

Gerçi hareketin kendi ölçüsünü karşıtında, dinginlikte bulması gerektiği, metafizikçimiz için çok sert bir ceviz, çok acı bir haptır. Bu bangır bangır bağıran bir çelişkidir, ve Bay Dühring'e göre, her çelişki, saçmadır.* Bununla birlikte, asılı taşın, ağırlığı ve topraktan uzaklığı ile tam olarak ölçülebilir,** ve istendiği gibi —örneğin doğrudan doğruya düşme, eğik planda kayma, ya da çıkrık hareketi biçiminde— kullanılabilir belirli bir mekanik hareket miktarını*** temsil ettiği bir gerçektir, ve doldurulmuş tüfek konusunda da durum aynıdır. Diyalektik anlayış için, hareketin kendi karşıtında, dinginlikte dışavurulma olanağı, hiç bir güçlük göstermez. Onun için, bü-

* Engels, bu terimlerin Almancadaki benzerliğinden yararlanarak, "Bay Dühring'e göre, her *Widerspruch* (çelişki) *Widersinn*'dir (saçma)" biçimine bir sözcük oyunu yapmış. Fransızcaya, bu, "her *contradiction*, (çelişki) *contreraison*'dur (saçma)" biçiminde aktarılmış. Aynı sözcük oyununu Türkçe terimlerden yararlanarak dilimize aktarmanın bir yolunu bulamadık. —ç.

** $Ph = \frac{1}{2} mv^2$. P: ağırlık; h: yükseklik; m: kütle; v: yere varış hızı. Ph: potansiyel enerji; $\frac{1}{2} mv^2$: kinetik enerji. —*Ed.*

*** Bugün, belirli bir *kinetik enerji* miktarı denir. —*Ed.*

tün bu karşıtlık görmüş bulunduğumuz gibi, ancak bağıntılıdır; mutlak dinginlik, koşulsuz denge yoktur. Tekil hareket dengeye yönelir, toplu hareket dengeyi yeniden bozar. Bundan ötürü, dinginlik ve denge, çarpıştıkları yerde, sınırlı bir hareketin sonucudurlar, ve bu hareketin kendi sonucu aracıyla ölçülebileceği, kendi sonucunda dışavurulabileceği, ve ondan hareket ederek şu ya da bu biçim altında eski durumuna gelebileceği kendiliğinden anlaşılır. Ama Bay Dühring, sorunun bu kadar yalın bir düşünülüşüyle yetinemez. Tam bir metafizikçi olarak, önce hareket ile denge arasında gerçeklikte varolmayan uçsuz bucaksız bir uçurum açmakla başlar, ve sonra da en hurda ayrıntısına kadar kendisinin imal ettiği bu uçurumu geçmek için köprü bulamamakla şaşkınlığa düşer. O, pekâlâ metafizik merakının sırtına da binebilir ve Kant'ın "Kendinde-Şey"inin ardına da düşebilirdi; çünkü, eninde sonunda, bu bulunmaz köprünün arkasında saklanan şey, başka hiç bir şey değil, sadece odur.

Ama mekanik ısı teorisi, ve bu teorinin bir "engeli" olarak kalmış bulunan soğurulmuş ya da "gizli" ısı üzerine ne düşünmeli?

Eğer ısıyla, donma noktası sıcaklığında ve normal hava basıncı altındaki yarım kilo buz aynı sıcaklıkta yarım kilo su haline dönüştürülürse, aynı yarım kilo suyu 0 santigrad dereceden 79,4 santigrad dereceye kadar ya da 79,4 yarım kilo suyu bir derece ısıtmaya yetecek miktarda bir ısı kaybolur. Eğer bu yarım kilo su, kaynama noktasına, yani 100°ye kadar ısıtılır, ve o zaman 100°deki buhar haline dönüştürülürse, son su damlaları da buhar haline dönüşünceye kadar, hemen hemen yedi kat daha büyük, 537,2 yarım kilo suyun sıcaklığını bir derece yükseltmek için yeterli bir miktarda ısı kaybolur.* Bu kaybolan ısıya,

*Daha belgin hesaplar, su buharının oluşması sırasındaki gizli ısıyı 538,9 cal/g. olarak saptamışlardır. —*Ed.*

gizli ısı denir. Eğer, soğutmayla, buhar yeni baştan su ve su da buz haline dönüştürülürse, daha önce soğurulmuş olan aynı ısı miktarı bu kez *özgür* bir duruma, yani ısı olarak duyulur ve ölçülür bir duruma gelir. Buharın, bir kez 100°ye kadar soğutulduktan sonra, su durumuna ancak yavaş yavaş dönüşmesinin, ve donma derecesi sıcaklığındaki bir su kütlesinin buz durumuna ancak çok yavaş dönüşmesinin nedeni, işte buharın su durumuna ya da suyun buz durumuna geçmesi sırasındaki bu ısı özgürleşmesidir. Olgular, bunlar. Öyleyse sorun şu: ısı, gizli olduğu zaman ne oluyor?

Isının, fiziksel olarak etkin cisimlerin en küçük parçacıklarının (moleküller), sıcaklık ve topaklanma durumuna göre az ya da çok geniş —ve bazı koşullarda hareketin bambaşka bir biçimi haline dönmeye yetenekli— bir titreşimine dayandığını ileri süren mekanik ısı teorisi, sorunu, kaybolan ısının bir iş gördüğünü, iş durumuna dönüştüğünü söyleyerek açıklar. Buzun erimesinde, çeşitli moleküllerin kendi aralarındaki dar ve sıkı yapışıklık ortadan kalkmış ve gevşek yanyana konulmuş durumuna dönüşmüş bulunur; kaynama noktasındaki suyun buharlaşmasında, ortaya çeşitli moleküllerin birbiri üzerinde hiç bir önemli etkide bulunmadığı ve hatta ısının etkisi altında her yönde dağıldığı bir durum çıkar. Ne var ki, bir cismin çeşitli moleküllerinin, gazsal durumda sıvı durumdan, ve aynı şekilde sıvı durumda da katı durumdan çok daha büyük bir enerji ile bezendikleri açıktır. Öyleyse soğurulmuş ısı kaybolmamıştır; sadece dönüşmüş ve moleküler genleşirlik (*expansibilité*) biçimini almıştır.*

* Kinetik teori, gazların genleşirliğini açıklamak için, geri itici güçlerin varlığını değil, ama sadece moleküllerin bir süredurum hareketini (*mouvement d'inertie*) gözönünde tutar. Moleküller, iki "itiş" arasında, eğer gaz seyreltilmiş (*rarifié:* yoğunluğu azaltılmış), ise birbirlerini etkilemeksizin, doğrusal bir yörünge ve tekdüze bir hız muhafaza ederler. Eğer gaz sıkıştırılmış ise, çekici güçler harekete geçer. Ama Engels'in gizli

Çeşitli moleküllerin birbirine karşı bu mutlak ya da görgücül özgürlüğü gösterebildikleri koşullar ortadan kalkar kalkmaz, yani sıcaklık ya 100° ya da 0° asgarisinin altına düşer düşmez, bu genleşme gücü gevşer, ve moleküller, daha önce onları birbirinden ayırmış bulunan aynı güçle, birbirleriyle yeniden sıkışırlar; ama eğer bu güç kayboluyorsa, bu, sadece yeni baştan ısı olarak, ve tastamam daha önce soğurulmuş olan niceliğe eşit bir ısı niceliği ile ortaya çıkmak içindir. Bu açıklama, şimdiye değin kimsenin bir molekül, hele hele titreşim durumunda bir molekül görmemiş olması nedeniyle, bütün mekanik ısı teorisi gibi, elbette bir varsayımdır. Bu nedenle, henüz çok genç olan teorinin kendisi gibi, elbette eksikliklerle doludur; ama hiç olmazsa, hareketin ne yok edildiği ne de yaratıldığı gerçeğiyle hiç bir biçimde çatışmaya girmeksizin, işlerin nasıl olup bittiğini açıklar; hatta ısının dönüşümü sırasında nereye geçtiğini de elifi elifine gösterebilir.* Demek ki, gizli ya da soğurulmuş ısı, hiç bir durumda, mekanik ısı teorisinin bir engeli değildir. Tersine, bu teori, ilk kez olarak olayın ussal bir açıklamasını verir ve eğer bir engel çıksaydı, bu engel, olsa olsa fizikçilerin moleküler enerjinin bir başka biçime dönüşmüş bulunan ısıyı, zamanaşımına uğramış ve artık uygun bir deyim olmaktan çıkmış "*gizli*" deyimiyle adlandırmaya devam etmeleri olurdu.

Kendi-kendilerine özdeş durumlar ile, katı, sıvı ve gaz-

ısı olayı üzerine yaptığı açıklama bugün de esas olarak doğru olarak kalır. —*Ed.*

* Mekanik ısı teorisi üzerindeki bütün bu tartışmada, Engels, ilk bakışta, ısıyı yalın bir mekanik yer değiştirme ile, moleküllerin bir yer değiştirmesi ile *özdeşleştirdiği* anlamında, biraz "mekanik" görülebilir. Ama mekanik doğa anlayışı üzerindeki not (bkz: *Doğanın Diyalektiği*, s. 319) ile o hayranlık verici "hareket maddenin varoluş biçimidir" parçasının gösterdiği gibi, hiç de öyle değildir. Engels, hareket sözcüğüne, vermesi gerektiği gibi, aristocu diyalektik, değişiklik ve oluş anlamını vermektedir. —*Ed.*

sal topaklanma (*agrégation*) durumlarının dinginlik konumları, öyleyse, mekanik için ısı ölçüsü olduğu kadarıyla, mekanik işi temsil ederler. Yeryüzünün katı kabuğu, tıpkı okyanusun suyu gibi, bugünkü topaklanma durumunda, kendisine doğal olarak belirli bir mekanik işin karşılık düştüğü tamamen belirli bir serbest ısı miktarını temsil eder. Dünyanın kendisinden çıktığı gazsal küre, önce sıvı topaklanma durumuna, sonra da çok büyük bir bölümü bakımından katı duruma geçtiği zaman, belirli bir moleküler enerji miktarı ısı olarak uzaya yayılmıştır. Öyleyse Bay Dühring'in kulağımıza gizemli bir biçimde fısıldadığı güçlük yoktur, ve biz, kozmik uygulamalarda —bilgi edinme araçlarımızın yetersizliğinden doğan— eksiklikler ve boşluklarla gerçi karşılaşabiliriz, ama teori bakımından aşılmaz engellerle hiç bir yerde karşılaşmayız. Statikten dinamiğe giden köprü, burada da dıştan gelen itiştir — denge durumundaki nesne üzerinde etkili olan başka cisimlerin neden olduğu soğuma ya da ısıtma. Bay Dühring'in bu doğa felsefesinde ne kadar ilerlesek, hareketi hareketsizlikle açıklama, ya da tamamen statik, dinginlik durumunda olan şeyin, sayesinde *kendiliğinden* dinamik duruma, harekete geçebildiği köprüyü bulma yolundaki bütün girişimler o kadar olanaksız görünür.

İşte kendi-kendine özdeş ilkel durumdan bir zaman için böylece kurtulmuş bulunuyoruz. Bay Dühring kimyaya geçer ve bu vesileyle, bize, doğanın, gerçek felsefesi tarafından elde edilmiş bulunan üç sürerlik yasasını, yani: 1. evrensel madde miktarının, 2. yalın (kimyasal) öğelerinin miktarının, ve 3. mekanik güç miktarının değişmez olduklarını açıklar.

Böylece, Bay Dühring'in inorganik dünyanın özlüğü felsefesinin vargısı olarak bize sunabilecek durumda bulunduğu gerçekten olumlu tek sonuç, maddenin —eğer var-

sa yalın öğeleri ile birlikte— ve hareketin yaratılma ve yok edilme olanaksızlığı, yani herkes tarafından bilinen, ayrıca burada çok yetersiz bir biçimde dile getirilmiş bulunan bu eski gerçektir. Bunlar, uzun süreden beri bildiğimiz şeyler.* Ama bilmediğimiz şey, bunların "sürerlilik yasaları" ve bu nitelikle de "şeyler sisteminin şematik özellikleri" olduklarıdır. Yukarda Kant konusunda olan öykünün tıpkısı: Bay Dühring, herkesçe bilinen incir çekirdeğini doldurmaz bir şey alıyor, ona bir "*Dühring*" etketi yapıştırıyor, ve buna da "tepeden tırnağa özgün sonuç ve görüşler ... sistem doğurucu fikirler ... köktenci bir derinlikteki bilim" adını veriyor.

Bununla birlikte, burada henüz umutsuzluğa kapılacak bir şey yok. En köklü bir biçimde derin bilim ile en iyi toplumsal kurumun gösterdiği eksiklikler ne olursa olsun, Bay Dühring'in kesinlikle öne sürebileceği bir şey var:

"Evrende var olan altının her zaman aynı miktarda olması gerekir ve bu miktar evrensel maddeden daha çok artmış ya da eksilmiş olamaz."

Sadece, bu "varolan altın" ile neyi ödeyebileceğimizi Bay Dühring ne yazık ki söylemiyor.**

* Kimyasal tepkiler sırasında öğelerin ağırlığının korunması yasası, bu yasayı sürekli olarak uygulayan Lavoisier bunu açıkça formüle etmiş olmasa da, gerçekte Lavoisier kimyasının temelinde yatar. Engels'in sözünü ettiği ve ilk yaklaşım olarak insanî ölçekte doğru kalan üç sürerlik ilkesi, bununla birlikte, otuz yıl kadar sonra, daha genel bir yasa tarafından aynı zamanda hem yadsınmış ve hem de aşılmışlardır. Gerçekten, Einstein ve Langevin, bu yüzyılın başında ve birbirlerinden bağımsız, olarak, hareketsiz cisimsel madde yığınının, (bu sözcük en geniş anlamda alınmak koşulu ile) maddenin bir başka biçimi olan ışıldama enerjisi durumuna dönüşümünün niceliksel kurallarını veren *eşdeğerlik ilkesini* bulmuşlardır. Bu konu üzerine, Engels'in yapıtını sürdüren Lenin'in, bu yeni bulguları irdeleyip, zamanın idealist bilgin ve filozoflarının bunlardan kendi eğilimlerine göre yararlanmak istemelerini diyalektik materyalizm açısından çürüttüğü *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'in Beşinci Bölümünün "Madde Kayboldu" başlıklı 2. kesimine (s. 286 vd.) bakılabilir.

** Dühring tarafından ileri sürülen evrendeki öğelerin sürerliliği dogması, metafizik materyalizmin ayırdedici özelliğidir. Bu dogma, 1896'da,

radyoaktivitenin bulunmasıyla (Becquerel, Curie) yalanlanmıştır. Bugün, öğelerin *transmütasyonunun* (başka bir maddeye çevrilmesinin) olanaklı, ve deneysel olarak gerçekleştirilebilir olduğunu biliyoruz. Atom enerjisi üretiminin temelinde yatan budur. Demek ki öğeler hareketsiz ve yok-edilmez şeyler değil, ama birbirine dönüşmeye, öyleyse evrimlenebilmeye yatkın şeylerdir. Kimyasal öğeler bilimsel görüşler içinde, canlı türlerle aynı yazgıya sahiptir; canlı türler gibi, artık biliyoruz ki, kimyasal öğelerin de bir *tarihi* var. Örneğin dünyanın yaşı, şimdiye kadar görülmemiş bir doğrulukla, uranyumlu maddelerin radyum tanörüne (yüküne) göre tahmin edilebilmiştir. Gerçekte bu tanör, kısmen radyuma dönüşerek yavaş yavaş dağılan dünyasal uranyumun oluşmasından bu yana, gerçekte durmadan artmaktadır. —*Ed.*

YEDİNCİ BÖLÜM

DOĞA FELSEFESİ
ORGANİK DÜNYA

"BASINÇ ve itiş mekaniğinden duyu ve düşüncelerin birleşmesine değin, araya katılan işlemlerin türdeş ve tek bir ıskalası uzanır."

Bu kesinleme, dünyanın evrimini kendi-kendine özdeş duruma kadar çıkarak izlemiş bulunan ve kendini öbür göksel cisimler üzerinde öylesine rahat duyan bir düşünür karşısında, istenen her şeyi bilmesi kendisinden beklenebilmesine karşın, Bay Dühring'i, yaşamın kökeni üzerine daha çok sözetmekten kurtarıyor. Ne var ki, bu kesinleme, Hegel'in daha önce anıştırmada bulunmuş olduğumuz ölçü ilişkileri, düğüm çizgisi ile tamamlanmadığı sürece, ancak yarı yarıya doğrudur. Ne kadar ilerleyici

olunursa olunsun, bir hareket biçiminden bir başka hareket biçimine geçiş, her zaman bir sıçrama, her zaman kesin bir dönemeç olarak kalır. Gökselcisimler mekaniğinde, tek başına alınmış bir gökselcisim üzerindeki daha küçük kitleler mekaniğine geçiş böyledir; kitleler mekaniğinden, ısı, ışık, elektrik, mıknatıslık gibi asıl fizikte incelediğimiz hareketleri kapsayan moleküller mekaniğine geçiş de böyledir; moleküller fiziğinden atomlar fiziğine —kimyaya— geçiş de, kesin bir sıçrama ile gerçekleşir, ve bayağı kimyasal etkiden yaşam adını verdiğimiz albümin kimyacılığına geçiş konusunda bu, daha da böyledir. Yaşam küresi içinde, sıçramalar gitgide daha seyrek ve gitgide daha farkedilmez bir durum alır.* — Öyleyse Bay Dühring'i düzeltme zorunda olan kişi gene Hegel'den başkası değil.

Organik dünyaya kavramsal geçiş, Bay Dühring'e ereklik (*finalité*) kavramı tarafından sağlanır. Bu da, *Mantık*'ta —kavram öğretisi—, kimyasal dünyadan yaşama teleoloji ya da ereklik öğretisi aracıyla geçen Hegel'den alınmıştır. Nereye gözatarsak atalım, Bay Dühring'de, kendi öz köktenci derinlik bilimi hesabına en küçük bir sıkılma duymadan verdiği Hegel'in bir "kabalığı" ile karşılaşıyoruz. Erek ve araç fikirlerinin organik dünyaya uygulanmasının, burada, ne ölçüde doğru ve yerinde bulunduğunu araştırmak çok uzağa sürüklenmek olur. Herhalde, Hegel'in "iç erek" fikrinin, yani doğaya güdekle (maksatla), örneğin Tanrı bilgeliği ile hareket eden bir dış güç tarafından sokulmayan, ama şeyin kendi zorunluluğu içinde bulunan bir ereğin uygulanması, tam bir felsefî kültürü bulunmayan kişilerde sürekli olarak, bilinçli ve güdekli bir eylemi hafife almaya götürür. Bir başkasındaki en küçük "ispirtizmacı" atılışın ahlâksal bir öfke uçu-

* Bkz: "'Mekanik' Doğa Anlayışı Üzerine", *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 319-325. —*Ed.*

rumuna attığı aynı Bay Dühring, "içgüdü izlenimlerinin ... esas olarak işleyişlerine bağlı bulunan doyum bakımından meydana getirilmiş olduklarını kesinlikle" temin eder. Bize, zavallı doğanın, "ondan genellikle itiraf edilenden daha çok incelik isteyen" bir işi daha olduğunu hesaba katmaksızın, "nesnel dünyayı durmadan düzene sokma zorunda olduğunu" anlatır. Ama doğa şunu ya da bunu neden yarattığını *bilmekle* yetinmez, her işe bakan hizmetçinin işlerini yapmakla yetinmez, bilinçli öznel düşüncedeki yetkinliğin daha şimdiden iyi bir derecesi olan inceliğe sahip bulunmakla yetinmez: onun bir de istenci vardır; çünkü içgüdülere besinlerin özümlenmesi, dölverme vb. gerçek doğa koşullarını ikincil olarak yerine getirme hakkını vermek, "bizim tarafımızdan doğrudan doğruya değil, ama sadece dolaylı bir biçimde *istenmiş* olarak değerlendirilmelidir". Böylece, işte bilinçli olarak hareket eden ve düşünen bir doğaya geldik, daha şimdiden, statikten dinamiğe değilse de, hiç olmazsa kamutanrıcılıktan yaradancılığa* götüren köprünün üzerinde bulunuyoruz. Yoksa bir seferlik biraz "doğa felsefesi yarı-şiiri"ni söylemek Bay Dühring'e daha mı uygun gelirdi?

Olanaksız. Bizim gerçekçi filozofumuzun organik doğa üzerine söylemesini bildiği her şey, doğa felsefesinin bu yarı-şiirine karşı, "yüzeysel saçmalıkları ve deyim yerindeyse bilimsel yutturmacılıkları ile birlikte şarlatanlığa" karşı, darvinciliğin "kurgu (*fiction*) eğilimi"ne karşı savaşıma indirgenir.

Darwin'e yöneltilen en önemli eleştiri, Malthus'un nüfus teorisini iktisattan doğa bilimine aktarmak, hayvan yetiştiricisi (*éleveur*) fikirlerinin tutsağı kalmak, yaşama

* Kamutanrıcılık, *panteizm*, evren ile tanrıyı bir ve özdeş tutanların; yaradancılık, *deizm*, tanrının insanlara, uslarının bulamayacağı gerçekleri öğreterek kendini açımlamasını yadsıyan ve sadece tanrının varlığına ve doğa dinine inananların sistemi. —ç.

savaşımı ile bilim-dışı yarı-şiir söylemektir; tüm darvincilik, Lamarck'tan alınan öğeler çıkarıldıktan sonra, yabanılın insanlığa karşı yöneltilmiş bir ululamasından başka bir şey değildir.

Darwin bilimsel gezilerinden bitki ve hayvan türlerinin değişmez değil, değişir oldukları fikrini getirmişti. Ülkesinde bu fikri izlemeye devam etmek için, hayvan ve bitki yetiştirme alanından daha iyisi yoktu. İngiltere, hayvan ve bitki yetiştirme alanının klasik toprağıdır; öbür ülkelerin, örneğin Almanya'nın elde ettiği sonuçlar, İngiltere'de bu bakımdan ulaşılmış olan sonuçlar üzerine bir fikir vermekten çok uzaktır. Öte yandan, başarıların çoğu son yüzyıl içinde gerçekleşmiştir, öyle ki, olguların saptanması pek güçlük göstermez. Darwin, bu yetiştirmenin, aynı türden hayvanlar ve bitkiler arasında, yapay olarak, herkes tarafından farklı kabul edilen türler arasında görülenden daha büyük farklar meydana getirdiğini buldu. Böylece, bir yandan türlerin belirli bir dereceye kadar değişkenliği, öte yandan da farklı özgül niteliklere sahip organizmalar için ortak atalar olanağı tanıtlanmış bulunuyordu. O zaman Darwin, doğada, yetiştiricinin bilinçli niyeti olmaksızın, uzun sürede canlı organizmalar üzerinde yapay yetiştirmeninkine benzer dönüşümler meydana getiren nedenlerin bulunup bulunmadığını araştırdı. Bu nedenleri, doğa tarafından yaratılan tohumların çok büyük sayısı ile, olgunluğa gerçekten erişen organizmaların küçük sayısı arasındaki oransızlıkta buldu. Ama her tohum gelişmeye yöneldiğinden, bundan, zorunlu olarak, sadece dövüşmek ve yemek gibi dolaysız, fizik eylem olarak değil, ama hatta bitkilerde bile, yer ve ışık için savaşım olarak, bir yaşama savaşımı çıkar. Ve bu savaşımda olgunluğa ulaşma ve çoğalma şansına en çok sahip bulunan bireylerin, ne kadar önemsiz olursa olsun, ama yaşama savaşımında üstünlük sağlayan bir bireysel özelli-

ğe sahip bireyler oldukları da açıktır.* Bu bireysel özellikler daha sonra kalıtımla geçme, ve eğer aynı türden birçok bireyde kendilerini gösteriyorlarsa, birikmiş kalıtım aracıyla bir kez tutmuş bulundukları yönde güçlenme eğilimi gösterirler; oysa bu özelliklere sahip bulunmayan bireyler, yaşama savaşımında daha kolay yenilir ve yavaş yavaş ortadan kalkarlar. Bir tür, doğal seçme ile, en elverişlilerin yaşaması ile, işte bu biçimde dönüşür.

Darwin'in bu teorisine karşı Bay Dühring, yaşama savaşımı fikrinin kökenini, Darwin'in de itiraf etmiş olduğu gibi, nüfus teorisyeni, iktisatçı Malthus'un fikirlerinin bir genelleştirilmesinde aramak gerektiğini, ve bunun sonucu, bu teorinin, Malthus'un nüfus çokluğu üzerindeki papazca görüşlerine özgü bütün kusurlarla sakatlanmış olduğunu söyler. — Gerçekte, yaşama savaşımı fikrinin *kökenini* Malthus'da aramak gerektiğini söylemek, Darwin'in aklına bile gelmez. O, sadece, kendi yaşama savaşımı teorisinin, hayvan ve bitki âleminin tümüne uygulanmış Malthus teorisi olduğunu söyler. Malthus, teorisini, ona daha yakından bakmaksızın, kendi bönlüğü içinde kabul etmekle Darwin'in göstermiş bulunduğu düşüncesizlik ne kadar büyük olursa olsun, gene de herkes, doğadaki yaşama savaşımını — doğanın savurganlıkla ürettiği tohumların sayısız niceliği ile, sonunda olgunluğa varabilen tohumların son derece küçük sayısı arasındaki çelişkiyi, gerçekte, büyük bölümü bakımından, bazan son derece kıyıcı bir yaşama savaşımı içinde çözümlenen çelişkiyi ayırdetmek için, Malthus'un gözlüğüne gereksinme olmadığını, daha ilk bakışta görür. Ve ücret yasası, Ricardo'nun bu yasayı dayandırdığı maltusçu kanıtların unutulmasından sonra nasıl uzun süre değerini koruduysa,

* Biyolojinin gelişmesi Darwin'in bu görüşüne bir tamamlayıcı getirdi: doğal seçme sonucu olan uyma (intibak), sadece *dış* ilişkilere değil, ama iç ilişkilere de bağıntılı bir uyumlanmadır. —*Ed.*

yaşama savaşımı da, hatta en küçük malthusçu yorum olmaksızın, doğada tıpkı öyle var olabilir. Ayrıca, doğa organizmalarında, deyim yerindeyse irdelenmemiş, ama saptanması türlerin evrimi bakımından büyük bir önem taşıyacak kendi nüfus yasaları vardır.* Ve bu yöndeki kesin atılımı kim yaptı? Darwin'den başka kimse.

Bay Dühring sorunun bu olumlu yönüne yanaşmaktan iyice kaçınır. Bunun yerine, yaşama savaşımının durmadan ısıtılıp ısıtılıp önümüze konması gerekir. Bilinçten yoksun otlarla barışçıl otoburlar arasında bir yaşama savaşımı, der, *a priori* sözkonusu olamaz.

"Yaşama savaşımı, belgin ve belirli anlamda, hayvanlar bir kurbanı yırtıp parçalayarak besledikleri ölçüde, ancak yabanıl âlemde sözkonusu olabilir."

Ve yaşama savaşımı, bir kez bu dar sınırlara indirgendikten sonra, Bay Dühring, gene kendisi tarafından hayvanlıkla sınırlandırılmış bu kavramın hayvanlığına karşı ağzına geleni söyleyebilir. Ama bu ahlâksal öfkenin tek hedefi, Bay Dühring'in ta kendisidir, çünkü bu biçimde kısıtlanmış yaşama savaşımının tek yaratıcısı, dolayısıyla da tek sorumlusu, odur. Öyleyse, "tüm doğa eyleminin yasalarını ve bilgisini hayvanlar âleminde arayan" Darwin değildir —Darwin tüm organik doğayı savaşım içinde toplamamış mıydı?—, ama Bay Dühring'in kendi imalâtından düşsel bir umacıdır. Ayrıca, "yaşama savaşımı" *adı,* Bay Dühring'in ultramoral öfkesine seve seve bırakılabilir.** *Şeyin* bitkiler arasında da var olduğunu ise, her otlak, her buğday tarlası, her orman ona tanıtla-

* Engels, burada, şu son yıllar içinde büyük ölçüde gelişmiş bulunan canlıların nüfus yasalarının matematik irdelenmesini önerir: o, daha o zamandan bunun verimliliğini görüyordu. —*Ed.*

** Modern bilginler, Engels ile birlikte, Darwin'i, "yaşama savaşımı" terimini seçerek, düşüncesini iyi deyimleyememek ile eleştirirler. (Bkz: Francis Darwin, *Vie et correspondence de Ch. Darwin,* H. de Warigny'nin Fransızca çevirisi, Reinwold yayını, 1888, c. 1, s. 86) ve okuru, bu savaşımı, gerçeklikte bilinç ve istenci dıştalayan bambaşka nitelikte bir sava-

yabilir, ve önemli olan ad değildir, önemli olan bunun "yaşama savaşımı" olarak mı, yoksa "varlık koşulları ve mekanik etkilerin yokluğu" olarak mı adlandırılması gerektiğini bilmek değildir, önemli olan şudur: bu olgu, türlerin korunması ya da değişmesi üzerinde nasıl etkili olur? Bu nokta üzerinde, Bay Dühring, dikkafalıca kendi-kendine özdeş bir susku içinde kalmakta devam eder. Öyleyse şimdilik doğal seçme ile yetinmek gerekecek.

Ama darvincilik "dönüşümlerini ve farklılaştırmalarını hiçlikten üretir". Gerçi, doğal seçmeyi incelediği yerde, Darwin, çeşitli bireylerde değişiklikler meydana getirmiş bulunan *nedenleri* bir yana bırakır ve önce bu bireysel anomalilerin, yavaş yavaş bir soyun, bir çeşit ya da bir türün karakteristikleri durumuna gelme biçimini inceler. Darwin için, en başta önemli olan, şimdiye kadar ya hiç bilinmeyen, ya da sadece çok genel bir biçimde gösterilebilen bu nedenleri bulmaktan çok, bu nedenlerin sonuçlarının içinde saptandığı, sürekli bir anlam kazandığı ussal bir biçim bulmaktır. Darwin'in, bunu yaparken, bulgusuna ölçüsüz bir etki alanı tanıması, bunu türlerin değişmesinin tek etkeni haline getirmesi, ve yinelenen bireysel değişikliklerin içinde genelleştikleri biçimi gözönünde tuta tuta bu değişikliklerin nedenlerini savsaklamış olmasına gelince, bu, onun gerçek bir ilerleme yapan kimselerin çoğu ile ortaklaşa sahip bulunduğu bir kusurdur. Üstelik, eğer Darwin, kendi bireysel dönüşümlerini, bu işte sadece "hayvan yetiştiricinin bilgeliği"ni kullanarak, hiçlikten başlayarak üretiyorsa, hayvan yetiştiricinin, sadece kendi kafasında değil, ama gerçeklikte bulunan kendi hayvan ve bitki biçimleri dönüşümlerinin de *hiçlikten başlayarak* meydana gelmiş olması gerekir. Ama bu dönüşüm ve farklılaştırmaların asıl kökeni üzerindeki

şın olmasına karşın, kapitalist toplumdaki insan rekabeti ile aynı nitelikte, bilinç ve istencin bir ürünü olarak düşünebilir. —*Ed.*

araştırmalara atılım veren kişi, gene de Darwin'den başka kimse değildir.

Kısa bir süre önce, özellikle Haeckel sayesinde, doğal seçme fikri genişletilmiş ve türlerin değişimi de, uyma (*adaptation*) sürecin değişen, kalıtım (*hérédité*) koruyan yönü olarak düşünülmek üzere, uyma ve kalıtımın karşılıklı etkileri sonucu olarak tasarlanmıştı. Ama bu da, Bay Dühring'in hoşuna gitmez.

"Doğa tarafından sunulan ya da esirgenen yaşama koşullarına asıl uyma, fikirlere göre belirlenen içgüdü ve eylemleri gerektirir. Yoksa, uyma bir görünüş olarak kalır, ve o zaman işe karışan nedensellik, fizik dünya, kimyasal dünya ya da bitki fizyolojisi aşağı derecelerinin üstüne çıkmaz."

İşte Bay Dühring'i kızdıran gene ad. Ama, sürece verdiği ad ne olursa olsun, önemli olan bu süreçlerin organizma türlerinde değişiklikler meydana getirip getirmediklerini bilmektir. Ve gene, Bay Dühring yanıt vermez.

"Eğer, bir bitki, büyümesinde, en çok ışık aldığı yönü tutuyorsa, bu uyarı etkisi, fiziksel güçlerle kimyasal etkenlerin bir bağdaşımından başka bir şey değildir, ve eğer burada, eğretileme yoluyla değil, ama gerçek anlamda bir uymadan sözedilmek istenirse, bu kavramlar içine *ispirtizmacı* bir karışıklık sokmak olur."

Doğanın hangi *istek* etkisiyle şunu ya da bunu yaptığını tastamam bilen, doğanın *inceliğinden*, hatta *istencinden* sözeden adamın, başkası karşısındaki sertliği işte böyle! Gerçekten *ispirtizmacı* bir karışıklık, — ama kimde? Haeckel'de mi, yoksa Bay Dühring'de mi?

Ve sadece ispirtizmacı değil, aynı zamanda mantıksal karışıklık. Doğada erek kavramını üste çıkarmak için Bay Dühring'in bütün gücüyle direndiğini gördük: "Araç ve erek ilişkisi, hiç bir zaman bilinçli bir güdek gerektir-

mez." Peki, kendisine karşı o kadar öfkelendiği o bilinçli güdek olmaksızın, tasarımlar aracılığı olmaksızın, uyma, bir ereğe yönelen bu aynı bilinçsiz eylemden başka nedir?

Demek ki, eğer benekli elmalar ve yaprak yiyen böcekler yeşil, çöl hayvanları kum-sarısı ve kutup hayvanları çoğunlukla kar gibi beyazsalar, kuşkusuz bu renkleri bile-isteye ya da bazı tasarılara göre almamışlardır: tersine, bu renkler, ancak fiziksel güçler ve kimyasal etkenlerle açıklanabilirler. Ve, bununla birlikte, bu renkler aracıyla, onları, düşmanları için çok daha az görünür kılacak biçimde, içinde yaşadıkları ortama *uymuş* bulunan bu hayvanların, bir ereğe bağlı oldukları da yadsınamaz. Aynı biçimde, bazı bitkilerin üzerlerine konan böcekleri yakalayıp yoğalttıkları organlar bu işe uydurulmuşlar, hem de sistematik olarak uydurulmuşlardır. Eğer şimdi, Bay Dühring, uymanın zorunlu olarak tasarımların sonucu olması gerektiğini savunmakta direnirse, bir ereğe yönelen eylemin, tasarımlar aracılığıyla yapılması, bilinçli, güdekli olması gerektiğini bir başka biçimde söylemiş olmaktan başka bir şey yapmaz. Bu da, bizi, bir kez daha, gerçekçi felsefede âdet olduğu üzre, erekliğe düşkün yaratıcıya, Tanrıya götürür.

"Vaktiyle, böyle bir yola yaradancılık (*déisme*) denir ve pek öyle bir değer verilmezdi —*der Bay Dühring*—. Ama, şimdi, bu bakımdan da, tersine *gidilmiş* gibi görünüyor."

Uymadan, kalıtıma geçiyoruz. Bay Dühring'e göre, darvincilik burada da büsbütün yanlış yolda. Tüm organik âlem sözde Darwin'in savına göre, ilkel bir varlıktan gelir, deyim yerindeyse tek bir varlığın soyudur. Sözde ona göre, doğanın aynı türden ürünlerinin, döl-döş (*descendance*) aracılığı olmaksızın bağımsız birlikte-yaşamaları kesinlikle sözkonusu değildir, ve bu nedenle, gerilek (*rétrograde*) görüşleriyle birlikte, üreme ya da her-

hangi bir başka çoğalma zincirinin, parmakları arasında koptuğu yerde, hemen sıfırı tüketecektir.

Darwin'in bugünkü organizmaların hepsini tek bir ilk varlıktan çıkardığı kesinlemesi, nazikçe söylemek gerekirse, Bay Dühring'in "özgür bir yaratı ve kuruntusu"dur. Darwin, *Türlerin Kökeni*'nin, 6. baskısı, sondan bir önceki sayfasında, "Bütün organizmaları özel yaratıklar olarak değil de, *yaşamış birkaç canlının* doğrudan doğruya dölleri olarak"* düşündüğünü açıkça söyler.

Ve Haeckel daha da ileri gider ve "bitkiler âlemi için tamamen bağımsız bir soy-başı, hayvanlar âlemi için bir başka soy-başı, [ve bu ikisi arasında], herbiri hayvanla bitki arası özel bir tekhücreli yaratık tipinden başlayarak tamamen bağımsız bir biçimde gelişmiş bulunan belirli sayıda bir yalıtık tekhücreliler soy-başı"** kabul eder.

Bu ilk varlık, Bay Dühring tarafından, sadece onu ilk Yahudi Adem ile karşılaştırma aracıyla gözden düşürmek için türetilmiştir; ama başına —Bay Dühring'in başına demek istiyorum—, Smith'in Asurlular üzerindeki bulgularının, bu ilk Yahudide ilk Sâminin krizalitini gösterdiğini; Kutsal Kitaptaki tüm yaratış ve tufan öyküsünün, eski paganizmin, Yahudilerin Babilliler, Kaldeliler ve Asurlular ile birlikte ortaklaşa sahip bulundukları dinsel söylenceler çevresinin bir parçası olarak açımladığını bilmemek gibi bir mutsuzluk gelir.

Soysop zinciri parmakları arasında kopar kopmaz sıfırı tükettiğini söylemek, kuşkusuz, Darwin'e ağır, ama çürütülemez bir eleştiride bulunmaktır. Ne yazık ki, doğa bilimimizin tümü, bu eleştiriye lâyıktır. Soysop zincirinin elleri arasında koptuğu yerde, doğa bilimi, "sıfırı tü-

* Charles Darwin, *The Origin of species...* 6. baskı, Londra 1873, s. 428. (*Türlerin Kökeni*, Onur Yayınları, Ankara 1976, s. 590.) —*Ed.*

** *Yaratılışın Tarihi*, s. 397. Ch. Letourneau çevirisi. *Historie de la Création*, s. 306-330. —*Ed.*

ketmiş" demektir. Doğabilimi, şimdiye kadar, soysop zinciri olmadan organik varlıklar meydana getirmesini beceremedi; hatta kimyasal öğelerden yola çıkarak yalın protoplazma ya da öbür albüminli cisimleri bile yapamadı. Yaşamın kökeni üzerine, şimdiye değin kesinlikle ancak bir şey: onun mutlak olarak kimyasal yoldan meydana gelmiş olduğunu söyleyebildi. Ama, doğanın, kendi aralarında soysop ile bağlı olmayan, özerklik durumunda yanyana konmuş ürünlerine sahip bulunduğuna göre, belki gerçekçi felsefe burada yardımımıza gelecek durumdadır. Bu ürünler nasıl doğabildi? Kendiliğinden üreme ile mi? Ama, şimdiye kadar, kendiliğinden üremenin en gözüpek savunucuları bile, bu yoldan, böceklerin, balıkların, kuşların ya da memelilerin değil, ancak bakterilerin, mantar tohumlarının ve öbür çok ilkel organizmaların meydana geldiklerini ileri sürmüşlerdir. Öyleyse, eğer bu aynı türden doğa ürünleri —elbette burada sadece kendilerinin sözkonusu olduğu organik ürünler—, kendileri arasında soysop ile birbirlerine bağlı değilseler, bizzat kendilerinin ya da atalarından herbirinin, "soysop zincirinin koptuğu" yerde, dünyaya özel bir yaratma eylemi aracıyla getirilmiş olmaları gerekir. İşte gene Yaratıcıya ve yaradancılık denilen şeye dönmüş bulunuyoruz.

Ayrıca, Bay Dühring, Darwin'in "özgülüklerin (*propriété*) cinsel bağdaşımı yalın eylemini, bu özgülüklerin oluşumunun temel ilkesi" durumuna getirerek, çok yüzeysel bir duruma düştüğünü ileri sürer. İşte bizim derin filozofumuzun yeni bir özgür yaratı ve kuruntusu daha. Tersine, Darwin kesin olarak şöyle der: doğal seçme deyimi sadece değişikliklerin *korunmasını* içerir, meydana getirilmesini içermez (s. 63). Ama Darwin'e hiç bir zaman söylemediği şeyleri söyletme yolundaki bu yeni girişim, daha sonra gelen fikirlerin tüm dühringâsâ de-

rinliğini kavramamıza yardım eder:

"Eğer üremenin iç şematizminde herhangi bir bağımsız dönüşüm ilkesi aranmış olsaydı, bu fikir büsbütün ussal olurdu; çünkü evrensel oluşum ilkesi ile cinsel dölverme ilkesini biraraya getirmek, ve kendiliğinden denilen üremeyi, üremenin mutlak karşıtı olarak değil, ama bal gibi bir üretim olarak daha yüksek bir görüşle dikkate almak doğal bir fikirdir."

Ve bu saçmasapan ve anlaşılmaz sözleri kaleme alabilen adam, Hegel'in "jargon"una dil uzatmaktan sıkılmaz!

Ama Bay Dühring'in, doğa biliminin Darwin teorisinin atılımına borçlu olduğu büyük gelişmesi karşısında duyduğu cansıkıntısını yatıştırmaya yarayan suçlamalar ile tatsız ve çelişik mızıkçılıklar artık yeter. Ne Darwin, ne de onun bilginler arasındaki yandaşları, Lamarck'ın büyük başarılarını herhangi bir biçimde küçümsemeyi düşünürler; bu başarıları ilk övenler, onlar olmuştur. Ama, Lamarck zamanında, bilimin, türlerin kökeni sorununa hemen hemen kehanet niteliğindeki öncelemelerden başka bir yanıt verebilmek için yeterli gerece sahip olmaktan uzak bulunduğunu da gözden yitirmemek gerekir. O zamandan beri betimli ve anatomik, botanik ve zooloji alanında birikmiş engin gereç bir yana, Lamarck'tan sonra burada büyük bir önemi olan yepyeni iki bilimin ortaya çıktığı görüldü: bitki ve hayvan tohumlarının gelişmesinin incelenmesi (embriyoloji) ile yerkabuğunun çeşitli katmanları içinde kalmış organik kalıntıların incelenmesi (paleontoloji). Gerçekten, organik tohumları yetişkin organizmalar durumuna dönüştüren kerteli gelişme ile dünya tarihinde birbiri arkasına gelen bitkiler ve hayvanlar sırası arasında şaşılacak bir uygunluk bulunur. Ve evrim teorisine en güvenilir temeli veren de işte bu uygunluğun ta kendisidir. Ama evrim teorisinin kendisi he-

nüz çok gençtir, ve gelecekteki araştırmaların, türlerin evrimi üzerindeki bugünkü fikirleri, hatta sıkı sıkıya darvinci fikirleri adamakıllı değiştireceğinden kuşku duyulamaz.

Ve şimdi, organik yaşamın evrimi üzerine gerçekçi felsefe olumlu olarak bize ne söyleyebilir?

"Türlerin değişkenliği kabul edilebilir bir varsayımdır." Ama, bunun yanında, "döl-döş aracılığı olmaksızın, aynı türden doğa ürünlerinin özerkli yanyana gelişini" de kabul etmek gerekir. Bunun sonucu, aynı türden olmayan doğa ürünlerinin, yani değişken türlerin birbirlerinden geldiklerini, oysa aynı türden doğa ürünlerinde durumun böyle olmadığını düşünmek gerekirdi. Bununla birlikte, bu da tamamen doğru değil; çünkü hatta değişken türlerde bile, "döl-döş aracıyla dolayım, tersine, doğanın ancak tamamen ikincil bir eylemi olabilir". Öyleyse. gene de döl-döş, ama "ikinci sınıf". Bay Dühring döl-döş üzerine o kadar kötü ve o kadar karanlık şeyler söyledikten sonra, onun arka kapıdan da olsa kabul edildiğini görmekle kendimizi mutlu sayalım. Doğal seçme için de durum aynı; çünkü doğal seçmenin sayesinde gerçekleştiği yaşama savaşımı konusunda onca ahlâksal öfkeden sonra, bize birdenbire şöyle denir:

"Varlıklar doğasının derinleştirilmiş nedeni, yaşama koşulları ve kozmik ilişkilerde aranmalıdır, oysa Darwin'in üzerini vurguladığı doğal seçme ancak ikincil olarak sözkonusu edilebilir."

Öyleyse, gene de doğal seçme, ikinci sınıf da olsa; öyleyse, doğal seçme ile birlikte yaşama savaşımı, ve daha sonra Malthus'un papazca teorisine göre, nüfus fazlalığı! Hepsi bu: geri kalanı için, Bay Dühring bizi Lamarck'a gönderir.

Son olarak, *başkalaşma* (*métamorphose*) ve *evrim* (*évolution*) sözcüklerinin kötü kullanılmasına karşı Bay

Dühring bizi uyarır. Başkalaşma, açık olmayan bir kavrammış, ve evrim kavramı da ancak evrim yasaları gerçekten ortaya konabildikleri ölçüde kabul edilebilirmiş. Onların her ikisi yerine de "bileşim" (*composition*) demeliymişiz, ve o zaman her şey, iyi gidecekmiş. Hep aynı öykü: şeyler ne idiyseler o kalırlar, ve biz, sadece, adları değiştirir değiştirmez, Bay Dühring zevkten dörtköşe olur. Civcivin yumurta içindeki gelişmesinden sözettiğimiz zaman, bir karışıklık yapıyoruz, çünkü biz, evrim yasalarını ancak yetersiz bir biçimde tanıtlayabiliriz. Ama eğer civcivin bileşiminden sözedersek, her şey aydınlanır. Öyleyse, artık: "bu çocuk parlak bir şekilde gelişiyor" değil, ama: "üstün bir şekilde bileşiyor" diyeceğiz. Sadece kendisine verdiği soylu değer ile değil, ama geleceğin kompozitörü olma niteliği ile de *Nibelungenler Yüzüğü** yaratıcısının yanındaki yerini gereğince almasından ötürü Bay Dühring'i kutlayabiliriz.

* *Nibelungenler Yüzüğü*, ünlü Alman bestecisi Richard Wagner'in (1813-1884) yapıtı. Engels, Dühring'e, başka nitelikleriyle birlikte, kendini beğenmişliği ile de ünlü Wagner yanında yer veriyor. Ayrıca, bileşen anlamına gelen kompozisyon sözcüğü ile, hem bileştiren, hem de besteci anlamına gelen kompozitör sözcüğü arasındaki ilişkiden yararlanarak, evrimi (*évolution*) yerine bileşen (*composition*) denmesi gerektiğini öneren Dühring ile, "geleceğin kompozitörü" diye eğleniyor. —ç.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DOĞA FELSEFESİ
ORGANİK DÜNYA
(SON)

"DOĞA felsefesi bölümümüzde, onu, şart koştuğu tüm bilimle gereçlendirmek için hangi olumlu bilgilerin gerektiği ... düşünülsün. Önce matematiğin bütün önemli başarıları, sonra kesin bilimlerin (*science exacte*) mekanik, fizik ve kimyadaki başlıca saptamaları ve genel olarak, doğa biliminin fizyoloji, zooloji ve araştırmanın öbür benzer alanlarındaki sonuçlar bu bölümün temelini oluşturur."

Bay Dühring, Bay Dühring'in matematik ve doğa bilimlerindeki derin bilgisinden işte böyle bir güven ve kesinlikle sözeder. Ne var ki, bu yavan bölümün kendisine bakmakla, daha da yavan sonuçları bir yana, orada

saklı bulunan olumlu bilgilerin köklü derinliği hiç mi hiç belli olmaz. Herhalde, fizik ve kimya üzerine dühringvâri kelâmlar etmek için, fizikten ısının mekanik eşdeğerini dışavuran denklemden, kimyadan da bütün cisimlerin öğelere ve öğe bağdaşımlarına ayrıldığı olgusundan başka bir şey bilmeye gerek yok. Bundan başkaca da, kim ki Bay Dühring gibi, s. 131, "çekim dolayısıyla bir merkez çevresinde dolaşan atomlar"dan sözedebilirse, bununla, sadece atomlar ile moleküller arasındaki fark konusunda tamamen "karanlık içinde" olduğunu tanıtlar. Atomların evrensel çekim ya da mekanik ya da fizik hareketin öbür biçimleri bakımından değil, ama sadece kimyasal etki bakımından var oldukları bilinir. Ve organik doğa üzerine olan bölüm okunduğu zaman, bu boş, çelişik, en önemli noktalar üzerinde anlaşılmaz saçmalıklarla kaplı ileri geri laflar, ve sonucun mutlak değersizliği karşısında, insan, daha *a priori,* kendini, Bay Dühring'in burada son derece kötü bildiği şeylerden sözettiği fikirden kurtaramaz. Organik varlık teorisinde (biyoloji), bundan böyle *evrim* yerine *bileşim* denmesi önerisine gelindiğinde de, bu kanı kesinlik kazanır. Böyle bir şey önerebilen kimse, organik cisimlerin oluşması üzerine en küçük bir bilgisi olmadığını tanıtlar.

Bütün organik cisimler, en aşağı biçimleri dışında, hücrelerden, sadece güçlü bir büyüteç altında görülebilen ve bir hücre çekirdeği içeren küçük albümin pıhtılarından bileşir. Genel olarak, hücre bir de dış zar geliştirir ve o zaman içeriği azçok sıvı olur. En aşağı derecedeki hücresel cisimler, bir tek hücreden meydana gelirler; organik varlıkların çok büyük bir çoğunluğu çokhücrelidir; bunlar, aşağı organizmalarda henüz aynı yapıda olan, ve daha yüksek varlıklarda gitgide daha farklı biçimler, gruplaşmalar ve eylemler gösteren çok sayıda hücrelerin türdeş karmaşalarıdır. Örneğin, insan vü-

cudunda, kemikler, kaslar, sinirler, kirişler, eklemler, kıkırdaklar, deri, kısacası tüm dokular, ya bileşik, ya da hücrelerden çıkmış dokulardır. Ama, içinde bir hücre çekirdeği ile birlikte, çoğu kez zarsız, basit bir küçük albümin pıhtısı olan amipten insana, ve en küçük tekhücreli *desmidiacé*'den en gelişmiş bitkiye kadar bütün hücresel organik varlıklar, hücrelerin ikiye bölünerek üreme (*scissiparité*) biçimiyle çoğalırlar. Hücre çekirdeği önce ortadan daralır, çekirdeğin iki dilimini ayıran daralma gitgide daha da sıkışır; sonunda, dilimler birbirinden ayrılır ve iki hücre çekirdeği oluştururlar. Bu süreç, hücrenin içinde meydana gelir; iki çekirdekten herbiri, sonunda birbirinden ayrılıncaya, ve bağımsız hücreler olarak yaşamaya başlayıncaya kadar, öbürüyle gitgide daha sıkı bir daralma ile bağlı bir protoplazma birikim merkezi oluşturur. Hayvan yumurtasının tohum kesesi, döllenmeden sonra, ergin hayvan durumuna gelmek üzere, işte bu yinelenen hücresel bölünmeler aracıyla yavaş yavaş dönüşür, ve gelişmiş hayvanda eski dokuların yerine yeni dokuların geçmesi işte bu yoldan gerçekleşir. Böyle bir sürece bileşim demek ve evrim adlandırmasına "arı kuruntu" davranışında bulunmak için, kuşkusuz, bugün bunu kabul etmek ne kadar güç olursa olsun, bu süreç üzerine hiç bir bilgisi olmayan biri gerek: burada *sadece,* ve sözcüğün tam anlamıyla, evrim var, ama bileşimin izi bile yok!

Bay Dühring'in genel olarak yaşamdan ne anladığı üzerine, ilerde, söyleyecek birkaç sözümüz daha olacak. Özel olarak, işte yaşam terimi altında düşündüğü şey:

"İnorganik âlem de bir otomatik hareketler sistemidir; ama sadece gerçek yapı ve maddelerin bir iç noktadan başlayarak ve daha küçük bir varlığa geçirilebilir bir tohum şemasına göre dolaşım için özel kanalların aracılığının başladığı yerde, sözcüğün dar ve kesin anlamıyla,

asıl yaşamdan sözetmeye koyulabiliriz."

Bu tümce gramerin umutsuz karmaşıklığı bir yana, sözcüğün dar ve kesin anlamıyla, bir otomatik hareketler sistemi (bununla ne anlaşılması gerekirse o anlaşılsın), bir budalalık yapıtıdır. Eğer yaşam sadece asıl yapının başladığı yerde başlıyorsa, o zaman Haeckel'in bütün tekhücreliler âlemini, ve yapı kavramını anlayış biçimine göre, belki de daha çoğunu ölü olarak ilân etmemiz gerekir. Eğer yaşam sadece bu yapının daha küçük bir tohum şeması aracıyla geçirilebilir olduğu yerde başlıyorsa, o zaman, en azından tekhücreli organizmalara kadar ve onlar dahil bütün organizmalar canlı değildir. Eğer cisimlerin dolaşımı için özel kanalların aracılığı, yaşamın ayırdedici niteliği ise, o zaman daha öncekilere ek olarak, bütün selentereler yüksek sınıfını, olsa olsa denizanaları hariç, öyleyse bütün polipler ve öbür fitozoerleri, canlı varlıklar dizisinden silmemiz gerekir. Ama eğer yaşamın başlıca ayırdedici özelliği olarak cisimlerin bir iç noktadan başlayarak özel kanallar aracıyla dolaşımı kabul edilirse, o zaman kalbi olmayan ya da birkaç kalbi olan bütün hayvanları ölü ilân etmemiz gerekir. Yani, daha önce adını andıklarımıza ek olarak, bütün kurtları, beşparmaklıları ve tatlı su kurtlarını (Huxley'in sınıflamasına göre *annuloïda* ve *annulosa*), kabuklu deniz hayvanlarının bir kısmını (yengeçler), ve hatta son olarak, bir omurgalıyı, *amphioxus*'u. Ayrıca, tüm bitkileri.*

Böylece, Bay Dühring, sözcüğün dar ve kesin anlamıyla asıl yaşamı karakterize etme işine burnunu soktuğu zaman, biri, sadece bütün bitkiler âlemini değil, ama aşağı yukarı hayvanlar âleminin yarısını da ölüme mahkûm eden, birbiriyle tam bir çelişki halinde dört ölçüt

* Thomas Huxley, *Lectures on the elements of comparative anatomy*, konferans V, London 1864. Engels burada şu yapıttan yararlanmıştır: Henry Alleyne Nicholson, *A Manual of Zoology*, London 1870. —*Ed.*

verir. Gerçekten, "tepeden tırnağa özgün sonuç ve görüşler" vaadederken, onun bizi aldattığını kimse söyleyemez!

Bir başka yerde, şöyle okunur:

"Doğada da, en aşağısından en yükseğine, bütün organizmaların temelinde yalın bir tip vardır [ve bu tipe], evrensel özüyle birlikte, en gelişmemiş bitkinin en aşağı hareketinde, hiç eksiksiz raslanır."

Bu tez, yeni baştan, "hiç eksiksiz" bir budalalıktır. Tüm organik doğada raslanan en yalın tip hücredir; ve kuşkusuz, en yüksek organizmaların temelinde hücre bulunur. Buna karşılık, en aşağı organizmalar arasında, henüz hücreden çok aşağı bir nitelik taşıyan, hiç bir farklılaşmaya uğramamış yalın bir albümin pıhtısından oluşmuş birçok protamip, bütün bir dizi öbür hayvanla bitki arası tekhücreli yaratıklar (*monéres*), ve bütün sifoneler (*syphonés*) bulunur. Bütünlükleri içinde, bu varlıklar, yüksek organizmalara sadece özsel bileştirenlerinin albümin olması nedeniyle bağlanmışlardır, ve bunun sonucu, albüminlerin görevlerini yerine getirirler, yani yaşarlar ve ölürler.

Daha ilerde, Bay Dühring, bize bir de şunu anlatır:

"Fizyolojik olarak, duyu, ne kadar yalın olursa olsun, herhangi bir sinirsel aygıtın varlığına bağlıdır. Bundan ötürü, bu, duyuya, yani durumlarının bilinçli bir öznel kavrayışına yetenekli bütün hayvanların ayırdedici niteliğidir. Bitki ve hayvan arasındaki belgin sınır, duyuma sıçrayışın gerçekleştiği yerde bulunur. Bilinen geçiş varlıkları bu sınırı o kadar az silerler ki, bu sınırı mantıksal bir gereksinme durumuna getirenler, tersine, bu dışardan belirsiz ya da ayırdedilemez oluşumların ta kendisidir."

Ve daha ilerde:

"Buna karşılık, bitkiler en küçük bir duyum izinden ve her türlü duyumlama yeteneğinden tamamen ve her

zaman için yoksundurlar."

Birincisi, Hegel, "duyum, *differentia specifia,* hayvanın kesin olarak ayırdedici belirtisidir" der (*Doğa Felsefesi,* § 351, ek). İşte Hegel'in, Bay Dühring tarafından yalın bir çalıntının son çözümlemede kesin bir doğruluğun soylu katına yükselttiği yeni bir "kabalığı".

İkincisi, burada, geçiş varlıklarından, bitki ve hayvan arasında son derece belirsiz ya da ayırdedilemez oluşumlardan (ne anlaşılmaz dil!) sözedildiğini ilk kez olarak duyuyoruz. Bu aracı biçimlerin varlığı; bitki mi, hayvan mı olduklarını söyleyemeyeceğimiz organizmaların bulunması; yani bitki ile hayvan arasındaki sınırı açıkça saptayamamamız — işte Bay Dühring için, aynı zamanda keskin olmadığını da teslim ettiği bir ölçüt ileri sürme mantıksal gereksinmesini yaratan şey! Ama hayvanlar ile bitkiler arasındaki ikircil alana değin gitmemize gerek bile yok: en küçük dokunmada, yapraklarını katlayan ya da taçlarını kapatan duyguluların, böcek yiyen bitkilerin en küçük bir duyum izi ve her türlü duyumlama yeteneğinden yoksun bulundukları söylenebilir mi? Bunu Bay Dühring'in kendisi bile, "bilim-dışı yarışiir"e başvurmadan ileri süremez.

Üçüncüsü, duyunun, fizyolojik olarak, ne kadar yalın olursa olsun, sinirsel bir aygıtın varlığına bağlı bulunduğunu öne sürmek, gene Bay Dühring'in "özgür bir yaratı ve kuruntu"sudur. Sadece bütün ilkel hayvanlar değil, ama fitozoerler bile, hiç olmazsa büyük çoğunlukları içinde, sinirsel sistem izini göstermezler. Düzenli olarak bir sinir sistemi ancak kurtlardan başlayarak bulunur, ve Bay Dühring, bu hayvanların sinirleri olmadığı için duyumları olmadığı tezini ileri sürenlerin birincisidir. Duyum zorunlu bir biçimde sinirlere değil, ama henüz belginlikle belirlenmemiş bulunan bazı albüminimsi maddelere bağlıdır.

Zaten Bay Dühring'in biyolojik bilgileri, Darwin'e karşı sözkonusu etmekten korkmadığı soru tarafından yeteri kadar karakterize edilmiş bulunmaktadır: "Hayvanın evrim yoluyla bitkiden geldiğine mi inanmak gerek?" Bu türlü sorular, ancak ne hayvanlar, ne de bitkiler üzerine hiç bir şey bilmeyen biri tarafından sorulabilir.

Genel olarak yaşam üzerine, Bay Dühring, bize ancak şunu söylemesini bilir:

"Plastik olarak yaratıcı bir şematizasyon aracıyla gerçekleşen madde değişimi [tanrı aşkına, bu ne demek ola?] her zaman asıl dirimsel sürecin ayırdedici bir niteliği kalır."

Yaşam üzerine öğrendiklerimizin hepsi bu, ve bu "plastik olarak yaratıcı şematizasyon", bizi dizlerimize kadar en saf dühringâsâ jargonun ipsiz sapsız saçma sözlerine batırıyor. Yani eğer yaşamın ne olduğunu öğrenmek istiyorsak, kendi kendimize aramamız gerekecek.

Maddelerin organik değişiminin yaşamın en genel ve en ayırdedici olayı olduğu, fizyolojik kimya ve kimyasal fizyoloji uzmanları tarafından otuz yıldan beri sayısız kez söylenmiştir, ve Bay Dühring, burada, onu o kendine özgü zarif ve duru dile çevirmekten başka bir şey yapmaz. Ama yaşamı maddelerin organik değişimi olarak tanımlamak, yaşamı... yaşam olarak tanımlamak demektir; çünkü maddelerin organik değişimi ya da maddelerin plastik olarak yaratıcı bir şematizasyonu ile birlikte değişimi deyimi, yaşam ile, organik ve inorganik, yani canlı ve cansız arasındaki ayrım ile açıklanmış olması gereken bir deyimden başka bir şey değildir. Yani bu açıklama, bizi, bir adım bile ilerletmez.

Maddelerin değişimi, maddelerin değişimi olarak, yaşamın dışında da meydana gelir. Kimyada, yeterli bir ilkel madde katkısı aracıyla, ve dayanak olarak belirli bir cisme dayanarak, kendi öz koşullarını her zaman yeni-

den üreten bir dizi süreç vardır. Kükürdün yakılması ile sülfürik asit üretiminde olduğu gibi. O zaman kükürt dioksit SO_2 meydana gelir, ve eğer su buharı ile nitrik asit verilirse, kükürt dioksit hidrojen ve oksijeni alır ve sülfürik asit H_2SO_4 haline dönüşür. Nitrik asit oksijeni bırakır ve azot oksit durumuna gelir; bu azot oksit hemen havadan yeni oksijen alır ve yüksek azot oksitler haline dönüşür, ama sadece bu oksijeni hemen kükürt diokside geri vermek ve aynı sürece yeniden başlamak üzere, öyle ki, teorik olarak, son derece küçük bir nitrik asit miktarı, sınırsız bir miktarda kükürt dioksit, oksijen ve suyu sülfürik asit haline dönüştürmeye yeter. — Ayrıca, maddelerin değişimi, sıvılar ölü organik ve hatta yapay Traube hücrelerindeki gibi inorganik zarlardan geçtiği zaman da meydana gelir. Burada maddelerin değişiminin bizi bir adım bile ileriye götüremeyeceği bir kez daha ortaya çıkar; çünkü yaşamı açıklaması gereken özgün maddeler değişiminin kendisinin yaşam tarafından açıklanmış olması gerekir. Öyleyse başka türlü davranmamız gerek.

*Yaşam albüminimsi cisimlerin varoluş biçimidir,** ve bu varoluş biçimi de esas olarak bu maddelerin kimyasal bileştirenlerinin, kendi kendilerine, sürekli yenilenmesine dayanır.

* Engels bu satırları yazdığı sırada, biyokimya ve moleküler biyoloji henüz ilk başlangıç çabaları içinde bulunuyorlardı.

Proteinlerin yaşam olayları içinde oynadıkları rolün önemi tüm yeni araştırmalarda doğrulanmıştır. Canlı bir hücre içinde oluşan bütün kimyasal tepkiler, hâlâ maya (*enzyme*) adı verilen tikel bir proteinin işe karışmasını gerektirirler. Bunlar, üstelik, uzayda ardarda çeşitli biçimler alma yolundaki erklikleri aracıyla bu tepkilerin içinde zincirlendikleri düzeni düzenleyen, *allosterikler* denilen mayalardır. Bunlar, öbür proteinler, benzer biçimde, boşaltım işlevlerini düzenlerken, hücreye dışsal bazı cisimler ile birleşerek, bu cisimlerin zarı aşmalarını sağlayan proteinlerdir de.

Bununla birlikte, Engels'in varoluşunu önceden sezemeyeceği başka cisimlerde, yaşam olaylarında temel önemde bir rol oynarlar. Bunlar özellikle canlı madde içine her türlü enerji aktarımında işe karışan nükleotidler ile canlı varlıkların karakterlerinin kalıtımsal korunmasının üzerlerine dayandığı nükleik asitlerdir. —*Ed.*

Burada albüminimsi cisimler, bayağı albümine benzer biçimde bileşmiş ve proteik maddeler de denilen bütün cisimleri bu ad altında toplayan modern kimya anlamında alınıyor. Ad pek uygun değil; çünkü bayağı albümin, yumurta sarısının yanında, sadece gelişen tohum için besleyici madde olduğundan, kendisine akraba bütün maddeler içinde, en cansız, en edilgin rolü oynar. Bununla birlikte, albüminimsi cisimlerin kimyasal bileşimi üzerine daha çok şey bilinmediği sürece, bu ad henüz en iyi addır, çünkü bütün öbürlerinden daha genel bir nitelik taşır.

Yaşama rasladığımız her yerde, onu, albüminimsi bir cisme bağlı buluruz, ve ayrışma durumunda olmayan albüminimsi bir cisme rasladığımız her yerde, mutlak olarak, dirimsel olaylar görürüz. Bu dirimsel olayların özel farklılaşmalarını meydana getirmek için canlı bir cisimde öbür kimyasal bağdaşımların varlığının zorunlu olduğundan kuşku yok; düpedüz yaşam içinse, işe besi olarak karışmaları ve albümin haline dönüşmeleri dışında, bu bağdaşımlar zorunlu değildir. Bildiğimiz en aşağı canlı varlıklar, yalın albümin pıhtılarından başka bir şey değildir, ve onlar da başlıca yaşam belirtilerinin hepsini gösterirler.

Ama her yerde, bütün canlı varlıklarda raslanan bu dirimsel olaylar neye dayanır? Her şeyden önce, albüminimsi cismin öbür gerekli cisimleri çevresinden çekip almasına, bunları özümlemesine, oysa vücudun daha eski kısımlarının ayrışıp yok olmasına. Canlı olmayan öbür cisimler de işlerin doğal akışı içinde dönüşür, ayrışır ya da bağdaşırlar; ama o zaman, ne idi iseler o kalmaktan çıkarlar. Havanın etkisi altında toz durumuna gelen kaya, artık kaya değildir; okside olan maden, pas durumuna dönüşür. Ama cansız cisimlerde yok olma nedeni olan şey, albümin için *temel yaşam koşuludur.* Albüminimsi

cisim içindeki bileştirici öğelerin bu aralıksız başkalaşmasının, besinlerin bu sürekli özümlenme ve vücuttan çıkarılma değişiminin kesildiği an, albüminimsi cismin var olmaktan çıktığı, ayrıştığı, yani öldüğü andır da. Öyleyse, albüminimsi cismin varoluş biçimi olan yaşam, her şeyden önce, her an, aynı zamanda hem kendisi, hem de bir başkası olmaya dayanır; ve cansız cisimler için de olabileceği gibi, onu dıştan etkileyen bir süreç nedeniyle değil. Tersine, yaşam, yani maddelerin, besinlerin özümlenmesi ve vücuttan çıkarılması ile gerçekleşen değişimi, kendi kendine olan, dayanağının, albüminin içinde, doğuştan bulunan, ve o olmaksızın albüminin de var olamayacağı bir süreçtir. Bundan, eğer kimya bir gün yapay olarak albümin üretmeyi başarırsa, bu albüminin, ne kadar güçsüz olursa olsun, zorunlu olarak dirimsel belirtiler göstereceği sonucu çıkar. Aslında kimyanın aynı zamanda bu albümine elverişli besini bulup bulamayacağı da sorulabilir.

Yaşamın en yalın bütün öbür etkenleri: albümin ile onun beslenmesi arasındaki karşılıklı etki içine yerleştirilmiş uyarılganlık — besininin soğurulmasında çok aşağı bir derecede kendini gösteren kasılabilirlik — en aşağı düzeyde bölünme aracıyla çoğalmayı içeren büyüme yetisi — o olmaksızın besinlerin ne soğurulması, ne de özümlenmesinin olanaklı olduğu iç hareket — işte albüminin asıl görevi olarak besinin özümlenmesi ve dışarı atılması yoluyla gerçekleşen cisimlerin bu değişimi ve albümine özgü yoğurulabilirlikten çıkarlar.

Bizim yaşam tanımımız, *bütün* dirimsel olayları içine almaktan çok uzak, tersine, kendini bu olayların en genel ve en yalınları ile sınırlandırmak zorunda olması nedeniyle, ister istemez çok yetersizdir. Bütün tanımlar, bilimsel bakımdan az bir değer taşırlar. Yaşamın ne olduğunu gerçekten eksiksiz bir biçimde bilmek için, en

aşağısından en yükseğine, onun kendini gösterdiği bütün biçimleri gözden geçirmemiz gerekirdi. Gene de, günlük kullanım için, bu türlü tanımlar çok elverişli ve bazan da vazgeçilmesi çok güçtür; kaçınılmaz eksiklikleri unutulmadıkça, zararlı da olmazlar.

Ama gene Bay Dühring'e gelelim. O, yeryüzü biyolojisi alanında kendini pek rahat görmeyince, nasıl avunacağını bilir: kendi yıldızlı gökyüzüne sığınır.

"Kıvanç ve acı duymak için örgütlenmiş olan sadece duyarlıkla bezenmiş bir organın özel yapılışı değil, ama bütünlüğü içindeki nesnel âlemdir. İşte, kıvanç ve haz karşıtlığının, hem de *tastamam* bizce bilinen biçimi altında, evrensel bir karşıtlık olduğunu, ve esas olarak türdeş duygular aracıyla *evrenin çeşitli dünyalarında* temsil edilmesi gerektiğini bu nedenle kabul ediyoruz. ... Ama, *duygular evreninin* anahtarı olduğuna göre, bu uygunluğun *önemsiz* bir anlamı yok. ... Bundan ötürü, öznel kozmik âlem bize nesnel dünyadan çok daha yabancı değil. İki dünyanın da yapılışını uyarlı bir tipe göre düşünmek gerekir, böylelikle önemi sadece yeryüzünü uzaktan aşan bir bilinç teorisinin ilk unsurlarına sahip oluruz."

Duygular evreninin anahtarını cebinde taşıyan biri için, bu dünyanın doğa biliminde birkaç kaba düşünce yanlışlığı, ne yazabilir? *Allons donc*!*

* *Hadi canım sen de*! anlamına gelen bu deyim, özgün metinde Fransızcadır. —ç.

DOKUZUNCU BÖLÜM

AHLÂK VE HUKUK
ÖLÜMSÜZ DOĞRULUKLAR

BAY DÜHRİNG'in okurlarına tam elli sayfa boyunca bilinç öğelerinin köktenci bilimi adına şölen verdiği yavanlık ve falcı kadın kâhinlikleri yığınından, kısacası bönce *boş sözlerden* örnekler vermekten sakınıyoruz. Sadece şunu alacağız:

"Sadece dil yardımı ile düşünmeye yetenekli olan bir kişi, *soyut* düşüncenin, *katışıksız* (*authentique*) düşüncenin ne anlama geldiğini hiç bir zaman anlamamıştır."

Buna göre, hayvanlar, en soyut ve en katışıksız düşünürlerdir; çünkü onların düşüncesi, dilin yerli yersiz araya girmesiyle hiç bulanmaz. Dühringâsâ düşüncelere ve bu düşünceleri dışavuran dile bakınca, bu düşüncelerin

herhangi bir dil için, Almancanın da bu düşünceler için ne kadar az elverişli olduklarının görüldüğü kesin.

Ensonu, o bozuk çorba bir yana, işte hiç olmazsa bize şurada burada *ahlâk* ve *hukuk* konusunda elle tutulan bir şeyler veren dördüncü bölüm tarafından kurtarılıyoruz. Bu kez, daha işin başında öbür gökselcisimler üzerine bir yolculuğa çağrılıyoruz: ahlâk öğeleri, "etkin bir anlığın içgüdüsel biçimli dirimsel hareketleri bilinçli bir düzene koymakla uğraşma zorunda olduğu bütün insan-dışı varlıklarda ... uyarlı bir biçimde ... bulunmalıdırlar. Gerçi bu türlü usavurmalar için duyduğumuz ilgi çok küçük kalacak. ... Ama başka gökselcisimler üzerinde, bireysel ve ortaklaşa yaşamın, zorunlu olarak, ne ortadan kaldırılabilir, ne de usa göre davranan bir varlığın temel yapılışını çarpıtabilir ... bir şemadan hareket ettiğini düşünmek, gene de ufkumuzu *kurtarıcı bir biçimde genişleten* bir fikir olarak kalır."

Eğer, istisna olarak, Bay Dühring'in doğruluklarının, hatta bütün öbür olanaklı dünyalar için bile geçerliliği burada bölümün sonuna değil de başına konmuş bulunuyorsa, bunun sağlam nedenleri var. Bay Dühring'in ahlâk ve adalet üzerindeki fikirlerinin önce bütün *dünyalar* için geçerliliği saptandıktan sonra, bunu, kurtarıcı bir biçimde, bütün *zamanlara* yaymak kolay olacaktır. Burada da, son çözümlemede kesin doğruluklardan daha aşağı hiç bir şey sözkonusu değil. Ahlâk dünyası "tıpkı evrensel bilgi dünyası gibi ... kendi sürekli ilkeleri ile kendi yalın öğelerine sahiptir, [ahlâk ilkeleri] tarihin üstündedir ve aynı biçimde ulusal karakterlerin güncel ayrımlarının da üstündedir. ... En tam ahlâk duygusunun ve, deyim yerindeyse, vicdanın, evrimi sırasında meydana geldikleri özel doğruluklar, son temellerine kadar bilinmiş oldukları ölçüde, matematik kavrayış ve uygulamaların değer ve önemine benzer bir değer ve bir önem savında bulunabilirler. *Ger-*

çek doğruluklar hiç değişmezler ... öyle ki, bilginin doğruluğunu zamana ve gerçeğin değişmelerine bağlı olarak düşünmek, her zaman bir çılgınlıktır."

Bu nedenle, kesin bir bilgi inanı ve genel bilginin değeri, sağduyu durumunda, bilgi ilkelerinin mutlak geçerliliğinden umutsuzluğa düşmemize izin vermez.

"Henüz, sürekli kuşku, hastalıklı bir güçsüzlük durumudur ve, bazan, kendi *hiçliğinin* bilincini sistematize ederek, kendine biraz kararlılık görünüşü vermeye çalışan *içinden çıkılmaz bir karışıklığın* dışavurumundan başka bir şey değildir. Ahlâk sorunlarında, evrensel ilkelerin yadsınması, töre ve ilkelerin coğrafî ve tarihsel çeşitliliklerine yapışır, ve ona ahlâk bozukluğu ve ahlâk kötülüğünün önüne geçilmez zorunluluğu azıcık tanınmaya görsün uyarlı ahlâksal içgüdülerin ciddî geçerliliği ve gerçek etkinliğini kabul etmekten gerçekten bağışık olduğuna inanır. Şu ya da bu yanlış öğretiye karşı değil, ama insanın bilinçli ahlâklılığa yükselme yetisinin ta kendisine karşı yönelen bu *ahlâk bozucu kuşkuculuk,* sonunda gerçek bir hiçliğe, hatta yalın nihilizmden daha da kötü bir şeye varır. ... Bozulmuş ahlâk fikirlerinin *anlaşılmaz karışıklığı içinde,* kolayca egemen olabilmek ve ilkesiz kaprise bütün kapıları açabilmek umuduna kapılır. Ama adamakıllı yanılır: çünkü, sadece bu andırışmanın, doğal yanılabilirliğin, doğruluğa erişme olanağını dıştalamadığını kabul ettirmesi için, yanlışlık ve doğruluk içindeki anlığın kaçınılmaz yazgısını göstermek yeter."

Eğer şimdiye kadar Bay Dühring'in son çözümlemede kesin doğruluklar, düşüncenin egemenliği, mutlak bilgi inanı vb. üzerindeki bütün bu tumturaklı hikmetlerini dinginlikle dinlediysek, bunun nedeni, işi bir sonuca bağlamak için, onu şimdi gelmiş bulunduğumuz noktaya getirmenin gerekmesiydi. Şimdiye kadar, gerçekçi felsefenin çeşitli tezlerinin ne ölçüde "egemen bir geçerlili-

ğe" ve "mutlak doğruluk hakkına" sahip bulunduklarını incelemek yetiyordu; burada insan bilgisi ürünlerinin, ve bunlardan hangilerinin, egemen bir geçerlilik ve mutlak doğruluk hakkına sahip olup olamayacaklarını bilme sorununa geliyoruz. Eğer *insan* bilgisi diyorsam, bunu, tanıma şerefine nail olmadığım öbür gökselcisimler sakinlerini incitme niyetiyle değil, ama hayvanlar da, hiç bir zaman egemen olmasa bile, bilgi sahibi oldukları için söylüyorum. Köpek, efendisinde Tanrısını görür, ama bu o efendinin dünyanın en büyük namussuzu olmasını engellemez.

İnsan düşüncesi egemen midir? Evet ya da hayır diye yanıt vermeden önce, insan düşüncesinin ne olduğunu incelemek gerek. Bir bireyin düşüncesi mi? Hayır. Bununla birlikte, o, ancak geçmiş, şimdiki ve gelecek milyarlarca ve milyarlarca insanın bireysel düşüncesi olarak vardır. Şimdi, eğer ben bütün bu insanların, geleceğin insanları dahil, tasarımında bireşmiş bulunan düşüncesi *egemendir,* insanlık yeteri kadar uzun sürdüğü ve bu bilgi, bilgi organları ve bilgi nesnelerinde sınırlarla karşılaşmadığı ölçüde, varolan dünyayı bilmeye yeteneklidir dersem, hayli beylik, ve üstüne üstlük hayli kısır bir şey söylemiş olurum. Çünkü bütün görünüşe göre, biz, henüz insanlık tarihinin başında bulunduğumuz, ve *bizim* bilgimizi düzeltecek kuşakların, bizim çoğu kez büyük bir küçümsemeyle, bilgisini düzeltme durumunda bulunduğumuz kuşaklardan çok daha kalabalık olmaları gerektiği için, en değerli sonuç, bizi, bugünkü bilgimiz karşısında son derece güvensiz kılmaktan başka bir şey olamaz.

Bilinç, öyleyse düşünce ve bilgi için de, bu kendini sadece bir dizi bireyde gösterme zorunluluğunu Bay Dühring de kabul ediyor. Bu bireylerden herbirinin düşüncesine, ancak sağlıklı ve uyanık durumda iken, ona herhangi bir düşünceyi zorla kabul ettirmeye yetenekli hiç bir güç görmediğimiz zaman egemenlik tanıyabiliriz. Ama her bi-

reysel düşünce bilginlerinin egemen geçerliliğine gelince, hepimiz bunun sözkonusu olamayacağını, ve edinilen tüm deneyime göre, bu bilgilerin istisnasız her zaman doğru ya da düzeltilmesi gerekmeyen şeylerden çok daha fazla, düzeltilmesi gereken şeyler içerdiğini biliyoruz.

Bir başka deyişle: düşüncenin egemenliği, düşüncesi son derece az egemen, ve bilgisi mutlak bir doğruluk hakkı ile güçlü olan bir dizi insanda, bir dizi bağıntılı yanlış içinde gerçekleşir; bunların her ikisi de, ancak insanlık yaşamının sonsuz bir süreci içinde tamamen gerçekleşebilirler.

Burada da, daha yukarda olduğu gibi, insan düşüncesinin zorunlu bir biçimde mutlak olarak tasarlanan niteliği ile, onun sadece sınırlı düşünceli bireylerde güncelleşmesi arasındaki aynı çelişkiyi, ancak sonsuz bir gelişme içinde, insan kuşaklarının, hiç değilse bizim için, pratik bakımdan sınırsız ardarda gelişi içinde çözümlenebilecek çelişkiyi görüyoruz. Bu anlamda, insan düşüncesi ne kadar egemense o kadar egemen değildir, ve onun bilgi yetisi de, ne kadar sınırsızsa o kadar sınırlıdır. Yapısı, anıklığı (istidadı), olanakları ve son tarihsel ereği bakımından egemen ve sınırsız; bireysel uygulanışı ve tekil gerçekliği bakımından egemen-değil ve sınırlı.

Ölümsüz doğruluklar için de durum böyle. Eğer insanlık ancak ölümsüz doğruluklarla, düşüncenin egemen bir geçerliliğe ve mutlak bir doğruluk olma hakkına sahip sonuçları ile hareket edecek bir duruma varmış olsaydı, bu, onun entelektüel dünyanın sonsuzluğunun gerçekten olduğu gibi gücül olarak da tükenmiş, ve böylece ünlü sayılmış sayılmazlık mucizesinin gerçekleşmiş olduğu noktada bulunduğu anlamına gelirdi.

Ama, gene de en küçük bir kuşkunun bize delilik gibi görünebileceği kadar sağlam doğruluklar da yok mudur? İki kere ikinin dört etmesi, bir üçgenin üç açısının iki dik

açıya eşit olması, Paris'in Fransa'da bulunması, yiyecek bir şey bulamayan adamın ölmesi vb. gibi? Yani *ölümsüz* doğruluklar, son çözümlemede kesin doğruluklar yok mudur?

Vardır elbette. Bütün bilgi alanını, eski ünlü yönteme göre, üç büyük kesime bölebiliriz. Birincisi cansız doğa ile uğraşan ve matematik olarak işlenmeye azçok elverişli bütün bilimleri kapsar: matematik, astronomi, mekanik, fizik, kimya. Eğer biri çok yalın nesnelere büyük sözcükler uygulamakta zevk bulursa, bu bilimlerin *bazı* sonuçları ölümsüz doğruluklardır, son çözümlemede kesin doğruluklardır denilebilir; zaten bu nedenle de bu bilimlere, *kesin* bilimler adı verilmiştir. Ama bütün sonuçlar için, bu, doğru olmaktan uzaktır. Çoğu kez o kadar ağırbaşlı olan matematik, işin içine değişken büyüklükleri sokarak, ve bunların değişkenliklerini sonsuz derecede küçük ve sonsuz derecede büyüğe kadar götürerek, günah işledi; bilgi ağacının kendisine en büyük sonuçların, ama bununla birlikte yanlışlıkların da yolunu açan meyvesini yedi. Matematik olan her şeyin içinde bulunduğu mutlak geçerliliğin, sözgötürmez tanıtlamanın erden (bakir) durumu, elveda; bilimsel tartışmalar çağı açıldı, ve bugün, insanlardan çoğunun, ne yaptıklarını anladıkları için değil, ama arı imanla, şimdiye kadar sonuçlar hep doğru çıktığı için, diferansiyel ya da entegral hesaptan yararlandıkları bir noktada bulunuyoruz. Astronomi ve mekanikte durum daha da kötüdür, ve fizik ile kimyada, bir arı sürüsü ortasındaymış gibi varsayımlar ortasında bulunulur. Zaten başka türlü de olamazdı. Fizikte, moleküllerin hareketi, kimyada, atomlardan hareket ederek moleküllerin oluşmaları ile uğraşıyoruz, ve eğer ışıklı dalgaların titreşim girişimi bir masal değilse, bu ilginç şeyleri kendi gözlerimizle görme umudu hiç yok demektir. Son çözümlemede, kesin doğruluklar, zamanla, bu alanda görülmedik bir

biçimde seyrekleşir.

Doğası gereği, esas olarak ne bizim, ne de herhangi bir insanın tanık olarak bulunduğu süreçlerle uğraşan bir bilim olan jeolojide daha da kötü durumdayız. Bu nedenle, son çözümlemede kesin doğruluklar hasadı burada çok büyük bir çaba olmaksızın yürümez ve üstelik son derece önemsiz kalır.

Bilimlerin ikinci sınıfı, canlı organizmaların irdelenmesini içine alan sınıftır. Bu alanda karşılıklı ilişkiler ve nedenselliklerin öylesine bir çeşitliliği gelişir ki, sadece çözülmüş her sorun, ortaya, sayılmaz bir miktarda yeni sorunlar çıkarmakla kalmaz, ama her tekil sorun da, ancak çoğu kez yüzyıllar isteyen bir dizi araştırmalar aracıyla, ve çoğu zaman parça parça, çözümlenebilir; aynı zamanda, tümlükleri sistematik olarak tasarlama gereksinmesi, son çözümlemedeki kesin doğrulukları her an çok zengin bir varsayımlar çiçeklenmesi ile kaplanmaya zorlamaktan geri kalmaz. Memelilerde kan dolaşımı kadar yalın bir şeyi doğrulukla saptamak için, Galien'den Malpighi'ye kadar ne uzun bir aracı sahanlıklar dizisi zorunlu oldu! Kan yuvarlarının kökeni üzerine ne kadar az şey biliyoruz, ve bugün bile, örneğin bir hastalığın belirtileri ile nedenleri arasında ussal bir ilişki kurmak için, ne kadar çok aracı halkadan yoksun bulunuyoruz! Üstelik, sık sık, bizi biyoloji alanında o zamana kadar yürürlükte olan tüm son çözümlemedeki kesin doğrulukları tam bir gözden geçirmeye ve bunlardan birçoğundan vazgeçmeye zorlayan, hücrenin bulunması gibi bulgular ortaya çıkıyor. Öyleyse, bu alanda ortaya gerçekten gerçek ve değişmez doğruluklar koymak isteyen biri, bütün insanlar ölümlüdür, bütün dişi memeli hayvanların süt bezleri vardır vb. gibi yavanlıklarla yetinmek zorunda kalacaktır; o, kafada merkezleşmiş sinirsel faaliyet, sindirim için zorunlu olduğuna göre, gelişmiş hayvanlar, yediklerini, kafaları ile değil,

mide ve barsakları ile sindirirler bile diyemeyecektir.

Ama ölümsüz doğruluklar için, işler, bilimlerin üçüncü grubunda, yani insanların yaşama koşullarını, toplumsal ilişkileri, hukuk ve devlet biçimlerini, felsefeden, dinden, sanattan vb. meydana gelen ideal üstyapıları ile birlikte, tarihsel ardarda gelişleri ve o günkü sonuçları içinde inceleyen tarihsel bilimlerde, daha da kötü gider. Organik doğada, hiç olmazsa, doğrudan doğruya gözlemleyebildiğimiz ölçüde, çok geniş sınırlar içinde hayli düzenli bir biçimde yinelenen bir süreçler dizisi ile uğraşıyoruz. Aristoteles'ten bu yana, organizma türleri, kabaca aynı kalmıştır. Buna karşılık, toplum tarihinde, insanlığın ilkel durumunu, taşçağı denilen şeyi aştığımız andan başlayarak, durumların yinelenmesi kural değil istisnadır; ve bu türlü yinelenmelerin kendini gösterdiği yerde de, bu yinelenmeler hiç bir zaman aynı koşullar içinde meydana gelmezler. Bütün uygar halklarda toprağın ilkel kolektif mülkiyetine ve bunun ortadan kalkma biçimine raslanması gibi. Bu nedenle, insanlık tarihi alanında, sağlam bilgimiz, biyoloji alanında olduğundan çok daha geridedir. Dahası var: bir dönemin toplumsal ve siyasal varlık biçimlerinin iç bağlantısı bir kez kazara öğrenilecek olsa, bu iş, hiç şaşmadan, bu biçimler, ömürlerinin yarısını çoktan doldurmuş, sonlarına doğru gitmekte oldukları zaman meydana gelir. Demek ki, ancak belirli bir zamanda ve belirli halklar için varolan ve özü gereği geçici bir nitelik taşıyan bazı toplum ve devlet biçimlerinin bağlantı ve sonuçlarını kavramakla yetinmesi sonucu, bu alandaki bilgi, esas olarak görelidir. Öyleyse bu alanda son çözümlemede kesin doğruluklar, mutlak olarak değişmez katışıksız doğruluklar avına çıkan biri, örneğin insanların genellikle çalışmadan yaşayamayacakları, şimdiye kadar çoğu kez yönetenler ve yönetilenler olarak bölünmüş bulundukları, Napoléon'un 5 Mayıs 1821'de öldüğü gibi, en kötü cinsten yavanlık ve

beylik düşünceler dışında, çok az avla dönecektir.

Ne var ki, ölümsüz denilen doğruluklara, son çözümlemede kesin doğruluklara vb., çoğu kez tam da bu alanda raslamamız ilginçtir. İki kere iki dört eder, kuşların gagası vardır, ve aynı türden başka gerçekler, ancak, genel olarak ölümsüz doğrulukların varlığından, insan tarihi alanında da, matematik kavrayış ya da uygulamalarınınkine benzer bir geçerlilik ve bir değer savında bulunacak ölümsüz doğruluklar, ölümsüz bir ahlâk, ölümsüz bir adalet vb., bulunduğu sonucunu çıkarma niyetini besleyen biri tarafından ölümsüz doğruluklar olarak ilân edileceklerdir. Ondan sonra, aynı insanseverin, bize ilk fırsatta, ölümsüz doğruluklar üretimindeki bütün öncellerinin azçok eşek ve şarlatan olduklarını, hepsinin yanılgı içine düştüğünü, hepsinin yanıldığını açıklayacağına tam bir güven besleyebiliriz; ama *onların* yanılgısı ve *onların* yanılabilirğinin varoluşu doğaldır ve *kendisinde* doğruluk ve doğrunun varlığını kanıtlar; kendisi, daha yeni doğmuş bulunan bu yalvaç, son çözümlemedeki kesin doğruluğu, ölümsüz ahlâkı, ölümsüz adaleti hazırlop bir biçimde cepte taşır. Bu, şimdiye kadar o kadar çok yinelenmiş bir durumdur ki, kendilerinin böyle olduğuna inanacak kadar bön adamların hâlâ var olmasına sadece şaşılır. Bununla birlikte, burada da, başkaları herhangi bir adamın son çözümlemede kesin doğruluğu sağlayacak durumda olduğunu yadsıdıkları zaman, her zamanki gibi ultra-moral bir öfkeye kapılmaya hazır o yalvaçlardan birini görmüyor muyuz? Böyle bir yadsıma, hatta yalın bir kuşku, güçsüzlüktür, içinden çıkılmaz karışıklıktır, hiçliktir, ahlâk bozucu kuşkuculuktur, yalın nihilizmden daha kötü bir şeydir, anlaşılmaz karışıklık ve aynı türden başka sevimliliklerdir. Bütün yalvaçlarda olduğu gibi, bilimsel ve eleştirel bir açıdan incelenmez ve yargılanmaz, ama düpedüz ahlâk yıldırımları yağdırılır.

Yukarda, insan düşüncesinin yasalarını irdeleyen bilimleri: mantık ve diyalektiği de sayabilirdik. Ama ölümsüz doğruluklar için gelecek, burada daha iyi değil. Asıl diyalektik, der Bay Dühring, arı bir saçmalıktır, ve mantık üzerine yazılmış ya da yazılacak birçok kitap, o alanda da son çözümlemede kesin doğrulukların çoğunun sandığından çok daha seyrek olduğunu yeterince tanıtlar.

Öte yandan, bugün bulunduğumuz bilgi düzeyinin, bütün öncekilerden daha kesin olmadığından hiç telâşlanmamalıyız. O, daha şimdiden, çok büyük bir bilgi yığınını kapsar ve herhangi bir kolda uzman olmak isteyen birinin karşısına çok büyük bir sayıda uzmanlık alanı çıkarır. Kendi doğası gereği ya uzun kuşaklar için göreli kalması ve parça parça tamamlanması gereken, ya da kozmogoni, jeoloji ve insan tarihinde olduğu gibi, tarihsel belgelerin eksikliği nedeniyle de olsa, her zaman kusurlu ve eksik kalacak bilgilere, katışıksız, değişmez, son çözümlemede kesin bir doğruluk ölçütünü uygulayan adama gelince, — o, hatta kişisel savı, burada olduğu gibi, söylediklerinin gerçek arka planını oluşturmasa bile, kendi öz bilgisizlik ve çılgınlığını tanıtlamaktan başka bir şey yapmaz. Doğruluk ve yanlışlık, kutupsal karşıtlıklar içinde devinen düşüncenin bütün belirlenimleri gibi, ancak son derece sınırlı bir alan için mutlak bir geçerliliğe sahiptir; tıpkı görmüş bulunduğumuz, ve eğer tam da bütün kutupsal karşıtlıkların yetersizliğini konu alan diyalektiğin ilk bilgilerini biraz edinseydi, Bay Dühring'in de bilebileceği gibi. Doğruluk ile yanlışlık arasındaki karşıtlığı, yukarda belirtmiş bulunduğumuz dar alan dışında uygular uygulamaz, bu karşıtlık, bağıntılı ve gerçek bilimsel anlatım için elverişsiz bir durum alır; bununla birlikte, eğer onu, bu alan dışında kesenkes geçerli olarak uygulamaya girişirsek, tamamen başarısızlığa uğrarız; karşıtlığın iki kutbu kendi terslerine dönüşürler, doğruluk yanlışlık ve yanlış-

lık da doğruluk olur. Örnek olarak, eşit sıcaklıkta gazların hacminin basınçla ters orantılı olduğu yolundaki ünlü Boyle yasasını alalım. Regnault, bazı durumlarda, bu yasanın doğru olmadığını buldu. Eğer o gerçekçi bir filozof olsaydı, şöyle demek zorunda kalacaktı: Boyle yasası değişkendir; öyleyse katışıksız bir doğruluk, öyleyse sadece bir doğruluk bile değildir, öyleyse bir yanlışlıktır. Ama bunu yapmakla, Boyle yasasında bulunan yanlışlıktan çok daha büyük bir yanlışlık yapmış olurdu; kendi küçük doğruluk tohumu, yanlışlığın kum yığını içinde kaybolurdu; aslında doğru olan kendi sonucunu, içerdiği az bir yanlışlık ile birlikte Boyle yasasının karşısında bir doğruluk olarak göründüğü bir yanlışlık durumuna getirirdi. Ama Regnault, bilim adamı olarak bu türlü çocukluklara kapılmadı, araştırmalarına devam etti, ve genel bir biçimde Boyle yasasının ancak yaklaşık olarak doğru olduğunu ve geçerliliğini, özellikle, basıncın sıvılaştırabildiği gazlar bakımından, ve basınç sıvılaşmanın başladığı noktaya yaklaştığı andan sonra yitirdiğini buldu. Demek ki, Boyle yasası, sadece belirli sınırlar içinde doğru olarak ortaya çıkıyordu. Ama bu sınırlar içinde, mutlak olarak, kesin olarak doğru mudur? Hiç bir fizikçi bunu öne sürmeyecektir. Her fizikçi, Boyle yasasının bazı basınç ve sıcaklık derecesi sınırları içinde ve bazı gazlar için geçerli olduğunu söyleyecek, ve bu zaten dar olan sınırlar içinde, daha da dar bir sınırlama ya da gelecekteki araştırmalar tarafından değiştirilmiş bir formül olanağını dıştalamayacaktır.* İşte son çözümlemede kesin doğru-

* Bu satırlar, ben onları yazdıktan bu yana, doğrulanmışa benzerler. Mendeleyev ve Boguski** tarafından daha duyarlı aygıtlarla yapılmış en yeni araştırmalara göre, bütün sürekli gazlar, basınç ile hacim arasında değişken bir ilişki gösterirler; hidrojen bakımından, şimdiye kadar uygulanan bütün basınçlarda, yayılma katsayısı pozitif kalıyordu (hacim, basıncın artışından daha yavaş küçülüyordu); atmosferik hava ve incelenen öbür gazlar ile, herbiri için bir sıfır basınç noktası bulundu, öyle ki, daha aşağı basınçta bu katsayı pozitif, daha güçlü basınçta negatif oluyordu. Şimdiye ka-

luklar, örneğin fizikte, bu durumda. Bundan ötürü, gerçekten bilimsel çalışmalar, yanlışlık ve doğruluk gibi dogmatik ve ahlâksal deyimlerden sürekli olarak kaçınırlar, oysa, boş bir lafazanlığın, kendini, bize egemen düşüncenin egemen sonucu olarak kabul ettirmek istediği gerçeğin felsefesi gibi yazılarda, bu deyimlere her yerde raslanır.

Ama, diye sorabilir saf bir okur, Bay Duhring, kendi gerçeğin felsefesinin içeriğinin kesin bir doğruluk olduğunu, ve son çözümlemede de böyle olduğunu açıkça nerede söyledi? Nerede olacak, örneğin, kendi sistemi üzerine yaptığı ve II. bölümde bazı parçalarını vermiş bulunduğumuz (s. 13.)*** aşırı övgüde. Ya da, yukarda aktarılmış bulunan tümcede; ahlâk doğrulukları, son temellerine kadar bilinmiş oldukları ölçüde, matematik uygulamaların geçerliliğine benzer bir geçerlilik öne sürerler dediği zaman. Ve Bay Dühring, gerçekten eleştirici görüş açısından ve şeylerin köklerine kadar giden araştırmalar sayesinde, bu son temellere kadar, temel şemalara kadar gitmiş, yani ahlâksal doğruluklara son çözümlemede kesin bir nitelik vermiş olduğunu öne sürmüyor mu? Ya da eğer Bay Dühring, bunu ne kendisi, ne de zaman için ileri sürüyor, eğer sadece bir gün, sisli bir gelecekte, son çözümlemede kesin doğruluklar saptanabilecektir demek istiyor, yani eğer "ahlâk bozucu kuşkuculuk" ve "içinden çıkılmaz karışıklık" derken, aşağı yukarı, ama daha anlaşılmaz bir biçimde, aynı şeyi söylemek istiyorsa — o za-

dar her zaman pratik olarak yararlanılabilir kalan Boyle yasası, demek ki, bütün bir dizi özel yasalarla tamamlanma gereksinmesi duyacak. (Şimdi —1885'te— "sürekli" gazların var olmadıklarını da biliyoruz. Hepsi sıvı duruma indirgenmiş bulunuyor.) [*F. E.*]

** 16 Kasım 1876 günlü *Nature* ("Doğa") dergisi D. J. Mendeleyev'in, Rus doğabilimci ve hekimlerinin Varşova'daki V. Kongresinde 3 Eylül 1876 günü yaptığı konuşma üzerine bir haber veriyordu. Mendeleyev, bu konuşmada, Mariotte yasasının, J. J. Boguski ile birlikte iki yıl üzerinde çalıştığı doğrulama sonuçlarını açıklıyordu. —*Ed.*

*** Bkz: s. 82. —*Ed.*

man bütün bu gürültü neye, istediğiniz nedir, bayım?

Eğer doğruluk ve yanlışlık ile pek ilerleyemiyorsak, iyi ve kötü ile daha da az ilerleyeceğiz. Bu karşıtlık, sadece ahlâk alanında, yani insanların tarihine ilişkin bir alanda, sözkonusu olur, ve son çözümlemede kesin doğruluklar asıl bu alanda çok seyrektir. Halktan halka, dönemden döneme, iyi ve kötü fikirler öylesine değişir ki, çoğu kez birbiriyle açıkça çelişirler. —Ama, denecek, gene de iyi kötü, kötü de iyi değildir; eğer iyi ile kötü aynı çuvala konursa, bu, her türlü ahlâk düşüncesinin sonu demektir, ve herkes canının istediği gibi davranır.— Bay Dühring'in görüşü de, tumturaklı dili bir yana bırakılırsa, böyle. Ama gene de sorun bu kadar yalın bir biçimde çözümlenemez. Eğer sorun bu kadar yalın olsaydı, iyi ve kötü üzerinde tartışılmazdı, iyi nedir, kötü nedir, herkes bilirdi. Ama şimdi böyle mi? Bugün bize hangi ahlâk öğütleniyor? Önce, esas olarak bir katolik ve bir de protestan ahlâka ayrılan, ve böylece katolik-cizvit ahlâk ile protestan-ortodoks ahlâktan, mezhebi geniş ahlâka kadar giden, geçmiş yüzyılların iman kalıtı hıristiyan feodal ahlâk. Bunun yanında modern burjuva ahlâkı, sonra hemen bunun yanında da geleceğin, proletaryanın ahlâkı bulunur; öyle ki, sadece Avrupa'nın en ileri ülkelerinde, geçmiş, bugün ve gelecek, birbiri yanında aynı zamanda geçerli üç büyük ahlâk teorisi grubu sağlar. Öyleyse hangisi gerçek ahlâktır bunların? Kesin ve mutlak anlamında, hiçbiri; ama süre vaadeden öğelere en çok sahip bulunan ahlâk, kuşkusuz, bugün, bugünün altüst oluşunu, geleceği temsil eden ahlâktır, yani proleter ahlâk.

Modern toplumun, feodal soyluluk, burjuvazi ve proletaryadan oluşan üç sınıfından herbirinin kendi öz ahlâkına sahip bulunduğunu gördükten sonra, bundan, ancak, insanların, ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, ahlâk anlayışlarını, son çözümlemede, sınıf durumlarının üzerinde da-

yandığı pratik ilişkilerden — içinde üretim ve değişimde bulundukları iktisadî ilişkilerden aldıkları sonucunu çıkartabiliriz.

Bununla birlikte, yukarda sözü edilen üç ahlâk teorisinde, her üçünde de ortak olarak bulunan birçok şey var: sakın bu, hiç değişmemek üzere saptanmış ahlâkın bir parçası olmasın? Bu ahlâk teorileri, aynı tarihsel evrimin üç ayrı aşamasını temsil ederler, öyleyse, ortak bir tarihsel arka plana, ve bunun sonucu, zorunlu olarak, birçok ortak öğeye sahip bulunurlar. Dahası var. İktisadî gelişmenin benzer, ya da aşağı yukarı benzer aşamalarında, ahlâk teorilerinin zorunlu olarak aynı amaçları gütmeleri gerekir. Taşınır malların özel mülkiyetinin gelişmiş bulunduğu andan başlayarak, bu özel mülkiyetin hüküm sürdüğü bütün toplumların şu ahlâk buyruğuna ortaklaşa sahip bulunmaları gerekiyordu: çalmayacaksın. Bununla, bu buyruk, ölümsüz bir ahlâk buyruğu mu oluyordu? Asla. Hırsızlık güdülerinin ortadan kaldırıldığı, öyleyse, zamanla, hırsızlıkların ancak deliler tarafından yapılabildiği bir toplumda: çalmayacaksın! ölümsüz doğruluğunu ciddî ciddî ilân etmek isteyen bir ahlâk vaizine ne kadar gülünürdü.

Bu nedenle, ahlâk dünyasının da, tarihin ve ulusal farklılıkların üstünde bulunan sürekli ilkeleri olduğu bahanesiyle, herhangi bir ahlâk dogmatizmini, bize, ölümsüz, kesin, bundan böyle değişmez bir ahlâk yasası olarak kabul ettirme yolundaki her savı yadsıyoruz. Tersine, geçmişin her ahlâk teorisinin, son çözümlemede, o zamanki toplumun iktisadî durumunun bir ürünü olduğunu ileri sürüyoruz. Ve nasıl toplum, şimdiye kadar sınıf karşıtlıkları içinde gelişmiş bulunuyorsa, ahlâk da aynı biçimde her zaman bir sınıf ahlâkı olmuştur; bu ahlâk ya egemen sınıfın egemenliğini ve çıkarlarını doğruluyor, ya da, ezilen sınıf yeteri kadar güçlü bir duruma geldiği andan baş-

layarak, bu egemenliğe karşı başkaldırmayı ve ezilenlerin gelecekteki çıkarlarını temsil ediyordu. Gene de, insan bilgisinin bütün öbür dalları için olduğu gibi, ahlâk bakımından da esas olarak bir ilerleme olduğundan kuşku yok. Ama henüz sınıf ahlâkını aşmamış bulunuyoruz. Sınıf karşıtlıkları ve bu karşıtlıkların anısı üzerinde yer alan gerçekten insanî bir ahlâk, ancak sınıf karşıtlıklarının sadece yenilmekle kalmadığı, ama yaşama pratiği bakımından unutulmuş da bulundukları bir toplum düzeyinde olanaklı olabilir. Şimdi, eski sınıflı toplumun bağrında, toplumsal bir devrim öngününde, geleceğin sınıfsız toplumuna ölümsüz, zamandan ve gerçeğin dönüşümlerinden bağımsız bir ahlâk kabul ettirme savında bulunan Bay Dühring'in kendini beğenmişliği düşünülsün! Hatta, bu gelecek toplumun yapısını, hiç değilse ana çizgileri içinde kavramış olduğu varsayılsa bile — ama bunu şimdiye kadar göremedik.

Bitirmek için, "tepeden tırnağa özgün", ama gene de "köklere kadar" gitmekten geri kalmayan bir açınlama daha:

Kötülüğün kökenine ilişkin olarak, "kendine özgü ikiyüzlülük ile *kedi tipinin* bir hayvan biçimi içinde raslaşması gerçeği, bizim için insanda da benzer bir karakterin bulunması gerçeği ile aynı plandadır. ... Öyleyse, *kedinin,* ya da genel olarak yırtıcı hayvanın varlığında mistik bir şey kokusu sezme isteği olmadıkça, kötülük gizemli bir şey değildir."

Kötülük ... kedidir. Öyleyse şeytanın boynuzları ve çatallı ayakları değil, ama pençeleri ve yeşil gözleri var. Ve Gœthe, Mefistofeles'i kara bir kedi yerine, aynı renkte bir köpek biçimi altında göstermekle bağışlanmaz bir kusur işlemiştir. Kötülük, kedidir! İşte, sadece bütün evrenler için değil, ama... kedi soyu için de bir ahlâk!

ONUNCU BÖLÜM

AHLÂK VE HUKUK
EŞİTLİK

BAY DÜHRİNG'in yöntemi ile birçok kez tanışmış bulunuyoruz. Bu yöntem, her bilgi konuları grubunu sözde en yalın öğelerine ayrıştırmaya, bu öğelere bir o kadar yalın, sözde apaçık belirtileri uygulamaya, ve bu biçimde elde edilmiş sonuçlarla iş görmeye dayanır. Hatta toplumsal yaşam alanının bir sorunu bile, "sanki yalın ... matematik temel biçimler sözkonusuymuş gibi, yalın temel biçimler üzerinde belitler aracıyla çözümlenmelidir."

Ondan sonra, matematik yöntemin, tarihe, ahlâka ve hukuka uygulanması, bize burada da elde edilen sonuçlar üzerine matematik bir kesinlik sağlayacak, onlara değiş-

mez katışıksız doğruluklar niteliği verecektir.

Bu, *a priori* yöntem olarak adlandırılan ve bir nesnenin özelliklerini, onları nesnenin kendisinden çıkartarak öğrenmeye değil, ama nesnenin kavramından tümdengelim yoluyla çıkarsamaya dayanan eski ve sevilen ideolojik yöntemin bir başka yönünden başka bir şey değildir. Önce, nesneden hareket ederek, nesnenin kavramı imal edilir; sonra, bütün, ters çevrilir, ve nesne kopyaya, yani kavrama feda edilir. Nesneye uyması gereken şey kavram değil, ama kavrama uyması gereken şey nesnedir. Bay Dühring'de kavram görevini gören şeyler, en yalın öğeler, erişebildiği son soyutlamalardır; ama bu, sonunda, hiç bir şeyi değiştirmez; en iyi durumda, bu en yalın öğeler, salt kavramsal yapıdadır. Yani gerçekçi felsefe, burada da, kendini, gerçekliğin kendisinden değil, tasarımından çıkarılmış arı ideoloji olarak gösterir.

Ve şimdi, bu türlü bir ideolog, ahlâk ve hukuku, insanların, onları çeviren gerçek toplumsal ilişkilerinden çıkaracak yerde, kavram ya da "toplumun" en yalın denilen öğelerinden hareketle kurduğu zaman, elinde bu iş için hangi gereçler bulunur? Kuşkusuz, iki türlü gereç: önce, bu temel olarak alınan soyutlamalarda hâlâ bulunabilen yoksul gerçek içerik kalıntısı; ikinci olarak, ideoloğumuzun kendi öz bilincinden çıkartarak oraya soktuğu içerik. Ve ideoloğumuz, bilincinde ne bulur? En büyük bölümü bakımından, içinde yaşadığı toplumsal ve siyasal koşulların, bir doğrulama ya da bir saldırı değerine sahip, olumlu ya da olumsuz, azçok upuygun birer dışavurumu olan ahlâksal ya da hukuksal sezgiler; ayrıca, belki, konu üzerindeki yazından alınmış fikirler; son olarak, belki, kişisel fanteziler. İdeoloğumuz ne yapsa, ne dese boşuna, kapıdan attığı tarihsel gerçeklik, pencereden girer, ve bütün dünyalar ile bütün zamanlar için ahlâksal ve hukuksal bir öğreti yaptığına inanarak, gerçekte, kendi zamanının tu-

tucu ya da devrimci, ama gerçek tabanından koptuğu için bozulmuş, içbükey bir aynadaki gibi başaşağı olmuş bir imgesinden başka bir şey imal etmez.

Böylece Bay Dühring toplumu en yalın öğelerine ayrıştırır, ve böyle yaparak en yalın toplumun en az *iki* kişiden bileştiğini bulur. Ondan sonra bu iki kişi ile, belitler aracıyla iş görülür. Ve kendiliğinden, ortaya ahlâkın temel beliti çıkar: "İki insan iradesi, iki insan iradesi olarak birbirine *tamamen eşittir,* ve hiç biri, daha ilk anda, öbüründen hiç, ama hiç bir şey isteyemez." İşte, "ahlâksal adaletin temel biçimi böylece karakterize edilmiş" bulunmaktadır ve, onun yanısıra, mahkemeler adaletinin temel biçimi de — çünkü "hukuksal ilke kavramlarını geliştirmek için, *iki kişinin* tamamen yalın ve temel ilişkisinden başka bir şeye gereksinmemiz yoktur".

İki insan ya da iki insan iradesinin, iki insan ya da iki insan iradesi olarak, birbirine tamamen eşit olması, sadece bir belit olmakla kalmaz, ama güçlü bir abartmadır da. Önce, iki insan, hatta iki insan olarak, cinsiyet bakımından eşit olmayabilir, ve bu yalın gerçek, bizi, hemen toplumun en yalın öğelerinin —eğer bir an için bu çocukluğu kabul edersek—, iki insan (iki erkek) değil, ama üretim ereğiyle toplum durumunda yaşamanın en yalın ve ilk biçimi olan bir *aile* kuran bir erkekle bir kadın olduğuna götürür. Ama bu, Bay Dühring'in hoşuna hiç gitmez. Çünkü, bir yandan, toplumun iki kurucusunun olanaklı olduğu kadar eşit kılınmış olmaları gerekir ve öte yandan, erkek ve kadının ahlâksal ve hukuksal eşitliğini, ilkel aileden hareketle Bay Dühring bile kurmayı başaramaz. Öyleyse, iki şeyden biri: ya Bay Dühring'in, çoğalması tüm toplumun yapısını kuracak olan toplumsal molekülü hemen yokolmaya adaydır, çünkü iki erkek (iki insan) kendi aralarında hiç bir zaman çocuk meydana getiremez; ya da onları iki aile başkanı olarak tasarlamamız

gerekir. Ve bu durumda, tüm yalın temel şema kendi karşıtına dönüşür: bu şema, insanların eşitliği yerine, olsa olsa aile başkanlarının eşitliğini, ve kadınlara ne düşündükleri sorulmadığı için, ayrıca kadınların bağımlılığını gösterir.

Burada okura, bu iki ünlü er kişiden kurtulmak üzere bulunmadığı kötü haberini verme zorundayız. Toplumsal ilişkiler alanında, bu er kişiler, artık kendilerinden kurtulmuş olmamız gereken öbür gökselcisimler sakinlerinin şimdiye kadar oynadıklarına benzer bir rol oynarlar. Çözümlenecek bir iktisat, bir siyaset vb. sorunu mu var, hemen iki adam sahneye girer ve işi "belitsel yöntem aracıyla" bir anda yoluna koyarlar. — Bizim gerçekçi filozofumuzun yaratıcı, sistem doğurucu, hayranlık uyandırıcı bulgusu; ne yazık ki, eğer doğruluğa saygılı olmak istersek, iki adamcağızı o bulmadı. Bu iki adamcağız, bütün 18. yüzyılın ortak malıdır. Bunlar, daha Rousseau'nun, bu arada Bay Dühring'in tezlerinin tam tersini belitsel yöntem aracıyla tanıtladıkları, 1854'teki *Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev*'inde görünürler. Adam Smith'ten Ricardo'ya, ekonomi politik teorisyenlerinde birinci planda bir rol oynarlar; ama burada en azından herbiri farklı işlerle uğraşma —çoğu kez avcılık ve balıkçılık—, ve ürünlerini karşılıklı olarak değiştirme bakımından, eşit değildirler. Gerçi, bütün 18. yüzyıl boyunca, bu adamlar, sadece yalın açıklayıcı örnek hizmeti görürler, ve Bay Dühring'in özgünlüğü, bu açıklayıcı yöntemi bütün toplumsal bilimlerin temel yöntemi ve bütün tarihsel kuruluşların ölçütü katına çıkarmasındadır. "Şeylerin ve insanların sıkı sıkıya bilimsel anlayışı" içinde daha büyük bir kolaylık sağlanamazdı.

İki insan ve onların iradelerinin birbirlerine tamamen eşit oldukları ve ikisinden hiç birinin öbürüne verecek hiç bir buyruğu olmadığı temel belitini saptamak için her-

hangi iki insandan hiç bir zaman yararlanamayız. Bunların, tüm gerçeklikten, yeryüzünde varolan bütün ulusal, iktisadî, siyasal ve dinsel ilişkilerden, bütün cinsel ve kişisel özelliklerden, geriye her ikisinden de yalın insan kavramından başka bir şey kalmayacak kadar kurtulmuş iki insan olması gerek: ancak o zaman "tamamen eşit" olurlar. Her yerde "ispirtizmacı" girişimler kokusu alan ve bunları teşhir eden bu aynı Bay Dühring tarafından çağrılmış iki eksiksiz hayalet. Bu iki hayalet, elbette kendilerini çağıran kimsenin onlardan istediği her şeyi yapma zorundadırlar, ve işte bu nedenle de bütün marifetleri başkaları için son derece önemsizdir .

Bununla birlikte, Bay Dühring'i belitsel yöntemi içinde biraz daha izleyelim. İki iradeden hiç biri, öbüründen, kesinlikle hiç bir şey isteyemez. Eğer gene de biri bunu dener ve ereğine güç kullanarak erişirse, ortaya bir haksızlık durumu çıkar, ve Bay Dühring, haksızlığı, zoru, köleliği, kısaca geçmişin bütün kargışlı tarihini işte bu temel şema ile açıklar. Oysa Rousseau, yukarda adı geçen yapıtında, iki adam aracıyla ve aynı derecede belitsel bir biçimde, tersini tanıtlamıştı: şöyle ki, ikisinden, A, B'yi kölelik durumuna zorla değil, ama sadece B'yi A'dan vazgeçemeyecek bir durum içine koyarak düşürebilir; — Bay Dühring için bu görüş gereğinden çok materyalist bir görüştür. Öyleyse sorunu biraz başka bir biçimde alalım. Gemileri batmış iki kişi, bir adada yalnızdırlar ve bir topluluk kurarlar. İradeleri biçimsel bakımdan tamamen eşittir ve bu her ikisi tarafından da böylece kabul edilir. Ama maddî bakımdan büyük bir eşitsizlik vardır. A kararlı ve gözüpek, B kararsız, gevşek ve rahatına düşkündür; A uyanık, B budaladır. A'nın isteğini, B'ye önce inandırma, sonra alışkanlık aracıyla, ama her zaman özgür onama biçimi altında, düzenli olarak kabul ettirmesi için ne kadar zaman gerek? Özgür onama biçimi ister korunmuş, ister

ayaklar altına alınmış olsun, kölelik köleliktir. Köleliğe özgür onama ile giriş, Almanya'da Otuz Yıl Savaşı sonrasına kadar, bütün ortaçağ boyunca sürer. Prusya'da, 1806 ve 1807 bozgunlarından sonra, toprak köleliği (*servage*) ve toprak köleliği ile birlikte iyiliksever senyörleri için uyruklarına sefalet, hastalık ve yaşlılık durumunda yardım etme zorunluluğu da ortadan kaldırıldığı zaman, köylüler krala, ondan, toprak kölesi olarak bırakılmalarını isteyen bir dilekçe gönderirler: başka türlü, onlara, darlık içinde kim yardım edecekti? İki insan şeması, eşitlik ve karşılıklı yardım için olduğu kadar, eşitsizlik ve kölelik için de "cuk oturur", ve, yok olma tehdidi altında, bu iki insanın aile başkanı olduklarını kabul etme zorunda bulunduğumuzdan, bu şemada, soydan geçme kölelik de öngörülmüş demektir.

Ama bir an için bunu bırakalım. Bay Dühring'in belitsel yönteminin bizi inandırmış olduğunu, ve iki irade arasındaki tam eşitlik, "evrensel insan egemenliği", "birey egemenliği" gibi, Stirner'in "Biricik"inin (*Unique*), özelliğiyle birlikte, bu işteki alçakgönüllü payını isteyebilmesine karşın, yanlarında beceriksiz biri olarak kaldığı bu gerçek söz devleri üzerinde kendimizden geçtiğimizi kabul edelim. İşte şimdi hepimiz *tamamen eşit* ve bağımsız kişileriz. Hepimiz mi? Hayır, gene de hepimiz değil. "Kabul edilebilir bağımlılıklar" da var, ve bu türlü bağımlılıklar, "iki iradenin ve iki irade olarak gerçekleşmesinde değil, ama bir üçüncü alanda, yani örneğin çocuklar karşısında, onların kendileri tarafından belirlenmelerindeki yetersizlikte aranması gereken nedenlerle" açıklanır.

Gerçekten! Bağımlılık nedenleri, iradelerin irade-ler olarak gerçekleşmesinde aranmamalıdır! Elbette aranmamalıdır, çünkü engellenen şey, bir iradenin gerçekleşmesinin ta kendisidir! Ama bir üçüncü alanda aranmalıdır! Ve bu üçüncü alan hangisidir? Baskı altına alınmış

iradenin yetersiz irade olarak somut belirlenmesi! Bizim gerçekçi filozofumuz, irade soyut ve boş deyimi karşısında gerçekten öylesine uzaklaşmıştır ki, bu iradenin gerçek içeriği, karakteristik belirlenimi onun için bir "üçüncü alan"dır. Ne olursa olsun, hak eşitliğinin bir istisna içerdiğini saptama zorundayız. Bu eşitlik, kendinin belirlenmesinde yetersiz kalmış bir istenç için sözkonusu olmaz. *Yüzgeri Etme n° 1.*

Devam edelim:

"Hayvan ve insan, bir kişi içinde karışık bulundukları zaman, tamamen, insan bir ikinci kişi adına, davranış biçiminin, karşı karşıya, deyim yerindeyse, sadece insan kişiler varmış gibi olabilip olamayacağı sorulabilir. ... Öyleyse, biri bir ölçüde hayvan karakteri taşıyan ahlâk bakımından eşitsiz iki insan varsayımımız, insan grupları içindeki ve bu gruplar arasındaki bir farka uygun olarak ortaya çıkabilen bütün ilişkilerin tipik temel biçimidir."

Bu sıkıntılı kaçamakları izleyen, ve Bay Dühring'in insanî insanın, hayvanî insana ne ölçüde karışabileceğini, değişmez ahlâka hiç bir leke sürmeksizin ona karşı ne ölçüde güvensizlik, savaş kurnazlığı, sertlik araçları, hatta ürkü (terör) ya da hile kullanabileceğini kazüistik gücüyle saptamak için bir cizvit papazı gibi çabaladığı içler acısı yergiye kulak asıp asmamak artık okura kalmış.

Demek ki, iki kişi "ahlâk bakımından eşitsiz" oldukları zaman, eşitlik sona erer. Ama o zaman, birbirine tamamen eşit iki adam çağırmak gerçekten zahmete değmezdi, çünkü, ahlâk bakımından birbirine tamamen eşit iki kişi yoktur. Eşitsizlik, birinin insan kişi, oysa öbürünün hayvan cinsinden olmasına dayanmalıdır mı denecek? Ama insanın hayvan âleminden gelmesi, insanın hayvandan hiç bir zaman tamamen kurtulamayacağı gerçeğini zaten içerir; öyle ki, hayvanlık ya da insanlık içinde bir az ya da çoktan, bir derece farkından başka hiç bir şey,

hiç bir zaman sözkonusu olamaz. İnsanların, insan-insanlar ile hayvan-insanlar, iyiler ile kötüler, koyunlar ile tekeler gibi birbirinden kesinlikle ayrılmış iki grup halindeki bir bölünmesine, gerçekçi felsefe bir yana bırakılırsa, sadece ve sadece, ayırma yapmak için mantığı kendi yüce yargıcına sahip olacak kadar ileri götüren hıristiyanlıkta raslanır. Ama gerçekçi felsefede yüce yargıç kim olacak? İşlerin, her halde, yakınlarına, yani dinden olmayan (*profane*) tekelere karşı yüce yargıçlık görevlerini dindar koyunların, hem de bilinen başarıyla, kendi üstlerine aldıkları hıristiyan pratiğinde olduğu gibi olması gerekecek. Bu bakıma, gerçekçi filozoflar tarikatı, eğer bir kurulursa, bu barışçıllardan (*pacifiques*) hiç bir şeyde geri kalmayacak. Ne var ki, bu, bizi ilgisiz bırakabilir; bizi ilgilendiren şey, insanlar arasındaki ahlâk eşitsizliğinden ötürü, eşitliğin yeni baştan bir hiçe indirgendiği itirafıdır. *Yüzgeri Etme n° 2.*

Gene devam edelim:

"Eğer biri, doğruluk ve bilime göre, ama öbürü, herhangi bir boşinan ya da önyargıya göre davranırsa, zorunlu ve normal olarak karşılıklı düzensizlikler meydana gelecektir. ... Yeteneksizliğin, kabalık ya da kötü karakter eğiliminin belirli bir derecesinde, bundan, her durumda bir çatışma doğacaktır. ... Kendileri için *zor* kullanılmasının son çare olduğu kimseler, sadece çocuklar ve deliler değildir. Doğal grupların ve uygar sınıfların karakteri, ahlâk bozukluğu ile düşman bir duruma gelmiş iradelerinin *egemenlik altına alınmasını,* onu kolektif bağlara geri götürme ereğiyle, önüne geçilmez bir zorunluluk durumuna getirebilir. Burada da, başkasının iradesi, *eşit bir hakla donatılmış* olarak düşünülür; ama zararlı ve düşman eyleminin ahlâk bozukluğu ile, bir *ödünlemeye* neden olmuştur, ve bu eylem, ona zor kullandırdığı zaman, kendi öz haksızlığının tepkisinden başka bir şey elde etmez."

Böylece, iki iradenin "tam eşitliği"ni ortadan kaldırmak, ve uygar yırtıcı devletlerin, Rusların Türkistan'daki canavarlıklarına kadar,* geri kalmış halklara karşı bütün alçaklıklarını doğrulayan bir ahlâk kurmak için, sadece ahlâk eşitsizliği değil, ama entelektüel eşitsizlik de yeter. General Kaufmann, 1873 yazında, Tatar Yamudlar aşiretine saldırdığı, çadırlarını yaktığı ve kadınları ile çocuklarını, emrin dediği gibi, "tam Kafkas usulü" kılıçtan geçirdiği zaman, o da Yamudların ahlâk bozukluğu ile düşman durumuna gelmiş iradelerinin egemenlik altına alınmasının, onu kolektif bağlara geri götürmek ereğiyle, önüne geçilmez bir zorunluluk durumuna gelmiş bulunduğunu, ve kullandığı araçların en uygun araçlar olduğunu öne sürüyordu — ereği isteyen, araçları da ister. Ne var ki, General Kaufmann, yavuzluğu, üstelik Yamudlarla alay edecek, ve ödünleme yapmak için onları öldürerek, onların iradesine eşit hak sahibi olarak saygı gösterdiğini söyleyecek kadar ileri götürmüyordu. Ve, bir kez daha, bu çatışmada, neyin boşinan, önyargı, kabalık, kötü karakter eğilimi olduğuna, ve ödünleme yapmak için zor kullanma ve egemenlik altına almanın zorunlu olduğu anın hangi an olduğuna karar verecek olanlar, seçkinlerdir, doğruluğa ve bilime göre hareket ettikleri kabul olunan kimseler, yani son çözümlemede, gerçekçi filozoflardır. Demek ki, eşitlik şimdi — zorla ödünlemedir, ve eğer ikinci irade birinci tarafından eşit hak sahibi olarak kabul ediliyorsa, bu iş, egemenlik altına alma aracıyla olmaktadır. Bu kez, utanılacak bir kaçış halinde yozlaşmış bulu-

* Türkistan'ın, 1873 yılında General Kaufmann'ın komutası altında çar orduları tarafından fethi sırasında, Rus ordularından General Golovaçov tarafından komuta edilen bir birlik, Türkmen Yamudlar aşiretine karşı son derece sert bir ceza seferine girişti. Engels'in kaynağı, büyük bir olasılıkla, Amerikalı diplomat Eugène Schuyler'in şu yapıtıdır: *Turkestan. Notes of a journey in Russian Turkestan, Kokhand, Bukhara and Kuldja*, c. II, London 1876, s. 356-359. —*Ed.*

nan *Yüzgeri Etme n° 3.*

Ayraç arasında, başkasının iradesinin zorla ödünlemede hak bakımından eşit olarak düşünüldüğü yolundaki tümce, cezanın suçlunun hakkı olmasını isteyen hegelci teorinin bir bozulmasından başka bir şey değildir.

"Cezayı, suçlunun öz hakkının zarfı olarak düşünmekle, suçlu, akıllı varlık olarak onurlandırılıyor." (*Hukuk Felsefesi,* § 100, not.)

Daha ileri gitmeyebiliriz. Bay Dühring'i o kadar belitsel bir biçimde kurulmuş olan kendi eşitliğini, kendi evrensel insan egemenliğini vb. parça parça yıkma işinde daha çok izlemek; toplumunu topu topu iki insandan nasıl meydana getirdiğini, ama —sorunu kısaca özetlemek için— bir üçüncü ortak olmaksızın, çoğunlukla hiç bir karar alınamayacağı, ve bu kararlar olmaksızın, yani çoğunluğun azınlık üzerinde egemenliği olmaksızın, hiç bir devlet varolamayacağı için, devlet kurma bakımından bir üçüncü insana nasıl gereksinme duyduğunu; ve daha sonra, güzel bir sabah ziyaret etme onuruna erişeceğimiz geleceğin "sosyaliter" ("toplumcu") devletini kurmak üzere nasıl yavaş yavaş daha dingin bir yola girdiğini gözönünde tutmak gereksiz. İki iradenin tam eşitliğinin varlığını ancak bu iki irade *hiç bir şey istemedikleri* sürece sürdürdüğünü; insan iradeleri olarak insan iradeleri olmaktan çıkar ve gerçek bireysel iradeler gerçek iki insanın iradeleri durumuna dönüşür dönüşmez, eşitliğin de ortadan kalktığını; ve bir yandan çocukluk, delilik, sözde hayvanlık, sözde boşinan, sözde önyargı, sözde yeteneksizliğin, öte yandan insanlığa, doğruluk ve bilime yatkınlık savının, yani iki iradenin ve onlara eşlik eden zekâların niteliğindeki tüm farkın, egemenlik altına almaya kadar gidebilen bir eşitsizliği doğruladığını yeterince gördük: Bay Dühring'in, kendi öz eşitlik yapısını, tepeden tırnağa, böyle köklü bir biçimde yıktığını gördükten sonra artık

ne isteyebiliriz?

Ama her ne kadar Bay Dühring'in eşitlik fikrini o yavan ve budalaca inceleme biçiminden kurtulmuş buluyorsak da, bu fikrin kendisinden ve oynadığı rolden: özellikle Rousseau'da oynadığı teorik, Fransız Devriminde ve ondan sonra oynadığı pratik ve siyasal, ve bugün de hemen bütün ülkelerin sosyalist hareketinde oynadığı önemli ajitasyon rolünden henüz kurtulmuş bulunmuyoruz. Bu fikrin bilimsel içeriğinin saptanması, onun proleter ajitasyon için değerini de belirleyecektir.

Bütün insanların insan olarak ortak bir şeye sahip bulundukları ve bu ortak şey ölçüsünde eşit oldukları fikri, kuşkusuz dünya kadar eski bir fikirdir. Ama modern eşitlik istemi bundan adamakıllı farklıdır; bu istem, daha çok, bu insan olma ortak niteliğinden, insanların bu insan olarak eşitliğinden, bütün insanların, ya da en azından bir devletin bütün yurttaşlarının, bir toplumun bütün üyelerinin eşit bir siyasal ve toplumsal değere sahip olma hakkının çıkarılmasına dayanır. Bu ilk göreli eşitlik fikrinden, devlet ve toplum içinde bir hak eşitliği sonucunun çıkartılabilmesi için, binlerce yıl geçmesi gerekti, ve binlerce yıl geçti. En eski topluluklarda, ilkel ortaklıklarda, hak eşitliği, olsa olsa ortaklık üyeleri arasında sözkonusu olabiliyordu; kadınlar, köleler, yabancılar doğal olarak bu eşitlik dışında kalıyorlardı. Yunan ve Romalılarda insanlar arasındaki eşitsizlik herhangi bir eşitlikten çok daha ağır basıyordu. Yunanlılar ile Barbarların, özgür insanlar ile kölelerin, yurttaşlar ile korunukların, Romalı yurttaşlar ile Roma uyruklarının (geniş bir deyim kullanmak gerekirse) eşit bir siyasal değer hakkına sahip olabilmeleri, eskilerin gözünde mutlaka delilik olarak görünürdü. Roma İmparatorluğu çağında, bütün bu farklar, özgür insanlar ile köleler arasındaki fark dışında, yavaş yavaş ortadan kalktı; bundan, hiç olmazsa özgür insanlar için, üze-

rinde özel mülkiyete dayalı hukukun bildiğimiz en yetkin biçimi olan Roma hukukunun geliştiği o özel kişiler arasındaki eşitlik doğdu. Ama özgür insanlar ile köleler arasındaki karşıtlık, varlığını sürdürdüğü sürece, genel *insan* eşitliğinden hukuksal sonuçlar çıkartmak sözkonusu olamazdı; bunu daha kısa bir süre önce Kuzey Amerika Birliğinin köleci devletlerinde gördük.

Hıristiyanlık, bütün insanlar arasında sadece *bir* eşitlikten, kendi köleler ve ezilenler dini olma niteliğine tastamam uygun düşen, eşit, ilk günah eşitliğinden başka bir eşitlik tanımadı. Bunun yanısıra, her ne kadar en çok seçkinlerin eşitliği kabul ediliyorduysa da, bu eşitlik, ancak ilk başlarda uygulandı. Gene yeni dinin ilk zamanlarında görülen mal ortaklığı izleri, gerçek eşitlik fikrinden çok, ezilenler arasındaki dayanışmaya bağlanabilir. Kısa sürede, din adamları ile layikler arasında karşıtlığın saptanması, bu hıristiyan eşitliğinin ilk izlerine bile son verdi. — Batı Avrupa'nın Cermenler tarafından istilâsı, yavaş yavaş o zamana kadar benzeri görülmemiş bir karmaşıklığa sahip toplumsal ve siyasal bir aşamasırası (hiyerarşi) kurulması nedeniyle, bütün eşitlik fikirlerini yüzyıllar için ortadan kaldırdı; ama, aynı zamanda, bu istilâ Batı ve Orta Avrupa'yı tarih hareketi içine çekti, ilk kez olarak sıkışık bir uygarlık bölgesi, ve bu bölge içinde, ilk kez olarak, birbirlerini etkileyen ve başarısızlıkta birbirlerine dayanan, ve her şeyden önce ulusal nitelikte bir devletler sistemi yarattı. Böylece, bu istilâ, üzerinde daha sonraki çağlarda insanların eşit değerinden, insan haklarından sözedilebildiği tek alanı hazırlıyordu.

Ayrıca, feodal ortaçağ, bağrında, gelişmesinin ilerlemesi içinde modern eşitlik isteminin temsilcisi olmaya aday sınıfı: burjuvaziyi de geliştirdi. Başlangıçta kendisi de feodal bir zümre (*ordre*) olan burjuvazi, 15. yüzyıl

sonunda, büyük deniz bulguları ona yeni ve daha geniş bir faaliyet alanı açtığı zaman, feodal toplum içindeki zanaatçı yönü ağır basan sanayi ile, ürünlerin değişimini daha yüksek bir düzeye çıkarmıştı. O zamana kadar sadece İtalya ile Doğu ülkeleri arasında yapılan Avrupa-ötesi ticaret, şimdi Amerika ve Hindistan'a kadar yayıldı, ve kısa zamanda önem bakımından çeşitli Avrupa ülkeleri arasındaki değişimi olduğu kadar, tek tek her ülkenin iç ticaretini de geçti. Amerika altın ve gümüşü Avrupa'ya aktı ve bir ayrıştırma öğesi olarak feodal toplumun bütün boşluk, yarık ve gözenekleri içine girdi. Zanaatçı işletme, artık artan gereksinmelere yetmiyordu. En ileri ülkelerin yönetici sanayilerinde, zanaat sanayiinin yerini, manüfaktür aldı.

Bununla birlikte, toplumun iktisadî yaşam koşullarındaki bu güçlü devrim, siyasal yapısında buna uygun düşen bir değişiklikle hemen izlenmedi. Toplum, gitgide daha burjuva bir duruma gelirken, devlet rejimi feodal kaldı. Büyük ticaret, yani özellikle uluslararası ve hele dünya ticareti, hareketlerinde engellerle karşılaşmayan, bir bakıma eşit haklara sahip, hiç değilse tek başına alınmış, her yerde hepsi için eşit bir hukuk temeli üzerinde değişim yapan özgür emtia sahiplerinin varlığını gerektirir. Zanaatçılıktan manüfaktüre geçiş, emek-güçlerinin kiralanması için yapımcı ile sözleşme yapabilen, ve buna dayanarak, onun karşısına sözleşme yapan kişi niteliğiyle eşit haklarla çıkan belli bir sayıda özgür emekçinin varlığını gerektirir — bir yandan lonca bağlarından, öte yandan da kendi emek-güçlerini kendi başlarına değerlendirme araçlarından özgür [yoksun —ç.] emekçiler. Ensonu, genel olarak *insan* emeği oldukları için ve *insan* emeği olarak, bütün insan emeklerinin eşitlik ve eşit değeri, bilinçsiz, ama en kesin anlatımını, modern burjuva iktisadının, bir metaın değerinin, o metaın içerdiği top-

lumsal bakımdan gerekli-emek aracıyla ölçülmesini isteyen değer yasasında bulur.* — Ama iktisadî ilişkilerin özgürlük ve hak eşitliği istediği yerde, siyasal rejim onların karşısına her adımda loncasal engeller ve ayrıcalıklar çıkartıyordu. Yerel ayrıcalıklar, farklılaştırılmış gümrükler, her türlü istisna yasaları, ticaretlerinde yalnız yabancılar ya da sömürgelerde yaşayan halk için değil, ama çoğu kez devlet uyrukları için de zararlı oluyordu; loncasal ayrıcalıklar, manüfaktürün gelişme yolunu keserek, her yerde varlığını sürdürüyordu. Burjuva rakipler için, hiç bir yerde, ne yol açık, ne de şanslar eşitti — ve, bununla birlikte, istemlerin en başta geleni ve kendini gitgide daha çok duyuranı da, işte buydu.

Bu, feodal eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıyla feodal engellerden kurtuluş ve hak eşitliğinin kurulması istemi, toplumun iktisadî gelişmesi tarafından bir kez gündeme konduktan sonra, kısa sürede daha geniş boyutlar kazanmaktan geri kalamazdı. Her ne kadar bu istem, sanayi ve ticaret yararına ileri sürülüyorduysa da, aynı hak eşitliğinin, tam bir toprak köleliğinden başlayarak, köleliğin bütün derecelerinde, çalışma zamanlarının en büyük kısmını, karşılıksız olarak, lütufkâr feodal beylerine ayırmak, ve ayrıca ona ve devlete sayısız vergiler ödemek zorunda olan geniş köylüler yığını için istenmesi de gerekiyordu. Öte yandan, feodal üstünlüklerin, soyluların vergi bağışıklığının, çeşitli zümrelerin siyasal ayrıcalıklarının ortadan kaldırılmasını istemekten de geri kalınamazdı. Ve artık Roma İmparatorluğunda olduğu gibi, evrensel bir İmparatorlukta değil, ama birbiriyle eşitlik ilişkileri kurmuş ve burjuva gelişmesinin aşağı yukarı eşit bir düzeyinde bulunan bağımsız bir devletler sistemi içinde yaşandığı için, bu istemin tek bir devle-

*Modern eşitlik fikirlerinin burjuva toplumun iktisadî koşullarından bu çıkarılışı ilk kez olarak Marx tarafından *Kapital*'de açıklanmıştır. [*F. E.*]

tin sınırlarını aşan genel bir nitelik alması, ve özgürlük ve eşitliğin *insan hakları* olarak ilân edilmesi gerektiği kendiliğinden anlaşılıyordu. Ama bununla birlikte, insan haklarını ilk tanıyan anayasa olan Amerikan anayasasının, Amerika'da yaşayan renkli insanların köleliğini bir solukta doğrulaması, bu insan haklarının özgül burjuva niteliğini açıkça gösteren bir şeydir: sınıf ayrıcalıkları kaldırılmış, ırk ayrıcalıkları onaylanmıştır.

Bununla birlikte, bilinir ki, burjuvazi, feodal burjuvazi krizalitinden çıktığı, ortaçağ zümresi (*ordre*) modern sınıf (*classe*) haline dönüştüğü andan başlayarak, burjuvazinin gölgesi olan proletarya, ona durmadan ve kaçınılmaz bir biçimde eşlik edecektir. Ve aynı biçimde, proleter eşitlik istemleri de burjuva eşitlik istemlerine eşlik edecektir. Sınıf *ayrıcalıklarının* kaldırılması burjuva isteminin ortaya konduğu andan başlayarak, bunun yanısıra, *sınıfların kendisinin* kaldırılması proleter istemi, önce ilkel hıristiyanlığa dayanarak, dinsel bir biçim altında, sonra burjuva eşitlik teorilerinin ta kendilerine dayanarak, ortaya çıkar. Proleterler, burjuvazinin sözünü hemen benimserler: eşitlik sadece görünüşte, sadece devlet alanında değil, iktisadî ve toplumsal alanda da gerçek olarak kurulmalıdır. Ve özellikle Fransız burjuvazisinin, Büyük Devrimden başlayarak, yurttaş eşitliğini birinci plana koymasından sonra, Fransız proletaryası, iktisadî ve toplumsal eşitlik isteyerek, ona hemen yanıt verdi; Eşitlik, Fransız proletaryasının özel savaş çığlığı durumuna geldi.

Eşitlik istemi proletaryanın ağzında böylece ikili bir anlam taşır. Bu istem ya —ve özellikle en başta, örneğin Köylüler Savaşında durum budur— apaçık toplumsal eşitsizliklere karşı, zengin ile yoksul, efendi ile köle, harvurup harman savuranlar ile açlık çekenler arasındaki karşıtlığa karşı kendiliğinden bir tepkidir; böy-

le bir tepki olarak, o sadece devrimci içgüdünün dışavurumudur ve doğrulanmasını da burada —sadece burada— bulur. Ya da, burjuva eşitlik istemine karşı, bu istemden azçok doğru ve daha ileri giden istemler çıkaran tepkiden doğmuş bulunan bu istem, işçileri kapitalistlere karşı, kapitalistleri kendi savları yardımıyla ayaklandırmak için bir ajitasyon aracı hizmeti görür, ve bu durumda, burjuvazinin kendisi, eşitlik ile ayakta durur ve onunla birlikte yıkılır. Her iki durumda da, proleter eşitlik isteminin gerçek içeriği, *sınıfların kaldırılması* istemidir. Bundan öte her eşitlik istemi, zorunlu olarak saçmadır. Bunun örneklerini verdik ve Bay Dühring'in gelecek fantezileri üzerinde duracağımız zaman, yeteri kadar başka örneklerini de bulacağız.

Böylece, eşitlik fikri, burjuva biçimi altında olduğu kadar proleter biçimi altında da, tarihin —meydana gelmesi zorunlu olarak (kendileri de daha önceki uzun bir tarihe dayanan) belirli tarihsel ilişkiler gerektiren— bir ürünüdür. Öyleyse, her şey olabilir, ama ölümsüz bir doğruluk olamaz. Ve eğer bugün, şu ya da bu anlamda, geniş halk yığınları için kendiliğinden anlaşılır bir şey ise, eğer Marx'ın dediği gibi, "bir halk önyargısı sağlamlığına sahip bulunuyor" ise, bu, onun belitsel doğruluğunun sonucu değil, 18. yüzyıl fikirlerinin evrensel yayılması ve sürüp giden güncelliğinin sonucudur. Öyleyse, eğer Bay Dühring, iki ünlü adamcağızını hemen eşitlik alanı üzerinde oynatabiliyorsa, bu, işin, halk önyargısına çok doğal görünmesindendir. Ve gerçekte, Bay Dühring, kendi felsefesini, bu felsefe ona çok doğal görünen şeylerden hareket ettiği için *doğal* olarak adlandırır. Ama bunlar, ona neden doğal görünüyor? İşte kendine hiç sormadığı şey de bu.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

AHLÂK VE HUKUK
ÖZGÜRLÜK VE ZORUNLULUK

"SİYASAL ve hukuksal konular bakımından, bu kitapta önerilen ilkeler, *en derine giden teknik irdelemelere* dayanır. Öyleyse ... burada hukuk ve siyasal bilimler alanında elde edilen *sonuçların* tutarlı betimlemesinin sözkonusu olduğu ... gerçeğinden hareket etmek gerekecek. Benim ilk uzmanlık alanım hukuk oldu, ve ona sadece Üniversitedeki üç olağan teorik hazırlık yılımı değil, ama ayrıca, üç yeni adlî yıl boyunca, onun bilimsel içeriğini *derinleştirmeye* yönelen sürekli bir çalışmayı da adadım. ... Bundan ötürü, özel hukukun olduğu kadar, özel hukukun içerdiği hukuksal yetersizliklerin de eleştirisi, eğer bu eleştiri konunun bütün güçlü yanlarını oldu-

ğu kadar bütün güçsüzlüklerini de *bildiği* bilincine sahip olmasaydı, *mutlaka* aynı *güvenle* yapılamazdı."

Kendinden bu tonla sözetme hakkına sahip bir adamın, özellikle "Bay Marx'ın vaktiyle yaptığı, ve savsakladığını kendi kabul ettiği hukuk öğrenimi" karşısında, insana *a priori* bir güven vermesi gerek. Bu nedenle, böylesine büyük bir güvenle ortaya çıkan özel hukuk eleştirisinin, bize "hukukun bilimsel niteliğinin çok ileri gitmediği"ni, zor üzerine kurulu mülkiyeti onayladığı için pozitif yurttaşlık hukukunun (medenî hukuk) haksızlık olduğunu, ceza hukukunun "doğal temeli"nin *öç alma* olduğunu —içinde "doğal temel" biçiminde mistik bir kılık değiştirmeden başka yeni bir şey olmayan bir kesinleme— anlatmakla yetinmesinden ancak şaşkınlık duyabiliriz. Siyasal bilimlerin sonuçları, biri şimdiye kadar öbürlerine karşı zor kullanan, ama bu durum Bay Dühring'i zor kullanma ve köleliği, ilk olarak, işin içine, ikincinin mi, yoksa üçüncünün mü soktuğunu büyük bir ciddiyetle incelemekten alıkoymayan o bilinen üç adamın iş konuşmaları ile sınırlanıyor.

Bununla birlikte, o güvenilir hukukçumuzun en derine giden teknik irdelemelerini ve üç yıllık yargılama pratiği ile derinleştirilmiş bilimsel görüşlerini biraz daha izleyelim.

Lassalle üzerine, Bay Dühring, bize onun, "işin içine, *o zaman henüz olanaklı* olduğu gibi, 'ademi-takip' dedikleri şey, ... o *yarı*-aklanma karışmış olduğu için, adlî bir mahkûmiyet verilmiş olmamakla birlikte, bir hazine hırsızlığı girişimine isteklendirmekten" sanık olduğunu anlatır.

Lassalle'ın burada sözkonusu olan duruşması, 1848 yazında, hemen bütün Ren eyaletinde olduğu gibi, Fransız ceza hukukunun yürürlükte bulunduğu Kolonya ağır ceza mahkemesinde açıldı. Prusya töresi, istisnaî olarak,

sadece siyasal suç ya da ağır suçlar için işe karışıyordu, ama bu istisnaî önlem de 1848 Nisanında Camphausen tarafından yürürlükten kaldırıldı. Fransız hukuku, Prusya hukukunun belirsiz "isteklendirme" (*instigation*) kategorisini, hele bir suç girişimine isteklendirmeyi kesenkes tanımaz. O, sadece suça "kışkırtma"yı (*excitation*) tanır, ve bunun da, cezalandırılması için, "armağanlar, vaatler, tehditler, yetke ya da iktidarın kötüye kullanılması, cezayı gerektirici dolan ya da düzenler aracıyla" yapılması gerekir (Fransız ceza yasasının 60. maddesi). Prusya yasasına gömülmüş bulunan savcılık, tamamen Bay Dühring gibi, kesinlikle belirlenmiş Fransız özel koşulu ile bu yasanın karışık belirsizliği arasındaki esas ayrımı gözden yitirdi, Lassalle'a karşı asılsız bir dava açtı ve parlak bir başarısızlığa uğradı. Gerçekten, Fransız ceza usulünün Prusya yasasına özgü ademi-takibi, o *yarı*-aklanmayı tanıdığını ileri sürmek için, modern Fransız hukukunu hiç bilmemek gerek; ceza usulünde, bu hukuk, ya mahkûmiyeti, ya da aklanmayı tanır, yarı-önlem tanımaz.

Böylece, eğer Bay Dühring *code Napoléon*'u* bir kez bile eline almış olsaydı, kuşkusuz bu "büyük üsluplu tarih yazma biçimi"ni Lassalle'a aynı güvenle uygulayamazdı, demek zorundayız. Öyleyse, Büyük Fransız Devriminin toplumsal başarılarına dayanan ve onları hukuk alanına aktaran *tek* modern burjuva yasamasının (mevzuatının), modern Fransız hukukunun, Bay Dühring için *tamamen bilinmez* olduğunu saptamamız gerekiyor.

Ayrıca, Fransız örneğine göre, bütün Kıta üzerinde uygulanan oyçokluğu ile karar veren jüriler eleştirilerek, bize şu ders veriliyor:

* Fransız Yurttaşlık Yasası (Medenî Kanunu). —ç.

"Evet, tarihte geçmiş örneklerden yoksun da olmayan, *çelişik oylar karşısında* bir mahkûmiyetin, yetkin bir toplumda, olanaksız kurumlar arasında sınıflandırılması gerektiği fikrine *hatta* alışılabilinecektir. Bununla birlikte, bu *ciddî ve ustalıklı* anlayış, yukarda belirtmiş bulunduğumuz gibi, zorunlu olarak geleneksel siyasal kuruluşlara uygun düşmez görünecektir, çünkü onlar için *çok iyidir.*"

Jüri üyelerinin oybirliğinin, sadece ceza mahkûmiyetlerinde değil, ama medenî hukuk davaları oylamalarında bile, İngiliz kamu hukukuna, yani anımsanamayacak kadar eski çağlardan, öyleyse en azından 14. yüzyıldan beri yürürlükte bulunan yazılı olmayan töre hükümlerine göre kesenkes zorunlu olduğunu Bay Dühring gene bilmiyor. Demek ki, Bay Dühring'e göre bugünkü dünya için *çok iyi* olan ciddî ve ustalıklı anlayış, daha en karanlık ortaçağda İngiltere'de yasa gücüne sahip olmuş, ve İngiltere'den, en derine giden teknik irdelemeler, bu konuda Bay Dühring'e bir tek sözcük bile haber vermeden, İrlanda'ya, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve tüm İngiliz sömürgelerine geçmiş! Buna göre jüri üyelerinin oybirliğinin uygulandığı bölge, sadece Prusya hukukunun küçücük etki alanı ile karşılaştırılınca son derece daha geniş olmakla kalmaz, ama jüri üyelerinin çoğunluğu ile karar verilen bölgelerin tümünden de daha geniş bir alanı kapsar. Tek modern hukuku, Fransız hukukunu hiç bilmemek, Bay Dühring'e yetmez; o, Roma hukuku yetkesinden bağımsız olarak günümüze kadar gelişmekte devam etmiş ve dünyanın bütün kıtalarına yayılmış tek cermanik hukuk olan İngiliz hukuku konusunda da bir o kadar echeldir. Ve neden olmasın? Çünkü Bay Dühring, hukuksal düşüncenin İngiliz çeşidi, "klasik Roma hukukçularının arı kavramlarının irdelenmesinde Alman toprağı üzerinde erişilmiş bulunan kültü-

re kafa tutamaz" der, ve daha ötede, şöyle ekler:

"Bizim atılım dolu dilbilimi (*linguistique*) yapımız karşısında, çocuksu dilbilimi karışıklıkları ile İngiliz dil hazinesi nedir ki?"

Bunu ancak Spinoza'nın ağzı ile yanıtlayabiliriz: *Ignorantia non est argumentum,* bilisizlik bir kanıt değildir.

Öyleyse şundan başka bir sonuca varamayız: Bay Dühring'in en derine giden teknik irdelemeleri, üç yıl *Corpus juris*'in* teorik öğreniminde ve başka bir üç yıl da soylu Prusya hukukunun pratik öğreniminde derinleşmeye dayanıyor. Bu, kuşkusuz, çok övülecek, ve eski Prusya modasına göre saygıdeğer bir asliye yargıcı ya da avukatı için yeterli bir şey. Ama bütün dünyalar ve bütün çağlar için bir hukuk felsefesi hazırlamaya girişildiği zaman, ne de olsa, tarihte, Almanya'nın Prusya hukukunun çiçeklendiği küçük köşesinden bambaşka bir rol oynamış bulunan Fransa, İngiltere ve Birleşik Devletler gibi ülkelerde hukukun durumu üzerine biraz bir şey bilmek gerekirdi.

Ama devam edelim:

"Bazan töre, bazan yazılı yasa olarak, çok çeşitli yönlerde, çok keyfî bir biçimde kesişen yerel, bölgesel ve ulusal hukukların, en önemli sorunları, salt tüzüksel (*statutaire*) bir biçime bürüyen alaca-bulaca karışımı, içinde ayrıntıların genel fikri yok ettiği, genelliklerin de bazan özeli ortadan kaldırdığı bu düzensizlik ve çelişki örneği, gerçekten, kimde olursa olsun, açık bir hukuk bilincini ... olanaklı kılacak bir nitelikte değildir."

Ama bu karışık durum nerede hüküm sürer? Bir kez daha Prusya hukukunun uygulanma bölgesinde, bu hukukun yanında, üstünde ya da altında, bölgesel hukuklar, yerel tüzükler, şurada burada da kamu hukuku ve öbür

* *Corpus juris civilis,* İmparator Justinien'in girişimi üzerine Romalı hukukçular tarafından saptanmış yasalar derlemesidir. —*Ed.*

anlaşılmaz karışıklıkların bütün birçok çeşitli bağlantılı değerler gamını belirledikleri, ve bütün hukuk pratisyenlerinde Bay Dühring'in burada öylesine bir sempati ile yinelediği o alarm feryadına neden oldukları yerde. Onun sevgili Prusya'sını bırakmaya hiç bir gereksinmesi yok, bu türlü günü geçmiş koşulların uzun zamandan beri ortadan kalkmış bulunduğu öbür uygar ülkeler şöyle dursun, orada, yetmiş yıldan beri buna benzer hiç bir şeyin artık sözkonusu olmadığına kendisini inandırması için, Ren kıyısına gelmesi yeter.

Devam edelim:

"Bireyin, kendi doğal sorumluluğunu, kamusal kurullar ya da öbür idarî kuruluşların, her üyesinin kişisel payını saklayan gizli, öyleyse anonim yargı ya da kolektif eylemleri ile örttüğü, daha az belirgin bir biçimde görülür."

Ve başka yerde:

"Kişisel sorumluluğun kurullar tarafından bu gizleme ve örtme biçiminin kabul edilmesini yadsımak, bizim bugünkü koşullarımızda, *şaşırtıcı* ve son derece sert bir istek olurdu."

Belki de Bay Dühring, İngiliz hukuku alanında, yargıçlar kurulunun her üyesinin kendi yargısını açık oturumda kişisel olarak açıklaması ve gerekçelendirmesi gerektiği, seçimle kurulmayan, oturum ve oyları açık olmayan idarî kurulların, özellikle *Prusyalı,* ve öbür ülkelerin çoğunda bilinmeyen bir kurul olduğu, öyle ki, kendi isteğinin sadece... Prusya'da şaşırtıcı ve son derece sert görünebileceği haberini, şaşırtıcı bir haber olarak karşılayacak.

Aynı biçimde, doğum, evlenme, ölüm ve gömme sırasında dinsel pratiklerin despotça baskısı üzerindeki yakınmaları da, bütün büyük uygar ülkeler içinde, sadece Prusya'yı ilgilendirir, ve bu bile, nüfus kütüğünün kabu-

lünden sonra artık doğru değildir.* Bay Dühring'in ancak geleceğin "sosyaliter" devleti aracıyla gerçekleştirdiği şey, bu arada Bismarck'ın kendisi tarafından yalın bir yasa aracıyla gerçekleştirilmiş bulunuyor. — Aynı biçimde, "hukukçuları meslekleri bakımından yeteri kadar donatılmamış" görmekten yakınarak, ki bu yakınma "yönetim memurları"na da yayılabilir, özgül bir biçimde Prusyalı bir yakınma türküsü söylemekten başka bir şey yapmaz; ve hatta Bay Dühring'in her fırsatta ilân ettiği gülünçleştirilmiş Yahudi düşmanlığı (*antisémitisme*) bile, eğer Prusya'ya değilse, en azından Elbe'nin doğusunda kalan topraklara özgü bir özelliktir. O bütün önyargı ve boşinanlara büyük bir küçümsemeyle yukardan bakan aynı gerçekçi filozof, kendi payına kendi kişisel düşkünlüklerine öylesine derin bir biçimde gömülmüştür ki, Yahudilere karşı ortaçağ yobazlığından kalma bu halk önyargısına, "doğal güdülere" dayanan "doğal bir yargı" adını verir ve insanı şaşırtan şu sava kadar gider: "Sosyalizm, güçlü Yahudi karışımlı demografik durumlara meydan okuyabilecek tek güçtür." (Yahudi karışımlı durum! Ne doğal dil!)

Yeter. Derin hukuk bilgisinin bu sergilenme biçimi arkasında —en iyi olasılıkla—, eski tip bayağı bir Prusyalı hukukçunun, en bayağı teknik bilgisinden başka bir şey yok. Bay Dühring'in sonuçlarını bize mantıklı bir biçimde sunduğu hukuk ve siyasal bilimler alanı, Prusya yasamasının yürürlükte olduğu bölge ile "örtüşür." Şimdi İngiltere'de bile herhangi bir hukukçu için oldukça tanıdık olan Roma hukuku dışında, Dühring'in hukuk bilgileri sadece ve sadece Prusya yasaması ile, yani Bay Dühring'in yazma sanatını oradan öğrendiğine inandıra-

*Prusya'da nüfus kütüğü, Bismarck'ın, kimlik belgeleri düzenleme hakkını Kiliseden geri alan 9 Mart 1874 günlü bir yasası aracıyla kabul edilmiştir. —*Ed.*

cak bir Almanca ile kaleme alınmış, ve ahlâksal ahkâmları, hukuksal bulanıklık ve tutarsızlığı, işkence ve ceza aracı olarak sopa vuruşları ile artık büsbütün devrim-öncesi döneme ilişkin o aydın ataerkil despotizm yasaması ile sınırlanır. Onu aşan her şey, Fransızların modern burjuva hukuku kadar, tamamen özgün evrimi ve tüm Kıta üzerinde bilinmeyen kişisel özgürlük güvencesi ile İngiliz hukuku da, Bay Dühring için dayanılmaz bir şeydir. "Salt *görünür* ufuk kabul etmeyen, ama adamakıllı devrimci bir hareket içinde, dış ve iç doğanın bütün yerlerini ve bütün göklerini kullanan" felsefe, — bu felsefe, *gerçek* ufuk olarak... kendilerine olsa olsa soylu Prusya hukukunun yürürlükte bulunduğu birkaç başka toprak parçasının eklenebileceği altı eski Doğu Prusya eyaleti* sınırlarına sahip; bu ufkun ötesinde, bu felsefe, ne yeri ne göğü, ne dış doğayı ne de iç doğayı, ama sadece dünyanın geri kalan bölümünde olup biten şeyler karşısında en koyu bilgisizlik tablosunu kullanır.

Özgür irade (*libre-arbitre,* irade-i cüziye) denilen şeye, insan sorumluluğuna, zorunluluk ve özgürlük ilişkisine kadar gitmeden, ahlâk ve hukuk gerektiği gibi incelenemez. Bundan ötürü, gerçekçi felsefe, bu sorunun bir değil, ama iki çözümüne sahip.

"Bütün düzmece özgürlük teorileri yerine, bir yandan ussal kavrayış, öte yandan da içgüdüsel kararların, *deyim yerindeyse,* bir orta güç oluşturmak için kendisine göre birleştikleri ilişkinin, deney aracıyla bilinen niteliğini koymak gerekir. Bu türlü dinamiğin temel olguları gözlemden çıkarılmalı, ve henüz olmayanı ölçmek için, olanak ölçüsünde, onu doğal olarak ve büyüklük olarak genel bir değerlendirme konusu yapmalıdır. Böylece, iç

*1815 antlaşmalarından önce Prusya'nın olan Brandebourg, Doğu Prusya, Batı Prusya, Posnanya, Pomeranya ve Silezya eyaletleri sözkonusu ediliyor. —*Ed.*

özgürlük üzerine, bunlarla beslenen binlerce yıl tarafından, ısıtılıp ısıtılıp ortaya konmuş bulunan budalaca yapıntılar (*fictions*) sadece kökten süpürülmüş olmakla kalmaz, ama yaşamın pratik örgütlenmesi için yararlanılabilecek olumlu bir şeyle değiştirilmiş de olur."

Öyleyse, özgürlük, ussal kavrayışın insanı sağa, usdışı içgüdülerin sola çekmesine, ve bu güçlerin paralelkenarında, gerçek hareketin köşegene göre oluşmasına dayanır. Buna göre özgürlük, kavrayış ile içgüdü, ussal ile usdışının ortalaması olacak, ve derecesi, bir gökbilimi terimi kullanmak gerekirse, her birey için "kişisel denklem" yardımıyla deney tarafından saptanabilecektir. Ama birkaç sayfa ötede şöyle denir:

"Biz ahlâksal sorumluluğu, bizce bilinçli güdüleri doğal ve edinilmiş usa göre alma anıklığından başka bir anlamı olmayan özgürlük üzerine kuruyoruz. Bu güdüler, olanaklı karşıtın algılanmasına karşın, önüne geçilmez bir zorunlulukla, eylemler üzerinde etkili olurlar; ama ahlâksal etkenlere rol verirken işte tam da bu önüne geçilmez zorlamaya güveniyoruz."

Özgürlüğün, en küçük bir umursama duymaksızın birinciyi yalanlayan bu ikinci belirlenimi de, Hegel anlayışının bir aşırı yavanlığa indirgenme biçiminden başka bir şey değildir. Özgürlük ve zorunluluk ilişkisini doğru olarak ilk düşünen Hegel oldu. Ona göre, özgürlük, zorunluluğun kavranmasıdır. "Zorunluluk ancak kavranılmadığı ölçüde kördür."* Özgürlük, doğa yasaları karşısında düşlenmiş bir bağımsızlıkta değil, ama bu yasaların bilinmesinde ve bu bilme aracıyla bu yasaların belirli erekler için yöntemli bir biçimde kullanılma olanağındadır. Bu, dış doğa yasaları için olduğu kadar, insanın maddî ve manevî varlığını yöneten yasalar, — ger-

* Hegel, *Ansiklopedi*, I, § 147, katma, s. 295, Henning, Berlin 1843. —*Ed.*

çeklikte değil, olsa olsa kafamızın içinde ayırabildiğimiz iki yasa sınıfı için de böyledir. Öyleyse, irade özgürlüğü, ne yaptığını bile bile karar verme yetisinden başka bir anlam gelmez. Buna göre, belirli bir sorun üzerinde bir adamın yargısı ne kadar *özgürse,* bu yargının metnini belirleyen *zorunluluk* o kadar büyüktür; oysa, çok sayıda çeşitli ve çelişik karar arasında görünüşte canının istediği gibi seçen, bilgisizliğe dayanan kararsızlık, bununla özgür olmayışını, egemenliği altına alacağı şeyin egemenliği altında bulunduğunu göstermekten başka bir şey yapmaz. Öyleyse özgürlük, kendimiz ve dış doğa üzerinde, doğal zorunlulukların bilgisi üzerine kurulu egemenliğe dayanır; böylece o, zorunlu olarak, tarihsel gelişmenin bir ürünüdür. Hayvanlar âleminden ayrılan ilk insanlar, her esas noktada, hayvanlar kadar az özgür idiler; ama uygarlığın her ilerlemesi, özgürlüğe doğru atılmış bir adımdı. İnsanlık tarihinin eşiğinde, mekanik hareketin ısı durumuna dönüştürülmesinin: sürtünme ile ateş yakılmasının bulunması; bizi bugüne getirmiş olan evrimin sonunda ise, ısının mekanik hareket durumuna dönüştürülmesinin: buharlı makinenin bulunması var. — Ve buhar makinesinin toplumsal dünyada gerçekleştirdiği çok büyük özgürleştirici devrime karşın (bu devrim daha yarı yolu bile bulmadı), evrensel özgürleştirici etkinlik bakımından, sürtünme ile ateş yakmanın onu geride bıraktığı da kuşku götürmez. Çünkü sürtünme ile ateş yakma, insana, doğanın bir gücü üzerinde ilk kez olarak egemenlik verdi, ve böylece, onu hayvanlar âleminden kesinlikle ayırdı. Buhar makinesi, kendisinden çıkan bütün o kudretli üretim güçlerinin, sınıf farklılıklarının, bireysel varlık araçları kaygısının artık olmayacağı, ve ilk kez olarak gerçek bir insan özgürlüğünün, doğanın bilgisine varılmış yasaları ile uyum durumunda bir yaşamın sözkonusu olabileceği bir toplumsal düzeni olanaklı kılan o

güçlerin temsilcisi olarak gözümüzde kazandığı bütün değere karşın, insanlığın evriminde hiç bir zaman bu kadar güçlü bir sıçrama gerçekleştirmeyecektir. Ama tüm insanlık tarihinin henüz ne kadar genç olduğu ve bugünkü buluşlarımıza mutlak bir değer yüklemenin ne kadar gülünç olacağı, bütün geçmiş tarihin, mekanik hareketin ısı durumuna dönüşmesinin pratik bulgusundan, ısının mekanik hareket durumuna dönüşmesinin pratik bulgusuna giden tarih dönemi olarak nitelendirilmesi yalın olgusundan anlaşılabilir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, tarih, Bay Dühring'de başka türlü incelenir. Bütün olarak, yanılgılar, bilgisizlik ve barbarlık, baskı ve kölelik tarihi olduğundan, gerçekçi felsefe için bir iğrenme konusudur; özel olarak, gene de iki büyük kesime ayrılır: 1. Maddenin kendi kendine özdeş durumundan Fransız Devrimine kadar, ve 2. Fransız Devriminden Bay Dühring'e kadar; ama bu durum, 19. yüzyılı, "henüz esas olarak gerici; dahası, entelektüel açıdan, 18. yüzyıldan daha da gerici (!)" kalmaktan engellemez. Gene de, 19. yüzyıl bağrında sosyalizmi ve bunun sonucu "Fransız Devrimi habercileri ve kahramanları tarafından düşünülmüş olandan [!] daha güçlü bir dönüşümün tohumunu" taşır. Gerçekçi felsefenin geçmiş tarih için duyduğu küçümseme, kendini şöyle doğrular:

"Gelecekteki binlerce yıllık dizi düşünüldüğü zaman, özgün belgelerin tarihsel bir bellek sağladığı birkaç bin yıl, insanlığın geçmiş bileşimleri ile birlikte, *çok az şey anlatır*. ... Bir bütün olarak insan türü henüz gençtir, ve eğer bir gün bilimsel bellek, binlerle değil onbinlerle sayabilirse, zihinsel olgunluk eksikliği, kurumlarımızın çocukluğu, doğal öncül, o zaman en eski ilkçağ olarak düşünülecek zamanımızı açıklamak için sözgötürmez bir değer kazanacaktır."

Son tümcenin, gerçekten, "atılım dolu dilbilimsel yapı"sı üzerinde uzunboylu durmadan, sadece iki şeyi dikkate alacağız: Önce, o "en eski ilkçağ"ın, tüm daha sonraki ve daha üstün evrimin temelini oluşturduğu, hareket noktası olarak hayvanlar âleminden kurtulan insanı, ve içerik olarak da geleceğin ortaklık üyesi insanlarının benzerleriyle hiç bir zaman karşılaşmayacakları güçlükler üzerindeki utkuyu aldığı için, her durumda, bütün gelecek kuşakların gözünde en ilginç bir tarihsel dönem olarak kalacağını. Ve, ikinci olarak da, artık bu güçlük ve bu engellerle alıkonmayan gelecekteki tarihsel dönemlerin, karşısında bambaşka bilimsel, teknik ve toplumsal başarılar vaadettikleri bu en eski ilkçağ sonunun, bu öylesine "geri" ve "gerilek" yüzyılı nitelendiren eksiklik, zihinsel çocukluk koşulları içinde bulgulanmış bulunan, son çözümlemede kesin doğruluklar, değişmez doğruluklar ve köklü görüşler yardımıyla, o gelecekteki bin yıllara davranış kuralları vermek için, her durumda çok tuhaf bir biçimde seçilmiş bir an olduğunu. Tarihin geçmişteki gelişmesine reva görülen bütün küçümsemelerin, onun sözde en yüksek sonucunu: gerçekçi denilen felsefeyi de kapsamına aldığını farketmemek için, gerçekten felsefenin Richard Wagner'i —eksi Wagner'in yeteneği— olmak gerek.

Yeni köktenci bilimin en ayırdedici parçalarından biri de yaşamın bireyselleştirilmesi ve değerlendirilmesine ayrılan kısımdır. Bu kısımda, tam üç bölüm boyunca, gürül gürül bir kaynaktan, falcı kadın beylik düşüncesi fışkırıp akar. Ne yazık ki, birkaç kısa örnekle yetinme zorundayız.

"Her duyumun, ve bunun sonucu yaşamın bütün öznel biçimlerinin derin özü, durumların *farklılığı* üzerine dayanır. ... Oysa yaşamın, *bütünlüğü içinde* [!] ne olduğuna gelince, yaşam duygusunu yükselten ve kesin uya-

rıları geliştiren şeyin, sürerlilik durumu değil, ama yaşamın bir durumundan bir başka durumuna geçiş olduğu, sözü pek uzatmadan [!] da gösterilebilir. ... *Deyim yerindeyse* devimsizlik sürerliği durumunda ve aynı denge koşulu içinde *gibi* kalan kendi kendine duyulur biçimde özdeş durum, doğası ne olursa olsun, varlık deneyimi bakımından büyük bir anlam taşımaz. ... Alışkı ve, *deyim yerindeyse,* alışkanlık, yaşamı bütün olarak ölümden farksız, ilgisiz ve duygusuz bir şey durumuna getirir. Ona, olsa olsa, bir çeşit olumsuz dirimsel hareket olarak, bir de cansıkıntısı işkencesi eklenir. ... Durgun bir yaşam içinde, bireyler ve halklar için, her türlü tutku, her türlü varlık ilgisi söner. *Ama bütün bu olayları açıklanabilir kılan şey, işte bizim ayrım yasamızdır.*"

Bay Dühring'in kendi tepeden tırnağa özgün sonuçlarını saptama hızı inanılacak gibi değil. Önce, gerçekçi felsefe diline çevrilmiş bir beylik düşünce: aynı sinirin sürekli uyarılması ya da aynı uyarının devamı, her siniri ve her sinir sistemini yorar; öyleyse, normal durumda, sinirsel uyarılarda kesinti ya da değişiklik olması gerekir: —bu, yıllardan beri, herhangi bir fizyoloji elkitabında okunabilir, ve her hamkafa bunu kendi öz deneyimi ilé bilir—. Bu eski yavanlık, hemen "*bizim* ayrım yasamız" durumuna dönüşmeden çok az önce: "bütün duyumların derin özü, durumların farklılığı üzerine dayanır" gizemli biçimi altında kopya edilmiş. Ve bu aynı yasa, eşitliğin güzelliğinin örneklerinden başka bir şey olmayan, öyle ki, en yüzeysel hamkafanın anlayışı için bile, hiç bir açıklamaya hiç bir gereksinme duymayan ve bu sözde-ayrım yasasına iletilmekten de bir atom açıklık kazanmayan bütün bir olaylar dizisini "adamakıllı açıklanabilir kılıyor".

Ama bu, henüz "*bizim* ayrım yasamız"ın köktenci niteliğini tamamen ortaya koymuş olmaktan çok uzaktır.

"Yaşam çağlarının ardarda gelişi ve buna bağlı olarak yaşam koşullarındaki değişikliklerin ortaya çıkışı, *bizim* ayrım ilkemizi aydınlığa çıkarmak için hiç de yabancı olmayan bir örnek verir. ... Çocuk, yeniyetme, genç, olgun insan, bu uğraklardan herbirindeki dirimsel duygularının yoğunluğunu, içinde bulundukları değişmez durumlarda, bu durumların birinden öbürüne geçiş dönemlerinde olduğundan daha az duyarlar."

Bu yetmez:

"Eğer daha önce tadılmış ya da yapılmış olan şeyin yinelenmesinin bir çekiciliği olmadığı gerçeği hesaba katılırsa, *bizim* ayrım yasamız daha uzakta bir uygulama alanı bulabilir."

Ve şimdi, geçmiş örneklerin başlangıç hizmeti gördükleri bunakça sözü, okur, kendi başına tasarlayabilir; kuşkusuz, Bay Dühring, kitabının sonunda utkun bir biçimde, şöyle haykırabilir:

"Yaşamın değerini ölçmek ve güçlendirmek için, ayrım yasası, hem teorik, hem de pratik bir biçimde işi sona erdiren bir durum kazandı!"

Bay Dühring, bu yasayı, okurlarının entelektüel değerini ölçmek için daha az önemli bulmuyor: okurlarının sadece eşekler ya da hamkafalılardan oluştuğunu sanıyor olsa gerek!

Daha ötede, bize şu son derece pratik yaşam kuralları veriliyor:

"Yaşama karşı tüm ilgiyi uyanık tutmanın çaresi [hamkafalılar ve hamkafalı olmak isteyenler için güzel görev!] tümü oluşturan çeşitli, *deyim yerindeyse,* temel ilgileri doğal öneller içinde geliştirmek ve birbiri yerine geçirmektir. Aynı zamanda, aynı durum için, tamamen yararsız ölü zamanların ortaya çıkmasını önleyecek biçimde, aşağı düzeyde ve karşılanmaları daha kolay uyarıcıların, daha yüksek uyarıcılar ve daha sürekli eylem-

lerle değiştirilebilmesi yolundaki kertelenmeden de yararlanmak gerekecektir. Öte yandan, toplumsal yaşamın normal akışı içinde doğal olarak ya da başka biçimde meydana gelen gerilimlerin keyfe bağlı olarak birikmelerini, zorlanmalarını, ya da buna karşıt bir sağduyuya aykırılıkla, en hafif hareketlerinden başlayarak karşılanmalarını ve böylece zevk verici bir gereksinmenin gelişmesi içinde engellemelerini önlemek de önem kazanacaktır. Doğal düzüne (*rythme*) saygı, burada, başka yerde de olduğu gibi, ölçülü ve nazik hareketin önkoşuludur. Herhangi bir durumun güzelliğini, doğa ya da koşullar vb. tarafından ona verilmiş bulunan önelin ötesine yaymak gibi olanaksız bir görev de üstlenilmemelidir," vb..

"Yaşamı tatmak" için, en tatsız yavanlıklar üzerinde kılıkırk yaran bir bilgiçlikten çıkarılmış bu cafcaflı hamkafa vahiylerini kendine kural edinecek yiğit, kuşkusuz "tamamen yetersiz ölü zamanlar"dan yakınamayacak. Bütün zamanını, zevklerini kurallar içinde hazırlamak ve düzenlemek için kullanacak, öyle ki, zevkin kendisi için, artık boş bir an bile kalmayacak.

Yaşamı, hem de bütünlüğü içinde tatmalıyız. Bay Dühring'in bize yasakladığı sadece iki şey var: birincisi "tütün kullanmanın pislikleri", ikincisi de "ince bir duyarlık bakımından genel olarak üzücü ya da kınanması gereken dürtüler uyandıran özelliklere sahip" içki ve yiyecekler. Ama ekonomi politik kitabında rakı (*schnaps*) damıtımını öylesine göklere çıkaran bir biçimde ululayan Bay Dühring, rakıyı bu içkiler arasına koyamaz; öyleyse onun, yasağının kapsamına sadece şarap ve birayı aldığı sonucunu çıkarma zorundayız. Eti de yasaklasa, o zaman gerçekçi felsefeyi, müteveffa Gustav Struve'nin üzerlerinde o kadar büyük bir başarıyla manevra yaptığı yüksekliklere — arı çocukluk tepelerine yükseltmiş olacak.

Ayrıca, Bay Dühring, içkiler konusunda biraz daha

eli açık olabilirdi. Statikten dinamiğe giden köprüyü, kendi öz itirafına göre, hiç bir zaman bulamamış bir adamın, biraz çok içen, ve sonra, bu kez dinamikten statiğe giden köprüyü, o da boş yere arayan bir zavallıya karşı hoşgörücü olmak için kuşkusuz her nedeni vardır.

ONİKİNCİ BÖLÜM

DİYALEKTİK NİCELİK VE NİTELİK

"VARLIĞIN temel mantıksal özgürlükleri üzerindeki önermelerin birincisi ve en önemlisi, *çelişkinin dışlanmasına* ilişkindir. Çelişki, bir gerçekliğe değil, ama ancak düşünceler bileşmesine ilişkin olabilecek bir kategoridir. Şeylerde, çelişki yoktur, ya da başka bir deyişle, gerçek (*effective*) olarak konmuş çelişki, anlamsızlığın doruğundan başka bir şey değildir. ... Karşıt bir yönde birbiriyle ölçüşen güçlerin uzlaşmaz karşıtlığı, dünyanın ve onu meydana getiren varlıkların varoluşundaki bütün eylemlerin temel biçimidir. Ama güçlerin, öğelerin ve bireylerin yönleri arasındaki bu çatışma, saçma çelişkiler fikri ile hiç mi hiç karışmaz. ... Burada, gerçek (*effective*)

çelişkinin gerçek (*réelle*) saçmalığının açık bir imgesi aracıyla, mantığın sözde gizemlerinin çoğu kez yaydığı sisleri dağıtmış, ve çelişki diyalektiği, yani uzlaşmaz karşıt evren şeması altında varsayılan bu çok kaba yontulmuş kukla için şurada burada saçılıp savrulan övgülerin yararsızlığını ortaya koymuş olduğumuz için kendimizi hoşnut sayabiliriz."

İşte *Felsefe Öğretimi* içinde diyalektik üzerine okunanın hepsi, aşağı yukarı bu. Buna karşı, *Eleştirel Tarih*'te, çelişki diyalektiği, ve onunla birlikte özellikle Hegel, büsbütün başka biçimde saldırıya uğrar.

"Hegel'in *Mantık*'ına ya da daha doğrusu Logos öğretisine göre, çelişik, gerçekte, diyelim özü gereği ancak öznel ve bilinçli bir şey olarak tasarlanabilen düşüncede değil, ama nesnel olarak varolan, ve deyim yerindeyse, ete kemiğe bürünmüş bir biçimde, şeylerin ve süreçlerin içinde bulunur; öyle ki, anlamsızlık, olanaksız bir düşünce bileşmesi olarak kalmaz, gerçek bir güç durumuna gelir. Saçmanın gerçekliği, hegelci mantık ve mantıksızlık birliğinin birinci iman maddesidir. ... Bir şey ne kadar çelişik ise, o kadar gerçektir, ya da, bir başka deyişle, bir şey ne kadar saçma ise, o kadar inanılmaya değer; yeni bir türetim bile olmayan, açınlama teolojisi ile mistikten alınmış bulunan bu bilge kuralı (*maxime*), diyalektik dedikleri ilkenin çırılçıplak dışavurumudur".

Bu iki parça içinde bulunan düşünce, "çelişki = anlamsızlıktır, öyleyse, gerçek dünyada bulunmaz" önerisinde özetlenir. Yeteri kadar sağduyu sahibi insanlar bakımından, bu önerme: doğru eğri, ve eğri de doğru olamaz apaçıklık değerini taşıyabilir. Ama diferansiyel hesap, sağduyunun karşı çıkmalarına takılıp kalmayarak, bazı koşullarda, doğru ile eğriyi gene de eşdeğer olarak koyar, ve doğru-eğri özdeşliği saçma karakteri üzerinde katılaşmış sağduyunun hiç bir zaman elde edemeyeceği

sonuçlar elde eder. Ve çelişki diyalektiği denilen şeyin, felsefede ilk Yunanlılardan günümüze kadar oynamış bulunduğu role göre, hatta Bay Dühring'den daha güçlü bir düşmanın bile, ona bir tek sav ve birçok küfürden daha başka kanıtlarla yanaşması gerekirdi.

Nesneleri dinginlik durumunda ve cansız, herbiri kendi başına, biri öbürünün yanında ve biri öbüründen sonra olarak düşündüğümüz sürece, kuşkusuz onlarda hiç bir çelişki ile karşılaşmayız. Burada kısmen ortak, kısmen farklı, hatta birbiriyle çelişik, ama, bu takdirde, farklı şeylere dağıtılmış ve bunun sonucu kendinde çelişki içermeyen bazı özgülükler buluruz. Bu gözlem alanı sınırları içinde, işimizi, alışılmış metafizik düşünce biçimi ile yürütebiliriz. Ama nesneleri, hareketleri, değişmeleri, yaşamları, birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileri içinde düşünmeye başladığımız andan başlayarak durum iyiden iyiye değişir. Burada birdenbire çelişkiler içine düşeriz. Hareketin kendisi bir çelişkidir; daha yalın mekanik yer değiştirmenin kendisi bile, ancak bir cisim, bir ve aynı anda, hem bir yerde, hem de bir başka yerde, hem bir ve aynı yerde olduğu ve hem de orada olmadığı için gerçekleşebilir. Ve hareket, işte bu çelişkinin sürekli olarak ortaya çıkma ve aynı zamanda çözülme biçimi içinde bulunur.

Öyleyse burada "şeylerde ve süreçlerde nesnel olarak varolan ve deyim yerindeyse ete kemiğe bürünmüş bir biçimde bulunan" bir çelişki ile karşı karşıyayız. Bu konuda Bay Dühring ne der? Kısaca, şimdiye kadar "ussal mekanikte kesin statik ile dinamik arasında hiç bir köprü" olmadığını ileri sürer. Okur, Bay Dühring'in bu gözde tümcesinin arkasında, ensonu şundan başka bir şeyin saklı olmadığını görür: metafizik olarak düşünen anlık (müdrike), dinginlik fikrinden hareket fikrine kesenkes gelemez, çünkü burada, yukardaki çelişki onun yo-

lunu keser. Ona göre, hareket, bir çelişki olmasından ötürü, düpedüz kavranılmaz bir şeydir. Ve bir yandan hareketin kavranılmaz niteliğini ileri sürerken, bir yandan da istemeye istemeye bu çelişkinin varlığını kabul eder; yani şeylerin ve süreçlerin kendinde, nesnel olarak varolan, üstüne üstlük, gerçek bir de güç olan bir çelişkinin bulunduğunu kabul eder.

Eğer daha yalın mekanik yer değiştirme, kendinde bir çelişki içeriyorsa, maddenin daha yüksek hareket biçimleri ile organik yaşam ve organik yaşamın gelişmesi, haydi haydi içerir. Yukarda yaşamın, en başta bir varlığın, her an, hem kendisi hem de bir başkası olmasına dayandığını görmüştük. Öyleyse yaşam da şeylerin ve süreçlerin kendinde varolan, ara vermeden ortaya çıkan ve çözülen bir çelişkidir. Ve çelişki biter bitmez, yaşam da biter, ölüm başgösterir. Aynı biçimde, düşünce alanında da çelişkilerden kurtulamayacağımızı, ve örneğin, içerden sınırsız insanî bilme yeteneği ile, bu yeteneğin dışardan hepsi de sınırlı, ve bilgileri de sınırlı olan insanlardaki gerçek varlığı arasındaki çelişkinin, bizim için, pratik bakımdan, hiç olmazsa sonsuz gelişme içinde, sonu olmayan kuşaklar dizisi içinde çözüleceğini görmüştük.

Yüksek matematiğin başlıca temellerinden birinin, bazı koşullarda, doğru ile eğrinin aynı şey olacakları olgusu olduğu gerçeğine daha önce değinmiştik. Yüksek matematik, ayrıca, gözlerimiz önünde kesişen çizgilerin, kesişme noktalarından sadece beş-altı santimetre ötede, paralel olarak, yani sonsuza kadar uzatılsalar bile, birbirleriyle kesişemeyecek çizgiler olarak görünecekleri çelişkisini de gerçekleştirir. Ve gene de, bu ve çok daha keskin başka çelişkiler ile birlikte, sadece doğru olmakla kalmayan, ama bayağı matematiğin hiç bir zaman elde edemeyeceği sonuçları elde eder.

Ama bayağı matematik de çelişkilerle doludur. Ör-

neğin, A'nın bir kökünün A'nın bir üssü olması gerektiği bir çelişkidir, ama gene de $A^{1/2} = \sqrt{A}$'dır. Eksi bir büyüklüğün bir şeyin karesi olması bir çelişkidir, çünkü kendi kendisiyle çarpılmış her eksi büyüklük artı bir kare verir. Öyleyse -1'in karekökü sadece bir çelişki değil, ama hatta saçma bir çelişki, gerçek bir anlamsızlıktır. Gene de, birçok durumda, $\sqrt{-1}$, doğru matematik işlemlerin zorunlu sonucudur; dahası var, eğer $\sqrt{-1}$ ile işlem yapmak yasaklansaydı, yüksek matematik olsun, bayağı matematik olsun, nerede olurdu?

Matematik bile, değişken büyüklüklerle uğraşarak, diyalektik alanına yanaşır, ve ona bu gelişmeyi kazandıranın diyalektik bir filozof, Descartes olması da dikkate değer. Değişken-olmayan büyüklükler matematiğine göre değişken büyüklükler matematiği ne ise, metafizik düşünceye göre diyalektik düşünce de odur. Ama bu durum, büyük matematikçiler yığınının, diyalektiği, sadece matematik alanda kabul etmesini, ve aralarından çoğunun, diyalektik yoldan elde edilmiş yöntemleri, tamamen eski, sınırlı metafizik yönteme göre iş görmeye devam etmek için kullanmasını hiç mi hiç engellemez.

Bay Dühring'in güçlerin karşıtlığı ve karşıt evren şeması üzerine daha bir ayrıntıya girmek, ancak bize bu konu üzerine, sadece *boş sözden* başka bir şey vermiş bulunsaydı olanaklı olurdu. Sözü edildikten sonra, bu uzlaşmaz karşıtlık, bize, eylem durumunda ne evren şemasında, ne de doğa felsefesinde bir kez bile gösterilmez, ve bu, Bay Dühring'in bu "dünyanın ve onu meydana getiren varlıkların varoluşundaki bütün eylemlerin temel biçimi" ile olumlu olarak ne yapacağını hiç mi hiç bilmediğinin en iyi itirafıdır. Gerçekten, Hegel'in "Varlık öğretisi", o çelişkiler durumunda değil, ama karşıt yönlerde devinen güçler yavanlığına kadar düşürüldükten

sonra, yapılacak en iyi şey, kuşkusuz bu beylik düşüncenin her uygulanışını bir yana bırakmaktır.

Bay Dühring'in anti-diyalektik öfkesini boşaltmasını sağlayan ikinci nokta, Marx'ın, ona diyalektiği sunan *Kapital*'idir.

"Diyalektik karışıklığın zorlama ve fikir bezeklerinin kendilerini gösterdikleri doğal ve anlaşılır mantık yokluğu. ... Şimdiye kadar yayımlanmış bulunan kısma, belirli bir görüş açısından ve genel bir biçimde [!], ünlü bir felsefî önyargıya göre, her şeyi herhangi bir şey, ve herhangi bir şeyi her şey içinde aramak gerektiği, ve bu fikir karışım ve karikatürünün sonucu olarak, her şeyin bir şey olduğu ilkesini uygulama zorundayız."

Ünlü felsefî önyargı üzerine sahip bulunduğu bu kavrayıcı görüş, tam da "insan ve Alman olarak konuşmak gerekirse, gerçekten iki son ciltte iyi olarak daha neyin geleceği bilinemez" diye yazdıktan yedi satır sonra, Bay Dühring'in, Marx'ın iktisadî felsefesinin "son"unun, giderek *Kapital*'in bundan sonraki ciltlerinin içeriğinin ne olacağını önceden kesinlikle bildirmesini sağlar.

Bununla birlikte, Bay Dühring'in yapıtları, kendilerini, bize içlerinde "çelişkinin nesnel olarak mevcut, ve deyim yerindeyse ete kemiğe bürünmüş bir biçimde bulunduğu" "şeyler"e ilişkinmiş gibi ilk kez olarak göstermiyor. Ama bu, onu, utkun bir davranış ile şöyle devam etmekten alıkoymaz:

"Gene de, sağlam mantığın kendi karikatürünü yeneceği önceden görülebilir bir şeydir. ... Diyalektik bilgiçlikler ve gizleme merakları, biraz sağduyusu kalmış hiç kimseye ... bu düşünce ve üslup biçimsizliğine kapılma isteğini vermeyecektir. Diyalektik budalalıkların son kalıntılarının ortadan kalkması ile birlikte, bu yutturmaca aracı ... aldatıcı etkisini yitirecek ... ve bu karmakarışık şeyler çekirdeğinin, bir kez arıtıldıktan sonra, en

iyi durumda ortaya, beylik düşünceler olmadığı zaman, beylik teori öğelerinden başka bir şey çıkarmadığı yerde, bir bilgelik izi bulmak için üzüntü çekmek gerektiğine artık kimse inanmayacaktır. Sağlam mantığı değerden düşürmeden [Marx'ın] zorlamaları[nı] *Logos* öğretisine göre çevirmek tamamen olanaksızdır."

Marx'ın yöntemi "kendisine inananlar için diyalektik mucizeler düzenlemek" imiş, vb..

Burada, henüz Marx'ın çalışmalarının iktisadî sonuçlarının doğruluğu ya da yanlışlığı değil, ama sadece Marx tarafından uygulanmış diyalektik yöntem sözkonusudur. Nedir ki, kesin olan bir şey var: *Kapital* okurlarının çoğu, gerçekte ne okuduklarını, ancak şimdi, üstelik Bay Dühring'den öğreneceklerdir. Ve bunlar arasında, 1867'de (*Ergänzungsblätter* III, *Heft* 3),* Marx'ın açındırmalarını, şimdi bunun zorunlu olduğunu söylediği gibi, önce Dühring diline çevirme zorunda kalmaksızın, kitabın içeriğini kendi çapındaki bir düşünür için görece ussal bir biçimde açıklamaya henüz yetenekli olan Bay Dühring'in kendisi de var. Her ne kadar, daha o zamandan, Marx'ın diyalektiğini Hegel'in diyalektiği ile özdeşleştirmek düşüncesizliğini göstermişse de, gene de yöntem ile onun elde edilmesini sağladığı sonuçlar arasında ayrım yapma ve birinciyi batırmanın ikincileri çürütme demek olmadığını anlama yetisini henüz yitirmemişti.

Herhalde Bay Dühring'in en şaşkınlık verici savı, Marx'ın bakış açısına göre, "sonunda her şeyin bir şey olduğu", öyleyse Marx için, örneğin kapitalistler ile ücretlilerin, feodal, kapitalist ve sosyalist üretim biçimlerinin "hep bir olduğu"; eninde sonunda, Marx ile Bay Dühring'in, kuşkusuz, "hep bir" oldukları savıdır. Böylesine

* Dühring'in, Marx'ın *Kapital*'i üzerindeki makalesi 1867 yılında, *Ergänzungsblätter zur Kenntnis der Gegenwart*, c. III, n° 3, s. 182-186 içinde yayımlanmıştı. —*Ed.*

budalaca zırzopluk olanağını açıklamak için, sadece diyalektik sözcüğünün, Bay Dühring'i, belirli bir fikir karikatür ve karışımı sonucu, sonunda, söylediği ve yaptığı her şeyin *"hep bir olduğu"* bir sorumsuzluk durumuna düşürdüğünü kabul etmekten başka bir çare yok.

Burada Bay Dühring'in "*benim* büyük üsluplu tarih yazma biçimim" ya da "Hume'ün bilginler ayaktakımı dediği mikrolojik ayrıntıda bir yanlışlık bildirimini onurlandırma alçakgönüllülüğünü göstermeksizin tür ve tipin hesabını gören yöntem; bu daha yüksek ve daha soylu üslup yöntemi, eksiksiz doğruluğun çıkarları ve meslekten olmayan okura karşı olan ödevler ile bağdaşan tek yöntemdir" dediği şeyin bir örneği karşısında bulunuyoruz.

Büyük üsluplu tarihsel betimleme ile tür ve tipin kısaca hesabını görme, Bay Dühring için gerçekten çok elverişlidir, çünkü bu onun bütün belirli olayları mikrolojik olarak savsaklama, onları sıfıra eşit sayma, ve bir tanıtlama yapma yerine, genel formüllerle yetinme, ve sadece yıldırımlarıyla doğrulama ya da ezme yolunu tutmasını sağlar. Düşmana hiç bir gerçek dayanak noktası vermemek, ve böylece ona, kendini büyük üsluplu ve kısa savlar içine atmak, genel formüller içinde dağılmak, ve sonunda, bu kez Bay Dühring'i yıldırımla vurulmuşa döndürmekten, kısacası, söylendiği gibi, topu ona geri göndermekten, herkesin hoşuna gitmeyen bu işten başka hiç bir yanıt olanağı bırakmamak da ek bir üstünlüktür. İşte bu yüzden, bize, Marx'ın cehennemlik *Logos* öğretisinden hiç olmazsa iki örnek vermek üzere, istisnaî olarak, yüksek ve soylu üslubu bırakmasından ötürü, Bay Dühring'e gönül borcu duymamız gerekiyor.

"Örneğin, Hegel'in, bir yatırımın, belirli bir sınıra ulaştığı zaman, bu yalın nicelik artışıyla sermaye durumuna dönüşmesi sonucunu veren niceliğin niteliğe dönüştüğü yolundaki o bulanık ve karışık fikrini canlandırmak

ne kadar gülünç!"

Kabul etmek gerekir ki, Bay Dühring'in bu "arıtılmış" sunuşunda, sorun oldukça tuhaf bir görünüş alıyor. Öyleyse, bu sorunun, aslında Marx'ta nasıl bir görünüşe sahip bulunduğuna bakalım. Sayfa 313'te (*Kapital*'in 2. baskısı),* Marx, değişmeyen sermaye, değişen sermaye ve artı-değer üzerindeki irdelemeye öngelen irdelemede: "Eldeki her para ya da değer, keyfî olarak sermayeye dönüştürülemez. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için, para ya da meta sahibi bireyin elinde, belli asgarî miktarda bir para ya da değişim-değerinin bulunması gerekir."* sonucunu çıkarır.

O zaman örnek olarak, sanayiin herhangi bir kolunda, kendisi için, yani ücretinin değerini üretmek için sekiz saat, ve kapitalist için, onun cebine giren artı-değeri üretmek için de dört saat çalışan işçinin durumunu alır. Ondan sonra, birinin, eğer işçilerinden biri kadar yaşayabilmek için yeterli artı-değeri her gün cebine indirmek istiyorsa, iki işçiyi hammadde, çalışma araçları ve ücretle donatmasını sağlayan bir değer niceliğine sahip olması gerekir. Ve kapitalist üretim, amaç olarak, sadece yaşamanın sağlanmasını değil, ama zenginlik artışını gözettiği için, bizim adamımız, iki işçisiyle birlikte, hiç bir zaman bir kapitalist olamaz. Bayağı bir işçiden iki kat daha iyi yaşamak ve üretilen artı-değerin yarısını yeni baştan sermaye durumuna dönüştürmek için, adamımızın sekiz işçi çalıştırması, öyleyse daha şimdiden yukarda kabul edilen değer niceliğinin dört katına sahip olması gerekirdi. Ancak bundan sonra, ve herhangi bir küçük değer niceliğinin sermaye durumuna dönüşmek için yeterli olmadığı, ama bu dönüşüm için, her gelişme dönemi ve her sanayi kolunun belirli en düşük sınırlara sahip

* *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 332. —*Ed.*

bulunduğu gerçeğini aydınlatma ve temellendirmeye yönelik başka açındırmalar arasında, Marx, şöyle yazar:

"Hegel'in *Mantık*'ında keşfettiği yasanın doğruluğu, doğa bilimlerinde olduğu gibi burada da görülür: sırf nicel farklılıklar bir noktadan sonra nitel değişikliklere dönüşürler."*

Ve şimdi, Bay Dühring'in, sayesinde, Marx'a söylediğinin tersini söylettiği yüksek ve soylu üsluba hayran olun. Marx şöyle diyor: bir değer niceliğinin, ancak koşullara göre farklı, ama her özel durumda belirli en düşük bir büyüklüğe vardıktan sonra sermaye durumuna dönüşebilmesi olgusu, Hegel yasasının bir *doğruluk kanıtıdır.* Bay Dühring, ona şöyle dedirtiyor: Hegel yasasına göre, nicelik niteliğe dönüştüğü *için, "bunun sonucu,* bir yatırım, belirli bir sınıra vardığı zaman ... sermaye olur". Yani tam karşıtı.

"Eksiksiz doğruluk" ve "meslekten olmayan okura karşı olan ödevler" yararına bu yanlış alıntılar yapma alışkısı, Bay Dühring'in, Darwin sorununu nasıl işlediğini gördüğümüzden bu yana, bize yabancı değil. Bu alışkı gitgide gerçekçi felsefenin bir iç zorunluluğu olarak görünür ve kuşkusuz "çok kestirme bir yöntem"dir. Burada sadece hammaddeler, çalışma araçları ve ücretler durumundaki yatırım sözkonusu olduğu halde, Bay Dühring'in, sanki Marx herhangi bir "yatırım"dan sözediyormuş gibi davranmasını, ve böylece, Marx'a sukatılmadık bir saçmalık söyletmesini bir yana bırakalım. Ama, o, bunu yaptıktan sonra, kendi ürettiği saçmalığı bir de *gülünç* bulma cüretini gösterir; üzerinde gücünü denemek için düşsel bir Darwin yaratmış bulunduğu gibi, burada da düşsel bir Marx yaratır. Gerçekten "büyük üsluplu tarih yazma biçimi"!

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 333. —*Ed.*

Yukarda, evren şemasında, nicel değişmenin bazı noktalarında birdenbire nitel bir dönüşümün meydana geldiği o hegelci ölçü ilişkileri düğüm çizgisi ile, Bay Dühring'in küçük bir mutsuzluğa uğradığını görmüş bulunuyoruz: bir güçsüzlük anında, Bay Dühring, onu kabul etmiş ve uygulamıştı. Orada en ünlü örneklerden birini, normal hava basıncı altında, 0° C'de sıvı durumundan katı duruma, ve 100° C'de sıvı durumundan gaz durumuna geçen suyun, o iki dönüm noktasında, sadece ısıdaki nicel değişikliğin, suda nitel olarak değişik bir durum meydana getirmesi biçiminde, topaklanma durumlarındaki dönüşüm örneğini vermiştik.

Bu yasayı tanıtlamak için doğadan ya da insan toplumundan daha böyle yüzlerce benzer olgu çıkartabilirdik. Böylece, Marx'ın *Kapital*'inde, bütün bir dördüncü kısım (elbirliği, işbölümü ve manüfaktür, maşinizm ve büyük sanayi alanında nispî artı-değer üretimi), nicel bir dönüşümün, şeylerin niteliğini, ve aynı biçimde, nitel bir dönüşümün de niceliğini değiştirdiği, yani Bay Dühring'in o hiç sevmediği deyimi kullanmak gerekirse, niceliğin niteliğe, niteliğin de niceliğe dönüştüğü sayısız durumları inceler. Örneğin, birçok bireyin elbirliğinin, birçok gücün birleşmiş bir güç halinde kaynaşmasının, Marx gibi konuşmak gerekirse, kendini oluşturan güçler toplamından esas olarak farklı "yeni bir gizilleşmiş güç" meydana getirmesi olgusunu analım.

Bay Dühring tarafından eksiksiz doğruluk yararına kendi karşıtına döndürülen aynı parçada, Marx, ayrıca, şu gözlemi de yapıyordu:

"Modern kimyada, ilk kez, Laurent ve Gerhardt tarafından geliştirilmiş olan molekül teorisi de, temel olarak bu yasaya dayanır."*

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 333, not. —*Ed.*

Ama Bay Dühring için ne önemi var? O bilmiyor muydu ki:

"Bilimsel düşünce biçiminin son derece modern öğeleri, tam da Bay Marx'la hasmı Lassalle'da olduğu gibi, yarı-bilim ile biraz da felsefe kırıntısının göstermelik bir bilginin yufka bagajını oluşturdukları yerde eksiktir", oysa Bay Dühring'de, temelde, "mekanik, fizik ve kimyada gerçek bilim tarafından saptanmış başlıca olgular" vb. var. — Nasıl var, görmüş bulunuyoruz! Ama başkalarını da bir yargıda bulunabilecek bir duruma getirmek için, Marx tarafından notunda sözü edilen örneği biraz daha yakından inceleyeceğiz.

Gerçekte burada, daha şimdiden birçoğu bilinen, ve herbirinin kendi öz cebirsel bileşim formülü bulunan karbon bileşmeleri homolog dizileri sözkonusudur. Eğer, örneğin, kimyada olduğu gibi, bir karbon atomunu C ile, bir hidrojen atomunu H ile, bir oksijen atomunu O ile, ve her bileşme içinde bulunan karbon atomları sayısını da n ile gösterirsek, bu dizilerden birkaçı için molekül formüllerini şöyle yazabiliriz:

$C_n H_{(2n+2)}$ — Normal parafinler dizisi.
$C_n H_{(2n+2)} O$ — Primer alkoller dizisi.
$C_n H_{2n} O_2$ — Tek bazlı yağlı asitler dizisi.

Örnek olarak bu dizilerden sonuncusunu alalım ve sırasıyla n=1, n=2, n=3, vb. koyalım, (izomerilileri hesaba katmazsak) şu sonuçları elde ederiz:

CH_2O_2 — formik asit — kaynama noktası 100°; ergime noktası 1°.

$C_2H_4O_2$ — asetik asit — kaynama noktası 118°; ergime noktası 17°.

$C_3H_6O_2$ — propiyonik asit — kaynama noktası 140°; ergime noktası — —.

$C_4H_8O_2$ — bütirik asit — kaynama noktası 162°; ergime noktası — —.

$C_5H_{10}O_2$ — valerianik asit kaynama noktası 175°; ergime noktası — —.

vb., ancak 80°de eriyen ve kaynama noktası olmayan, çünkü ayrışmaksızın gaz haline geçemeyen $C_{30}H_{60}O_2$'ye, melissik asite kadar.

Böylece burada, öğelerin ve hep aynı oran içinde, yalın nicel katılma yoluyla oluşmuş, nitel bakımdan farklı bir cisimler dizisi görüyoruz. Bileşimin bütün öğeleri eşit bir oranda nicelik değiştirdikleri yerde, bu olgu, kendini en açık biçimde gösterir; normal parafinler $C_nH_{(2n+2)}$ için olduğu gibi: en alçak metandır, CH_4, bir gaz; bilinenler içinde en yüksek de, 21°'de eriyen ve ancak 278°'de kaynayan renksiz kristaller oluşturan katı haldeki hegzadekan, $C_{16}H_{34}$. Her iki dizide de, her yeni üye, bir önceki üyenin molekül formülüne CH_2, yani bir karbon ve iki de hidrojen atomu eklenmesiyle meydana gelir, ve molekül formülündeki bu nicel değişme, her kez nitel bakımdan farklı bir cisim üretir.

Ama bu diziler, özellikle meydanda olan bir örnekten başka bir şey değildirler; kimyada hemen her yerde, daha çeşitli azot oksitleri ya da çeşitli fosfor veya kükürt asit oksitleri ile birlikte, "niceliğin niteliğe nasıl dönüştüğü", ve Hegel'in o sözde bulanık ve karışık fikrinin, Bay Dühring dışında kimse karışık ve bulanık kalmaksızın, şeyler ve süreçler içinde, deyim yerindeyse, ete kemiğe bürünmüş olarak nasıl bulunduğu görülebilir. Ve eğer Marx, bu nokta üzerine dikkati çeken ilk kişi ise, ve eğer Bay Dühring bu uyarıyı anlamadan okumuşsa (yoksa bu müthiş cinayeti cezasız bırakmazdı), bu kadarı, hatta Dühring'in övüngen doğa felsefesi üzerine geriye doğru bir göz bile atmaksızın, "bilimsel düşünce biçiminin son derece modern kültür öğeleri"nin kimde, Marx'ta mı, yoksa Bay Dühring'de mi eksik olduğunu, ve "kimya tarafından ... saptanmış başlıca olgular" bilgisinin kimde bulunmadığını ortaya koymaya yeter.

Bitirmek için, niceliğin niteliğe dönüşümü yararına

bir tanığa daha başvuracağız: Napoléon'a. O, atları kötü, ama disiplinli Fransız süvarisinin, tek tek savaş bakımından o çağın sözgötürmez bir biçimde en iyisi, ama disiplinsiz Memlûk'lere karşı savaşını şöyle anlatır:

"İki Memlûk, üç Fransızdan kesenkes üstündü; 100 Memlûk ile 100 Fransız birbirine denkti; 300 Fransız 300 Memlûk'ten çoğu kez üstündü; 1.000 Fransız 1.500 Memlûk'ü her zaman yeniyordu."*

Tıpkı Marx'ta, sermaye durumuna dönüşmesinin olanaklı olması için, değişim-değeri tutarının, değişken de olsa, belirli bir büyüklüğünün zorunlu olması gibi, Napoléon'da da, kapalı düzen ve yöntemli kullanıma dayanan disiplin gücünün kendini gösterebilmesi, ve hatta daha iyi atlara sahip, binicilik ve savaşta daha usta, ve en azından kendisi kadar yürekli, daha büyük bir düzensiz süvariler yığınını yenecek kadar büyüyebilmesi için, belirli bir büyüklükteki bir süvari birliği zorunluydu. Ama Bay Dühring'e karşı bu neyi kanıtlar? Napoléon, Avrupa'ya karşı savaşımında kötü bir biçimde yenilmedi mi? Bozgun üstüne bozguna uğramadı mı? Hem de neden? Sırf Hegel'in bulanık ve karışık fikrini süvari taktiğine sokmuş olduğu için!

* *Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits à Sainte-Hélène, par les généraux qui ont partagé sa captivité, et publiés sur les manuscrits entièrement corrigés de la main de Napoléon*, c. I, general comte de Montholon tarafından yazılmış, Paris 1823, s. 262. —*Ed.*

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİYALEKTİK YADSIMANIN YADSINMASI

"BU TARİHSEL taslak [İngiltere'de sermayenin ilkel denilen birikiminin oluşması], gene de Marx'ın kitabında nispeten en iyi olan şeydir, ve eğer derin-bilgin koltuk değneğinden başka, bir de diyalektik koltuk değneğine dayanmasaydı, daha da iyi olabilir. Gerçekten, daha iyi ve daha açık araçların yokluğunda, burada ebe kadın görevini yapması ve geçmişin bağrından geleceği doğurtması gereken şey, Hegel'in yadsımanın yadsınmasıdır. Bireysel mülkiyetin, gösterilen biçimde, 16. yüzyıldan sonra ortadan kalkmasının tamamlanması, birinci yadsımadır. Bu yadsıma, önce yadsımanın yadsınması, sonra da 'bireysel mülkiyet'in, ama toprak ve iş araçları-

nın ortak sahipliği üzerine kurulu, daha yüksek bir biçim altında canlandırılması olarak nitelendirilen bir ikinci yadsıma ile izlenecektir. Eğer bu yeni 'bireysel mülkiyet', Bay Marx'ta, 'toplumsal mülkiyet' olarak da adlandırılıyorsa, bunun nedeni, Hegel'in, içinde çelişkinin kaldırılması, yani sözcük oyununu izlemek gerekirse, korunması olduğu kadar aşılması da gereken yüksek birliğinin işte burada ortaya çıkmasıdır. ... Öyleyse mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi, dış ve maddesel ilişkileri içinde tarihsel gerçekliğin, deyim yerindeyse, otomatik sonucudur. ... Yadsımanın yadsınması gibi hegelci martavallara inanarak, aklıbaşında bir adam için toprağın ve sermayenin ortaklaşa kullanılması zorunluluğuna kandırılmak güç olacaktır. ... Marx'ın fikirlerinin bulanık belirsizliği, hegelci diyalektik ile bilimsel temel olarak bol bol nasıl kafa yorulabileceğini, ya da daha doğrusu bu işten akılsızlık olarak zorunlulukla neyin çıkacağını bilen kimseyi zaten şaşırtmayacaktır. Bu oyunlardan hiç bir şey anlamayan kimse içinse, Hegel'de, birinci yadsımanın din kitabındaki ilk günah kavramı, ve ikinci yadsımanın da kurtarmaya götüren daha yüksek bir birlik olduğunu açıkça belirtmek gerekir. Olguların mantığı, ne de olsa din alanından alınmış bu gülünç andırışma üzerine temellendirilmemelidir. ... Bay Marx, aynı zamanda, hem bireysel, hem de toplumsal olan mülkünün bulanık evreninde gönül huzuru ile yaşar ve derin diyalektik bilmeceyi çözme işini yandaşlarına bırakır."

Bay Dühring işte böyle konuşur.

Demek ki, Marx, toplumsal devrimin toprak ve emek tarafından yaratılmış üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine dayanan bir toplum kuruluşunun zorunluluğunu, Hegel'in yadsımanın yadsınmasına başvurmadan tanıtlayamaz; ve sosyalist teorisini dinden alınmış bu gülünç andırışma üzerine dayandırarak gelecekteki toplumda,

kaldırılmış çelişkinin üstün hegelci birliği olarak, aynı zamanda, hem bireysel, hem de toplumsal bir mülkiyetin egemen olacağı sonucuna varır.

Başlamak için yadsımanın yadsınmasını bir yana bırakalım ve "aynı zamanda hem bireysel, hem de toplumsal mülkiyet"i ele alalım. Bay Dühring, bu mülkiyeti, "bulanık evren" olarak nitelendirir ve bu konu üzerinde gerçekten haklı olması da dikkate değer. Ne yazık ki, bu bulanık evrende yaşayan Marx değil, ama gene Bay Dühring'in ta kendisidir. Gerçekten, tıpkı daha yukarda hegelci "sayıklama" yöntemindeki ustalığı sayesinde, *Kapital*'in henüz tamamlanmamış bulunan ciltlerinin neyi içermesi gerektiğini kolayca saptayabildiği gibi, burada da Marx'ı, üzerinde tek sözcük bile söylemediği yüksek bir mülkiyet birliğini ona malederek, Hegel'e göre kolayca düzeltebilir.

Marx şöyle der:

"Bu, yadsımanın yadsınmasıdır. Bu, üretici için özel mülkiyetin yeniden kurulması değildir, ancak ona, kapitalist dönemde edinilen elbirliği ve, toprak ile üretim araçlarının ortak sahipliği temeline dayanan kişisel mülkiyeti sağlar. Kişisel emekten doğan dağınık özel mülkiyetin, kapitalist özel mülkiyete dönüşmesi, halen toplumsallaşmış üretime fiilen dayanan kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesinden kuşkusuz kıyaslanamayacak kadar daha uzun süreli, daha şiddetli ve çetin bir süreçtir."*

Hepsi bu. Demek ki, mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi aracıyla ortaya çıkan durum, bireysel mülkiyetin, ama toprak ve emek tarafından üretilmiş üretim araçlarının toplumsal mülkiyet *temeli üzerinde* yeniden kurulması olarak belirleniyor. Anlamasını bilen herkes

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 804-805. —*Ed.*

için, bu, toplumsal mülkiyetin toprak ve öbür üretim araçlarını, ve bireysel mülkiyetin de ürünleri, yani tüketim nesnelerini kapsamına aldığı anlamına gelir. Ve sorunu altı yaşındaki çocukların bile anlayabileceği bir duruma getirmek için, Marx, 56. sayfada, "kendi işlerini ortak üretim araçları ile gören ve bütün bireylerin kendi işgüçlerini bilinçli olarak o topluluğun birleşik işgücü olarak kullanan, özgür insanlardan kurulmuş bir topluluk tablosu."*

"Bizim topluluğumuzun toplam ürünü, toplumsal bir üründür. Bunun bir kısmı yeni üretim araçları olarak iş görür ve *toplumsallığı devam eder.* Ama öteki kısmı, *üyelerce yaşamı sürdürme aracı olarak tüketilir.*"**

İşte, hatta Bay Dühring'in hegelleştirilmiş beyni için bile, yeteri kadar açık sözler.

Aynı zamanda hem bireysel, hem de toplumsal mülkiyet, bu ikircil ve karışık uydurmaca, Hegel diyalektiğinden zorunlu olarak çıkan bu akılsızlık bu bulanık evren, Marx'ın, çözümü işini yandaşlarına bıraktığı bu derin diyalektik bilmece, bir kez daha, Bay Dühring'in özgür bir yaratı ve kuruntusundan başka bir şey değildir. Marx, sözümona hegelci niteliğiyle, yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak, gerçek bir yüksek birlik sağlama zorundadır, ve bunu, Bay Dühring'in hoşuna gidecek gibi yapmadığından, o da bir kez daha, eksiksiz doğruluk yararına, kendini yüksek ve soylu üsluba, *biçime* kaptıracak, Marx'a, açıkça, Bay Dühring'in kişisel üretimi olan şeyler söyletecektir. İstisna niteliğinde de olsa, doğru bir alıntı yapmakta bile adamakıllı yeteneksiz olan bir adam, istisnasız olarak doğru alıntılar yapan, ama işte tam da böyle yapmakla "alıntı yaptıkları yazarlardan her birinin fikir bütünü üzerindeki kavrayıcı görüş eksikliklerini

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 99-100. —*Ed.*
** *Ibid.*, s. 100; İtalikler Engels'in. —*Ed.*

iyi saklayamayan" başka kimselerin "derin bilgi tuhaflıkları" karşısında kendini ahlâksal öfkeye pekâlâ kaptırabilir. Bay Dühring haklı. Yaşasın büyük üsluplu tarihsel betimleme!

Şimdiye kadar, Bay Dühring'e özgü direngen yanlış alıntılar pratiğinin, hiç değilse iyi niyetli olduğu veya tam bir anlayış yeteneksizliğine, ya da her zaman şöyle böyle yapılmış olarak da nitelense, büyük üsluplu tarihsel betimlemeye özgü bir alışkıya, bellekten aktarma alışkısına dayandığı varsayımından hareket ettik. Ama öyle görünür ki, Bay Dühring'de de niceliğin niteliğe döndüğü noktaya gelmiş bulunuyoruz. Çünkü eğer, ilk olarak, Marx'ın parçasının son derece açık ve üstelik aynı kitabın hiç bir yanlış anlamaya elverişli olmayan bir başka parçasıyla tamamlanmış olduğunu; ikinci olarak, ne *Ergänzungsblätter*'lerde bulunan *Kapital*'in yukarda sözü geçen eleştirisinde, ne de *Eleştirel Tarih*'in birinci baskısının içerdiği eleştiride, Bay Dühring, o "aynı zamanda hem bireysel, hem de toplumsal mülkiyet" ucubesini keşfetmediğini, ama onu sadece ikinci baskıda, yani üçüncü okumada bulduğunu; sosyalist anlamda yeniden elden geçirilip düzeltilmiş bu ikinci baskıda, Bay Dühring'in Marx'a, karşılık olarak "iktisadî ve hukuksal taslağını kitabında çizdiğim iktisadî komün"ü o kadar utkun bir davranış ile sunabilmek için —ve yaptığı da budur—, toplumun gelecekteki örgütlenmesi üzerine olanaklı olan en budalaca sözleri söyletmek gereksinmesinde olduğunu düşünürsek — eğer bütün bunlar düşünülürse, tek bir sonuç kendini zorla kabul ettirir: Bay Dühring, bizi, burada, Marx'ın düşüncesini "koruyucu olarak genişletme" —ama Bay Dühring için koruyucu olarak— niyeti beslediğini kabul etmeye hemen hemen zorlar.

Yadsımanın yadsınması, Marx'ta ne rol oynar? Marx, 791. ve izleyen sayfalarda,* sermayenin ilkel denilen biri-

kiminin, daha önceki 50 sayfayı dolduran iktisadî ve tarihsel irdelemesinin sonuçlarını toplar. Kapitalist çağdan önce, hiç değilse İngiltere'de, temel olarak, işçinin kendi üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetine dayanan küçük işletme vardı. Sermayenin ilkel denilen birikimi, burada, bu dolaysız üreticilerin mülksüzleştirilmesine (*expropriation*), yani kişisel çalışmaya dayanan özel mülkiyetin yıkılmasına dayandı. Eğer bu olanaklı olduysa, bunun nedeni, sözkonusu küçük işletmenin ancak üretim ve toplumun doğal ve dar sınırları ile bağdaşır olması ve bunun sonucu, belirli bir düzeyde, kendi yok oluşunun maddî araçlarını meydana getirmesidir. Bu yok oluş, bireysel ve dağınık üretim araçlarının toplumsal olarak birarada toplanmış araçlar durumuna dönüşümü, sermayenin tarih-öncesini oluşturur. Emekçiler, proleterlere ve emekçilerin iş araçları sermaye durumuna dönüştükten, kapitalist üretim biçimi ayaklarını yere bastıktan sonra, emeğin bundan sonraki toplumsallaşması ve toprağın ve öbür üretim araçlarının bundan sonraki dönüşümü, yani özel mülk sahiplerinin bundan sonraki mülksüzleştirilmesi, yeni bir biçim alır.

"Şimdi mülksüzleştirilecek olan kimse, artık, kendi hesabına çalışan emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren kapitalisttir. Bu mülksüzleştirme, kapitalist üretimin kendi içinde taşıdığı yasaların işlemesiyle, sermayenin merkezileşmesi ile gerçekleşir. Bir kapitalist, daima birçoklarının başını yer. İş sürecinin gitgide boyutları büyüyen kooperatif şekli, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi, iş araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir iş araçlarına dönüştürülmesi, bütün iş araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla sağlanan tasar-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 802-805. —*Ed.*

ruf, bütün insanların dünya pazarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ile elele gider. Bu dönüşüm sürecinin bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki devamlı azalmayla birlikte, sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü de alabildiğine artar; ama gene bununla birlikte, sayıları sürekli artan, kapitalist üretim sürecinin bizzat kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının başkaldırmaları da genişler, yaygınlaşır. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi egemenliği altında fışkırıp boy atan üretim biçiminin ayakbağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları bir noktaya ulaşır. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler."*

Ve, şimdi, okuyucuya soruyorum: diyalektik karışıklığın zorlamaları ve entelektüel bezekleri nerede, sonunda her şeyin bir şey olduğu sonucunu veren fikirler karışım ve karikatürü nerede, inanç sahipleri için diyalektik mucizeler nerede, Marx'ın, Dühring'e göre, onlar olmaksızın açındırmasını yapma başarısını gösteremeyeceği hegelci *Logos* öğretisinin diyalektik gizleme merakları ve zorlamaları nerede? Marx, sadece tarih aracıyla tanıtlar, ve burada kısaca şu olguları özetler: vaktiyle küçük işletme kendi evrimi ile kendi yok oluşunun, yani küçük mülk sahiplerinin mülksüzleştirilmesinin koşullarını nasıl zorunlu olarak yarattıysa, bugün de kapitalist üretim biçimi, kendisini yıkıma uğratacak maddesel koşulları tıpkı öyle yaratmıştır. Süreç, tarihsel bir

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 804. —*Ed.*

süreçtir, ve eğer aynı zamanda diyalektik ise, bu, Bay Dühring için ne kadar cansıkıcı olursa olsun, Marx'ın suçu değildir.

Marx, ancak iktisadî ve tarihsel tanıtlamasını bitirdikten sonradır ki, şöyle devam eder:

"Kapitalist üretim biçiminin ürünü olan kapitalist mülk edinme biçimi, kapitalist özel mülkiyeti yaratır. Bu, mülk sahibinin emeğine dayanan kişisel özel mülkiyetin ilk yadsımasıdır. Ama, kapitalist üretim, bir doğa yasasının kaçınılmaz zorunluluğu ile kendi yadsınmasını doğurur. Bu, yadsımanın yadsınmasıdır."* vb., arkası için daha yukardaki alıntıya bakınız.**

Demek ki, süreci, yadsımanın yadsınması biçiminde nitelendirirken, Marx, sürecin tarihsel zorunluluğunu bu niteleme ile tanıtlamayı düşünmez. Tersine: gerçekte, sürecin kısmen nasıl gerçekleştiğini, kısmen de mutlak olarak nasıl gerçekleşeceğini tarih aracıyla tanıtladıktan sonradır ki, Marx bu süreci, ayrıca, belirli bir diyalektik yasaya göre gerçekleşen bir süreç olarak nitelendirir. Hepsi bu. Öyleyse, Bay Dühring, yadsımanın yadsınmasının geçmişin bağrından geleceği doğurtarak burada ebe kadın görevi göreceğini, ya da Marx'ın bizi toprak ve sermaye ortaklığının (Bay Dühring'in ete kemiğe bürünmüş bir çelişkisi) bir zorunluluk olduğuna inandırmak için, bizden yadsımanın yadsınmasına saygı göstermemizi istediğini ileri sürdüğü zaman, bir kez daha Bay Dühring'in temelsiz bir varsayımı ile karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz demektir.

Diyalektiği, Bay Dühring'in yaptığı gibi, diyelim biçimsel mantık ya da temel matematik üzerine sınırlı bir fikir edinilebildiği biçimde, katıksız bir tanıtlama aleti olarak almak, diyalektiğin içyüzünü kavramakta tam bir

* *Ibid.*, s. 804. —*Ed.*
** Bkz: s. 226. —*Ed.*

eksikliktir. Biçimsel mantık bile, her şeyden önce, yeni sonuçları bulmak, bilinenden bilinmeyene geçmek için bir yöntemdir, ve bu, ayrıca, mantığın dar ufkunu parçalayarak, daha geniş bir dünya görüşünün tohumunu içinde saklayan diyalektik için de, ama çok daha yüksek bir anlamda, böyledir. Matematikte de aynı ilişki bulunur. Temel matematik, değişmeyen büyüklükler matematiği, hiç değilse esas olarak, biçimsel mantık sınırları içinde devinir; sonsuz küçük *(infinitésimal)* hesabının en önemli bölümünü oluşturduğu değişen büyüklükler matematiği, aslında matematik ilişkilere diyalektiğin uygulanmasından başka bir şey değildir. Arı tanıtlama, yöntemin yeni araştırma alanlarına birçok uygulanışı karşısında, burada belli bir biçimde arka plana geçer. Ama, diferansiyel hesabın ilk tanıtlamalarından başlayarak, yüksek matematiğin hemen bütün tanıtlamaları, titiz bir biçimde konuşmak gerekirse, temel matematik bakımından yanlıştır. Diyalektik planda elde edilen sonuçlar, buradaki durumda olduğu gibi, biçimsel mantık aracıyla tanıtlanmak istenince, başka türlü olamaz. Bay Dühring gibi katılaşmış bir metafizikçiye, neyi olursa olsun, sadece diyalektik aracıyla tanıtlamaya kalkmak boşuna çaba olur, tıpkı sonsuz küçük hesap ilkelerini zamanlarının matematikçilerine tanıtlamaya kalkmanın Leibniz ve öğrencileri için boşuna çaba olduğu gibi. Diferansiyel, o matematikçilerde, göreceğimiz gibi, içinde diferansiyelin de bir rol oynadığı yadsımanın yadsınmasının Bay Dühring'de neden olduğu kargaşalıkların tıpkısını uyandırıyordu. O baylar, bu arada ölmedikleri ölçüde, inandırıldıkları için değil, ama sonuçlar hep doğru çıktığı için, sonunda surat asarak boyun eğdiler. Bay Dühring, kendisinin de söylediği gibi, daha ancak kırkında; eğer dilediğimiz kadar uzun yaşarsa, onun başına da aynı macera gelebilir.

Ama Bay Dühring'in varlığını bu derecede ziyan

eden ve onda hıristiyanlıktaki Kutsal-Ruha karşı günah ile aynı bağışlanmaz suç rolünü oynayan o korkunç yadsımanın yadsınması nedir peki? — Eski idealist felsefenin onu altında sakladığı ve Bay Dühring yapısındaki iflâh olmaz metafizikçilerin orada saklamakta yarar görmeye devam ettikleri gizemli karışık şeyler yığını ortadan kalkar kalkmaz, bir çocuğun bile anlayabileceği, her yerde ve her gün olan çok yalın bir şey. Bir arpa tanesi alalım. Böyle milyarlarca arpa tanesi öğütülür, pişirilir, sonra da tüketilir. Ama eğer böyle bir arpa tanesi kendisi için normal koşullar bulursa, eğer elverişli bir toprağa düşerse, ısı ve yaşlığın etkisi altında onda özgül bir dönüşüm olur, çimlenir: tane, tane olarak yok olur, yadsınır, onun yerine ondan doğan bitki geçer; tanenin yadsınması. Ama bu bitkinin normal ömrü nedir? Büyür, gelişir, döllenir ve sonunda yeni arpa taneleri verir, ve bu taneler olgunlaşır olgunlaşmaz, sap solar, yadsınır. Bu yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak, elimizde gene başlangıçtaki arpa tanesi, ama tek başına değil, sayısı on, yirmi, otuz kez artmış bir biçimde, bulunur. Tahıl türleri çok büyük bir yavaşlıkla değişirler ve böylece bugünkü arpa, bundan yüz yıl önceki arpaya adamakıllı benzer kalır. Ama plastik bir süs bitkisi, örneğin bir dalya ya da bir orkide alalım; tohum ve tohumdan doğan bitkiyi bahçıvan ustalığıyla işleyelim: bu yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak, sadece daha çok tohum değil, ama daha da güzel çiçekler veren, nitelikçe daha iyi bir tohum elde ederiz, ve bu sürecin her yinelenmesi, her yeni yadsımanın yadsınması, bu yetkinleşmeyi pekiştirir. — Bu süreç, arpa taneleri bakımından olduğu gibi, böceklerden çoğu, örneğin kelebekler bakımından da böyle olur. Kelebekler, yumurtanın yadsınması ile yumurtadan doğar, cinsel olgunlaşmaya kadar değişmelerini tamamlar, çiftleşir, ve çiftleşme süreci tamamlanıp da dişi çok sayıdaki

yumurtalarını yumurtlar yumurtlamaz, ölmeleri sonucu, bu kez de kendileri yadsınmış olurlar. Öbür bitki ve öbür hayvanlarda sürecin bu yalınlıkta olmaması, bunların yok olmadan önce bir tek kez değil, birçok kez tohum, yumurta, ya da yavru vermeleri, şu anda bizim için önemli değil; biz, burada, sadece yadsımanın yadsınmasının organik dünyanın iki çevresinde de *gerçekten ortaya çıktığını* göstermek istiyoruz. Ayrıca, tüm jeoloji bir yadsınmış yadsımalar dizisi, bir eski mineral oluşumların ardardına yokolmaları ve yeni oluşumların tortu çökmeleri dizisidir. En başta, akışkan kitlenin soğumasıyla meydana gelen ilk yer kabuğu, denizlerin, meteorolojinin ve atmosferik kimyanın etkisi altında parçalara ayrılır ve bu ufalanmış yığınlar, katmanlar biçiminde deniz dibine çökerler. Deniz dibinin yer yer deniz düzeyi üstüne çıkması, bu ilk katmanlaşma parçalarını yeni baştan yağmurun, mevsimlerle değişen ısının, oksijen ve atmosferlerdeki karbonik asidin etkisi altında bırakır; bu etkiler, yer yuvarlağının içinden çıkarak, birçok katmanlar içinden geçmiş bulunan, önce erimiş, sonra da soğumuş bir durumdaki kayalık kitleler üzerinde de kendilerini gösterirler. Böylece milyonlarca yüzyıl boyunca, yeni katmanlar oluşmak, büyük bölümü bakımından yokolmak, ve gene yeni katmanlar oluşmasına yardım etmekten geri kalmazlar. Ama sonuç çok olumludur: en yoğun ve en çeşitli bir bitkisel oluşumu sağlayan mekanik bir ufalanma durumunda, en çeşitli kimyasal öğelerin işin içine karıştığı bir toprağın meydana gelmesi.

Matematikte de böyle. Herhangi bir cebirsel büyüklüğü, örneğin a'yı alalım. Bunu yadsırsak, $-a$'yı elde ederiz. Bu yadsımayı, $-a$'yı, $-a$ ile çarparak yadsıyalım, $+a^2$'yi, yani ilk olumlu büyüklüğü elde ederiz; ama daha yüksek bir derecede, ikinci derecede. Gene a^2'ye varmak için artı a'yı kendisi ile çarparak aynı a^2'yi elde edebile-

ceğimizin burada da bir önemi yok. Çünkü yadsınmış yadsıma a^2 içinde öylesine yapışıp kalmıştır ki, a^2 her durumda iki kare köke, yani a ile $-a$'ya sahiptir. Ve yadsınmış yadsımadan, kare içinde bulunan olumsuz kökten bu kurtulma olanaksızlığı, ikinci derecede denklemlerden başlayarak iyice duyulan bir önem kazanır. — Yadsımanın yadsınması, yüksek çözümlemede, Bay Dühring'in kendisinin matematiğin en yüksek işlemleri olduğunu söylediği ve günlük dilde diferansiyel ve entegral hesap denilen bu "sonsuz derecede küçük büyüklüklerin toplanması"nda, kendini daha da çarpıcı bir biçimde gösterir. Bu tür hesaplar nasıl yapılır? Örneğin, belirli bir problemde, biri her durum için belirli bir oranda değişmedikçe öbürü de değişmeyen x ve y gibi iki değişen büyüklüğüm var. Bunların diferansiyelini alıyorum, yani x ve y'yi, ne kadar küçük olursa olsun herhangi bir gerçek büyüklük karşısında yok olacak, x ve y'den, karşılıklı oranlarından, ama deyim yerindeyse hiç bir maddî temeli olmayan, hiç bir niceliği bulunmayan nicel bir orandan başka bir şey kalmayacak kadar sonsuz derecede küçük varsayıyorum; $\frac{dy}{dx}$, buna göre iki x ve y diferansiyelinin oranı $\frac{0}{0}$ olur, ama $\frac{y}{x}$'in dışavurumu olarak konmuş $\frac{0}{0}$. İki yitik büyüklük arasındaki bu ilişkinin, durağanlığa yükseltilmiş yok olmaları anının bir çelişki olduğuna ancak şöyle bir değiniyorum; ama bu çelişki, bizi matematiği genel olarak iki yüz yıla yakın bir süreden beri şaşırttığından çok şaşırtmaz.* Peki, burada x ve y'yi yadsımadımsa —ama metafiziğin yadsıdığı gibi, artık bir daha kendime tasa etmeyecek derecede yadsıma değil, veri duruma uygun düşen biçimde yadsıma— başka ne yaptım?

* Engels, burada *limite geçiş* kavramını çözümlüyor. O sıralarda yeni bulunmuş olan bu kavram (*Cauchy*), türev, entegral ve diziler hesabının temelinde bulunmakta devam eder. —*Ed.*

Artık, x ve y yerine, önümdeki formül ya da denklemlerde onların yadsınmaları olan dx ve dy var. Bundan böyle hesaplamaya bu formüllerle devam ediyor, dx ve dy ile, bazı ayrım yasalarına bağlı olsalar da, gerçek büyüklükler olarak işlem yapıyor, *yadsımayı yadsıyor*, yani diferansiyel formülü entegre ediyor, dx ve dy yerine, gerçek x ve y büyüklüklerine yeni baştan erişiyorum; ama, diyelim baştaki kadar az ilerlemiş bulunmuyorum: tersine, bayağı geometri ve cebirin, üzerinde belki de boş yere kıvranacakları problemi çözmüş bulunuyorum.

Tarihte durum başka türlü değil. Bütün uygar halklar, işe toprağın ortak mülkiyeti ile başlarlar. Belirli bir ilkel aşamayı aşan bütün halklarda, bu ortak mülkiyet, tarımın gelişmesi içinde, üretim için bir engel durumuna gelir. Azçok uzun aracı aşamalardan sonra, ortadan kaldırılır, yadsınır, özel mülkiyet biçimine dönüştürülür. Ama tarımın, toprağın özel mülkiyeti sayesinde erişilmiş daha yüksek bir gelişme aşamasında, tersine, bu kez özel mülkiyet, üretim için bir engel durumuna gelir — küçük toprak mülkiyeti bakımından olduğu kadar, büyük toprak mülkiyeti bakımından da bugün olduğu gibi. Toprağın özel mülkiyetinin yadsınmasına, yeni baştan ortak mülkiyet biçimine dönüştürülmesine yönelen istemin, bir zorunluluk niteliği ile ortaya çıktığı görülür. Ama bu istem, eski ilkel ortak mülkiyetin canlandırılması anlamına değil, üretim için bir engel olmak şöyle dursun, tersine, kolektif mülkiyetin, üretimi engellerinden ilk kurtaracak, ve ona modern kimyasal bulgular ve mekanik buluşlardan tam bir yararlanmayı ilk sağlayacak çok daha yüksek ve çok daha gelişmiş bir biçiminin kurulması anlamına gelir.

Bir örnek daha. İlkçağ felsefesi, doğal bir ilkel materyalizm idi. Bu niteliğiyle, düşünce ile madde arasındaki ilişkiyi açığa çıkartmakta yeteneksiz kalıyordu. Ama

bu konuda açıklığa kavuşma zorunluluğu, önce maddeden ayrı bir ruh öğretisine, sonra bu ruhun ölmezliğinin ileri sürülmesine, en sonra da tektanrıcılığa (*monothéisme*) götürdü. Yani ilkçağ materyalizmi, idealizm tarafından yadsındı. Ama felsefenin daha sonraki gelişmesi içinde, bu kez idealizm savunulamaz bir duruma geldi, ve modern materyalizm tarafından yadsındı. Modern materyalizm, [yani —ç.] yadsımanın yadsınması, eski materyalizmin yalın bir yeniden kurulması değildir, ama onun sürüp giden temellerine, felsefe ve doğa bilimlerinin iki kez bin yıllık bir evrimin olduğu gibi, bu ikibin yıllık tarihin kendisinin de bütün bir düşünce içeriğini ekler. Her şeyden sonra, artık, bu bir felsefe değil, ama ayrı bir bilimler bilimi dışında, gerçek bilimler içinde yararlılığını gösterecek ve kullanılacak yalın bir dünya görüşüdür. Demek ki, felsefe, burada "kaldırılmış", yani aynı zamanda "hem aşılmış hem de korunmuş", biçiminde aşılmış, gerçek içeriğinde korunmuştur. Bay Dühring'in "sözcük-oyunları"ndan başka bir şey görmediği yerde, demek ki, daha yakından bakınca, gerçek bir içerik bulunur.

Son olarak, Dühring'in eşitlik öğretisinin, onun solgun bir öykünmesinden başka bir şey olmadığı Rousseau'nun eşitlik öğretisi bile —ve üstelik Hegel'in doğumundan yirmi yıldan çok bir süre önce— Hegel'in yadsımanın yadsınması ebe kadın görevini görmedikçe, gerçekleşmez. Ve bundan utanmak şöyle dursun, bu öğreti, ilk sunuluşunda, hemen hemen çalımla, kendi diyalektik kökeninin damgasını sergiler. Doğal ve yabanıl durumunda, insanlar eşitti; ve Rousseau, daha, dili, doğal durumun bir bozulması olarak aldığı için, aynı türden hayvanlar arasındaki bu türün bütün genişliği içinde geçerli eşitliği, Haeckel tarafından son zamanlarda varsayımsal bir biçimde *alales*, dilden yoksun olarak sınıflandırılmış bulunan o insan-hayvanlara uygulamakta yerden göğe ka-

dar haklıdır. Ama bu eşit insan-hayvanlar, kendilerini öbür hayvanlardan üstün kılan bir özgülüğe sahipti: yetkinleşme anıklığı (*la perfectibilité*), zamanla gelişme olanağı;* ve bu, eşitsizliğin nedeni oldu. Demek ki, Rousseau eşitsizliğin doğuşunda bir ilerleme görür. Ama bu ilerleme, karşıt (*antagoniste*) bir ilerlemeydi, aynı zamanda bir gerilemeydi de.

"Bütün daha sonraki [doğal durumdan sonraki] ilerlemeler, görünüşte *bireyin yetkinleşmesine,* ama gerçekte *türün düşkünleşmesine* doğru atılmış adımlar oldu. ... Metalurji ve tarım, türetimi bu büyük devrimi meydana getiren iki zanaat oldu."

(Balta girmemiş ormanın işlenmiş toprak durumuna dönüşmesi, ama mülkiyet aracıyla sefalet ve köleliğin de ortaya çıkması.)

"*İnsanları* uygarlaştıran ve insan *türünü* bozan şey, ozana göre altın ve gümüş, ama filozofa göre demir ve buğdaydır."**

Uygarlıktaki her yeni ilerleme, aynı zamanda, eşitsizlikte de yeni ilerlemedir. Uygarlıkla doğmuş toplumun kurduğu bütün kurumlar, ilk ereklerinin tersine dönerler.

"Halkların başkanlarını kendilerini köleleştirmek için değil, özgürlüklerini savunmak için seçtikleri sözgötürmez bir şey, ve tüm siyasal hukukun temel kuralıdır."***

Ama gene de, bu başkanlar, zorunlu olarak halkların baskıcıları haline gelir, ve bu baskıyı, doruğuna çıkartılmış eşitsizliğin, yeniden kendi karşıtı haline dönüştüğü, eşitlik nedeni durumuna geldiği (despot karşısında her-

* Haeckel: *Natürliche Schöpfungsgeschichte...*, 4. baskı, Berlin 1873, s. 590-591. Haeckel'in varsayımı, Eugène Dubois tarafından 1894'de Pithecanthropus erectus'un bulgulanmasını önceliyordu. —*Ed.*

** Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'Inégalité...*, Editions Sociales, 1971, s. 118. —*Ed.*

*** *Ibid.*, s. 129. —*Ed.*

kes eşittir, yani sıfıra eşittir) noktaya kadar götürürler.

"Eşitsizliğin son derecesi ve *çemberi kapayan ve hareket noktamıza erişen son nokta,* işte burasıdır: bütün bireyler, hiç bir şey olmadıkları ve uyrukların egemenin isteğinden başka bir yasaları bulunmadığı için, işte burada yeni baştan eşit duruma gelirler."*

Ama despot, ancak zor sahibi olarak egemendir ve bu nedenle "baştan atılabildiği anda, zora karşı söyleyecek hiç bir şeyi yoktur. ... Onu sadece güç tutuyordu, onu sadece güç devirir, böylece her şey doğal düzene göre olup biter."**

Ve böylelikle, eşitsizlik bir kez daha eşitliğe dönüşür, ama dilden yoksun ilkel insanın o eski doğal eşitliğine değil, toplum sözleşmesinin yüksek eşitliğine. Baskıcılar baskı altına alınırlar. Bu, yadsımanın yadsınmasıdır.

Demek ki, Rousseau'da, sadece Marx'ın *Kapital*'inde izlenen düşünce gidişine insanı şaşırtacak kadar benzeyen bir düşünce gidişi değil, ama hatta ayrıntıda bile Marx'ın kullandığı bütün bir diyalektik gelişimler dizisinin kullanıldığını da görüyoruz: özü gereği, karşıt olan ve bir çelişki içeren süreçler; bir ucun (*extrême*) kendi karşıtına dönüşümü; ensonu, bütünün çekirdeği olarak, yadsımanın yadsınması. Demek ki, Rousseau, her ne kadar 1754'te hegelci jargonu konuşamıyorduysa da, gene de, Hegel'in doğumundan yirmiüç yıl önce, hegelci veba, çelişki diyalektiği, *Logos* öğretisi, tanrıbilim vb. tarafından derinden derine kemirilmiş bulunuyordu. Ve Bay Dühring, Rousseau'nun eşitlik teorisini yavanlaştırarak, iki utkun adamcağızı ile oynarken, hanidir ister istemez yadsımanın yadsınmasının kolları arasına kaydığı eğim üzerinde bulunur. İki adamın eşitliğinin içinde geliştiği, ideal durum olarak sunulan durum, *Felsefe*'nin 271. sayfasın-

* *Ibid.*, s. 142. —*Ed.*
** *Ibid.*, s. 142-143. —*Ed.*

da "ilkel durum" olarak nitelenir. Ne var ki, 279. sayfaya göre, bu ilkel durum, "soygun sistemi" tarafından zorunlu olarak ortadan kaldırılır — birinci yadsıma. Ama işte şimdi biz, gerçekçi felsefe sayesinde, soygun sistemini ortadan kaldırıp onun yerine eşitliğe dayanan Bay Dühring icadı iktisadî komünü kurduğumuz noktaya varmış bulunuyoruz: yadsımanın yadsınması, daha yüksek bir aşamada eşitlik. Yüce kişiliğinde yadsımanın yadsınması cehennemlik günahını işleyen Bay Dühring'in görünüşü, ne eğlendirici, ufku ne kurtarıcı bir biçimde genişleten bir seyirlik!

Peki yadsımanın yadsınması nedir? Son derece genel, ve işte bu yüzden, büyük bir önem ve büyük bir değer taşıyan doğanın, tarihin ve düşüncenin bir gelişme yasası; görmüş bulunduğumuz gibi, hayvanlar ve bitkiler âlemi bakımından, jeoloji, matematik, tarih, felsefe bakımından geçerli olan, ve Bay Dühring'in karşı gelmesine ve kafa tutmasına karşın, farkına varmadan kendi yordamınca uyma zorunda kaldığı yasa. Bu işin yadsımanın yadsınması olduğunu söylediğim zaman, örneğin, arpa tanesi tarafından, çimlenmeden taneyi taşıyan bitkinin yok olmasına kadar izlenen *özel* gelişme üzerine hiç bir şey söylemediğim kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten, diferansiyel hesap da yadsımanın yadsınması olduğu için, önermeyi tersine çevirmekle, bir arpa filizinin diferansiyel hesap, ya da hatta, inan olsun, sosyalizm olduğu saçmalığını ileri sürmüş olmaktan başka bir şey yapmış olmazdım. Bununla birlikte, metafizikçilerin diyalektiğin sırtına hiç durmadan yükledikleri şey de, işte budur. Eğer bütün bu süreçler üzerine, bunlar yadsımanın yadsınmasıdır dersem, bunların hepsini birden bu tek hareket yasası altında kavramış, ve bu nedenle de, tek başına alınmış hiç bir özel sürecin özelliklerini hesaba katmamış olurum. Gerçekte diyalektik, doğanın, insan toplu-

munun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasaları biliminden başka bir şey değildir.

Şöyle bir karşıkomada da bulunulabilir: Burada gerçekleşen yadsıma, gerçek bir yadsıma değil: bir arpa tanesini, onu öğüterek, bir böceği, üzerine basarak, *a* olumlu büyüklüğünü, onu çizerek de yadsırım. Ya da, gül gül değildir diyerek, gül güldür önermesini yadsırım; ve eğer bu önermeyi yeniden yadsır, ve: gül gene de güldür dersem, bundan ne sonuç çıkar? — Bu karşıkomalar gerçekte metafizikçilerin diyalektiğe karşı bellibaşlı, ve bu sınırlı düşünce biçimine tamamen yaraşır kanıtlarıdır. Yadsımak, diyalektikte, sadece hayır demek, ya da bir şeyin var olmadığını söylemek, ya da onu, herhangi bir biçimde yok etmek anlamına gelmez. Spinoza şöyle diyordu: *Omnis determinatio est negatio*, her sınırlama ya da belirleme, aynı zamanda bir yadsımadır.* Ve ayrıca, yadsımanın türü, burada sürecin önce genel, sonra da özel doğası tarafından belirlenir. Sadece yadsımamalı, ama yadsımayı yeniden ortadan kaldırmalıyım da. Öyleyse birinci yadsımayı, ikincisi olanaklı kalacak ya da olanaklı bir duruma gelecek bir biçimde var etmek gerekir. Ve bu, nasıl olacak? Tek başına alınmış her durumun özgül doğasına göre. Eğer bir arpa tanesini öğütür, eğer bir böceği ezersem, birinci eylemi gerçekleştirmiş, ama ikinciyi olanaksız kılmış olurum. Demek ki şeylerin her türünün, ortaya bir gelişme çıkacak biçimde kendi özgür yadsınma türü vardır, ve her fikir ve kavram türü için de bu böyledir. Sonsuz küçük hesapta, olumsuz köklerden olumlu üsler meydana getirilmesinde olduğundan başka türlü yadsınır. Öteki her şey gibi, bunu da öğrenmek gerek. Eğer sadece arpa filizi ile sonsuz küçük hesabın yadsımanın yadsınmasına bağlı olduklarını bilirsem, sesin, tel-

* Formül, 2 Haziran 1674 günlü, bilinmeyen birine yazılmış bir mektupta bulunur. Bkz: *Correspondance de Baruch de Spinoza*, mektup 50. —*Ed.*

lerin boyutu ile belirlenmesi yalın yasalarına dayanarak hemen keman çalabildiğimden daha çok, ne başarıyla arpa yetiştirmesini, ne de diferansiyel ve entegral almasını becerebilirim. — Ama, yadsımanın yadsınması, eğer *a*'yı o ardarda bir yazıp bir çizme, ya da bir gül için ardarda bir onun gül olduğunu bir de gül olmadığını söyleme çocuksu hoşça vakit geçirme olsa, bundan, kendini bu cansıkıcı işlere veren kişinin budalalığından başka bir şey çıkmayacağı açıktır. Ama gene de, metafizikçiler, eğer bir gün yadsımanın yadsınmasını gerçekleştirmek istiyorsak, bu işin ancak böyle yapılacağı yalanını bize yutturmak isterler.

Öyleyse, yadsımanın yadsınmasının, Hegel'in, din alanından alınmış ve ilk günah ve kurtarma öyküsü üzerine kurulmuş türetiminin maskaraca bir andırışması olduğunu savladığı zaman, bize yalan yutturarak eğlenen kişi, bir kez daha Bay Dühring'dir. İnsanlar, diyalektiğin ne olduğunu öğrenmeden çok önce, diyalektik olarak düşündüler; tıpkı düzyazı (*prose*) terimi varolmadan çok daha önce, düzyazı biçiminde konuştukları gibi. Doğada, tarihte, ve ne olduğu öğrenilinceye kadar da beyinlerimizde bilinçsiz bir biçimde gerçekleşen yadsımanın yadsınması yasası kesinlikle ilk kez olarak Hegel tarafından formüle edilmiştir. Ve eğer Bay Dühring bu işi gizlice yapmak istiyor ve sadece işin adı ona çekilmez geliyorsa, daha iyi bir ad bulmakta özgürdür. Ama eğer bu işin kendisini düşünceden sürmek istiyorsa, o zaman onu önce doğadan ve tarihten sürmek iyiliğinde bulunsun, ve $(-a) \times (-a)$'nın $+a^2$ olmadığı ve diferansiyel ve entegral almanın ceza tehdidi altında yasaklandığı bir matematik türetsin.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VARGI

FELSEFE ile işimizi bitirdik; *Öğretim*'de (*Cours*) yalvaçca fanteziler olarak hâlâ raslanacak şeyler, bizi, Bay Dühring'in sosyalizmi altüst etme biçimini inceleyeceğimiz zaman uğraştıracak. Bay Dühring, bize ne vaadetti? Her şeyi. Ve hangi vaadini tuttu? Hiç birini. "Gerçek, ve dolayısıyla, doğanın ve yaşamın gerçekliğine dönük bir felsefenin öğeleri", "dünyanın kesinlikle bilimsel anlayışı", "sistem doğurucu fikirler", ve Bay Dühring'in gene Bay Dühring tarafından davul zurna ile tumturaklı tümceler biçiminde ilân edilen bütün öbür güzel sonuçları, ne yandan ele alırsak alalım, *arı şarlatanlık* çıktı. "Varlığın temel biçimlerini, düşünce derinliğinden hiç bir şey feda etmeksizin saptamış bulunan" evren şemasının irde-

lenmesi, hegelci mantığın son derece yavanlaştırılmış bir kopyası olarak açıklandı, ve onunla birlikte, bu "temel biçimler" ya da mantıksal kategorilerin, "uygulanmaları" gereken dünyadan önce ve dünyanın dışında, bir yerlerde gizemli bir varoluş bulunduğu boş inancını paylaştığı anlaşıldı. Doğa felsefesi, bize hareket noktası "maddenin kendi kendine özdeş bir durumu" —ancak madde hareket ilişkisi üzerine en iflâh olmaz bir karışıklığa düşülerek, ve üstüne üstlük, dünyanın dışında, bu durumu ancak kendi harekete geçirebilecek kişisel bir Tanrı kabul edilerek tasarlanabilecek bir durum— olan bir evrendoğum (*cosmogonie*) sunar. Organik doğayı incelerken, gerçekçi felsefe, Darwin'in yaşama savaşımı ve doğal seçmesini, "hayvanın insanlığa karşı yüceltilmesi olarak" yadsıdıktan sonra, onları, ikinci dereceden de olsa, doğada etkili etkenler olarak arka kapıdan yeniden kabul etme zorunda kalmıştır. Bu felsefe, ayrıca, biyoloji alanında, bilimsel halk konferanslarının yaygınlaşmasından bu yana, kültürlü sınıfların genç kızlarında bile mumla aranacak bir bilgisizliği gösterme fırsatını bulmuştur. Ahlâk ve hukuk alanında, Rousseau'yu sulandırmakla, daha önce Hegel'i yavanlaştırdığından daha şanslı çıkmamış, ve tüzel (adlî) bilimle ilgili olarak, tersini doğrulamak için katlandığı bütün çabaya karşın, hatta en bayağı eski Prusyalı tipi hukukçularda bile seyrek raslanabilecek bir bilgisizlik göstermiştir. "Sadece görünür ufuk kabul etmeyen" felsefe, tüzel alanda, Prusya yasamasının yürürlükte bulunduğu bölge ile örtüşen gerçek bir ufukla yetinir. Bu felsefenin, güçlü devrimci hareketi içinde gözlerimizin önüne sereceğini vaadettiği "dış ve iç doğanın yerleri ve gökleri"ne gelince, tıpkı "son çözümlemede kesin doğruluklar" ve "mutlak temel" gibi, onları da hep bekliyoruz. Düşünce biçimi "dünyanın öznel olarak sınırlı bir tasarlanışının" bütün geçici hevesini dıştalayan

filozof, sadece büyük eksikliğini göstermiş bulunduğumuz bilgileri, sınırlı metafizik düşünce biçimi ve gülünç kendini beğenmesi ile değil, ama hatta çocukça kişisel hevesleri ile de öznel bakımdan sınırlı olduğunu gösterir. Tütün, kediler ve Yahudiler için duyduğu tiksintiyi, Yahudiler dahil, insanlığın geri kalan bölümüne evrensel değerde bir yasa olarak dayatmaksızın gerçekçi felsefesini tamamlayamaz. Başkası karşısındaki "gerçekten eleştirel bakış açısı", insanlara hiç bir zaman söylemedikleri, ve Bay Dühring'in kişisel üretimi olan şeyleri, dikkafalıkla maletmeye dayanır. Yaşamın değeri ve ondan en iyi yararlanma biçimi gibi küçük-burjuva konular üzerindeki bitmez tükenmez ipsiz-sapsızlıkları, Gœthe'nin Faust'una karşı duyduğu öfkeyi açıklayacak bir hamkafalıktadır. Gœthe, ağırbaşlı gerçekçi filozof Wagner'i değil de, o ahlâkdışı Faust'u kahraman olarak almakla kuşkusuz bağışlanmaz bir kusur işlemiştir. Kısacası, bütünüyle ele alındığı zaman, gerçekçi felsefe, Hegel gibi konuşmak gerekirse, kendini, "Alman aydınlıklar felsefesinin en solgun firesi", güçsüzlük ve saydam bayağılığı, ancak ona kattığı falcı kadın retorik artıkları ile güçlendirilip bulandırılabilen bir tortu olarak gösterir. Ve kitabın sonuna geldiğimiz zaman, ayaklarımız suya erer, ve "yeni düşünce biçimi"nin, "tepeden tırnağa özgün sonuç ve görüşler"in ve "sistem doğuran düşünceler"in bize gerçi birçok yeni saçmalıklar sunduklarını, ama herhangi bir şey öğrenebildiğimiz bir tek satır bile sunmadıklarını itiraf zorunda kalırız. Ve en bayağı işportacı ile yarışırcasına, marifetlerini ve malını davul zurna ile öven ve iri sözlerinin arkasında, hiç, ama hiç bir şey bulunmayan bu adam, aralarından en küçüğü bile kendisine oranla bir dev olan Fichte, Schelling ve Hegel gibi adamlara şarlatan demekte bir sakınca görmez. Şarlatan? Kuşkusuz! Peki ama kim?

İKİNCİ KISIM

EKONOMİ POLİTİK

BİRİNCİ BÖLÜM

KONU VE YÖNTEM

EKONOMİ politik, en geniş anlamda, insan toplumunda maddesel yaşama araçlarının üretim ve değişimini yöneten yasaların bilimidir. Üretim ile değişim iki farklı işlevdirler. Üretim, değişimsiz olabilir; ama değişim, —tanım gereği ürünlerin değişiminden başka bir şey olmamasından ötürü—, üretimsiz olamaz. Bu iki toplumsal işlevden herbiri, büyük ölçüde kendine özgü dış etkilerin etkisi altında, ve dolayısıyla büyük ölçüde kendi öz ve özgül yasalarına sahip bulunur. Ama öte yandan, bu işlevler birbirlerini her an koşullandırır ve birbirleri üzerinde öylesine bir etkide bulunurlar ki, bunlar, ekonomik eğrinin apsis ve ordinatı olarak adlandırılabilirler.

İnsanların üretim ve değişim koşulları ülkeden ülkeye, ve her ülkede de kuşaktan kuşağa değişir. Öyleyse ekonomi politik de bütün ülkeler ve bütün tarihsel dönemler için aynı olamaz. Yabanılın ok ve yayından, çakmaktaşı bıçağı ile ancak istisnaî olarak işe karışan değişim ilişkilerinden bin beygirlik buhar makinesine, mekanik dokuma tezgâhına, demiryolları ve İngiltere Bankasına kadar, çok büyük bir mesafe var. Ateş Topraklılar (*Fuégien*'ler — Macellan takımadalılar), yığınsal üretim ve dünya ticaretine kadar varamadıkları gibi, hatır bonolarına ve bir borsa çöküntüsüne de varamadılar. Ateş Toprağının ekonomi politiği ile bugünkü İngiltere'nin ekonomi politiğini aynı yasalara indirgemek isteyen biri, ortaya en bayağı beylik düşüncelerden başka bir şey koyamaz. Öyleyse ekonomi politik, esas olarak *tarihsel* bir bilimdir. Tarihsel, yani durmadan değişen bir konu ile uğraşır; önce üretim ve değişimdeki evrimin her derecesine özgü yasaları ayrı ayrı irdeler, ve ancak bu irdeleme sonundadır ki, üretim ve değişim için her zaman geçerli bazı genel yasalar saptayabilir. Belirli üretim tarzları ve değişim biçimleri için geçerli yasaların, tarihin bu üretim tarzları ve değişim biçimlerine ortaklaşa sahip bulunan bütün dönemleri için geçerliliklerini korudukları kendiliğinden anlaşılır. Böylece, örneğin, maden paranın kullanılmaya başlanması, maden paranın değişim aracı görevini gördüğü bütün ülkeler ve bütün tarih aşamaları için geçerlikte kalan bir dizi yasayı yürürlüğe sokar.

Belirli bir tarihsel toplumun üretim ve değişim biçimi ile bu toplumun tarihsel koşulları, aynı zamanda, ürünlerin bölüşüm biçimini de içerirler. Tarihe girişleri sırasında bütün uygar halklarda, kendisi ya da çok belirgin kalıntıları görülen toprağın ortaklaşa mülkiyetinin hüküm sürdüğü aşiret (*tribu*) ya da köy topluluklarında,

ürünlerin, iyiden iyiye eşit bir bölüşümü tamamen doğaldır; üyeler arasındaki bölüşümün daha büyük bir eşitsizliğinin başladığı yerde, bu durum, topluluğun (*communauté*) dağılmasının başlangıcını da gösterir. Büyük ve küçük tarım, içinde geliştikleri tarihsel koşullara göre, çok farklı bölüşüm biçimleri kabul ederler. Ama büyük tarımın her zaman küçük tarımdan çok daha başka bir bölüşümü koşullandırdığı; büyük tarımın, köle sahipleri ile köleler, toprakbeyleri ile angaryacı köylüler, kapitalistler ile ücretliler arasında bir sınıf karşıtlığına dayandığı ya da böyle bir karşıtlık meydana getirdiği, oysa küçük tarımın tarımsal üretimde çalışan bireyler arasında hiç bir zaman bir sınıf ayrımı sonucu vermediği, tersine, böyle bir ayrımın sadece varlığının bile parçasal (*parcellaire*) ekonominin sonunun başlangıcını gösterdiği de açıktır. — O zamana kadar doğal ekonominin tek başına ya da egemen bir biçimde hüküm sürdüğü bir ülkede maden paranın kullanılmaya başlanması ve yayılması, her zaman eski bölüşümün, hem de bireyler arasındaki bölüşümün eşitsizliği, yani zengin ile yoksul arasındaki karşıtlık gitgide daha da artacak bir biçimde, azçok hızlı bir altüst oluşuna bağlıdır. Ortaçağın lonca ve yerel zanaatçılığı, büyük kapitalistler ile ömürboyu ücretlileri, bunlar modern sanayi, kredinin bugünkü gelişmesi, ve her ikisinin de evrimine uygun düşen biçimi olan özgür rekabet tarafından ne kadar zorunlu bir biçimde meydana getirilmiş bulunuyorlarsa, o kadar olanaksız kılıyordu.

Ama bölüşümdeki farklılıklar ile birlikte *sınıf farklılıkları* da ortaya çıkar. Toplum, ayrıcalıklı sınıflar ile yoksunlaşmış sınıflar, sömürücüler ile sömürülenler, egemenler ile yönetilenler biçiminde bölünür, ve aynı bir aşiretin (*tribu*) doğal topluluk gruplarının, evrimleri içinde başlangıçta sadece ortak çıkarlarına (örneğin Doğu-

daki sulama) gözkulak olmak ve dışa karşı savunmalarını sağlamak için ulaşmış bulundukları devlet,* bundan böyle egemen sınıfın yaşama ve egemenlik koşullarının yönetilen sınıfa karşı zorla sürdürülmesi gibi bir ereğe sahip olur.

Bununla birlikte bölüşüm, üretim ve değişimin salt edilgin bir sonucu da değildir; o da, diğerleri üzerinde etkili olur. Her yeni üretim tarzı ya da her yeni değişim biçimi, başlangıçta sadece eski biçimler ile bunlara uygun düşen siyasal kurumlar tarafından değil, ama eski bölüşüm biçimi tarafından da engellenir. Her yeni üretim tarzı ya da her yeni değişim biçiminin, önce uzun bir savaşım içinde, kendine uygun düşen bölüşümü kendine bağlaması gerekir. Ama belli bir üretim ve değişim biçimi ne kadar hareketli, gelişime ve evrime ne kadar yatkın olursa, bölüşüm de, içinden çıkmış bulunduğu koşulların etkisinden kurtulduğu ve daha önceki üretim ve değişim biçimi ile çatışma içine girdiği bir düzeye o kadar çabuk ulaşır. Yukarda sözkonusu edilmiş bulunan eski ilkel topluluklar, dış dünya ile ticaret, içlerinde dağılmaları sonucunu veren servet farklılıkları meydana getirmeden önce, bugün bile Hintliler ve Slavlarda olduğu gibi, varlıklarını binlerce yıl sürdürebilirler. Buna karşılık, topu topu üçyüz yıllık bir geçmişi bulunan ve ancak büyük sanayiin ortaya çıkmasından sonra egemen duruma geçen modern kapitalist üretim, bu kısa zaman parçası içinde, bölüşümde onu zorunlu olarak sonuna götürecek olan çelişkiler —bir yanda sermayelerin birkaç elde, öte yanda da varlıksız yığınların büyük kentlerde toplanması— yarattı.

* Engels'in burada ileri sürdüğü devlet anlayışı, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde ayrıntılı bir irdeleme sonucu ileri sürdüğü devlet görüşünden oldukça farklı. Bunun nedeni, burada, daha çok *administratif* devleti gözönünde tuttuğu halde, orada daha çok *siyasal* devleti gözönünde tutması olabilir. —ç.

Bölüşüm ile bir toplumun maddî varlık koşulları arasındaki bağ, her durumda yansıması halk içgüdüsünde düzenli olarak bulunacak kadar doğaldır. Bir üretim biçimi, evriminin yükselme çizgisi üzerinde bulunduğu sürece, kendisine uygun düşen bölüşüm biçimi tarafından yoksunlaştırılmış durumda bulunan kimseler tarafından bile yeğ tutulur. Büyük sanayiin ortaya çıkması zamanındaki İngiliz işçileri gibi. Hatta bu üretim biçimi toplum için normal olarak kaldığı sürece, bölüşümden genellikle herkes hoşnuttur, ve o anda egemen sınıfın kendisi içinden yükselen protestolar (Saint-Simon, Fourier, Owen), ilkin sömürülen yığın içinde hiç bir yankı bulmaz. Ancak sözkonusu üretim biçimi, iniş çizgisinin büyücek bir kısmını tamamladığı, ömrünün yarısını doldurduğu, varlık koşulları büyük ölçüde ortadan kalktığı, ve ardılı (halefi) gelip kapıya dayandığı zamandır ki, — işte ancak o zamandır ki, gitgide daha eşitsiz bir biçime gelen bölüşüm haksız görünür; işte ancak o zamandır ki, yaşam tarafından aşılmış olgular, ölümsüz denilen adalet önüne çağrılır. Ahlâka ve hukuka bu başvuruş, bizi bilimsel bakımdan bir parmak bile ilerletmez; iktisat bilimi, ne kadar haklı olursa olsun, ahlâksal öfke içinde herhangi bir kanıt değil, ama sadece bir belirti görebilir. İktisat biliminin görevi, daha çok, ortaya çıkan toplumsal bozuklukların (*anomalies*) bir yandan varolan üretim biçiminin zorunlu sonuçları, ama bir yandan da, başlayan bozulmasının belirtileri olduklarını göstermek, ve bozulan iktisadî hareket biçimi içinde, üretim ve değişimin, gelecekteki bu bozuklukları ortadan kaldıracak yeni örgütlenme öğelerini bulup çıkarmaktır. Ozanı yaratan öfke, bu bozuklukların betimlenmesinde, ya da bu bozuklukları yadsıyan veya süsleyip-püsleyen egemen sınıfın hizmetindeki şarkıcılara karşı saldırıda tastamam yerindedir; ama her durumda ne kadar az *tanıtlayıcı* olduğu, tüm geç-

miş tarihin *her* döneminde, bu öfkeyi besleyecek yeteri kadar şey bulunması gerçeğinden de anlaşılabilir.

Bununla birlikte, çeşitli insan toplumlarının içinde üretim ve değişimde bulundukları, ve sonuç olarak, ürünlerin her kez içinde bölüşüldükleri koşulların ve biçimlerin bilimi olarak ekonomi politik, henüz yaratılacak bir şey olarak kalır. Şimdiye değin iktisat bilimi olarak elimizde bulunan şey, hemen tamamen kapitalist üretim biçiminin doğuşu ve gelişmesi ile sınırlanır: Bu da üretim ve değişimin feodal biçimlerinden arta kalanların eleştirisiyle başlar, bunların kapitalist biçimlerle değişmesi zorunluluğunu gösterir, daha sonra bu üretim tarzını ve ona uygun düşen değişim biçimlerini olumlu anlamda, yani toplumun son ereklerini kolaylaştırmaları anlamında açındırır, ve kapitalist üretim biçiminin sosyalist eleştirisi ile, yani kapitalist üretim biçiminin yasalarının olumsuz anlamda açıklanması, bu üretim biçiminin, kendi öz evrimi tarafından, kendi kendini olanaksız kılan noktaya doğru yöneldiğinin tanıtlanması ile bitirir. Bu eleştiri, kapitalist üretim ve değişim biçimlerinin, bizzat üretim için gitgide katlanılmaz bir engel durumuna geldiklerini; bu biçimler tarafından zorunlu olarak koşullandırılan bölüşüm tarzının gün günden daha çekilmez bir sınıf durumu, gitgide daha az ama gitgide daha zengin kapitalistler ile, sayısı durmadan artan ve durumu genellikle kötünün kötüsüne giden varlıksız emekçi işçiler arasında her gün daha da şiddetlenen bir karşıtlık doğurduğunu; ve son olarak, kapitalist üretim biçimi çerçevesinde yaratılmış, ama bu üretim biçiminin artık egemenlik altına alamadığı yoğun üretim güçlerinin, toplumun bütün üyelerine, hem de durmadan artan bir ölçüde, yaşama araçları ve yeteneklerinin özgür bir gelişmesini sağlamak için, planlı bir işbirliği bakımından örgütlenmiş bir toplum tarafından el altına alınmaktan baş-

ka bir şey beklemediklerini tanıtlar.

Burjuva ekonomisinin bu eleştirisini sonuna kadar götürebilmek için, üretim, değişim ve bölüşümün kapitalist biçimini bilmek yetmiyordu. Ona öngelen, ya da daha az gelişmiş ülkelerde onun yanında hâlâ varlıklarını sürdüren biçimler de, hiç değilse ana çizgileri içinde, irdelenmeli ve karşılaştırma konuları hizmeti görmeliydiler. Bu türlü bir irdeleme ve karşılaştırma şimdiye değin genel olarak sadece Marx tarafından yapılmıştır, ve bunun sonucu burjuva dönem-öncesi teorik iktisat üzerine şimdiye değin saptanmış ne varsa, hemen hepsini onun araştırmalarına borçlu bulunuyoruz.

Ekonomi politik, dâhi kafalarda 17. yüzyıl sonuna doğru doğmuş olmasına karşın, gene de, dar anlamda, fizyokratlar ve Adam Smith'in vermiş bulundukları olumlu formüller içinde, esas olarak 18. yüzyılın çocuğudur, ve bu dönemin bütün üstünlük ve kusurlarıyla birlikte, bu çağda büyük Fransız Aydınlıklar filozofları tarafından elde edilmiş başarılar dizisi içine girer. Aydınlıklar filozofları için söylemiş bulunduğumuz şey, o çağın iktisatçıları için de geçerlidir. Yeni bilim, onlar için, çağlarındaki koşulların ve gereksinmelerin dışavurumu değil, ama ölümsüz usun dışavurumu idi; bu bilimin bulduğu üretim ve değişim yasaları, bu eylemlerin tarihsel olarak belirlenmiş bir biçiminin değil, ama doğanın ölümsüz yasaları idiler; bu yasalar, insan doğasından çıkarılıyorlardı. Ama bu insan, yakından bakılırsa, o zaman büyük burjuva haline dönüşmekte bulunan orta burjuva idi, ve doğası da, çağın tarihsel olarak belirlenmiş koşulları içinde üretimde bulunmaya ve ticaret yapmaya dayanıyordu.

Felsefe alanında, "eleştirel kurucu"muz Bay Dühring ve yöntemi ile yeteri kadar tanışmış bulunduğumuz şu anda, onun ekonomi politiği nasıl tasarlayacağını önce-

den kolayca haber verebiliriz. Felsefede, saçmalamakla yetinmediği yerde (doğa felsefesinde olduğu gibi), görüş biçimi 18. yüzyıl görüş biçiminin bir karikatürü idi. Sözkonusu olan tarihsel evrim yasaları değil, ama doğal yasalar, ölümsüz doğruluklar idi. Ahlâk ve hukuk gibi toplumsal ilişkiler, her durumda varolan tarihsel koşullara göre değil, ama biri öbürünü ya ezen, ya da ezmeyen, ne var ki bu sonuncu durum şimdiye kadar ne yazık ki hiç görülmeyen o ünlü iki adamcağız tarafından kararlaştırılıyordu. Bundan ötürü eğer Bay Dühring'in iktisadı da aynı biçimde son çözümlemedeki kesin doğruluklara, ölümsüz doğa yasalarına, en üzücü boşluğun gereksiz yinelenen (*tautologique*) belitlerine indirgeyeceği, ama, buna karşılık, iktisadın olumlu içeriğini bildiği ölçüde, onu arka kapıdan kaçak olarak sokacağı; ve bölüşümü toplumsal bir olay olarak üretim ve değişimden çıkartacak yerde, kesin çözüm için o ünlü ikilisine bırakacağı sonucunu çıkartırsak, pek de yanılmış olmayacağız. Ve bütün bunlar, artık çok iyi bilinen eski marifetlerden başka bir şey olmadığı için, bu bölüm üzerinde işi kısa tutabiliriz.

Gerçekten, Bay Dühring, daha 2. sayfada, bize ekonomisinin felsefesinde "saptanmış" bulunan şeye güvendiğini, ve "bazı başlıca noktalarda, araştırmaların daha yüksek bir alanında *daha önce sonuca bağlanmış bulunan üstün doğruluklara* dayandığını" bildirir.

Her yerde, kendini övmede aynı ölçüsüzlük. Her yerde, Bay Dühring'in utkusunun, Bay Dühring tarafından saptanıp ayarlanmış şeylerin üstesinden gelmesi. Gerçekten ayarlanmış, bunu enine boyuna görmüş bulunuyoruz; — ama, "Hesabı görüldü!" dendiği anlamda.

Hemen sonra, "tüm iktisadın en genel *doğal yasaları*" ile karşılaşıyoruz. — Demek doğru tahmin etmişiz. Ama bu doğal yasalar, ancak "bağımlılık ve kümelenme siyasal biçimlerinin bu doğal yasaların sonuçlarına bağlan-

dıkları o daha doğru belirlenim içinde incelendikleri" zaman geçmiş tarihin kusursuz bir kavrayışını sağlarlar. "Kölelik ve ücretli bağımlılık gibi, kendilerine zor (*violence*) üzerine kurulu mülkiyet ikiz kardeşlerinin eklendiği kurumlar, gerçekten siyasal bir niteliğe sahip toplumsal ekonominin yapıcı biçimleri olarak düşünülmelidirler, ve bu kurumlar, şimdiye değin varolduğu biçimdeki dünyada, iktisadın doğal yasalarının etkilerini içinde gösterebildiği tek çerçeveyi temsil ederler."

Bu önerme, bir Wagner *leit motiv*'i gibi, bize ünlü ikilinin yaklaştığını haber veren bir fanfardır.* Ama, daha da çoğu, Bay Dühring'in bütün kitabının temel konusudur. Hukuk konusunda, Bay Dühring, bize, Rousseau'nun eşitlik teorisinin, Paris'in bütün küçük işçi kahvelerinde yıllardan beri çok daha iyilerinin işitilebildiği, sosyalist plan üzerinde kötü bir transpozisyonundan (makam değiştirmesinden) başka herhangi bir şey sunmasını bilmiyordu. Burada, bize, iktisadın doğal ve ölümsüz yasaları ile bu yasaların etkilerinin, işin içine devletin, zorun (*violence*) karışması yüzünden bozulmaları üzerine iktisatçıların yakınmalarının hiç de daha iyi olmayan bir sosyalist transpozisyonunu verir. Bunu yaparken, sosyalistler arasında tek başına kalır, — ve hakçası da budur. Her sosyalist işçi, milliyeti ne olursa olsun, zorun sömürüyü sadece kayırdığını, ama onun nedeni olmadığını; sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkinin, sömürülmesinin nedeni olduğunu, ve bu ilişkinin de zor yolundan değil, salt iktisadî biçimde doğmuş bulunduğunu çok iyi bilir.

Üstelik, şimdi bir de bütün iktisadî sorunlarda "iki sürecin, üretim süreci ile bölüşüm sürecinin birbirinden ayırdedilebileceği"ni öğreniyoruz. Ayrıca, o yüzeysel ün-

* *Fanfar.* — Aşırı övgü anlamına da gelen bu sözcük, nefesli maden çalgılar aracıyla çalınan havaları adlandırmak için kullanılır. —ç.

lü J. B. Say, belki buna bir üçüncü süreci, kullanım, tüketim sürecini de ekler, ama iyi düşünülmüş olarak, ardıllarından çok da bir şey söyleyemezdi. Değişim ya da dolaşıma gelince, bu, ürünlerin son tüketiciye, asıl tüketiciye ulaşması bakımından olup bitmesi gereken her şeyin içine girdiği üretimin bir altbölümünden başka bir şey değildir. — Eğer Bay Dühring, birbirlerini karşılıklı olarak koşullandırsalar bile, birbirlerinden esas olarak farklı iki süreci, üretim süreci ile dolaşım sürecini, birbirine karıştırıyor, ve eğer sıkılmadan bu karışıklıktan kaçınmakla "karışıklık doğurmaktan başka bir şey yapılmadığını" ileri sürüyorsa, bu, sadece, dolaşımın elli yıldan beri gerçekleştirmiş bulunduğu çok büyük gelişmeyi ya bilmediğini, ya da anlamadığını tanıtlar; zaten kitabı da sonradan bunu doğrular. Ama hepsi bu kadar değil. Üretim ve değişimi bir tek şey, kısacası üretim olarak düpedüz kaynaştırdıktan sonra, bölüşümü de birinci süreçle hiç bir ilişkisi olmayan tamamen yabancı ikinci bir süreç olarak üretimin *yanına* koyar. Oysa, bölüşümün, kesin çizgileri içinde, her zaman belirli bir toplumun üretim ve değişim ilişkilerinin, —ve bu toplumun tarihsel geçmişinin, hem de bu sonuncuları bir kez öğrendikten sonra, bundan, bu toplumdaki egemen bölüşüm biçimini kesinlikle çıkartabileceğimiz bir biçimde—, zorunlu sonucu olduğunu görmüş bulunuyoruz. Ama, eğer Bay Dühring, ahlâk, hukuk ve tarih anlayışında "saptanmış" ilkelere sadakatsizlikte bulunmak istemiyorsa, bu temel iktisadî gerçeği yadsıması gerektiğini, ve bunun da özellikle o vazgeçilmez ikilisinin iktisada kaçak olarak sokulmasının sözkonusu olduğu zaman gerektiğini görüyoruz. Ancak bölüşümü, üretim ve değişim ile bütün bağlardan başarıyla kurtardığı zamandır ki, bu büyük olay meydana gelebilir.

Bununla birlikte, önce işin ahlâk ve hukuk bakımın-

dan nasıl olup bittiğini hatırlayalım. Orada, Bay Dühring, başlangıçta, işe bir tek adamla başlamıştı; şöyle diyordu:

"Bir insan tek olarak, ya da aynı anlama gelmek üzere, başkası ile her türlü bağlantının dışında olarak düşünüldüğü ölçüde, *ödevlere* sahip olamaz. Onun için, *yükümlülük* değil, sadece bir istek vardır."

Tek olarak düşünülmüş bu ödevsiz adam, orada hiç bir günah işleyemeyeceği için, günahsız yaşadığı cennetteki o uğursuz "ilk Yahudi Adem"den başka kimdir? Ama bu gerçekçi filozof Adem için bile, bir ilk günahın eli kulağındadır. Bu Adem'in yanında ortaya birdenbire, —şüphesiz dalga dalga bukleli bir Havva değil—, ama ikinci bir Adem çıkar. Ve hemen, Adem'in ödevleri olur, ve ... o bu ödevlerin tersine davranır. Kardeşini kendisiyle eşit hak sahibi biri olarak bağrına basacağı yerde, onu egemenliği altına alır, köleleştirir, — ve bu nedenle de, Bay Dühring'e göre beşpara etmeyen tüm evrensel tarih, bugüne değin, işte bu ilk günahın, bu ilk köleleştirme günahının sonuçlarının acısını çeker.

Öyleyse, sözarasında, eğer Bay Dühring, "yadsımanın yadsınması"nı, onu eski düşüş ve kurtarma öyküsünün kötü bir kopyası olarak nitelendirmekle yeteri kadar kötülediğine inanıyorsa, bu durumda aynı öykünün *kendisi tarafından yapılan* son baskısı üzerine ne diyelim? (Çünkü biz, resmî basının dediği gibi, zamanla kurtarmaya da "inanacağız".) Her durumda, biz Sâmilerin (*sémites*), günahsızlık durumundan çıkmanın genç oğlan ile genç kız için ne de olsa çabaya değdiği yolundaki eski aşiret söylencesini yeğ tutarız; böylece Bay Dühring de kendi ilk günahını, iki adam ile işletmiş olma rekabet kabul etmez ününü korumuş olacaktır.

Şimdi ilk günahın ekonomideki transpozisyonunu görelim.

"Üretim fikri bakımından, doğa karşısında kendi güçleri ile birlikte tek başına bulunan ve kimse ile paylaşacak hiç bir şeyi olmayan bir Robinson tasarımı, herhalde uygun bir zihinsel şema verebilir. ... Bölüşüm fikri içinde bulunan en önemli şeyi anlaşılır kılma bakımından, iktisadî güçleri birleştirilen, ve besbelli, şu ya da bu biçim altında, karşılıklı olarak kendi paylarını tartışma zorunda bulunan iki insan zihinsel şemasını kullanmak da bir o kadar yerinde olacaktır. Gerçekten, en önemli bölüşüm ilişkilerinden bazılarını kesin bir biçimde açıklamak, ve bu ilişkilerin yasalarını, gelişmesinin ilk basamağında mantıksal zorunluluklar içinde irdelemek için, bu basit ikicilikten (*dualisme*) başka hiç bir şeye gerek yoktur. ... Burada, eşitlik durumundaki ortaklaşa çalışma da, güçlerin, taraflardan, o zaman iktisadî hizmete köle ya da yalın bir alet olarak koşulan ve zaten varlığını sürdürebilmesi bakımından bir aletten başka türlü de bakılmayan birinin tam bir bağımlılığı ile birleşmesi kadar kavranılabilir bir şeydir. ... Bir yanda eşitlik ve hiçlik durumu ile, öte yanda tüm yetki ve basit uygulama eylemi arasında, evrensel tarih olaylarının çok büyük bir çeşitlilikle düzene koyma zorunda bulundukları bir dereceler dizisi bulunur. Tarihin *hak* ve *haksızlık* kurumlarını kavrayan evrensel bir görüş, burada başlıca ilk koşuldur. ..."

Ve, sonunda, bütün bölüşüm bir "iktisadî bölüşüm hakkı" durumuna dönüşür.

İşte sonunda Bay Dühring, ayaklarının altında gene sağlam bir toprak bulur. İki adamı ile birlikte kolkola, yüzyılına karşı meydan okuyabilir. Ama bu üçlünün arkasında, adı söylenmeyen biri daha var.

"Sermaye, artı-emeği icat etmemiştir. Toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde, işçi özgür olsun olmasın, kendi varlığını sür-

dürmek için gerekli emek-zamanına, üretim araçlarına sahip olanların yaşamaları için gerekli tüketim maddelerini üretmek için de fazladan bir emek-zamanı eklemek zorunda kalmıştır; üretim araçlarının tekelini elinde bulunduran bir kimse ister. Atinalı καλος καγαθος,* Etrüsklü teokrat, Romalı vatandaş, Norman baronu, Amerikalı köle sahibi, Eflaklı boyar, modern toprak sahibi ya da kapitalist olsun, bu hep böyledir." (Karl Marx, *Capital*, I. 2. baskı, s. 227.**)

Bay Dühring, bugüne kadarki bütün üretim biçimlerinde —sınıf çelişkileri içinde geliştikleri ölçüde— ortak olan temel sömürü biçiminin ne olduğunu böylece bir kez öğrendikten sonra, ikilisini buna uyarlamaktan başka yapacak işi yoktu, ve gerçekçi ekonominin köktenci temeli hazırdı. Bu "sistem doğurucu düşünce"yi uygulamaya koymakta bir dakika bile duraksamadı. İşçinin geçimi için zorunlu emek-zamanının ötesindeki karşılıksız emek — işte sorun. Burada Robinson olarak adlandırılan Adem, ikinci Adem'in, Cuma'nın imanını gevretir. Ama neden Cuma kendi bakımı için gerekli olandan daha çok çalışır? Marx, kısmen bu soruyu da yanıtlar. Ama iki yiğidimiz için, Marx'ın yanıtı çok karmaşık. İş bir anda yoluna konur: Robinson, Cuma'yı "baskı altına alır", onu "köle ya da alet olarak" iktisadî hizmete koşar ve onun geçimine sadece "bir alet olarak" bakar. Bu en yenisinden "yaratıcı anlatış" ile, Bay Dühring, bir taşla iki kuş vurur. Bir yandan, kendini bugüne kadarki çeşitli bölüşüm biçimlerini, aralarındaki farkları ve nedenlerini açıklama zahmetinden kurtarır: topu birden metelik etmez, hepsi baskıya, zora dayanır. Az sonra bu konuya döneceğiz. Ve ikincisi, böylece bütün bölüşüm teorisini, iktisadî düzeyden ahlâk ve hukuk düzeyine, yani saptanmış maddî ol-

*Aristokrat, soylu. —*Ed.*

**Kapital*, Birinci Cilt, s. 258-259. —*Ed.*

gular düzeyinden, azçok sallantılı kanılar ve duygular düzeyine aktarır. Artık onun irdeleme ya da kanıtlama gereksinmesi yoktur, tumturaklı sözlerine büyük bir hafiflik içinde devam etmekten başka bir işi kalmaz, ve emek ürünleri bölüşümünün, gerçek bölüşüm nedenlerine göre değil, ama kendisine, Bay Dühring'e ahlâka uygun ve doğru olarak görünen şeye göre düzenlenmesini isteyebilir. Bununla birlikte, Bay Dühring'e doğru olarak görünen şey, hiç bir zaman değişmez bir şey değildir, öyleyse gerçek bir doğruluk olmaktan uzaktır. Çünkü gerçek doğruluklar, Bay Dühring'in kendisine göre, "mutlak olarak hareketsiz"dirler. 1868'de, Bay Dühring (*Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift,* vb.) *"mülkiyeti gitgide daha açık bir damga ile belirlemenin* her yüksek uygarlığın eğiliminde olduğunu; modern evrimin özünün ve geleceğinin, haklar ve egemenlik alanlarının bir karışıklığı içinde değil, işte burada bulunduğunu" öne sürüyordu.

Ve daha ilerde, "ücretli emeğin başka türlü bir ekmek kapısı haline dönüşmesinin, insan doğası yasaları ve toplumsal yapıya doğa tarafından zorlanan hiyerarşi ile nasıl bağdaştırılabileceğini" hiç mi hiç bilemediğini söylüyordu.

Demek ki, 1868'de: özel mülkiyet ve ücretli emek doğa zorunluluğu, öyleyse haklı; 1876'da: her ikisi de zor ve "hırsızlık"tan çıkma, öyleyse haksız.* Ve böylesine bir coşkunluğun sürüklediği bir dehaya, birkaç yıl içinde neyin ahlâka uygun ve haklı görünebileceğini bilmek bizim için olanaksız; öyleyse, servetlerin bölüşümü irdelememizde, Bay Dühring'in haklı ve haksız üzerindeki anî, değişken ve öznel fikri yerine, gerçek, nesnel iktisadî yasalarla yetinmekle, herhalde en iyi işi yapmış

* Dühring'in *Cursus der National-und Sozialökonomie*'sinin ikinci baskısı 1876'da yayımlandı. —*Ed.*

olacağız.

Eğer, yoksulluk ile bolluk, açlık ile tokluk gibi apaçık çelişkileriyle birlikte, bugünkü emek ürünleri bölüşümü biçiminin gelişmekte olan devrimine inanmak için, bu bölüşüm biçiminin haksızlığı bilinci ile hakkın sonal utkusuna olan inançtan daha iyi bir kanıta sahip değilsek, işi yanlış tutmuş olabilir ve daha uzun zaman bekleyebiliriz. İsa'nın bin yıllık saltanatının yaklaştığı düşünü gören ortaçağ mistikleri de, sınıf karşıtlıklarının haksızlığı bilincine sahip bulunuyorlardı. Modern tarihin eşiğinde, bundan üçyüzelli yıl önce, Thomas Münzer bunu dünyaya açıkça ilân eder. İngiltere burjuva devriminde, Fransa burjuva devriminde, aynı çığlık çınlar ... ve söner. Ve eğer şimdi, çalışan ve acı çeken sınıfları 1830 yılına kadar ilgisiz bırakan sınıf karşıtlık ve ayrımlarının ortadan kaldırılması çığlığı milyonlarca kez yinelenen bir yankı uyandırıyor, ve büyük sanayiin çeşitli ülkelerdeki gelişmesi ile birlikte ve aynı yoğunlukta, bir ülkeden öbürüne yayılıyorsa; eğer, bir kuşak içinde, kendisine karşı birleşmiş bütün güçlere meydan okuyabilecek bir güç kazanmış ve yakın bir gelecekteki utkudan da güvenli bulunuyorsa, — bu nerden geliyor? Bir yandan, modern büyük sanayiin, bir proletarya, tarihte ilk kez olarak, şu ya da bu özel sınıf örgütü ya da şu ya da bu özel sınıf ayrıcalığının değil, ama genel olarak sınıfların ortadan kaldırılmasını isteyebilecek, ve Çin kuli'si durumuna düşme tehdidi altında, bu isteği gerçekleştirme zorunluluğu karşısında bulunan bir sınıf yaratmış olmasından. Öte yandan da, aynı büyük sanayiin, burjuvazinin kişiliğinde, bütün üretim aletleri ve geçim araçları tekeline sahip, ama, üretimin her coşkunluk dönemi ile bu dönemi izleyen her çöküşte, erkliğinden kaçan üretici güçler üzerinde egemenlik sürmeye devam etmekte yeteneksiz duruma geldiğini kanıtlayan; toplumun yönetimi altında, makinisti-

nin sıkışmış bulunan emniyet supabını açmak için yeteri kadar güce sahip bulunmadığı lokomotif gibi, yıkımına doğru koştuğu bir sınıf yaratmış olmasından. Başka bir deyişle: bu, modern kapitalist üretim biçimi ve bu üretim biçiminin yarattığı bölüşüm sistemi tarafından meydana getirilen üretici güçlerin, bu üretim biçimi ile, hem de üretim ve bölüşüm biçiminin, eğer modern toplumun tümünün yokolması istenmiyorsa, bütün sınıf ayrımlarını ortadan kaldıran bir devrimini zorunlu bir duruma getirecek derecede, açık bir çelişki içine girmelerinden geliyor. İşte modern sosyalizmin utkusu için beslenen kesin inanç, kendini karşı konmaz bir zorunlulukla, sömürülen proleterlerin kafasına azçok açık bir biçim altında kabul ettiren bu elle tutulur maddî olgu üzerine dayanır, — bu olgu üzerine, yoksa, şu ya da bu dört duvar arası teorisyeninin haklı ya da haksız üzerindeki fikirlerine değil.

İKİNCİ BÖLÜM

ZOR TEORİSİ

"GENEL siyasetin iktisadî hukuk biçimlerine oranı benim sistemimde öylesine kesin, ve aynı zamanda *öylesine özgün* bir biçimde belirlenmiştir ki, bunun incelenmesini kolaylaştırmak için okuru, özel olarak oraya göndermek yersiz olmaz. *Siyasal* ilişkiler biçimi *temel tarihsel öğe,* ve *iktisadî* bağımlılıklar da sadece bir *sonuç* ya da özel bir durum, yani her zaman *ikinci dereceden olgular*dır. Yeni sosyalist sistemlerden bazıları, deyim yerindeyse siyasal üstyapıları iktisadî durumlardan çıkartarak, yönetici ilke olarak göze batacak biçimde ters bir ilişki hilesini alıyor. Oysa, bu ikinci dereceden etkiler, ikinci dereceden etkiler olarak, gerçi vardırlar, ve bugünkü

günde en duyulur olanlar da onlardır; ama *en önemli öğeyi* sadece dolaylı bir iktisadî güçte değil, *dolaysız siyasal zorda* aramak *gerekir*."

Aynı biçimde, bir başka yerde, Bay Dühring "siyasal durumların iktisadî durumun kesin nedeni olduğu ve ters ilişkinin ikinci derecede bir tepkiden başka bir şeyi temsil etmediği tezinden hareket eder. ... Siyasal kümelenmeyi kendi başına hareket noktası olarak almayıp da, ona sadece *beslenme erekleri bakımından bir araç* olarak baktıkça, kişi ne kadar güzel bir radikal sosyalist ve devrimci görünüşüne bürünürse bürünsün, gene de kendinde gizli bir gericilik dozu saklar."

Bay Dühring'in teorisi, işte bu. Burada, ve başka birçok yerde, bu teori düpedüz konmuş, sanki buyrulmuştur. Üç kalın cildin hiç bir yerinde, en küçük bir kanıt, ya da karşı görüşün çürütülmesine benzer bir şey sözkonusu değil. Ve kanıtlar olgun yemişler kadar ucuz da olsaydı, Bay Dühring bize gene de bir kanıt vermezdi. Sorun, Robinson'un Cuma'yı köleleştirdiği ünlü ilk günah ile daha önce tanıtlanmış bulunuyor. Bu bir zor eylemi, yani siyasal bir eylemdi. Ve bu köleleştirme bütün geçmiş tarihin hareket noktasını ve temel olgusunu oluşturduğu ve ona haksızlık ilk günahını, hem de daha sonraki dönemlerde ancak hafifleyecek ve "daha dolaylı iktisadî bağımlılık biçimleri olarak biçim değiştirecek" bir derecede aşıladığı için; öte yandan, bugün de yürürlükte bulunan bütün "zor üzerine kurulu mülkiyet" bu ilk köleleştirmeye dayandığı için, bütün iktisadî olayların siyasal nedenlerle, yani zor'la (*violence*) açıklandıkları ortadadır. Ve bunun kendisine yetmediği kimse, gizli bir gericinin ta kendisidir.

Her şeyden önce, hiç de öyle olmayan bu fikri öylesine "özgün" saymak için, insanın kendi kendisine Bay Dühring'in olduğundan daha az âşık olmaması gerekti-

ğini belirtelim. Birinci plandaki siyasal eylemlerin tarihte kesin etken oldukları fikri, tarih-yazımının (*historiographie*) kendisi kadar eskidir; ve halkların, bu gürültülü sahnelerin arka-planında sessiz sedasız gerçekleşen ve şeyleri gerçekten ilerleten evriminden bize bu kadar az şey saklanmış bulunmasının asıl nedeni de budur. Bu fikir geçmişteki bütün tarih anlayışına egemen olmuş ve ancak Restorasyon çağı burjuva Fransız tarihçileri sayesinde sarsılmıştır; bu işteki tek "özgün" nokta, bir kez daha Bay Dühring'in bütün bunlardan hiç haberdar olmamasıdır.

Ayrıca, Bay Dühring'in bugüne kadarki bütün tarihin insanın insan tarafından köleleştirilmesine indirgenebileceğini söylemekte haklı olduğunu bir an için kabul edelim; gene de sorunun özüne değinmiş olmaktan uzakta kalırız. Çünkü ilkönce şu sorulur: Robinson, Cuma'yı nasıl köleleştirebildi? Sadece keyfi için mi? Kesinlikle hayır. Tersine, Cuma'nın "*İktisadî* hizmete köle ya da basit bir alet olarak koşulduğunu ve zaten varlığını sürdürebilmesi bakımından bir aletten başka türlü de bakılmadığını" görüyoruz.

Robinson, Cuma'yı, sadece Cuma, Robinson yararına çalışsın diye köleleştirmiştir. Ve Robinson, Cuma'nın çalışmasından kendisi için nasıl yarar sağlayabilir? Sadece Cuma'nın, çalışması ile, çalışabilecek durumda kalması için Robinson'un ona verme zorunda bulunduğundan daha çok geçim aracı üretmesi yoluyla. Demek ki, Bay Dühring'in kesin yönergesine aykırı olarak Robinson, Cuma'nın köleleştirilmesinin meydana getirdiği "siyasal kümelenme"yi "kendi başına hareket noktası olarak almamış, ama ona sadece *beslenme erekleri bakımından bir araç* olarak bakmıştır." — Şimdi efendisi ve egemeni Bay Dühring ile ne hali varsa kendisi görsün.

Böylece, zorun "temel tarihsel öğe" olduğunu tanıt-

lamak için Bay Dühring'in kendi öz zenginliğinden türettiği çocukça örnek, zorun, araçtan başka bir şey olmadığını, oysa iktisadî çıkarın erek olduğunu tanıtlar. Ve erek, bu ereğe ulaşmak için kullanılan araçtan ne kadar "daha temel" ise, ilişkinin iktisadî yanı, tarihte, siyasal yanından o kadar daha temeldir. Yani örnek, tanıtlayacak olduğu şeyin tam tersini tanıtlar. Ve Robinson ile Cuma için ne olup bittiyse, şimdiye kadar olan bütün egemenlik ve kölelik durumları için de aynı şey olup biter. Baskı, Bay Dühring'in zarif deyimini kullanmak gerekirse, her zaman "beslenme erekleri bakımından bir araç" olmuştur (bu beslenme erekleri en geniş anlamda alınmış), ama hiç bir zaman ve hiç bir yerde işin içine "kendi başına" karışan siyasal bir kümelenme olmamıştır. Vergilerin devlette "ikinci derecede etkiler"den başka bir şey olmadıklarına, ya da bugünkü egemen burjuvazi ile egemenlik altındaki proletarya biçimindeki siyasal kümelenmenin, egemen burjuvazinin "beslenme araçları" için, yani kâr ve sermaye birikimi için değil de, "kendi başına" varolduğuna inanabilmek için Bay Dühring olmak gerek.

Gene de, iki adamcağızımıza dönelim. Robinson, "elde kılıç", Cuma'yı kendine köle eder. Ama bu işi başarması için Robinson'un kılıçtan başka bir şeye daha gereksinmesi var. Bir köle herkesin harcı değildir. Bir köle kullanabilmek için, iki şeye sahip olmak gerek: ilkin kölenin çalışması için zorunlu alet ve nesnelere, ikinci olarak da, onu dardarına besleme araçlarına. Öyleyse, köleciliğin olanaklı olmasından önce, üretimde belirli bir düzeye ulaşılmış ve bölüşümde belirli bir eşitsizlik derecesinin ortaya çıkmış olması gerek. Ve köle çalışmasının bütün bir toplumun egemen üretim biçimi durumuna gelmesi için, üretim, ticaret ve servet birikiminde daha da büyük bir artışa gereksinme vardır. Toprak üzerinde ortaklaşa mülkiyetin bulunduğu eski doğal topluluklarda,

kölelik ya kendini göstermez, ya da çok ikincil bir rol oynar. Köylü kenti olan ilkel Roma'da bu böyledir; buna karşılık, Roma "evrensel kent" durumuna geldiği ve eski İtalya toprak mülkiyeti gitgide sayısı az, son derece zengin bir toprak sahipleri sınıfının eline geçtiği zaman, köylü nüfusun yeri, bir köleler nüfusu tarafından alındı. Eğer Pers savaşları çağında, kölelerin sayısı Korent'te 460.000 ve Egine'de 470.000'e çıkıyor, ve her özgür kişi başına on köle düşüyordu ise,* bunun için "zor"dan daha çok bir şey, yani bir ustalık sanayii ve çok gelişmiş bir zanaat-kârlık ile geniş bir ticaret gerekiyordu. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kölelik, zordan çok, İngiliz pamuklu sanayiine dayanıyordu; pamuğun yetişmediği, ya da, sınır eyaletlerde olduğu gibi, pamukçu eyaletler için köle yetiştirilmediği bölgelerde, kölelik, sadece masrafını kurtarmadığı için, hiç bir zor kullanma zorunda kalınmaksızın, kendi kendine ortadan kalktı.

Demek ki, eğer Bay Dühring, bugünkü mülkiyeti zor üzerine kurulu bir mülkiyet diye adlandırıyor ve onu "*temel olarak* belki sadece öbür insanların doğal varlık araçları kullanımından dıştalanmasını değil, ama bundan daha çok bir şey anlamına gelmek üzere, insanın bir köle hizmetine bağlanmasını alan egemenlik biçimi" diye nitelendiriyorsa, bütün ilişkiyi tepe aşağı çeviriyor demektir. İnsanın bir köle hizmetine bağlanması, bütün biçimleri altında, köleleştiren kimsede, onlar olmadıkça köleleştirilen insanı kullanamayacağı iş araçlarının sahipliğini, ve ayrıca kölecilikte de, onlar olmadıkça köleyi yaşamda tutamayacağı yaşama araçlarının sahipliğini şart koşar. Öyleyse, daha şimdiden, her durumda ortalamayı aşan belirli bir servet sahipliği şart. Bu servet nasıl doğ-

* W. Wachsmuth, *Hellenische Altertumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates*, 2. Bölüm, 1. Kesim, Halle 1829, s. 44. Wachsmuth'un kaynağı, Athénée, *Banquet des sophistes*, kitap VI'dır. —*Ed.*

du? Varsayım olarak, bunun çalınmış, yani *zor* üzerine dayanmış olabileceği, ama bunun hiç de zorunlu olmadığı açık. Bu servet, çalışma, hırsızlık, ticaret, dolandırıcılık ile kazanılmış olabilir. Ama, çalınabilmeden önce, çalışma ile kazanılmış olması gerekir.

Genel olarak, özel mülkiyet tarihte hiç bir biçimde hırsızlık ve zor sonucu olarak ortaya çıkmaz. Tersine. O daha, bazı nesnelerle sınırlı da olsa, bütün uygar halkların eski doğal topluluklarında vardır. Daha bu topluluğun içinde, meta biçimini alana değin, önce yabancılar ile değişim içinde gelişir. Topluluk ürünleri ne kadar meta biçimini alır, yani ne kadar az üreticinin öz kullanımı ve ne kadar çok bir değişim ereğiyle üretilirlerse, değişim, hatta topluluk içinde bile, ne kadar ilkel doğal işbölümünün yerini alırsa, çeşitli topluluk üyelerinin servet durumu o kadar eşitsiz bir duruma gelir, eski toprak mülkiyeti ortaklığı o kadar derin bir biçimde aşınır, topluluk bir küçük toprak sahibi köylüler (*paysans parcellaires*) köyü olarak dağılmaya o kadar çabuk gider. Doğu despotizmi ve fatih göçebe halkların değişken egemenliği, bu eski topluluklara binlerce yıl boyunca dokunamadı; onların gitgide dağılmalarına neden olan şey, büyük sanayi ürünlerinin rekabeti ile doğal ev sanayilerinin zamanla yıkılmasıdır. Burada, Moselle ve Hochwald kıyılarındaki "tarımsal topluluklar"ın ortaklaşa tarımsal mülkiyetinin henüz gerçekleşmekte bulunan pay edilmesinde olduğundan daha çok, zor (*violence*) sözkonusu değildir;* ortaklaşa mülkiyet yerine tarlaların özel mülkiyetinin geçmesini kendi çıkarlarına bulanlar, köylülerdir. Hatta, Keltlerde, Cermenlerde, ve Pencap'ta olduğu gibi, toprağın ortaklaşa mülkiyeti temeli üzerinde ilkel bir soyluluğun oluşması bile, ilkin hiç bir zaman zor üzerine değil, ama

* Bkz: G. Hanssen, *Die Gehöferschaften (Erbgenossenschaften) im Regierungsbezirk Trier*, Berlin 1863. —*Ed.*

özgür onay ve alışkıya dayanır. Özel mülkiyetin kurulduğu her yerde, bu, değişmiş üretim ve değişim ilişkilerinin sonucudur, ve üretimin artması ve ticaretin gelişmesine yarar, — öyleyse özel mülkiyetin kuruluşu, iktisadî nedenlere dayanır. Zor, bu işte hiç bir rol oynamaz. Hırsızın, başkasının malını *kendine mal* edebilmesinden önce, özel mülkiyet kurumunun varolması gerektiği, yani zorun, eldeciliğe (*possession*) gerçi yer değiştirtebildiği, ama özel mülkiyeti özel mülkiyet olarak meydana getiremediği açıktır!

Ama "insanın köle hizmetine koşulması"nı, hatta en yeni biçimi, ücretli emek biçimi altında açıklamak için bile, işin içine ne zoru sokabiliriz, ne de zor üzerine kurulu mülkiyeti. Eski topluluğun (*communauté antique*) dağılmasında, yani özel mülkiyetin dolaysız ya da dolaylı genelleşmesinde, emek ürünlerinin meta durumuna dönüşümünün, bunların kişisel tüketim için değil, ama değişim için üretilmelerinin oynadığı rol üzerinde daha önce durmuştuk. Oysa, Marx, *Kapital*'de açıkça tanıtlamıştır ki —ve Bay Dühring bunun üzerine tek söz bile söylemekten sakınır—, gelişmenin belirli bir düzeyinde, meta üretimi (*la production marchande*) kapitalist üretim durumuna dönüşür ve bu düzeyde, "meta üretimi ve dolaşımına dayanan temellük yasası, ya da özel mülkiyet yasası, kendi öz içsel diyalektiğinin kaçınılmaz etkisi ile, kendi karşıtına: eşdeğerler değişimine dönüştü; ilk işlem olarak görünen eşdeğerler değişimi de, birinci olarak, sermayenin emek-gücüne karşı değişilen parçasının, başkasının emek ürününün eşdeğersiz temellükünün bir bölümünden başka bir şey olmaması, ve ikinci olarak, bu parçanın, üreticisi, yani işçi tarafından sadece yenilenmesinin değil, ama yeni bir artık [fazlalık] ile yenilenmesinin gerekmesi sonucu, artık ancak görünüşte böyle olacak bir biçimde değişti. ... İlk olarak, mülkiyet bize

kişisel emek üzerine kurulmuş gibi görünüyordu. ... Şimdi ise mülkiyet [Marx'ın açındırması sonunda], kapitalist bakımından başkasının emeğini, karşılığını ödemeden temellük etme hakkı, işçi bakımından da kendi öz ürününün temellük olanaksızlığı olarak görünür. Mülkiyet ile emek arasındaki ayrılma, görüşüne göre, bunların özdeşliklerine dayanan bir yasanın zorunlu sonucu durumuna gelir."

Bir başka deyişle: hatta her türlü hırsızlık, zor ve hile olanağını dıştalayarak, her türlü özel mülkiyetin başlangıçta mülk sahibinin kişisel çalışmasına dayandığını, ve işlerin daha sonraki tüm gidişi içinde, sadece eşit değerlere karşı eşit değerlerin değişildiğini kabul ederek bile, üretim ve değişimin gelişme seyri içinde, gene de zorunlu olarak, bugünkü kapitalist üretim biçimine, üretim ve yaşama araçlarının sayıca az tek bir sınıf elinde tekelleşmesine, engin çoğunluğu oluşturan öbür sınıfın varlıksız proleterler düzeyine düşmesine, başdöndürücü üretim ile tecimsel bunalımın devirli (*périodique*) nöbetleşmesine, ve üretimin bugünkü tüm anarşisine varırız. Bütün süreç, hırsızlığa, zora, devlete ya da herhangi bir siyasal karışmaya bir tek kez bile başvurmaya gereksinme kalmaksızın, salt iktisadî nedenlerle açıklanır. "Zor üzerine kurulu mülkiyet", kendini burada da işlerin gerçek akışını anlama yetersizliğini gizlemeye yönelik palavracılıktan başka bir şey olarak göstermez.

İşlerin bu akışı, tarihsel olarak dile getirilirse, burjuvazinin gelişme tarihidir. Eğer "siyasal durumlar iktisadî durumun belirleyici nedeni" olsaydı, modern burjuvazinin feodalizme karşı savaşım içinde gelişmemiş olması, ama onun dünyaya bile isteyerek getirilmiş şımarık çocuğu olması gerekirdi. Herkes bilir ki, bunun tam tersi olmuştur. Başlangıçta egemen feodal soyluluğa bağımlı, her kategori angaryacı ve toprak kölesi (*corvéables et*

serfs) arasından çıkıp biraraya gelmiş ezilen bir zümre (*ordre*) olan burjuvazi, soyluluk ile ardı arkası kesilmeyen bir savaşım içindedir ki, biri arkasından bir başka iktidar yerini fethetmiş, ve sonunda, en ileri ülkelerde onun yerine iktidara sahip olmuştur: Fransa'da, soyluluğu doğrudan doğruya devirerek; İngiltere'de, onları gitgide burjuvalaştırıp, dekoratif taçlanması haline getirmek üzere kendine katarak. Peki bu duruma nasıl erişti? Sadece "iktisadî durum"un, kendisini ergeç, gönül rızası ya da savaşım ile, siyasal durumlardaki bir dönüşümün izlediği bir dönüşümü aracıyla. Burjuvazinin feodal soyluluğa karşı savaşımı, kentin kıra, sanayiin toprak sahipliğine, para iktisadının doğal iktisada karşı savaşımıdır, ve burjuvaların bu savaşımdaki canalıcı silâhları da, sanayiin, önce artizanal, sonra manüfaktüre kadar ilerleyen gelişmesi ve ticaretin genişlemesi ile durmadan artan *iktisadî* güç araçları olmuştur. Bütün bu savaşım boyunca, siyasal güç, krallık iktidarının bir zümreyi öbürüyle kösteklemek için burjuvaziyi soyluluğa karşı kullandığı bir dönem dışında, soyluluğun elindeydi. Ama, siyasal bakımdan henüz güçsüz olan burjuvazi, iktisadî gücündeki artış sayesinde, tehlikeli olmaya başladığı andan başlayarak, krallık yeni baştan soylulukla bağlaştı, ve böylece, önce İngiltere'de sonra da Fransa'da, burjuvazinin devrimine yolaçtı. Fransa'da, siyasal koşullar hiç bir değişikliğe uğramamış, oysa iktisadî durum bu koşullar için çok ileri bir duruma gelmişti. Siyasal durum bakımından, soyluluk her şey, burjuvazi hiç bir şey idi; toplumsal bakımdan, burjuva şimdi devlet içindeki en önemli sınıftı, oysa soyluluk bütün toplumsal görevlerinin elinden kaçtığını görmüştü ve bu yitik görevlerin karşılığını kendi gelirleri biçimi altında cebine indirmekten başka bir şey yapmıyordu. Hepsi bu kadar değil: bütün üretim içinde, burjuvazi, bu üretimin —sadece manüfaktü-

rün değil, ama zanaatçılığın bile— uzun zamandan beri çok büyük bir duruma gelmiş bulunduğu ortaçağın feodal siyasal biçimlerinin tutsağı: üretimin angarya ve köstekleri durumuna dönüşmüş olan binlerce loncasal ayrıcalık ile yerel ve bölgesel gümrük engellerinin tutsağı kalmıştı. Burjuvazinin devrimi buna son verdi. Ama, Bay Dühring'in ilkelerine göre, iktisadî durumu siyasal koşullara uydurarak değil, —bu, soyluluk ve krallığın yıllar boyunca boş yere girişmiş bulundukları şeyin ta kendisidir—, tersine, eski çürümüş siyasal hurdayı bir yana atarak ve yeni "iktisadî durum"un içinde varlığını sürdürüp geliştirebileceği siyasal koşulları yaratarak. Ve kendisi için yaratılmış bu siyasal ve hukuksal atmosfer içinde, burjuvazi parlak bir biçimde gelişti; öylesine parlak bir biçimde ki, bundan böyle, artık soyluluğun 1789'daki konumundan uzakta değildir: gitgide sadece daha büyük bir toplumsal gereksizlik durumuna değil ama daha büyük bir toplumsal engel durumuna da gelir; üretici eylemden gitgide daha çok ayrılır, ve kendi çağındaki soyluluk gibi, gitgide daha çok gelirini cebine indirmekten başka bir şey yapmayan bir sınıf olur; ve burjuvazi kendi öz konumundaki bu devrimi ve yeni bir sınıfın, proletaryanın meydana getirilmesini, en küçük bir zor hokkabazlığı olmaksızın, salt iktisadî bir biçimde gerçekleştirmiştir. Dahası var. O kendi öz davranışlarının bu sonucunu hiç bir zaman istemedi; tersine, bu sonuç, onun iradesine, onun niyetine karşı kendini karşı konulmaz bir güç ile zorla kabul ettirdi; kendi öz üretim güçleri onun yönetimine boyun eğemeyecek kadar güçlü bir duruma gelmişlerdir, ve doğal bir zorunluluk etkisi altındaymış gibi, bütün burjuva toplumu ya yıkıma, ya da devrime doğru götürürler. Ve eğer burjuvalar şimdi yıkılan "iktisadî durum"u yıkımdan kurtarmak için zora başvuruyorlarsa, böyle yapmakla sadece Bay Dühring'in "siyasal ko-

şulların iktisadî durumun belirleyici nedeni olduğu" yolundaki kuruntusunun kurbanları olduklarını tanıtlıyorlar; tıpkı Bay Dühring gibi, "ilkel araçlar", ile "dolaysız siyasal zor" ile, o "ikinci dereceden olguları", iktisadî durum ve onun kaçınılmaz evrimini dönüştürmeye, ve böylece Krupp topları ile Mauser tüfeklerinin ateşi sayesinde, dünyayı buhar makinesinin ve onun tarafından harekete getirilmiş modern maşinizmin, dünya ticaretinin, ve banka ve kredinin bugünkü gelişmesinin iktisadî etkilerinden kurtarmaya yetenekli olduklarını sanıyorlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZOR TEORİSİ
(DEVAM)

GENE DE Bay Dühring'in o gücü her şeye yeten "zor"unu biraz daha yakından inceleyelim. Robinson, Cuma'yı "elde kılıç" köleleştirir. Kılıcı nerden almış? Robinson öykülerinin düşsel adalarında bile, kılıçlar, şimdiye değin, ağaçlar üzerinde bitmez ve Bay Dühring bu soruyu yanıtsız bırakır. Tıpkı Robinson'un kendine bir kılıç bulabilmesi gibi, Cuma'nın da bir sabah elde dolu bir tabanca ile ortaya çıktığını kabul edebiliriz, ve o zaman tüm "zor" ilişkisi tersine döner: Cuma buyurur ve Robinson imanı gevrercesine çalışma zorunda kalır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bilimin değil, çocuk bahçesinin işi olan Robinson ve Cuma öyküsü üzerindeki fikir-

lere bu kadar aradan sonra yeni bir baştan döndüğümüzden ötürü okurdan özür dileriz, ama elimizden ne gelir? Bay Dühring'in belitsel (*axiomatique*) yöntemini doğrulukla uygulama zorundayız, ve eğer bundan ötürü sürekli olarak salt çocukluk alanında manevra yapıyorsak, bunda bizim suçumuz yok. Demek ki, tabanca, kılıcı yener ve, zorun yalın bir irade işi olmadığını, ama kullanılması için çok gerçek önkoşullar, özellikle en yetkin olanların o kadar yetkin olmayanları altettiği *aletler* istediğini; ayrıca bu aletlerin üretilmesi gerektiğini, bunun da en yetkin zor araçları, kabaca söylemek gerekirse en yetkin silâhlar üreticisinin, o kadar yetkin olmayanların üreticisini yendiği anlamına geldiğini, ve kısacası zorun utkusunun silah üretimine, ve silah üretiminin de genel olarak üretime, yani .... "iktisadî güç"e, "iktisadî durum"a, zorun emrinde bulunan maddî *araçlara* dayandığını, en çocuksu belitler amatörü bile kuşkusuz düşünecektir.

Zor, bugün ordu ve donanma demektir, ve her ikisi de, hepimizin zararını çekerek bildiğimiz gibi, "tuzluya oturur". Ama zor, para yapamaz, olsa olsa, daha önce para yapmış bulunan kişiyi soyup soğana çevirebilir: ve gene Fransa'nın milyonlarından zararını çekerek öğrendiğimiz gibi, bu da pek bir işe yaramaz.* Demek ki, paranın, sonunda, iktisadî üretim yolu ile sağlanmış olması gerekir; demek ki, zor, bir kez daha, kendisine silahlanma ve aletlerini koruma araçlarını sağlayan iktisadî durum tarafından belirlenir. Ama bu yetmez. İktisadî önkoşullara hiç bir şey ordu ve donanmadan daha çok bağlı değildir. Silahlanma, bileşim, örgütlenme, taktik ve strateji, her şeyden önce, üretim ve ulaştırma olanakları tarafından, her durumda ulaşılmış bulunan düzeye bağlıdır. Bu konuda bir altüst etme etkisi yapan şey, deha sahibi

* 1870 savaşından sonra Fransa tarafından Almanya'ya ödenmiş bulunan beş milyarlık zarar ödentisi (savaş tazminatı) sözkonusu ediliyor. —*Ed.*

büyük komutanların "özgür zekâ yaratıları" değil, daha iyi silahların türetimi ve insan öğesinin, yani askerin değişmesidir; deha sahibi büyük komutanların etkisi, en iyi durumda, savaş yöntemini, silahlara ve yeni savaşçılara uyarlamakla sınırlanır.

14. yüzyıl başında, top barutu, Araplardan Batı Avrupalılara geçti, ve herkesin bildiği gibi, savaşın bütün güdümünü altüst etti. Ama top barutunun ve ateşli silahların ortaya çıkması, hiç bir zaman bir zor olayı değil, sınaî, yani iktisadî bir gelişme idi. Nesnelerin ister üretimine, ister yıkımına yönelsin, sanayi sanayidir. Ve ateşli silahların ortaya çıkmasının, sadece savaşın güdümü üzerinde değil, ama siyasal ilişkiler, egemenlik ve bağımlılık ilişkileri üzerinde de altüst edici bir etkisi oldu. Barut ve ateşli silahlar elde etmek için, sanayi ve para gerekiyordu, ve bunların her ikisi de kentlerdeki burjuvalarda vardı. Bu nedenle, ateşli silahlar, daha başından beri kentlerin, ve feodal soyluluğa karşı kentlere dayanan, yükselen krallığın silahları oldu. Soylu şatolarının o güne kadar ele geçirilemez hisarları, burjuva toplarının darbeleri altında bir bir düştü, burjuva arkebüzlerinin* mermileri, şövalyelerin zırhlarını deldi. Soyluluğun zırhlı süvarisi ile birlikte, soyluluğun egemenliği de yıkıldı; burjuvazinin gelişmesiyle birlikte, piyade ve topçu gitgide daha kesin bir silah haline geldi; topçuluğun baskısı altında, savaş zanaatı tamamen sınaî yeni bir sınıfı, mühendisler sınıfını kendine katma zorunda kaldı.

Ateşli silahların gelişmesi çok yavaş oldu. Birçok ufak tefek buluşlara karşın, top ağır, arkebüz kaba kalıyordu. Tüm piyadeyi donatacak onanılır bir silah geliştirmek için üçyüz yıldan çok bir süre gerekti. Piyadenin silahlanmasında, süngülü çakmaklı tüfek, ancak 18. yüzyılın

* *Arkebüz.* — 17. yüzyıla kadar kullanılan bir çeşit tüfek. —ç.

başında kesinlikle mızrağın yerini alır. O zamanki piyade, talimde güzel bir görünüşe sahip, ama az güvenilir, ve sadece sopa ile birarada tutulabilen, prenslerin hizmetindeki paralı askerlerden oluşuyordu; toplumun en bozulmuş öğeleri arasından, ve çoğu kez, zorla askere alınmış düşman savaş tutsakları arasından toplanmıştı, ve bu askerlerin yeni tüfeği kullanabildikleri tek savaş biçimi de, en büyük gelişmesine Frédéric II çağında erişen saf taktiği idi. Bir ordudaki tüm piyade, çok uzun, derin bir dörtgen biçiminde üç saf üzerinden diziliyor, ve savaş düzeninde ancak blok olarak hareket ediyordu; olsa olsa iki kanattan birinin biraz ilerlemesi ya da gerilemesine izin veriliyordu. Bu beceriksiz yığın, ancak tamamen düz bir alan üzerinde düzenli bir biçimde, ama gene de yavaş bir tempo ile (dakikada 75 adım) hareket edebiliyordu; harekât içinde savaş düzenini değiştirmek olanaksızdı, ve bir kez piyade ateşe başladıktan sonra, zafer ya da bozgun çok çabuk, bir tek ateşte belli oluyordu.

Pek kullanışlı olmayan bu saflar, Amerikan bağımsızlık savaşında, gerçi talim yapmasını bilmeyen, ama gene de yivli karabinaları ile daha iyi ateş eden asi çeteler ile çarpıştılar; bu çeteler kendi öz çıkarları için savaşıyorlar, yani paralı asker birlikleri gibi savaştan kaçmıyorlardı, ve İngilizlerle, onlar gibi saf durumunda dizilerek ve açık alanda çatışmaktan hoşlanmıyor, onların karşısına, ormanların örtüsü altında, dağınık ve çok hareketli avcı grupları biçiminde çıkıyorlardı. Saf burada güçsüzdü, ve görünmez ve ele geçmez düşmanlara dayanamıyordu. Avcı grupları biçiminde düzenlenme, değişmiş bir insan öğesine özgü yeni savaş yöntemi, bir kez daha bulgulanıyordu.

Amerikan devriminde başlamış bulunan şeyi, gene askerî alanda, Fransız Devrimi tamamladı. Koalisyonun o

kadar iyi yetiştirilmiş paralı ordularına karşı, onun da, kötü talim görmüş, ama kalabalık, tüm ulusun yığın olarak ayaklanışından başka çıkaracak bir şeyi yoktu. Ama bu yığınlarla Paris'i korumak, yani belirli bir bölgeyi örtmek gerekiyordu ve bu iş, açık bir yığın savaşında bir utku kazanılmaksızın yapılamazdı. Basit avcı savaşı yetmiyordu: yığınların kullanımı için bir kuruluş bulunması gerekiyordu ve *yürüyüş kolu* ile bu kuruluş bulundu. *Kol* düzeni, iyi talim görmemiş birliklerin bile, hayli düzenli, ve hatta daha büyük bir yürüyüş hızı (dakikada 100 adım ve daha çok) ile hareket etmelerini sağlıyordu; eski saf düzeninin katı şekillerini çökertmeyi, her türlü alan üzerinde, yani saf için en elverişsiz alanlar üzerinde de savaşmayı, birlikleri, gereksinmelere uygun bir biçimde, ve dağınık avcıların savaşı ile bağlılık içinde kümelendirmeyi, düşman saflarını yedekte tutulmuş yığınlarla konumun en uygun noktasında bozma zamanı gelene kadar, onları tutmayı, oyalamayı ve güçten düşürmeyi sağlıyordu. Eğer sonunda, avcılar ile yürüyüş kollarının bağdaşımına, ve ordunun, bütün sınıflardan oluşmuş, tümenler ya da özerkli birlikler şeklindeki bölünmesine dayanan, ve taktik bakımından olduğu kadar, stratejik bakımdan da yetkinliğinin doruğuna Napoléon tarafından vardırılan bu yeni savaş yöntemi zorunlu bir duruma geldiyse, bu, özellikle, insan öğesinin, Fransız Devrimi askerinin değişmesi nedeniyle oldu. Ama bunun teknik alanda büyük bir önem taşıyan iki önkoşulu daha vardı: birincisi, sahra toplarının, Gribeauval tarafından gerçekleştirilen ve şimdi onlardan beklenen daha hızlı bir hareketi olanaklı kılan daha hafif top kundakları üzerine montajı; ikincisi de, o zamana değin namlunun düpedüz bir uzantısı olan tüfek dipçiğinin kamburlaştırılması; Fransa'da, 1777'de ortaya çıkan bu av tüfeğinden aktarma yenilik, tek başına alınmış bir düşmana, vurma

şanslarıyla birlikte, nişan alınmasını sağlıyordu. Bu gelişmeler olmasaydı, eski silahlarla avcı kolları halinde harekât yapılamazdı.

Tüm halkın silahlandırılması biçimindeki devrimci sistem az sonra (zenginler yararına bedel yöntemi ile birlikte) zorunlu askerliğe dönüştürüldü ve kıta Avrupası büyük devletlerinden çoğunda bu biçim altında kabul edildi. Sadece, Prusya, kendi *Landwehr* sistemi ile, halkın askerî gücüne daha büyük bir ölçüde başvurmayı denedi. Prusya, ayrıca —1830 ile 1860 arasında yetkinleştirilmiş bulunan ağızdan dolma yivli tüfek tarafından oynanan geleceksiz rolden sonra—, bütün piyadelerini en modern silahla, namlu dibinden doldurulan yivli tüfekle donatmış olan ilk devlettir. Prusya, 1866'daki başarılarını işte bu iki koşula borçludur.

Fransız-Alman savaşında, her ikisi de namlu dibinden doldurulan yivli tüfek kullanan iki ordu —ve her ikisi de, Prusyalıların, yardımıyla yeni silahlanmaya daha uygun bir savaş biçimi bulmaya giriştikleri bölük kolu bir yana bırakılırsa, esas olarak eski çakmaklı tüfek ve kaval top çağının kuruluşlarına benzer taktik kuruluşlara sahip olma koşuluyla—, ilk kez olarak karşı karşıya geldiler. Ama 18 Ağustosta, Saint-Privat'da,* Prusya ordusu ciddî bir bölük kolu deneyi yapmak isteyince, savaşın en kızgın kesimlerinde bulunan beş alay, en çok iki saat içinde, mevcutlarının üçte-birinden çoğunu (176 subay ve 5.114 er) yitirdi, ve o günden sonra, bölük kolu da, tıpkı tabur kolu ve saf gibi, savaş kuruluşu olarak, değerden düştü. Bundan böyle her türlü sıkışık kuruluşu, her türlü düşman ateşi altında bırakma girişiminden vazgeçildi, ve Alman tarafında, artık sadece, şimdiye kadar hedefi vuran kurşun yağmuru altında kolun her zaman

* Genellikle Gravelotte savaşı adı ile tanınan savaş. —*Ed.*

dağılarak kendisine dönüştüğü, ama yukarlarda her zaman disipline aykırı bulunarak karşı çıkılan yoğun avcı grupları ile savaş verildi; ve aynı biçimde, düşmanın ateş alanı içinde, *koşar adım* bundan böyle tek yer değiştirme biçimi durumuna geldi. Bir kez daha, er, subaydan daha hınzır çıktı; şimdiye kadar yararlığını namlu dibinden doldurulan tüfek ateşi altında gösteren tek savaş biçimini içgüdüsel bir biçimde buldu, ve komutanlığın direncine karşın, onu başarıyla kabul ettirdi.

Fransız-Alman savaşı, daha önceki bütün dönüm noktalarından bambaşka anlamda bir dönüm noktası gösterdi. Önce, silahlar öylesine yetkinleşmiştir ki, herhangi bir altüst edici etki yapmaya yetenekli yeni bir gelişme artık olanaklı değildir. Elde, gözün gördüğünden daha ırak bir uzaklıktan bir tabura vuruş yapabilecek toplar, tek kişiyi hedef alarak aynı şeyi yapan, ve doldurulmaları nişan almaktan daha az bir zaman isteyen tüfekler bulundukça, bütün öbür gelişmeler düz ovada savaş bakımından azçok birdir. Öyleyse, esas olarak, gelişme çağı bu yandan kapalıdır. Ama ikinci olarak, bu savaş, bütün kıta Avrupası büyük devletlerini Prusya yedek ordusu (*landwehr*) sistemini daha da güçlendirerek ülkelerinde uygulamak, ve böylece, onları birkaç yıl içinde kesenkes yıkıma götürecek askerî bir yük altına girmek zorunda bıraktı. Ordu, devletin asıl ereği oldu, kendi başına bir amaç durumuna geldi; halklar artık sadece asker olmak ve ölmek için vardılar. Militarizm, Avrupayı yönetir ve yutar. Ama bu militarizm, kendinde, kendi öz yıkımının tohumunu da taşır. Çeşitli devletlerin kendi aralarındaki rekabet, onları bir yandan ordu, donanma, top-tüfek vb. için her yıl daha çok para harcamaya, yani malî çöküşü gitgide hızlandırmaya, öte yandan, zorunlu askerlik hizmetini gitgide daha ciddiye almaya, ve işin sonunda, bütün halkı silah kullanmaya alıştırmaya, yani onu bel-

li bir anda askerî komutanlık hazretleri karşısında iradesini metazori kabul ettirmeye yetenekli kılmaya zorlar. Ve bu an da, halk yığını —kent ve tarım işçileri ile köylüler— bir irade *sahibi* olur olmaz gelir. Bu noktada, hanedan ordusu halk ordusu durumuna dönüşür, makine hizmeti yadsır, militarizm kendi öz gelişme diyalektiği ile ölür. 1848 burjuva demokrasisinin *burjuva* olduğu ve proleter olmadığı için gerçekleştiremediği şeyi —çalışan yığınlara içeriği kendi sınıf durumlarına denk düşen bir irade verme işini—, sosyalizm kuşkusuz başaracaktır. Ve bu, militarizmin, ve onunla birlikte bütün sürekli ordular*ın içten* parçalanması anlamına gelir.

İşte modern piyade tarihimizin derslerinden biri, bu. Bizi yeniden Bay Dühring'e götüren ikincisi ise, orduların tüm örgütlenmesinin ve savaş yönteminin, ve sonuç olarak utku ve bozgunun, insan ve silahlanma unsurlarının maddî, yani iktisadî koşullarına, yani nüfus ve tekniğin nitelik ve niceliğine bağlı bulunduğudur. Avcı kolları halinde savaşmayı, ancak Amerikalılar gibi avcı bir halk yeniden bulgulayabilirdi, — ve eğer onlar avcı idiyseler, bu salt iktisadî nedenlerden ötürü böyle idi; tıpkı, şimdi, eski eyaletlerin aynı Yankee'lerinin, salt iktisadî nedenlerden ötürü, artık balta girmemiş ormanlarda değil, ama buna karşılık, yığınların kullanılmasını orada da çok ileri götürdükleri spekülasyon alanında gelişigüzel silah atan köylüler, sanayiciler, denizciler ve tüccarlar durumuna dönüşmüş bulunmaları gibi. Yığın ordularını, kendisi için çarpıştıkları mutlakiyetçiliğin askerî imgeleri olan eski katı safların üzerlerinde parçalandıkları özgür hareket biçimleriyle aynı zamanda, ancak, burjuvaziyi ve özellikle köylüyü iktisadî bakımdan kurtaran Fransız Devrimi gibi bir devrim bulabilirdi. Ve teknik ilerlemelerin, askerî alanda uygulanabilir oldukları ve uygulandıkları andan başlayarak, savaş yönteminde, ve

üstelik çoğu kez ordu komutanlığının isteğine karşı, vakit geçirmeden ve hemen hemen zorla, değişiklikleri, hatta devrimleri nasıl zorunlu kıldıklarını, örnekleriyle gördük. Ayrıca, savaşın güdümünün üretkenlik ile cephe ve cephe arkasındaki ulaştırma araçlarına ne kadar bağlı olduğunu Bay Dühring'e daha bugünden açıklamaya yetenekli olmayan iyi bir assubay da yoktur. Kısacası, her yerde ve her zaman, "zor"un, onu kazanmazsa zor olmaktan çıktığı utkuyu kazanmasına yardım eden şey, iktisadî gücün koşulları ve araçlarıdır; ve askerlik zanaatını, Bay Dühring'in ilkelerine göre karşıt görüşten hareketle düzeltmek isteyecek kimse, sopadan başka bir ürün elde edemez.*

Eğer şimdi karadan denize geçersek, sadece son yirmi yıl bize bambaşka bir önemde bir altüst oluş daha sunar. Kırım savaşının savaş gemisi, daha çok yelken ile hareket eden ve sadece güçsüz bir yardımcı buhar makinesi bulunan, iki ya da üç tahta güverteli, 60-100 topla donatılmış bir gemiydi. Bu gemi, özellikle, 50 kiloluk 50 kental çeken 32'lik toplar ve sadece 95 kental çeken birkaç 68'lik top taşıyordu. Savaşın sonuna doğru, ortaya, ağır, hemen hemen hareketsiz, ama o zamanki topçuluk için diş geçirilmez devler, zırhlı yüzen bataryalar çıktı. Az sonra, çelik zırh savaş gemilerine de aktarıldı; başlangıçta henüz ince, dört parmaklık (*pouce*) bir kalınlık o zaman son derece ağır bir zırhlama sayılıyordu. Ama topçuluğun gelişmesi az zamanda zırhlamayı geçti; birbiri arkasına kullanılan her zırhlama kalınlığı için, onu ko-

*Prusya genelkurmayında bu da çok iyi bilinir. Genelkurmayda yüzbaşı Bay Max Jähns, bir bilimsel konferansta: "Savaş işlerinin *temeli*, her şeyden önce, genel olarak halkların *iktisadî* yaşam biçimidir." der. (*Kölnische Zeitung*, 20 Nisan 1876, s. 3.**) [*F. E.*]

** Max Jähns'ın konferansı: "Macchiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflich", 18, 20, 22 ve 25 Nisan 1876 günlü *Kölnische Zeitung*'da yayınlandı. —*Ed.*

layca delen daha ağır yeni bir top bulundu. Bugün, bir yandan 10, 12, 14, 24 parmak kalınlıklara (İtalya üç ayak kalınlığında zırhlı bir gemi yaptıracak), öte yandan namluları 25, 35, 80 ve hatta 100 ton (20 kentallik) çeken ve 150, 200, 700 ve 1.000 kiloluk mermileri daha önce görülmemiş uzaklıklara atan yivli toplara gelmiş bulunuyoruz. Bugünün savaş gemisi, 6.000-8.000 beygirlik bir güç ile 8.000-9.000 ton çeken, dönerkule ve 4 ya da en çok 6 ağır toplu, su kesimi çizgisi altında düşman gemilerini batırmaya yönelik bir mahmuz biçiminde uzanan bir pruva ile, zırhlı uskurlu dev gibi bir buharlı gemidir; bu, üzerinde buharın sadece hızlı hareket işini değil, ama pilotaj, çapa manevrası, kulelerin dönüşü, topların nişan alma ve doldurulması, suyun pompalanması, kendileri de kısmen buharla hareket eden filikaların denize indirilip çıkarılması vb. işlerini de gerçekleştirdiği tek bir dev makinedir. Ve zırhlama ile top atışlarının etkililiği arasındaki yarış sonuna ermiş olmaktan öylesine uzaktır ki, bugün bir gemi, hemen hemen genel bir biçimde, artık kendisinden beklenene yanıt vermiyor, ve daha denize indirilmeden eskiyor. Modern savaş gemisi, büyük sanayiin sadece bir ürünü değil, aynı zamanda onun bir örneği, ne var ki her şeyden önce para israfı üreten yüzen bir fabrikadır. Büyük sanayiin en gelişmiş olduğu ülke, hemen hemen bu gemilerin yapım tekelini elinde tutar. Bütün Türk zırhlıları, hemen bütün Rus zırhlıları, Alman zırhlılarının çoğu, İngiltere'de yapılır; kullanımı ne olursa olsun, çelik zırh plakaları, hemen sadece Sheffield'de imal edilir; Avrupa'nın en ağır toplarını sağlamaya yetenekli üç metalurjik işletmeden ikisi (Woolwich ile Elswick) İngiltere'ye, üçüncüsü de (Krupp) Almanya'ya aittir. Bay Dühring'e göre "iktisadî durumun belirleyici nedeni" olan "dolaysız siyasal zor"un, tersine, iktisadî duruma nasıl tamamen bağımlı bulunduğu; deniz üze-

rindeki zor aletinin, savaş gemisinin, sadece üretiminin değil, ama kullanılmasının da nasıl modern büyük sanayiin bir kolu durumuna geldiği, burada en elle tutulur bir biçimde görülüyor. Ve bu durumdan, zorun ta kendisi kadar, yani şimdi bir gemiye sahip olmak için vaktiyle bütün bir küçük filo için harcadığı kadar para harcayan, ve bu pahalı gemilerin, daha denize inmeden eskimiş, yani değerden düşmüş olmasına katlanması gereken, ve "iktisadî durum" adamının, mühendisin, şimdi gemide "dolaysız zor" adamından, kaptandan çok daha önemli olmasına kuşkusuz tıpkı Bay Dühring gibi üzülen zorun kendisi, yani devlet kadar canı sıkılan kimse yoktur. Bizim ise, tersine, zırh ile top arasındaki bu yarışmada, savaş gemisinin aşırı inceliğin doruğuna kadar yetkinleştiğini, bu durumun ise onu, çok pahalı olduğu kadar savaş için de elverişsiz kıldığını,* ve bu savaşımın, ta deniz savaşı alanında, herhangi bir başka tarihsel olay gibi, militarizmin de kendi öz gelişme sonuçları tarafından öleceği yolundaki hareketin o iç yasalarını, o diyalektik yasaları açığa vurduğunu görmekle üzülmemiz için hiç bir neden yoktur.

Öyleyse, "ilk öğenin önce dolaylı bir iktisadî güçte değil, dolaysız siyasal zorda aranması gerek"tiğinin hiç de doğru olmadığını, burada da açıkça görüyoruz.

Tersine. Zorun kendisinde "ilk öğe" olarak ne görünür? İktisadî güç, büyük sanayiin güç araçlarına sahip olma olgusu. Deniz üzerinde, modern savaş gemilerine dayanan siyasal zor, kendini dolaysız olarak değil, ama ekonomik güç, metalurjinin yüksek gelişimi, usta teknisyenler üzerindeki yetke ve verimli kömür ocakları dolayı-

* Büyük sanayiin deniz savaşı için son ürünün, kendiliğinden hareketli torpilin yetkinleşmesi, bu sonucu gerçekleştirmeye yönelmiş gibi görünüyor: bu koşullarda en küçük torpidobot, en güçlü zırhlıdan daha üstün olacak. (Bu satırların 1878'de yazıldığı unutulmasın.)** [*F. E.*]

** Engels'in bu ayracı 1885'te, 3. baskıya eklenmiştir. —*Ed.*

mına bağlı olarak gösterir.

Ama bütün bunlar neye yarar? Gelecek deniz savaşında başkomutanlık Bay Dühring'e verilsin, ve o, bütün iktisadî durum kölesi zırhlı filoları, ne torpil ne de başka patlayıcılar kullanarak, ama sadece kendi "dolaysız zor"unun etkisiyle, ortadan kaldıracaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZOR TEORİSİ
(SON)

"DOĞA egemenliğine genel olarak [!] ancak *insan* egemenliği sayesinde geçilmiş [geçilmiş bir egemenlik!] olması, gerçekte çok önemli bir özelliktir. Toprak mülkiyetinin geniş alanlar üzerinde değerlendirilmesi, önce, insan, bir kölelik ya da toprak köleliği biçiminde kullaştırılmaksızın, hiç bir zaman ve hiç bir yerde gerçekleşmemiştir. Şeyler üzerinde iktisadî bir egemenlik kurulmasının ilk koşulu, insanın insan üzerindeki siyasal, toplumsal ve iktisadî egemenliğidir. Sadece büyük bir toprak sahibi fikrine bile, bu fikrinin içine, aynı zamanda onun köleler, toprak köleleri ya da özgürlüklerinden dolaylı olarak yoksun insanlar üzerindeki egemenliğini de

sokmaksızın, nasıl varılabilirdi? Geniş bir tarımsal işletme için, kendisine olsa olsa ailesinin güçlerinin eklenebileceği bir birey gücünün ne önemi olabilirdi ve ne önemi olabilir? Toprağın işlenmesi ya da bu toprak üzerinde iktisadî egemenliğin bireyin doğal güçlerini aşan bir ölçüde genişlemesi, şimdiye değin tarihte, ancak, toprak üzerinde egemenlik kurulmasından önce ya da onunla aynı zamanda, insanın kullaştırılması gerçekleştirildiği için olanaklı olmuştur. Evrimin daha sonraki dönemlerinde bu kulluk yumuşadı. ... Yüksek uygarlıklı devletlerdeki güncel biçimi, polis egemenliği tarafından azçok keyfî bir biçimde yönetilen bir ücretliliktir. Kendini toprağın genişletilmiş egemenliğinde ve [!] büyük toprak mülkiyetinde gösteren o bugünkü zenginlik türünün pratik olanaklılığı, demek ki, bu ücretliliğe dayanır. Doğal olarak, bütün öbür bölüşüm zenginliği türlerinin de tarihsel olarak benzer bir biçimde açıklanmaları gerekir, ve insanın dolaylı bir biçimde insana bağımlı olması olgusu, bugün en gelişmiş iktisadî durumların temel özelliğini oluşturan bu olgu, kendi başına değil, ama sadece daha önce var olmuş dolaysız bir kulluk ve dolaysız bir sömürünün biraz değişikliğe uğramış bir kalıtı olarak anlaşılıp açıklanabilir."

Bay Dühring böyle der.

Tez: Doğanın (insan tarafından) egemenliği, insanın (insan tarafından) egemenliğine dayanır.

Kanıt: Toprak *mülkiyetinin geniş alanlar* üzerinde değerlendirilmesi, her zaman ve her yerde sadece köleler aracıyla gerçekleşmiştir.

Kanıtın kanıtı: Büyük toprak sahibi, ailesi ile birlikte ve hiç köle olmadan toprağının ancak çok küçük bir parçasını işleyebileceğine göre, kölesiz büyük toprak sahipleri nasıl var olabilir?

Sonuç: İnsanın, doğayı egemenliği altına alması bakı-

mından, önce insanı egemenlik altına alma zorunda kaldığını kanıtlamak için, Bay Dühring, "doğa"yı el çabukluğu ile "geniş alanlar üzerinde toprak mülkiyeti"ne çeviriyor, ve bu toprak mülkiyetini de —bunun kimin mülkü olduğunu bilmeksizin!— hemencecik, bu kez doğal olarak toprağını kölesiz işleyemeyecek büyük bir tarımcının mülkiyeti durumuna dönüştürüyor.

Önce, "doğanın egemenliği" ile "toprak mülkiyetinin değerlendirilmesi" hiç de aynı şey değil. Doğanın egemenliği, sanayide, şimdiye kadar hava koşullarına hükmedecek yerde ona boyun eğme zorunda kalan tarımdakinden çok, ama çok daha büyük bir ölçüde gerçekleştiriliyor.

İkincisi, eğer toprak mülkiyetinin büyük alanlar üzerinde değerlendirilmesi ile yetinirsek, o zaman önemli olan, bu toprak mülkiyetinin kime ait olduğunu bilmektir. Ve bütün uygar halklar tarihinin başında, Bay Dühring'in bize burada kendisi tarafından "doğal diyalektik"* olarak adlandırılan alışılmış hokkabazlıklarından biri ile kaçak olarak sokuşturuverdiği "büyük toprak sahibi"ni değil — toprağın ortaklaşa mülkiyeti ile aşiret ya da köy topluluklarını (*communauté*) buluruz. Hindistan'dan İrlanda'ya kadar, büyük alanlar üzerindeki toprak mülkiyetinin işletilmesi, ister toprağın topluluk hesabına ortaklaşa ekilmesi biçimi altında olsun, ister topluluk tarafından, orman ve otlakların sürekli ortaklaşa kullanımı ile birlikte, ailelere bir zaman için verilmiş bireysel tarımsal toprak parçaları biçimi altında olsun, başlangıçta bu aşiret ya da köy toplulukları tarafından yapılmıştır. Bay Dühring'in bütün bu şeyler üzerine hiç bir şey bilmemesi; yapıtlarının hepsinin devir yapan çalışmalardan, Maurer'-

* Dühring, "Alman felsefesinin yolunu şaşırmış bölümünün karmakarışık belirtileri ile her türlü ortaklığı açıkça yadsımak için", hegelci diyalektiğe karşıt olarak, kendi diyalektiğini "doğal" diye nitelendiriyordu. —*Ed.*

in tüm Alman hukukunun temeli olan Cermen Markının ilkel kuruluşu üzerindeki çalışmalarından olduğu kadar, esas olarak Maurer'den esinlenen ve Avrupa ve Asya'nın bütün uygar halklarında toprak mülkiyetinin ilkel ortaklığını tanıtlamaya ve çeşitli varlık ve bozulma biçimlerini göstermeye yönelik, hacmi her gün daha da artan koca bir yazından (*littérature*) da tam bir bilgisizlikle dolu olması, "siyaset ve hukuk alanında"ki "en derine giden teknik irdeleme"leri bakımından bir kez daha özellik göstericidir. Fransız ve İngiliz hukuku alanında, Bay Dühring, ne kadar büyük olursa olsun, "tüm bilisizliğini kendi başına" edinmişti: bu bilisizliğin daha da büyük olduğu Alman hukuku alanında başka türlü davranmaz. Üniversite profesörlerinin sınırlı ufkuna karşı öylesine öfke duyan adam, bugün, Alman hukuku alanında, olsa olsa, profesörlerin bundan yirmi yıl önce bulundukları yerde bulunmaktadır.

Eğer Bay Dühring toprak mülkiyetini büyük alanlar üzerinde işletmek için, toprak sahipleri ve kölelerin zorunlu olduklarını ileri sürüyorsa, bu onun "özgür yaratı ve kuruntu"sundan başka bir şey değildir. Devlet ya da komünün, toprağın sahibi olduğu tüm Doğuda, ailelerde toprak sahibi terimi bile yoktur. Bu gerçek üzerine, Bay Dühring, Hindistan'da, toprak sahibi kim? sorusunu çözmek için kafalarını patlatmış, ve vaktiyle kendi kendine: gece bekçisi kim? sorusunu sorduğu zaman, Reuss—Greiz—Schleitz—Lobenstein—Eberswalde prensi Henri LXXII'nin kazandığı başarıdan daha çoğunu kazanamamış bulunan İngiliz hukukçularından öğüt almaya gidebilir. Türkler Doğuya, fethetmiş bulundukları ülkelere, bir tür tarımsal feodalizm sokanların ilki oldu. Daha kahramanlık çağından başlayarak, Yunanistan, tarihe uzun bir bilinmeyen tarih-öncesinin apaçık ürününden başka bir şey olmayan zümreler halinde (*en ordres*) bir bölünüş ile gi-

rer; ama orada da, toprak, esas olarak bağımsız köylüler tarafından işletilir; hanedan soylu ve prenslerinin büyük yurtlukları (*domain*) istisnayı oluşturur ve zaten hemen az sonra da görünmez olurlar. İtalya, tarıma, herkesten önce köylüler tarafından açıldı; ve Roma Cumhuriyetinin son zamanlarında büyük yurtluklar, *latifundia*'lar küçük toprak sahibi köylülerin (*paysans parcellaires*) ayaklarını kaydırdığı ve onları kölelerle değiştirdiği zaman, aynı zamanda tarımın yerine de hayvancılığı geçirdi, ve Pline'in daha o zamandan bildiği gibi, İtalya'yı yıkıma götürdü (*latifundia Italiam perdidere*).* Ortaçağda, tüm Avrupa'da egemen olan ekim, köylü ekimidir (özellikle işlenmemiş toprakların tarıma açılması sırasında); uğraştığımız sorun bakımından köylülerin feodal beylerden bazılarına, ve hangilerine vergi ödeme zorunda olup olmadıklarını bilmenin pek bir önemi yok. Elbe'nin doğusundaki Slavlardan alınan toprağı eken, Frise'den, Aşağı-Saksonya'dan, Flandre'lardan ve Aşağı-Ren'den gelme kolonlar, bu işi hiç bir zaman "bir angarya biçimi" altında değil, ama çok elverişli kira oranları ile ve özgür köylüler olarak yaptılar. — Kuzey Amerika'da, ülkenin çok büyük bir bölümü ekime özgür köylülerin çalışması ile açıldı, oysa Güneyin büyük toprak sahipleri köleleri ve dizginsiz sömürüleri ile birlikte, toprağın gücünü, artık çamdan başka bir şey çıkarmayana kadar tükettiler; öyle ki, pamuk ekimi, gitgide Batıya göç etme zorunda kaldı. Avustralya ve Yeni Zelanda'da, İngiliz hükümetinin yapay olarak bir toprak soyluluğu yaratmak için giriştiği bütün girişimler başarısızlığa uğradı. Kısacası, toprağın Avrupa'da olduğu gibi işlenmesini iklimin engellediği tropikal ve yarı-tropikal koloniler dışında, doğayı egemenliği altına almak ve toprağı ekime açmak için kölelerini ya

* Pline l'ancien, *Histoire naturelle*, kitap XVIII, 35. —*Ed.*

da toprak kölelerini kullanan büyük toprak sahibi, ortaya, imgeleme yetisinin saf bir yaratısı olarak çıkar. Tersine, ilkçağda ortaya gerçekten çıktığı yerde, İtalya'da olduğu gibi, işlenmemiş toprakları ekime açmaz, ama köylüler tarafından açılmış işlenir toprakları otlak haline dönüştürür, koca koca ülkeleri insansız bırakır, yıkar. Ancak yeniçağda, ancak nüfus yoğunluğunun artması toprak değerini yükselttikten, ve özellikle, tarım biliminin (*agronomie*) gelişmesi kötü toprakların bile daha iyi bir kullanımını sağladıktan sonra, — ancak o zamandan sonradır ki, büyük toprak mülkiyeti, işlenmemiş toprakların ve otlakların ekime açılmasına büyük ölçüde katılmaya başladı, ve o da, İngiltere'de olduğu kadar Almanya'da da, daha çok köylülerin ortak mülklerini çalarak. Ayrıca bu iş karşılıksız da olmadı. Büyük toprak sahipleri, İngiltere'de ekime açtıkları her *acre** komün toprağı için, İskoçya'da en azından üç *acre* işlenmeye elverişli toprağı koyun otlağı, hatta sonunda, düpedüz av alanı haline dönüştürdüler.

Bizi, burada, sadece Bay Dühring'in, büyük toprak alanlarının, yani, eninde sonunda, aşağı yukarı bütün uygarlaştırılmış toprakların ekime açılmasının, "hiç bir zaman ve hiç bir yerde" büyük toprak sahipleri ile köleler olmadan gerçekleşmediği yolundaki savı, — ilk koşulunun tarih üzerine gerçekten olağanüstü bir bilgisizlik olduğunu görmüş bulunduğumuz bu sav ilgilendiriyor. Öyleyse, burada, ne çeşitli dönemlerde tamamen ya da çok büyük bir bölümü bakımından ekime açılmış bulunan toprak alanlarının, ne ölçüde köleler (Yunanistan'ın en yüksek gelişme aşamasında olduğu gibi) ya da toprak köleleri (ortaçağdan sonra derebeyi çiftlikleri —*manses*— gibi) tarafından işlenmiş oldukları, ne de büyük toprak sa-

* *Acre.* — Elliki ar (1 ar = 100 metrekare) kadar olan eski bir yer ölçü birimi. —ç.

hiplerinin çeşitli çağlardaki toplumsal görevinin ne olduğunu öğrenme ile uğraşacak değiliz.

Ve Bay Dühring, bize, bu en çok neye —tümdengelimdeki hokkabazlıklara mı, yoksa tarihin değşirilmesine mi— hayran olunması gerektiği bilinmeyen tabloyu sunduktan sonra, utkun bir davranış ile haykırır: "Doğal olarak, bütün öbür bölüşüm zenginliği türleri de *tarihsel olarak benzer bir biçimde açıklanır!*" Anlaşılan onu, örneğin sermayenin doğuşu üzerine ağzından tek bir söz kaçırma zahmetinden kurtaran da bu.

Eğer Bay Dühring, doğanın insan tarafından egemenliğinin ilk koşulu olan o insanın insan tarafından egemenliği düşüncesi ile, sadece genel olarak tüm bugünkü iktisadî durumumuzun, bugün tarım ve sanayi tarafından erişilmiş bulunan gelişme düzeyinin, sınıf karşıtlıkları biçiminde, egemenlik ve kölelik ilişkileri biçiminde oluşan bir toplumsal tarihin sonucu olduğunu söylemek istiyorsa, çok zaman önce, *Komünist Manifesto*'dan beri beylik bir düşünce haline gelmiş bir şey söylüyor. Asıl sorun, sınıfların ve egemenlik ilişkilerinin doğuşunu açıklamaktır, ve eğer Bay Dühring'in bu iş için hiç bir zaman "zor"dan başka bir sözcüğü yoksa, o zaman hep baştaki noktada kalıyoruz demektir. Sadece, her zaman, egemenlik altına alınanlar ve sömürülenlerin, egemenlik altına alanlar ve sömürenlerden çok daha kalabalık oldukları, öyleyse gerçek zorun bu sonunculara bulunduğu olgusu bile, tüm zor teorisinin fasaryalığını ortaya koymak için tek başına yeter. Öyleyse asıl sorun hep egemenlik ve kölelik ilişkilerini açıklamaktır.

Bunlar iki farklı yoldan doğmuşlardır.

İnsanlar ilk olarak hayvanlar âleminden nasıl çıkarlarsa —dar anlamda—, tarihe öyle girerler: henüz yarıhayvan, kaba, daha doğa güçleri karşısında güçsüz, henüz kendi öz güçlerinin cahili; sonuç olarak, hayvanlar

kadar yoksul ve ancak onlar kadar üretken. O zaman varoluş koşullarında belli bir eşitlik, ve aile başkanları için bile, toplumsal konumda bir türlü eşitlik, — hiç değilse, daha sonraki uygarlaşmış halkların doğal tarımsal topluluklarında da devam eden bir toplumsal sınıflar yokluğu egemen olur. Bu toplulukların herbirinde, baştan beri, korunması, topluluğun denetimi altında da olsa, bireylere düşen bazı ortak çıkarlar vardır: anlaşmazlıkların yargılanması; bazı bireylerin yetkileri dışına çıkmalarının önlenmesi; özellikle sıcak ülkelerde suların gözetimi; son olarak, koşulların ilkel ve yabanıl niteliği sonucu, dinsel görevler. En eski Cermen Markında ve bugün Hindistan'da hâlâ olduğu gibi, bu türlü görevlendirmeler, ilkel topluluklarda her zaman bulunur. Bu bireylerin, belli bir erklik ile donatılmış bulundukları ve devlet erkliğinin öncüllerini temsil ettikleri kolay anlaşılır. Yavaş yavaş üretim güçleri artar; daha yoğun bir nüfus, daha büyük topluluklar biçiminde kümelenmesi bir kez daha yeni bir işbölümüne, ortak çıkarları korumak ve karşıt çıkarlara karşı savunmak üzere organlar kurulmasına neden olan çeşitli topluluklar arasında, şurada ortak, burada karşıt çıkarlar yaratır. Daha o zamandan tüm grubun ortak çıkarlarının temsilcisi olarak ayrı ayrı her topluluk karşısında, hatta bazan onunla karşıtlık içinde, özel bir duruma sahip bulunan bu organlar, ya her şeyin doğaya göre olup bittiği bir dünyada hemen hemen kendi başına kurulan bir görev kalıtımı, ya da öbür gruplarla çatışmaların artması ölçüsünde bunlardan vazgeçmenin artan olanaksızlığı sonucu, az zamanda daha da büyük bir özerklilik kazanırlar. Toplum karşısında bu özerkliliğe geçişle, toplumsal görevin zamanla toplum üzerinde egemenliğe nasıl yükselebildiği; durumun elverişli olduğu yerde, ilkel hizmetkârın yavaş yavaş nasıl efendi haline dönüştüğü; bu efendinin, koşullara göre, nasıl olup

da Doğu despot ya da satrapı, Yunanlılardaki hanedan, Kelt klan başkanı vb. görünümünü aldığı; bu dönüşüm sırasında, ne ölçüde zor da kullandığı; sonunda, egemen bireylerin, egemen bir sınıf oluşturmak üzere nasıl birleştikleri, bütün bunlar, burada inceleme gereksinmesini duymadığımız sorunlardır. Burada önemli olan, sadece, siyasal egemenliğin temelinde toplumsal bir görev bulunduğunun, ve siyasal egemenliğin ancak kendisine verilen bu toplumsal görevi yerine getirdiği sürece varlığını sürdüreceğinin saptanmasıdır. İran ya da Hindistan'da ortaya çıkan ya da batan despotik iktidarların sayısı ne olursa olsun, bunların herbiri, her şeyden önce, o bölgede her türlü ekimin kendisine bağlı bulunduğu vadilerin sulanması işinin genel girişimcisi olduğunu çok iyi biliyordu. Hindistan'da bunu görmemek, aydın İngilizlere nasip oldu; sulama kanallarının ve alavere havuzlarının yıkılmasına seyirci kaldılar, ve ensonu şimdi, üstüste yinelenen açlıklarla, Hindistan'daki egemenliklerine hiç olmazsa öncellerinin egemenliğine eşit bir törellik vermeye yetenekli tek işi savsaklamış bulunduklarını keşfediyorlar.

Ama bu sınıflar oluşmasının yanısıra, bir başka sınıf oluşması daha meydana geliyordu. Tarımsal aile içindeki doğal işbölümü, belirli bir gönenç düzeyinde, aileye bir ya da birçok yabancı emek-gücü sokulmasına olanak verdi. Bu durum, özellikle, toprağın eski ortaklaşa mülkiyetinin hanidir yıkılmış, ya da en azından eski ortaklaşa ekimin yerini toprak parçalarının aileler tarafından, sırayla, bireysel ekiminin almış bulunduğu ülkelerde görüldü. Üretim, insan emek-gücünün artık kendi yalın bakımı için zorunlu olandan çoğunu üretebileceği derecede gelişmişti; daha çok emek-gücü geçindirme aracı, daha çok bu güçleri çalıştırma aracı vardı: emek-gücü bir *değer* kazandı. Ama ilişkin bulunulan topluluk ve içinde yaşanılan birlik, kullanmaya hazır, artı (fazla) emek-gücü sağ-

lamıyordu. Buna karşılık, bu emek-güçlerini savaş sağlıyordu, ve savaş, yanyana birçok topluluk gruplarının zamandaş varlığı kadar eski bir şeydi. O zamana kadar, savaş tutsaklarının ne yapılacağı bilinmiyor, bunun sonucu, onlar düpedüz öldürülüyorlardı; daha da eski bir tarihte, onları yiyorlardı. Ama, artık erişilmiş bulunan "iktisadî durum" düzeyinde, bu savaş tutsakları bir değer kazanıyorlardı; bunun sonucu yaşamları bağışlandı ve emeklerinden yararlanıldı. Zor, işte böylece, iktisadî durumu egemenlik altına alacak yerde, tersine, zorla iktisadî durumun hizmetine koşuldu. *Kölelik* bulunmuştu. Kölelik, kısa zamanda, gelişmesi eski topluluğu aşan bütün halklarda egemen üretim biçimi, ama aynı zamanda, bu halkların başlıca çöküş nedenlerinden de biri durumuna geldi. Tarım ile sanayi arasında oldukça geniş ölçüdeki bir işbölümünü, ve sonradan, eski dünyanın doruğunu, *hellénisme*'i olanaklı kılan tek şey, kölelik oldu. Kölelik olmasaydı, Yunan devleti, Yunan sanat ve bilimi olmazdı; kölelik olmasaydı, Roma İmparatorluğu olmazdı. Ne var ki, *hellénisme* ve Roma İmparatorluğu temeli olmasaydı, modern Avrupa da olmazdı. Bizim tüm iktisadî, siyasal ve entelektüel evrimimizin, köleliğin genel olarak kabul edilmiş bulunduğu ölçüde zorunlu da olduğu bir durumu önkoşul olarak koştuğunu hiç bir zaman unutmamalıyız. Bu anlamda, şöyle diyebiliriz: eski kölelik olmasaydı, modern sosyalizm olmazdı.

Kölelik ve ona benzer başka şeylere karşı genel formüller ile savaşa girişmek, ve böylesine bir alçaklık üzerine yüksek bir ahlâk öfkesi yağdırmak, pek para etmez. Ne yazık ki, böyle yapmakla, herkesin bildiği bir şeyden, yani bu eski kurumların artık bizim bugünkü koşullarımıza ve bu koşulların bizde belirlediği duygulara uygun düşmediğinden başka hiç bir şey anlatılmış olmaz. Ama bu da bize, bu kurumların doğuş biçimi, varlık nedenleri

ve tarihte oynadıkları rol üzerine hiç bir şey öğretmez. Ve eğer bu sorun üzerine eğilirsek, o zaman ne kadar çelişik ve ne kadar aykırı görünürse görünsün, o zamanki koşullar içinde köleliğin ortaya çıkışının büyük bir ilerleme olduğunu söylemek zorunda kalırız. İnsanlığın hayvandan başladığı, ve barbarlıktan kurtulmak için, barbar, hemen hemen hayvansal araçlara gereksinme duyduğu saptanmış bir gerçektir. Eski topluluklar (*communautés*), varlıklarını sürdürdükleri her yerde, Hindistan'dan Rusya'ya kadar, binlerce yıldan beri en kaba devlet biçiminin, Doğu despotluğunun temellerini oluştururlar. Ancak bu toplulukların dağıldığı yerlerdedir ki, halklar kendilerini geçmişlerdir, ve ilk iktisadî ilerlemeleri de, üretimin köle çalışması aracıyla artması ve gelişmesi olmuştur. Sorun açıktır: insan çalışması henüz zorunlu yaşama araçları ötesinde ancak çok az bir artı sağlayacak kadar üretken olduğu sürece, üretici güçlerin artışı, alışverişin yaygınlaşması, devletin ve hukukun gelişmesi, sanat ve bilimin kuruluşu, ancak ve ancak, ister istemez yalın kol emeği sağlayan yığınlar ile, kendini, çalışmanın, ticaretin, devlet işlerinin yönetimine, daha sonra da sanat ve bilim uğraşlarına vermiş az sayıdaki ayrıcalıklı arasındaki büyük işbölümü temeline dayanacak, güçlendirilmiş bir işbölümü sayesinde olanaklıydı. Bu işbölümünün en yalın, en doğal biçimi de, köleliğin ta kendisi idi. Eski dünyanın, özellikle Yunan dünyasının önertileri (*antécédents*) nedeniyle, sınıf karşıtlıkları üzerine kurulu bir toplumun ileriye doğru gidişi ancak kölelik biçimi altında gerçekleşebilirdi. Hatta köleler için bile, bu bir ilerleme oldu; köleler yığınının içinden çıktığı savaş tutsakları hiç değilse şimdi yaşamlarını kurtarıyorlardı, oysa eskiden onları öldürüyorlar, ve daha da eskiden kebap ediyorlardı.

Bu vesile ile şunu da ekleyelim ki, bugüne kadar, sömüren ve sömürülen, egemen ve ezilen sınıflar arasın-

daki bütün tarihsel çelişkiler, açıklanmalarını, insan emeğinin bu nispeten az gelişmiş üretkenliğinde bulurlar. Fiilen çalışan nüfus, gerekli-emeği ile, kendisine, artık toplumun ortak işlerine —emeğin yönetilmesi, devlet işleri, hukuksal sorunlar, sanat, bilim vb.— bakmak için zaman kalmayacak kadar çok uğraşma zorunda kaldığı sürece, her zaman, bu işlere bakabilecek, fiilî çalışmadan kurtulmuş özel bir sınıf gerekti; ama bu durum, o sınıfı, kendi yararına, emekçi yığınlara gitgide daha ağır bir çalışma yükü yüklemekten de alıkoymadı. Sadece, üretici güçlerin büyük sanayi tarafından ulaşılan son derece büyük artışı, emeğin toplumun istisnasız bütün üyeleri üzerinde dağıtılmasını, ve böylece, herkesin çalışma zamanının, herkese toplumun genel işlerine —pratik olduğu kadar teorik tüm işlere— katılmak için yeteri kadar zaman kalacak biçimde sınırlandırılmasını sağlar. Demek ki, her türlü egemen ve sömürücü sınıf, ancak şimdi gereksiz, hatta toplumsal gelişme için engel durumuna gelmiştir, ve "dolaysız zor" kullanmakta ne kadar usta olursa olsun, ancak şimdi acımasızca ortadan kaldırılacaktır.

Buna göre, eğer Bay Dühring, *hellénisme*'e, kölelik üzerine kurulu olduğu için burun kıvırırsa, Yunanlıları buhar makineleri ve elektrikli telgrafları olmamakla eleştirmek kadar haklı olur. Ve eğer bizim modern ücretlilik kulluğumuzun, köleliğin biraz değişmiş ve yumuşamış bir kalıntısından başka bir şey olmadığını ve kendi başına (yani modern toplumun iktisadî yasaları tarafından) açıklanmadığını ileri sürerse, bu, ya ücretliliğin kölelik olarak kulluk ve sınıf egemenliği biçimlerinden biri olduğu anlamına gelir, ki bunu bilmeyen çocuk yoktur, ya da yanlıştır. Çünkü biz, ücretliliğin ilkel biçimi olan yamyamlığın, şimdi her yerde saptanan yumuşamış bir biçimi olarak açıklandığını söylemekle de bir o kadar doğru söylemiş oluruz.

Öyleyse zorun tarihte iktisadî evrim karşısında oynadığı rol açıktır. İlkin, her siyasal zor, önce toplumsal nitelikte iktisadî bir göreve dayanır ve ilkel toplulukların dağılmasının toplum üyelerini özel üreticiler durumuna dönüştürdüğü, yani onları ortak toplumsal görevlerin yöneticilerine daha da yabancı kıldığı ölçüde artar. İkinci olarak, toplumdan bağımsız kılındıktan, hizmetkâr durumundan efendi durumuna geldikten sonra, siyasal zor, iki yönde etkili olabilir. Ya normal iktisadî evrim yönünde; bu durumda, ikisi arasında bir çatışma yoktur, iktisadî evrim hızlanır. Ya da, zor, iktisadî evrime karşı çıkar, ve bu durumda, birkaç istisna dışında, iktisadî evrim karşısında her zaman yenik düşer. Bu birkaç istisna, en barbar fatihlerin bir ülke halkının kökünü kazıdıkları ya da kovdukları, ve ne yapacaklarını bilemedikleri üretici güçleri kırıp geçirdikleri ya da berbat ettikleri yalıtık fetih olaylarıdır. Hıristiyanlar, Mağriplilerin yüksek derecede gelişmiş tarım ve bahçıvanlıklarının dayandığı sulama yapıtlarının büyük kısmı bakımından Mağrip İspanyası'nda böyle yaptılar. Daha kaba bir halk tarafından her fetih, açıkça iktisadî gelişmeyi sarsar ve birçok üretici gücü ortadan kaldırır. Ama sürekli fetih olaylarının büyük bir çoğunluğunda, daha kaba olan fatih, fetihten çıktığı biçimiyle, daha yüksek "iktisadî durum"a uymaya zorlanır; fethedilen halk tarafından özümlenir ve çoğu kez, onun dilini bile benimseme zorunda kalır. Ama bir ülkede —fetih olayları bir yana bırakılırsa— devletin iç zorunun, şimdiye değin hemen her siyasal iktidar bakımından belirli bir aşamada olduğu gibi, ülkenin iktisadî evrimi ile çatışma durumuna girdiği her yerde, savaşım her zaman siyasal iktidarın yıkılması ile sonuçlanır. İktisadî evrim, istisnasız ve acımasız kendi yolunu açar, — daha önce bunun en çarpıcılarından son örneğini vermiştik: büyük Fransız Devrimi. Eğer, Bay

Dühring'in öğretisine göre, belirli bir ülkenin iktisadî durumu ve onunla birlikte iktisadî düzeni sadece siyasal zora bağlı olsaydı, 1848'den sonra, Frédéric-Guillaume IV'ün, "görkemli ordu"suna* karşın, ülkesinde ortaçağ loncalarını ve öbür romantik düşkünlüklerini, o sıralarda gelişmekte bulunan demiryolları, buhar makineleri ve büyük sanayi üzerine aşılamayı neden başaramadığı; ya da, daha da güçlü olan Rusya İmparatorunun, Batı Avrupa "iktisadî durum"undan durmadan ödünç almaksızın, sadece borçlarını ödemekte değil, ama kendi "zor"unu ayakta tutmakta bile neden yeteneksiz kaldığı hiç mi hiç anlaşılamazdı.

Bay Dühring için zor, mutlak kötülüktür, ilk zor eylemi, onun için ilk günahtır; bütün açıklaması, şimdiye değin bütün tarihin ilk günah tarafından böylece pisleştirilme biçimi üzerine, bütün doğal ve toplumsal yasaların, zor tarafından, bu iblisçe güç tarafından rezilce bozulması üzerine bitmez tükenmez bir yakınmadır. Ama zor, tarihte, başka bir rol, devrimci bir rol de oynarmış; Marx'ın sözlerine göre, bağrında yeni bir toplum taşıyan her eski toplumun ebesiymiş; toplumsal hareketin, sayesinde donmuş ve ölmüş siyasal biçimleri altettiği ve parçaladığı aletmiş, — bütün bunlardan Bay Dühring'de tek söz bile yok. İktisadî sömürü rejimini devirmek için, zorun belki de —ne yazık ki!— zorunlu olacağını, iç çekmeler ve inlemeler içinde kabul eder. Çünkü her zor kullanımı, onu kullananın ahlâkını bozar. Ve bu, her utkun devrimin sonucu olmuş olan yüksek bir ahlâkî ve entelektüel atılım karşısında ileri sürülür! Halka belki de zorla kabul ettirilecek zorlu bir çatışmanın, hiç değilse Otuz Yıl Savaşı utancından sonra ulusal bilince işlemiş bulunan kölelik ruhunun kökünü kazıma üstünlüğüne

* Frédéric-Guillaume IV tarafından, 1 Ocak 1849 günü Prusya ordusuna gönderdiği kutlama mesajında kullanılan deyim. —*Ed.*

sahip bulunduğu Almanya'da ileri sürülür! Demek ki bu sönük, tatsız ve güçsüz vaiz anlayışı, kendini tarihin gördüğü en devrimci partiye zorla kabul ettirme sevdasında!

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞER TEORİSİ

BUNDAN yüz yıl kadar önce Leipzig'de, bu yüzyılın başına kadar otuz küsur kez basılan, otoriteler, vaizler ve her türlü insanseverler tarafından kentte ve kırlarda yayılan, dağıtılan ve ilkokullara herkesçe okuma kitabı olarak salık verilen bir kitap yayımlanıyordu. Bu kitap, Rochow'un *Çocukların Dostu* adlı kitabıydı. Kitapta gözetilen amaç, köylü ve zanaatçı çocuklarını yaşamdaki işlevleri ve toplum ve devletteki büyüklerine karşı ödevleri üzerine bilgi sahibi etmek, aynı zamanda onlara kara ekmek ve patates, angarya, düşük ücretler, baba dayağı ve yaşamın aynı cinsten öbür hoş şeyleri ile birlikte, dünyadaki yazgıları için kurtarıcı bir hoşnutluk aşı-

lamak, ve bütün bunları, o sıralar gözde olan Aydınlıklar çağı fikirleri aracıyla yapmaktı. Bu amaçla, kent ve kır gençliğine, doğanın insanı, yaşamını ve zevklerini çalışma ile kazanmaya zorlayan düzenin ne kadar bilgece olduğu, ve bunun sonucu, köylü ve zanaatçının, zengin sefih gibi, mide ağrısı, safra tıkanıklığı ve peklikten acı çekme, ve en seçkin yemekleri bile istemeye istemeye yeme yerine, yemeklerini, alınlarının teri ile tatlandırmalarına izin verildiği için kendilerini ne kadar mutlu saymaları gerektiği gösteriliyordu. Bay Dühring, bize, *Öğretim*'inin 14. ve daha sonraki sayfalarında en yeni ekonomi politiğin "kesenkes temel" öğesi olarak, yaşlı Rochow'un kendi zamanındaki Saksonya küçük köylüleri için yeterince iyi bulduğu aynı beylik düşünceleri sunar.

"İnsan gereksinmelerinin, insan gereksinmeleri olarak, kendi doğal yasaları vardır, ve artışları bakımından, bir zaman için, ardından iç bulantısı, yaşamdan bıkkınlık, güçten düşme, toplumsal sararıp solma, ve sonunda kurtarıcı bir yok olma gelinceye kadar, ancak doğaya aykırı bir biçimde aşılabilen sınırlar içine kapatılmışlardır. ... Hiç bir ciddî ereği olmayan salt eğlenceden ibaret bir oyun kısa zamanda bir bıkkınlık durumuna, ya da aynı anlama gelmek üzere, tüm duyma yetisinin yıpranmasına götürür. Bunun sonucu herhangi bir biçim altındaki gerçek emek, sağlıklı kişiliklerin doğal toplumsal yasasıdır. ... Eğer içgüdüler ve gereksinmeler bir karşı-güç ile dengelenmezlerse, tarihsel yükselme durumundaki bir yaşamdan sözedilebilmesi şöyle dursun, ancak çocukça bir varoluş getirebilirler. Bunlar eğer kolayca ve tamamen doyurulurlarsa, hemen tükenir ve arkalarında bu gereksinmelerin yinelenmesine kadar süren cansıkıcı aralar biçiminde boş bir varoluştan başka bir şey bırakmazlar. ... Öyleyse, her bakımdan, içgüdü ve tutkuların kullanılmasının iktisadî bir engel üzerinde kazanılmış bir ut-

kuya bağlı olması, dış doğal düzenin ve insanın iç doğasının kurtarıcı temel bir yasasıdır. ..."

Görüldüğü gibi, saygıdeğer Rochow'un en tatsız yavanlıkları Bay Dühring'de, ve üstelik gerçekten eleştirel ve sistematik tek "sosyaliter sistem"in "en derin temelî" biçimi altında yüzüncü yıldönümlerinin jübilesini kutlamaktadırlar.

Temeller bu biçimde atıldıktan sonra, Bay Dühring yapısına devam edebilir. Matematik yöntemi uygulayarak, bize önce, Euclide yöntemi uyarınca, bir dizi tanımlama verir. Bu yöntem, Bay Dühring, tanımlamalarını, bu tanımlamalar tanıtlamaya yarayacakları şeyi önceden azbuçuk içerecek biçimde hazırlayabildiği için ve hazırlayabildiği ölçüde, çok elverişli bir yöntemdir. Böylece, önce, şimdiye değin, ekonomi politiğin yönetici kavramına zenginlik dendiğini ve zenginliğin, evrensel tarihte şimdiye değin gerçekten anlaşıldığı ve egemenliğini geliştirmiş bulunduğu biçimiyle, insanların ve şeylerin üzerinde "iktisadî güç" olduğunu öğreniyoruz. İkili yanlış. İlkin, eski aşiret ya da köy topluluklarının zenginliği, hiç de insanlar üzerinde bir egemenlik değildi. Ve ikincisi, hatta sınıf çelişkileri içinde evrimleşen toplumlarda bile, zenginlik; insanlar üzerinde bir egemenlik içerdiği ölçüde, her şeyden önce ve hemen hemen sadece şeyler üzerinde egemenlik *gereğince* ve şeyler üzerinde egemenlik *aracıyla* insanlar üzerinde bir egemenliktir. Kölelerin ele geçirilmesi ile çalıştırılmasının iki ayrı faaliyet kolu olduğu çok eski zamanlardan beri, köle emeği sömürücüleri, köleleri satın alma, insanlar üzerindeki egemenliği şeyler üzerindeki, kölenin geçim ve çalışma araçlarının alım fiyatı üzerindeki egemenlik aracıyla elde etme zorunda kalmışlardır. Bütün ortaçağda, büyük toprak mülkiyeti, feodal soyluluğun haraçlı ve angaryacı köylüler üzerine elkoyabilmesinin önkoşuludur. Ve bugün bile,

zenginliğin, insan üzerinde sadece sahip bulunduğu şeyler aracıyla egemenlik kurduğunu altı yaşındaki bir çocuk bilir.

Ama Bay Dühring, bu yanlış tanımlamayı neden imal etmek, şimdiye değin bütün sınıflı toplumlarda kurulmuş bulunan gerçek bağlantıyı neden koparmak zorunda kalır? Zenginliği iktisadî alandan ahlâk alanına sürüklemek için. Nesneler üzerinde egemenlik, bu çok iyi; ama insanlar üzerinde egemenlik, işte kötülük; ve Bay Dühring, insanlar üzerindeki egemenliği şeyler üzerindeki egemenlik aracıyla açıklamayı kendi kendine yasakladığı için, kendini yeniden bir gözüpeklik girişimine kaptırabilir, ve insanlar üzerindeki egemenliği o sevgili zor'u ile açıklayabilir. İnsanların egemeni olarak zenginlik, "hırsızlık"tır, ve işte, bir kez daha, Proudhon'un eski nakaratının ağırlaştırılmış bir baskısına gelmiş bulunuyoruz: "Mülkiyet, hırsızlıktır".

Böyle yapmakla, zenginliği uygun bir biçimde üretim ve bölüşümün iki başlıca görüş açısı altına getirmiş olduk: şeyler üzerinde egemenlik olarak zenginlik, üretim zenginliği, iyi yan; insanlar üzerinde egemenlik olarak, günümüze kadar olmuş olduğu gibi bölüşüm zenginliği, kötü yan, cehennemin dibine! Bu, şimdiki koşullara uygulanınca, şu sonucu verir: Kapitalist üretim biçimi çok iyidir ve kalabilir, ama kapitalist bölüşüm biçimi metelik etmez ve onu ortadan kaldırmak gerekir. Sadece üretim ile bölüşüm arasındaki bağlantıyı bile kavramış olmaksızın iktisat yapıldığı zaman, işte böylesi bir budalalığa varılır.

Zenginlikten sonra, değer şöyle tanımlanır:

"Değer, şeylerin ve iktisadî hizmetlerin ticarette sahip oldukları rayiçtir."

Bu rayiç (*cours*), "fiyata ya da herhangi başka bir eşdeğer ada, örneğin ücrete" karşılık düşer. Başka bir de-

yişle, değer, fiyattır. Ya da daha doğrusu, Bay Dühring'e haksızlık etmemek ve tanımlamasının saçmalığını kendi öz sözleriyle göstermeye çalışmak için: değer, fiyatlardır. Çünkü 19. sayfada şöyle der: "Değer ve onu para olarak ifade eden fiyatlar"; böylece o, aynı değerin çok çeşitli fiyatları olduğunu ve bir o kadar çeşitli değerlere sahip bulunduğunu kendisi saptar. Eğer Hegel, çok önce ölmüş olmasaydı, kendini asardı! Ne kadar fiyatı varsa o kadar birbirinden farklı değerler olan bir değeri, o tüm tanrıbilimiyle birlikte, dünyada kavrayamazdı. Fiyat ile değer arasında, birinin para ile ifade edilmiş ve öbürünün ifade edilmemiş olması dışında, başkaca bir ayrım görmediğini açıklayarak, iktisadı yeni, daha derin temeller üzerinde kurmaya başlamak için, gerçekten, bir kez daha, Bay Dühring'in kendine beslediği güvene sahip olmak gerek.

Ama gene de değerin ne olduğunu ve hele neye göre belirlendiğini hâlâ bilmiyoruz. Öyleyse Bay Dühring'in başka açıklamalar yapması gerekiyor.

"Tamamen genel bir biçimde, değer ve onu para olarak ifade eden fiyatların dayandığı temel karşılaştırma ve değer biçme yasası, değer kavramına sadece ikinci bir öğe getiren bölüşüm bir yana bırakılırsa, önce salt üretim alanında bulunur. Doğal koşullardaki farklılığın nesneler elde etmeye yönelen çabalar karşısına çıkardığı ve onlar aracıyla iktisadî güçlerin azçok büyük harcanışlarına zorladığı azçok büyük engeller de ... azçok büyük değeri belirler [ve bu değer] doğanın ve koşulların, şeylerin elde edilmesine karşı çıkardıkları direnç [aracıyla ölçülür]. ... Kendi öz gücümüzü onlara [şeylere] sokmuş bulunduğumuz oran, genel olarak değerin varlığının ve bunun özel bir büyüklüğünün doğrudan doğruya kesin nedenidir."

Bütün bunların bir anlamı olduğu ölçüde, bu, şu anlama gelir: bir emek ürününün değeri, onun üretimi için

gerekli-emek zamanı ile belirlenir, ve biz de, bunu, hatta Bay Dühring'siz bile, uzun zamandan beri biliyorduk. Gerçeği açıkça anlatacak yerde, ille de onu bir bilmece havası verecek biçimde bozacak. Birinin gücünü bir şey içine soktuğu oran (o tumturaklı anlatım biçimini korumak gerekirse), değerin ve değer büyüklüğünün doğrudan doğruya kesin nedenidir demek düpedüz yanlıştır. Önemli olan, ilkin gücün neyin içine sokulduğu, ikinci olarak da, nasıl sokulduğudur. Eğer adamın biri, başkası için hiç bir kullanım-değeri olmayan bir nesne yaparsa, tüm gücü bir atomluk bile değer yaratmaz; ve bir makinenin yirmi kez daha ucuza yaptığı bir nesneyi elde yapmakta direnirse, o nesneye kattığı gücün 19/20'si, ne genel olarak değer üretir, ne de özel bir değer büyüklüğü.

Ayrıca, olumlu ürünler meydana getiren üretken emeği, salt bir direncin üstesinden gelme olumsuz eylemi durumuna dönüştürmek, sorunu tamamen değşirmektir. O zaman bir gömlek elde etmek için aşağı yukarı şöyle davranmamız gerekir: önce, pamuk tohumunun ekilmeye ve büyümeye karşı direncinin; sonra, olgun pamuğun toplanmaya, balyalanmaya ve sevkedilmeye karşı direncinin; daha sonra açılmaya, taranmaya ve eğirilmeye karşı direncinin; ayrıca, ipliğin dokunmaya, dokumanın kastarlamaya ve dikilmeye, ve son olarak, hazır gömleğin giyilmeye karşı direncinin üstesinden geliriz.

Her şeyi tersine çeviren ters bir kafaya tanıklık eden bu çocukluk ne için? "Direnç" aracıyla, gerçek değer olan, ama şimdiye değin sadece ideal olarak kalan "üretim değeri"nden, tarihte günümüze kadar tek geçerli olan zorun bozmuş bulunduğu "bölüşüm değeri"ne varmak için.

"Doğanın gösterdiği direnç dışında ... salt toplumsal, bir başka engel daha var. ... İnsanlar ile doğa arasında bir güç, yolu keser, ve bu güç bir kez daha insandır. Tekil ve tek başına düşünülmüş insan, doğa karşısında öz-

gürdür. ... Elde kılıç, doğaya ve kaynaklarına giriş yollarını tutan ve geçişe izin vermek için hangi biçim altında olursa olsun bir fiyat isteyen ikinci bir adam düşündüğümüz anda, durum bir başka görünüş kazanır. Bu ikinci adam, ... öbürünü, deyim yerindeyse, haraca keser ve böylece, sonunda, istek duyulan nesne değerinin, elde edilmesi ya da üretimine karşı bu siyasal ve toplumsal engel olmadığı zaman olacağından daha büyük olmasına neden olur. ... Şeylerin bu yapay olarak yükseltilmiş bedelinin aldığı özel biçimler son derece çeşitlidir, ve emek bedelinin buna uygun bir düşüşünde doğal karşılığını bulur. ... Öyleyse değeri *a priori* bir biçimde, sözcüğün gerçek anlamında bir eşdeğer olarak, yani bir "şu kadar eder" ya da edim ve karşı-edimin eşitliği ilkesine uygun bir değişim ilişkisi olarak düşünmek istemek bir kuruntu, bir yanılgıdır. Tersine, içerdiği en genel değer biçme etmeninin, bölüşüm zorlamasına dayanan bedelin özel biçimi ile düşümdeş olmadığını görmek, gerçek bir değer teorisinin göstergesi olacaktır. Bu biçim, toplumsal düzenle birlikte değişir, oysa asıl iktisadî değer, doğa karşısında ölçülen bir üretim değerinden başka bir şey olamaz ve bunun sonucu, ancak ve ancak sadece doğal ve teknik nitelikteki üretim engelleri ile birlikte değişir."

Demek ki, bir şeyin, pratik olarak yürürlükte bulunan değeri, Bay Dühring'e göre, iki bölümden bileşir: Önce içerdiği emek ve sonra da "elde kılıç" zorla koparılan ek haraç. Başka bir deyişle, bugün geçerlikte olan değer bir tekel fiyatıdır. Ne var ki, değer teorisine göre, eğer bütün metaların böyle bir tekel fiyatı varsa, o zaman sadece iki yol olanaklıdır. Ya herkes satıcı olarak kazandığını alıcı olarak yitirir; fiyatlar saymaca değer olarak gerçi, değişir, ama gerçekte, —karşılıklı ilişkilerinde—, eşit kalırlar; her şey eski durumunda kalır, ve ünlü bölüşüm değeri bir kuruntudan başka bir şey değildir. — Ya da söz-

de ek haraçlar gerçek bir değer tutarını, yani değer üreticisi çalışan sınıf tarafından üretilen, ama tekelciler sınıfı tarafından elkonulan gerçek bir değer tutarını temsil ederler; ve o zaman, bu değer tutarı düpedüz ödenmemiş emekten bileşir; bu durumda, kılıcı elinde adama karşın, sözde ek haraçlara ve bölüşüm değerine karşın, dönüp dolaşıp... marksist *artı-değer* teorisine gelmiş oluruz.

Gene de ünlü "bölüşüm değeri" üzerine birkaç örnek arayalım. 135 ve daha sonraki sayfalarda şöyle denir:

"Bireysel rekabet gereğince fiyat oluşmasını, iktisadî bölüşüm ve karşılıklı bir haraç vergilendirmesinin bir biçimi olarak da düşünmek gerekir. ... Zorunlu bir meta stokunun birdenbire büyük ölçüde azaldığını düşünelim, bunun sonucu satıcı yönünde oransız bir sömürü gücü meydana gelir. ... Bu gücün artışının hangi yüksek düzeye erişebileceği, özellikle zorunlu maddeler biçimindeki azık sağlamanın hayli uzun bir zaman için kesilmiş bulunduğu anormal durumlar aracıyla görülür. ...", vb..

Ayrıca, işlerin normal akışında bile, fiyatların keyfî bir artışını sağlayan fiilî tekeller de olabilir, örneğin demiryolları, kentlere su ve havagazı veren şirketler vb. gibi. Bu türlü tekelci sömürü fırsatlarının varlığı, eskiden beri bilinen bir şeydir. Ama yeni olan şey, bu fırsatların doğurduğu tekel fiyatlarının istisnalar ve benzeri olmayan durumlar değil de, bugün değerlerin saptanma biçiminin klasik örnekleri değerini kazanmaya aday olmalarıdır. Aşlık (zahire) maddelerinin fiyatları nasıl belirlenir? Bay Dühring: azık sağlamanın kesilmiş bulunduğu kuşatılmış bir kente gidin ve bilgi edinin! diye yanıt verir. Rekabet, pazar fiyatlarının oluşması üzerinde nasıl etkili olur? Size, tekele sorun, diye yanıt verecektir.

Öte yandan, hatta bu tekellerde bile, kural olarak, onların arkasında duran eli kılıçlı adam görülemez. Tersine:

kuşatılmış kentlerde, eli kılıçlı adam, mevki komutanı, eğer ödevini yaparsa, tekele hemen son verme, ve eşit bir biçimde dağıtmak üzere tekelleştirilmiş stokları zoralımla alma yolunu tutar. Bununla birlikte, kılıçlı adamlar, bir "bölüşüm değeri" üretmeye giriştikleri anda, kötü işlerden ve para kaybından başka bir ürün devşirmemişlerdir. Hollandalılar, Doğu Hindistan ticaretini tekelleştirerek, tekellerini ve ticaretlerini yıkıma götürdüler. Şimdiye değin gelip geçmiş en güçlü iki hükümet, Kuzey Amerika devrimci hükümeti ile Fransız Konvansiyonu, tavan fiyatları saptama iddiasında bulundular ve acınacak bir başarısızlığa uğradılar. Şu anda Rus hükümeti, durmadan konvertible olmayan banknotlar çıkartarak, Rusya'da düşürdüğü kâğıt ruble rayicini, durmadan Rusya üzerine çekilmiş poliçeler satın alarak, Londra'da yükseltmek için yıllardan beri çalışmaktadır. Birkaç yıl içinde, bu küçük oyun, ona, 60 milyon rubleye maloldu ve şimdi ruble, üç markın üstünde olacak yerde, iki markın altındadır. Eğer kılıcın ekonomide Bay Dühring'in ona verdiği büyülü gücü varsa, neden hiç bir hükümet uzun zaman kötü paraya iyi paranın "bölüşüm değerini", ya da *assignat*lara* altınınkini zorla verdiremedi? Ve dünya pazarı üzerinde baş olarak komuta eden kılıç nerede?

Ayrıca, bölüşüm değerinin, başkaları tarafından yapılmış çalışmanın karşılıksız temellükünü sağlayan bir başka ana biçimi daha var: elde bulundurma (tasarruf) rantı, yani toprak rantı ve sermaye kazancı. Şimdilik, sadece ünlü "bölüşüm değeri" üzerine öğrendiklerimizin hepsinin bu olduğunu söyleyebilmek için, olguyu belirtmekle yetiniyoruz. — Hepsi mi? Gene de hepsi değil. Dinleyelim:

"Bir üretim değeri ile bir bölüşüm değeri kabul edil-

* *Assignat.* — Fransız Devrimi döneminde, ulusal emlâk karşılığı çıkartılan kâğıt para. —ç.

mesinde ortaya çıkan ikili görüş açısına karşın, gene de, *bütün değerlerin kendisinden meydana geldikleri,* ve bütün değerlerin kendisiyle ölçüldükleri *nesne biçimi altında ortak bir şey* temelde her zaman kalır. Dolaysız, doğal ölçü, güç harcaması, ve en yalın biçimde, sözcüğün en kaba anlamıyla insan gücüdür. Bu sonuncusu, *kendisi tarafından* bakımı kendi payına belirli bir nicelikteki besinsel ve dirimsel güçlükler üzerinde bir utkuyu temsil eden varoluş zamanına indirgenir. Bölüşüm ya da temellük değeri, salt ve yalnız, sadece üretilmemiş şeyleri istediği gibi kullanma gücünün varolduğu yerde, ya da daha anlaşılır bir dil kullanmak istersek, bu şeylerin kendilerinin hizmetler ya da gerçek bir üretim değeri bulunan şeyler ile değiştirildikleri yerde vardır. Türdeş etmen, her türlü değer ifadesinde ve bunun sonucu, karşılıksız olarak bölüşüm aracıyla temellük edilen değer öğelerinde de belirtilmiş ve temsil edilmiş bulunduğu biçimiyle, her meta içinde ... cisimleşmiş ... bulunan insan gücü harcamasına dayanır."

Buna ne demeli? Eğer bütün meta değerleri meta içinde cisimleşmiş insan gücü harcaması ile ölçülüyorsa, o zaman bölüşüm değeri, fiyat yükselmesi, zorla kabul ettirilen haraç ne oluyor? Gerçi Bay Dühring, bize, hatta üretilmemiş, öyleyse gerçek anlamda bir değere sahip olmakta yeteneksiz nesnelerin bile bir bölüşüm değeri kazanabileceğini ve değere sahip bulunan üretilmiş nesneler ile değiştirilebileceğini söyler. Ama aynı zamanda, *bütün değerlerin,* yani salt ve yalnız bölüşüm değerlerinin bile, onlarda cisimleşmiş bulunan güç harcamasına dayandığını da söyler. Bu, bir güç harcamasının, üretilmemiş bir şey içinde nasıl cisimleşebileceğini bize ne yazık ki öğretmez. Herhalde, işin sonunda, bütün bu değerler karmaşası içinde ortaya açıkça çıkan şey, bir kez daha, bölüşüm değerinin, meta fiyatlarının toplumsal konum saye-

sinde zorla yükseltilmesinin, kılıç zoruyla istenen haracın hiç bir anlamı olmadığıdır; meta değerleri, sadece insan gücü harcaması, daha kabaca söylemek gerekirse, onlarda cisimleşmiş bulunan emek harcaması ile belirlenir. Toprak rantı ve bazı tekel fiyatları bir yana bırakılırsa, Bay Dühring, daha cansız ve daha karışık üslup dışında, Ricardo ve Marx'ın o kara çalınan değer teorilerinin uzun zamandan beri daha belgin ve daha açık bir biçimde söylediğinden başka ne söyler?

Onu [Ricardo ve Marx'ın değer teorilerini —ç.] söyler, ve bir solukta, onun karşıtını söyler. Marx, Ricardo'nun irdelemelerinden hareketle, şöyle yazar: Metaların değeri, metalar içinde cisimleşmiş bulunan, ve kendisi de süresine göre ölçülen, toplumsal bakımdan zorunlu genel insan emeği ile belirlenir. Emek, bütün değerlerin ölçüsüdür, ama kendisinin değeri yoktur. Bay Dühring de, kendi cansız deyişiyle, emeği değer ölçüsü olarak koyduktan sonra, şöyle devam eder: o, "kendisi tarafından bakımı kendi payına belirli bir nicelikteki besinsel ve dirimsel güçlükler üzerinde bir utkuyu temsil eden varoluş zamanına indirgenir."

Burada önemli tek şey olan emek zamanı ile, şimdiye değin hiç bir zaman ne değer yaratmış ne de değer ölçmüş olan varoluş zamanı arasındaki ne pahasına olursa olsun özgünlük ardında koşmaktan doğan karışıklığı bir yana bırakalım. Bu varoluş zamanının "*kendisi tarafından* bakımı"nın ortaya çıkaracağı "sosyaliter" hileyi de bir yana bırakalım; dünya varolduğundan beri ve varolacağı sürece, herkes, kendi geçim araçlarını *kendisi* tüketeceği anlamında, *kendisi tarafından* bakılacaktır. Bay Dühring'in, düşüncesini, iktisat terimleri ile, ve belginlikle dile getirdiğini kabul edelim; bu durumda, yukardaki tümce, ya hiç bir anlama gelmez, ya da şu anlama gelir: Bir metaın değeri onda cisimleşmiş bulunan emek zamanı

ile, ve bu emek zamanının değeri de, işçinin bu zaman süresinde bakımı için gerekli varoluş araçları ile belirlenir. Ve bu, bugünkü toplum için, şu anlama gelir: Bir metaın değeri, onun içerdiği *ücret* ile belirlenir.

İşte en sonunda Bay Dühring'in gerçekten demek istediği şeye gelmiş bulunuyoruz. Bir metaın değeri, yüzeysel (*vulgaire*) iktisadın deyiş biçimiyle, üretim giderleri ile belirlenir; buna karşı Carey, "değeri, üretim giderlerinin değil, ama yeniden-üretim giderlerinin belirlediği doğruluğunu belirtmiştir". (*Eleştirel Tarih*, s. 401.)

Bu üretim ya da yeniden-üretim giderlerinin ne olduğunu daha ilerde göreceğiz; burada sadece, bunların, herkesin bildiği gibi, ücret ile sermaye kârından bileştikleri üzerinde duralım. Ücret, metada cisimleşmiş "güç harcaması"nı, üretim değerini temsil eder. Kâr, haracı, ya da kapitalist tarafından kendi tekeli, elindeki kılıcı gereğince, zorla kabul ettirilen fiyat yükselişini, bölüşüm değerini temsil eder. Ve böylece, Bay Dühring'in değer teorisinin tüm çelişik karışıklığı, işin sonunda, açıklıkların en güzeli ve en uyumlusu içinde ortadan kalkar.

Adam Smith'te değerin emek-zamanıyla belirlenişi ile henüz sık sık karışan meta değerinin ücret tarafından belirlenmesi anlayışı, Ricardo'dan beri bilimsel iktisattan uzaklaştırılmıştır, ve bugün ancak yüzeysel iktisatta sık sık kendini gösterir. Değerin ücret tarafından belirlendiğini söyleyenler, ve aynı zamanda kapitalist kârını yüksek bir ücret türü, bir vazgeçme ücreti (kapitalistin sermayesini düğün ve eğlencelerde saçıp savurmaması sonucu), bir tehlike primi, bir yönetim ücreti, vb. olarak gösterenler, varolan kapitalist düzenin en yavan pohpohçularından başkaları değildir. Bay Dühring, onlardan, sadece kârın bir hırsızlık olduğunu söylemesiyle ayrılır. Başka bir deyişle, Bay Dühring, sosyalizmini, doğrudan doğruya en kötü yüzeysel iktisat türü üzerine kurar. Bu yüzeysel

iktisat kaç para ederse, Bay Dühring'in sosyalizmi de o kadar para eder. Her ikisi de birlikte durur, birlikte yıkılırlar.

Bununla birlikte, sorun açıktır: Bir işçinin ürettiği şey ile o işçinin neye malolduğu, tıpkı bir makinenin ürettiği şey ile o makinenin neye malolduğu kadar birbirinden farklı iki şeydir. Bir işçinin oniki saatlik bir işgünü içinde yarattığı değer ile bu işgünü ve onu tamamlayan dinlenme içinde tükettiği yaşama araçlarının değeri arasında ortak bir yan yoktur. Bu yaşama araçları içinde, emek veriminin evrim derecesine göre, üç, dört, ya da yedi saatlik bir emek süresi cisimleşmiş olabilir. Eğer bu araçların üretimi için yedi saatlik emeğin gerekli olduğunu kabul edersek, yüzeysel iktisada özgü ve Bay Dühring tarafından kabul edilmiş olan değer teorisi, oniki saatlik emek ürününün yedi saatlik emek ürünü değerine sahip olduğunu, oniki saatlik emeğin yedi saatlik emeğe eşit, ya da 12 = 7 olduğunu söyler. Daha açık konuşalım: toplumsal koşullar ne olursa olsun, bir kır işçisi, yılda bir miktar tahıl, diyelim yirmi hektolitre buğday üretsin. Bu zaman içinde, onbeş hektolitre buğdaylık bir tutarla belirlenen bir değerler tutarı tüketsin. Öyleyse, yirmi hektolitre buğday onbeş hektolitre buğday ile, hem de aynı pazarda ve bütün öbür koşullar eşit olduğu halde, aynı değere sahip; başka bir deyişle, 20 = 15. İşte ekonomi politik denilen şey!

İnsan toplumunun hayvansal yabanıllık düzeyi üstündeki tüm gelişmesi, aile emeğinin kendi geçimi için zorunlu olandan çok ürün yarattığı, emeğin bir bölümünün, artık sadece yalın yaşama araçları üretimine değil, ama üretim araçları üretimine ayrılabildiği günden itibaren başlar. Emek ürünlerinde emeğin bakım giderlerine göre bir artı, bu artının yardımıyla toplumsal bir üretim ve yedeklik fonunun kurulması ve büyümesi, her türlü

toplumsal, siyasal ve entelektüel ilerlemenin temelleri işte bunlar olmuştur, ve bunlardır. Şimdiye değin, tarihte, bu fon, ayrıcalıklı bir sınıfın mülkiyeti oldu, siyasal egemenlik ve entelektüel yönetim de, bu mülkiyetten ötürü, o sınıfın elinde bulunuyordu. Bu toplumsal üretim ve yedeklik fonunu, yani toplam hammaddeler, üretim aletleri ve yiyecek malları yığınını gerçek bir toplumsal fon durumuna, sadece, bunu o ayrıcalıklı sınıfın elinden alıp, ortak mal olarak toplumun tümüne aktararak, gelecekteki toplumsal devrim getirecektir.

İki şeyden biri. Birinci olanak: metaların değeri, üretimleri için gerekli-emeğin bakım giderleri tarafından, yani bugünkü toplumda, ücret tarafından belirlenir. Bu durumda, her işçi, *ücretinde kendi emek ürününün değerini* alır, ve o zaman, ücretliler sınıfının, kapitalistler sınıfı tarafından sömürüsü olanaksızdır. Belirli bir toplumda, bir işçinin bakım giderlerinin üç mark olarak belirlendiğini varsayalım. Bu durumda, işçinin günlük ürünü, yukarda sözü edilen yüzeysel iktisat teorisine göre, üç mark değerindedir. Şimdi de bu işçiyi çalıştıran kapitalistin, bu ürün üzerinden bir marklık bir kâr, bir haraç aldığını, ve onu dört marka sattığını varsayalım. Öbür kapitalistler de aynı biçimde davranırlar. Böyle olunca, işçi, artık, günlük geçimini üç mark ile karşılayamaz, bunun için onun da dört marka gereksinmesi vardır. Bütün öbür koşullar eşit varsayıldığına göre, yaşama araçları biçiminde ifade edilen ücret, kesenkes aynı kalacaktır; öyleyse para biçiminde ifade edilen ücretin günde üç marktan dört marka yükselmesi gerekir. Kapitalistler, işçi sınıfından, kâr biçimi altında sızdırdıkları şeyi, ona ücret biçimi altında geri vermek zorundadır. Gene tam başlangıçtaki nokta üzerinde bulunuyoruz: eğer değeri, ücret belirliyorsa, emekçinin kapitalist tarafından hiç bir sömürüsü olanaklı değildir. Ama bir artı ürün oluşturulması

da olanaksızdır, çünkü varsayımımıza göre, işçiler tam da yarattıkları kadar değer tüketirler. Ve kapitalistler değer üretmediklerine göre, onların ne ile yaşayacakları bile anlaşılamaz. Ve eğer bugün, gene de tüketime göre üretimde böyle bir artı, böyle bir üretim ve yedeklik fonu varsa, ve bu fon, kapitalistlerin elinde bulunuyorsa, geriye bir tek, işçilerin kendi bakımları için sadece metaların *değerini* tükettikleri, ama metaların kendilerini, daha geniş bir kullanım için, kapitalistlere bıraktıkları açıklaması kalır.

İkinci olanak: eğer bu üretim yedeklik fonu, kapitalist sınıf elinde gerçekten varsa, eğer gerçekten kâr birikiminden doğmuşsa (şimdilik toprak rantını bir yana bırakalım), bu fon zorunlu olarak, işçi sınıfı tarafından kapitalist sınıfa sağlanan emek ürününün, kapitalist tarafından işçi sınıfına ödenen ücretler tutarı üzerinden kalan bölümünün birikmiş artısından bileşir. Bu durumda, değer, ücret tarafından değil, ama emek niceliği tarafından belirlenir; bu durumda, işçi sınıfı, kapitalist sınıfa, emek ürünü içinde, onun kendine ödediği ücret aracıyla ondan aldığından daha büyük nicelikte bir değer sağlar; ve bu durumda, sermaye kârı, başkasının emeğinin ödenmemiş ürününün bütün öbür temellük biçimleri gibi, Marx tarafından bulunan o artı-değerin yalın bir öğesi olarak açıklanır.

Arada şunu da söyleyelim: Ricardo'nun başlıca yapıtına kendisiyle başladığı büyük bulgudan, yani o "bir metaın değeri ... üretimi için gerekli-emek niceliğine bağlıdır, yoksa bu emek için ödenen yüksek ya da düşük karşılığa değil"* biçimindeki devir yapan bulgudan, bütün *iktisat öğretimi* içinde hiç bir yerde sözedilmez. *Eleştirel Tarih*'te, bu sıkıntılı işten, şu çetrefil tümce ile kurtulunur:

* David Ricardo, *On the principles of national economy, and taxation*, 3. baskı, London 1821, s. 1. —*Ed.*

"O [Ricardo], içinde ücretin dirimsel gereksinmelerin bir göstergesi olabileceği az ya da çok büyük oranın [!] zorunlu olarak ... değer ilişkilerinin ayrı cinsten bir bileşimini de içerdiğini görmez."

Okura ne isterse onu düşündüren bir tümce, ve bu konuda okur için en güvenlisi hiç bir şey düşünmemek olacaktır.

Ve şimdi, okur, Bay Dühring'in bize sunduğu beş cins değerden en hoşuna gidenini seçmekte özgürdür: doğadan gelen üretim değeri; insanların kötülüğünün yarattığı ve kendinde bulunmayan güç harcaması ile ölçülme özelliğine sahip bulunan bölüşüm değeri; üçüncüsü, emek-zamanı ile ölçülen değer; dördüncüsü, yeniden-üretim giderleri ile ölçülen değer; son olarak, ücretle ölçülen değer. Çeşit bol, karışıklık son perdesinde, ve artık, bize, Bay Dühring ile birlikte haykırmaktan başka bir şey kalmıyor: "Değer teorisi, iktisadî sistemlerin sağlamlığının denek taşıdır!"

ALTINCI BÖLÜM

YALIN EMEK VE BİLEŞİK EMEK

BAY DÜHRİNG, Marx'ın iktisadî yapıtında bir ortaokul öğrencisine lâyık, ve aynı zamanda genel bir tehlike olan bir sosyalist sapmaya da gebe, tamamen kaba bir martaval bulur. Marksist değer teorisi, "emeğin bütün değerlerin nedeni ve emek-zamanının da bunların ölçüsü olduğu yolunda bayağı bir öğreti ... den başka bir şey değil[dir]. Ne var ki, bu öğreti, vasıflı denilen emeğin diferansiyel değerini düşünme biçimi üzerine hiç bir açıklık getirmez. ... Gerçi bizim teorimize göre de, iktisadî nesnelerin doğal maliyet giderlerini, ve böylece mutlak değerini sadece kullanılan emek-zamanı ölçülebilir; ama bunun için, herkesin emek-zamanı *a priori* tamamen

eşit olarak değerlendirilecek, ve en vasıflı üretimlerde, bireyin tek başına çalışmasına ek olarak, başka kişilerin ... diyelim kullanılan aletin çalışmasının da işe karıştığına dikkat etmek yetecektir. Öyleyse, belli bir insanın emeği, Bay Marx'ın bulanık bir biçimde düşündüğü gibi, onda, deyim yerindeyse, daha çok yoğun ortalama emek-zamanı bulunduğu için, bir başka insanın emeğinden daha çok değer taşımaz; gerçekte, her emek-zamanı, istisnasız ve ilke olarak, yani ilkin bir ortalama alınması gerekmeksizin, tamamen eşdeğerdedir, ve sadece, her tamamlanmış ürün için olduğu gibi bir kişi tarafından yapılmış çalışma için de, görünüşte sadece kişisel olan bir emek-zamanının kullanılışında saklı olabilecek başkasının emek-zamanı miktarının gözden kaçırılmaması gerekir. Başkasının emek-zamanı olmaksızın özel verimlilik özellik ve olanağını elde edemeyecek olan şeyin bir üretim aleti, ya da el, hatta kafa olması o kadar önemli değil, teorinin tam geçerliliği bakımından bunun hiç bir etkisi yoktur. Eğer değer üzerindeki saçmalamalarında, Bay Marx, vasıflı bir emek-zamanı düşü saplantısından kurtulmasını başaramıyorsa, bunun nedeni, vasıfsız işçinin emek-zamanı ile mimarın emek-zamanına tamamen eşit iktisadî değer tanımanın kendisine zorunlu olarak doğaya aykırı göründüğü kültürlü sınıfların geleneksel düşünce biçimi ile doğruya varmaktan alıkonulmuş bulunmasıdır."

Marx'ın, Bay Dühring'in bu, "zorlu öfke"sine neden olan parçası çok kısa. Marx, *metaların* değerini neyin belirlediğini irdeler ve: içerdikleri insan emeği, yanıtını verir. İnsan emeği, diye devam eder, "ortalama olarak, özel bir gelişme sözkonusu olmaksızın sıradan her insanın organizmasında mevcut olan emek-gücünün sarfedilmesidir. ... Vasıflı emek, yalnızca yoğunlaştırılmış yalın emek, ya da daha çok, çoğaltılmış yalın emek demektir; belli miktarda vasıflı emek, daha çok miktarda yalın emeğe eşit

olarak kabul edilir. Deney, bu indirgemenin sürekli olarak yapıldığını göstermektedir. Bir meta, en vasıflı bir emeğin ürünü olabilir, ama değeri, yalın vasıfsız emeğin ürünü ile eşitlenirse, bu, yalnızca yalın emeğin belirli bir miktarını temsil eder. Onların ölçü birimleri olarak, farklı emek türlerinin, vasıfsız emeğe indirgenmesindeki farklı oranlar, üreticilerin gerisinde devam edip giden bir toplumsal süreç tarafından ortaya konur ve dolayısıyla, bunlar örf ve âdet tarafından saptanmış gibi görünür."*

Marx'ta, burada sözkonusu olan şey, sadece, başlamak için, *metaların,* yani özel üreticilerden bileşen bir toplum içinde, bu özel üreticiler tarafından, kendi hesaplarına üretilmiş ve birbirleri ile değiştirilmiş bulunan nesnelerin değerini belirlemektir. Öyleyse burada sözkonusu olan şey, hiç bir zaman, kendini gösterdiği yerler nereleri olursa olsun, "mutlak değer" değil, ama belirli bir toplumda geçerliği olan değerdir. Bu değer, bu belirli tarihsel görünüş içinde, çeşitli metalarda cisimleşen insan emeği tarafından yaratılmış ve ölçülmüş olarak, ve bu insan emeği de, yalın emek-gücü harcaması olarak ortaya çıkar. Ama emek, her zaman, sadece arı bir yalın insan emek-gücü harcaması değildir; pek çok emek türü, az ya da çok güçlükle, az ya da çok zamanda, az ya da çok gider karşılığı edinilmiş çeşitli yetenek ve bilgilerin kullanılmasını içerir. Bu bileşik emek türleri, yalın emek ile, sadece yalın emek-gücü harcaması ile aynı zamanda aynı tecimsel değeri mi üretir? Elbette hayır. Karmaşık emeğin bir saatlik ürünü, basit emeğin bir saatlik ürünü ile karşılaştırılırsa, ondan iki ya da üç kat daha yüksek değerde bir metadır. Karmaşık emek ürünlerinin değeri, bu karşılaştırma sayesinde belirli yalın emek miktarları olarak ifade edilir; ama karmaşık emeğin bu indirgenmesi, üreticilerin

* *Kapital,* Birinci Cilt, s. 66-67. —*Ed.*

bilgisi dışında oluşan toplumsal bir süreç aracıyla, burada, değer teorisinin bu açıklamasında ancak saptayabildiğimiz, ama henüz açıklayamadığımız bir işlem aracıyla yapılır.

Marx'ın burada saptadığı şey, bugünkü kapitalist toplumda her gün gözlerimiz önünde oluşan bu yalın gerçektir. Bu gerçek öylesine sözgötürmez bir şeydir ki, Bay Dühring bile ne *Öğretim*'inde, ne de *İktisat Tarihi*'nde buna karşı çıkma cüretini gösterir; ve Marx'ın bu gerçeği sunuşu öylesine yalın ve öylesine açıktır ki, herhalde, Bay Dühring dışında hiç kimse bu sunuşun "bize hiç bir açıklık getirmediği"ni ileri süremeyecektir. Bay Dühring, kendine özgü o açıklıktan tam yoksunluk sayesinde, irdelenmesi başlangıçta Marx'ı uğraştıran tek şey olan meta değerini, karanlığı daha da koyulaştırmaktan başka hiç bir şeye yaramayan "doğal maliyet giderleri", hatta bildiğimize göre şimdiye kadar ekonomi politikte hiç bir yerde geçerliği olmayan "mutlak değer" yerine alır. Ama Bay Dühring "doğal maliyet giderleri"nden ne anlarsa anlasın, ve o beş tür değerinden mutlak değeri temsil etme onuruna sahip bulunanı hangisi olursa olsun, Marx'ta bunlardan hiç birinin değil, ama sadece meta değerinin sözkonusu edildiği; ve *Kapital*'in değere ayrılmış bulunan kısmında, Marx'ın bu meta değeri teorisine öbür toplum biçimlerine ve hangi dereceye kadar uygulanabilir olarak bakıp bakmadığını bilme sorunu üzerine en küçük bir bilgi bulunmadığı kesindir.

Bay Dühring devam eder:

"Öyleyse, belli bir insanın emeği, Bay Marx'ın bulanık bir biçimde düşündüğü gibi, onda, deyim yerindeyse, daha çok yoğun ortalama emek-zamanı bulunduğu için, bir başka insanın emeğinden daha çok değer taşımaz; gerçekte, her emek-zamanı, istisnasız ve ilke olarak, yani ilkin bir ortalama alması gerekmeksizin, tamamen eşde-

ğerdedir."

Yazgının onu bir fabrikatör yapmamış olması ve böylece onu metaların değerini, kendisini kesenkes götürecek bu yeni kurala göre saptama güçlüğünden esirgemiş olması Bay Dühring için bir talihtir. Ama nedir? Şimdi bir fabrikatörler toplumunda mı bulunuyoruz? Hiç de değil. Bay Dühring, "doğal maliyet giderleri" ve mutlak değer ile, bize, sömürücülerin bugünkü kötü dünyası dışına, gelecekteki kendi öz iktisadî komününe, göksel ve arı eşitlik ve adalet çağına bir sıçrama yaptırmış, gerçek bir cambazlık taklası attırmış bulunuyor; öyleyse bizim de, hatta bu iş mevsimsiz de olsa, bu yeni dünyayı burada biraz incelememiz gerek.

Gerçi Bay Dühring'in teorisine göre, hatta iktisadî komünde bile, iktisadî nesnelerin değerini sadece kullanılan emek-zamanı ölçebilir, ama orada herkesin emek-zamanını *a priori* tamamen eşit olarak değerlendirmek gerekecektir; bütün emek-zamanları, istisnasız ve ilke olarak, ve ilkin bir ortalama alınmasına gerek kalmaksızın, tamamen eşdeğerdedir. Şimdi bu radikal eşitçi sosyalizmden, Marx'ın, belli bir adamın emek-zamanının, içinde daha çok ortalama emek-zamanı yoğunlaştığı için, başka birinin emek-zamanından daha çok değer taşıdığı yolundaki, onun vasıfsız işçinin emek-zamanı ile mimarın emek-zamanını iktisadî açıdan tamamen eşdeğerli tanımasının, kendisine ister istemez doğaya aykırı göründüğü kültürlü sınıfların düşünme biçimi tarafından hapsedildiği bulanık fikrine yaklaşılsın!

Ne yazık ki, Marx, *Kapital*'in yukarıda sözü edilen parçasına şu küçük notu ekler:

"Okur burada, işçinin belirli bir işgünü için aldığı *ücretin* ya da değerin değil, bu işgününün *gerçekleştiği metaın değerinin* sözkonusu edildiğine dikkat etmelidir."*

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 67, dipnot. —*Ed.*

Burada, Dühringciği içine doğmuş gibi görünen Marx, yukardaki tezlerinin hatta bugünkü toplumda bileşik emek karşılığı ödenecek ücret için bile kullanılmasını kendiliğinden engeller. Ve eğer Bay Dühring, bu işi, Marx'a karşın yapmakla yetinmeyerek, bu tezleri, Marx'ın sosyalist örgütlenmeli toplumda yaşama araçlarının bölüşümünü kendilerine göre düzenlemek istediği ilkeler olarak gösterirse, işte bu, değşirmecilikte dengini ancak şantaj edebiyatında bulan bir küstahlık olur.

Bununla birlikte, eşdeğerlilik öğretisini biraz daha yakından inceleyelim. Bütün emek-zamanları, vasıfsız işçinin emek-zamanı ile mimarın emek-zamanı tamamen eşittir. Öyleyse, emek-zamanının, ve bunun sonucu, emeğin kendisinin bir değeri var. Ama emek, bütün değerlerin üreticisidir. Varolan doğal ürünlere iktisadî anlamda bir değeri ancak emek verir. Değerin kendisi, bir şey içinde nesneleşmiş toplumsal bakımdan gerekli insan emeğinin ifadesinden başka bir şey değildir. Öyleyse emeğin değeri *olamaz*. Bir emek değerinden sözetme ve bu değeri belirlemek istemenin, değerin değerinden sözetme, ya da ağırlığı, ağır bir cisimle değil, ama ağırlığın kendisi ile belirlemek istemekten daha çok bir anlamı yoktur. Bay Dühring, Owen, Saint-Simon ve Fourier gibi adamları, onları toplumsal simyagerler olarak nitelendirerek, defterden siliverir. Emek-zamanının, yani emeğin değeri üzerinde geviş getirerek, kendisinin gerçek simyagerlerin çok altında olduğunu tanıtlar. Bay Dühring'in, Marx'a, sanki emek-zamanının, yani emeğin bir değeri varmış gibi, belli bir adamın emek-zamanının bir başkasının emek-zamanından daha değerli olduğunu ne kadar büyük bir gözüpeklikle ileri sürdürttüğü şimdi ölçülsün. Emeğin değeri *olamayacağını* ilk olarak açıklamış, ve bunu ilk olarak tanıtlamış bulunan Marx'a bunu söyletmek!

İnsan emek-gücünü *meta* durumundan kurtarmak is-

teyen sosyalizm bakımından, emeğin değeri olmadığını ve olamayacağını anlamak büyük bir önem taşır. Bay Dühring'in yaşama araçlarının gelecekteki bölüşümünü bir çeşit yüksek ücret olarak düzenleme yolunda ilkel işçi sosyalizminden kalıt aldığı bütün girişimleri, işte bu anlayış yıkar. Bölüşümün, salt iktisadî kaygılarla belirleneceği kadarıyla, üretim çıkarı tarafından düzenleneceği, ve üretimin en çok toplumun *bütün* üyelerine, yeteneklerini en yüksek evrensellik ile geliştirme, koruma ve uygulama olanakları sağlayan bir bölüşüm biçimi aracıyla özendirileceği fikri gene bu anlayıştan kaynaklanır. Bay Dühring'in kalıt olarak almış bulunduğu düşünce biçimi için, bir gün artık ne meslekten vasıfsız işçi, ne de meslekten mimar olacağına, ve bir yarım saat boyunca mimar olarak yönerge verecek adamın, mimarlık faaliyetine yeniden başvuruluncaya kadar, bir süre de elarabası süreceğine inanmak, zorunlu olarak bir yaradılış aykırılığıdır. Meslekten vasıfsız işçileri ölmezleştiren sosyalizm ne güzel bir sosyalizmdir!

Eğer emek-zamanının eşdeğerliliği, her işçi, eşit emek-zamanları içinde, önce bir ortalama alınmasına gerek olmaksızın, eşit değerler üretir anlamına gelecekse, bu, açıkça yanlıştır. İki işçi de, aynı işkolundan da olsalar, bir saatlik emek-zamanının değer ürünü, emek yoğunluğu ve ustalık derecesine göre, her zaman farklı olacaktır; sadece Dühring gibi kimseler için bir terslik olan bu tersliğe, hiç değilse bizim gökselcismimizin üzerinde, çare bulabilecek bir iktisadî komün yoktur. Peki herkesin ve her bireyin bütün o emek eşdeğerliliğinden geriye ne kalır? Bay Dühring'in, değerin, emek tarafından belirlenmesi ile ücret tarafından belirlenmesi arasında ayrım yapmaktaki yeteneksizliğinden özge iktisadî temeli olmayan övüngen lafazanlıktan başka hiç bir şey, — yeni iktisadî komünün temel yasası olan şu eşit emek-zamanına

eşit ücret karakuşî hükmünden başka hiç bir şey! Fransa'nın eski komünist işçileri ile Weitling, kendi ücret eşitliklerini doğrulamak için gene de çok daha iyi kanıtlar veriyorlardı.

Peki bütün o bileşik emeğe daha yüksek ücret ödenmesi önemli sorunu nasıl çözümlenir? Özel üreticiler toplumunda, vasıflı işçinin yetişme giderlerini özel kişiler ya da aileleri yüklenirler; öyleyse vasıflı emek-gücünün daha yüksek fiyatı önce özel kişilere ödenir: usta köle daha pahalıya satılır, usta işçiye daha yüksek ücret ödenir. Sosyalist örgütlenmeli toplumda, bu giderleri toplum yüklenir. Öyleyse meyveler, bir kez üretildikten sonra, bileşik emeğin daha büyük değerleri, toplumundur. İşçinin kendisinin ek bir hakkı yoktur. Ve, bu arada, bu kıssadan alınacak hisse bir de şudur ki, işçinin "emeğinin tam ürünü"ne* olan hakkı, buna gösterilen rağbet ne olursa olsun, hiç bir zaman ufak-tefek pürüzler olmaksızın ileri sürülemez.

* Lassalle tarafından ileri sürülen istemlerden biri. *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, bu istemin Marx tarafından yapılmış bulunan eleştirisine bakınız. —*Ed.*

YEDİNCİ BÖLÜM

SERMAYE VE ARTI-DEĞER

"İLKİN, Bay Marx, sermaye konusunda, sermayenin üretilmiş bir üretim aracı olduğu yolundaki geçerli iktisadî anlayışa sahip değil; tersine, ortaya diyalektik tarihe bağlı ve kavramlar ile tarihe uygulanan başkalaşmalar oyunu içine giren daha özel bir fikir atmaya çalışır. Sermaye, ona göre, paradan meydana gelir; 16. yüzyıl ile, yani bu dönemde ortaya çıktığı kabul edilen dünya pazarının ilk başlangıcı ile başlayan tarihsel bir evre oluşturur. Böylesine bir anlayış içinde, iktisadî çözümlemenin kesinliğinin kaybolduğu açıktır. Düşüncenin bu yarı-tarihsel yarı-mantıksal olmak isteyen, ama gerçekte tarih ve mantıkta zırzopça fikirlere sahip bir kafanın melez

ürünlerinden başka bir şey olmayan bu düzensiz görüşlerinde, anlığın ayırdetme yetisi, kavramın her türlü uygun kullanılışı ile birlikte yok olur," — ve aldatmaca böylece bütün bir sayfa boyunca sürüp gider.

"Marx'ın sermaye kavramını nitelendirme biçimi, gerçek iktisat öğretisinde karışıklıktan başka bir şey yaratmaz. ... Derin mantıksal doğruluklar olarak yutturulan havailikler. ... Hareket noktasının sakatlığı vb."

Demek ki, Marx'a göre, sermaye, 16. yüzyılın başında paradan çıkmış. Bu, maden paranın, vaktiyle hayvan sürüsü, başka görevler arasında, para görevleri de gördüğü için, tam otuz yüzyıl önce hayvan sürüsünden çıktığını söylemek gibi bir şey oluyor. Düşüncesini dünyada böylesine kaba ve böylesine tuhaf bir biçimde dile getirmeye yetenekli olacak bir Bay Dühring var. Marx'ta, meta dolaşımı sürecinin içlerinde evrimlendiği iktisadî biçimlerin çözümlenmesinde, para, son biçim olarak ortaya çıkar.

"Meta dolaşımının bu son ürünü, sermayenin göründüğü *ilk biçimidir*. Tarih açısından sermaye, toprak mülkiyetinin tersine, her zaman başlangıçta para biçimini alıyor; paradan oluşan servet, tüccar ve tefeci sermayesi olarak ortaya çıkıyor. Bunu her gün kendi gözümüzle görüyoruz. Her yeni sermaye, başlangıçta sahneye, yani piyasaya, ister meta, ister emek ya da ister para piyasasına, günümüzde bile, belirli bir süreçle sermayeye dönüşeceği para biçiminde çıkıyor."*

Yani bu, Marx'ın bir kez daha saptadığı bir olgu. Bu olguya karşı çıkmakta yeteneksiz olan Bay Dühring, bunu değşirir: sermaye, paradan doğarmış!

Marx, paranın sermaye durumuna dönüştüğü süreçleri irdeleyerek devam eder, ve ilkin paranın sermaye

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 169-170. İtalikler Engels'in. —*Ed.*

olarak altında dolaştığı biçimin, metaların genel eşdeğeri olarak altında dolaştığı biçimin tersine çevrilmişi olduğunu bulur. Sıradan bir meta sahibi, satın almak için satar; gereksinme duymadığı şeyi satar, ve elde ettiği para ile, gereksinme duyduğu şeyi satın alır. İşe başlayan kapitalist ise, hemen gereksinme *duymadığı* şeyi satın alır; satmak, ve ilk olarak satınalma işinde kullandığı para değerini, para biçiminde bir çoğalma, Marx'ın *artı-değer* adını verdiği bir çoğalma ile artmış olarak, yeniden elde etme amacıyla, daha pahalıya satmak için satın alır.

Bu artı-değerin kökeni nedir? Bu artı-değer, ne alıcının metaları değerin altında satın almasından gelebilir, ne de satıcının onları değerin üstünde satmasından. Çünkü, her iki durumda da, herkes sırasıyla bir satıcı, bir de alıcı olduğuna göre, her bireyin kazanç ve yitikleri birbirini ödünler. Dolandan (hileden) da gelemez, çünkü dolan gerçi birini bir başkası zararına zenginleştirebilir, ama ne her ikisi tarafından sahip olunan tutarı, ne de, genel olarak dolaşan değerler tutarını artırabilir. "Herhangi bir ülkedeki kapitalist sınıf, bir bütün olarak, birbirlerinden kâr sağlayamazlar."*

Ama gene de her ülkenin tüm kapitalistler sınıfının, aldığından daha pahalıya satarak, artı-değeri kendine malederek, gözlerimizin önünde durmadan zenginleştiğini görürüz. Öyleyse gene başladığımız noktada bulunuyoruz: bu artı-değer nerden geliyor? Çözülmesi ve *salt iktisadî* biçimde, her türlü dolanı, herhangi bir zorun her türlü bir karışmasını dıştalayarak çözülmesi gereken sorun, işte budur. Gerçekte, eşit değerlerin her zaman eşit değerler ile değiştirildikleri varsayıldığına göre, durmadan aldığından daha pahalıya satmak nasıl olanaklı oluyor?

Bu sorunun çözümü, Marx'ın yapıtının, en devir açan

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 186-187. —*Ed.*

başarısıdır. Bu başarı, vaktiyle sosyalistlerin burjuva iktisatçılardan hiç bir üstünlüğe sahip bulunmaksızın en koyu karanlıklarda elyordamı ile yürüdükleri iktisadî konular üzerine parlak bir ışık saçar. Bilimsel sosyalizm bu başarıyla başlar, bu başarı yöresinde kümelenir.

Çözüm şudur: Sermaye durumuna dönüşecek olan paradaki değer artışı, bu *para* içinde meydana gelemez ya da *satınalmadan* çıkamaz, çünkü bu para, burada, meta fiyatını gerçekleştirmekten (paraya çevirmekten) başka bir şey yapmaz; ve eşit değerlerin değiştirildiğini varsaydığımıza göre, bu fiyat, meta değerinden farklı değildir. Ama, aynı nedenden ötürü, değer artışı, meta *satış*ından da ileri gelemez. Öyleyse, değişiklik, satınalınmış bulunan meta ile birlikte meydana gelmelidir; değeri üzerinden alınıp satılmış olduğu için *değeri* ile birlikte değil, ama tersine, kullanım-değeri olarak *kullanım-değeri* ile birlikte, yani değer değişikliği metaın tüketiminden çıkmalıdır.

"Metaın tüketiminden değer sızdırabilmek için dostumuz Parababası, ... piyasada kullanım-değeri değer kaynağı olmak gibi özel bir niteliğe sahip bulunan ve bunun için de fiilen tüketimi bizzat emeğin maddeleşmiş şekli ve dolayısıyla da *değer yaratması olan* bir metaı bulacak kadar şanslı olmalıdır. Ve para sahibi, piyasada, emek kapasitesi olan özel bir meta ya da *emek-gücü* bulur."*

Her ne kadar, görmüş bulunduğumuz gibi, emek, emek olarak değer taşımazsa da, *emek-gücü* için durum hiç de böyle değildir. Emek-gücü, gerçekte, bugün olduğu gibi, *meta* durumuna gelir gelmez bir değer kazanır, ve bu değer, "öteki her metada olduğu gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla yeniden üretimi için gerekli emek-zamanı ile"** yani işçinin kendini çalışabilecek durumda tut-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 192. İtalikler Engels'in. —*Ed.*
** Aynı yapıt, s. 195. —*Ed.*

mak ve neslini sürdürmek için gereksinme duyduğu yaşama araçlarının üretimi bakımından gerekli emek-zamanı ile belirlenir. Bu yaşama araçlarının, her gün için, altı saatlik bir emek-zamanını temsil ettiklerini kabul edelim. Buna göre, işini yürütmek için emek-gücü satın alan, yani bir işçi tutan bizim yeni kapitalistimiz, ona, altı saatlik emeği temsil eden bir para tutarı ödediği zaman, bu işçiye, emek-gücünün tam günlük değerini ödemiş olur. Ne var ki, işçi, yeni kapitalistin hizmetinde altı saat çalışır çalışmaz, ona giderini, onun ödemiş bulunduğu emek-gücünün günlük değerini tamamen ödemiş bir duruma geçer. Ama para, bununla, sermaye durumuna dönüşmüş, artı-değer üretmiş olmaz. Bu nedenle, emek-gücü alıcısı, yaptığı pazarlığın niteliği konusunda tamamen farklı bir kanıya sahiptir. İşçiyi yirmidört saat boyunca yaşamda tutmak için altı saat çalışmanın yetmesi, onu yirmidört saatte oniki saat çalışmaktan hiç mi hiç alıkoymaz. Emek-gücünün değeri ile bu gücün çalışma (emek) süreci içinde değerlendirilmesi iki farklı büyüklüktür. Paralı adam emek-gücünün günlük değerini [işçiye —ç.] ödemiştir, öyleyse bu gücün gün boyunca kullanılması, yani günlük çalışma da onun malıdır. Eğer bu gücün kullanılmasının bir günde *yarattığı* değer, kendi öz günlük değerinin iki katıysa, bu, satınalıcı bakımından özel bir talihtir, ama meta değişimi yasalarına göre, satıcıya karşı hiç de bir haksızlık değildir. Demek ki, işçi, varsayımımıza göre, paralı adama her gün altı saatlik emeğinin değer olarak tutarına *malolur,* ama ona her gün oniki saatlik emeğinin değer olarak tutarını *sağlar.* Paralı adam yararına fark: ödenmemiş altı saatlik artı-emek, içinde altı saatlik emeğin cisimleştiği ödenmemiş bir artı-ürün. Oyun oynanmıştır. Artı-değer üretilmiş, para, sermaye durumuna dönüşmüştür.

Marx, artı-değerin doğuş biçimini ve meta değişimini düzenleyen yasaların egemenliği altında artı-değerin do-

ğabileceği tek biçimi böylece tanıtlayarak, bugünkü kapitalist üretim biçimi ile ona dayanan temellük biçiminin işleyişini açıklamış, tüm bugünkü rejimin yöresinde bilurlaştığı çekirdeği bulmuştur.

Sermayenin bu doğuşu gene de esas olarak bir koşula bağlı:

"Paranın sermayeye çevrilebilmesi için, demek ki, para sahibinin *özgür* emekçi ile karşı karşıya gelmesi gerekir; bu, *emekçinin* iki anlamda özgür olması demektir: hem emek-gücünü kendi öz metaı gibi satabilecek durumda özgür bir insan olması gerekir, hem de satmak için elinde başka bir meta olmaması, emek-gücünü gerçekleştirmesi için gerekli her şeyden yoksun bulunması gerekir."*

Ama bir yanda para ve meta sahipleri ile öte yanda kendi öz emek-güçleri dışında hiç bir şeye sahip olmayanlar arasındaki bu ilişki, ne şeylerin doğasında bulunan, ne de tarihin bütün dönemlerinde görülen bir ilişki değil, "geçmiş tarihsel gelişmelerin sonucu, ... bir dizi eski toplumsal üretim biçimlerinin yokolup gitmesinin bir ürünü olduğu açık bir şeydir."**

Ve, gerçekte, bu özgür işçi, bize, tarihte yığın olarak kendini ilk kez feodal üretim biçiminin dağılması üzerine, 15 yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında gösterir. Ama bununla, ve dünya ticareti ve dünya pazarının aynı döneme raslayan kuruluşu ile, üzerinde, elde bulunan taşınır zenginliğin zorunlu olarak gitgide sermaye durumuna dönüştüğü ve artı-değer üretimine yönelik kapitalist üretim biçiminin zorunlu olarak gitgide tek başına egemen biçim durumuna geldiği temel de verilmiş bulunmaktadır.

Şimdiye değin, Marx'ın "düzensiz görüşler"ini, "an-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 193. İtalikler Engels'in. —*Ed.*

** Aynı yapıt, s. 193-194. —*Ed.*

lığın ayırdetme yetisinin, kavramın her türlü uygun kullanılışı ile birlikte yok olduğu" o "tarihte ve mantıkta zırzopça fikirlere sahip bir kafanın melez ürünleri"ni izledik. Şimdi bu "havailikler"i, Bay Dühring'in bize sunduğu biçimde, "derin mantıksal doğruluklar" ve "gerçek disiplinler anlamında kesin bir bilimin son sözü" ile karşılaştıralım.

Demek ki, Marx, sermaye üzerine, sermayenin üretilmiş bir üretim aracı olduğu yolundaki "geçerli iktisadî anlayış"a sahip değil; tersine, bir değerler tutarının, ancak artı-değer yaratarak *gerçekleştiği* (paraya çevrildiği) zaman sermaye durumuna döneceğini söyler. Ya Bay Dühring ne der?

"Sermaye, üretimi sürdürmek ve *genel emek-gücü meyveleri üzerinde ortaklıklar kurmak* için iktisadî kudret araçlarının bir kaynağıdır."

Bilmece gibi üsluba, ve deyişi bir kez daha nitelendiren karışıklığa karşın, bir şey kesindir: iktisadî kudret araçlarının kaynağı, Bay Dühring'in kendi terimlerine göre, "genel emek-gücü meyveleri üzerinde ortaklıklar", yani artı-değer ya da en azından artı-ürün meydana getirmediği sürece, sermaye durumuna dönüşmeksizin, üretimi, kıyamete kadar sürdürebilecektir. Demek ki, Bay Dühring, onu, sermaye üzerine geçerli iktisadî anlayışa sahip olmaktan alıkoyan günah nedeniyle Marx'ı eleştirirken, sadece kendisi de aynı günahı işlemekle kalmaz, ama ayrıca Marx'tan, tumturaklı deyişler altında "iyi gizlenmemiş" beceriksiz bir çalıntı da yapar.

262. sayfa, açındırmaya devam eder:

"Toplumsal anlamda sermaye [ve Bay Dühring'e toplumsal anlamda olmayan bir sermaye bulması kalıyor], gerçekte, arı üretim aracından özgül olarak farklıdır; çünkü üretim aracı salt teknik bir niteliğe sahip ve bütün koşullarda zorunlu olduğu halde, sermaye, kendini, paylara

katılma ve paylar yaratma toplumsal gücü aracıyla gösterir. Gerçi toplumsal sermaye büyük bölümü bakımından, *toplumsal işlevi içinde*, teknik üretim aracından başka bir şey değildir; ama işte tam da o işlevinin kendisidir ki ... ortadan kalkacaktır."

Eğer bir değerler tutarının sermaye durumuna dönüşmesi için zorunlu "toplumsal işlev"i ilk olarak değerlendiren kimsenin Marx'ın ta kendisi olduğunu düşünürsek, "Marx'ın sermaye kavramını karakterize etme biçiminin", Bay Dühring'in sandığı gibi, asıl iktisat öğretisinde değil, ama, —gereğinden çok belli olduğu gibi—, sadece ve sadece, *Öğretim*'de bu sözü geçen sermaye kavramından nasıl yararlandığını *Eleştirel Tarih*'te unutmuş bulunan Bay Dühring'in kafasında "karışıklıktan başka bir şey yaratmadığı, kuşkusuz bu konuda dikkatli her gözlemci için hemen ortaya çıkacaktır."

Bununla birlikte, Bay Dühring, kendi sermaye tanımını, "arıtılmış" bir biçim altında da olsa, Marx'tan almakla yetinmez. Onu, hem de bu işten "düşüncenin düzensiz görüşleri"nden, "havailikler"den, "hareket noktasının sakatlığı"ndan, vb. başka hiç bir şey çıkmayacağını herkesten daha iyi bilerek, "kavramlara ve tarihe uygulanmış değişmeler oyunu"nda da izlemesi gerekir. Sermayenin, onu, başkasının emek ürünlerini temellük edebilecek bir duruma getiren ve basit üretim aracından ayırdeden bu "toplumsal işlev"i nerden gelir? Bay Dühring, bu işlev "üretim araçlarının niteliğine ve onlardan vazgeçme teknik olanaksızlığına" dayanmaz, der. Öyleyse bu görevin tarihsel bir kökeni vardır, ve 252. sayfada, Bay Dühring, bunun kökenini, biri, tarihin başlangıcında, öbürüne karşı zor kullanarak kendi üretim aracını sermaye durumuna dönüştüren iki adamcağızın o eski macerasıyla açıkladığı zaman, daha önce on kez dinlediğimiz şeyi yinelemekten başka bir şey yapmaz. Ama bir

değer toplamının, kendisi olmaksızın sermaye durumuna dönüşemeyeceği toplumsal işleve tarihsel bir başlangıç göstermekle yetinmeyen Bay Dühring, vahiy yolu ile, ona tarihsel bir son da gösterir. "Ortadan kalkacak olanın ta kendisi", işte bu işlevdir. Tarihsel bir kökene sahip ve gene tarihsel olarak ortadan kalkacak bir olay, günlük dilde, çoğu kez "tarihsel evre" adını alır. Öyleyse, sermaye, sadece Marx'ta değil, ama Bay Dühring'de de tarihsel bir evredir, ve bu nedenle de, burada ikiyüzlüler (*jésuites*) karşısında bulunduğumuz sonucunu çıkarma zorundayız. Eğer iki adam aynı şeyi yaparsa, bu aynı şey değildir; eğer Marx, sermaye tarihsel bir evredir derse, bu, düşüncenin düzensiz bir görüşü, tarihte ve mantıkta zırzopça fikirlere sahip bir kafanın, kendisiyle birlikte kavramın her türlü uygun kullanılışının olduğu gibi, ayırdetme yetisinin de yok olduğu melez bir ürünüdür. Eğer Bay Dühring, aynı biçimde, sermayeyi, tarihsel bir evre olarak sunarsa, bu da iktisadî çözümlemenin sağlamlığının kanıtı ve gerçek disiplinler anlamında en kesin bilimin en son sözüdür.

Peki Dühring ve Marx'ta sermaye fikri birbirinden nerede ayrılır?

"Sermaye —*der Marx*—, artı-emeği icat etmemiştir. Toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde, işçi, özgür olsun olmasın, kendi varlığını sürdürmek için gerekli emek-zamanına, üretim araçlarına sahip olanların yaşamaları için gerekli tüketim maddelerini üretmek için de fazladan bir emek-zamanını eklemek zorunda kalmıştır."*

Demek ki, artı-emek, yani işçinin koruması için gerekli zamanın ötesindeki emek ve artı-emek ürününün başkaları tarafından temellükü, sınıf çelişkileri içinde ev-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 258-259. —*Ed.*

rimlendikleri ölçüde, bütün geçmiş toplumsal biçimlerin ortak özelliğidir. Ama sadece bu artı-emek ürünü, artı-değer biçimini aldığı, üretim araçları sahibi sömürü konusu olarak karşısında özgür —toplumsal bağlardan ve kendi malı olabilecek her şeyden özgür— işçiyi bulduğu ve *meta* üretme ereğiyle onu sömürdüğü gün, sadece o zamandır ki, Marx'a göre, üretim aracı, özgül sermaye niteliğini kazanır. Ve bu iş de, ancak, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başından başlayarak olmuştur.

Bay Dühring, buna karşılık, "genel emek-gücü meyveleri üzerinde ortaklıklar kuran", yani hangi biçim altında olursa olsun artı-emek sağlayan *bütün* üretim araçları toplamını sermaye olarak ilân eder. Bir başka deyişle, Bay Dühring, Marx tarafından bulunan artı-emeği, gene Marx tarafından bulunan ve bir an için, işine gelmeyen artı-değeri yıkmak için kullanmak amacıyla, kendine maleder. Yani Bay Dühring'e göre, sadece mülklerini kölelerle işleten Korent ve Atina yurttaşlarının taşınır ve taşınmaz zenginliği değil, ama herhangi bir biçimde üretime yaradığı ölçüde, İmparatorluğun büyük Romalı toprak sahiplerinin zenginliği ile ortaçağ feodal baronlarının zenginliği de, ayrım gözetilmeksizin, hep sermayedir.

Demek oluyor ki, Bay Dühring de "sermaye üzerine, üretilmiş bir üretim aracı olduğu yolundaki geçerli kavram"a değil, tersine, üretilmiş olmayan üretim araçlarını, toprağı ve onun doğal kaynaklarını bile kapsayan tamamen karşıt bir kavrama sahip. Nedir ki, sermayenin düpedüz "üretilmiş bir üretim aracı" olduğu fikrinin, yeniden, sadece yüzeysel iktisatta geçerliği vardır. Bay Dühring'in öylesine sevdiği bu yüzeysel iktisat dışında, "üretilmiş üretim aracı" ya da genel olarak bir değer tutarı ancak kâr ya da faiz getirdiği, yani ödenmemiş emek artı-ürününü, artı-değer biçimi altında, ve yeniden, artı-değe-

rin bu iki belirli çeşidi biçimi altında temellük ettiği için, sermaye durumuna dönüşür. Bütün burjuva iktisadının, kâr ya da faiz getirme özelliğinin, çok doğal olarak, normal koşullar altında üretim ya da değişimde kullanılan herhangi bir değer tutarına düştüğü fikrinin tutsağı olması, bununla tamamen ilgisiz kalır. Klasik iktisatta, sermaye ile kâr, ya da sermaye ile faiz, aynı şekilde birbirinden ayrılmaz şeylerdir; birbirleriyle neden ve sonuç, baba ile oğul, dün ve bugün gibi aynı karşılıklı ilişki içinde bulunurlar. Ama, modern iktisadî anlamıyla sermaye terimi, ancak şeyin kendisinin ortaya çıktığı, taşınır zenginliğin, meta üretmek için özgür işçilerin artı-emeğini sömürerek gitgide bir sermaye görevi kazandığı tarihte ortaya çıkar: gerçekte, bu sözcük tarihin gördüğü ilk kapitalistler ulusu tarafından 15. ve 16. yüzyıl İtalyanları tarafından kabul ettirilir. Eğer Marx'ın modern sermayeye özgü temellük biçimini tepeden tırnağa çözümleyen ilk kişi olduğu doğruysa, eğer sermaye kavramını, son çözümlemede kendilerinden çıktığı ve varlığını kendilerine borçlu bulunduğu tarihsel olgular ile uyum içine koyan oysa; eğer Marx'ın, buna yaparak, bu iktisadî kavramı, klasik burjuva iktisadı ve bundan önceki sosyalistlerde bile henüz kurtulamamış bulunduğu karışık ve bulanık betimlemelerden kurtardığı doğruysa, o zaman, Bay Dühring'in ağzından hiç düşmeyen ve onda öylesine acı bir biçimde eksik olan "en kesin bilimsel anlayışın son sözü" ile iş gören de Marx'tan başkası değildir.

Gerçekten, işler, Bay Dühring'de büsbütün başka türlü olup biter. Ona, bunu daha sonra bizzat kendisi tarihsel bir evre olarak sunmak üzere, sermayenin tarihsel evre olarak betimlenmesi karşısında, bunu "tarihte ve mantıkta zırzopça fikirlere sahip bir kafanın melez ürünü" olarak karşılamak yetmez: ayrıca *bütün* iktisadî kudret araçlarını, "genel emek-gücü meyvesinden paylar" te-

mellük eden, —öyleyse tüm sınıflı toplumlardaki toprak mülkiyeti dahil—, *bütün* üretim araçlarını da açıkça sermaye olarak ilân eder; ama bu durum, *Öğretim*'inin 156. ve daha sonraki sayfalarında bol bol görülebileceği gibi, daha sonra toprak mülkiyeti ile toprak rantını, gelenekle tam bir uyumluluk durumunda, sermaye ile kârdan ayırmak, ve bunun sonucu sermaye adını sadece kâr ya da faiz getiren üretim araçlarına saklamak için, ona en küçük bir sıkıntı bile vermez. Bay Dühring, aynı biçimde, arabaları hareket ettirmeye yaradıklarına göre, atları, öküzleri, eşekleri ve köpekleri hemen lokomotif adı altında toplayabilir, ve bugünkü mühendisleri, lokomotif terimini sadece modern buharlı arabaya saklayarak, bu terimi, tarihsel bir evre haline getirmekle suçlayabilirdi; onları, böyle yapmakla kendilerini düşüncenin düzensiz görüşlerine, tarihte ve mantıkta zırzopça fikirlere sahip bir kafanın melezliklerine vb. kaptırmış olmakla suçlayabilirdi. Bundan sonra, ona, atların, eşeklerin, öküzlerin ve köpeklerin lokomotif adlandırması dışında kaldıklarını ve bu adlandırmanın sadece buharlı araba için uygun olduğunu açıklamaktan başka bir şey kalmazdı. — Yani, böylece, iktisadî çözümlemeye tüm kesinliğini yitirten şeyin, sermaye fikrinin Dühringvari anlayışı olduğunu; düşüncenin düzensiz görüşlerinin, karışıklığın, derin mantıksal doğruluklar olarak yutturulan havailiklerin, hareket noktalarının sakatlığının Bay Dühring'de pıtrak gibi bulunduğunu bir kez daha söylemek zorunda kalıyoruz.

Ama önemi yok! Bay Dühring, bütün geçmiş iktisadın, bütün siyasetin, ve bütün hukuk ıvır-zıvırının, kısacası tüm geçmiş tarihin çevresinde dönendiği ekseni bulmuş olma ününü koruyacak. Bu eksen, işte şudur:

"Zor ve emek, toplumsal bağların oluşmasında hesaba katılan başlıca iki etkendir."

Bugüne kadarki iktisadî dünyanın tüm anayasası bu

tek tümcede yatar. Şu biçimde kaleme alınan son derece kısa bir anayasa:

Madde 1: Emek, üretir.

Madde 2: Zor, bölüştürür.

Ve, "kibarca söylemek gerekirse", Bay Dühring'in tüm iktisadî bilgeliği de, işte budur.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SERMAYE VE ARTI-DEĞER

(SON)

"BAY MARX'IN fikrince, ücret, işçinin kendi öz varoluşunu olanaklı kılmak için gerçekten işbaşında bulunduğu o emek-zamanının ödenmesinden başka bir şey değildir. Oysa bunun için, çok az sayıda saat yeter; çoğu kez uzun olan işgününün tüm geri kalanı, yazarımızın "artı-değer" adını verdiği, ve konuşma dilinde sermaye kazancı denilen şeyi içeren bir artı sağlar. Üretimin her düzeyinde üretim araçları ve gerekli hammaddelerde daha önce cisimleşmiş bulunan emek-zamanı bir yana bırakılırsa, işgününün bu artı kısmı kapitalist patronun payıdır. Öyleyse işgününün uzaması, kapitalist yararına, arı bir zorla-alma kazancıdır."

Bay Dühring'e göre, demek, Marx'ın artı-değeri, konuşma dilinde sermaye kazancı ya da kâr denilen şeyden başka bir şey değilmiş. Marx'ın kendisini dinleyelim. *Kapital*'in 195. sayfası, artı-değer, bu terimden sonra ayraç içine alınmış şu sözcüklerle açıklanır: "Faiz, kâr, rant."* Sayfa 210, Marx, 71 şilinlik bir artı-değer tutarının çeşitli bölüşüm biçimleri altında göründüğü bir örnek verir: öşür (*dîmes*), yerel vergiler ve devlet vergileri 21 şilin, toprak rantı 28 şilin, çiftçi kârı ve faiz 22 şilin, toplam artı-değer 71 şilin.** — Sayfa 542, Marx, Ricardo'da "artı-değerin arı durumda, yani kâr, toprak rantı vb. gibi özel biçimlerinden bağımsız olarak düşünülmemesi"nin, ve bunun sonucu, Ricardo'nun artı-değer oranı yasalarını kâr oranı yasaları ile doğrudan doğruya karıştırmasının büyük bir kusur olduğunu bildirir; buna karşılık, Marx şöyle haber verir:

"III. Kitapta [ciltte], belli bir artı-değer oranı ile çeşitli kâr oranlarını elde edebileceğimizi ve belli koşullar altında çeşitli artı-değer oranlarının, tek bir kâr oranında ifadelerini bulabileceğini göstereceğim."***

Sayfa 587, "Artı-değeri üreten, yani karşılığı ödenmemiş emeği doğrudan doğruya işçiden kopartıp alarak bunu metalarda somutlaştıran kapitalist, aslında, bu artı-değerin ilk sahibi olmakla birlikte, hiç bir zaman onun son sahibi değildir. O, bunu, toplumsal üretim sürecinin bütünü içinde başka görevleri yerine getiren başka kapitalistlerle, toprak sahipleriyle vb. paylaşmak durumundadır. Artı-değer bu nedenle, çeşitli kısımlara ayrılır. Bu parçalar, çeşitli kategorilere ayrılan kimselere gider ve, kâr, faiz, tüccar kârı, toprak rantı vb. gibi birbirinden

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 231, dipnot. —*Ed.*

** Aynı yapıt, s. 244. (İngilizce ve Türkçe baskıda, 71 şilinin karşılığı olarak 3 sterlin 11 peni yazılıdır.) —*Ed.*

*** Aynı yapıt, s. 553. —*Ed.*

bağımsız farklı şekiller alır. Artı-değerin bu değişmiş şekillerini ancak üçüncü kitapta [ciltte] ele alabileceğiz."*

Ve daha birçok parçada aynı şey.

İnsan, düşüncesini bundan daha açık anlatamaz. Her fırsatta, Marx, kendi artı-değerinin kâr ya da sermaye kazancı ile kesinlikle karıştırılmaması gerektiği, kâr ya da sermaye kazancının daha çok artı-değerin bir çeşidi ve çoğu kez sadece bir parçası olduğu gerçeğine dikkati çeker. Eğer gene de Bay Dühring, Marx'ın artı-değerinin "konuşma dilinde, sermayenin kazancı" olduğunu ileri sürüyorsa, eğer Marx'ın bütün kitabının artı-değer yöresinde döndüğü kuşku götürmez bir şeyse, iki şeyden biri: ya Bay Dühring, bu kitap hakkında bilgiye sahip değil, ve o zaman özsel içeriği bilinmeyen bir kitabın iler tutar bir yerini bırakmamak için görülmemiş bir küstahlık gerek; ya da bilgi sahibi, ve o zaman bile bile bir değşirme yapıyor.

Daha ilerde:

"Bay Marx'ın bu zorla-alma girişiminin betimlenmesine eşlik ettiği zehirli kin çok anlaşılır bir şey. Ama kendini marksist artı-değer öğretisinde dışavuran bu teorik tutum kabul edilmeksizin de, ücretlilik üzerine kurulu iktisadî biçimin sömürü niteliği konusunda daha zorlu bir öfke ve daha eksiksiz bir bilgi olanaklıdır."

Marx'ın iyi niyetli, ama yanlış teorik tutumu, onda zorla-alma girişimine karşı zehirli bir kin uyandırıyor; aslında ahlâksal olan duygu, bu yanlış "teorik tutum" sonucu, ahlâk-dışı bir anlam kazanıyor; kendini iğrenç kin ve aşağılık kızgınlık biçimi altında gösteriyor, oysa en kesin bilimin son sözü, kendini, Bay Dühring'de, hatta biçim bakımından bile ahlâksal ve üstelik zehirli kinden de ni-

* Aynı yapıt, s. 692. — *Ed.*

cel bakımdan daha üstün olan bir öfke, daha zorlu bir öfke içinde, daha az soylu olmayan nitelikte ahlâksal bir öfke içinde gösterir. Bay Dühring, kendi kendine bu kâğıt helvasını verirken, bakalım bu daha zorlu öfke nerden geliyor.

"Gerçekten, der Bay Dühring, daha sonra, ortaya rakip patronların doğal üretim giderlerinden daha önce sözünü etmiş bulunduğumuz çalışma saatleri fazlalığı oranının belirttiği ölçüde yüksek olan o düzeyde, emeğin tüm ürününü, ve böylece artı-ürünü de sürekli olarak nasıl gerçekleştirebildiklerini (paraya çevirebildiklerini) bilmek sorunu çıkar. Marx'ın öğretisinde, ve bu öğretide bu sorunu ortaya atmak için yer olmaması gibi yalın bir nedenle, bunun yanıtı bulunmaz. Ücretli emek üzerine kurulu üretimin lüks niteliği ciddî olarak hiç dikkate alınmamış ve halk sömürücüsü konumları ile birlikte toplumsal yapılış hiç bir zaman beyaz köle ticaretinin son nedeni olarak kabul edilmemiştir. Tersine, siyasal-toplumsal öğe, açıklamasını her zaman iktisat içinde bulma zorundadır."

Yukarda aktarılan parçalarda görmüş bulunuyoruz ki, Marx, hiç bir zaman, artı-ürünün, onu kendine ilk maleden kişi olan sanayici kapitalist tarafından, Bay Dühring'in burada varsaydığı gibi, her zaman ortalama olarak kendi tam değeri üzerinden satılmış olduğunu ileri sürmez. Marx, tecimsel kazancın da, artı-değerin bir parçasını oluşturduğunu açıkça söyler, ve bu da, sözkonusu varsayımda, ancak, sanayici, ürününü, tüccara değerin *altında* satar ve böylece ona bir ganimet parçası bırakırsa olanaklıdır. Sorunun burada konduğu biçimde, Marx'ta bu sorunu koyacak yer elbette bulunamazdı. Ussal biçimde konunca, sorun şöyle formüle edilir: artı-değer, kâr, faiz, tecimsel kazanç, toprak rantı vb. gibi çeşitlerine nasıl dönüşür? Ve gerçekte Marx, bu sorunu üçüncü kitapta çöz-

meyi vaadeder. Ama eğer Bay Dühring'in *Kapital*'in ikinci cildinin yayımlanmasını beklemeye sabrı yoksa, bu arada birinci cilde biraz daha yakından bakabilirdi. Daha önce aktarılan parçalar dışında, bu durumda, örneğin 323. sayfada,* Marx'a göre, kapitalist üretime özgü yasaların, sermayelerin dış hareketinde rekabetin zorlayıcı yasaları değerini kazandıklarını, ve bu biçim altında, kendilerini kapitalistlere işlemlerinin dürtüleri olarak kabul ettirdiklerini; o halde, tıpkı gökcisimlerinin görünürdeki hareketinin, ancak, onların duyularla algılanamayan gerçek hareketlerini bilen biri için anlaşılır olması gibi, rekabetin bilimsel bir çözümlemesinin de sermayenin iç özlüğünün çözümlemesini gerektirdiğini, bu konuda Marx'ın bir örnek aracıyla, belirli bir yasanın, değer yasasının, belirli bir durumda, kendini rekabet içinde nasıl gösterip nasıl bir itici güç rolü oynadığını gösterdiğini okuyabilirdi. Bay Dühring, bundan, rekabetin, artı-değerin bölüşülmesinde çok önemli bir rol oynadığı sonucunu çıkartabilirdi, ve biraz düşünmek koşuluyla, birinci ciltte verilmiş bulunan bu bilgiler, artı-değerin kendi çeşitleri (*variétés*) biçimine dönüşümünün, hiç değilse ana çizgileri içinde, anlaşılması için yeter.

Bununla birlikte, Bay Dühring'e göre, rekabet, sorunun anlaşılması için kesin bir engeldir. Rakip patronların, doğal üretim giderlerinden öylesine yüksek bir düzeyde çalışmanın tam ürününü, ve böylece, artı-ürünü, sürekli olarak, nasıl gerçekleştirdiklerini (satıp paraya çevirdiklerini) tasarlayamaz. Burada, düşüncesini, bir kez daha, aslında çapaçulluktan başka bir şey olmayan o bilinen "kesinlik"i ile dışavurur. Artı-ürünün, artı-ürün olarak, Marx'ta *hiç bir üretim gideri yoktur*, bu, ürünün kapitaliste *hiç bir şeye malolmayan* parçasıdır. Yani eğer rakip pat-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 343. —*Ed.*

ronlar, artı-ürünü, kendi doğal üretim giderleri üzerinden gerçekleştirmek isteselerdi, *bunları armağan etmeleri* gerekirdi. Ama bu "mikrolojik ayrıntılar" üzerinde durmayalım. Rakip patronlar, aslında, her gün emek ürününü doğal üretim giderleri üzerinde gerçekleştirmezler mi? Bay Dühring'e göre, doğal üretim giderleri, "emek ya da güç harcamasından oluşur, ve bu da son temel öğelerine değin beslenme harcaması ile ölçülebilir"; yani, bugünkü toplumda, elde kılıç zorla koparılan "haraç", kâr, fiyat yükselişinden farklı olarak, gerçekten yapılan hammadde, iş aracı ve ücret harcamalarından oluşurlar. Nedir ki, yaşadığımız toplumda, patronların, metalarını doğal üretim maliyeti üzerinden gerçekleştirmediklerini, ama hesaplarında, ona, sözümona pahalanmayı, kârı eklediklerini, ve genel kural olarak da, bunu cebe indirdiklerini herkes bilir. Müteveffa Josué'nin Jeriko kentinin duvarlarını yıktığı gibi, Marx'ın tüm yapısını bir üfürüşte altüst etmek için Bay Dühring'in ortaya atmaktan başka bir şey gerekmediğine inandığı sorun, o halde Bay Dühring'in iktisat teorisi için de sözkonusu. Bakalım bu sorunu nasıl yanıtlar.

"Kapitalist mülkiyetin, der, pratik anlamı yoktur, ve eğer aynı zamanda insan öğesi üzerinde dolaylı zoru içermezse kendini değerlendiremez. Bu zorun ürünü kapitalist kazançtır, o halde bu kazancın büyüklüğü de, bu egemenlik uygulamasının genişlik ve yoğunluğuna bağlı olacaktır. ... Kapitalist kazanç, rekabetten daha güçlü bir etkiye sahip siyasal ve toplumsal bir kurumdur. Bu bakımdan, patronlar bir gövde olarak iş görürler ve herkes kendi konumunu savunur. Bir kez egemen bir duruma geldikten sonra, bu tür ekonomide belirli bir kapitalist kazanç oranı bir zorunluluktur."

Rakip patronların, emek ürününü sürekli olarak doğal üretim giderleri üzerinde nasıl gerçekleştirebildikle-

rini (satıp paraya çevirebildiklerini) ne yazık ki hâlâ bilmiyoruz. Bay Dühring, okurlarına, vaktiyle Prusya kralının yasanın üstünde olması gibi, kapitalist kazanç da rekabetin üstündedir formülü ile ağızlarını kapatacak kadar az mı değer veriyor? Prusya kralının, yasanın üstündeki konumuna, sayesinde eriştiği manevraları biliyoruz, kapitalist kazancın, sayesinde rekabetten daha güçlü olmaya eriştiği manevralara gelince, işte Bay Dühring'in bize açıklaması gereken ve açıklamayı direngenlikle itelediği şey de, bu manevraların ta kendisidir. Patronların, onun dediği gibi, bu bakımdan bir gövde gibi iş görmeleri ve onlardan herbirinin kendi konumunu savunmalarının pek bir önemi yok. Onun sözüne inanacak, ve içlerinden herbirinin kendi konumunu savunması için, belirli sayıda kimsenin bir gövde gibi davranmasının yeterli olduğunu mu düşüneceğiz? Ortaçağ lonca üyeleri, 1789'un Fransız soyluları, bilindiği gibi, gövde olarak büyük bir kararlılıkla davrandılar, ve gene de yok oldular. Prusya ordusu da, Iéna'da bir gövde gibi davrandı, ve konumunu savunacak yerde, oradan sıvışıp gitmek ve hatta daha sonra parça parça teslim olmak zorunda kaldı. Bu tür egemen ekonomi bir kez verildikten sonra, belirli bir kapitalist kazanç oranının bir zorunluluk olduğu güvencesiyle daha çok yetinemeyiz; çünkü sözkonusu olan şey, bunun *neden* böyle olduğunun tanıtlanmasıdır. Bay Dühring bize şu haberi verdiği zaman, ereğe bir parmak bile yaklaşmış olmuyoruz:

"Kapitalist egemenlik, toprak egemenliği ile bağlılık içinde büyüdü. Toprak kölesi emekçilerin bir kısmı, kentlerde sanat ve meslek işçileri, ve sonunda, fabrika gereci durumuna dönüştü. Kapitalist kazanç, mülkiyet rantının ikinci biçimi olarak, toprak rantından sonra gelişti."

Hatta bu iddianın tarihsel yanlışlığını bir yana bıraksak bile, gene de yalın bir iddia olarak kalır ve aslında

açıklanması ve tanıtlanması gereken şeyi, bir kez daha ileri sürmekle yetinir. Öyleyse Bay Dühring'in kendi: rakip patronlar, emek ürününü, sürekli olarak, doğal üretim giderleri üzerinde nasıl gerçekleştirebilirler? sorusuna yanıt vermekteki yeteneksizliğinden başka bir sonuca varamayız. Başka bir deyişle, Bay Dühring, kârın oluşmasını açıklamakta yeteneksizdir. Bu durumda ona şıppadak bir buyrultu çıkarmaktan başka bir şey kalmıyor: kapitalist kazanç bir *zor* ürünüdür, ki bu da, kuşkusuz, Dühring usulü toplumsal anayasanın 2. maddesi ile tam bir uygunluk durumundadır: Zor, bölüştürür. İşte kuşkusuz, çok güzel söylenmiş bir söz; ama şimdi "sorun [da] ortaya çıkıyor": Zor, neyi bölüştürür? Bölüştürecek bir şeyin olması gerek, yoksa en güçlü zor bile, dünyanın en büyük iyi niyeti ile, hiç bir şeyi bölüştüremez. Rakip patronların ceplerine indirdikleri kazanç, çok gerçek ve çok elle tutulur bir şeydir. Zor, onu *alabilir,* ama *üretemez.* Ve eğer Bay Dühring, bize patron kazancını zorun nasıl aldığını açıklamayı kabul etmemekte direnirse, onu *nereden* alır? sorusuna yanıt vermek sözkonusu olduğu anda mezar sessizliğine bürünür. Hiç bir şey olmayan yerde, kral, başka her zor gibi, haklarını yitirir. Hiçten, hiç bir şey, özellikle kâr çıkmaz. Eğer kapitalist mülkiyetin pratik anlamı yoksa, ve eğer aynı zamanda insan öğesi üzerinde dolaylı zoru içermedikçe kendini değerlendiremezse, ortaya yeniden: 1° yukarda sözü geçen bazı tarihsel iddialarla hiç de çözümlenmemiş bir sorun olan, kapitalist zenginliğin bu zora nasıl ulaştığı; 2° bu zorun sermayenin değerlendirilmesi durumuna, kâr durumuna nasıl dönüştüğü ve 3° bu kârı nereden aldığı, sorunu çıkar.

Dühringgil iktisadı neresinden tutarsak tutalım, bir adım bile ilerleyemeyiz. Bütün hoşa gitmeyen işler için, kâr, toprak rantı, açlık ücreti ve işçilerin kullaştırılması için, bu iktisadın sadece bir tek açıklama sözü var: zor,

ve her zaman zor, ve Bay Dühring'in "en zorlu öfke"si zora karşı bir öfke durumuna dönüşür. Zora başvurmanın: 1° kötü bir bahane, işi iktisadî alandan, bir tek iktisadî olayı bile açıklayamayacak siyasal alana bir havale olduğunu, ve 2° zorun kendisinin kökenini açıklamasız bıraktığını, ve böyle yapmakla da akıllılık edildiğini, çünkü tersi durumda her toplumsal güç ve her siyasal zorun kökeninin, daha önceki iktisadî koşullarda, tarihte verildiği biçimiyle her toplumun üretim ve değişim biçiminde bulunduğu sonucuna varacağını gördük.

Gene de, "derin", ama acımasız iktisat "kurucu"muzdan kâr üzerine birkaç açıklama daha koparabilip koparamayacağımızı görmeyi deneyelim. Eğer onun ücret tartışmasına yanaşırsak, belki bunu başarabiliriz. 158. sayfada şöyle der:

"Ücret, emek-gücünün bakımı karşılığıdır ve ilkin hesaba, ancak, toprak rantı ve kapitalist kazancın temeli olarak girer. Burada egemen olan ilişkileri tamamen kesin bir biçimde açıklamak için, toprak rantı ve onunla birlikte kapitalist kazancın ilkin tarihsel bir biçimde, ücretsiz, yani kölelik ya da toprak köleliği temeli üzerinde düşünülmesi gerekir. ... Yaşamda tutulması gerekenin köle mi, toprak kölesi mi, yoksa işçi mi olup olmadığını bilmenin pek bir önemi yok; bu, sadece, üretim giderlerinin yükümlendirilme biçiminde bir farklılık gösterir. *Her durum içinde, emek-gücünün kullanılması aracıyla elde edilmiş net ürün, efendinin gelirini oluşturur.* ... Öyleyse görülür ki, kendisi gereğince bir yanda herhangi bir çeşit *mülkiyet rantı,* ve öte yanda mülkiyetten yoksun ücretli emeğin bulunduğu baş karşıtlık, terimlerinin yalnız birinde değil, ama her zaman sadece ikisinde birden kavranılabilir."

Ama "mülkiyet rantı", 188. sayfada öğrendiğimiz gibi, toprak rantı ve kapitalist kazanç için ortak bir deyim-

dir. Ayrıca, 174. sayfada, şöyle okunur:

"Kapitalist kazancın niteliği, *emek-gücü ürününün en önemli parçasının bir temellüküdür*. Bu, şu ya da bu biçimde dolaysız ya da dolaylı olarak egemenlik altına alınmış çalışma biçimindeki bağlılaşık (*corrélatif*) öğe olmadan tasarlanamaz." Ve 183. sayfada:

"Ücret, bütün durumlarda, işçinin bakım ve çoğalma olanağının genel olarak kendisi aracıyla sağlama bağlanacağı bir emek karşılığından başka bir şey değildir."

Ve, son olarak, 195. sayfada:

"Mülkiyet rantına düşen şey, ücret için zorunlu olarak yitirilecek, ve tersine, genel üretim kapasitesi [!] üzerinde emeğe düşen şey de zorunlu olarak mülkiyet gelirinden alınacaktır."

Bay Dühring, bizi şaşkınlıktan şaşkınlığa düşürüyor. Değer teorisinde, ve rekabet öğretisi de dahil olmak üzere bu öğretiye değin değer teorisini izleyen bölümlerde, yani 1. sayfadan 155. sayfaya değin, meta fiyatları ya da değerler: 1° doğal üretim giderleri ya da üretim değeri, yani hammadde, iş aracı ve ücret harcamaları ve 2° fiyat artışı ya da bölüşüm değeri, elde kılıç tekelci sınıf yararına zorla kabul ettirilen haraç; görmüş bulunduğumuz gibi, bir eliyle aldığını öbür eliyle vereceğine, ve üstelik, Bay Dühring'in kökeni ve içeriği üzerine bize bilgi vermiş olduğu ölçüde, hiçten doğduğuna ve bunun sonucu hiç bir şeyden bileşmediğine göre, gerçekte servet bölüşümünde hiç bir şey değiştiremeyecek bir pahalanma biçiminde bölünüyorlardı. Gelir türlerini inceleyen daha sonraki iki bölümde, yani 156. sayfadan 217. sayfaya değin fiyat artışı (pahalanma) artık sözkonusu değil. Onun yerine, her emek ürünü, yani her metaın değeri, şu iki kısma bölünür: 1° içinde ödenen ücretin de bulunduğu üretim giderleri, ve 2° efendinin gelirini oluşturan "emek-gücünün kullanılması aracıyla elde edilmiş *net ürün*". Ve bu net ürün, öylesine

tanınmış bir çehreye sahiptir ki, hiç bir dövme, hiç bir cîlâ onu gizleyemez. "Burada egemen olan ilişkileri gerçekten kesin bir biçimde açıklamak için", okurun, sadece, Bay Dühring'in az önce aktardığımız, ve Marx'tan daha önce artı-emek, artı-ürün ve artı-değer üzerine aktarılmış olan parçaların karşısına basılmış bulunan parçalarını düşünmekten başka bir şey yapması gerekmez. Ve okur, Bay Dühring'in, burada, *Kapital*'i, kendi tarzında *doğrudan doğruya kopya ettiğini* görecektir.

Bay Dühring, artı-emeği, kölelik, toprak köleliği ya da ücretlilik, hangi biçim altında olursa olsun, günümüze kadar bütün egemen sınıfların gelirlerinin kaynağı olarak kabul eder: birçok kez aktarılan parçadan alınmış, *Kapital* sayfa 227, "sermaye, artı-emeği icat etmemiştir"* vb. — Ve "efendinin geliri"ni oluşturan "net ürün", aslında emek ürününün, Bay Dühring'de bile, bir emek karşılığı durumundaki tamamen gereksiz kılık değiştirmesine karşın, genel olarak işçinin bakım ve çoğalma olanağını sağlayacak ücret üzerindeki fazlalığından başka nedir? "Emek-gücü ürününün en önemli parçasının temellükü", eğer kapitalistin, Marx'ta olduğu gibi, işçiden, onun tükettiği yaşama araçlarının yeniden-üretimi için zorunlu olandan daha çok emek sızdırması nedeniyle, yani kapitalistin işçiyi, işçiye ödenen ücret değerinin yerine konması için zorunlu olandan daha uzun zaman çalıştırması nedeniyle olmazsa, başka nasıl olabilir? Öyleyse, Bay Dühring'in "emek-gücünün kullanılması"nın arkasında saklanan şey, emek-gücünün, işçinin yaşama araçlarının yeniden-üretimi için gerekli zamanın ötesine uzatılması, yani Marx'ın artı-emeğidir, — ve başka hiç bir şey değildir. Ve onun "efendinin net ürünü", kendini marksist artı-ürün ve artı-değer biçiminden başka hangi biçim altında gösterebilir? Ve Bay

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 258. —*Ed.*

Dühring'in mülkiyet rantı, marksist artı-değerden, eğer yanlış anlayışı ile değilse, başka ne ile ayrılır? Öte yandan, Bay Dühring, "mülkiyet rantı" adını, daha önce toprak rantı ile kapitalist rantı ya da kapitalist kazancını *rant* ortak deyimi altında birleştiren Rodbertus'tan almıştır; öyle ki, Bay Dühring buna, "mülkiyet"i *eklemek*ten başka bir şey yapmamıştır.* Ve çalıntı üzerinde hiç bir kuşku kalmaması için, Bay Dühring, Marx tarafından, *Kapital*'in 15. bölümünde (539 ve daha sonraki sayfalarında)** emek-gücü fiyatında ve artı-değerde büyüklük değişiklikleri (*variations*) üzerine açıklanmış bulunan yasaları özetler, ve onları, öylesine kendi tarzında özetler ki, mülkiyet rantına düşen şey ücret için, ve ücrete düşen şey de mülkiyet rantı için zorunlu olarak kaybolur; böylece Marx'ın öz bakımından o kadar zengin özel yasalarını boş bir yinelemeye (*tautologie*) indirger, çünkü iki parçaya bölünen bir büyüklüğün parçalarından birinin, öbürü küçülmeden büyüyemeyeceği açıktır. İşte Bay Dühring, Marx'ın fikirlerini böyle, Marx'ın açıklamasında gerçekten görülen "gerçek disiplinler anlamında en kesin bilimin son sözü" tamamen gözden yitirilecek biçimde, kendine maletmeyi başarmıştır.

Böylece, Bay Dühring'in *Eleştirel Tarih*'te *Kapital* konusunda kopardığı alışılmamış yaygara, ve özellikle artı-değere ilişkin —ve kendisi de yanıt veremediğine göre, sormamakla daha iyi yapacağı— o ünlü soru ile meydana getirdiği söz kasırgası karşısında, bütün bunların *Öğretim*'inde Marx'tan yaptığı kaba aşırmayı saklamak için başvurulan savaş hilelerinden, ustaca manevralardan başka bir şey olmadığı kanısından kendimizi kurtaramayız.

* Hatta onu bile yapmamıştır. Rodbertus şöyle der (*Soziale Briefe*, 2. mektup, s. 159): "Rant, bu teoriye [kendi teorisi] göre, kendi emeği olmaksızın sadece *bir mülkiyet nedeniyle* elde edilen her türlü gelirdir." [*F. E.*]

** *Kapital*, Birinci Cilt, Onyedinci Bölüm, s. 548 vd.. —*Ed.*

Gerçekten, Bay Dühring, okurlarına, "Bay Marx'ın *Kapital* adını verdiği arapsaçı" ile uğraşmaktan vazgeçmelerini öğütlemekte, tarihte ve mantıkta zırzopça fikirlere sahip bir kafanın melez ürünleri, Hegel'in bulanık ve karışık düşünceleri, ve saçma sözleri vb. karşısında onları uyarmakta yerden göğe kadar haklıydı. Bu dindar Eckart, Alman gençliğini kendisine karşı uyardığı Venüs'ü* Marx'la rekabete girerek, kişisel kullanım ereğiyle mahfuz bir yerde bir kenara çekmek için, gizlice, aramaya gitmişti. Marx'ın, emek-gücünün kullanılmasıyla elde edilen bu net üründen, ve marksist artı-değeri mülkiyet rantı adı altında kendine maletmesinin, Marx'ın artı-değerden kâr ya da kapitalist kazançtan başka bir şey anlamadığı yolundaki direngen —çünkü iki baskıda da yinelenmiş— ve yanlış savının nedenleri üzerine tuttuğu özgür ışıktan ötürü onu kutlarız.

Ve böylece, Bay Dühring'in marifetlerini, kendi sözleriyle şöylece betimlememiz gerek: "Bay [Dühring]'in kanısına göre, ücret, işçinin kendi öz varoluşunu olanaklı kılmak için gerçekten iş başında bulunduğu o emek-zamanının ödenmesinden başka bir şey değildir. Oysa bunun için, çok az sayıda saat yeter, çoğu kez uzun olan işgününün tüm geri kalanı, yazarımızın [mülkiyet rantı] adını verdiği şeyi içeren bir artı sağlar. Üretimin her düzeyinde üretim araçları ve gerekli hammaddelerde daha önce cisimleşmiş bulunan emek-zamanı bir yana bırakılırsa, işgününün uzaması kapitalist yararına bir zorla-alma kazancıdır. Bay [Dühring]'in bu zorla-alma girişiminin betimlemesine eşlik ettiği zehirli kin çok anlaşılır bir şeydir. ..." Buna karşılık, bu çalıntıdan sonra, "daha zorlu öfke"sine nasıl döneceği, çok daha az anlaşılır bir şey.

* Engels sözcük oyunu yapıyor. Venüs, hem Yunan mitolojisindeki güzellik tanrıçası, hem de yenilmesi sakıncalı bir deniz yumuşakçasının adıdır. —ç.

DOKUZUNCU BÖLÜM

DOĞAL İKTİSAT YASALARI TOPRAK RANTI

BAY DÜHRİNG'İN, iktisat alanına "çağ için yeterli olmayan, ama *bu çağ üzerinde yetkesi olan* yeni bir sistem" getirdiğini nasıl iddia edebildiğini, dünyanın en büyük iyi niyetiyle, şimdiye değin keşfedemedik.

Ama zor, değer ve sermaye teorisi dolayısıyla göremediğimiz şey, belki Bay Dühring tarafından konan "doğal iktisat yasaları"nı irdeleyeceğimiz zaman gözümüze çarpacak; çünkü, onun, o kendine özgü yenilik beğenisi ve canlılık ile söylemek gerekirse, "yüksek bilimsel anlayışın utkusu, üretimi aydınlatan canlı fikirlere erişmek için, deyim yerindeyse, statik maddenin basit betimleme ve bölümlemelerinin aşılmasına dayanır. Öyleyse yasala-

rın bilgisi, bize, bir sürecin bir başkası tarafından nasıl koşullandırıldığını gösterdiğine göre, en yetkin bilgidir."

Tüm iktisadın ilk doğal yasası, daha şimdiden Bay Dühring tarafından özellikle keşfedilmiştir.

Adam Smith "tüm iktisadî gelişmenin en önemli etkenini, ne tuhaftır, sadece başa koymamakla kalmamış, ayrıca bunun özel formülasyonunu da tamamen savsaklamış, ve böylece, Avrupa'nın modern gelişmesine damgasını basmış bulunan bu gücü istemeyerek ikincil bir role düşürmüştür. Başa konması gereken [bu] temel yasa, teknik donatım yasasıdır, hatta buna, insana doğal olarak verilmiş bulunan iktisadî gücün silahlanması yasası da denilebilir."

Bay Dühring tarafından keşfedilen bu "temel yasa" şöyle açıklanır:

Yasa n° 1.

"İktisadî araçların, doğal kaynakların ve insan gücünün üretkenliği, *icat ve keşiflerle* artar."

İşte bir yaşımıza daha girdik. Bay Dühring bize, tamamen Molière şakacısının, yaşamı boyunca bilmeden nesir yaptığı yeniliğini kendisine haber verdiği kibarlık budalasına davrandığı gibi davranıyor. İcatların ve keşiflerin birçok durumlarda, emeğin üretken gücünü artırdığını (ama pek çok durumlarda da, dünyanın bütün berat daireleri arşivlerindeki işe yaramaz buluşlar yığınının gösterdiği gibi, artırmadığını) uzun zamandan beri biliyorduk; ama bu dünya kadar eski ortamalı, bütün iktisadın temel yasası olsun, işte bu açıklamayı Bay Dühring'e borçluyuz! Eğer felsefede olduğu gibi iktisatta da "yüksek bilimsel anlayış"ın utkusu sadece raslanan ilk beylik düşünceye tumturaklı bir ad vermeye, onu, davul zurna ile, doğal, hatta temel yasa olarak ilân etmeye dayanıyorsa, işte gerçekten, hatta Berlin'deki *Volkszeitung**

yazıkurulunun bile yeteneğinde olan bilimin "derin temel"i ve altüst edilmesi. Öyleyse, Bay Dühring'in Platon üzerindeki yargısını, "bütün sertliği ile", Bay Dühring'in kendisine uygulama zorunda kalacağız: "Eğer gene de bu, ekonomi politik bilgeliği varsayılıyorsa, o zaman, "eleştirel temeller"in yazarı, bu bilgeliği, ömrü boyunca apaçık bir konu üzerine bir fikir dile getirebilmiş —ya da sadece gevezelik etmiş— herhangi biri ile paylaşır. Eğer örneğin: hayvanlar yer diyorsak, tüm suçsuzluk ve dinginlik içinde büyük bir söz söylüyoruz demektir; çünkü tüm hayvansal yaşamın temel yasası, yemektir demekten başka söyleyecek sözümüz yoktur, ve böylece tüm zooloji de altüst olur.

Yasa n° 2. İşbölümü:

"Meslek kollarının bölünmesi ve faaliyetlerin ayrılması, emek üretkenliğini artırır."

Doğru olduğu ölçüde, bu da Adam Smith'ten beri bir beylik düşüncedir. *Hangi ölçüde doğru,* bunu üçüncü kısımda göreceğiz.

Yasa n° 3.

"*Uzaklık ve ulaştırma araçları,* üretici güçlerin elbirliğini engelleyen ve kolaylaştıran en önemli nedenlerdir."

Yasa n° 4.

"Sınaî devletin nüfus kapasitesi, tarımsal devletin nüfus kapasitesinden ölçüştürülemez derecede yüksektir."

Yasa n° 5.

"İktisatta, maddî bir çıkar olmaksızın hiç bir şey olmaz."

Bay Dühring'in yeni iktisadını üzerlerine kurduğu

* *Volkszeitung,* Engels'in Marx'a yazdığı 15 Eylül 1860 tarihli bir mektupta, kendisi için "usandırıcı yineleme ve her şeye karşı çıkan budalalıklar" deyimlerini kullandığı, Berlin'de yayımlanan demokrat bir günlük gazete idi. —*Ed.*

"doğal yasalar", işte bunlardır. Daha önce felsefesi dolayısıyla açıklamış bulunduğumuz yöntemine bağlı kalıyor. En cansıkıcı bayağılıkta, üstelik çoğu kez ters ifade edilmiş bazı apaçıklıklar, iktisatta da, hiç bir kanıt gerektirmeyen belitleri, temel tezleri, doğal yasaları oluştururlar. İçeriği olmayan bu yasaların içeriğini geliştirme bahanesiyle, adlarına, bu sözde yasalarda raslanan çeşitli konular, yani icatlar, işbölümü, ulaşım araçları, nüfus, faiz, rekabet, vb. üzerine uçsuz bucaksız iktisadî gevezeliklere, yavan bayağılığı ancak anlaşılmaz bir cafcaf ve şurada burada her türlü kazüistik incelikler üzerine yanlış bir anlayış ya da kendini beğenmişlik dolu bir kılı kırka yarma ile çeşnilendirilmiş saçma-sapan gevezeliklere dalmak için, fırsattan yararlanılır. Sonra, en sonunda toprak rantı, kapitalist kazanç ve ücrete geliriz, ve bundan önce sadece bu son iki temellük biçimini incelemiş bulunduğumuz için, burada, bitirirken, bir de Bay Dühring'in toprak rantı anlayışını kısaca irdelemek isteriz.

Bay Dühring'in önceli Carey'yi kopya etmekten başka bir şey yapmadığı bütün konuları bir yana bırakıyoruz; ne Carey ile bir işimiz var, ne de Carey'nin katıştırma ve çılgınlıklarına karşı Ricardo'nun toprak rantı üzerindeki anlayışını savunmakla. Bizim için sadece Bay Dühring önemli; ve o da, toprak rantını, "toprak sahibinin, toprak sahibi olarak, topraktan elde ettiği gelir" diye tanımlar. Bay Dühring'in açıklayacak olduğu iktisadî toprak rantı kavramı, onun tarafından hemen hukuksal düzey üzerine aktarılır, öyle ki, öncekinden daha ileri gitmiş olmayız. Demek ki, bizim derin kurucumuz, ister istemez, başka açıklamalara tenezzül zorunda. O şimdi, bir çiftliğin bir çiftlik kiracısına kiralanmasını bir patrona borç olarak bir sermaye verilmesi ile karşılaştırır, ama başka birçokları gibi, bu karşılaştırmanın da kusurlu olduğunu hemen görür. Çünkü, "eğer andırışma sürdürülmek istenirse, der,

toprak rantının ödenmesinden sonra çiftlik kiracısına kalan kazancın, faizleri çıkardıktan sonra, sermayeyi değerlendiren patrona düşen o kapitalist kazanç kalıntısına karşılık düşmesi gerekir. Ama çiftlik kiracısının kazançlarını ana gelirler, ve toprak rantını bir kalıntı olarak kabul etmek *alışkısı yoktur.* ... Toprak rantı öğretisinde, dolaysız değerlendirme durumunun ayırdedilmemesi ve çiftlik kirası biçimi altındaki bir rant ile doğrudan doğruya üretilmiş bir rantın büyüklük farkının özellikle vurgulanmaması *olgusu,* bu anlayış farkının bir kanıtıdır. Dolaysız değerlendirmeden elde edilen rantın, öğelerinden birinin deyim yerindeyse çiftliğin faizini ve öbürünün de işletmenin bunu aşan kazancını temsil edecek biçimde ayrışmış olarak düşünmeye, *hiç değilse, zorunluluk duyulmadı.* Çiftlik kiracısının kullandığı öz sermaye bir yana bırakılırsa, çoğu kez onun özgül *kazancı* bir çeşit ücret olarak *alınmış gibi görünür.* Ama bu nokta üzerinde bir şey ileri sürmek istemek *tehlikeli* olur, çünkü sorun, hiç de bu belginlik ile konmamıştır. Yeterince büyük işletmelerin sözkonusu olduğu her yerde, çiftlik kiracısının özgül kazancını bir ücret olarak göstermenin geçerli olmadığı kolayca saptanabilecektir. Gerçekten, bu kazancın kendisi, ancak kullanılması bu türlü gelirleri olanaklı kılan tarımsal işgücü (*main-d'œuvre*) ile karşıtlığa dayanır. Çiftlik kiracısının elinde kalan ve toprak sahibinin dolaysız değerlendirmesinde elde edilecek olan *tam rant*tan yapılan çıkarmadan gelen şey, açıkça *rantın bir parçasıdır.*"

Toprak rantı teorisi, iktisadın özgül olarak İngiliz kısmıdır ve öyle de olması gerekiyordu; çünkü içinde, rantın, kâr ve faizden gerçekten ayrı olduğu bir üretim biçimi, sadece İngiltere'de bulunuyordu. İngiltere'de büyük toprak mülkiyeti ile büyük tarımın egemen olduğu bilinir. Toprak sahipleri, topraklarını çoğu kez engin, geniş çiftlikler biçiminde, bu toprakları işletmek için yeterli

bir sermayeye sahip bulunan, ve bizim köylülerimiz gibi kendileri çalışmayıp, gerçek kapitalist patronlar gibi, çiftlik uşakları ve gündelikçilerin çalışmasından yararlanan çiftlik kiracılarına kiralarlar. Demek ki, burada, kapitalist toplumun üç sınıfı ve bunlardan herbirinin özgün geliri ile karşı karşıya bulunuyoruz: toprak rantını alan toprak sahibi, kârı alan kapitalist ve ücreti alan işçi. Çiftlik sahibinin kazancını, Bay Dühring'e *göründüğü* gibi, bir çeşit ücret olarak almak, bir İngiliz iktisatçısının aklına hiç bir zaman gelmemiştir. Fazla olarak, çiftlik sahibinin kazancının ne ise o, yani kapitalist kâr olduğunu, tartışma götürmez, açık ve elle tutulabilir bir biçimde ileri sürmek, onun için çok daha az *tehlikeli* olabilirdi. Burada, çiftlik kiracısının kazancının gerçekte ne olduğunu bilme sorusunun hiç de bu belginlik ile sorulmamış bulunduğunu okumak gülünç değil mi? İngiltere'de, bu sorunun sorulmasına gereksinme yok, soru da, yanıtı da uzun zamandan beri olayların içinde bulunmaktadır, ve Adam Smith'ten bu yana, bu konuda hiç bir kuşku kalmamıştır.

Bay Dühring'in adlandırdığı gibi dolaysız değerlendirme, ya da daha doğrusu Almanya'da gerçeklikte çoğu kez olduğu gibi toprak sahibi hesabına kâhyalar yardımıyla değerlendirme durumu, bu konuda hiç bir şeyi değiştirmez. Eğer toprak sahibi, sermayeyi de sağlar ve toprağı kendi hesabına işletirse, kendiliğinden anlaşılabileceği ve bugünkü üretim biçiminde başka türlü de olamayacağı gibi, toprak rantından başka, kapitalist kârın ta kendisini de cebine indirir. Ve eğer Bay Dühring, şimdiye kadar, dolaysız değerlendirmeden elde edilen rantın (gelirin demek gerekirdi) ayrışmış olarak düşünülmesine zorunluluk duyulmadığını ileri sürüyorsa, bu düpedüz yanlıştır, ve en iyi durumda bize olsa olsa Bay Dühring'in bilgisizliğini bir kez daha tanıtlar. Örneğin:

"Emekten elde edilen gelire ücret denir; herhangi birinin sermaye kullanmaktan elde ettiği gelire kâr denir. ... Sadece topraktan doğan gelire rant denir ve toprak sahibine aittir. ... Bu çeşitli gelirler çeşitli kimselere düştüğü zaman, bunları birbirinden ayırdetmek kolaydır; ama eğer aynı kişiye düşerlerse, hiç değilse günlük dilde, sık sık birbirleri ile karıştırılırlar. Kendi toprağının bir kısmını *kendi başına değerlendiren* bir toprak sahibi, işletme giderleri çıktıktan sonra, *toprak sahibinin rantını olduğu kadar, çiftlik kiracısının kârını da alacaktır.* Ama, hiç değilse günlük dilde, o bütün kazancını kolayca kâr olarak adlandıracak, ve böylece rantı, kâr ile karıştıracaktır. Kuzey Amerika ve Batı Hindistan'daki tarım işletmecilerimizin (*planteur*) çoğu bu durumdadır; çoğu kendi topraklarını işlerler, ve işte bundan dolayıdır ki, bir plantasyonun rantından sözedildiğini pek duymamakla birlikte, getirdiği kârdan sözedildiğini sık sık işitiriz. ... Kendi bahçesini kendi eliyle işleyen bir bahçıvan, bir tek kişide hem toprak sahibi, hem toprak kiracısı, hem de işçidir. Bunun sonucu, ürünü, ona, birincinin rantını, ikincinin kârını ve üçüncünün de ücretini ödeyecektir. Ama çoğu kez, hepsi, emeğinin kazancı olarak görünür; yani burada rant ve kâr, ücret ile karıştırılır."*

Bu parça, *Adam Smith*'in birinci kitabının altıncı bölümünde bulunur. Demek ki, dolaysız değerlendirme durumu, bundan yüzyıldan daha çok önce incelenmiş bulunmaktadır, ve Bay Dühring'e o kadar kaygı veren kuşku ve belirsizlikler sadece onun bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır.

Sonunda, cüretli bir çıkışla kendini sıkıntıdan kurtarır: çiftlik kiracısının kazancı "tarımsal işgücü"nün sömürüsüne dayanır, ve bunun sonucu, açıkça, doğrusunu

* Adam Smith, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, c. I, London 1776, s. 63-65. —*Ed.*

söylemek gerekirse, toprak sahibinin cebine girmesi gereken "tam rant"tan yapılan "çıkarmadan gelen" bir "rant parçası"dır. Bu, bizim, iki şey öğrenmemizi sağlar: 1° Çiftlik kiracısı, toprak sahibinin rantını "azaltır", öyle ki, Bay Dühring'de, şimdiye kadar düşünüldüğü gibi, toprak sahibine bir rant ödeyen çiftlik kiracısı değil ama *çiftlik kiracısına bir rant ödeyen toprak sahibidir,* "kuşkusuz, tepeden tırnağa özgün bir anlayış". Ve 2° ensonu Bay Dühring'in toprak rantından ne anladığını öğreniriz: tarımsal emeğin sömürüsü aracıyla tarımda elde edilen artı-ürünün tamamı. Ama bu artı-ürün bundan önceki iktisatta —belki birkaç yüzeysel iktisatçı dışında— toprak rantı ile kapitalist kâr biçiminde bölündüğüne göre, Bay Dühring'in, toprak rantının da "geçerli anlayışını kendisine iş edinmediğini" saptamalıyız.

Öyleyse, toprak rantı ile kapitalist kazanç, Bay Dühring'de, birbirlerinden sadece birincinin tarımda ve ikincinin de sanayi ya da ticarette elde edilmesi ile ayrılırlar. Bay Dühring'in ne kadar karışıksa eleştirel olmaktan o kadar uzak bulunan bu düşünceye gelmesi, kaçınılmaz bir şeydi. Onun, toprak üzerindeki egemenliğin ancak insan üzerindeki egemenlik sayesinde kurulduğu yolundaki "gerçek tarihsel görüş"ten hareket ettiğini görmüştük. Bunun sonucu, toprak, herhangi bir köleleştirilmiş emekle işlendiği andan sonra, toprak sahibi için bir artık doğar, ve emeğin, emek kazancı üzerindeki ürün fazlalığının sanayide kapitalist kazanç olması gibi, bu fazlalık da rantın ta kendisidir.

"Böylece, tarımın, emeğin köleleştirilmesi biçimlerinden herhangi biri aracıyla yapıldığı her yerde ve her zaman toprak rantının önemli ölçüde varolduğu açıktır."

Rantın, bu, tarımda elde edilen artı-ürünün tümü biçimindeki sunuluşunda, Bay Dühring, bir yandan İngiltere'deki çiftlik kiracısı kârı, ve öte yandan da bu artı-ürü-

nün, toprak rantı ve çiftlik kiracısının kârı biçiminde, bütün klasik iktisatta kabul edilen bölünüşü ile, yani *artı*, belgin rant kavramı ile, bodoslama çatışır. O zaman Bay Dühring ne yapar? Sanki tarımsal artı-ürünün çiftlik kiracısının kârı ile toprak rantı biçiminde bölündüğü üzerine, yani klasik iktisadın tüm rant teorisi üzerine bir tek sözcük bilmiyormuş; sanki tüm iktisatta, gerçek anlamdaki çiftlik kiracısı kazancının ne olduğunu bilme sorunu henüz "bu belginlik ile" konmamış gibi; sanki görünüşü ve belirsizliklerinden başka hiç bir şeyi bilinmeyen salt keşfedilmemiş bir şey sözkonusuymuş gibi davranır. Ve, tarımsal artı-ürünün, hiç bir teorik okulun en küçük bir yardımı olmaksızın, toprak rantı ve kapitalist kâr biçimindeki öğelerine öylesine acımasızca ayrıştığı o uğursuz İngiltere'den, dolaysız değerlendirmenin ataerkil gelişmesinin doruğuna ulaştığı, "toprak sahibinin, ranttan, topraklarının gelirini anladığı", toprak ağalarının rant üzerindeki düşüncelerinin, hâlâ bilime bir çekidüzen verme savı taşıdığı; dolayısıyla Bay Dühring'in rant ve kâr kavramları üzerindeki karışıklığı ile ustaca sokulup en yeni bulgusu olan: çiftlik kiracısı tarafından toprak sahibine değil, ama toprak sahibi tarafından çiftlik kiracısına ödenen toprak rantı nedeniyle kendisine inanacak kimseler bulmayı hâlâ umabildiği kendi Prusya hukukunun sevgili uygulama alanına sığınır.

ONUNCU BÖLÜM

"ELEŞTİREL TARİH" ÜZERİNE*

BİTİRMEK için, *Ekonomi Politiğin Eleştirel Tarihi* üzerine, Bay Dühring'in, kendi deyimiyle "benzeri hiç

* Bu bölümün Marx tarafından yazıldığı ve Engels'in, *Anti-Dühring*'in çeşitli baskılarına uyarlamak için onu gözden geçirmekten başka bir şey yapmadığı bilinir (ikinci ve üçüncü önsözlere bakınız). Ne var ki, "*Ekonomi Politiğin Eleştirel Tarihi* Üzerine Marjinal Notlar"ın. Marx'ın kendisi tarafından kaleme alındığı biçimiyle, özgün elyazması da elimizde bulunuyor. Bu elyazması, ilk kez olarak, Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından, Engels'in ölümünün 40. yıldönümü dolayısıyla, Moskova'da, 1935 yılında çıkarılan bir cilt içinde yayımlanmıştı. O metin, bu bölümün metni ile, birçok noktada tam bir tıpkılık gösterir. Bundan ötürü, o metni, tam olarak vermekten vazgeçiyor ve "Marjinal Notlar" metninin başlıca değişik biçimlerini dipnot halinde eklemekle yetiniyoruz:

"Marjinal Notlar"ın üç versiyonu var: Marx'ın karalamaları olan iki not defteri ile Marx tarafından Engels'e aktarılan metin olan ve "*Eleştirel Tarih* Üzerine" bölümünün kesin yazılışına temel hizmeti gören te-

görülmemiş" olan "bu girişim"i üzerine de bir gözatalım. Belki bize o kadar vaadedilmiş bulunan en kesin bilimin o son sözünü burada bulacağız.*

Bay Dühring iktisadî öğretinin "son derece yeni bir olay" olduğu yolundaki buluşuna çok büyük bir önem verir (s. 12).

Gerçekte, Marx'ın *Kapital*'inde şöyle denir: "Ekonomi politik" "manüfaktür dönemi sırasında ilk defa bir bilim olarak ortaya çıkar"** ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da, sayfa 29, şu okunur: "Klasik ekonomi politik" "İngiltere'de Petty, Fransa'da Boisguillebert ile başlar ve İngiltere'de Ricardo, Fransa'da Sismondi ile sona erer."***

Bay Dühring kendine öğütlenen bu yolu izler, şu farkla ki, ona göre, *yüksek* iktisat, ancak burjuva bilimin klasik döneminin sona ermesinden sonra dünyaya getirdiği içler acısı düşüklerle başlar.**** Buna karşılık, girişimin sonunda çok haklı olarak şöyle övünür:

"Ama eğer bu girişim dıştan algılanabilir özellikle-

mize çekilmiş kopya. Dipnotlarımızdan herbirine, eğer Marx'ın temize çektiği "Marjinal Notlar"ın kendinden alınmışlarsa (MN), birinci not defterinden alınmışlarsa (M1), ve ikinci not defterinden alınmışlarsa (M2) işaretini koyuyoruz.

* Marx'ın *Yunan İlkçağı* başlığını taşıyan elyazması buradan sonra başlar.

** *Kapital*, Birinci Cilt, s. 392. —*Ed.*

*** *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 76. —*Ed.*

**** M1'de bundan sonra şunlar okunur:

Ama Dühring, bize, hemen kendi ürünü bir bilgelikmiş gibi "bilimin biraz ciddî bir kuruluşunun Hume ve Adam Smith'ten sonra başladığını" söyler! (s. 15). Bu buluşun ne olduğunu göreceğiz.

Kautz ve Roscher Üzerine Dühring'in Haksızlıkları (s. 14). Bu vesileyle, Roscher'in *İngiliz Ekonomi Politiğinin Tarihine Katkı*'sının adını anmaktan özellikle kaçınır; "haklı nedenler"i olan bir davranış, çünkü orada bilgisizliği içinde çok yararlı her türlü not bulmuştur.

(Gene bu vesileyle, List'in "ölçüştürülemez derecede üstün büyüklüğü" s. 16.)

İlkçağı (ilkçağın iktisadî ilişkilerini) irdelemek için, onun, "her şeyden önce hiç bir zaman yalanlanmayan ilişkiler ve yasalar üzerine sağlam bir teoriye gereksinmesi var" (16).

rinde ve yarı-modern içeriğinde henüz hiç görülmemiş bir şeyse, iç eleştirel bakış açıları ve genel konumu bakımından daha da çok benim öz malımdır (s. 9)."

Gerçekten, dış ve iç, iki yönden, kendi "girişim"inin (bu sınaî deyim kötü seçilmemiş) reklamını şöyle yapabilirdi: *Biricik ve özgülüğü.**

Ekonomi politik, tarihte ortaya çıktığı biçimiyle, aslında kapitalist üretim dönemi iktisadının bilimsel bilgisinden başka bir şey olmadığı için, bu dönemle ilgili tezler ve teoremler, örneğin eski Yunan toplumu yazarlarında, kendilerini ancak meta üretimi, ticaret, para, faiz getiren sermaye vb. gibi bazı olaylar, her iki toplumda da ortak olduğu ölçüde gösterebilirler. Yunanlılar, bu alanda durum elverdiği ölçüde yapmış bulundukları çalışmalarda, bütün öbür alanlarda gösterdikleri aynı dehayı, aynı özgünlüğü gösterirler. Bu nedenle, onların sezgileri, tarihsel olarak modern bilimin teorik hareket noktalarını oluşturur. Şimdi tarihsel Bay Dühring'i dinleyelim:

"Böylece, bilimsel iktisat teorisi konusunda, doğrusunu söylemek gerekirse, ilkçağda gösterecek olumlu hiç bir şey [!] bulamayız, ve tamamen bilim düşmanı olan ortaçağ, buna [buna, belirtecek *hiç bir şey* yok!] çok daha az vesile verir. Bununla birlikte, derin bilgi görünüşünü böbürlenme ile sergileyen gösteriş ... modern bilimin arı niteliğini bozduğu için, hiç değilse birkaç örnek üzerine dikkati çekmek gerek."

Ve o zaman Bay Dühring, "derin bilgi görünüşünden" gerçekten yoksun bir eleştiriden örnekler verir.**

* Stirner'in ünlü yapıtına anıştırma. —ç.

** MN'de şöyle devam eder:

Aristoteles'in, "her Κτημα"nın, biri, örneğin kunduranın giyilme yararlılığı gibi, şey olarak ona özgü, öteki şey olarak ona özgü olmayan, değişilebilir olma gibi "ikili bir yararlılığı olduğu" yolundaki tezi olan [η(özellikle γενῆς) μεταβλητικη ... αλλαγης ενεχεν] parçaya kendin bak, çünkü Rusça nedeniyle Yunancayı doğru yazmasını bilmiyorum, (*Eleştiriye Katkı*, s. 3, n°1.) — Bu tez sadece "çok bayağı ve çocukça" bir biçimde

Aristoteles'in "her malın, hem ayağa giyilebilen hem de başka bir şeyle değişilebilen bir sandal gibi, bir şey olarak o mala özgü olan ve öbürü öyle olmayan ikili bir kullanımı vardır; bunların her ikisi de sandalın kullanım biçimleridir, çünkü sandalı kendinde olmayan bir şeyle, para ya da yiyecekle değişen kimse bile, sandalı sandal olarak kullanır; ama onun doğal kullanım biçimine göre değil, çünkü sandal onda değişim nedeniyle bulunmaz"* yolundaki tezi, Bay Dühring'e göre sadece "çok kaba ve ukalâca ifade edilmiş" olmakla kalmaz; ama bu tezde "kullanım-değeri ile değişim-değeri arasında bir ayrım" bulanlar kendilerini ayrıca "hemen şu son zamanlarda" ve "en ileri sistem çerçevesinde", elbette Bay Dühring'in sistemi çerçevesinde, kullanım-değeri ile değişim-değerinin hükümden düştüğünü unutma "fantezi"sine de kaptırmış olurlar.

"Platon'un devlet üzerine yapıtlarında da, iktisadî işbölümünün *modern* bölümü bulunmak istendi."

Bu tümce, kuşkusuz, *Kapital*'in üçüncü baskısının, Bölüm XII, 5, s. 369'daki parçasıyla ilgili; ne var ki, orada, klasik ilkçağın işbölümü üzerindeki düşüncesi, tersine, modern düşünce ile "en sert karşıtlık oluşturan" bir düşünce olarak gösterilir.** — Güç beğenir bir dudak bükme, işte Platon'un (Yunanlılar bakımından devlet ile aynı şey demek olan) kentin doğal temeli olarak işbölümü üzerindeki zamanı için dâhice açıklamasının*** Bay Dühring tarafından lâyık görüldüğü tek şey, ve o da Platon'un "pazarın belirli bir genişliğinin, meslek türlerinin daha

anlatılmakla kalmaz (s. 18), ama bu tezde "kullanım-değeri ile değişim-değeri arasında bir ayrım" bulanlar, kendilerini ayrıca, "hemen şu son zamanlarda", ve "sadece en ileri sistem çerçevesinde", yani Bay Dühring'in sisteminin ta kendisi çerçevesinde, kullanım-değeri ile değişim-değerinin hükümden düştüğünü unutma "fantezi"sine de kaptırırlar.

* Aristote, *De republica*, Kitap I, Bölüm 9. —*Ed.*

** *Kapital*, Birinci Cilt, Ondördüncü Bölüm, s. 392-396. —*Ed.*

*** Platon, *République*, Kitap II. —*Ed.*

ileri derecede dallanıp budaklanması ve özel işlemlerin teknik ayrışması karşısına çıkardığı sınır"ın sözünü etmemesi nedeniyle, — ama Yunanlı Ksenefon bu işi yapar,* Bay Dühring! "Sadece ve sadece bu sınır kavramı, başka türlü bilimsel olarak nitelendirilemeyecek fikrin sayesinde önemli bir iktisadî doğruluk durumuna dönüştüğü bilgidir."

Bay Dühring tarafından öylesine küçümsenen "profesör" Roscher, o işbölümü fikrinin "bilimsel" duruma gelmesi için zorunlu "sınır"ı çizmiş,** ve bu nedenle Bay Dühring işbölümü yasasının keşfini, kesin olarak Adam Smith'e maletmiştir. Meta üretiminin egemen üretim biçimi olduğu bir toplumda, "pazar" —bir kez olsun Bay Dühring'in gösterişi ile söylemek gerekirse— "iş adamları" arasında çok tanınmış bir "sınır" olmuştur. Ama, kapitalist işbölümünü yaratan şeyin, pazar değil, tersine, pazarı yaratan şeyin daha önceki toplumsal bağların ayrışması ve bundan doğan işbölümü olduğunu görmek için, "görenekçi (*routiniers*) bilgi ve içgüdü"den daha çok şey gerek. (Bkz: *Kapital*, I, Bölüm XXIV, 5, sanayi sermayesi için iç pazarın kurulması.)***

"Paranın rolü her zaman iktisadî düşüncelerin en önemli uyarıcısı olmak olmuştur [!]. Ama bir Aristoteles bu rol üzerine ne biliyordu? Açıktır ki, para aracıyla değişimin, ilkel doğal değişimi izlemiş olmasından başka hiç bir şey."

Ama eğer "bir" Aristoteles, paranın, biri içinde yalın dolaşım aracı olarak hareket ettiği, öbürü içinde para-sermaye işini gördüğü, *iki* ayrı *dolaşım biçimini* bulmakta bir sakınca görmezse, böyle yapmakla, Bay Düh-

* Xenophon, *Cyropédie*, Kitap VIII, Bölüm 2. —Ed.

** Wilhelm Roscher, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, 3. baskı, Stutgart ve Augsbourg 1858, s. 86. —Ed.

*** *Kapital*, Birinci Cilt, s. 785-801. —Ed.

ring'e göre, "ahlâksal bir antipati"den başka bir şey ifade etmez.* Eğer hatta "bir" Aristoteles parayı kendi *değer-ölçüsü* rolü içinde tahlil etmeye kalkma cüretini gösterir ve para teorisi bakımından öylesine önemli olan bu sorunu doğru bir biçimde koyarsa,** "bir" Dühring, ve çok haklı iç nedenlerle, bu yasaklanmış cüret üzerine tek sözcük söylememeyi yeğ tutar.

Sonal sonuç: Bay Dühring'in "dikkate sunma" biçiminde yansıdığı durumu ile, Yunan ilkçağı, gerçekte, "tamamen bayağı fikirler"den (s. 25) başkasına sahip değildir, tabiî eğer bu türlü bir "bönlük"ün (s. 19), bayağı ya da bayağı olmayan fikirlerle herhangi ortak bir yanı varsa.***

Bay Dühring'in merkantilizm üzerindeki bölümüne gelince, onu aslından, yani List'in *Nationales System* (Ulusal Sistem), bölüm 29: "Okul tarafından yanlış olarak merkantil sistem diye adlandırılan sınaî sistem"inden okumakla daha iyi yapılacaktır. Bay Dühring'in, burada her türlü "derin bilgi görünüşünden" ne kadar büyük bir özenle kaçınmasını bildiği, başkaları arasında, aşağıdaki satırlardan görülebilir.

List, 28. bölümde, "İtalyan İktisatçıları" bölümünde: "İtalya, ekonomi politiğin pratiğinde olduğu kadar, teorisinde de bütün modern ulusların önüne geçmiştir", der ve "Napolili Antonio Serra'nın, krallığa bir altın ve gümüş bolluğu sağlamanın yolları üzerindeki yapıtını (1613), İtalya'da özel olarak ekonomi politiği konu alan ilk yapıt" olarak anar.****

* Aristote, *De republica*, Kitap I, Bölüm 8-10. —*Ed.*

** Aristote, *Ethique, à Nicomaque*, Kitap V, Bölüm 8. —*Ed.*

*** Friedrich List, *Das nationale System der politischen Ökonomie*, c. I, Stutgart ve Tübingen 1841, s. 451 ve 456. —*Ed.*

**** MN'de daha sonraki paragraftan önce şu parça gelir:

II. MERKANTİLİZM

"Demek ki, kesinlikle söylemek gerekirse, *bilim olarak* merkantil

Bay Dühring, bunu, duraksamadan kabul eder ve bunun sonucu Serra'nın *Breve Trattato*'sunu "iktisadın modern tarih-öncesinin girişinde bir çeşit yazıt olarak" değerlendirebilir. Gerçekten, onun, *Breve Trattato* irdelemesi, bu "yazınsal kırıtkanlık" ile sınırlanır. Ne yazık ki, aslında işler başka türlü olmuştur: 1609'da, yani *Breve Trattato*'dan dört yıl önce, Thomas Mun'un *A Discourse of Trade*'ı vb. yayımlanıyordu. Daha ilk baskısında, bu yapıt, İngiltere'de, o zaman hâlâ devlet pratiği olarak savunulan ilkel *parasal sisteme* karşı yöneltilmiş olma özgül anlamına sahiptir; yani merkantil sistemin, kendini meydana getirmiş bulunan sistem ile bilinçli ayrılışını temsil eder. Daha ilk biçimi altında bu yapıt birçok kez yayımlandı ve yasama üzerinde dolaysız bir etkide bulundu. Yazar tarafından baştanbaşa gözden geçirilen ve ancak ölümünden sonra yayımlanan 1664 baskısı biçimi altında: *Englands Treasure*, vb., daha yüz yıl, merkantilist incil olarak kaldı. Öyleyse, eğer merkantilizm "girişte bir çeşit yazıt olarak" devir yapan bir yapıta sahipse, o yapıt bu yapıttır, ve işte bu nedenle de, Bay Dühring'in "hiyerarşik ilişkilere öylesine önem veren tarihi" için bu ya-

sistem yoktur. ... *Öyleyse*, sistemlerin bilinen üçlüsü içinde (merkantil sistem, fizyokrasi ve sınaî sistem) anılmasını kınamak gerek" (27). Öte yandan: "Sistemler [üç sistem] ... gerçekten vardır ve engellenmesi gereken tek şey ... merkantil sistemin sunduğu biçimdeki pratik davranış kurallarını yorumlama ya da formüle etme biçimindeki virtüozlukların ... fizyokratlardaki ... bağımsız teorik saptamalar ile *tek bir türdeş birlik* içinde karıştırılmalarıdır" (29)!?!*

* M1'de şöyle devam eder:

Yüksekten atan saçmalık!

Peki ama, 19. yüzyılın Bay Dühring'e benzer birkaç gizli merkantilisti dışında, böyle bir suçu kim işledi? Ama *hiç bir* sözde ekonomi politik *sistemi*, gerçek anlamda *"bilim* olarak kesinlikle" mevcut değildir.

Ekonomi politik tarihsel bakımdan, hepsinin, sistemin, ya da burjuva iktisadı, daha doğrusu kapitalist iktisat sistemindeki şu ya da bu halkanın gerçek teorik ifadeleri olarak, bağıntılı bir değeri vardır. Sadece Bay Dühring türünden bir metafizikçi, bu çeşitli uğrakları "tek bir türdeş birlik içinde" birbirine karıştırabilir.

pıtın esamesi okunmaz.*

Modern ekonomi politiğin kurucusu olan Petty üzerine, Bay Dühring, bize, onun "bol sayıda havaî düşünceye, kavramların iç ve biraz da ince ayrımları bakımından [bir] duyarlık yoksunluğuna ... birçok şey bilen, ama hiç biri üzerinde biraz daha derine gitmeksizin kolayca birinden öbürüne geçen [bir] kararsızlığa sahip bulunduğunu ... iktisadî konuda henüz çok kaba biçimde davrandığını, [ve] karşıtlıkları, durum elverirse, ciddî düşünürü kuşkusuz eğlendirebilecek bönlüklere vardığını" haber verir.

Dikkatini "bir Petty"den esirgememeye tenezzül ettiği zaman, "ciddî düşünür" Bay Dühring için ne eşi benzeri bulunmaz bir alçakgönüllülük! Peki ona hangi dikkati gösterir?

Petty'nin, "onda *yetersiz izleri* bulunan emek, hatta değer ölçüsü olarak emek-zamanı" üzerindeki tezleri, bu tümceden başka hiç bir yerde anılmaz. Yetersiz izler. *Treatise on Taxes and Contributions*'unda, 1. baskı, 1662, Petty, metaların değer büyüklüğünün son derece açık ve

* MN'de şöyle izler:

III. DAHA USSAL BİR İKTİSAT ÖĞRETİSİNİN GEÇMİŞ ÖRNEKLERİ VE GÖSTERGELERİ.
PETTY.

Büyük üsluplu tarih yazma biçiminin en büyük "iç" yanlarından biri (ve beyaz kâğıdı karalamak için bu yan "dıştan" çok üretkendir) şuna dayanır ki, Dühring, daha sonra, o portre sayesinde, yapıtlarının ayırdedici özelliğini yeniden kurmak üzere, herkesin bildiği biyografik notlar yardımıyla, çeşitli iktisatçıların bir portre taslağını yapar. Böylece, Petty'nin çok çeşitli yaşamından, kolayca "bol sayıda havaî düşünce içeren ve gerçekte ciddiyet olarak ciddî işadamı türünden başka bir şey tanımayan bir kafa yapısı" (54) çıkar. (Gerçekte *hakikî* ciddiyet olarak ... ciddî işadamı *türünün* nasıl tanınacağını anlamak güç.) "Petty'nin *anlayışının* en güçsüz yanı, kendini ... kavramların iç ve biraz da ince ayrımları bakımından duyarlık yoksunluğunda gösterir" (53). "Petty'ye karşı, kendi öz işlerini, sonunda 1.500 sterlinlik bir yıllık gelire sahip olacak biçimde yürüttüğü için saygı besleyecek kimseler bulunacaktır." Ayrıca, Petty, "İngiliz papaz sınıfının türlü oyunlarını son derece göze çarpan bir biçimde" kopya etme "virtüozite"sine de sahipti vb..

doğru bir çözümlemesini verir. Bunu önce aynı nicelikte emeğe maloları değerli madenler ile buğdayın eşdeğerliliği yardımıyla örneklendirerek, değerli madenlerin değeri üzerine ilk ve son "teorik" sözü söyler. Ama, metaların değerlerinin eşit emek (*equal labour*) ile ölçüldüklerini de, çok açık ve genel bir biçimde, dile getirir. Bulgusunu, kısmen çok karmaşık çeşitli sorunların çözümüne uygular, ve yer yer, çeşitli vesilelerde ve çeşitli yazılarda, hatta ana tezi yinelemediği yerlerde bile, bundan önemli sonuçlar çıkarır. Ama daha ilk yapıtında, şunu da söyler:

"Bunun [emeğin eşitliğiyle değer biçme] *değerlerin denge ve ölçülmesinin temeli* olduğunu öne sürüyorum; bununla birlikte, bunun üzerine kurulan her şeyde, bunun pratik uygulanmasında, birçok çeşitlilik ve karmaşıklık olduğunu da itiraf ederim."*

Demek ki, Petty, bulgusunun öneminin olduğu kadar, onun ayrıntılı uygulamasındaki güçlüğün de bilincinde. Bu nedenle bazı ayrıntılı erekler için bir başka yol daha arar. Özellikle toprak ile emek arasında doğal bir eşitlik ilişkisi (*a natural Par*) kurmaya çalışır, öyle ki, değer, "ikisinden herbiri içinde, ve daha da iyisi ayrı ayrı her ikisi içinde" istenildiği gibi ifade edilebilsin. Bu hata bile dâhice bir şeydir.

Petty'nin değer teorisi üzerine, Bay Dühring, şu derin düşünceyi ileri sürer:

"Eğer daha derin bir biçimde düşünmüş olsaydı, önceden anımsatmış bulunduğumuz karşıt bir anlayışın izlerine başka yerde raslamak kesenkes mümkün olmazdı"; yani: "yetersiz" olan "izler" bir yana bırakılırsa, "önceden" hiç bir şey anılmamıştır. Bay Dühring'in, okuru, önceden de, sonradan da üzerinde hiç durmadığı işin özü üzerinde "önceden" bilgi sahibi edildiğine "sonradan"

* William Petty, *A treatise on taxes and contributions...*, London 1662, s. 24-25. —*Ed.*

inandırmak için, kof bir tümce yardımıyla, bir şeye "önceden" anıştırmada bulunma yolundaki o çok belirtili davranışı burada kendini açıkça gösteriyor.

Adam Smith'te değer kavramı üzerine "karşıt anlayışların" sadece "izleri"ni, ve değer üzerine açıkça karşıt sadece iki görüş değil, ama üç, hatta, hepsini sayarsak, rahatça yanyana gelip çaprazlaşan dört görüş buluruz. Ama zorunlu olarak elyordamıyla ilerleyen, çeşitli denemeler yapan, daha yeni yeni biçimlenmeye başlayan bir fikirler karmaşası ile savaşan ekonomi politiğin kurucusunda çok doğal görünen şey, birbuçuk yüzyıllık araştırmaları, sonuçları kısmen kitaplardan ortak bilince geçtikten sonra, seçerek özetleyen bir yazarda tuhaf görünebilir. Ve, büyük şeylerden küçük şeylere inmek gerekirse: görmüş bulunduğumuz gibi, Bay Dühring'in kendisi de bize beş ayrı çeşit değer ve onlarla birlikte bir o kadar karşıt anlayış sunar. Kuşkusuz, "eğer o da, daha derin bir biçimde düşünmüş olsaydı", okurlarını Petty'nin son derece açık değer anlayışından en büyük karışıklık içine atmak için o kadar güçlüğe katlanmazdı.*

Petty, 1682'de yayımlanan *Quantulumcunque Concerning Money* adlı yapıtı ile, *Anatomy of Ireland*'ından on yıl sonra (bu yapıt, ilk kez olarak, Bay Dühring'in en harcıâlem okul kitaplarından kopya ettiği gibi, 1691'de değil, 1672'de yayımlandı),** bir tek bütün biçiminde, eksiksiz bir çalışma verdi. Merkantilist anlayışın, öbür yapıtlarında raslanan son izleri, bu yapıtta tamamen yok olmuştur. Bu yapıt, hem içeriği hem de biçimi ile küçük bir başyapıttır, ve işte bu nedenle de, Bay Dühring'de adı bile geçmez. İktisatta ortaya çıkmış bulunan en deha sahibi

* "Ve büyük şeylerden küçük şeylere inmek gerekirse..."den başlayarak bu parça MN'de yoktur. —*Ed.*

** Petty, *Quantulumcunque...*'unu 1682'de yazdı ve 1695'te Londra'da yayımladı. *The political anatomy of Ireland* 1672'de yazılmış ve 1691'de Londra'da yayımlanmıştır. —*Ed.*

ve en özgün araştırıcı karşısında, kendi kendiyle dolu bayağı bir ukalânın, paylayıcı hoşnutsuzluğunu ifade etmek ve teorik deha ışıltılarının kusursuz "belitler" olarak düzenli saflar halinde geçitresmi yapmayı reddederek, "kaba" pratik gereçlerin, örneğin verginin derinleştirilmiş irdelemesinden dağınık düzen fışkırdıklarını görmekle çarpılmaktan başka bir şey yapamaması çok olağandır.

Bay Dühring, "Siyasal Aritmetik"in Petty tarafından bayağı istatistik terimleri ile kurulması karşısında, tıpkı onun doğrudan doğruya iktisadî çalışmaları karşısında davrandığı gibi davranır. Petty tarafından uygulanan yöntemlerin benzersizliği üzerine hırçınlıkla omuz silkilir! Lavoisier'nin bile bu alanda ondan yüzyıl sonra uyguladığı gülünç yöntemler karşısında,* bugünkü istatistiği Petty'nin ona ustaca vermiş bulunduğu erekten hâlâ ayıran o büyük uzaklık karşısında, bu avantajlı üstünlük iddiası, şenlikten iki yüzyıl sonra, çırılçıplak bönlüğü içinde apaçık görünür.

Petty'nin, Bay Dühring'in "girişim"inde hemen hemen hiç dikkat edilmeyen en önemli fikirleri, Bay Dühring'e göre, zamanımızda, ancak kendi bağlamları (*contexte*) dışında sözkonusu edilerek, kendilerinden sahip olmadıkları bir önem verilen tutarsız esintiler, rasgele düşünceler, ve gelişigüzel açıklamalardan başka bir şey değildirler; öyleyse bu fikirler, ekonomi politiğin *gerçek* tarihinde değil, ama sadece Bay Dühring'in köktenci eleştiri düzeyi ve "derine giden tarih yazma üslubu" altında bulunan modern kitaplarda bir rol oynarlar. Bay Dühring, "girişim"inde, savdan sonra kanıt istemeye cüret etmekten sakınan körü körüne inanç sahibi bir okur-

* Lavoisier, *De la richesse territoriale du Royaume de France* (Paris 1791), *Essai de la population de la Ville de Paris...*, ve matematikçi Lagrange ile birlikte, *Essai d'arithmétique politique...* (Paris 1791) adlı iktisadî çalışmalar da yazmıştır. —*Ed.*

lar çevresini gözönünde tutmuşa benzer. Bu konuya birazdan döneceğiz (Locke ve North dolayısıyla), ama önce, sözarasında, Boisguillebert ve Law üzerine bir gözatmamız gerek.*

Birinciye ilişkin olarak, Bay Dühring'e özgü tek buluşu belirtelim. O, Boisguillebert ve Law arasında, kendisine değin bilinmeyen bir bağlantı bulmuştur. Gerçekten, Boisguillebert, meta dolaşımı içinde yerine getirdikleri normal parasal işlevlerde, değerli madenlerin kredi parası ("bir kâğıt parçası") ile değişilebileceklerini ileri sürer.** Law, buna karşılık, bu "kâğıt parçaları"nın keyfî bir "artış"ının, bir ulusun zenginliğini artıracağını düşünür. Bundan, Bay Dühring için, "Boisguillebert'in deyişinin yeni bir merkantilizm yolunu kendinde barındırdığı", bir başka deyişle Law'u kendinde barındırdığı sonucu çıkar. Ve bu da şu biçimde apaçık tanıtlanır: "önemli olan *sadece,* yalın kâğıt parçalarına değerli madenlerin oynayacakları rolün tıpkısının verilmesiydi, ve böylece, merkantilizmin bir başkalaşımı hemen gerçekleşmiş bulunuyordu."

Aynı biçimde, amcamın halam durumuna başkalaşımı da hemen gerçekleşebilir. Kuşkusuz, Bay Dühring işleri yoluna koymak için şöyle ekler: "Bununla birlikte, Boisguillebert'in böyle bir niyeti yoktu." Ama, o, değerli madenlerin parasal rolü üzerindeki kendi ussal anlayışını, kendisine göre değerli madenlerin bu rolde kâğıt ile değiştirilebilmeleri nedeniyle, merkantilistlerin boşinana dayanan anlayışları ile değiştirme niyetini nasıl bekleyebilirdi? Bununla birlikte, Bay Dühring istençsiz komedyası ile şöyle devam eder: "gene de, şurada burada, yaza-

* MN'de bundan sonra şu başlık gelir: BOISGUILLEBERT VE LAW.

** Pierre Boisguillebert, "*Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs...,*" Bölüm II, *Économistes financiers du XVIII. siècle* içinde, Paris 1843, s. 397. —*Ed.*

rımızın, başarı ile, gerçekten yerli yerinde bir gözlem yaptığı da itiraf edilebilir" (s. 83).*

* MI'de şöyle devam eder:

Görülüyor: Dühring eski yazarlar karşısında hep *privat-dozent* rolü oynar ve onlara sınav notları vererek yetkilerini aşar. Bizzat Bay Dühring hakkında, onun, hiç bir zaman "ince" olmasa da, "merkantilizmin modern değişimini yaptığı" söylenebilir. Gerçekten, Bay Dühring, üretim, meta üretim biçimi içinde yapılır olmaktan çıktığı zaman bile, paranın, rolünü oynamaya devam edeceğini varsayar.

Dühring, Boisguillebert'ten Law'a geçer.

Law: İskoçya bankalarını inceleyen Adam Smith, kitap II, bölüm 2, (bu arada denk düştükçe Law'u da eleştirir), —öbürleri arasında, ulusal kredi bankaları da kurulmuştu— şu gözlemi yapar:

"Kendi çıkarı ile çelişkiye düşmemek için, bir banka, iş yaptığı dolaşan sermayenin hepsini ya da hatta çok büyük bir bölümünü bir tüccara borç veremez; çünkü, her ne kadar bu sermaye ona sürekli olarak para biçimi altında gelse ve ondan aynı biçim altında çıksa da, girişlerin tümü çıkışların tümünden gene de çok farklıdır ve bir bankanın rahatça çalışmasına uygun, ölçülü *öneller içinde*, tüccarın ödemelerinin toplamı, bankanın avanslarının toplamına eşit olmaz. Bir banka, iş adamına sabit sermayesinin önemli bir kısmını, örneğin toprağı iyileştirmeye girişen birinin kullandığı sermayeyi ödünç verme olanağına daha da az sahiptir. ... Sabit sermaye girişleri, hemen her zaman, dolaşan sermaye girişlerinden çok daha yavaştır; ve ... bunlar, işadamına, uzun yıllar süren, ve bir bankanın rahatça çalışmasına uygun düşmek için gereğinden uzun olan bir dönem geçmeden, çok seyrek olarak geri gelirler."

Law eleştirisinde, Bay Dühring bunu şu biçimde değiştirir: "Bir para sisteminin temeli, gerçekte ... hiç bir zaman sadece geleceği geniş ölçüde öncelemeleri ve maddî olarak, şimdiki zaman için, doğal üretimlerin ancak çok küçük bir parçası ile görünmeleri *nedeniyle* büyük bir tutar meydana getiren sermaye değerlerinden bileşemez. İçiçe geçen iktisadî üretimlerin işleyişinde, zaman ve *deyim yerindeyse uyum* başrolü oynar. Ama asıl anlamda para, bir anlık dolaşıma ve o anda verilmiş ilişkilerin dengelenmesine hizmet edecek bir şeydir. ... *Yüzeysel olmamalarına karşın* yalın olan bu fikirler, para sistemini değerli madenler temelinden ayırma yolundaki her girişimin eleştirisini içerir." (s. 94.)

İlkin A. Smith'in kendini beğenmiş yavanlaştırılması, değerli fikirlerinin arı lafazanlık durumuna çevrilmesi; ama eşeğin kulakları, paragrafın sonunda görünüyor. Para sisteminin "değerli madenler temelinden" ayrılamama nedeni, bu "yüzeyde olmayan" fikirden çok başka bir yerdedir. "Metaı isteyen, ama parayı istemeyen, özel değişime dayanan üretimi isteyen, ama bu üretimin zorunlu koşullarını istemeyen ütopyacılar, demek ki parayı sadece elle tutulur biçimi altında değil, ama saçmalamanın gazsal biçimi altında da, değerlerin ölçüsü olarak 'ortadan kaldırdıkları' zaman, mantığa ters düşmezler." (*Contribution à la Critique de l'Économie Politique*, s. 47.) Ama Bay Dühring'in para üzerindeki fikirlerini aydınlatmayı *Kapital* bile başaramadı.

Law'a gelince, Bay Dühring başarı ile, ancak şu "gerçekten yerli yerinde gözlem"i yapar:

"Law'un da son temeli (yani değerli madenler temelini) hiç bir zaman tamamen ortadan kaldıramadığı, ama son sınıra, yani sistemin yıkılışına, kâğıt para çıkarılmasına kadar götürdüğü görülür." (s. 94.)

Gerçeklikte, eğer yalın para işaretleri olan kâğıttan kelebekler, halk içinde seke seke uçuşacaklardıysa, bu, değerli madenler temelini ortadan kaldırmak için değil, tersine, halkın ceplerini, tamtakır devlet kasalarına boşaltmak içindi.*

Gene Petty'ye ve Bay Dühring'in iktisat tarihinde ona oynattığı silik role dönmek için, önce Petty'nin hemen ardından gelenler üzerine, Locke ve North üzerine bize ne dendiğine bakalım. Locke'un *Considerations on Lowering of Interest and Raising of Money*'si ile North'un *Discourses upon Trade*'i aynı yıl, 1691'de yayımlandılar.**

"Onun [Locke] faiz ve para üzerine yazdıkları, merkantilizm çağında devlet yaşamı olayları konusunda geçerliliği olan düşünceler çerçevesinden çıkmaz." (s. 64.)

— Bu "açıklama"nın okuru için, Locke'un *Lowering of Interest*'inin 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa ve İtalya'da ekonomi politik üzerine, hem de çeşitli yönlerden öylesine büyük bir etki kazanmış olmasının nedenleri herhalde çok açık olacaktır.

* Bundan sonra MN'de şu başlık gelir:

YENİDEN PETTY, YUKARDA ADI GEÇEN LOCKE VE NORTH VE 1691 İLE 1752 ARASINDA DÜHRİNG'DE OLUP BİTENLER

** M1'de şöyle izler:

Locke: Petty'den, Dühring, *Locke*'a geçer. Ama, Locke'un *Treaty Concerning Government*'ından yanlış olarak yorumlanmış, dolayısıyla yanlış olarak eleştirilmiş bir parça bir yana, onun (*Barbon*'un Locke'a karşı yapıtında [1696] kınadığı) merkantilist görüşleri üzerindeki birkaç boş söz bir yana, Locke'un en önemli iktisat yapıtı: *Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest and Raising of Money* (1661) üzerine öğrendiğimiz şey işte bu.

"Faiz oranının özgürlüğü üzerine, birçok iş adamı [Locke ile] aynı şeyi düşünüyor, ve durumun evrimi de, faiz oranı karşısındaki engellerin etkisiz olarak görülmesi eğilimini yaratıyordu. Bir Dudley North'un *Discourses upon Trade*'ini serbest değişim yönünde yazabildiği bir zamanda, faiz sınırlamalarına karşı teorik muhalefeti olağanüstü hiç bir yanı bulunmayan bir muhalefet olarak gösteren birçok şey, deyim yerindeyse, havada olmalıydı." (s. 64.)

Demek ki, Locke, "olağanüstü" hiç bir şey söylemeksizin faiz özgürlüğü üzerine teori kurmak için, şu ya da bu çağdaş "iş adamı"nın düşüncelerini yeni baştan düşünmek, ya da, zamanında, "deyim yerindeyse havada" olan şeyleri yakalamaktan başka bir şey yapmamalıydı! Ama, gerçekte, Petty, daha 1662'de, *Treatise on Taxes and Contributions*'unda, bizim tefecilik adını verdiğimiz para rantı olarak faizi (*rent of money which we call usury*), toprak ve bina mülkiyeti rantı (*rent of land and houses*) ile karşılaştırıyor; ve, kuşkusuz toprak rantına karşı değil, ama elbette para rantına karşı yasama önlemleri aracıyla sert davranılmasını isteyen toprak sahibi karşısında, doğa yasasına karşı pozitif hukuk yasaları çıkarmanın ne kadar boş ve kısır bir şey olduğunu gösteriyordu (*the vanity and fruitlessness of making civil positive law against the law of nature*).* Bu nedenle, *Quantulumcunque Concerning Money*'sinde (1682), faizin yasal düzenlenişini, değerli madenler ihracatı ya da kambiyo kurlarının düzenlenmesi kadar budalaca bir şey olarak ilân eder. Aynı yapıtta, *Raising of Money* üzerine kesin şeyler söyler (örneğin bir ons gümüşten iki kat şilin basarak yarım şiline bir şilin adını verme girişimi).

Bu son noktada, Petty, Locke ve North tarafından, sa-

* W. Petty, *A treatise on taxes and contributions...*, London 1662, s. 28-29. —*Ed.*

dece, ya da çok az bir farkla kopya edilir. Ama faiz konusunda, Locke, Petty'nin para faizi ile toprak rantı arasındaki paraleline bağlanır, oysa daha ileri giden North, sermaye rantı olarak (*rent of stock*) faizi, toprak rantına, ve finans lordlarını da, toprak lordlarına karşı koyar. Ama Locke, Petty tarafından istenen faiz özgürlüğünü ancak sakıncalıklarla (*réserves*) benimserken; North, bu özgürlüğü kesin olarak benimser.

"Daha ince" anlamda daha da zorlu bir merkantilist olan Bay Dühring, kendini Dudley North'un *Discourses upon Trade*'inden,* bu yapıtın "serbest değişim yönünde" yazıldığı gözlemi ile kurtardığı zaman, kendi kendini geride bırakır. Bu, Harvey üzerine, onun "kan dolaşımı yönünde" yazdığını söylemek gibi bir şeydir. North'un yapıtı, öbür değerleri bir yana, iç ticarete ilişkin olduğu kadar dış ticarete ilişkin olarak da, hiç bir şeyin engellemediği bir mantıkla yazılmış, serbest değişim öğretisinin tamamen klasik bir tartışmasıdır; kuşkusuz 1691'de "olağanüstü bir şey"!

Bununla birlikte, Bay Dühring, bize, North'un bir "tüccar", üstelik kötü de bir çocuk olduğunu, ve yapıtının "başarı kazanamadığını" açıklar. Böyle bir yapıt, İngiltere'de koruyucu (himayeci) sistemin kesin utkusu zamanında, toplumun her işinde önayak olan ayaktakımı gözünde "başarı" kazansın — işte bir bu eksikti! Gene de bunun böyle olması, bu yapıtın İngiltere'de hemen arkasından, hatta birkaçı 17. yüzyıl sonundan önce yayımlanan bir dizi iktisat yapıtında görülebilecek hızlı teorik etkisini engellemedi.

Locke ve North, Petty'nin ekonomi politiğin hemen her alanında gerçekleştirdiği ilk başarıların, İngiliz ardılları tarafından birer birer nasıl yeniden ele alınıp geliş-

* Dudley North, *Discourses upon trade...*, London 1691, s. 4. —*Ed.*

tirildiklerini bize göstermişlerdir. Bu sürecin, 1691'den 1752'ye kadar giden dönem içindeki izleri, kendini daha bu dönemde herhangi bir önem taşıyan tüm iktisat yapıtlarının, olumlu ya da olumsuz hareket noktası olarak Petty'yi almış olmaları yalın olgusu ile, en yüzeysel gözlemciye bile zorla kabul ettirir. Bu nedenle, özgür kafalarla dolu bulunan bu dönem, ekonomi politiğin kerteli oluşmasının irdelenmesi için en önemli dönemdir. Bu dönem, *Kapital*'de, Petty ile bu dönem yazarlarına o kadar önem vermiş olmasını Marx'a bağışlanmaz bir günah olarak yükleyen "büyük üsluplu tarih yazma biçimi" tarafından, tarihten düpedüz silinmiştir. Bu tarih yazma biçimi, Locke, North, Boisguillebert ve Law'dan hemen fizyokratlara geçer, ve daha sonra, ekonomi politiğin gerçek tapınağının girişinde, David Hume görünür. Bay Dühring'in izniyle, kronolojik düzeni yeniden kuracak ve bunun sonucu Hume'ü fizyokratların önüne koyacağız.*

Hume'ün iktisadî *Essays*'leri** 1752'de yayımlandı. Bir bütün oluşturan *Of Money, Of the Balance of Trade, Of Commerce* başlıklı denemelerde, Hume, adım adım, ve çoğu kez yalın delice heveslerine kadar, Jacob Vanderlint'in *Money Answers All Things,* Londra 1734, kitabını izler. Bu Vanderlint, Bay Dühring için ne kadar bilinmez

* Bundan sonra MN'de şöyle devam eder:

Yoksa onların arkasına değil, ama öte yandan, bizden bilgeliğinin kaynaklarını ortaya koyarak, bir yazarın "ayırdedici özgülüğü"ne zarar vermememizi isteyen Bay Dühring'in çok çıkar gözetir yasaklamasına karşın (bkz: s. 50), Hume ile birlikte o polis yönetmeliklerine karşı gelen özgürlüğü kullanacağız.⁂

⁂ Bunu MI'de şu izler:

Valckenaer, bundan otuz yıl kadar önce, Hume'ü modern ekonomi politiğin temelini atan adam olarak göstermeye kalkışmıştı; ama bu iş, Dühring'deki gibi "kalleşçe" bir niyetle yapılmamıştı, bu konu üzerinde birazdan gene konuşacağız.

** David Hume, *Essays, moral and political, and dialogues concerning natural religion,* c. 4, *Political discourses,* Edimbourg 1752. —*Ed.*

kalmış olursa olsun, 18. yüzyıl sonu, yani Adam Smith'ten sonraki dönem İngiliz iktisat yapıtlarına kadar hesaba katılır.

Vanderlint gibi, Hume de, parayı, yalın bir değer simgesi olarak inceler; ticaret bilançosunun (*balance commerciale*) bir ülke için sürekli biçimde lehte ya da aleyhte olamaması nedenlerini, hemen hemen harfi harfine Vanderlint'ten kopya eder (ve bu da, önemli bir şeydi, çünkü değer işaretleri teorisini, başka birçok kitaptan da alabilirdi); çeşitli ülkelerin çeşitli iktisadî konumlarına göre doğal olarak kurulan bilançolar dengesini (*équilibre des balances*) Vanderlint gibi öğretir; özgür değişimi Vanderlint gibi, ama biraz daha az cüret ve mantıkla öğütler, Vanderlint gibi, ama onun kadar vurgulu olmayan bir biçimde, gereksinmeleri üretimin motoru olarak değerlendirir. Meta fiyatları üzerinde yanlışlıkla kredi parası ve devlet tahvillerine yüklediği etkide Vanderlint'i izler; Vanderlint ile birlikte kredi parasını mahkûm eder, Vanderlint gibi, meta fiyatlarını emeğin fiyatına, yani ücrete bağlar; hatta parayığmanın (*thésaurisation,* iddihar) meta fiyatlarını düşük bir oranda tuttuğu yolundaki o delice fikri bile Vanderlint'ten kopya eder vb., vb..

Uzun zaman önce Bay Dühring, Hume'ün para teorisi konusunda başkalarının düştüğü yanılgıyı gizemli bir havayla kulağımıza fısıldamış; özellikle, üstelik izin almaksızın, Hume'ün, Vanderlint ve, adını anacağımız bir başka yazarla daha, J. Massie ile olan gizli ilişkilerini göstermekte sakınca görmeyen Marx'a gözkorkutucu anıştırmalarda bulunmuştu.

İşte bu yanılgının içyüzü. Hume'ün, paranın, değer simgesinden başka bir şey olmadığı, ve bunun sonucu, öbür koşullar değişmediği sürece, meta fiyatlarının dolaşımdaki para miktarının artışından dolayı düştükleri ve azalışından dolayı yükseldikleri yolundaki gerçek para

teorisine ilişkin olarak, Bay Dühring, dünyanın en büyük iyi niyetiyle —ve gizemine sahip bulunduğu ışıklı biçim hesaba katılarak—, öncellerinin yanılgıyla söyledikleri şeyleri yinelemekten başka bir şey yapmaz. Hume'e gelince, sözü geçen teoriyi sunduktan sonra, kendi kendine, Amerika madenlerinin bulunmasından sonra, gene de "sanayiin, bu madenlerin sahipleri hariç, Avrupa'nın bütün uluslarında geliştiği"nin, ve bunun da, "başka nedenler arasında, altın ve gümüş artışı sonucu olduğu"nun "açık" olduğu itirazında bulunur (aynı öncüllerden hareket eden Montesquieu de, daha önce aynı şeyi yapmıştı).* Hume, bu olayı, "metaların yüksek fiyatı, altın ve gümüş artışının zorunlu sonucu olmasına karşın, gene de bu artışı hemen izlemez, ama paranın tüm devlette dolaşması ve etkilerini nüfusun tüm katmanları üzerinde duyurması için belirli bir zamanın geçmesi zorunludur" diyerek açıklar. Bu aracı dönemde, paranın sanayi ve ticaret üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Bu açıklamanın sonunda, Hume, öncellerinin ve çağdaşlarının çoğundan daha dar bir biçimde de olsa, bize bunun nedenlerini söyler:

"Parayı tüm topluluktaki ilerlemesi içinde izlemek kolaydır, ve o zaman, onun, *emeğin fiyatını yükseltmeden önce,* herkesin çabasını kamçılayacağını görürüz."**

Bir başka deyişle, Hume burada, değerli madenlerin değerinde bir devrimi, düpedüz bir değer düşmesini, ya da aynı anlama gelmek üzere, değerli madenlerin *değer ölçüsünde* bir devrimi betimler. Bundan, meta fiyatlarının yavaş yavaş oluşan eşitleşmesinde, bu değer düşüşünün "emeğin fiyatını", yani ücretleri, ancak son kertede yükselttiği; bunun işçiler zararına tüccar ve sanayicilerin kârını yükselttiği (bunu tamamen normal karşılar) ve

* Montesquieu, *De l'Esprit des lois,* Cenevre 1748. —*Ed.*

** David Hume, *Essays and treatises on several subject,* c. I, London 1777, s. 303-304. —*Ed.*

böylece "çabayı kamçıladığı" doğru sonucunu çıkarır. Ama gerçek bilimsel soru: değerli madenlerin, değerlerinde hiç bir düşme olmadan artan bir ithalâtı, meta fiyatları üzerinde etkili olur mu ve nasıl etkili olur? — bu soru, herhangi bir "değerli madenler artışı"nı onların değerden düşmeleri ile karıştıran Hume tarafından sorulmaz bile. Demek ki, Hume, Marx ona neyi yüklerse tastamam onu yapar (*Contribution à Critique*, s. 141).* Geçerken bu noktaya gene döneceğiz, ama daha önce Hume'ün "faiz" üzerindeki denemesine bakalım.

Hume'ün, faizin mevcut para yığını ile değil, ama kâr oranı ile düzenlendiği yolundaki açıkça Locke'a karşı yöneltilmiş tanıtlaması ile faiz oranının yüksek ya da düşük düzeyini belirleyen nedenler üzerindeki öbür açıklamaları, — bütün bunlar, Hume'ün *Essay*'inden: "*An Essay on the Governing Causes of the Naturel Rate of Interest wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered*" iki yıl önce, 1750'de yayımlanan bir yapıtta, daha doğru ve daha kaba bir biçimde bulunur. Bu yapıtın yazarı, birçok bakımdan çok hareketli, ve o çağın İngiliz bibliyografyasından anlaşılabileceği gibi çok okunan bir yazar olan J. Massie'dir. Faiz oranı üzerine Adam Smith tarafından yapılan açıklama, Massie'ye Hume'den daha yakındır. Massie de, Hume de, her ikisinde de bir rol oynayan "kâr"ın içyüzü üzerine ne herhangi bir şey bilir, ne de herhangi bir şey söylerler.**

"Genel olarak, diye kurum satar Bay Dühring, Hume üzerine yapılan değerlendirmelerde çoğu kez büyük bir taraf kayırıcılığı ile davranılmış ve hiç de onun olmayan

* *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 208-212. —*Ed.*

** M2'de şöyle devam eder:

Öte yandan, Bay Dühring'in, Hume'ün *On Interest* denemesi üzerine yaptığı sunuş, son derece yüzeysel ve kısmen yanlıştır.

fikirler ona maledilmiştir."

Ve bu "davranış"ın birçok çarpıcı örneğini bize Bay Dühring'in kendisi verir.*

Böylece, örneğin, Hume'ün faiz üzerindeki *Essay*'i şu sözlerle başlar:

"Her ne kadar ben, bunun nedeninin, genel olarak kabul edilen nedenden bambaşka olduğunu sanıyorsam da, düşük faiz oranından başka hiç bir şey, hem de haklı olarak, bir halkın gönenç durumunun en güvenilir belirtisi olarak görülmemektedir."**

Yani daha ilk tümcede, Hume, faiz oranının düşüklüğünün bir halkın gönençli durumunun en güvenilir belirtisi olduğu kanısını, zamanında ortamalı durumuna gelmiş bulunan beylik bir düşünce olarak anar. Ve gerçekten, bu "fikir" herkesçe bilinen bir fikir durumuna gelmek için, Child'dan sonra tam yüz yıl geçirmiştir. Buna karşılık:

"[Hume'ün] faiz oranı üzerindeki düşüncelerinde, *esas olarak* faiz oranının durumun [hangi durumun?] gerçek barometresi olduğu ve düşüklüğünün bir halkın gönencinin hemen hemen şaşmaz bir belirtisi bulunduğu *fikrini vurgulamak* gerekir" (s. 130).

Böyle konuşan taraf kayırıcı ve suçlu "kişi" kim? Bay Dühring'den başkası değil.***

* M2'de şöyle devam eder:

17. yüzyıldan beri, Hollanda, İngiliz iktisatçılarının gözüne örnek olarak görünüyordu. Bu ülkenin zenginliği ve düşük faiz oranı onları aynı derecede etkiliyordu. Culpeper ve Child'dan bu yana, faiz oranının düşüklüğüne verilen büyük önemin nedeni budur.

Hume, ortamalı haline düşmüş bir kanıyı kendine malederek, önemli bir fikir durumuna getirme savında bulunacak bir Dühring değildir. Faiz üzerindeki denemesine, daha ilk anda E. Dühring'in çürütülmesini içeren şu tümce ile başlar:

"Her ne kadar ben..."

** David Hume, *op. cit.*, s. 313. —*Ed.*

*** MN'de şöyle devam eder:

Bu aynı "kişi"nin davranış biçimi üzerine, paralarını çaldığı yazarların anılması karşısında o kadar ince bir hoşnutsuzluk duymasının ne-

Öte yandan eleştirel tarihçimizde yapmacıksız bir şaşkınlık uyandıran şey de, Hume'ün, bazı başarılı fikirler konusunda, "kendini, bunların sahibi olarak göstermeye bile kalkmaması"dır. İşte Bay Dühring'in başına gelmeyecek bir hal.

denlerini de gösterecek bir başka örnek!:

Faiz oranını, para miktarının belirdiği yolundaki "halk yanılgısının bir başka nedeni" der Hume, "dış fetih sonucu ellerine birdenbire para ve değerli madenler geçmesi üzerine, paranın yayılması ve her köşeye sızmasından sonra, sadece *kendilerinde değil*, ama bütün komşu devletlerde de faizin düştüğü çeşitli uluslar örneği olsa gerekir". *Fatih* ulusta, para, toprak satın alarak ya da faize vererek onu değerlendirmeye çalışan birçok yırtıcı kuşun eline geçer ve böylece "kısa bir zaman için sanki sanayi ve ticarette büyük bir gelişme olmuş gibi bir sonuç meydana gelir [yani faiz oranında bir düşme görülür]"... Ama bu görünüş uzun süre devam etmez, hatta devam ettiği görülse bile, fatih ulusa kalan ganimet para sonucu, meta fiyatlarında buna uygun düşen bir yükselme olur, faiz oranı yeniden eski düzeyine döner.::

Ama fatih ulus ile tecimsel ilişkilerde bulunan komşu uluslara gelince, faiz oranının düşüşü, bunlarda, fatih ulus ile bilançolarında *dengenin* kurulmasından, yani fatih ulusun soyduğu hazinenin "ticaret yoluyla öbürleri arasında dağılmasından" *sonra* başlar (yoksa *"Kişi"*nin onu koyacağı gibi *önce* değil). "Ama faiz oranının bu düşüşü", salt kendi başına alınmış paranın artışından değil, bu artış *emek ve gerekli geçim araçları fiyatını artırmadan* önce, para artışının doğal sonucu olan sanayideki gelişmeden ileri gelir. Sanayideki bu gelişme, diye devam eder Hume, "para miktarının aynı kalmış olmasına karşın", "başka nedenler"e de dayanabilir. Daha önce *Of Money* denemesinde görmüş bulunduğumuz gibi, bütün etki, *bütün* meta fiyatları ve dolayısıyla son çözümlemede *ücret* de buna uygun yükselişlere uğramadan önce, burada, yeni baştan değerli madenlerdeki değer düşmesine yüklenir. Hume için, değerli madenlerin artışları halinde değer yitirmeleri, ya da azalışları halinde değer kazanmalarından bağımsız olarak ortaya çıkan başka para miktarı değişikliği yoktur.:..

Hume'ün sadece özetini verdiğimiz ve *kesin olarak* para miktarının faiz oranını sözde belirleyeceği yolundaki "halk yanılgısı"nın nedenlerinden birini, para soyan vb. uluslar örneğinden alınan nedeni, bütün hiçliği içinde göstermek için giriştiği bu açındırma, Bay "Kişi"de şu küçük tümcede görünür:

"Böylece, örneğin, yukarda sözü edilen *denge* kurulmadan önce, para miktarı *değişikliğinin* faiz oranını etkileyebileceğine işaret edilir [Hume tarafından]" (s. 171).

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu biçim altında tek doğru söz içermeyen, ve Hume'ün aslında ne dediğini okura tahmin ettirmekten bile uzak olan bu tümce, Bay Dühring'i bir solukta şöyle devam etmekten alıkoymaz:

"*Böylece* bir Hume'ün, kendi dargörüş ya da ideolojilerini savun-

Hume'ün her değerli maden artışını, bir değer düşmesine, kendi öz değerinde, yani metaların değer ölçüsünde bir devrime eşlik eden artış ile nasıl karıştırdığını görmüştük. Bu karışıklık Hume'de kaçınılmaz bir şeydi, çünkü değerli madenlerin *değer ölçüsü* görevi üzerine en küçük bir fikri yoktu. Bu konuda fikri olamazdı, çünkü değer üzerine hiç bir şey bilmiyordu. Değer sözcüğü, incelemelerinde belki sadece bir kez görünür, o da Locke'un değerli madenlerin ancak "sanal (*imaginaire*) bir değer"e

mak için ondan yana olduklarını söyleyen kimselerden daha bir dikkatlice düşündüğü görülüyor" (s. 131).

Gerçekte Bay Dühring'in, sevgili Hume'ünün, gerçi biraz pısırık, bir özgür değişim havarisi olması; dolayısıyla özgür değişim doktrinerlerinin bile ondan yana olduklarını söylemekte haklı bulunmaları, oysa "kişi"nin, 19. yüzyılın "biraz ince" merkantilistlerinden alınmış "kendi dargörüş ve ideolojilerini savunmak" için, biraz önce göstermiş bulunduğumuz biçimde onu değişirme zorunda kalması gibi bir şanssızlığı var.

: M2'de şöyle devam eder:

"Böylece, örneğin, para miktarı değişikliğinin yukarda sözü geçen denge kurulmadan önce faiz haddini etkileyebileceği [Hume tarafından] kabul edilir" (130, 131).

İlkin, Bay Dühring, "yukarda sözü geçen denge" sözü ile, sanki bu söz çeşitli uluslar arasındaki bilançoların "denge"si ile ilgiliymiş gibi, ikinci olarak da, Hume'e göre para miktarındaki bir değişikliğin faiz haddine "zararlı olabileceği" çok özel koşulların sözünü etmeyerek, okurunu iki nedenle şaşırtır.

:. M2'de şöyle devam eder:

Ne varki, faiz oranındaki düşüşün fatih ülke ile komşu devletlerde *farklı* nedenleri vardı, ama, ne birinde, ne de öbürlerinde, bu sonucu, sadece altın ve gümüş artışına yükleyebiliriz.

:: M2'de şöyle devam eder:

Demek ki, burada, Hume tarafından ele alınan olayın, kendi öz düşüncesine göre, faiz oranının normal hareketi ile hiç bir ilgisi yoktur.

:.. M2'de şöyle devam eder:

Bay Dühring, sarsıcı "açıklama"sında, ilkin, bir yandan Hume'ün fetih yoluyla elde edilen para ile ticaret yoluyla elde edilen paranın etkileri arasında yaptığı ayrımın sözünü hiç etmeyerek, öte yandan Hume'e, fatih ulus ile komşu uluslar arasında yukarda sözü edilen dengenin kurulmasından *sonra*, yani, birincinin parasının bir kısmının, faiz oranını düşürecek biçimde, bu sonuncuların ülkesine akmasından sonra dedirtecek yerde, "yukarda" sözü edilen denge [yani çeşitli uluslar arasındaki parasal bilanço dengesi, Dühring'de "yukarda" sözkonusu olan sadece ve sadece bu dengedir, başkası değil] kurulmadan *önce* dedirterek değşirir. Ve eğer faiz oranı düşerse, bu, paranın arttığı için değil, ama para artışı, fiyatlarda ve özellikle ücrette genel bir yükselmeye neden olmadığı sürece, sanayii geliştirdiği içindir.

sahip oldukları yolundaki yanlışını, "onlar esas olarak saymaca (*fictive*) bir değere sahiptir" diyerek biçimsizleştirdiği parçada.*

Burada, o, sadece Petty'nin değil, ama İngiliz çağdaşlarından çoğunun da altındadır. Petty'nin uzun zamandan beri aşmış bulunduğu bir aşama olan "*tüccar*"ı üretimin başta gelen iticisi olarak ululamaya devam ettiği zaman da aynı "gecikme"nin kanıtını verir. Hume'ün, incelemelerinde, "bellibaşlı iktisadî ilişkiler" ile uğraştığı yolunda Bay Dühring tarafından verilen güvenceye gelince, Hume'ün iktisadî çalışmalarının dar ufkuna şaşıp kalmak için, Cantillon'un Adam Smith tarafından adı anılan yapıtına (Hume'ün incelemeleri gibi 1752'de, ama yazarın ölümünden yıllarca sonra yayımlanmış yapıt) bakmak yetecektir.** Hume, denildiği gibi, hatta ekonomi politik alanında bile, Bay Dühring'in kendisine verdiği berata karşın, saygıdeğer kalır; ama bu alanda, çağ açmak şöyle dursun, özgün bir araştırıcı bile değildir. Onun iktisat incelemelerinin, zamanındaki aydın çevreler üzerindeki etkisi, sadece açıklamanın üstünlüğünden değil, ama daha da çok o sıralarda serpilip gelişmekte olan sanayi ve ticaretin, başka bir deyişle, o zaman İngiltere'de hızla yükselen kapitalist toplumun ilerici ve iyimser bir yüceltilmesi olmasından ileri geliyordu: yani o toplum, bu incelemeleri "alkışlamak"tan başka bir şey yapamazdı. Yalın bir bilgi yetecek. Tam da Hume'ün yaşadığı çağda, toprak sahipleri ve genel olarak zenginlerin vergi yükünü azaltmak için o çok ünlü Robert Walpole tarafından yöntemli bir biçimde kullanılan dolaylı vergiler sistemine karşı, İngiliz halk yığınının ne büyük bir tutku ile savaşım

* David Hume, *op. cit.*, s. 314. —*Ed.*

** R. Cantillon'un, *Essai sur la natura du commerce en général*, 1752'de değil, 1755'te yayınladı. Adam Smith, *An inquiry in the nature...*'de bu yapıttan sözeder. —*Ed.*

verdiğini herkes bilir. Hume'ün, kafasından hiç çıkarmadığı ve dolaylı vergilerin en koyu düşmanı, toprak vergisinin en kararlı yandaşı olan yanıtçısı Vanderlint'e karşı, adını anmaksızın kalem tartışması yaptığı *Vergiler Üzerine Deneme*'sinde (*On Taxes*) şunlar okunabilir:

"İşçinin bu vergileri [tüketim vergileri] *emeğinin fiyatı artmaksızın* çaba ve tasarruf ruhunu artırarak ödeyebilecek durumda olmaması için, gerçekte bunların çok ağır ve çok usdışı biçimde dağıtılmış vergiler olmaları gerekir."*

İnsan, burada, Robert Walpole'un ta kendisini dinlediğini sanır, hele buna, *Kamu Kredisi Üzerine Deneme*'nin, devlet alacaklılarından vergi toplamanın güçlüğü konusunda şöyle dendiği parçası da eklenirse:

"Onların gelirlerindeki azalış, oktruva ya da gümrüklerin basit bir maddesi görünüşü altında *gizlenemez*."**

Bir İskoçyalıdan da başka türlüsü beklenemeyeceği gibi, Hume'ün burjuva kârı için duyduğu hayranlık hiç de platonik bir hayranlık değildir. Kökeni yoksul bir aileye dayandığı halde, 1.000 sterlinlik bir yıllık gelir sahibi oldu; ve bunu da, bir Petty sözkonusu olmadığına göre, Bay Dühring şu biçimde açıklar:

"İyi bir *özel tasarruf* sayesinde, çok dar olanaklar temeli üzerinde kimsenin keyfine göre yazmaya mecbur olmama durumuna erişti."

Bay Dühring, ayrıca:

"Hiç bir zaman partilerin, prenslerin ya da üniversitelerin etkisiyle en küçük bir ödün vermedi" dediği zaman, bilindiği kadarıyla, Hume'ün bir "Wagener"*** ile hiç bir zaman ortaklaşa bir yazı işi yapmadığını, ama hiç

* David Hume, *op. cit.*, s. 367. —*Ed.*

** *Ibid.*, s. 379. —*Ed.*

*** Bismarck, dostu Wagener'in aracılığı ile, Bay Dühring'ten toplumsal sorun üzerine bir andıç istemiş, ve Bay Dühring de, bu andıçı yazmakta özen göstermiştir. —*Ed.*

değilse *whig* oligarşisinin yorulmak bilmez bir yandaşı olduğunu, "*Kiliseyi* ve Devlet"i ululadığını, ve bu erdemine karşılık olarak, kendisine önce Paris elçiliğinde sekreterlik görevi, ve daha sonra da, ondan çok daha önemli ve çok daha kazançlı müsteşarlık görevi verildiğinin doğruluğunu da, kuşkusuz itiraf etmek gerekir.

"Siyasal bakımdan, Hume, tutucu ve sıkı sıkıya kralcı kanıdaydı ve her zaman da öyle kaldı. Bundan ötürü, kurulu kilise yandaşları tarafından, sapkınlıkla Gibbon kadar sert bir biçimde suçlandırılmadı" der, yaşlı Schlosser.*

"Bu bencil Hume, bu tarih değşirmecisi", İngiliz keşişlerini, çoluksuz çocuksuz, sadakayla bolluk içinde yaşamakla suçlar, "ama kendisinin de hiç bir zaman ne ailesi, ne karısı oldu; bu adam, devlete yapılmış herhangi bir hizmetle hiç bir zaman hak kazanmaksızın devlet gelirlerinden tıka-basa yiyen, ense kulak adamakıllı yerinde biriydi" der avam takımından o kaba Cobbet.** "Yaşamın *pratik* yönetiminde, başlıca yönlerde bir Kant'ı hayli önceler" der Bay Dühring.

Ama *Eleştirel Tarih*'te, Hume'e, bu kadar abartılmış bir yer neden verilir? Sadece bu "ciddî ve ince düşünür", 18. yüzyıl Dühring'i olma onuruna sahip bulunduğu için. Eğer bir Hume "bütün bir bilim dalının [iktisat] kurulmasının aydınlanmış felsefenin bir yapıtı olduğunu" tanıtlamaya yarıyorsa, onun müjdeci rolü, bütün bir bilim dalının zamanımız için tamamlanışını, sadece "aydınlanmış" durumda bulunan felsefeyi, gerçeğin mutlak olarak ışık saçan felsefesi haline dönüştürmüş olan, ve kendisinde, tıpkı Hume'deki gibi "—Alman toprağı üzerinde şim-

* F. C. Schlosser, *Weltgeschichte für das deutsche Volk*, c. 17, Frankfurt-am-Main 1855, s. 76. —*Ed.*

** William Cobbet, *A history of the protestant "Reformation" in England and Ireland...*, London 1824, s. 149, 116 ve 130. —*Ed.*

diye kadar görülmemiş [şey]...—, dar anlamda felsefe saygısının iktisat konusundaki bilimsel çabalarla birleşmiş bulunduğu" şaşılacak adamda bulacağının en iyi güvencesini verir.

İktisatçı olarak kuşkusuz saygıdeğer olan Hume'ü, önemi geçmişte, sadece Bay Dühring'in "çağı için kesin önem taşıyan" başarıları üzerinde de öylesine direngenlikle susan o kıskançlık tarafından bilinmezlikten gelinebilmiş birinci sınıf bir iktisat yıldızı durumuna getirilecek kadar şişirilmiş görmemizin nedeni, işte bu.*

* MN'de şöyle devam eder:

V. FİZYOKRASİ

"Quesnay hiç olmazsa iktisadi kavramlarla yazılmış bir şiir denebilecek bir şey vermiştir" (s. 131). Bay Dühring de, fizyokrasi üzerindeki bölümünde özel bir başarıyla irdelenebilecek kendi şiir, ya da daha doğrusu yapıntı (*fiction*) türüne sahip bulunmakla birlikte, aynı şey, Bay Dühring için söylenemez.

Önce, Quesnay'nin kişiliği vb., "fizyokrasi" adı vb. üzerine sekiz uylama (dönüp dolaşıp aynı şeyleri söyleme) sayfası. Bu sekiz sayfalık girişten sonra, Bay Dühring şöyle devam eder:

"Üretim ve bölüşüm ilişkilerinin bu iktisadi kopyasının Quesnay'de ne anlama geleceği, ancak eğer *daha önce* zenginliklerin üretimi üzerine ona özgü bulunan yönetici kavramlar adamakıllı irdelenirse gösterilebilir. Bu konudaki fikirler, hatta en iyi çözümlemelerde, örneğin A. Smith'in çözümlemesinde bile bellibaşlı çizgileri gereğince öğrenilemeyecek kadar kararsız bir belirsizlikle gösterilmiş oldukları için, bu irdeleme işi zorunludur. ... Öyleyse, bu temel görüşler için geleneksel kolay çözümlemelerle yetinmek, amaca kötü hizmet etmek olacaktır." (105).

Sonra tam beş sayfa, her türlü cafcaflı sözler, sürekli yinelemeler ve hesaplı bir düzensizlikle dolu beş sayfa gelir; Quesnay'nin *Tableau économique*'inin temelinde yatan görüşler üzerine şimdiye kadar görülmüş bulunanların hepsinden üstün olan bu "çözümleme"nin, şu çiçeği burnunda açıklamaları içerdiğini gözlerden saklamak için: Quesnay "bir tek üretken sınıf kabul eder, yani tarımsal çalışmayı yürütenlerin sınıfını", bunlar sadece "faaliyetleri boyunca tükettiklerinden daha çoğunu ürettikleri için üretkendirler", bu "artık, bu net ürün" (109), "toprağın kullanılmasında, doğanın insan emeğini kendi kişisel tüketiminden, bu emek için zorunlu tüketiminden daha çok ödüllendirmesi" sonucudur (107). Bu üretken sınıf yanında, "çiftlik kirasını alan ... toprak sahipleri" (105) sınıfı, ve son olarak da, "kısır sınıf", "çalışması sırasında ürünlerine ancak [tarımın] bu net ürün[ün]den tükettiği kadar değer geçiren", "bir sanayide çalışan kimselerin" (106, 107) sınıfı bulunur. Adam Smith üzerindeki bölümünde, Bay Dühring, fizyokrasinin "temel görüşleri"nden anladıklarının özetini şu terimlerle verir: "Fizyokratlar doğaya tarımsal alanda [!] yük-

*

Bilindiği gibi, *fizyokratik* okul, bize Quesnay'nin *Tableau Économique*'i ile, şimdiye kadar iktisat eleştirici ve tarihçilerinin boş yere kafa patlattıkları bir bilmece bırakmıştır. Bir ülkenin tüm zenginliğinin üretim ve dolaşımının fizyokratik anlayışını ortaya koyacak olan bu tablo, daha sonraki iktisatçılar için oldukça karanlık kaldı. Burada da, Bay Dühring, bizi, kesin olarak aydınlatacaktır. "Üretim ve bölüşüm ilişkilerinin bu iktisadî imgesinin *Quesnay'de ne anlama geleceği*" der, ancak "*daha önce* ona özgü bulunan yönetici fikirler *adamakıllı irdelenirse*" açıklanabilir.

Ve bu fikirler, şimdiye kadar ancak "kararsız bir belirsizlik" ile sunulmuş bulundukları, ve Adam Smith'te bile, bunların "ana çizgileri tanınamayacak bir durumda" olduğu için, bu irdeleme işi çok gerekli bir şeydir. O da bu nedenle, beş koca sayfa, içlerinde her türlü cafcaflı sözler, sürekli yinelemeler ve hesaplı bir düzensizliğin,

sek anlamda üretken güç olarak bakmışlardı, ayrıca *tarımcının tüketimi* üzerindeki artığı [!] gözönünde tutmuşlar [!] ve bu nedenle doğrusunu söylemek gerekirse tarımsal çalışmayı, tarımsal çalışma niteliğiyle hareket noktası olarak almamışlardı." (148, 149).

İnsanın "en harcıâlem okul kitaplarından" (109) bile daha çoğunu çıkarmamak için, kalın kafalının biri, bir lise öğrencisi olması gerekirdi.

"Özel olarak kurulmuş bir sistemin yüksekliğinden" yapılan "tarihsel eleştiri" (s. 9): n° I, Quesnay'nin "temel görüşleri"nin, "geleneksel kolay çözümlemeler"den son derece yüksek olacak bir çözümlemesini vaadediyor, ve böylece bizi n° II'ye: *Tableau Économique*'in *"Quesnay'de ne anlama geleceği"*nin açıklanmasına, hazırlıyordu. Prelüd n° I'in "en nazik yönlerinden biri" şudur ki, henüz adından başka bir şeyi bilinmeyen *Tableau Économique*, konu dışı olarak ve gizlice, geçerken şöyle bir koklanmış ve homurtularla selâmlanmıştır; bundan sonra kaçılır ve şunun ya da bunun üstüne, örneğin "işe başlama ve sonuç" üstüne "derin düşünceler"e dalınır (s. 109). Gerçekte, Bay Dühring, sonunda, kendini n° I geniş işe başlamasından n° II kısa soluklu sonucuna geçmekten alıkoyamadığı an, bu ayrım, son derecede açık bir şeydir. Bundan ötürü, *Tableau Économique* konusunda n° I altında gizlice ve n° II altında kesin bir biçimde kendini gösteren şeyin hepsini, ama hepsini, sözcüğü sözcüğüne vereceğiz.

N° I. *TABLEAU ÉCONOMIQUE* ÜZERİNDE HAZIRLIKLAR, ARA-OLAYLAR VE AKSESUARLAR

Bay Dühring'in, Quesnay'nin "yönetici fikirleri" üzerine, ancak ve ancak yetersizlikleri konusunda herkesi uyarmaktan vazgeçmediği "en harcıâlem okul kitaplarında" bulunabileceği kadar bir şey bildiği uğursuz gerçeğini saklamaya çalışacakları beş sayfa boyunca, okuruna ders verir. Henüz sadece adı bilinen *Tableau*'nun, geçerken şöyle bir koklanmış olduğunu, ondan sonra, örneğin "işe başlama ile sonuç arasındaki ayrım" gibi türlü-çeşitli "derin düşünceler" içine dalındığını görmek, bu girişin "en çetin yönlerinden" biridir. Her ne kadar "bu ayrım Quesnay'nin düşüncelerinde kesin bir biçim altında bulunamaz"sa da, buna karşılık, Bay Dühring, uzun bir giriş biçimi altındaki "işe başlama"sından, tuhaf bir biçimdeki kısa soluklu "sonuç"una, yani *Tableau*'nun açıklamasına geçtiği anda, bunun şimşek çaktıran bir örneğini verecektir. Öyleyse, Quesnay'nin *Tableau*'su üzerine Bay Dühring'in söylemeyi uygun bulduğu şeyin hepsini, ama *sözcüğü sözcüğüne hepsini* verelim:

"İşe başlama"sında, Bay Dühring şöyle der:

"Gelirin [Bay Dühring az önce net üründen sözediyordu] *para halinde bir değer* olarak alınıp işlenmesi gereği, ona [Quesnay'ye] apaçık bir şey görünüyordu. ... O düşüncelerini hemen, bütün tarımsal ürünlerin ilk elin dışına çıkışları sırasındaki satış sonuçları olarak varsaydığı *para biçimindeki değerlere bağlar* [!]. Birkaç milyar [yani para biçimindeki değerler] ile, tablosunun sütunlarında işte bu biçimde [!] işlem yapar."

Böylece, Quesnay'nin *Tableau*'da, "net ürün" ya da "net gelir" değerleri dahil, "tarımsal ürünler"in "para biçimindeki değerleri" ile işlem yaptığını üç kez öğrenmiş bulunuyoruz. Daha ilerde şöyle okunabilir: "Eğer Quesnay bir gerçekten doğal görme biçimi yolunu tutmuş, ve sadece değerli madenler ile para niceliğini değil, ama *para biçimindeki değerleri* de gözönünde tutmaktan kurtul-

muş olaydı. ... Ama böylece, o salt *değer tutarları* ile hesap yapar ve net ürünü, *a priori, para biçiminde bir değer* olarak tasarlar [!]."

Öyleyse, dördüncü ve beşinci kez olarak: *Tableau*'da, sadece para biçiminde değerler vardır!

O [Quesnay], bunu [net ürün], harcamaları çıkartarak ve esas olarak [işte geleneksel olmayan, ama bir o kadar kolay olan bir tahlil] o toprak sahibine rant olarak düşen değeri *düşünerek* [!] elde etmiştir."

Hâlâ bir adım bile ilerlemiş değiliz; ama şimdi ilerleyeceğiz:

"Öte yandan, net ürün, *şimdi de* [bu "şimdi de" bir inci!] doğal nesne olarak dolaşıma girer ve böylece ... kısır olarak adlandırılan sınıfın gereksinmelerini karşılamaya yarar. Burada, düşüncenin gidişini belirleyen şeyin bir durumda para biçimindeki değer, öbür durumda ise şeyin kendisi olmasından doğan karışıklık *hemen* [!] görülebilir."

Bu metaların dolaşıma aynı zamanda hem "doğal nesne", hem de "para biçiminde değer" olarak girmeleri "karışıklığı"na, görünüşe bakılırsa, genel olarak her meta dolaşımı katlanır. Ama "para biçimindeki değerler" etrafında durmadan boşuna dönüyoruz, çünkü, "Quesnay, iktisadî değerin ikili bir değerlendirmesinden kaçınmak ister".

Bay Dühring bizi bağışlasın: aşağıda, Quesnay'nin tablosunun "çözümleme"sinde,* "doğal nesneler" olarak çeşitli türdeki ürünler, yukarda, *Tableau*'nun kendisinde, bunların para biçimindeki değerleri yer alır. Daha sonra, Quesnay, yardımcısı rahip Baudeau** eliyle, hatta doğal

* Quesnay'nin *"l'Analyse du tableau économique"*i ilk kez olarak 1766'da fizyokratların dergisi olan *Journal de l'agriculture, commerce, arts et finances*'da yayımlandı. Tablonun metni, Eugène Daire'in *Physiocrates*...'ında yeniden yayımlandı, 1. Bölüm, Paris 1846, s. 57-66. —*Ed.*

** Abbé Baudeau'nun *"Explication du tableau économique"*i 1767'de *Ephémérides du Citoyen ou Chronique de l'esprit national* dergisinde ya-

nesneleri tabloda doğrudan doğruya onların para biçimindeki değerlerinin *yanına* yazdırmıştır.*

Bu kadar "işe başlama"dan sonra, ensonu "sonuç". Dinleyin, yiğit kişiler:

"Bununla birlikte [Quesnay tarafından toprak sahiplerine yüklenilen role göre] tutarsızlık, *rant olarak temellük edilen net ürünün, iktisadî dolaşımda ne olduğu* sorulur sorulmaz, *hemen* ortaya çıkar. Fizyokratik fikirleri ve *Tableau Économique*'i, sadece bir karışıklık ve mistisizme kadar götürülmüş bir keyfî tutum (*arbitraire*) açıklar."

Siz işin sonuna bakın. Demek ki, Bay Dühring, "rant olarak temellük edilen net ürünün (*Tableau*'nun gösterdiği) iktisadî dolaşımda ne olduğu"nu bilmiyor.

Tableau, ona göre, "dört köşeli daire"dir. Fizyokrasinin alfabesini anlamadığını itiraf eder. Tencere etrafında döndükten, havanda su dövdükten, sola sağa sıçradıktan sonra, sersemletici zevzekliklere, öykülere, oyalamalara, yinelemelere, ve üçkâğıtçılıklara atıldıktan sonra, bizi "Quesnay'nin *Tableau*'sunun anlamı" üzerindeki korkunç açıklamaya hazırlamaktan başka hiç bir amacı olmayan bütün bir oyundan sonra, — tüm bunların sonucu olarak, Bay Dühring utanılacak şekilde *bu konuda hiç bir şey bilmediğini* itiraf eder.

yımlandı. Bkz: Daire, *Physiocrates*, 2. Bölüm, Paris 1846, s. 864-867. —*Ed.*

* MN'de şöyle devam eder:

Ama, kendi payına, Bay Dühring, deyim yerindeyse, burada, sadece geçerken şöyle bir koklanmış bulunan *Tableau Économique*'e yeniden sırt çevirir, ve birçok kez, Quesnay'ye göre "üretkenliğin doğadan geldiğini" yineler, çünkü *repetitio mater studiorum*, buna "fizyokrasi"-teriminin yeni bir irdelemesini bağlar, "Quesnay'nin kırda yetiştiğini ve kırsal yaşam için özel bir sevgi beslediğini" anımsatır, Quesnay'nin "yönetici kavramlar"ı üzerine, *Tableau*'nun yorumlanmasını hazırlayacak "ince düşünceler"inden bir sözü yeniden ele alır ve "işe başlama ile sonuç arasındaki ayrımı düşünerek" onları tamamlar.

N° II. *TABLEAU ÉCONOMIQUE* ÜZERİNE KESİN DÜŞÜNCELER

Bu acı gizden, Horace'ın dediği gibi, fizyokratlar ülkesinde atının terkisinde gezdirdiği bu kara kaygıdan bir kez kurtulduktan sonra, "ciddî ve ince düşünür"ümüz zurnasını neşe ile yeni baştan ağzına alır: "Quesnay'nin, aslında oldukça yalın olan [!] *Tableau*'sunda her yöne [topu topu altı yön!] çizdiği, ve net ürünün dolaşımını göstermeleri gereken çizgiler", "sütunların bu garip bağdaşımına" matematik bir mucizenin karışıp karışmadığını sormaya götürür ve Quesnay'nin dört köşeli daire ile uğraştığını hatırlatır vb.. Bu çizgiler, bütün yalınlıklarına karşın, Bay Dühring için kendi öz itirafına göre anlaşılmaz şeyler olarak kaldıklarından, onları, bilinen davranışına göre, saygınlıktan düşürme zorundadır; bundan sonra cansıkıcı *Tableau*'ya ölüm vuruşunu korkusuzca indirebilir: "Net ürünü *bu en çetin yönü* altında gözönünde tutarak" vb., *Tableau Économique*'den, orada yer alan net ürün tarafından oynanan rolden hiç bir şey anlamadığının zoraki itirafı, — işte Bay Dühring'in "net ürünün en çetin yönü" dediği şey bu! Ne kara mizah.*

Ama, Quesnay'nin *Tableau*'su konusunda okurlarımızın, iktisadî bilgilerini "ilk el"den Bay Dühring'den alan kimselerin zorunlu olarak içine düştükleri o korkunç kararsızlık içinde kalmamaları için, kısaca, birkaç bilgi verelim.**

Bilinir ki, fizyokratlarda, toplum, üç sınıfa bölünür: 1° Üretken, yani tarımdaki faaliyeti gerçek olan sınıf, çiftlik kiracıları ve tarım işçileri; bunlara, bir emek fazlalığı: rant bıraktığı için, üretken adı verilir; 2° Bu fazlalığı temellük eden ve hizmetkârları ile birlikte toprak sahiplerini kapsayan sınıf; genel olarak devlet tarafından öde-

* MN'de bundan sonra şu başlık gelir:
TABLEAU ÉCONOMIQUE'İN QUESNAY'DE NE ANLAMA GELDİĞİ ÜZERİNE KISA AÇIKLAMA

** Bunu izleyen paragraf MN'de baştanbaşa eksiktir.

nen memurlar ile birlikte prens, ve nihayet, öşürü temellük eden kurul niteliğiyle Kilise. Kısaltmak için, bundan sonra, birinci sınıfı, sadece "çiftlik kiracıları", ikinci sınıfı da "toprak sahipleri" olarak adlandıracağız; 3° Sanayici ya da kısır sınıf, — fizyokratların kanısına göre, üretken sınıf tarafından sağlanan ilkel maddelere, tastamam bu maddelerden geçim araçları biçimi altında tükettiği kadar değer eklediği için kısır. Böylece, Quesnay'nin *Tableau*'su, bir ülkenin (gerçekte Fransa'nın) tüm yıllık ürününün bu üç sınıf arasındaki dolaşım ve yıllık yeniden-üretime hizmet etme biçimini gösterecektir.

Tableau'nun, Normandie, Picardie, Ile-de-France ve başka birkaç Fransız ilinin örnek hizmeti gördüğü ilk varsayımı, toprağın kiralanması sisteminin, ve onunla birlikte Quesnay çağındaki anlamıyla büyük tarımın genel olarak yaygınlaşmış olmasıdır. Bunun sonucu, çiftlik kiracısı, tarımın gerçek yöneticisi olarak görünür. *Tableau*'da tüm üretken (tarım yapan) sınıfı temsil eder ve toprak sahibine para olarak bir rant öder. Çiftlik kiracılarının tümü, adı geçen illerin en iyi işlenen çiftliklerinin bir kez daha belirleyici oldukları bir tahmin uyarınca, kendine beşte-biri, yani 2 milyarı her yıl yenilenecek işletme fonu olan 10 milyar liralık bir avans ayrıldığını görür.

Öbür varsayımlar: 1° Yalınlık nedeniyle, fiyatlar değişmez ve yeniden-üretim, yalın (basit) yeniden-üretim olacak; 2° Herhangi bir sınıf içinde oluşan dolaşım dıştalanacak ve sadece sınıftan sınıfa olan dolaşım gözönünde tutulacak; 3° İşletme yılı içinde sınıftan sınıfa olan bütün alım ve satımlar tek bir toplam olarak toplanacak. Son olarak, Quesnay çağında, aşağı yukarı bütün Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da, köylü ailesine özgü ev sanayiinin, beslenme gereksinmeleri dışında kalan gereksinmelerinin de en önemli bölümünü fazlasıyla sağladığı

ve bu nedenle, burada, tarımın normal tamamlayıcısı olarak varsayıldığı anımsanacaktır.

Tableau'nun hareket noktası, tüm rekolte, bu nedenle, en yukarda yer alan toprağın yıllık meyvelerinin brüt ürünü, ya da ülkenin, yani bu durumda Fransa'nın, "toplam yeniden-üretimi"dir. Bu brüt ürünün değer büyüklüğü, toprak ürünlerinin, tecimen uluslardaki ortalama fiyatlarına göre tahmin edilmiştir. Bu büyüklük, o çağın olanaklı olan istatistik değerlendirmelerine göre, Fransa'da, brüt tarım ürününün para olarak değerini aşağı yukarı ifade eden bir tutar olan beş milyar liraya yükselir. Quesnay'nin *Tableau*'sunda beş *tournois* lirasıyla değil de, "birkaç milyar ile", bilindiği gibi beş milyar ile "işlem" yapmasının nedeni, aslında işte budur.

Beş milyarlık bir değerdeki toplam brüt ürün, demek ki, üretken sınıfın, yani en başta, onu on milyarlık bir avansa [yatırma —ç.] karşılık düşen iki milyarlık bir işletme fonu harcayarak üreten çiftlik kiracılarının elinde bulunur. İşletme fonunun yenilenmesi, o halde tarımda doğrudan doğruya çalışan kimselerin bakımı için de zorunlu tarımsal ürünler, aşlık, hammaddeler vb., toplam rekolteden aynî olarak alınır ve yeni tarımsal üretim için harcanır. Bir kez saptanmış ölçek içinde, söylemiş bulunduğumuz gibi, değişmez fiyatlar ve yalın bir yeniden-üretim varsayıldığından, brüt ürün üzerinden alınan bu parçanın para olarak değeri iki milyar liraya eşittir. Öyleyse bu parça, genel dolaşıma girmez. Çünkü, daha önce belirtildiği gibi, dolaşım, çeşitli sınıflar arasında değil de, her sınıfın kendi sınırları *içinde* oluştuğu ölçüde, *Tableau*'dan dıştalanmıştır.

İşletme fonunun brüt ürün yardımı ile yenilenmesinden sonra, geriye iki milyarı yiyecek maddeleri ve bir milyarı da hammaddeler biçiminde üç milyarlık bir artı kalır. Ama çiftlik kiracılarının toprak sahiplerine ödeme

zorunda oldukları rant, bunun ancak üçte-ikisine, yani iki milyara kadar yükselebilir. Bu iki milyarın neden tek başına "net ürün" ya da "net gelir" başlığı altında yer aldığını birazdan göreceğiz.

Tarımın, üç milyarı genel dolaşıma giren beş milyarlık bir değer tutarındaki "toplam yeniden-üretim"inden başka, ulusun tüm "küçük tasarruf"unu oluşturan iki milyar tutarında bir likit para da, çiftlik kiracılarının elinde bulunur. Bu işin nedeni de şu:

Tableau'nun hareket noktası toplam rekolte olduğu için, bu hareket noktası, aynı zamanda, bir iktisadî yılın, örneğin kendisinden sonra yeni bir iktisadî yılın başladığı 1758 yılının varış noktasını da oluşturur. Bu yeni 1759 yılı boyunca, brüt ürünün dolaşıma ayrılmış parçası, bir dizi tek tek ödemeler, alımlar ve satımlar aracıyla, öbür iki sınıf arasında bölüşülür. Bu birbiri ardına gelen, dağınık, ve bütün bir yıl üzerine yayılan hareket —*Tableau* için herhalde olması gerektiği gibi—, gene de herbiri tek seferinde yılın tamamını kaplayan birkaç belirtili eylem halinde yoğunlaşırlar. Böylelikle, 1758 yılı sonunda, çiftlik kiracıları sınıfının, 1757 yılı için toprak sahiplerine rant biçimi altında ödemiş olduğu para, gene ona geri döner (*Tableau,* bunun nasıl olduğunu gösterecektir), ve böylece, 1759'da, bu iki milyar, yeniden dolaşıma sokulabilir. Ne var ki, bu tutar, Quesnay'nin de belirttiği gibi, aslında ödemelerin sürekli olarak küçük parçalar biçiminde yinelendiği ülkenin (Fransa), gerçekte toplam dolaşımı bakımından gerekli olandan çok daha büyük olduğu için, çiftlik kiracılarının elinde bulunan iki milyar lira, ulus içinde dolaşan paranın toplam tutarını temsil eder.

Rantı cebine indiren toprak sahipleri sınıfı, önce büyük bir olasılıkla bugün de olduğu gibi, ödemelerde parayı alan taraf rolünde görünür. Quesnay'nin varsayımına

göre, asıl toprak sahiplerinin eline iki milyarlık rantın sadece $^4/_7$'si geçer, $^2/_7$'si hükümete ve $^1/_7$'si de kilise öşürcülerine (*décimateurs*) gider. Quesnay'nin zamanında, kilise, Fransa'nın en büyük toprak sahibi idi ve ayrıca geri kalan tüm toprak mülkiyetinin öşürünü de o alıyordu.

"Kısır" sınıf tarafından bir yıl boyunca harcanan işletme sermayesi (yıllık avanslar) hammaddeler biçiminde bir milyarlık bir değerden oluşur; sadece hammaddeler biçiminde, çünkü aletler, makineler vb., bu sınıfın kendi ürünleri arasında sayılır. Bu sınıfın sanayileri pratiğinde, bu ürünlerin oynadığı birçok role gelince, bu roller, *Tableau*'yu, sadece sınıfın sınırları içinde oluşan meta ve para dolaşımından daha çok ilgilendirmez. Kısır sınıfın, hammaddeleri, sayesinde mamul metalar haline dönüştürdüğü emek ücreti, kısmen doğrudan doğruya üretken sınıftan, kısmen dolaylı olarak toprak sahipleri aracılığıyla aldığı varoluş araçları değerine eşittir. Bu sınıf, kendi içinde, kapitalistler ve ücretliler olarak bölünmesine karşın, Quesnay'nin temel anlayışına göre, tüm sınıf durumunda, üretken sınıf ile toprak sahiplerinin ücretli görevlisidir. Sınaî üretimin tümü, ve sonuç olarak rekolteyi izleyen yıl üzerine dağılan dolaşımının da tümü, aynı biçimde, tek bir toplam olarak bireşimleştirilirler. Bu nedenle, *Tableau*'da gösterilen hareketin başlangıcında, kısır sınıfın yıllık meta üretiminin tamamen kendi elinde bulunduğu, demek ki tüm işletme fonu ya da bir milyar değerindeki hammaddelerin, yarısının bu dönüşüm sırasında tüketilen varoluş araçlarının değerini temsil ettiği iki milyar değerindeki meta biçimine dönüşmüş olduğu varsayılır. Burada, bir karşıkomada bulunulabilir: ama kısır sınıf, kendi ev gereksinmeleri için sanayi ürünleri de tüketir: eğer ürünlerinin hepsi, dolaşım yoluyla öbür sınıflara geçerse, bunlar nerede yer alır? Bu konuda, bize şu yanıt verilir: kısır sınıf, sadece kendi meta-

larının bir bölümünü tüketmekle kalmaz, ama ayrıca, bunun olanaklı olduğu kadar çoğunu elinde tutmaya da çalışır. Öyleyse, dolaşıma giren metalarını kendi gerçek değerlerinin üzerinde bir değerle satar, ve biz, bu metaları, üretiminin toplam değeri olarak değerlendirdiğimize göre, böyle de yapması gerekir. Ama gene de *Tableau*'nun saptamalarında, bu, hiç bir şeyi değiştirmez; çünkü öbür iki sınıf, yapılmış metaları ancak toplam üretimleri değerine alırlar.

Öyleyse şimdi üç ayrı sınıfın *Tableau*'nun gösterdiği hareketin başlangıcındaki iktisadî konumunu biliyoruz.

Üretken sınıf, işletme sermayesinin aynî olarak yenilenmesinden sonra, üç milyarlık brüt tarımsal ürün ile birlikte iki milyar parayı da elinde tutar. Toprak sahipleri sınıfı, önce sadece üretken sınıftan iki milyarlık bir rant hakkı ile kendini gösterir. Kısır sınıf, iki milyarlık yapılmış metaya sahiptir. Bu üç sınıftan sadece ikisini ilgilendiren bir dolaşıma fizyokratlar arasında eksik (*imparfaite*) dolaşım, üçünü de ilgilendiren bir dolaşıma ise tam (*parfaite*) dolaşım adı verilir.

Şimdi *Tableau Économique*'in kendisine geçelim.

Birinci dolaşım (eksik dolaşım): Çiftlik kiracıları, toprak sahiplerine, kendilerine düşen rantı, yani iki milyar parayı, karşılıksız olarak öderler. Bu milyarlardan biri ile, toprak sahipleri çiftlik kiracılarından varoluş araçları satın alırlar; böylece rantı ödemek için harcanmış paranın bir yarısı gene çiftlik kiracılarına geri döner.

Quesnay, *Analyse du Tableau Économique*'inde, toprak rantının yedide-ikisini alan devlet ile, yedide-birini alan Kiliseden uzun boylu sözetmez, çünkü onların toplumsal rolleri herkes tarafından bilinir. Asıl toprak sahipleri ile ilgili olarak, onların, içinde hizmetlerindeki bütün insanların harcamalarının da yer aldığı harcamalarının, "mülklerinin korunması ve iyileştirilmesi ve ekimi-

nin artırılması için" kullanılan o çok küçük parça dışında, hiç değilse çok büyük bir bölümü bakımından, kısır harcamalar olduklarını söyler. Ama "doğal hukuk"a göre, onların öz görevleri, "ana-baba kalıtlarının yönetme çalışmaları ve onarım masrafları"nı* üzerlerine almak, ya da, sonradan açıklandığı gibi, toprak avanslarını, yani toprağı hazırlamak, ve çiftlikleri, çiftlik kiracısının sermayesinin hepsini salt gerçek ekim işine ayırmasını sağlayan her türlü katkılarla donatmak için yaptıkları harcamaları yapmaktır.

İkinci dolaşım (tam dolaşım): Henüz ellerinde bulunan ikinci milyar ile, toprak sahipleri kısır sınıftan yapılmış maddeler, ve kısır sınıf da, bu biçimde eline geçen para ile çiftlik kiracılarından aynı tutarda varoluş araçları satın alırlar.

Üçüncü dolaşım (eksik dolaşım): Bir milyar para ile, çiftlik kiracıları kısır sınıftan aynı tutarda yapılmış maddeler satın alırlar; bu metaların büyük bir bölümü tarımsal aletler ve ekim için gerekli öbür üretim araçlarından oluşur. Kısır sınıf, kendi öz işletme sermayesinin yenilenmesi için bir milyar ile hammaddeler satın alarak aynı parayı çiftlik kiracılarına geri verir. Böylelikle, çiftlik kiracılarının rantın ödenmesi için harcadıkları iki milyar para kendilerine geri dönmüş ve hareket de tamamlanmış olur. Ve böylece, büyük bilmece, iktisadî dolaşımda "rant biçimi altında temellük edilen net ürünün ne olduğunu" bilme sorunu da, çözülmüş bulunur.

Yukarda, sürecin başında, üretken sınıfın elinde üç milyarlık bir artıya sahiptik. Bunun sadece iki milyarı net ürün olarak rant biçimi altında toprak sahiplerine ödenmişti. Artının (fazlalığın) üçüncü milyarı, on milyar için, yüzde-on üzerinden, çiftlik kiracılarının toplam fon

* Eugène Daire, *Physiocrates*, 1. Bölüm, s. 68. —*Ed.*

yatırımının faizini oluşturur. Onlar bu faizi —dikkat edilsin— dolaşımdan almazlar; elleri arasında aynî olarak bulunur, ve onu, dolaşım aracıyla eşit değerde mamul meta biçimine dönüştürerek gerçekleştirmekten başka bir şey yapmazlar.

Bu faiz olmadıkça, tarımın baş yürütücüsü olan çiftlik kiracısı, tarıma sermaye yatırmaz. Daha bu görüş açısından, tarımsal gelir *artısının* (*fazlasının*) faizi temsil eden bölümünün çiftlik kiracısı tarafından temellükü, fizyokratlara göre, yeniden-üretimin çiftlik kiracıları sınıfı kadar zorunlu bir koşuludur, ve sonuç olarak bu öğe "net ürün" ya da ulusal "net gelir" kategorisi içinde sayılamaz; çünkü bu son kategori, ulusal yeniden-üretimin dolaysız gereksinmeleri gözönünde tutulmaksızın tüketilebilmesi ile ayırdedilir. Ama, Quesnay'ye göre, bu bir milyarlık fon, büyük bölümü bakımından yıl içinde zorunlu duruma gelen onarımlar ve fon yatırımının kısmî yenilenmesi için kullanılır; ayrıca kazalara karşı yedek fon hizmeti görür; son olarak, olanaklı olduğu yerde, yatırım fonu ve işletme sermayesinin artırılmasına ve toprağın iyileştirilmesi ile ekimin genişletilmesine yarar.

Bütün süreç, kuşkusuz, "oldukça yalın"dır. Dolaşıma, çiftlik kiracıları tarafından, rantın ödenmesi için iki milyarlık para ile üçte-ikisi varoluş araçları ve üçte-biri hammadde olmak üzere üç milyarlık ürün; kısır sınıf tarafından da iki milyarlık yapılmış madde sokulmuştur. İki milyarlık bir tutardaki varoluş araçları üzerinden, bunun bir yarısı toprak sahipleri ve hizmetkârları, öteki yarısı da çalışması karşılığı olarak kısır sınıf tarafından tüketilmiştir. Bir milyarlık hammadde, bu aynı sınıfın işletme sermayesini yeniler. İki milyar tutan dolaşımdaki yapılmış maddelerden, bir yarısı toprak sahiplerine, öbür yarısı da çiftlik kiracılarına düşer; bu öbür yarı, çiftlik kiracıları için, fon yatırımlarının ilk elde tarımsal ye-

niden-üretimden elde edilen faizinin değişime uğramış bir biçiminden başka bir şey değildir. Çiftlik kiracısının, rantı ödeyerek dolaşıma soktuğu paraya gelince, bu para, ürünlerinin satışı yoluyla ona geri gelir ve böylece aynı çevrim (*cycle*) bir sonraki yıl içinde bir daha yinelenir.*

Şimdi Bay Dühring'in, "geleneksel yalın çözümleme"den öylesine yüksek "gerçekten eleştirel" betimlemesine hayran olunsun. Quesnay'nin *Tableau*'da sadece para biçimindeki değerlerle işlem yaptığını görmenin ne kadar sıkıcı bir şey olduğunu gizemli bir havayla beş kez arka arkaya yineledikten sonra, ki bunun doğru olmadığı da görüldü, en sonunda, "rant biçimi altında temellük edilen net ürünün iktisadî dolaşımda ne olduğu"nu sorar sormaz, *Tableau Économique*'i sadece "mistisizme kadar götürülmüş bir karışıklık ve bir keyfî tutum ile" açıklama sonucuna varır. *Tableau*'nun, yıllık yeniden-üretim sürecinin, dolaşım aracılığıyla oluştuğu biçimde, zamanı için yalın olduğu kadar dâhice de olan açıklamasının, iktisadî dolaşımda bu net ürünün ne olduğunu çok doğru bir biçimde dile getirdiğini görmüş bulunuyoruz, ve böylece, "mistisizm", "karışıklık ve keyfî tutum", bir kez daha, "hepsi arasında en çetin yön" ve fizyokratik irdelemelerinin tek "net ürün"ü olarak, sadece Bay Dühring'in zimmetinde kalır.

Bay Dühring, fizyokratların teorisi ile ne kadar içli-dışlı ise, onların tarihsel etkileri ile de o kadar içli-dışlı. Bize, "Turgot ile fizyokrasi, Fransa'da, pratik ve teorik taçlanmasını bulmuştu" diye ders verir. Ama Mirabeau, iktisadî görüşlerinde, esas olarak fizyokratmış, iktisat alanında 1789 Kurucu Meclisinde en büyük yetke imiş, bu meclis fizyokratik tezlerden büyük bir bölümünü teoriden pratiğe geçirmişmiş, ve hele, toprak mülkiyeti ta-

* Bundan sonraki paragraf MN'de tamamen eksiktir, buna karşılık, onun yerine şu başlık bulunur: GÜÇLÜ DÜHRİNG'E DÖNÜŞ.

rafından "karşılıksız olarak" temellük edilen net ürün üzerine ağır bir vergi koymuşmuş, bütün bunlar "bir" Dühring için hiç olmamış şeyler.

1691-1752 dönemi üzerindeki uzun bir çizginin Hume'ün bütün öncellerini silmesi gibi, bir başka çizgi de, Hume'den Adam Smith'e kadar uzanan dönem içinde, Sir James Steuart'ı çizer. Onun, tarihsel önemi bir yana, ekonomi politik alanını sürekli olarak zenginleştirmiş bulunan tüm büyük yapıtından,* Bay Dühring'in "girişim"inde tek hece bile yok. Buna karşılık, onun Adam Smith çağının "bir *profesör*"ü olduğunu söyleyerek, Steuart'a özel sözlüğünde yer alan en ağır sövgüyü savurur. Ne yazık ki, bu lekeleme katıksız bir uydurmadır. Gerçekte Steuart, sözde Steuart'ların fesat hareketine katılmış olması yüzünden Büyük Britanya'dan kovulmuş. Kıta üzerindeki uzun eğleşme ve yolculuklarından çeşitli ülkelerin iktisadî durumu ile içli-dışlı olmak için yararlanan büyük bir İskoçyalı toprak sahibi idi.**

* James Steuart, *An inquiry into the principles of political economy*, London 1767. — *Ed.*

** MN'de şöyle devam eder:

VI. ADAM SMITH

Bay Dühring'in bayağıyı ciddiye alma yeteneği, sadece önemli şeylerden bayağıca sözetme yeteneği tarafından geride bırakılır. Bunun sonucu, Adam Smith üzerindeki bölümünde, aşağıdaki tümceden başka, sözü edilme çabasına değer hiç bir şey bulunmaz:

"Salt iktisadî nedenlerden başka, *fiyatların belirlenmesinin* toplumsal nedenleri de olduğu, ya da bir başka deyişle, *karşılıksız temellük*'ün iktisadî olayların zorunlu bir öğesi olması sonucunu veren toplumsal bir haraç bulunduğu fikri, ancak iktisadî öğretinin en yeni eleştirel formüllerinde, yani *benim sistemimin değer öğretisinde* tamamen açık bir hale geldi." (152)

Bundan, "tam bir açıklık ile", Bay Dühring'in Adam Smith ve hatta ardıllarını fizyokrasiden daha çok anlamadığı, ve o halde Malthus, Ricardo vb. konusundaki ağız kalabalıkları üzerinde uzun boylu durmanın zaman yitirmekten başka bir şey olmayacağı sonucu çıkar.

VII. BÜYÜK ÜRKÜNTÜ İÇİNDE SON

MI'de şöyle devam eder:

(Yani aslan, bu sistem temeli üzerinde, toprak rantının, fiyatın so-

Sözün kısası, *Eleştirel Tarih*'e göre, bütün geçmiş iktisatçılar, sadece ya Bay Dühring'in daha derin ve daha "kesin" temellerine "başlangıç bilgileri" verme, ya da ona, kusurları ile, bir açmalık (*repoussoir*) sağlama değerine sahiptirler. Bununla birlikte, iktisatta bile, sadece "daha derin temeller"in "ilk bilgiler"ini değil, ama bu temellerin, doğa felsefesinde buyurulduğu gibi, kendilerinden başlayarak "geliştirilmiş" olmayıp, gerçekten "bileştirilmiş" bulunduğu ilkeleri oluşturan birkaç kahraman var; örneğin, bir Ferrier ve başkalarının "biraz ince" merkantilist öğretilerini "daha güçlü" bir lafazanlıkla şişiren o "görülmemiş derecede ünlü" *List*; sonra, "Ricardo'nun sistemi bir düzensizlik sistemidir. ... Sınıflar arasında düşmanlık yaratma sonucuna varır. ... Yapıtı, toprakların paylaşılması, savaş ve yağma aracıyla iktidarı özleyen demagogun elkitabıdır" tümcelerinde bilgisinin içten özünü ortaya koyan *Carey*.*

Son olarak, iyi saatte olsunlar, London City'nin karışık kafası *MacLeod*.**

nucu değil, nedeni olduğu yolundaki bayatlamış fikri yeni baştan temellük ediyor.) Bu tümceden apaçık bir biçimde çıkan sonuç şudur ki, değerin ve artı-değerin içyüzü, Bay Dühring için Quesnay'nin *Tableau Économique*'inden daha az anlaşılmaz kalmamıştır.

:: M1'de şöyle devam eder:

... ve, eğer iyi ya da kötü özgün kaynakları, onları karikatürize ederek, —hatta gerçekte, Gœthe anlamında öyle olsa bile—, "kendi başına bir budala" görüşü kazanmak için nasıl yeniden ürettiğini göstermek gibi çok ikincil bir erek yoksa, Bay Dühring'in Malthus, Ortes, Ricardo, Sismondi vb. konusunda getirdiği şeyle uğraşmanın. ...

* Henry Charles Carey, *The past, the present, and the future*, Philadelphie 1848, s. 74-75. —*Ed.*

** M1'de şöyle devam eder:

Kendini bugünün ve geleceğin devir yapan iktisatçısı diye adlandırdıktan sonra, Bay Dühring'in, geçmişte devir yapan iktisatçıların da adını anmasından daha doğru ve daha normal ne var!

MN'de de şöyle:

Bundan ötürü, Bay Dühring'in *Ekonomi Politiğin Eleştirel Tarihi*'nin kendilerine yöneldiği (hitap ettiği) olgunluktan yoksun üniversite öğrencileri, gizlice, Bay Dühring tarafından kınanan "yavanlık ve düşünce eksikliği"ne karşın, "Budapeşteli bir profesörün, Bay Kautz'un 1860'taki tatsız

Sonuç olarak, bugün ve yakın gelecekte, ekonomi politik tarihini irdelemek isteyen kimseler, Bay Dühring'e özgü "büyük üsluplu tarih yazma biçimi"ne güvenmektense, "sulandırılmış şeyler", "en harcıâlem okul kitapları"nın "yuvarlak" ve "sulu yavan yemekleri" ile içli-dışlı olmakla daha güvenilir güvencelerle kuşatılmakta devam edeceklerdir.

*

Peki, en sonunda, Bay Dühring tarafından "kendi malı olarak yaratılmış" ekonomi politik sistemi üzerindeki çözümlememizden ne çıkar? Sadece bütün bu büyük sözler ve daha da büyük vaatlerle, tıpkı Felsefede olduğu gibi aldatılmış bulunduğumuz gerçeği. Değer teorisi, "iktisadî sistemlerin sağlamlığının bu denek taşı", Bay Dühring'in, değerden, birbirinden adamakıllı farklı ve birbiriyle açık çelişki durumunda beş ayrı şey anladığı; öyleyse, en hafif deyimiyle, ne istediğini kendisinin de bilmediği sonucuna vardı. O kadar şatafatla ilân edilen "tüm iktisadın doğal yasaları"nın, herkes tarafından bilinen ve hatta her zaman o kadar doğru anlaşılmamış en kötü cinsten yavanlıklar oldukları görüldü. İktisadî olaylar üzerine "özel olarak yaratılmış sistem"in bize vermeye ye-

yapıtı" (s. 14.) ile, ve bir o kadar da profesör Roscher'in *İngiliz Ekonomi Politiği Tarihine Katkı*'sı ve öbür yazıları ile, ve Bay Dühring'in sözü geçen "Bay Kautz'un Bay Roscher'in sofrasından dökülen kırıntıları, onlardan yavan bir yemek yapmak üzere sulandırarak, sofra sahibinin baş yemeğinin niteliği üzerine hayale kapıldığını göstermiş bulunduğu" yolundaki uyarısından ürküntüye kapılmaksızın, biraz aşinalık etmekle kötü bir şey yapmış olmazlar.:

: MI'de şöyle devam eder:

Sözü geçen olgunluktan yoksun öğrenciler, biri için uygun olanın bir başkası için de uygun olduğunu, yani tıpkı bir *privat-dozent*in kendini profesörden kurtardığı gibi, bir üniversite öğrencisinin de, gerçi daha nazik bir biçimde, kendini üniversite *privat-dozent*inden kurtarması gerektiğini düşüneceklerdir.

(Marjinal Notlar burada biter.)

tenekli olduğu tek açıklama, bunların "zor" sonuçları olduklarıdır, — binlerce yıldan beri, her uluştaki hamkafanın başına gelen her sıkıntıdan kurtulmasına yarayan ve bize bu konuda yeni hiç bir şey öğretmeyen formül. Bu zoru, kökeni ve sonuçları içinde irdeleyecek yerde, Bay Dühring, bütün iktisadî olayların açıklanmasının son ve kesin nedeni olarak, büyük bir gönül borcu içinde, yalın "zor" *sözcüğü* ile avunmamızı telkin eder. Emeğin kapitalist sömürüsü üzerine başka açıklamalar verme zorunda kalınca, önce bunu, genel olarak, haraç ve pahalanmaya dayanan bir şey olarak gösterir, böylece Proudhon'un "zorla-alma"sını (*prélèvement*) tamamen kendine maleder; ve daha sonra, bu sömürüyü, özel kişide, marksist artı-emek, artı-ürün ve artı-değer teorisi yardımı ile açıklar. Böylece, her ikisini de bir solukta kopya ederek, tamamen çelişik iki anlayış türünü başarılı bir biçimde uzlaştırma becerisini gösterir. Ve nasıl Felsefede, sulandırarak durmadan sömürdüğü Hegel'e sövmek için yeterince sövgü bulamıyorduysa, *Eleştirel Tarih*'te de tıpkı öyle, Marx'ın sınırsız kötülenmesi, sadece ve sadece, *Öğretim*'de sermaye ve emek üzerine biraz ussal olarak bulunabilecek her şeyin, Marx'ın sulandırılmış bir çalıntısından başka bir şey olmadığını gizlemeye yarar. "Büyük toprak sahibi"ni, *Öğretim*'de, toprağın gerçekte tüm tarihin çıkış noktası olan aşiret ve köy toplulukları tarafından kolektif mülkiyeti üzerine tek sözcük bilmeksizin, uygar halklar tarihinin kökenine koyan bilgisizlik, günümüzde aşağı yukarı us almaz bir şey olan bu bilgisizlik, *Eleştirel Tarih*'te, kendi kendine, izlenmeyecek birkaç örneğini vermiş bulunduğumuz "tarihsel ufkun evrensel genişliği" madalyasını veren bilgisizlik tarafından hemen hemen geride bırakılır. Kısacası: önce büyük bir kendi kendini övme "işe başlama"sı, şarlatanca gürültü patırdılar, birbirinden baskın vaatler; sonra da ... sıfıra eşit "sonuç".

ÜÇÜNCÜ KISIM

SOSYALİZM

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL BİLGİLER

"GİRİŞ"TE* Devrimi hazırlayan 18. yüzyıl Fransız filozoflarının var olan her şeyin tek yargıcı olarak nasıl usa başvurduklarını gördük. Ussal bir devlet, ussal bir toplum kurulmalıydı; ölümsüz usa karşı olan her şey, amansızca ortadan kaldırılmalıydı. Aynı biçimde, bu ölümsüz usun, evrimi o zaman bir burjuvanın ta kendisini oluşturan orta sınıf yurttaşın idealize edilmiş anlığından (müdrikesinden) başka bir şey olmadığını da görmüştük. Ne var ki, Fransız Devrimi, bu us toplumunu ve bu us devletini gerçekleştirdiği zaman, yeni kurumlar, daha

* Bkz: Birinci Kısım, Felsefe. [*F. E.*]

önceki koşullara göre ne kadar ussal olurlarsa olsunlar, gene de tamamen usa-uygun olarak görünmediler. Us devleti tam bir iflâsa uğramış, Rousseau'nun *Contrat Social*'i (*Toplum Sözleşmesi*), gerçekleşmesini Terör döneminde bulmuştu; ve bu dönemden kurtulmak için, kendi öz siyasal kapasitesine inancını yitirmiş bulunan burjuvazi, önce *Directoire*'ın kokuşmuşluğuna, ve sonra da Napoléon despotizminin koruyuculuğuna sığınmıştı; vaadedilmiş bulunan sonsuz barış, sonu gelmez bir fetihler savaşı durumuna dönüşmüştü. Us toplumunun yazgısı daha iyi olmadı. Zenginler ve yoksullar karşıtlığı genel gönenç içinde ortadan kalkacak yerde, onu örtbas eden loncasal ve öbür ayrıcalıkların ve onu yumuşatan kilise hayır kurumlarının ortadan kaldırılması ile daha da keskinleşmişti; mülkiyetin feodal engellerinden kurtuluşu, bir kez gündeme girdikten sonra, küçük-burjuva ve küçük köylü bakımından, kendini, büyük sermaye ve büyük toprak mülkiyetinin çok güçlü rekabeti ile ezilmiş bulunan küçük mülkiyetin satılması, hem de o güçlü beylerin ta kendilerine satılması özgürlüğü olarak gösteriyordu; böylece bu kurtuluş, küçük-burjuva ve küçük köylü bakımından, *her türlü* mülkiyetten kurtuluş durumuna dönüşüyordu; sanayiin kapitalist bir temel üzerindeki hızlı gelişmesi, işçi yığınlarının yoksulluk ve sefaletini, toplumun yaşama koşulu durumuna getirdi. Peşin ödeme, gitgide, Carlyle'in diliyle söylemek gerekirse, toplumun tek bağı oldu. Suç sayısı yıldan yıla arttı. Vaktiyle utanıp sıkılmadan orta yere kurulan feodal kurumlar, her ne kadar, ortadan kaldırılmasalar bile, hiç değilse ikinci plana itilmiş idiyseler de, o zamana kadar gizlilik içinde beslenen burjuva kusurlar, bundan böyle daha da büyük bir taşkınlıkla patlak verdi. Ticaret gitgide dolandırıcılık durumuna dönüştü. Devrimci dövizin "kardeşlik"i, rekabetin uyuşmazlık ve kıskançlıkları içinde gerçekleşti. Zora dayanan baskı, yerini ah-

lâk bozukluğuna; başta gelen toplumsal güç aracı olarak kılıç, yerini paraya bıraktı. İlk gece hakkı, feodal beylerden burjuva fabrikatörlere geçti. Fuhuş, o zamana kadar görülmemiş derecede yayıldı. Fuhşun yasal olarak kabul edilmiş bir biçimi, resmî bir örtüsü olarak kalan evlilik ise, dörtbaşı bayındır bir eşaldatma ile tamamlandı. Kısacası, Aydınlıklar filozoflarının görkemli vaatleri karşısında, "usun utkusu" ile kurulan toplumsal ve siyasal kurumlar, acı bir biçimde aldatıcı karikatürler olarak göründüler. Bir bu düş kırıklığını saptayacak adamlar eksikti, onlar da yüzyılın dönümü ile geldiler. 1802'de, Saint-Simon'un *Lettres de Genève*'i ("Cenevre Mektupları"); 1808'de, teorisinin temeli daha 1799'da atılmış olmasına karşın, Fourier'nin ilk yapıtı yayımlandı; 1 Ocak 1800'de, Robert Owen New-Lanark'ın yönetimini eline aldı.

Ama bu çağda, kapitalist üretim biçimi ve, onunla birlikte, burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki henüz çok az gelişmişti. İngiltere'de daha yeni doğmuş bulunan büyük sanayi, Fransa'da henüz bilinmiyordu. Ama nedir ki, bir yandan, üretim biçiminin bir altüst oluşunu, bir devrimini kaçınılmaz bir zorunluluk haline getiren çatışmaları, —sadece üretim biçiminin meydana getirdiği sınıflar arasındaki çatışmaları değil, ama onun yarattığı üretici güçler ile değişim biçimleri arasındaki çatışmaları da—; ve, öte yandan, bu devsel üretici güçler içinde, bu çatışmaları çözme araçlarını da, sadece ve sadece büyük sanayi geliştirir. Öyleyse, 1800'e doğru, yeni toplumsal düzenden doğan çatışmalar eğer henüz oluş durumunda idiyseler, bu çatışmaları çözme araçları haydi haydi o durumda bulunuyorlardı. Eğer Paris'in varlıksız yığınları, Terör döneminde, egemenliği bir an ellerine geçirebilmiş ve böylece burjuva devrimini burjuvazinin kendine *karşı* utkuya götürebilmiş iseler, bununla bu egemenliğin o zamanki koşullar içinde ne kadar olanaksız olduğunu tanıt-

lamaktan başka bir şey yapmamışlardır. Bu varlıksızlar yığınından, yeni bir sınıfın kökeni olarak, yeni yeni ayrılmaya başlayan, bağımsız bir siyasal eyleme henüz tamamen yeteneksiz bulunan proletarya, kendini, kendi kendisine yardıma yeteneksizliği içinde, olsa olsa dışardan, yukardan bir yardım alabilecek, ezilmiş, acı çeken bir zümre olarak gösteriyordu.

Bu tarihsel durum, sosyalizmin kurucularını da etkiledi. Kapitalist üretimin olgunluktan uzaklığına, sınıfların durumunun olgunluktan uzaklığına, teorilerin olgunluktan uzaklığı yanıt verdi. Toplumsal sorunların, henüz gelişmesinin ilk basamağında olan iktisadî ilişkiler içinde saklı bulunan çözümü, beyinden çıkmalıydı. Toplum sadece düzgüsüzlükler (*anomalies*) sunuyordu; bu düzgüsüzlüklerin ortadan kaldırılması, düşünen usun göreviydi. Bu erekle toplumsal rejimin daha yetkin yeni bir sistemini bulmak, ve bunu, propaganda, ve eğer olanaklı olursa, model deneyler örneği aracıyla, topluma dışardan vermek gerekiyordu. Bu yeni toplumsal sistemler, daha baştan ütopyaya mahkûmdular. Ne kadar ince işlenirlerse, o kadar fantezi içine dalacaklardı.

Bu bir kez saptandıktan sonra, şimdi tamamen geçmişe malolan bu yön üzerinde artık bir an bile durmayacağız. Dühringvari kitabî kılı kırka yarıcılar, bugün sadece eğlendirici olan bu fantezileri tören ve gösterişle didik didik ederek kusur mu arıyorlar; bırakalım bu türlü "çılgınlıklar"ın karşısına konulmuş zekâlarının üstünlüğünü herkese göstersinler. Biz, fantastik dış görünüş altında her yerde kendini belli eden, bu hamkafaların, görmekte yeteneksiz bulundukları dâhice fikir tohumları ve dâhice fikirler karşısında sevinmeyi yeğ tutarız.

Saint-Simon, Fransız Devriminin çocuğu idi; Devrim patladığı zaman otuz yaşında bile yoktu. Devrim, *tiers-état*'nın, yani ulusun üretim ve ticarette *etkin* olan büyük

yığınının, o zamana kadar *aylak* olan, ayrıcalıklı zümreler (*ordre*): soyluluk ve din adamları sınıfı üzerindeki utkusu idi. Ama *tiers-état*'nın utkusu, az zaman sonra, sadece bu zümrenin küçük bir bölümünün utkusu olarak, siyasal iktidarın, bu aynı zümrenin toplumsal bakımdan ayrıcalıklı katmanı olan varlıklı burjuvazi tarafından fethi olarak görünmüştü. Ve, doğrusunu söylemek gerekirse, bu burjuvazi, soyluluğun ve Kilisenin elkonulup *satılan* toprak mülkiyeti üzerinde spekülasyon yaparak olsun, orduya satılan mallar aracıyla ulusun sırtından çalıp çırparak olsun, Devrim sırasında hızlı bir biçimde gelişmişti de. *Directoire* döneminde Fransa'yı ve Devrimi yıkımın kıyısına götüren, ve böylece Napoléon'a hükümet darbesi bahanesini veren, işte bu dolandırıcıların egemenliği oldu. Öyle ki, Saint-Simon'un kafasında, *tiers-état* ile ayrıcalıklı zümreler arasındaki karşıtlık "emekçiler" ile "aylaklar" arasındaki karşıtlık biçimini aldı. Aylak olanlar, sadece eski ayrıcalıkları değil, ama üretime ve ticarete katılmaksızın, hazırdan yaşayan kimselerin hepsini kapsıyordu. Ve "işçiler", sadece ücretlileri değil, ama fabrikacıları, tüccarları, bankacıları da kapsamına alıyordu. Aylakların entelektüel yönetim ve siyasal egemenlik yeteneğini yitirdikleri apaçıktı, ve bu da Devrim tarafından kesinlikle doğrulanmıştı. Yoksulların bu yeteneğe sahip bulunmadıklarına gelince, bu konu Saint-Simon'a Terör deneyleri aracıyla tanıtlanmış gibi görünüyordu. Peki, kim yönetecek ve egemen olacaktı? Saint-Simon'a göre, dinsel görüşlerin Reformdan bu yana bozulmuş birliğini yeniden kurmaya yönelik yeni bir dinsel bağın, zorunlu olarak mistik ve sıkı sıkıya aşamalandırılmış bir "yeni hıristiyanlık"ın birleştireceği bilim ve sanayi. Ama bilim demek, irdeleme adamları, ve sanayi demek de, ön safta etkin burjuvalar, fabrikacılar, tüccarlar, bankacılar demekti. Bu burjuvalar, kuşkusuz, bir tür kamu görevlileri,

toplumun güvenilir adamları haline dönüşecek, ama gene de işçiler karşısında, iktisadî ayrıcalıklarla da donatılmış bir buyurma konumunu koruyacaklardı. Hele bankacılar, kredi ayarlaması ile, toplumsal üretimin tümünü yoluna koymaya aday olacaklardı. Bu görüş, Fransa'da, büyük sanayiin, ve onunla birlikte burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlığın sadece doğuş halinde bulundukları bir döneme tastamam uygun düşüyordu. Ama Saint-Simon'un üzerinde özellikle durduğu bir konu var: onun için her yerde ve her zaman en önemli olan şey, "en kalabalık ve en yoksul sınıf"ın yazgısıdır.

Daha *Cenevre Mektupları*'nda, Saint-Simon, "bütün insanlar çalışacaklardır" ilkesini koyar.* Aynı yapıtta, Terörün, varlıksız yığınların egemenliği olduğunun da farkındadır.

"Bakınız, diye haykırır onlara, arkadaşlarınızın egemen olduğu zaman boyunca Fransa'da ne oldu; onlar orada açlık yarattılar."**

Nedir ki, Fransız Devrimini, soyluluk, burjuvazi ve varlıksızlar arasında bir sınıf savaşımı olarak tasarlamak, 1802 yılında, en dâhicesinden bir bulgu idi. 1816'da, siyasetin, üretim bilimi olduğunu söyler, ve siyasetin iktisat içindeki tam özümlenişini öngörür.*** İktisadî durumun, siyasal kurumların temeli olduğu fikri, her ne kadar burada ancak tohum durumunda görünüyorsa da, insanların siyasal yönetiminden (*gouvernement*), şeylerin yönetimine (*administration*) ve üretim işlemlerinin yönetimine (*direction*) geçiş, yani son zamanlarda üzerinde o kadar gü-

* Saint-Simon, *Lettres d'un Habitant de Genève à ses Contemporains*, s. 55, Paris 1868. —*Ed.*

** *Ibid.*, s. 41-42. —*Ed.*

*** Saint-Simon'un bir mektubuna anıştırma: *"Correspondance politique et philosophique. Lettres de H. Saint-Simon à un Américain"*, şu derlemenin içinde: *L'Industrie, ou discussions politiques morales et philosophiques dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendants*, c. 2, Paris 1817, s. 83-87. —*Ed.*

rültü yapılan devletin ortadan kalkması, burada, daha şimdiden açıkça ifade edilmiş bulunur. Çağdaşları üzerindeki aynı üstünlükle, 1814'te, Müttefiklerin Paris'e girişinden hemen sonra, ve 1815'te de, Yüz-Gün Savaşı sırasında, Fransa'nın İngiltere ile ittifakını, ve ikinci safta, bu iki ülkenin Almanya ile ittifakını, Avrupa için bayındır gelişme ve barışın tek güvencesi olarak ilân eder.* 1815 yılında Fransızlara Waterloo galipleri ile ittifakı öğütlemek, kuşkusuz, Alman profesörlerine bir çekiştirme savaşı açmaktan biraz daha çok bir yürekliliği gerektiriyordu.

Eğer Saint-Simon'da, daha sonraki sosyalistlerin sıkı sıkıya iktisadî olmayan hemen bütün fikirlerinin onda daha o zamandan tohum durumunda bulunması sonucunu veren dâhice bir görüş genişliği buluyorsak, Fourier'de de, varolan toplumsal koşulların, tepeden tırnağa Fransız bir düş gürlüğü ile yapılmış da olsa, gene de daha az derine gitmeyen bir eleştirisini buluyoruz. Fourier, burjuvazinin, onun Devrimden önceki coşkun yalvaçları ile, sonraki çıkarcı dalkavuklarının sözüne mim koyar. Burjuva dünyasının maddî ve manevî sefaletini acımasızca ortaya serer ve onu, Aydınlıklar filozoflarının, sadece usun egemen olacağı toplum üzerindeki, evrensel mutluluk getiren uygarlık üzerindeki, insanın sınırsız yetkinleşme anıklığı üzerindeki vaatleri ile olduğu kadar, çağdaşları olan burjuva ideologların gülpembe anlatışları ile de karşılaştırır; en içler acısı gerçekliğin, her yerde nasıl en cafcaflı lafazanlığa karşı geldiğini gösterir, ve boş sözün

* Engels burada Saint-Simon ile öğrencisi Augustin Thierry tarafından ortaklaşa yazılmış ilki çalışmaya iletmede bulunur: *De la réorganisation de la société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples d'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale*, Paris 1814, ve *Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de 1815*, Paris 1815. Nicolas Gustave Hubbard, *Saint-Simon, Yaşam ve Çalışmaları* içinde, Paris 1857, ilk çalışmadan bir parça, s. 149-154 ve her iki çalışmanın tahlili, s. 68-76, bulunur. —*Ed.*

bu onarılmaz fiyaskosu üzerine iğneli alaylarını yağdırır. Fourier, sadece bir eleştirici değildir; sonsuzluğa dek neşeli mizacı, onu bir yergici, ve gelmiş geçmiş en büyük yergicilerden biri durumuna getirir. Devrimin çöküşü ile alıp yürüyen aşırı spekülasyonu olduğu gibi, o çağın Fransız ticaretinde genel olarak yaygın bulunan dükkâncı kafasını da aynı görkem ve tatlılık derecesi ile betimler. Burjuvazi tarafından cinsel ilişkilere verilen biçim ve burjuva toplumda kadının konumu üzerine yaptığı eleştiri daha da ustacadır. O, belli bir toplumda, kadının kurtuluş derecesinin, genel kurtuluşun doğal ölçüsü olduğunu söyleyenlerin birincisidir.* Ama onun en büyük göründüğü yer, toplum tarihi anlayışıdır. Toplum tarihinin tüm geçmiş evrimini dört evreye böler: yabanıllık, barbarlık, ataerkil ve şimdi burjuva toplumu adı verilen şeyle düşümdeş olan uygarlık; ve "uygar düzenin, barbarlığın kendini saflıkla kaptırdığı kusurların herbirine karmaşık, birkaç anlama çekilebilen ve ikiyüzlü bir biçim verdiği"ni, uygarlığın bir "kısır döngü" içinde, her zaman elde etmek istediği, ya da elde etmek istediğini ileri sürdüğü şeyin karşıtına erişecek biçimde, üstesinden gelememeksizin, durmadan yarattığı çelişkiler içinde dönendiğini gösterir; öyle ki, örneğin, *"uygarlıkta, yoksulluk, bolluğun kendinden doğar".*** Fourier, görüldüğü gibi diyalektiği, çağdaşı Hegel kadar ustalıkla kullanır.**** Boydaş bir diyalektikle, insanın sonsuz yetkinleşme anıklığı üzerindeki gevezeliğe karşıt olarak, her tarihsel evrenin bir yükselen, ama bir de alçalan kolu olduğunu belirtir,*****

* *La théorie des quatre mouvements* içinde. Bkz: Charles Fourier, *Œuvres complètes*, c. I, Paris 1841, s. 195-196. —*Ed.*

** Charles Fourier, *Le Nouveau Monde Industriel et Sociétaire*, s. 35, Paris 1870. —*Ed.*

*** Bkz: Charles Fourier, *Œuvres complètes*, c. 2, s. 78-79 ve c. 5, s. 213-214. —*Ed.*

**** Charles Fourier, *op. cit.*, c. 1, s. 50, vd.. —*Ed.*

ve bu görüşü, insanlığın tüm geleceğine de uygular. Kant'ın, dünyanın gelecekteki sonunu doğa bilimine sokması gibi, Fourier de, tarih irdelemesine, insanlığın gelecekteki sonunu sokar.

Fransa'da Devrim fırtınası ülkeyi süpürürken İngiltere'de daha sessiz, ama daha az güçlü olmayan bir altüst oluş gerçekleşiyordu. Buhar ve yeni maşinizm, manüfaktürü modern büyük sanayi durumuna dönüştürdü ve böylece burjuva toplumun tüm temelini altüst etti. Manüfaktür döneminin uyuşuk gidişi, üretimin karşı konmaz bir harlanma dönemi durumuna dönüştü. Toplumun büyük kapitalistler ve varlıksız proleterler halindeki bölünüşü, durmadan artan bir hız kazanıyor, bunlar arasında, bir zamanların kararlı orta sınıfı yerine, hareketli bir zanaatçılar ve küçük tecimenler yığını, nüfusun en çalkantılı bölümünü oluşturarak, sallantılı bir yaşam sürüyordu. Yeni üretim biçimi henüz yükselen kolunun ancak başında bulunuyordu; henüz bu koşullar içinde, olanaklı olan tek normal üretim biçimi idi. Ama daha o zamandan apaçık toplumsal düzgüsüzlükler (*anomalies*) meydana getiriyordu: kökünden kopmuş bir nüfusun, büyük kentlerin en kötü konutlarında üstüste yığılması — aile içindeki bütün geleneksel soyzinciri, ataerkil bağımlılık bağlarının çözülmesi, — özellikle kadınlar ve çocuklar için, tüyler ürpertici bir ölçüde aşırı çalışma, — kırdan kente, tarımdan sanayie, kararlı koşullardan her gün değişen kararsız koşullara geçerek, birdenbire yepyeni koşullar içine atılmış bulunan emekçi sınıfın yoğun ahlâk bozukluğu. İşte o zaman, yüceliğe kadar giden çocuksu bir sadelikte, ve aynı zamanda, insanlar için örneği pek görülemeyecek türden doğuştan yönetici bir adam, 29 yaşında bir fabrikacı ortaya çıktı. Robert Owen, Aydınlıklar çağı materyalist filozoflarının, insan karakterinin bir yandan doğuştan gelen yapılışının, öte yandan insanı yaşamı boyunca,

ama özellikle yetişme dönemi sırasında çevreleyen koşulların ürünü olduğu yolundaki öğretisini benimsemişti. Onun toplumsal kümesinde bulunan insanların çoğu, sanayi devriminde, bulanık suda balık avlanacak ve hızla zenginleşilecek bir karışıklıktan başka bir şey görmüyorlardı. O, bunda, gözde tezini uygulama ve böylece karışıklığı düzene koyma fırsatını gördü. Bu işi, daha önce, Manchester'de, bir fabrikadaki 500 işçinin yöneticisi olarak başarıyla denemişti; 1800 yılından 1829 yılına kadar İskoçya'da büyük New-Lanark pamuk ipliği fabrikasını yönetici ortak olarak yönetti ve bu işi aynı anlayış içinde, ama daha büyük bir davranış özgürlüğü ve ona Avrupa çapında bir ün kazandıran bir başarı ile yaptı. Çoğu son derece bozulmuş, yavaş yavaş 2.500 kişiye yükselen, ve başlangıçta en karışık öğelerden bileşen bir insan topluluğu, onun tarafından, sarhoşluk, polis, ceza yargılaması, duruşma, toplumsal yardım ve yardımseverlik gereksinmesi gibi şeylerin bilinmediği dörtbaşı bayındır örnek bir koloni durumuna dönüştürüldü. Ve bu işi, sadece insanları insana daha yakışır koşullar içine sokarak, ve özellikle yetişen kuşağa özenli bir eğitim verdirerek başardı. Anaokullarının bulucusu ve ilk uygulayıcısı oldu. İki yaşından başlayarak, çocuklar okula gidiyorlar, ve orada öylesine eğleniyorlardı ki, onları eve getirmekte güçlük çekiliyordu. Rakipleri günde onüç-ondört saat çalışırken, New-Lanark'ta sadece onbuçuk saat çalışılıyordu. Bir pamuk bunalımı, işi dört ay boyunca durdurduğu zaman, işsiz kalan işçiler tam ücretlerini almakta devam ettiler. Ve bu durum, fabrikanın, değer olarak, iki katından çok büyümesini ve sahiplerine sonuna kadar büyük kârlar sağlamasını engellemedi.

Ama bütün bunlar Owen'a yetmiyordu. İşçilerine sağladığı yaşam, onun gözünde, henüz insana yakışır olmaktan uzaktı; "insanlar kölelerim idiler": onları içine sok-

muş bulunduğu, bir dereceye kadar elverişli koşullar, karakter ve zekânın tam ve ussal bir gelişmesini, hele özgür bir dirimsel eylemi sağlamaktan henüz çok uzaktı.

"Ve, bununla birlikte, bu 2.500 insanın çalışan bölümü, toplum için, bundan ancak bir yarım yüzyıl önce 600.000 kişilik bir nüfusun üretebileceği kadar gerçek zenginlik üretiyordu. Kendi kendime soruyordum: 2.500 kişi tarafından tüketilen zenginlik ile 600.000 kişinin tüketimi için gerekecek zenginlik arasındaki fark ne oluyor?"

Yanıt açıktı. Zenginlik, fabrika sahiplerine yatırımlar üzerinden %5 faiz ve ayrıca 300.000 sterlinden çok (6 milyon marktan çok) bir kâr sağlamak için kullanılmıştı. Ve New-Lanark için doğru olan şey, İngiltere'deki tüm fabrikalar için haydi haydi doğruydu.

"Makineler tarafından meydana getirilen bu yeni zenginlik olmasa, Napoléon'u devirmek ve toplumun aristokratik ilkelerini ayakta tutmak için yapılan savaşlar başarılı bir sonuca bağlanamazdı. Ve bununla birlikte, bu yeni erklik, işçi sınıfının yapıtı idi".*

Öyleyse meyveler işçi sınıfının hakkıydı. O zamana kadar sadece birkaç kişinin zenginleşmesine ve yığınların köleleşmesine yarayan yeni ve erkli üretim güçleri, Owen için toplumsal bir yeniden-örgütlenmenin temelini sunuyor, ve sadece, herkesin ortak mülkiyeti olarak, ortak gönenç için çalışmaya aday bulunuyorlardı.

Ovıncı komünizm, işte bu arı işadamı düşüncesinden, deyim yerindeyse, tecimsel hesap meyvesi olarak doğdu. Bu komünizm, bu pratiğe dönük niteliğini daima korur. Böylece, 1823'te, İrlanda'nın sefaletine komünist koloniler aracıyla bir çare bulunmasını öneren Owen, tasarısına, kuruluş giderlerinin, yıllık harcamalar ve beklenen kazançların tam bir keşif defterini ekler.** Gene böylece,

* Owen, *The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race...*, s. 21-22, Londra 1849. —*Ed.*

gelecek üzerindeki kesin planında, ayrıntıların teknik işlenişi öylesine bir yetki ile yapılmıştır ki, Owen'ın toplumsal reform yöntemi bir kez kabul edildikten sonra, örgütlenmenin ayrıntısına karşı, hatta teknik bakımdan bile, söylenecek az şey vardır.

Komünizme geçiş, Owen'ın yaşamının dönüm noktası oldu. İnsansever rolü ile yetindiği sürece, zenginlik, onama, saygınlık ve ünden başka bir ürün devşirmemişti. Avrupa'nın en popüler adamıydı; sadece meslektaşları değil, ama devlet adamları ile prensler de onu dinliyor ve onaylıyorlardı. Ama ortaya komünist teorileri ile çıktığı zaman, her şey değişti. Onun toplumsal reform yolunu keser gibi görünen üç büyük engel vardı: özel mülkiyet, din ve evliliğin güncel biçimi. Eğer onlara saldırırsa, kendisini neyin beklediğini biliyordu: resmî toplumun gözünden düşme, tüm toplumsal durumunu yitirme. Ama onlara amansızca saldırmaktan geri kalmadı, ve düşündüğü başına geldi. Resmî toplumun dışına atılmış, basının susku fesadı altında ortadan yitmiş, bütün servetini adadığı Amerika'daki başarısız komünist deneyleri yüzünden yıkıma uğramış olarak, doğrudan doğruya işçi sınıfına döndü ve onun bağrında daha otuz yıl iş görmekte devam etti. İngiltere'de emekçiler yararına iyiye götürülen her toplumsal hareket, her gerçek ilerleme, Owen'ın adına bağlanır. Böylece, beş yıllık çabadan sonra, fabrikalarda kadınların ve çocukların çalışmasını sınırlandıran yasayı, 1819'da o kabul ettirdi.*** Böylece, tüm İngiltere *trade-union*larının (sendikalarının) bir tek büyük sendikal topluluk biçimin-

** Robert Owen, *Report of the proceeding at the several public meetings, held in Dublin... On the 18th March; 12th April; 12th April and 3rd May.* Dublin 1823, s. 110 vd.. —*Ed.*

*** Owen, 1812'de, Glasgow'da bir mitingde, pamuk iplik fabrikalarında çalışan tüm çocuk ve erginlerin durumunu düzeltmek için bir dizi önlemler önerdi. Owen'ın girişimi üzerine 1815'te sunulan yasa tasarısı, parlamento tarafından birçok ağırlaştırmalarla birlikte, ancak 1819'da kabul edildi. —*Ed.*

de birleştikleri ilk kongreye o başkanlık etti. Böylece, toplumun tamamen komünist bir örgütlenmesine götüren geçiş önlemi olarak, bir yandan, o zamandan beri, hiç değilse satıcının da, fabrikacının da kolayca vazgeçilebilecek kişiler olduklarını, pratik kanıtını vermiş bulunan kooperatif şirketleri (tüketim ve üretim kooperatifleri),* öte yandan da, çalışma ürünlerinin, birimi çalışma saati tarafından oluşturulan bir çalışma kâğıt-parası aracıyla değişimini gözeten kurumlar olan çalışma pazarlarını o kurdu; zorunlu olarak başarısızlığa mahkûm bu kurumlar Proudhon'un çok daha sonra kuracağı değişim bankasının tam bir öncelemesi (*anticipation*) idiler, ve ondan, toplumsal kötülüklerin devasını değil, ama sadece toplumun çok daha köklü bir dönüşümüne doğru atılmış bir ilk adımı temsil etmeleri ile ayrılıyorlardı.

Egemen Bay Dühring'in, "son çözümlemede kesin doğruluk"unun doruğundan, "Giriş"te birkaç örneğini vermiş bulunduğumuz küçümseme ile baktığı adamlar, işte bunlar. Ve bu küçümseme, bir anlamda, pek o kadar da haksız değil: gerçekten, bu küçümseme esas olarak üç ütopyacının yapıtlarının gerçekten korkunç bir bilgisizliğine dayanır. Böylece, bize Saint-Simon üzerine, "esas olarak, temel düşüncesinin doğru olduğu, ve birkaç dargörüşlülük dışında, bu düşüncenin, gerçek kuruluşlar oluşturmak için, bugün bile yönetici atılım sağladığı" söylenir.

Ama, Bay Dühring'in, Saint-Simon'un yapıtlarından birkaçını gerçekten eline almışa benzemesine karşın, ondan sözettiği tüm 27 sayfa boyunca, Saint-Simon'un "temel düşüncesi"ni, en sonunda şu "imgeleme yetisi ve in-

*Ekim 1833'te, Owen'ın başkanlığında, kooperatif şirketler ve sendikaların (*trade-union*lar) bir kongresi oldu, ve program ve tüzüğü Şubat 1834'te kabul edilen Büyük Ulusal Sendikalar Birliği (*Consolidated Trades-Union*) bu kongrede kuruldu. Bu kuruluş ancak altı ay sürecekti. —*Ed.*

sansever tutku ... düş kurma yeteneğinin bunlara uygun düşen aşırı uyarılganlığı ile birlikte, Saint-Simon'un tüm düşüncesini belirler!" tümcesi ile payımızı alma pahasına, tıpkı Quesnay'nin *Tableau Economique*'inin "Quesnay'nin kendisinde ne anlama geldiği"ni aramış olduğumuz kadar boşuna arıyoruz.

Fourier'den, Bay Dühring, sadece, gelecek üzerindeki, betimlemesi romansı bir ayrıntıya kadar inen fantezileri bilir ve sadece onları dikkate alır, ki bu, Bay Dühring'in Fourier üzerindeki sonsuz üstünlüğünü saptama bakımından, Fourier'nin "gerçek koşulları *fırsat çıkarsa* [nasıl] eleştirmeye çalış"tığını araştırmaktan kuşkusuz "çok daha önemli"dir. Fırsat çıkarsa! Gerçekte, Fourier'nin yapıtlarının hemen her sayfasından, o kadar övülen uygarlığın sefaletleri üzerine yergi ve eleştiri kıvılcımları fışkırır. Bay Dühring, Bay Dühring'i, sadece "fırsat çıkarsa" geçmişin ve geleceğin en büyük düşünürü olarak ilân eder demek gibi bir şey. Robert Owen'a ayrılmış oniki sayfaya gelince, Bay Dühring'in bu sayfaları yazmak için, Owen'ın en önemli yazılarını —evlilik ve komünist örgütlenme üzerindeki yazılarını—, tıpkı Bay Dühring gibi bilmeyen hamkafa Sargant'ın zavallı biyografisinden* başka hiç bir kaynağı yok. Böyle olduğu için Bay Dühring, Owen'da "kararlı bir komünizm varsayma"nın doğru olmadığını ileri sürmek gibi cüretli bir savda bulunabilir. Kuşkusuz, eğer Bay Dühring, eline, sadece Owen'ın *Book of the New Moral World*'unu ("Yeni Ahlâk Dünyasının Kitabı") almış olaydı, orada —Owen'ın her zaman eklediği gibi, yaşa göre— eşit çalışma görevi ve eşit ürün hakkı ile, sadece komünizmlerin en kararlısının dile getirildiğini görmekle kalmaz, ama plan, yükseklik ve kabataslak perspektif ile, geleceğin komünist

* William Lucas Sargant, *Robert Owen and his social philosophy*, Londra 1860.

topluluğuna yönelik mimarlığın eksiksiz bir işlenişini de görürdü. Ama "sosyalist düşünce temsilcilerinin öz yapıtlarının dolaysız irdelenmesi" eğer Bay Dühring'in burada yaptığı gibi, bu yapıtlardan birkaçının adının ve olsa olsa, baş taraflarındaki kısa tanıtma yazısının (*épigraphe*) bilinmesi ile sınırlanırsa, elbette ortaya bu türlü budala ve kafadan atma savlar sürmekten başka bir iş çıkmaz. Owen sadece "kararlı komünizm"i öğütlemekle kalmadı, ama komünizmi "karar" konusunda eksik hiç bir şey bırakmayan Hampshire'deki *Harmony Hall* kolonisinde, onu, beş yıl boyunca (30 yıllarının sonu ile 40 yıllarının başı) uyguladı da. Ben, bu örnek komünist deneyin eski üyelerinden birçoğunu tanıdım. Ama, genel olarak Owen'ın 1836 ile 1850 arasındaki faaliyeti üzerine olduğu gibi, bütün bunlar üzerine de Sargant hiç bir şey bilmez, ve Bay Dühring'in böbürlendiği "büyük üsluplu tarih yazma biçimi" bu yüzden kapkara bir bilgisizlik içinde kalır. Bay Dühring, Owen'ı, "insansever ölçüsüzlüğün, her bakımdan, gerçek bir ucubesi" olarak adlandırır. Ama Bay Dühring ancak başlığını ve *epigraphe*'ını bildiği kitapların içeriği üzerine bize ders verdiği zaman, onun "her bakımdan, bilgisiz ölçüsüzlüğün gerçek bir ucubesi" olduğunu söyleyemeyiz, çünkü *bizim* ağzımızda, bu bir "sövgü" olur.

Eğer ütopyacılar, görmüş bulunuyoruz, ütopyacı idiyseler, bu, kapitalist üretimin henüz çok az gelişmiş bulunduğu bir dönemde, başka bir şey olamayacakları içindi. Eğer yeni bir toplumun öğelerini kafalarından çıkarmak zorunda kaldılarsa, bunun nedeni, bu öğelerin henüz eski toplumda gözle görülür bir biçimde ortaya çıkmamalarıydı; eğer yeni yapılarının temellerini atmak için usa başvurma durumunda kaldılarsa, bu henüz çağdaş tarihe başvuramamalarının sonucuydu. Ama, şimdi, onlardan hemen hemen seksen yıl sonra, Bay Dühring, tarih içinde oluşan bu sistemi kendi zorunlu sonuçları ola-

rak veren güncel gereçlerden hareketle değil de, onu yüce kafasında, kesin doğruluklara gebe usunda kurarak, yeni toplumsal rejimin "kural hizmeti gören" bir sistemini açıklama savıyla sahneye girerse, o zaman, her yerde epigonlar kokusu alan bu adam, ütopyacıların epigonundan, sonuncu ütopyacıdan başka bir şey değildir. O, büyük ütopyacıları "toplumsal simyagerler" olarak adlandırır. Olabilir. İlmi simya, zamanında zorunlu bir şeydi. Ama o zamandan beri, büyük sanayi, kapitalist üretim biçimi içinde uyuklayan çelişkileri öylesine açık karşıtlıklar durumuna getirdi ki, bu üretim biçiminin yakın yıkılışına, deyim yerindeyse, elle dokunulabilir; yeni üretici güçler, ancak onların bugünkü gelişme derecelerine uygun düşen yeni bir üretim biçiminin kurulması ile korunup geliştirilebilirler; iki sınıfın, şimdiye değin egemen olan üretim biçimi tarafından yolaçılan ve durmadan daha keskin bir çelişki içinde üreyen savaşımları bütün uygar ülkelere yayıldı, gün günden daha zorlu bir durum alıyor, ve bu tarihsel bağlantının, bunun zorunlu kıldığı toplumsal dönüşüm koşullarının, son olarak gene bunun koşullandırdığı biçimiyle bu dönüşümün temel çizgilerinin bilgisi, daha şimdiden edinilmiş bulunuyor. Ve eğer şimdi Bay Dühring, varolan iktisadî gereçlerden yararlanacak yerde, yüce beyninde yeni bir toplumsal ütopya imal ederse, düpedüz "toplumsal ilmi simya"dan başka ne yapmış olur? Ya da daha doğrusu, modern kimyanın bulunması ve yasalarının saptanmasından sonra, eski ilmi simyayı yeniden kurmak, ve atom ağırlıklarını, molekül formüllerini, atomların birleşme değerini, billurlar bilimini ve tayf analizini sadece... *filozof taşının** bulunması için kullandırmak isteyen biri gibi davranmış olmaz mı?

* Madenleri altına çeviren taş —ç.

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK BİLGİLER

MATERYALİST tarih anlayışı, üretimin, ve üretimden sonra, üretilen ürünlerin değişiminin, her toplumsal rejimin temelini oluşturduğu; tarihte görülen her toplumda, ürünlerin bölüşümünün, ve ürünlerin bölüşümü ile birlikte, sınıflar ya da zümreler biçimindeki toplumsal eklemlenmenin (*articulation*) üretilen şeye, bunun üretiliş biçimine ve üretilen şeylerin değişim tarzına göre düzenlendiği tezinden hareket eder. Sonuç olarak, bütün toplumsal değişikliklerin ve bütün siyasal altüst oluşların son nedenlerini insanların kafasında, ölümsüz doğruluk ve ölümsüz adalet üzerindeki artan kavrayışlarında değil, üretim ve değişim biçiminin değişiklik-

lerinde aramak gerekir; onları, ilgili dönemin *felsefesinde* değil, *iktisadında* aramak gerekir. Eğer varolan toplumsal kurumların usa-aykırı ve adaletsiz oldukları, usun budalalık, ve iyiliğin kötülük durumuna geldiği sonucuna varılırsa, bu, üretim yöntemleri ve değişim biçimlerinde, daha eski iktisadî koşullara uyarlanmış toplumsal rejimin artık bağdaşamadığı gizli dönüşümler olduğunun bir göstergesinden başka bir şey değildir. Bu, aynı zamanda, farkına varılan düzgüsüzlükleri ortadan kaldırma araçlarının da —azçok gelişmiş bir durumda—, zorunlu olarak değişmiş üretim ilişkileri içinde bulundukları anlamına gelir. Öyleyse, insanın bu araçları kafasında *uydurması* değil, ama beyni yardımıyla, gözönünde bulunan maddî üretim olguları içinde *bulması* gerekir.

Buna göre modern sosyalizmin konumu nedir?

Varolan toplumsal rejim —genel olarak kabul edildiği üzere—, bugün egemen olan sınıf tarafından, burjuvazi tarafından kurulmuştu. Burjuvaziye özgü, Marx'tan bu yana kapitalist üretim biçimi olarak adlandırılan üretim biçimi, feodal rejimin karşılıklı kişisel bağlılıkları ile olduğu gibi, yer ve zümre ayrıcalıkları ile de bağdaşmaz bir şeydi. Burjuvazi, feodal rejimi paramparça etti, ve onun yıkıntıları üzerine, serbest rekabetin, gitme-gelme özgürlüğünün, meta sahiplerinin hukuksal eşitliğinin ve öbür burjuva parlaklıklarının imparatorluğu olan burjuva toplum düzenini kurdu. Kapitalist üretim biçimi artık özgürce gelişebilirdi. Burjuvazinin yönetimi altında yetkinleştirilen üretici güçler, buhar ve yeni maşinizm, eski manüfaktürü, büyük sanayi durumuna dönüştürdükten sonra, o zamana kadar görülmemiş bir hızlılık ve bir genişlikle gelişti. Ama tıpkı, zamanında manüfaktür ve onun etkisi altında gelişmiş bulunan zanaatçılığın, loncaların feodal köstekleri ile çatışmaya girmiş oldukları gibi, büyük sanayi de, bir kez tam olarak geliştikten sonra, ka-

pitalist üretim biçiminin onu içine sardığı engeller ile çatışmaya girer. Yeni üretici güçler kullanımlarının burjuva biçimini aşmış bulunurlar; ve üretken güçler ile üretim biçimi arasındaki bu çatışma, örneğin ilk günah ile tanrısal adalet arasındaki çatışma gibi, insanların kafasında doğmuş bir çatışma değildir: olgular içinde, nesnel olarak bizim dışımızda, hatta kendisine neden olan insanların istenç ve eyleminden bile bağımsız biçimde varolan bir çatışmadır. Modern sosyalizm, bu gerçek çatışmanın düşüncedeki yansısından, her şeyden önce, bu çatışmadan acı çeken sınıfın beyinlerinde, fikirler biçimi altında yansımasından başka bir şey değildir.

Peki, bu çatışma neye dayanır?

Kapitalist üretimden önce, yani ortaçağda, her yerde, emekçilerin kendi üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetine dayanan küçük üretim görülüyordu: küçük özgür köylü ya da toprak kölelerinin tarımı, kentlerin zanaatçılığı. Çalışma araçları —toprak, tarım aletleri, atelye, zanaatçı avadanlığı—, bireyin, sadece bireysel kullanım için hesaplanmış çalışma araçları idi; yani zorunlu olarak küçük, ufacık, sınırlı idiler. Ama, işte bu nedenle de, normal olarak üreticiye ait bulunuyorlardı. Bu dağınık ve daracık üretim araçlarını biraraya toplayıp genişletmek, onları bugünkü üretimin güçlü kaldıraçları durumuna getirmek, — kapitalist üretim biçiminin ve onun dayanağı olan sınıfın, burjuvazinin tarihsel rolü, işte tam da bu oldu. *Kapital*'in dördüncü kısmında, Marx, 15. yüzyıldan başlayarak, yalın elbirliği, manüfaktür ve büyük sanayiden oluşan üç aşamada, burjuvazinin bu işi nasıl başardığını ayrıntılı bir biçimde betimlemiştir. Ama Marx'ın genç aynı yerde tanıtladığı gibi, burjuvazi, bu sınırlı üretim araçlarını, bireyin üretim araçlarını, ancak bir *insan topluluğu* tarafından kullanılabilecek *toplumsal* üretim araçları durumuna dönüştürmeksizin, erkli üreti-

ci güçleri durumuna dönüştüremezdi. Çıkrık, dokumacı eltezgâhı, demirci çekici yerine, iplik bükme makinesi, mekanik dokuma tezgâhı, buharlı çekiç; bireysel atelye yerine, yüzlerce ve binlerce insanın elbirliğini egemenlik altında bulunduran fabrika geçti. Ve tıpkı üretim araçları gibi, üretim, bir dizi bireysel eylem durumundan, bir dizi toplumsal eylem durumuna, ve ürünler de, bireysel ürünler durumundan toplumsal ürünler durumuna dönüştü. Artık, fabrikadan çıkan iplik, dokuma, madenî eşya, bitmeden önce sıra ile zorunlu olarak ellerinden geçtikleri birçok işçinin ortaklaşa ürünü idiler. İşçiler arasında: "bunu yapan benim, bu *benim* ürünümdür" diyebilecek bir tek kişi yoktu.

Ama, toplum içinde doğal işbölümünün temel üretim biçimi olduğu yerde, bu işbölümü, ürünlere, bu ürünlerin karşılıklı değişimi, yani alım ve satımı, bireysel üreticileri birçok gereksinmelerini karşılayabilecek bir duruma getiren *meta* niteliğini verir. Ve ortaçağdaki durum da buydu. Örneğin köylü, tarlaların ürününü zanaatçıya satıyor, ve karşılık olarak ondan zanaatçılık ürünlerini alıyordu. Demek ki, yeni üretim biçimi, işte bu bireysel üreticiler, meta üreticileri toplumu içine sızdı. Tüm toplumda egemen olan bu *yöntemsiz,* doğal işbölümünün orta yerine, bireysel fabrikada örgütlendiği biçimiyle *yöntemli* işbölümünün girdiği görüldü; *bireysel üretimin* yanında *toplumsal* üretim ortaya çıktı. Her ikisinin de ürünleri, aynı pazarda, öyleyse hiç olmazsa aşağı yukarı eşit fiyatlar üzerinden satılıyordu. Ama yöntemli örgütlenme, doğal işbölümünden daha güçlü idi; toplum kuralınca çalışan fabrikalar, tek tek çalışan küçük üreticilerden çok daha ucuza üretiyorlardı. Bireysel üretim, bir alandan sonra bir başkasında yenik düştü, toplumsal üretim, tüm eski üretim biçimini devrime götürdü. Ama toplumsal üretime özgü bu devrimci nitelik, o kadar az anlaşıldı ki, top-

lumsal üretim, tersine, meta üretimini artırma ve kolaylaştırma aracı olarak benimsendi. Toplumsal üretim, meta üretimi ve meta değişiminin: tecimsel sermaye, zanaatçılık, ücretli emek gibi daha önce varolan bazı kaldıraçlarına doğrudan doğruya bağlanarak doğdu. Meta üretiminin yeni bir biçimi olarak ortaya çıktığı için, meta üretiminin temellük biçimleri onun için de yürürlükte kaldı.

Ortaçağda gelişmiş bulunduğu biçimiyle meta üretiminde, emek ürününün kimin malı olacağını bilme sorunu ortaya bile çıkamazdı. Genel kural olarak, bireysel üretici, kendi öz çalışma araçları ve kişisel çalışması ya da ailesinin çalışması yardımıyla, onu kendine ait bulunan ve çoğu kez kendi başına ürettiği hammaddeler ile üretmişti. Ürünün önce onun tarafından temellük edilmesinin hiç bir gereği yoktu, kendiliğinden onun malı idi. Yani ürünlerin mülkiyeti, *kişisel emeğe* dayanıyordu. Hatta başkasının yardımından yararlanıldığı yerde bile, bu yardım genel kural olarak önemsiz kalıyor, ve ücretten çok, çoğu kez bir başka karşılık alıyordu: lonca çırak ve kalfası, beslenme ve ücretten çok, ustalığa hazırlanmak için çalışıyordu. Üretim araçlarının büyük atelyeler ve manüfaktürlerde toplanmaları, gerçekten toplumsal üretim araçları durumuna dönüşmeleri, işte o sırada başgösterdi. Ama toplumsal üretim araçları ve toplumsal ürünler, sanki şimdi de bireysel üretim araçları ve bireysel ürünler olarak kalmışlar gibi işlem gördüler. Eğer şimdiye kadar, çalışma araçlarının sahibi, ürünü, genel kural olarak kendi öz ürünü olduğu ve başkasının yardımcı çalışması istisna durumunda bulunduğu için temellük ediyorduysa, şimdi de, ürün, *kendi* ürünü değil, ama tamamen *başkasının emek* ürünü olduğu halde, onu kendine maletmekte devam etti. Böylece, bundan böyle toplumsal olarak meydana getirilen ürünler, üretim araçlarını gerçekten kul-

lanan ve ürünleri gerçekten üreten kimseler tarafından değil, ama *kapitalist* tarafından temellük edildiler. Üretim araçları ve üretim, esas olarak toplumsal duruma geldi; ama bireylerin, herkesin kendi öz ürününe sahip olduğu ve pazara taşıdığı özel üretimini varsayan bir temellük biçimine bağlı tutuldular. Üretim biçimi, onun önkoşulunu ortadan kaldırdığı halde, bu temellük biçimine bağımlı kılındı.* Yeni üretim biçimine kapitalist niteliğini veren bu çelişkide, *daha o zamandan günümüzün büyük çatışması tohum durumunda* yatar. Yeni üretim biçimi, bütün önemli üretim kesimlerinde ve iktisadî bakımdan önemli bütün ülkelerde egemen bir duruma geldiği, ve bunun sonucu bireysel üretimi önemsiz kalıntılar durumuna indirgeyecek kadar yerinden ettiği ölçüde, *toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki uyuşmazlığın da o ölçüde kabaca ortaya çıktığı görülüyordu.*

Söylemiş olduğumuz gibi, ilk kapitalistler, ücretli emek biçimini, daha önceden hazır olarak buldular. Ama onu, istisna ikincil uğraşım, yardım kaynağı, geçici durum olarak buldular. Zaman zaman ücret karşılığı çalışmaya giden kırsal emekçinin, kendi malı olarak sahip bulunduğu ve onu kıt kanaat geçindiren birkaç dönümlük bir toprağı vardı. Lonca kuralları, bugünün kalfasının, yarının ustası olmasını gözetiyordu. Ama üretim araçları toplumsal araçlar durumuna dönüştükten ve kapitalistler elinde toplandıktan sonra, her şey değişti. Küçük bireysel üreticinin üretim aracı da, ürünü de, gitgide değerlerini yitirdi-

* Her ne kadar temellük *biçimi* aynı kaldıysa da yukarda betimlenen süreç sonucu, temellükün *niteliğini* üretimden daha az devrim geçirmediğini burada açıklamak gereksiz. Benim kendi öz ürünümü ya da bir başkasının ürününü temellük etmem, elbette birbirinden çok farklı iki temellük türüdür. Bu arada şunu da ekleyelim: tüm kapitalist üretim biçiminin tohum durumunda içinde bulunduğu ücretli emek çok eskidir; yer yer ve dağınık durumda, kölelik ile yüzyıllarca yanyana yaşamıştır. Ama bu tohum, ancak ön tarihsel koşullar gerçekleştiği gündür ki, kapitalist üretim biçimi durumuna gelmek üzere gelişebildi. [F. E.]

ler; ona bir ücret karşılığı gidip bir kapitalist yanında çalışmaktan başka yapacak bir şey kalmadı. Vaktiyle istisna ve yardımcı kaynak olan ücretli emek, tüm üretimin kuralı ve temel biçimi durumuna geldi; eskiden ikincil bir uğraşım iken, şimdi emekçinin tek çalışımı oldu. Zaman zaman ücretli, ömürboyu ücretli durumuna dönüştü. Ömürboyu ücretliler yığını, üstelik, feodal rejimin zamandaş yıkılışı, feodal beylerin bileliklerinin (maiyetlerinin) dağılışı, köylülerin topraklarından kovuluşu vb. sonucu, aşırı derecede arttı. Bir yanda kapitalistler elinde toplanmış üretim araçları ile, öte yanda emekgüçlerinden başka bir şeye sahip olmama durumuna indirgenmiş üreticiler arasındaki ayrılma tamamlanmıştı. *Toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki çelişki, kendini proletarya-burjuvazi karşıtlığı olarak gösterir.*

Kapitalist üretim biçiminin, bir meta üreticileri toplumuna, ürünlerinin değişimi toplumsal bağlantılarının aracı olan bir bireysel üreticiler toplumuna sızmış bulunduğunu görmüştük. Ama meta üretimine dayanan her toplumun, üreticilerin o toplumda kendi öz toplumsal ilişkileri üzerindeki egemenliklerini yitirmiş olmaları gibi bir özelliği vardır. Herkes, kendi hesabına, rasgele elde edilmiş üretim araçları ile ve bireysel değişim gereksinmesi için üretir. Pazara kendi malından ne kadar geleceğini, hatta o maldan ne kadar gerekeceğini kimse bilmez; kendi bireysel ürününün pazarda gerçek bir gereksinmeyle karşılaşıp karşılaşamayacağını, giderlerini kurtarıp kurtaramayacağını, hatta malını satıp satamayacağını kimse bilmez. Toplumsal üretimde anarşinin egemenliğidir bu. Ama bütün öbür üretim biçimleri gibi, meta üretiminin de özgün, içkin, kendinden ayrılmaz yasaları vardır; ve bu yasalar, anarşiye karşın, ona, onun tarafından, zorla kabul ettirilirler. Bu yasalar, kendilerini, top-

lumsal bağın varlığını sürdüren tek biçimi olan değişimde gösterir, ve bireysel üreticiler karşısında rekabetin zorlayıcı yasaları olarak etkili olurlar. Yani bu yasalar, başlangıçta, bu üreticiler tarafından bilinmeyen yasalardır, ve önce, onların, bu yasaları uzun bir deney aracıyla öğrenmeleri gerekir. Öyleyse bu yasalar, kendilerini, üreticiler olmaksızın ve üreticilere karşı, onların üretim biçimlerinin körükörüne işleyen doğal yasaları olarak kabul ettirirler. Ürün, üreticilere egemen olur.

Ortaçağ toplumunda, özellikle ilk yüzyıllarda, üretim, esas olarak kişisel tüketime yöneltilmişti. Başlıca görev olarak, sadece üreticinin ve ailesinin gereksinmelerini karşılıyordu. Kırda olduğu gibi, kişisel bağımlılık ilişkilerinin varolduğu yerlerde, feodal beyin gereksinmelerini karşılamaya da katkıda bulunuyordu. Demek ki, o toplumda, hiç bir değişim olmuyor, ve bunun sonucu, ürünler de meta niteliği kazanmıyordu. Köylü ailesi, yiyecek maddesi olsun, alet ve giysi olsun, gereksinme duyduğu hemen her şeyi kendi üretiyordu. Ancak kendi öz gereksinmeleri ve feodal beye borçlu bulunulan aynî yükümlülükler ötesinde bir artı üretecek kadar ileri gittiği zamandır ki, meta da üretiyordu; toplumsal dolaşıma sokulan, satışa çıkarılan bu artı, meta durumuna geldi. Kent zanaatçıları, gerçi daha başlangıçta değişim için üretme zorunda kaldılar. Ama, onlar da, kendi öz gereksinmelerinin en büyük bölümünü kendi çalışmaları ile karşılıyorlardı; bahçeleri ve küçük tarlaları vardı: sürü hayvanlarını, kendilerine ayrıca inşaat kerestesi ve yakacak odunu da sağlayan kamusal ormana gönderiyorlardı; kadınlar keten, yün, vb. eğiriyorlardı. Değişim ereğiyle üretim, meta üretimi, ancak ilk adımlarını atıyordu. Sınırlı değişim, sınırlı pazar, kararlı üretim biçimi, dışa karşı yerel kapalılık, içerde yerel ortaklaşma: kırda Mark (tarımsal ortaklık), kentte lonca, işte bunun sonucuydu.

Ama meta üretiminin yayılması ve hele kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkması ile birlikte, o zamana kadar uyuklayan meta üretimi yasaları da, daha açık ve daha güçlü bir biçimde eyleme geçtiler. Eski çerçeveler gevşedi, eski kapalılık engelleri parçalandı, üreticiler gitgide bağımsız ve tek başına çalışan meta üreticileri haline dönüştüler. Toplumsal üretimde anarşi doğdu, ve gitgide doruğuna götürüldü. Ama kapitalist üretim biçiminin toplumsal üretimde bu anarşiyi kendisi aracıyla artırdığı başlıca alet, gene de anarşinin tam karşıtı idi: üretimin, tek başına alınmış her üretim kurumundaki toplumsal üretim olarak, artan örgütlenmesi. Kapitalist üretim biçimi, bir zamanların o dingin kararlılığına işte bu aletle son verdi. Bir sanayi koluna girdiği her yerde, kendi yanında daha eski hiç bir işletme yöntemini yaşatmadı. Zanaatçılığı egemenliğine aldığı her yerde, eski zanaatçılar sınıfını yıktı. Çalışma alanı bir savaş alanı durumuna geldi. Büyük coğrafî bulgular ve onları izleyen kolonizasyon girişimleri, mahreçleri çoğalttı, ve zanaatçılığın manüfaktürler durumuna dönüşümünü hızlandırdı. Savaşım, sadece yerel bireysel üreticiler arasında patlamadı; yerel savaşımlar, ulusal savaşımlar: 17. ve 18. yüzyılların tecimsel savaşları durumuna gelecek derecede büyüdüler. Sonunda, büyük sanayi ve dünya pazarının kuruluşu, savaşımı evrenselleştirdi ve aynı zamanda ona görülmemiş bir zorluluk verdi. Tek tek kapitalistler arasında olduğu gibi, sanayiler ve ülkeler arasında da, az ya da çok elverişli olduklarına göre, var ya da yok olmayı kararlaştıran şey, doğal ya da yapay üretim koşullarıdır. Yenik, gözünün yaşına bakılmadan elenir. Bu, bireyin, doğadan topluma on kat taşkınlıkla aktarılmış, darvinci yaşama savaşımıdır. Hayvanın doğadaki durumu, insan gelişmesinin en yüksek aşaması olarak görünür. Toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki çelişki, kendini *üre-*

timin bireysel fabrika içindeki örgütlenmesi ile tüm toplum içindeki üretim anarşisi arasındaki karşıtlık olarak yeniden üretir.

Bu üretim biçimi, Fourier'nin onda daha önce keşfettiği o "kısır döngü"yü içinden çıkamamaksızın izleyerek, işte kökeninden kapitalist üretim biçimine içkin çelişkinin bu iki ortaya çıkış biçimi içinde devinir. Bununla birlikte, bu döngünün yavaş yavaş daraldığı, ve hareketin daha çok, gezegenlerin sarmal eğrisi gibi, sonuna, merkezle çarpışmaya girerek erişecek bir sarmal eğri oluşturduğu da, Fourier'nin kendi zamanında henüz göremediği bir şeydir. İnsanların büyük çoğunluğunu gitgide proleterler durumuna dönüştüren şey, üretimdeki toplumsal anarşinin itici gücü, ve sonunda üretimdeki anarşiye bir son verecek olanlar da, proleter yığınlardır. Büyük sanayideki makinelerin sonsuz yetkinleşme anıklığını, tekbaşına alınmış her sanayici kapitalist için, onu yıkım tehdidi altında kendi maşinizmini gitgide daha da yetkinleştirmeye zorlayarak, buyurucu bir yasa durumuna dönüştüren şey, üretimdeki toplumsal anarşinin itici gücüdür. Ama makineleri yetkinleştirmek, insan emeğini gereksiz kılmak anlamına gelir. Eğer makinelerin kullanılması ve çoğalması, milyonlarca el işçisinin az sayıda bir makine işçisi tarafından işinden edilmesi anlamına gelirse, maşinizmin iyileştirilmesi de, gitgide artan sayıda makineli işçinin işinden edilmesi ve son çözümlemede, sermayenin ortalama çalıştırma gereksinmesini aşan bir sayıda çalışmaya hazır ücretliler, daha 1845'te kullandığım adlandırmaya göre,* tam bir yedek sanayi ordusu üretimi anlamına gelir — sanayiin yüksek basınçla çalıştığı dönemlerde kullanılabilen, bu dönemleri zorunlu olarak izleyen çöküş (*krach*) ile sokağa atılan ordu; işçi sınıfının ser-

* *La Situation de la classe laborieuses en Angleterre*, Editions Sociales, 1961, s. 123 vd.. —*Ed.*

mayeye karşı varoluş savaşımında her zaman ayaklarında sürüklediği pranga; ücreti, kapitalist gereksinmeye uygun düşen düşük düzeyde tutan düzenleyici. Böylece maşinizm, Marx gibi söylemek gerekirse, sermayenin, işçi sınıfına karşı en güçlü silahı durumuna gelir; böylece çalışma aracı, işçinin elinden yaşama aracını durmadan çekip alır; böylece işçinin öz ürünü, işçiyi köleleştiren bir alet haline dönüşür. Böylece, çalışma araçları tasarrufu, aynı zamanda, birden emek-gücünün en hoyrat israfı, çalışma görevinin normal koşulları üzerinden bir hırsızlık durumuna gelir; böylece emek-zamanını kısaltmanın en güçlü aracı olan maşinizm, işçinin ve ailesinin tüm yaşam süresini, sermayeyi değerlendirmek için kullanılacak emek-zamanına dönüştürmenin en sağlam aracı durumuna döner; böylece bir bölüm insanların aşırı çalışma bitkinliği (*surmenage*), bir başka bölüm insanların işsizliğine neden olur, ve bütün dünyada yeni tüketici avına çıkan büyük sanayi, kendi evinde yığınların tüketimini bir açlık tabanı ile sınırlandırır, ve bu yoldan kendi öz iç pazarının kuyusunu kazar.

"Nispî artı-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve hızı ile daima dengeli durumda tutan yasa, işçiyi, sermayeye, Vulcan'ın Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü *sermaye şeklinde üreten* sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, cahilliğin, zalimliğin, ussal yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur." (Marx, *Kapital*, s. 671.)*

Kapitalist üretim biçiminden ürünlerin bir başka bölüşümünü beklemeye gelince, bu, bir bataryanın elek-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 682-683. İtalikler Engels'in. —*Ed.*

trotlarından, bataryaya bağlı oldukları halde, suyu ayrıştırmamalarını, ve pozitif kutupta oksijeni, negatif kutupta da hidrojeni açığa çıkarmamalarını istemek gibi bir şey olur.

Modern maşinizmin en ileri dereceye götürülmüş yetkinleşme anıklığının, toplumdaki üretim anarşisi etkisiyle, tek başına alınmış sanayici kapitalist için, onun maşinizmini durmadan iyileştirmeye, üretim gücünü durmadan artırmaya zorlayarak, nasıl buyurucu bir yasa durumuna dönüştüğünü gördük. Üretim alanını büyütme yalın fiilî olanağı da, onun için bir o kadar buyurucu bir başka yasa durumuna dönüşür. Gazların genişleme gücünün, yanında gerçek bir çocuk oyunu kaldığı büyük sanayiin aşırı genişleme gücü, şimdi, kendini, bize, tüm karşı-basınca boş veren nitel ve nicel bir genişleme *gereksinmesi* olarak gösterir. Karşı-basınç, tüketim, çıkak, büyük sanayi ürünleri için pazarlar tarafından oluşturulur. Ama pazarların, gerek genişliğine, gerek derinliğine yayılma olanağı, ilkin etkisi çok daha az enerjik olan bambaşka yasalar tarafından yönetilir. Pazarların genişlemesi, üretimin genişlemesi ile birlikte gidemez. Çarpışma kaçınılmaz olur, ve bu çarpışma, kapitalist üretim biçiminin kendisini parçalamadığı sürece bir çözüm yaratamayacağı için, devirli duruma gelir. Kapitalist üretim, yeni bir "kısır döngü" doğurur.

Gerçekten, ilk genel bunalımın patlak verdiği tarih olan 1825 yılından bu yana, sanayi ve ticaret dünyasının tümü, uygar halklar ve onların az ya da çok barbar uyduları topluluğunun üretim ve değişimi, her on yıl dolaylarında bir kez şirazesinden çıkar. Ticaret durur, piyasalar tıkanmıştır, ürünler sürümsüz oldukları ölçüde yığılıp kalır, peşin para görünmez olur, kredi ortadan çekilir, fabrikalar kapanır, emekçi yığınlar fazla geçim gereci üretmiş olmaktan ötürü geçim gereçlerinden yoksun kalırlar,

iflâslar iflâsları, zoraki satışlar zoraki satışları kovalar. Tıkanıklık yıllarca sürer; üretici güçler ve ürünler, birikmiş meta yığınları, sonunda değerlerinin az ya da çok altında bir fiyat üzerinden sürülene, üretim ve değişim yavaş yavaş canlanana değin, yığın halinde israf ve imha edilirler. Yavaş yavaş, gidiş hızlanır, tırısa döner, sınaî tırıs dörtnal olur, ve bu dörtnal da, sonunda, en tehlikeli atlamalardan sonra kendini yeni baştan ... çöküntü çukurunda bulmak üzere, bir sanayi, ticaret, kredi ve spekülasyon *steeple chase*'inde* doludizgine kadar yükselir.** Ve hep aynı yineleme. İşte, 1825'ten bu yana beş kezden az yaşamadığımız, ve şu anda (1877) altıncı kez olarak yaşadığımız durum. Ve bu bunalımların niteliği öylesine belirgindir ki, Fourier, bunlardan birincisini, aşırı bolluk bunalımı olarak nitelendirerek, hepsinin üzerine parmak basmıştır.

Bu bunalımlarda, toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki çelişkinin tam bir patlamaya vardığı görülüyor. Meta dolaşımı bir anda durmuştur; dolaşım aracı, para, dolaşıma engel olur; bütün meta üretimi ve dolaşımı yasaları altüst duruma gelir. İktisadî çatışma, doruğuna ulaşır: *Üretim biçimi, değişim biçimine karşı başkaldırır, çok büyük bir duruma gelmiş bulunan üretici güçler, üretim biçimine karşı başkaldırırlar.*

Üretimin fabrika içindeki toplumsal örgütlenmesinin, bu örgütlenme yanında ve üstünde varlığını sürdüren toplumdaki üretim anarşisi ile bağdaşmaz duruma gelecek derecede gelişmesi olgusu, bunalımlar sırasında birçok büyük kapitalist ile daha da çok küçük kapitalistin yıkımı

* Engelli yarış. —ç.

** Üretim araçları ve ürünlerin bunalımlardaki yakılıp yıkılmasına gelince, 21 Şubat 1878'de, Berlin'de toplanan II. Alman Sanayicileri Kongresi, *sadece Alman demir-çelik sanayiinin* son çöküntü (*krach*) sırasındaki toplam zararını, 455 milyon mark olarak saptadı. [*F. E.*]

pahasına gerçekleşen sermayelerin güçlü yoğunlaşması aracıyla, kapitalistler için de elle tutulabilir bir duruma gelir. Kapitalist üretim biçimi mekanizmasının tümü, kendi yarattığı üretici güçlerin baskısı altında işlemez olur. Üretim biçimi, artık bütün bu üretim araçları yığınını sermaye durumuna dönüştüremez; bu araçlar işsiz kalır, ve bu nedenle yedek sanayi ordusu da işsiz kalacaktır. Üretim araçları, geçim araçları, çalışmaya hazır işçiler, tüm üretim ve genel zenginlik öğeleri, gereğinden çok durumdadır. Ama, "çokluk, kıtlık ve sefaletin kaynağı durumuna gelir"* (Fourier), çünkü üretim ve geçim araçlarının sermaye durumuna dönüşümünü engelleyen şey, bu çokluğun ta kendisidir. Çünkü, kapitalist toplumda, üretim araçları, daha önce sermaye durumuna, insan emek-gücünün sömürü aracı durumuna girmedikçe, faaliyete geçemezler. Üretim ve geçim araçları için sermaye niteliğini kazanma zorunluluğu, bu araçlar ile işçiler arasında korkunç bir hayalet gibi dikilir. Üretimin maddî ve kişisel kaldıraçlarının birbirine bağlanmasını sadece bu zorunluluk engeller; üretim araçlarını işlemekten, işçileri çalışmak ve yaşamaktan, sadece bu zorunluluk alıkoyar. Demek ki, bir yandan, kapitalist üretim biçimi, bu üretici güçleri yönetmeye devam etmekteki yeteneksizliğini anlamış bulunmaktadır. Öte yandan, bu üretici güçlerin kendileri de, artan bir güç ile, çelişkinin ortadan kaldırılmasına, sermaye niteliklerinden kurtulmalarına, *toplumsal üretici güçler olma niteliklerinin gerçek tanınmasına* götürmektedirler.

İşte güçlü bir gelişme içinde bulunan üretici güçlerin, sermaye olma niteliklerine karşı bu güçlü tepkileri, toplumsal özlüklerini kabul etmekte içinde bulunulan bu büyüyen zorunluluktur ki, kapitalistler sınıfının kendisini,

* Charles Fourier, *Œuvres complètes*, c. 6, Paris 1845, s. 393-394. —*Ed.*

onlara gitgide, hiç değilse kapitalist ilişki içinde olanaklı olduğu ölçüde, toplumsal üretici güçler olarak davranmaya zorlar. Sanayiin canlanma dönemi, büyük üretim araçları yığınını, kredinin sınırsız şişkinliği ile olduğu kadar, çöküşün kendisi ve büyük kapitalist kurumların yıkılışı ile de, toplumsallaşmanın, o çeşitli hisse senetli şirket türlerinde karşımıza çıkan biçimine götürür. Bu üretim ve ulaştırma araçlarından çoğu, daha ilk anda, demiryolları gibi, öylesine büyüktürler ki, bütün öbür kapitalist işletme biçimlerini dıştalarlar. Ama, gelişmenin belli bir derecesinde, bu biçim de artık yetmez; bir tek ve aynı sanayi kolunun büyük ulusal üreticileri, üretimin düzenlenmesi ereğine sahip bir birlik olan "tröst" biçiminde birleşirler; üretilecek toplam niceliği belirler, bunu aralarında dağıtır, ve böylece önceden saptanmış satış fiyatını zorla elde ederler. Ama bu tröstler, işlerin kötü gitmeye başlamasının ilk döneminde dağıldıklarından, bununla daha da yoğun bir toplumsallaşmaya götürürler: tüm sanayi kolu, tek bir büyük hisse senetli şirket durumuna dönüşür, iç rekabet, yerini bu tek şirketin tekeline bırakır; 48 büyük fabrikanın hepsinin birleşmesinden sonra, şimdi 120 milyon marklık bir sermaye ile, tek elden yönetilen bir tek şirketin elinde bulunan İngiliz alkali üretiminde, daha 1890'da bu iş böyle olmuştur.

Tröstlerde, serbest rekabet tekel durumuna dönüşür, kapitalist toplumun plansız üretimi, yaklaşan sosyalist toplumun planlı üretimi karşısında, teslim bayrağını çeker. İlk anda, kuşkusuz, kapitalistler yararına. Ama burada, sömürü öyle elle tutulur bir durumuna gelir ki, yıkılması gerekir. Tröstler tarafından yönetilen bir üretime, bütünün küçük bir kupon biriktiricileri tarafından bu derece utanmazcasına sömürülmesine katlanacak bir halk yoktur.

Ne olursa olsun, tröstlerle ya da tröstlersiz, sonunda kapitalist toplumun resmî temsilcisinin devletin, üretimin

yönetimini eline alması gerekir.* Devlet mülkiyeti durumuna dönüşüm zorunluluğu, kendini, önce, posta, telgraf, demiryolları gibi büyük ulaştırma örgenliklerinde gösterir.

Eğer; bunalımlar, burjuvazinin modern üretici güçleri yönetmekteki yeteneksizliğini ortaya çıkarmış bulunuyorsa, büyük üretim ve ulaştırma örgenliklerinin hisse senetli şirketler ve devlet mülkleri durumuna dönüşümü de, bu erek için burjuvaziden ne kadar kolay vazgeçilinebileceğini gösterir. Kapitalistin tüm toplumsal görevleri şimdi ücretli görevliler tarafından sağlanır. Artık kapitalistin, gelirleri cebe indirme, kuponları kesme ve çeşitli kapitalistlerin karşılıklı olarak birbirlerinin sermayelerini kaptığı borsada oynama etkinliği dışında, hiç bir toplum-

* *Gerekir* diyorum. Çünkü ancak üretim ve ulaştırma araçları *gerçekten* hisse senetli şirketler tarafından yönetilemeyecek kadar büyük oldukları, bunun sonucu devletleştirme, *iktisadî* bir zorunluluk haline geldiği durumda, ancak bu durumda, hatta bu işi yapan bugünkü devlet de olsa, devletleştirme, iktisadi bir ilerleme anlamına, tüm üretici güçlere toplum tarafından elkonulmasına öngelen yeni bir aşamaya erişildiği anlamına gelir. Ama son zamanlarda, Bismarck, kendini devletleştirmelere verdiğinden bu yana, ortaya, hatta şurada burada bir ruh düşkünlüğü biçiminde yozlaşan, ve *her türlü* devletleştirmeyi, hatta Bismarck'ınkini bile, sosyalist [devletleştirme] olarak ilân eden düzmece bir sosyalizmin çıktığı görüldü. Kuşkusuz, eğer tütünün devletleştirilmesi sosyalist [devletleştirme] olsaydı, Napoléon ile Metternich, sosyalizmin kurucuları arasında sayılırlardı. Eğer Belçika devleti, çok yalın siyasal ve malî nedenlerden ötürü, başlıca demiryollarını kendisi yaptıysa; eğer Bismarck, hiç bir iktisadî zorunluluk olmaksızın, Prusya'nın başlıca demiryolu hatlarını, sadece onları daha iyi örgütleyebilmek ve savaş zamanında yararlanabilmek, demiryolu görevlilerini hükümet hizmetinde bir seçim sürüsü haline getirmek, ve özellikle parlamento kararlarından bağımsız yeni bir gelir kaynağı edinmek için devletleştirdiyse, bunlar hiç de, dolaysız ya da dolaylı, bilinçli ya da bilinçsiz, sosyalist önlemler değildi. Yoksa, Krallık Deniz Ticareti Şirketi,: Krallık Porselen Manüfaktürü, ve orduda bölük terzisi, hatta, 30 yıllarına doğru, Frédéric-Guillaume III çağında, büyük bir muzip tarafından, çok büyük bir ciddiyetle önerilen devletleştirme, —genelevlerin devletleştirilmesi— sosyalist kurumlar olurdu. [*F. E.*]

: Krallık Deniz Ticareti Şirketi, Frédéric II tarafından 1772'de kuruldu ve büyük devlet ayrıcalıkları ile donatıldı. Bu şirket pratik olarak Prusya hükümetine banka hizmeti gördü, 1820'de Prusya hükümetinin malî ve tecimsel Enstitüsü durumuna geldi ve 1904'te de Devlet bankası oldu. —*Ed.*

sal etkinliği yoktur. İşe, işçilerin ayağını kaydırmakla başlamış bulunan kapitalist üretim biçimi, şimdi kapitalistlerin ayağını kaydırır, ve tıpkı işçiler gibi, onları da, daha şimdiden yedek sanayi ordusu içine değilse bile, gereksiz nüfus içine atar.

Ama ne hisse senetli şirketler durumuna dönüşüm, ne de devlet mülkiyeti durumuna dönüşüm, üretici güçlerin sermaye niteliğini ortadan kaldırır. Hisse senetli şirketler bakımından, bu durum açıktır. Ve modern devlet de, burjuva toplumun, kapitalist üretim biçiminin genel dış koşullarını, işçilerden olduğu kadar tek tek kapitalistlerden de gelen saldırılara karşı korumak için kurduğu örgütten başka bir şey değildir. Modern devlet, biçimi ne olursa olsun, esas olarak kapitalist bir makinedir: kapitalistlerin devleti, düşüncedeki kolektif kapitalist. Üretici güçleri ne kadar çok kendi mülkiyetine geçirirse, o kadar çok gerçek kolektif kapitalist durumuna gelir, yurttaşları o kadar çok sömürür. Kapitalist ilişki ortadan kaldırılmamış, tersine doruğuna götürülmüştür. Ama bu doruğa vardıktan sonra, tersine döner. Üretici güçler üzerindeki devlet mülkiyeti, çatışmanın çözümü değildir, ama biçimsel çareyi, çözümü yakalama biçimini içinde saklar.

Bu çözüm, ancak, modern üretici güçlerin toplumsal özlüğünün gerçekten kabul edilmesine, bunun sonucu üretim, temellük ve değişim biçiminin, üretim araçlarının toplumsal niteliği ile uyum durumuna getirilmesine dayanabilir. Ve bu da, ancak, toplum kendi yönetiminden başka her yönetim için çok büyük bir duruma gelmiş bulunan üretici güçlere açıkça ve içtenlikle elkoyduğu zaman olabilir. Böylelikle, üreticiler, üretim araçları ve ürünlerin bugün üreticilere karşı dönen, üretim ve değişim biçimini devirli olarak parçalayan, ve zor ve yıkım içinde, kendini ancak körükörüne etkide bulunan bir doğa yasası gibi kabul ettiren toplumsal niteliğini, tam bir

bilinçle üste çıkarırlar; bunun sonucu, karışıklık ve devirli çöküş nedeni olan bu toplumsal nitelik, böyle olmaktan çıkarak, üretimin tüm kaldıraçlarından en güçlüsü durumuna dönüşür.

Toplumsal olarak etkide bulunan güçler, tıpkı doğa güçleri gibi etkide bulunurlar: onları tanımadığımız ve hesaba katmadığımız sürece, kör, zorlu, yıkıcı güçler olarak. Ama bir kez onları tanıdıktan, etkinlik, yön, ve etkilerini bir kez kavradıktan sonra, onları gitgide kendi irademize bağlamak, ve onlar sayesinde ereklerimize erişmek sadece bize bağlıdır. Ve bu, bugünkü çok büyük üretici güçler konusunda, özellikle böyledir. Biz, bu güçlerin, özlük (mahiyet) ve niteliklerini anlamak istememekte direndiğimiz sürece —ve kapitalist üretim biçimi ve onun savunucuları, işte bu anlayışa karşı çıkarlar—, bu güçler, ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunduğumuz gibi, bize karşı, tüm etkilerini gösterir, bizi egemenlikleri altına alırlar. Ama özlükleri içinde bir kez kavrandıktan sonra, birleşmiş üreticilerin (*producteurs associés*) elinde, şeytan ruhlu efendiler durumundan uysal hizmetkârlar durumuna dönüşebilirler. Bu, fırtına şimşeğindeki elektriğin yıkıcı gücü ile telgraf ve elektrik arkının evcilleştirilmiş elektriği arasında varolan farklılıktır, yangın ile insan hizmetinde kullanılan ateş arasındaki farklılıktır. Bugünkü üretici güçleri, aynı biçimde, sonunda onların özlüğünü tanıdıktan sonra kullanınca, üretimdeki toplumsal anarşi yerine, üretimin, topluluğun olduğu gibi her bireyin de gereksinmelerine göre toplumsal olarak planlanmış bir düzenlenmesinin geçtiği görülür; böylece, ürünün önce üreticiyi, sonra temellükçüyü egemenliği altına aldığı kapitalist temellük biçimi yerine, ürünlerin, modern üretim araçlarının özlüğüne dayanan temellük biçimi geçer: bir yandan üretimi sürdürme ve geliştirme aracı olarak dolaysız toplumsal temellük, öte yandan yaşama ve zevk

alma aracı olarak dolaysız bireysel temellük.

Kapitalist üretim biçimi, nüfusun büyük kısmını gitgide proleter durumuna dönüştürürken, yok olma tehdidi altında, bu devrimi gerçekleştirme zorunda bulunan gücü yaratır. Toplumsallaşmış (*socialisés*) büyük üretim araçlarının gitgide devlet mülkiyeti durumuna dönüşümüne götürerek, bu devrimi gerçekleştirmek için izlenecek yolu kendi gösterir. *Proletarya, devlet iktidarını ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyeti durumuna dönüştürür.* Ama, bunu yapmakla, proletarya olarak kendi kendini ortadan kaldırır, bütün sınıf farklılıkları ile sınıf karşıtlıklarını, ve aynı biçimde, devlet olarak devleti de ortadan kaldırır. Sınıf karşıtlıkları içinde evrimlenen daha önceki toplumun devlete, yani, her durumda, sömürücü sınıfın kendi dış koşullarını sürdürmek, öyleyse özellikle sömürülen sınıfı varolan üretim biçimi (kölelik, toprak köleliği, ücretlilik) tarafından verilmiş baskı koşulları içinde tutmak için kurduğu bir örgüte gereksinmesi vardı. Devlet, tüm toplumun resmî temsilcisi, onun gözle görülür bir kurul biçimindeki bireşimi idi, ama bu, tüm toplumu, zamanı için, kendi başına temsil eden sınıfın devleti olduğu ölçüde böyle idi: ilkçağda, köle sahibi yurttaşların; ortaçağda, feodal soyluluğun; çağımızda, burjuvazinin devleti. Sonunda gerçekten tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, kendi kendini gereksiz kılar. Baskı altında tutulacak hiç bir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve üretimdeki güncel anarşi üzerine kurulu bireysel yaşama savaşımı ile birlikte, bunlardan doğan çatışma ve aşırılıklar da ortadan kalkınca, artık baskı altında tutulacak hiç bir şey yok demektir ve özel bir baskı iktidarı, bir devlet, zorunlu olmaktan çıkar. Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak göründüğü ilk eylem —üretim araçlarına toplum adına elkonması—, aynı zamanda onun devlete özgü son eyle-

midir de. Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz duruma gelir ve sonra kendiliğinden uykuya dalar. Kişilerin hükümeti (*gouvernement*), yerini, şeylerin idaresi (*administration*) ve üretim işlemlerinin yönetimine (*direction*) bırakır. Devlet "ilga" edilmez, *söner*. "Özgür halk devleti"* üzerindeki kof tümcenin, ajitasyon aracı olarak geçici doğruluğu bakımından olduğu kadar, bilimsel fikir olarak kesin yetersizliği bakımından da değerlendirilmesini işte bu sağlar; — bunun gibi, anarşist denilen kimselerin, devletin bugünden yarına ortadan kaldırılması (ilga edilmesi) yolundaki istemlerinin değerlendirilmesini de.

Kapitalist üretim biçiminin tarihsel olarak ortaya çıkışından bu yana, tüm üretim araçlarına toplum tarafından elkonulması, gelecek ülküsü olarak, belli-belirsiz bir biçimde, birçok bireyin olduğu kadar, birçok tarikatın (*secte*) gözlerinde de, sık sık tüttü. Ama bu, ancak gerçekleşmesinin maddî koşulları bir kez verildikten sonra olanaklı olabilir, ancak bundan sonra tarihsel bir zorunluluk durumuna gelebilirdi. Bütün öbür toplumsal ilerlemeler gibi, bu ilerleme de, sınıfların varlığının, adalet, eşitlik vb. ile çatıştığı gerçeğinin kavranması ile, salt bu sınıfların ortadan kaldırılması istenci ile değil, ama bazı yeni iktisadî koşullar ile uygulanabilir bir duruma gelir. Toplumun sömüren bir sınıf ile sömürülen bir sınıf, egemen bir sınıf ile ezilen bir sınıf biçimindeki bölünüşü, üretimin geçmişteki güçsüz gelişmesinin zorunlu bir sonucu idi. Toplam toplumsal emek, ancak herkesin kıtı kıtına yaşaması için zorunlu olanı çok az aşan bir verim sağladığı sürece, yani emek, toplum üyelerinin büyük bir çoğunluğunun bütün ya da hemen hemen bütün zamanını gerektir-

* Lassalle'dan esinlenmiş ve Gotha birleşme kongresinde kabul edilmiş bir istem olan özgür halk devleti, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, Marx'ın temel bir eleştiri konusu olmuştur. —*Ed.*

diği sürece, toplum, zorunlu olarak, sınıflara bölünür. Salt emek angaryasına adanmış bu büyük çoğunluk yanında, toplumun: emeğin yönetimi, siyasal işler, adalet, bilim, güzel sanatlar vb. ortak işlerini üzerine alan, doğrudan doğruya üretken emekten kurtulmuş bir sınıf oluşur. Öyleyse, sınıflar biçiminde bölünmenin temelinde işbölümü yasası yatar. Ama bunun böyle olması, sınıflar biçimindeki bu bölünmenin zor ve hırsızlık, kurnazlık ve hile aracıyla gerçekleşmesini de, ve egemen sınıfın, bir kez yerini yer ettikten sonra, çalışan sınıf zararına egemenliğini sağlamlaştırmak ve toplumsal yönetimi yığınların sömürüsü haline dönüştürmekten geri kalmamasını da engellemez.

Ama, eğer buna göre, sınıflara bölünmenin belli bir tarihsel meşruiyeti varsa, o bu meşruiyete, ancak belli bir zaman için, ancak belli toplumsal koşullar içinde sahiptir. Sınıflar biçiminde bölünme, üretimin yetersizliğine dayanıyordu; modern üretici güçlerin tam bir gelişmesi ile silinip süpürülecektir. Ve gerçekten, toplumsal sınıfların ortadan kaldırılması, sadece şu ya da bu belirli egemen sınıfın değil, ama genel olarak bir sınıfın varlığının, öyleyse sınıflar ayrılığının ta kendisinin bir *anachronisme,* bir çağdışılık durumuna geldiği tarihsel bir gelişme derecesini öngerektirir. Yani üretimin gelişmesinde, üretim araçları ve ürünlerin, ve bunun sonucu, siyasal egemenlik, kültür tekeli ve entelektüel yönetimin özel bir toplumsal sınıf tarafından temellükünün, sadece bir gereksizlik durumuna değil, ama iktisadî, siyasal ve entelektüel açıdan, bir gelişme engeli durumuna da geldiği bir yükseklik derecesini öngerektirir. Şimdi bu noktaya ulaşılmıştır. Eğer burjuvazinin siyasal ve entelektüel iflâsı artık kendisi için bile öyle sır olmaktan çıkmışsa, iktisadî iflâsı, her on yılda bir düzenli olarak yinelenir. Her bunalımda, toplum, kullanılmaz durumda bulunan kendi öz üretici güçleri ile

kendi öz ürünlerinin yükü altında boğulur, ve şu saçma çelişki karşısında çaresiz kalır: üreticilerin tüketecek hiç bir şeyleri yoktur, çünkü tüketiciler eksiktir. Üretim araçlarının genişleme gücü, kapitalist üretim biçiminin kendisine vurduğu zincirleri parçalar. Onun bu zincirlerden kurtuluşu, üretici güçlerin, durmadan daha hızlı bir düzünle artan kesintisiz bir gelişmesi, ve bunun sonucu, üretimin kendisinin pratik olarak sınırsız bir artışı için gerekli tek koşuldur. Hepsi bu kadar değil. Üretim araçlarının toplumsal temellükü, sadece üretim üzerinde şimdi varolan yapay yasağı değil, ama üretici güçlerin ve ürünlerin, bugün üretimin kaçınılmaz sonuçları olan ve bunalımlarda son kertesine ulaşan israf ve yıkımını da ortadan kaldırır. Ayrıca, bugün egemen olan sınıfların ve onların siyasal temsilcilerinin lüksü tarafından gerçekleştirilen budalaca savurganlığı ortadan kaldırarak, bir üretim araçları ve ürünler yığınını topluluk yararına özgür bırakır. Toplumsal üretim araçlarıyla, toplumun bütün üyelerine sadece maddî bakımdan adamakıllı yeterli ve gün günden zenginleşen bir yaşam değil, ama onlara fizik ve entelektüel yeteneklerinin tam bir özgür gelişim ve kullanımını da güvence altına alan bir yaşam sağlama olanağı, bugün ilk kez olarak var, ama *var*.*

Üretim araçlarına, toplum tarafından elkonulması ile, meta üretimi, ve bunun sonucu, ürünün üretici üzerindeki egemenliği ortadan kalkar. Toplumsal üretim içindeki

* Birkaç rakam, modern üretim araçlarının, hatta kapitalist baskı altında bile, çok büyük genişleme gücü üzerine yaklaşık bir fikir verebilecektir. Giffen'in† son hesaplarına göre, İngiltere ve İrlanda'nın toplam zenginliği, yuvarlak rakamlarla, şöyle:

1814'te — 2.200 milyon İngiliz lirası = 44 milyon mark
1865'te — 6.100 — — — = 122 — —
1875'te — 8.500 — — — = 170 — —

† Burada verilen rakamlar, Robert Giffen'in, 15 Ocak 1877'de Statistical Society'de verdiği ve Mart 1878'de Londra'da *Journal of the Statistical Society*'de yayımlanmış bulunan konferansından alınmıştır. [F. E.]

anarşi yerine, bilinçli, planlı örgüt geçer. Bireysel yaşama savaşımı son bulur. Böylece, ilk kez olarak, insan, belli bir anlamda, hayvanlar âleminden kesinlikle ayrılır, hayvansal yaşama koşullarından, gerçekten insanca yaşama koşullarına geçer. İnsanı çevreleyen, şimdiye kadar insanı egemenliği altında tutan yaşama koşulları alanı (*cercle*), şimdi, kendi öz toplum yaşamlarının efendileri oldukları için ve kendi öz toplum yaşamlarının efendileri niteliği ile, ilk kez olarak, doğanın gerçek ve bilinçli efendileri durumuna gelen insanların egemenliği ve denetimi altına geçer. Kendi öz toplumsal pratiklerinin, şimdiye değin, karşılarında doğal, yabancı ve egemenlik altına alıcı yasaları olarak dikilen yasaları, bundan böyle insanlar tarfından tam bir bilinçle uygulanan ve bu yoldan egemenlik altına alınmış yasalardır. İnsanlara özgü bir şey olan, ve şimdiye kadar karşılarında doğa ve tarih tarafından ihsan edilmiş bir şey olarak dikilen toplum durumunda yaşama, şimdi onların gerçek ve özgür eylemleri durumuna gelir. Şimdiye değin tarihsel egemenlik altında tutan yabancı, nesnel güçler, insanların denetimi altına girer. İnsanlar, işte ancak bu andan başlayarak kendi tarihlerini tam bir bilinçle kendileri yapacak; onlar tarafından harekete getirilen toplumsal nedenler, ağır basan bir biçimde ve durmadan artan bir ölçüde, işte ancak bu andan başlayarak onlar tarafından istenen sonuçları vereceklerdir. İnsanlığın, zorunluluk dünyasından özgürlük dünyasına sıçrayışıdır bu.

Sonuca bağlamak için, ayrıntılı açıklamamızın gidişini kısaca özetleyelim:

I. *Ortaçağ Toplumu.* — Küçük bireysel üretim. Bireysel kullanıma uyarlanmış, bundan ötürü ilkel bir ağırlıkta, bayağı, az etkili üretim araçları. Ya üreticinin, ya da feodal beyinin doğrudan tüketimi için üretim. Sadece bu tüketim üzerinden bir üretim fazlasına raslandığı yer-

de, bu fazla (artı) satışa sunulur ve değişime girer: sadece doğuş durumunda meta üretimi ama bu üretim daha şimdiden *toplumsal üretimdeki anarşiyi* tohum durumunda içerir.

II. *Kapitalist Devrim.* — Sanayiin, önce yalın elbirliği ve manüfaktür aracıyla, dönüşümü. O zamana değin dağınık bir durumda bulunan üretim araçlarının büyük atelyelerde toplanması; bunun sonucu bireyin üretim araçlarının toplumsal araçlar durumuna dönüşümü — genellikle değişim biçimine dokunmayan dönüşüm. Eski temellük biçimleri yürürlükte kalır. *Kapitalist* ortaya çıkar: üretim araçlarının sahibi olma niteliğiyle, ürünleri de temellük eder ve onları meta durumuna getirir. Üretim, toplumsal bir iş haline gelmiştir; değişim ve onunla birlikte temellük, bireysel eylemler, tekil insanın eylemleri olarak kalırlar: *toplumsal ürün, bireysel kapitalist tarafından temellük edilir.* Bugünkü toplumun içinde devindiği tüm çelişkilerin kendisinden fışkırdığı ve büyük sanayiin açıkça ortaya çıkardığı temel çelişki.

A. — Üreticinin üretim araçlarından ayrılması. İşçinin ömürboyu ücretliliğe mahkûm edilmesi. *Proletarya-burjuvazi karşıtlığı.*

B. — Meta üretimini yöneten yasaların gitgide daha açık bir biçimde kendini göstermesi ve artan etkinliği. Dizginsiz rekabet savaşımı. *Her fabrikadaki toplumsal örgüt ile üretimin bütünündeki toplumsal anarşi çelişkisi.*

C. — Bir yanda, maşinizmin, rekabet tarafından her fabrikacı için buyurucu bir yasa durumuna getirilen ve işçilerin durmadan büyüyen bir elenmesinin yerine geçen yetkinleşmesi: *Yedek sanayi ordusu.* Öte yanda, üretimin sınırsız gelişmesi, gene her fabrikacı için buyurucu rekabet yasası. — Her iki yanda da, üretici güçlerin görülmemiş gelişmesi, arzın talebi aşması, aşırı-üretim, pazarların tıkanması, her on yılda bir bunalımlar, kısır döngü:

şurada, üretim araçları ve ürün — burada, işsiz ve yaşama araçlarından yoksun *işçi çokluğu;* ama üretim ve toplumsal gönencin bu iki çarkı birbirine geçemez, çünkü kapitalist üretim biçimi, üretici güçleri etkili olmaktan, ürünleri de, daha önce sermaye durumuna dönüşmüş bulunmadıkça —ki bunu onların bolluğu engeller—, dolaşımdan alıkoyar. Çelişki, saçmalık olarak yeğinleşmiştir: *üretim biçimi, değişim biçimine karşı başkaldırır.* Burjuvazi, kendi öz toplumsal üretici güçlerini daha çok yönetmedeki yetersizliğini görmüştür.

D. — Üretici güçlerin, kendini kapitalistlere de kabul ettiren toplumsal niteliğinin kısmî tanınması. Büyük üretim ve ulaştırma örgenliklerinin, önce *hisse senetli şirketler,* sonra tröstler, en sonra da *devlet* tarafından temellükü. Burjuvazi artık gereksiz bir sınıf olarak görünür; onun tüm toplumsal görevleri, ücretli görevliler tarafından yerine getirilir.

III. *Proleter Devrim.* — Çelişkilerin çözümü: proletarya, kamu iktidarını ele geçirir, ve bu iktidar gereğince, burjuvazinin elinden kaçan toplumsal üretim araçlarını, kamu mülkiyeti durumuna dönüştürür. Bu eylem aracıyla, proletarya, üretim araçlarını daha önceki sermaye niteliklerinden kurtarır, ve onların toplumsal niteliklerine, kendilerini kabul ettirme yolunda tam bir özgürlük verir. Önceden belirlenmiş bir plana göre toplumsal bir üretim, bundan böyle olanaklıdır. Üretimin gelişmesi, çeşitli toplumsal sınıfların bundan böyle varlığını bir çağdışılık (*anachronisme*) durumuna getirir. Toplumsal üretimdeki anarşi ortadan kalktığı ölçüde, devletin siyasal yetkesi (*autorité*) uykuya dalar. Sonunda, toplum durumundaki kendi öz yaşama biçimlerinin efendisi olan insanlar, böylece, doğanın da, kendilerinin de efendisi durumuna gelir, özgürleşirler.

Bu, dünyayı kurtarma işinin üstesinden gelmek: işte

modern proletaryanın tarihsel görevi. Bu işin tarihsel koşullarını, ve bu yoldan içyüzünü derinliğine irdelemek, ve böylece bugün ezilen sınıf olan bu işi görmekle görevli sınıfa, kendi öz işinin koşulları ve içyüzü üzerine bilinç vermek: işte proleter hareketin teorik ifadesi olan bilimsel sosyalizmin görevi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜRETİM

BURAYA kadar tüm okuduklarından sonra, okur, bundan önceki bölümde verilmiş bulunan sosyalizmin temel çizgilerindeki evrimin, hiç de Bay Dühring'in gönlüne göre olmadığını öğrenmekle şaşırmayacaktır. O, bu evrimi, "tarihsel ve mantıksal kuruntunun [öbür] melez ürünleri", "dağınık görüşler", "bulanık ve karışık betimlemeler", vb. ile birlikte, kınama uçurumuna fırlatıp atma zorundadır. Ona göre, sosyalizm, tarihsel evrimin zorunlu bir ürünü, hele yaşadığımız çağın, sadece yiyip içme ereklerine dönük kabaca maddî iktisadî koşullarının bir ürünü, hiç mi hiç değildir. O çok daha talihli. Onun sosyalizmi, son çözümlemede, kesin bir doğruluktur; "top-

lumun doğal sistemi"dir, köklerini "evrensel bir adalet ilkesi"nde bulur, ve eğer Bay Dühring, onu iyileştirmek için, geçmişin günahkâr tarihi tarafından meydana getirilmiş kurulu düzeni hesaba katmaktan kendini alamazsa, bu, arı adalet ilkesi bakımından daha çok bir mutsuzluk olarak düşünülmesi gereken bir durumdur. Bay Dühring, her şeyi olduğu gibi sosyalizmini de, o iki ünlü adamcağızının yardımı ile kurar. Ama bu iki kukla bundan önce olduğu gibi efendi ve uşak rollerini oynayacak yerde, değişiklik olsun diye, bu kez hak eşitliği oyununu oynarlar — ve böylece Dühringvari sosyalizmin temelleri dörtbaşı bayındır bir biçimde ortaya çıkar.

Buna göre, devirli sınaî bunalımların, Bay Dühring'de, bizim onlara verme zorunda kaldığımız tarihsel anlama hiç de sahip olmadıkları açıktır. Onun gözünde bunalımlar, "normal"den rasgele sapmalardan başka bir şey değildirler, ve olsa olsa "daha düzenli bir düzenin geliştirilmesi"ne neden olurlar. Bunalımları aşırı-üretim ile açıklama yolundaki "alışılmış tarz", bunun "daha doğru bir anlayış"ına hiç de yetmez. Bu tarz, gerçi "özel alanlardaki özel bunalımlar bakımından kuşkusuz kabul edilebilir". Örneğin, "kitapçılık piyasasının, birdenbire kamunun malı olan ve yoğun bir sürüme sahip yapıtların yayımlanması ile tıkanması" gibi. Kuşkusuz, Bay Dühring, yatağa, ölümsüz yapıtlarının hiç bir zaman böyle bir dünya felâketine neden olmayacakları hayırsever bilinci ile girebilir. Ama büyük bunalımların nedenine gelince bu aşırı-üretim değil, daha çok "stoklar ile sürüm arasındaki çatlağı, sonunda çok tehlikeli bir biçimde genişleten ... ulusal tüketimin geride kalması ... yapay olarak meydana getirilmiş eksik-tüketim ... *ulusal gereksinmenin* [!] doğal büyümesi içinde engellenmesi" olabilir.

Ve Bay Dühring, bu çok kendine özgü bunalım teorisi için, gene de kendine bir çömez bulma talihine sahip.

Ne yazık ki, yığınların eksik-tüketimi, yığın tüketiminin, yaşama ve çoğalma bakımından zorunlu asgariye indirgenmesi, hiç de yeni bir olay değil. Sömüren ve sömürülen sınıflar var olduğundan beri, bu olay da vardı. Hatta, yığınların durumunun, örneğin 15. yüzyılda, İngiltere'de olduğu gibi, son derece elverişli bulunduğu tarih dönemlerinde bile, bu yığınlar eksik-tüketici idiler. Tüketmek için kendi öz yıllık ürünlerinin tümüne sahip olabilmekten çok uzakta bulunuyorlardı. Öyleyse, eksik-tüketim binlerce yıldan beri devam eden tarihsel bir olgu olduğuna, oysa pazarın, üretim fazlalığı sonucu olan bunalımlarda patlak veren durgunluğu, ancak elli yıldan bu yana duyulur bir duruma geldiğine göre, yeni çatışmayı, *yeni* aşırı-üretim olayı ile değil, ama binlerce yıllık eksik-tüketim olayı ile açıklamak için, Bay Dühring'in tüm bayağı iktisat yavanlığı gerek. Bu, tıpkı, matematikte, biri değişmez, biri değişken iki büyüklük arasındaki ilişkinin değişmesini, değişkenin değişmesi olayı ile değil, değişmezin aynı kalması olayı ile açıklamak istemeye benzer. Yığınların eksik-tüketimi, sömürüye dayanan bütün toplum biçimlerinin, öyleyse kapitalist toplumun da, zorunlu bir koşuludur; ama sadece kapitalist üretim biçimi bunalımlara varır. Buna göre, eksik-tüketim de, bunalımların bir önkoşuludur, ve bu işte uzun zamandan beri bilinen bir rol oynar; ama bunalımların bugünkü varlığının nedenlerini, bize geçmişteki yokluğunun nedenlerini açıkladığından daha çok açıklamaz.

Ayrıca Bay Dühring'in dünya pazarı üzerine tuhaf düşünceleri var. Onun gerçek bir Alman *erudit*'si (derin bilgin) olarak, sanayiin gerçek özel bunalımlarını Leipzig kitap pazarındaki sanal bunalımlar yardımıyla, denizdeki fırtınayı bir bardak sudaki fırtına ile nasıl açıklamaya çalıştığını görmüştük. Ayrıca, bugünkü patronal üretimin, "pazarı ile birlikte, özellikle *varlıklı sınıflar çevresine* yö-

nelmesi" gerektiği sanısına da kapılır, ama bu, onu, sadece onaltı sayfa ötede, demir ve pamuk sanayilerini, yani ürünleri ancak son derece küçük bir bölümü bakımından varlıklı sınıflar çevresinde tüketilen, ve bütün öbür kollardan daha çok yığın tüketimi için çalışan iki üretim kolunun ta kendisini, alışılmış biçimde, en önemli modern sanayiler olarak göstermekten alıkoymaz. Hangi yana bakarsak bakalım, boş ve çelişik, gelişigüzel bir gevezelikten başka bir şey görmeyiz. Ama pamuklu sanayiinden bir örnek alalım. Eğer, oldukça küçük bir kent olan Oldham kenti —Manchester yöresinde pamuk sanayii ile uğraşan 50.000—100.000 nüfuslu oniki kadar kentten biri—, tek başına, sadece 32 numara iplik eğiren iğ sayısının, 1872'den 1875'e, dört yıl içinde, 2,5 milyondan 5 milyona yükseldiğini, öyle ki, İngiltere'nin sadece orta büyüklükteki bir kentinin, Alsace dahil, tüm Almanya pamuklu sanayiinin toplam olarak sahip bulunduğu iğ kadar, sadece tek bir numara eğiren iğe sahip olduğunu gördüyse; ve eğer İngiliz ve İskoç pamuk sanayiinin bütün öbür kol ve bölgelerindeki genişleme de hemen hemen aynı oranlarda olduysa, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma pazarındaki bugünkü tam durgunluğu, İngiliz pamuk fabrikalarının aşırı-üretimi ile değil de, İngiliz halk yığınlarının eksik-tüketimi ile açıklamak için, yüksek dozda bir radikal denge gerek.*

Yeter. İktisatta, Leipzig kitap pazarını, modern sanayi anlamında bir pazar sanacak kadar bilgisiz kimselerle tartışılmaz. Öyleyse, Bay Dühring'in, bize bunalımlar üzerine şunlardan başka hiç bir şey söylemesini bilmediğini saptamakla yetinelim: Bunalımlarda "yüksek gerilim

* Bunalımların eksik-tüketim ile açıklanması Sismondi'den gelir ve onda henüz belli bir anlama sahiptir. Rodbertus bu açıklamayı ondan almış ve Bay Dühring de o bilinen her şeyi yavanlaştırma biçimi ile bunu Rodbertus'tan kopya etmiştir. [*F. E.*]

ile gevşeme arasında günlük bir hareket"ten başka bir şey sözkonusu değildir; aşırı spekülasyon "sadece özel girişimlerin plansız birikiminden ileri gelmez", ama "bireysel patronların düşüncesizliği ile kişisel ölçülülük eksikliğini, aşırı arz sonucunu veren nedenler arasında saymak" da gerekir. Peki, düşüncesizlik ve kişisel ölçülülük eksikliği "sonucunu veren neden" nedir? Kapitalist üretimde, kendini özel girişimlerin plansız birikiminde gösteren o aynı plan yokluğunun ta kendisi. Yeni bir neden bulmak için, iktisadî bir olgunun yer değiştirmesini (*transposition*) ahlâksal bir eleştiri olarak almak da güzel bir "düşüncesizlik" değil mi?

Ama bunalımları bir yana bırakalım. Bundan önceki bölümde bu bunalımların kapitalist üretim biçiminden zorunlu olarak nasıl doğduklarını ve bu üretim biçiminin kendisinin bunalımları olarak, toplumsal altüst oluşun buyurucu araçları olarak ne anlama geldiklerini tanıtlamış bulunduktan sonra, Bay Dühring'in bu konu üzerindeki yavanlıklarına yanıt vermek için bir tek sözcük eklemeye gereksinme duymuyoruz. Onun olumlu yaratılarına, "toplumun doğal sistemi"ne geçelim.

"Evrensel bir adalet ilkesi" üzerine kurulu, yani cansıkıcı maddî olguları dikkate hiç almayan bu sistem, aralarında "gelip-gitme özgürlüğü ve yeni üyeleri belirli yönetsel yasa ve kurallara göre kabul etme zorunluluğu" bulunan bir iktisadî komünler federasyonundan bileşir.

İktisadî komünün kendisi de, her şeyden önce "tarihsel önemde geniş bir şema"dır, ve örneğin Marx diye birinin "sapıtık yarı-önlemler"ini çok geride bırakır. Bu komün, "bir toprak bölgesine ve bir grup üretim kurumuna sahip olma kamusal hakları ile, ortaklaşa çalışma ve ürüne ortaklaşa katılma zorunda olan bir kişiler topluluğu" anlamına gelir.

Kamu hakkı, "üretim kurumları ve *doğa ile arı bir*

kamu hukuku ilişkisi anlamında ... şey üzerinde bir hak"tır. Geleceğin iktisadî komün hukukçuları bunun ne demek olduğunu anlamak için istedikleri kadar kafa patlatsınlar, biz bu işten tamamen vazgeçiyoruz. Sadece, bunun, "işçi birliklerinin", ne karşılıklı rekabeti, hatta ne de ücretlilik yolu ile sömürüyü dıştalayan "kooperatif mülkiyeti" ile hiç de aynı şey olmadığını öğreniyoruz. Ve sözarasında, Marx'ta da görüldüğü biçimde bir "ortak mülkiyet" fikrinin, "gelecekle ilgili bu fikir, işçi gruplarının kooperatif mülkiyetinden başka bir anlama gelmez gibi göründüğüne göre, en azından karanlık ve tehlikeli" olduğu yumurtlanıyor.

İşte, Bay Dühring'de bol bol görülen, ve "bayağı niteliği [kendisinin de dediği gibi], gerçekten, usa, sadece bayağı soysuzluk sözcüğünü getiren" bir fikri sinsice aşılamanın o "bayağı küçük yöntemleri"nden biri daha.

İşte, Bay Dühring'in, Marx'ta ortak mülkiyetin "aynı zamanda hem bireysel, hem de toplumsal bir mülkiyet" olduğu yolundaki o öbür türetimi kadar temelden yoksun bir gerçeğe aykırılığı daha.

Bir şey her durumda açık: Bir iktisadî komünün kendi çalışma araçları üzerindeki kamu hakkı, en azından bütün öbür iktisadî komünler karşısında, ve toplum ve devlet karşısında da, dar bir mülkiyet hakkıdır. Ama bu hak, "dışa karşı ... bir ayrılma akımı olarak davranma" gücüne sahip olmamalıdır, "çünkü çeşitli iktisadî komünler arasında gelip-gitme özgürlüğü ve yeni üyeleri belirli yönetsel yasa ve kurallara göre kabul etme zorunluluğu vardır ... tıpkı ... bugün siyasal bir kuruluşa ilişkinlik ve komünün iktisadî yeteneklerine katılma gibi."

Demek ki, zengin ve yoksul iktisadî komünler olacak, ve denge, nüfusun zengin komünlere akını ve yoksul komünleri bırakması ile kurulacak. Öyleyse Bay Dühring, her ne kadar ürünlerin çeşitli komünler arasındaki reka-

betini ulusal ticaret örgütü aracıyla ortadan kaldırmak isterse de, üreticilerin rekabetinin devam etmesine hiç ses çıkarmaz. Nesneler rekabetten kurtarılır, insanlar ona bağlı kalır.

Bununla birlikte, henüz "kamu hukuku" üzerinde açık fikirlere sahip olmaktan uzak bulunuyoruz. İki sayfa ötede, Bay Dühring bize, iktisadî komünün, "önce, uyrukları bir tek hukuksal özne durumunda toplanan, ve bu nitelikle bütün toprağı, konutları ve üretim kurumlarını istediği gibi kullanan tüm siyasal-toplumsal alan üzerine" yayıldığını bildirir.

Buna göre, istediği gibi kullanan tek başına alınan komün değil, ama tüm ulustur. Öyleyse "kamu hukuku", "şey üzerindeki hak", "doğa ile kamu hukuku ilişkisi", vb., sadece, "en azından karanlık ve tehlikeli" değil, kendi kendisi ile doğrudan doğruya çelişki içindedir de. Gerçekte bu hak —hiç değilse her iktisadî komünün aynı zamanda hukuksal özne olduğu ölçüde—, "aynı zamanda hem bireysel, hem de toplumsal bir mülkiyet"tir, ve bu "ne idüğü belirsiz melez"e de, yeniden, ancak Bay Dühring'in ta kendisinde raslanır!

Her durumda, iktisadî komün, kendi çalışma araçlarını üretim erekleri ile istediği gibi kullanır. Bu üretim nasıl yapılır? Bu konuda Bay Dühring'den bütün öğrendiklerimize göre, komünün, kapitalistin yerini alması bir yana, tamamen eski usulde. Olsa olsa, tarihte ilk kez olarak, her bireyin, mesleğini seçme özgürlüğüne sahip bulunduğunu, oysa çalışma zorunluluğunun herkes için eşit olduğunu öğreniyoruz.

Her türlü üretimin geçmişteki temel biçimi, bir yandan toplum içindeki, öte yandan her üretim kurumu içindeki işbölümüdür. Dühringvari "sosyalite", işbölümü karşısında nasıl davranır?

İlk büyük toplumsal işbölümü, kent ile kırın ayrılma-

sıdır. Bay Dühring'e göre, bu karşıtlık, "şeyin doğası gereği, kaçınılmaz" bir şeydir. Ama "öte yandan tarım ile sanayi arasındaki uçurumu, doldurulması olanaksız bir şey olarak düşünmek de tehlikelidir. Gerçekte, birinden öbürüne geçişte, gelecekte daha da artacağını vaadeden belli bir süreklilik derecesi vardır."

Daha şimdiden, iki sanayi, tarıma ve kırsal alana kaymıştır: "önce, damıtma işleri, sonra da, şekerpancarının işlenmesi .... alkol üretiminin yeterince değerlendirilemeyen bir önemi vardır. [Ve] eğer bazı buluşlar sonucu, yeterince geniş bir sanayi çevresinin, kırdaki işletme yerleşimini ve bu çevrenin hammadde üretimi ile dolaysız bağlanımını düzenleyecek bir biçim alması olanaklı olursa, [kent ile kır arasındaki karşıtlık azalır ve] uygarlığın gelişmesi için en geniş temel kazanılmış olur. [Bununla birlikte] benzer bir perspektif, bir başka biçimde de açılabilirdi. Teknik zorunluluklar dışında, toplumsal gereksinmeler gitgide daha büyük bir önem kazanırlar, ve eğer bu sonuncular, insan faaliyetlerinin kümelendirilmesi bakımından kararlaştırıcı bir duruma gelirlerse, dümdüz kır uğraşları ile teknik dönüşüm çalışması işlemleri arasında sıkı ve yöntemli bir ilişki kurulmasından doğacak üstünlükleri savsaklamak artık olanaklı olmayacaktır."

Oysa, iktisadî komünde, önemli olan, toplumsal gereksinmelerin ta kendisidir: iktisadî komün acaba tarım ile sanayi arasındaki birleşmenin yukarda sözü edilen üstünlüklerini kendine tamamen maletmekte ivedilik gösterecek mi? Bay Dühring, iktisadî komünün bu sorun ile ilgili konumu üzerindeki "en doğru görüşler"ini o çok sevdiği genişlik ile bize hemen iletmekte kusur edecek mi? Buna inanacak okur çok aldanır. Yukarda sözü edilmiş bulunan karmakarışık yavan beylik düşünceler, Prusya töresine göre rakı damıtımı ile pancar şekeri sanayii arasında boş yere dönüp duran o beylik düşünceler, — kent

ile kır arasında şimdiki ve gelecekteki karşıtlık konusunda Bay Dühring'in bize bütün söyleyip söyleyebileceği işte bu.

Ayrıntıdaki işbölümüne geçelim. Burada, Bay Dühring, biraz "daha doğru"dur. "Kendini *tamamen bir tek* faaliyet türüne vermesi gereken bir kişi"den sözeder. Yeni bir üretim kolunun yaratılması sözkonusu olduğu zaman, tek sorun, kendilerini *belli bir maddenin üretimine vermeleri* gereken belli bir sayıdaki *varlığın,* kendileri için zorunlu olan tüketim [!] ile birlikte, deyim yerindeyse yaratılabilip yaratılamayacağını bilmektir. Sosyalitede üretimin şu ya da bu kolu *"çok nüfus istemeyecektir"*. Ve hatta sosyalitede, "insanların birbirinden yaşama biçimleri ile ayrıldıkları *iktisadî çeşitlilikleri"* bile var. Böylece, üretim alanı içinde, her şey eskiden nasılsa aşağı yukarı gene öyle kalır. Gerçi, geçmiş toplumda "düzmece bir işbölümü" egemendir; ama bu düzmece işbölümü nedir ve iktisadî komünde onun yerine ne geçecektir, bunun üzerine öğrendiğimiz tek şey şu: "işbölümünün kendisi tarafından ortaya konan sorunlara gelince, yukarda bu sorunların, çeşitli doğal uygunluklar ve kişisel yetenekler ile ilgili olgular hesaba katıldığı andan başlayarak çözülmüş olarak kabul edilebileceklerini söylemiş bulunuyoruz".

Yeteneklerin yanısıra, kişisel eğilime de bakılır: "Daha çok yetenek ve daha çok eğitim gerektiren faaliyetlere yükselmenin çekiciliği, sadece ve sadece sözkonusu uğraşa karşı duyulan eğinime ve *bir başka şey değil tam da bu şeyi* uygulama [bir şeyi uygulama!] sevincine dayanır".

Böylece sosyalitede, yarışma özendirilecek ve "üretimin kendisi çekicilik kazanacak, ve bu üretimi sadece kazanç aracı olarak gören cansız üretim uygulaması, artık, işler üzerine damgasını vurmayacaktır".

Üretimin doğal bir gelişme izlediği her toplumda

—ve bugünkü toplum bu durumdadır—, üretim araçlarını egemenlikleri altına alanlar, üreticiler değil, ama üreticileri egemenlikleri altına alanlar üretim araçlarıdır. Böyle bir toplumda, her yeni üretim kaldıracı, zorunlu olarak, üreticileri üretim araçlarına yeni bir köleleştirme aracı durumuna dönüşür. Bu, özellikle, büyük sanayi döneminden önce, hepsinden en güçlü olan üretim kaldıracı için: işbölümü için böyledir. İlk büyük işbölümünün kendisi, kent ile kırın ayrılması, kırsal nüfusu, binlerce yıllık bir kafa körlüğüne, ve kentlileri de, herbirini kendi bireysel zanaatının kulluğuna mahkûm etti. Bu işbölümü, birilerinin entelektüel gelişme ve öbürlerinin fizik gelişme temellerini yıktı. Eğer köylü, toprağı, ve kentli, zanaatını kendine malederse, toprak köylüyü, ve zanaat da kentliyi bir o kadar kendine maleder. İşi bölerek, insan da bölünür. Bir tek faaliyetin yetkinleşmesi, bütün öbür fizik ve entelektüel yeteneklerin kurban edilmesi sonucunu verir. İnsanın bu solup sararması, en yüksek gelişmesine manüfaktürde erişen işbölümü arttığı ölçüde artar. Manüfaktür, zanaatı, tekil parçasal işlemlerine ayrıştırır, ve bu işlemlerden herbirini, ömürboyu mesleği olarak tekil bir işçiye verir; böylece onu bütün yaşamı boyunca belirli bir parçasal göreve ve belirli bir alete zincirler.

"Manüfaktür ... işçinin tek bir işteki hünerini, bir yığın üretici yeteneği ve içgüdüsü aleyhine zorlayarak, onu, çoğu organlarından yoksun garip bir yaratık haline getirir. ... Bireyin kendisi de, bir parça-işlemin otomatik motoru haline getirilir",* — birçok durumda, yetkinliğe ancak işçinin gerçek bir fizik ve entelektüel sakatlanışı ile erişen zembereği. Büyük sanayi maşinizmi, işçiyi makine düzeyinden, bir makinenin yalın bir yardımcı parça-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 387-388. —*Ed.*

sı düzeyine düşürür.

"Bir ve aynı aleti yaşam boyu kullanmanın verdiği uzmanlık, şimdi, bir ve aynı makineye yaşam boyu hizmet etmenin verdiği uzmanlık halini alır. Makine, işçiyi, ta çocukluğundan başlayarak, parça-makinenin bir kısmı haline sokmak amacıyla kötüye kullanmıştır."*

Ve işbölümü sadece işçileri değil, ama işçileri dolaysız ya da dolaylı bir biçimde sömüren sınıfları da kendi faaliyetlerinin aleti durumuna düşürür; ham zekâlı burjuva, kendi öz sermayesi ve kendi öz kâr hırsının; hukukçu, kendisini bağımsız bir güç gibi egemenlik altına alan kemikleşmiş hukuk düşüncelerinin; "kültürlü sınıflar", genel olarak, bir yığın yerel önyargı ve küçüklüklerin, kendi öz fizik ve entelektüel miyopluklarının, bir uzmanlığa uyarlanmış bir eğitimden ve —arı bir tembellik de olsa— bu uzmanlığın kendisine yaşam boyu zincirlenmelerinden doğan sakatlanmışlıklarının kölesidirler.

Ütopyacılar, işbölümünün etkileri üzerine, bir yandan işçinin solup sararması, bir yandan da, tüm yaşam boyunca, bir tek ve aynı işin, mekanik, tekdüze yinelenmesi ile sınırlanan çalışma faaliyeti üzerine ne düşüneceklerini daha o zamandan adamakıllı biliyorlardı. Kent ile kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması, eski işbölümünün ortadan kaldırılmasının ilk temel koşulu olarak, Fourier gibi Owen tarafından da istendi. Her ikisinde de, nüfusun ülke üzerinde 1.600'den 3.000'e kadar giden kümeler biçiminde dağılması gerekir; her grup, kendi toprak bölgesinin merkezinde ev işleri ortaklaşa görülen dev bir sarayda oturur. Gerçi Fourier, şurada burada kentlerden sözeder, ama bu kentler de bu saraylardan dört-beşinin biraraya gelmesinden bileşirler. Her ikisinde de, toplumun her üyesi, tarıma olduğu kadar sanayie

* Aynı yapıt, s. 450-451. —Ed.

de katılır. Fourier'de zanaatçılık ve manüfaktür, sanayide başlıca rolü oynarlar; Owen'da, tersine, bu rolü daha şimdiden büyük sanayi oynar, ve Owen daha şimdiden, buhar ve maşinizmin ev işleri çalışmasına sokulmasını ister. Ama tarımda olsun, sanayide olsun, her ikisi de, her birey için uğraşların olanaklı olan en büyük çeşitliliğini, ve sonuç olarak, gençliğin olanaklı olduğu kadar çok yönlü bir teknik etkinliğe göre yetiştirilmesini isterler. Her ikisinde de, insanın, evrensel bir pratik eylem aracıyla evrensel bir biçimde gelişmesi, ve bölünmenin işe yitirttiği o çekici güzelliğin, önce bu çeşitlilik ve, Fourier'nin deyimiyle söylemek gerekirse, her özel işe ayrılan "seans"ın kısalığı aracıyla, ona geri verilmesi gerekir.* Her ikisi de, sömürücü sınıflardan Bay Dühring'e kalıt kalmış, kent ile kır arasındaki karşıtlığı, şeyin doğası gereği kaçınılmaz bir şey sayan, bazı "varoluşlar"ın, her koşulda bir *tek* maddenin üretimine mahkûm oldukları önyargısı içinde kapalı, ve insanın, başka hiç bir şeyi değil de şu şeyi yapmakta sevinç bulan, yani köleliklerinden ve dapdaracık yaşamlarından sevinecek kadar düşmüş bulunan insanların yaşama biçimine göre ayrılan "iktisadî çeşitlilikler"ini ölümsüzleştirmekte kararlı düşünce biçimini iyiden iyiye aşmışlardır. "Budala" Fourier'nin en gözüpek fantezilerinin bile temelinde yatan düşünce karşısında, "bayağı, kaba ve yoksul" Owen'ın hatta en zavallı fikirleri karşısında, henüz işbölümüne adamakıllı köle şu Bay Dühring, kendini beğenmiş bir cüceden başka bir şey değil.

Toplum, onları bir plana göre toplumsal olarak kullanmak üzere, tüm üretim araçlarının egemeni durumuna geçerek, insanların kendi öz üretim araçlarına daha önceki köleliklerini ortadan kaldırır. Toplumun, her bire-

*Charler Fourier, *Le nouveau monde industriel et sociétaire* ..., bölüm II, V ve VI, *Œuvres complètes* içinde, c. 6, Paris 1845. —*Ed.*

yi kurtarmaksızın, kendi kendini kurtaramayacağı açıktır. Öyleyse eski üretim biçimi zorunlu olarak tepeden tırnağa altüst olmalı, ve özellikle eski işbölümü ortadan kaldırılmalıdır. Onun yerine, bir yandan hiç bir bireyin, insan varlığının doğal koşulu olan üretken emek payını başkalarının üstüne yükleyemediği, öte yandan, üretken emeğin, köleleştirme aracı olacak yerde, her bireye fizik ve entelektüel yeteneklerinin tümünü her yönde yetkinleştirme ve kullanma olanağını sunarak, insanların kurtuluş aracı durumuna geldiği, ve çalışmanın, yük olmaktan çıkıp, bir zevk olduğu bir üretim örgütünün geçmesi gerekir.

Bu, bugün artık bir fantezi, dindarca bir dilek değildir. Üretici güçlerin bugünkü gelişmesi ile, üretici güçlerin toplumsallaşması olgusu içinde verilmiş üretim artışı, kapitalist üretim biçiminden doğan engel ve bozuklukların ortadan kaldırılması, ürünlerin ve üretim araçlarının saçılıp savrulmasına son verilmesi, daha şimdiden, herkesin çalışmaya katılması durumunda, emek-zamanını, güncel düşüncelere göre, en düşük olacak bir ölçüye indirmek için yeter.

Öte yandan, eski işbölümünün ortadan kaldırılmasının, ancak emek üretkenliği zararına gerçekleştirilebilir bir istem olduğu da doğru değildir. Tersine, büyük sanayi ile, bu iş, üretimin koşulu durumuna gelmiştir.

"Makinenin kullanılması, manüfaktürdeki gibi belli bir adamın belli bir göreve sürekli olarak bağlı kalması biçimindeki bu dağılımın katılaşması zorunluluğunu ortadan kaldırır. Sistemin bütününün hareketi, işçinin değil de makinenin hareketinden doğduğu için, iş kesintiye uğramaksızın, her an, herhangi bir kimsenin değişmesi mümkündür. ... Nihayet, makine üzerinde çalışmanın genç insanlara kazandırdığı hızlılık, sırf makine üzerinde çalışmak üzere özel bir sınıfın eğitilmesi zorunluluğunu or-

tadan kaldırır."*

Ama maşinizmin kapitalist kullanım biçimi, teknik bakımdan gereksiz bir duruma gelmiş bulunmasına karşın, eski işbölümünü, kemikleşmiş uzmanlaşması ile birlikte sürdürüp götürme zorunda olduğu için, bu çağdışılığa karşı maşinizmin kendisi başkaldırır. Büyük sanayiin teknik temeli, devrimcidir.

"Makineler, kimyasal süreçler ve diğer yöntemler yardımıyla, yalnız üretimin teknik temelinde sürekli değişikliklere yolaçmakla kalmaz, işçilerin görevleriyle, işsürecinin toplumsal bileşiminde de değişikliklere yolaçar. Böylece aynı zamanda, toplumdaki işbölümünde de köklü değişiklikler yapmakta, ve sermaye ile işçi kitlelerini durup dinlenmeden bir üretim sürecinden diğerine atmaktadır. Bu nedenle, modern sanayi, mahiyeti gereği, ... işte değişmeyi, görevde akıcılığı, işçide genel bir hareketliliği zorunlu kılmıştır. ... Bu mutlak çelişkinin, işçinin durumundaki her türlü kararlılık ve güvenliği nasıl yokettiğini; ... işgücünü harvurup harman savurmasında ve, ... toplumsal anarşinin yolaçtığı yıkımlarda olanca çılgınlığı ile görmüş bulunuyoruz. Bu, olumsuz yandır. Ama bir yandan şimdi işteki çeşitlilik, karşı konulmaz doğal bir yasa şeklinde ve her yerde direnmeyle yüzyüze gelen doğal bir yasanın gözü kapalı yıkıcılığı ile kendisini gösterirken, öte yandan da, modern sanayi, getirdiği felâketler aracılığı ile, üretimin temel yasası olarak, işin çeşitliliğinin kabul edilmesi zorunluluğunu ortaya koyarak, işçilerin bu çeşitli işler için yatkın hale gelmesini ve bu yeteneklerinin en geniş ölçüde gelişmesini sağlamıştır. Üretim biçimini, bu yasanın normal olarak işlemesine uydurmak, toplum için bir ölüm-kalım sorunu oluyor. Modern sanayi, gerçekte, toplumu, bütün yaşamı boyunca bir ve aynı işi yineleyerek güdükleşen ve böylece bir "par-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 449-450. —*Ed.*

ça-insan" haline gelen bugünün parça-işçisinin yerini, çeşitli işlere yatkın, üretimdeki herhangi bir değişmeyi karşılamaya hazır ve yerine getirdiği çeşitli toplumsal görevleri, kendi doğal ve sonradan kazanılmış yeteneklerine serbestçe uygulama alanı sağlayan bir şey olarak benimseyen, tam anlamıyla gelişmiş bir bireyi koymayı, bir ölüm-kalım sorunu halinde zorlamaktadır."*

Büyük sanayi, bize, azçok her yerde üretilebilecek moleküler hareketi, teknik erekli yığın hareketi durumuna dönüştürmeyi öğreterek, sınaî üretimi yerel engellerden çok büyük bir ölçüde kurtarmıştır. Su gücü yerel güç idi, buhar gücü özgür güçtür. Su gücü her ne kadar zorunlu olarak kırsal bir güç ise de, buhar gücü bundan ötürü zorunlu olarak hiç bir biçimde kentsel bir güç değildir. Onu ağır basan bir biçimde kentlerde toplayan ve fabrika köylerini fabrika kentleri durumuna dönüştüren şey, kapitalist uygulamadır. Ama bu yoldan, o aynı zamanda kendi öz kullanılma koşullarını kemirir. Buhar makinesinin ilk gerekirliği ve büyük sanayiin hemen tüm işletme kollarının baş gerekirliği, bir dereceye kadar temiz bir sudur. Ne var ki, fabrikalar, kenti, her türlü suyu lağım suyu durumuna dönüştürür. Kentsel toplanma, kapitalist üretimin temel bir koşulu olmasına karşın, gene de tek başına alınmış her kapitalist, kırsal bir işletme kurmak için, bu toplanmanın zorunlulukla meydana getirdiği büyük kentlerden kaçmaya yönelir. Bu süreç, Lancashire ve Yorkshire tekstil sanayii bölgelerinde ayrıntılı bir biçimde irdelenebilir; büyük kapitalist sanayi, arası kesilmeksizin kentten kıra doğru kaçarak, bu bölgelerde durmadan yeni büyük kentler meydana getirir. Kısmen farklı nedenlerin aynı sonuçları yarattığı maden sanayii bölgelerinde de durum böyledir.

Yeniden, modern sanayiin içine düştüğü bu yeni kı-

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 514-516. —**Ed.**

sır döngüyü, durmadan kendisine döndüğü bu çelişkiyi yok etmeye, sadece onun kapitalist niteliğinin ortadan kaldırılması yeteneklidir. Sanayiin tüm ülkede, kendi öz gelişmesi ile üretimin öbür öğelerinin korunma ve gelişmesine en uygun bir dağılım ile kurulmasını, sadece kendi üretici güçlerini tek bir planın ulu çizgilerine göre uyumlu bir biçimde birbirine kenetleyen bir toplum sağlayabilir.

Demek ki, kent ile kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması, sadece olanaklı olmakla kalmaz. Sınaî üretimin dolaysız bir zorunluluğu durumuna gelir, aynı biçimde, tarımsal üretimin, ve üstüne üstlük halk sağlığının da bir zorunluluğu durumuna gelmesi gibi. Havanın, suyun ve toprağın bugünkü kirlenmesi, ancak ve ancak kent ile köyün kaynaşmasıyla ortadan kaldırılabilir; bugün kentlerde mum gibi eriyen yığınları, gübrelerinin hastalıklar yerine bitkiler üretilmesine yarayacağı noktaya, ancak bu kaynaşma götürebilir.

Kapitalist sanayi, daha şimdiden, hammaddelerinin üretim yerlerinin oluşturduğu yerel engellerden bir dereceye kadar bağımsız bir duruma gelmiş bulunmaktadır. Tekstil sanayii, büyük bölümü bakımından ithal edilmiş hammaddeler üzerinde çalışır. İspanyol demir maden filizleri İngiltere ve Almanya'da, İspanya ve Güney Amerika bakır maden filizleri İngiltere'de işlenir. Her kömür havzası, yıldan yıla, bu havzanın sınırları dışında büyüyen bir sanayi çevresine yakıt sağlar. Bütün Avrupa kıyısında, buhar makineleri, İngiliz, bazan da Alman ve Belçika kömürü ile çalıştırılır. Kapitalist üretimin engellerinden kurtulmuş toplum çok daha ileriye gidebilir. Bu toplum, tüm sınaî üretimin bilimsel temellerini kavrayacak, ve herbiri bütün bir üretim kolları dizisi pratiğinde bir uçtan öbürüne baştanbaşa dolaşacak bir üreticiler soyu yetiştirerek, uzak yerlerden getirtilen hammadde

ya da yakıt taşıma çalışmasını bol bol ödünleyen yeni bir üretici güç yaratacaktır.

Demek ki, kent ve kır ayrılığının ortadan kalkması, hatta büyük sanayiin ülke içinde olanaklı olduğu kadar eşit bir biçimde dağılmasını şart koşan bir olay olarak bile, bir ütopya değildir. Kuşkusuz uygarlık bize, büyük kentler ile birlikte, ortadan kaldırılması için çok zaman ve çok çaba gerekecek bir kalıt bırakmıştır. Ama, bu, uzun süreli bir süreç de olsa, o büyük kentleri ortadan kaldırmak gerekecektir ve o büyük kentler de ortadan kalkacaklardır. Prusya ulusunun Alman İmparatorluğu için yazılmış alınyazısı ne olursa olsun, Bismarck, büyük kentlerin sona ermesi yolundaki en değerli dileğinin yerine geleceği kurumlu bilinci ile ölebilir.*

Ve şimdi de, Bay Dühring'in, eski üretim türünü tepeden tırnağa altüst etmeksizin, ve özellikle eski işbölümünü ortadan kaldırmaksızın, toplumun tüm üretim araçlarına elkoyabileceği, ve sadece "doğal uygunluklar ve kişisel yetenekler hesaba katıldığı" andan başlayarak her şeyin yoluna gireceği yolundaki çocukça düşüncesi gözönüne getirilsin, — "doğal uygunlukların ve kişisel yeteneklerin hesaba katılması", büyük insan yığınlarının, önce olduğu gibi sonra da, *bir tek* maddenin üretimine bağlanmasını, büyük "nüfuslar"ın bir tek üretim kolu tarafından istenmesini, ve insanlığın, önce olduğu gibi sonra da, tıpkı şimdi "vasıfsız işçiler" ile "mimarlar"ın olması gibi, belli bir sayıda türlü biçimde sakatlanmış "iktisadî çeşitlilikler" durumunda bölünmesini engellemez. Demek toplumun tüm üretim araçlarına egemen olması gereki-

* Bismarck, 20 Mart 1852 günü, Prusya Landtagının (Parlamentosunun) ikinci meclisinde verdiği bir söylevde, gerçek Prusya halkının kentlerde yaşamadığını söyleyerek, yunkerlerin devrimci hareket ocakları olan kentlere karşı duydukları nefreti dile getirmişti. "Eğer büyük kentler yeniden ayaklanırlarsa, gerçek Prusya halkı onları yeryüzünden silme zorunda da kalsa, onlara boyun eğdirmesini bilecektir." —*Ed.*

yorsa, her bireyin kendi üretim aracının kölesi olarak kalması ve sadece bu üretim aracının hangisi olacağını seçme hakkına sahip olması için gerekiyor! Bunun gibi, Bay Dühring'in kent ve kır ayrılığını nasıl "eşyanın doğası gereği kaçınılmaz" bir şey saydığı ve buna karşı bula bula —biraraya gelmesi bakımından tamamen Prusyalı bir nitelik taşıyan— damıtma ve pancar şekeri üretimi kollarında, nasıl küçücük bir geçici çare bulabildiği de gözönüne getirilsin; Bay Dühring, sanayiin ülke içindeki dağılımını, geleceğin bilmem hangi bulgularına ve işletmeyi doğrudan doğruya hammadde çıkarımına —daha şimdiden, çıkarıldıkları yerlerden gitgide daha uzak yerlerde tüketilen hammaddelerin çıkarımına!— dayandırma *zorunluluğuna* bağlar. Ve en sonunda da, toplumsal gereksinmelerin, tarım ve sanayi birliğini, sanki bu işte yapılacak iktisadî bir özveri varmış gibi, iktisadî düşüncelere *karşı* bile, sonunda zorla kabul ettireceklerini temin ederek, gerilerini güvenlik altına alır!

Kuşkusuz, eski işbölümünü olduğu gibi, kent ve kır ayrılığını da ortadan kaldıracak, ve üretimin tümünü altüst edecek devrimci öğelerin, modern büyük sanayi üretimi koşulları içinde daha şimdiden tohum durumunda içerildiklerini, ve onların gelişmesini engelleyen şeyin bugünkü kapitalist üretim biçimi olduğunu görmek için, schnaps [Prusya rakısı] ve pancar şekerinin en önemli sınaî ürünler oldukları ve tecimsel bunalımların kitap pazarında irdelenebildiği bir ülke olan Prusya'nın, töresel yargılama çevresinden biraz daha geniş bir ufka sahip olmak gerek. Bunun için, gerçek büyük sanayii, tarihi ve bugünkü gerçekliği içinde, özellikle kendi yurdu olan ve klasik yetkinliğine erişmiş bulunduğu biricik ülkede tanımak gerek; ve o zaman modern bilimsel sosyalizmin sulandırılması ve Bay Dühring'in *özgül Prusya sosyalizmi* düzeyine düşürülmesi de düşünülmeyecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÖLÜŞÜM

DAHA önce, Dühringvari iktisadın şu teze vardığını görmüştük: kapitalist *üretim* biçimi tamamen iyidir ve varlığını sürdürebilir, ama kapitalist *bölüşüm* biçimi metelik etmez ve ortadan kalkması gerekir. Şimdi Bay Dühring'in "sosyalite"sinin, bu tezin düşsel uygulamasından başka bir şey olmadığını saptıyoruz. Gerçekten, Bay Dühring'in, kapitalist toplumun üretim biçiminde, üretim biçimi olarak, eleştirecek hiç bir şey bulamadığı, eski işbölümünü bellibaşlı bütün ilişkileri içinde korumak istediği ve, sonuç olarak, kendi iktisadî komünü içindeki üretim üzerine söyleyecek hemen hiç bir şeyi olmadığı ortaya çıkmış bulunuyor. Üretim, kuşkusuz, elle tutulur gerçek-

liklerin sözkonusu olduğu, "ussal imgeleme yetisi"nin özgür ruhunun atılışına ancak az bir yer verebildiği bir alandır: kendini gülünç etme tehlikesi çok yakındır! Buna karşılık, Bay Dühring'in görüşlerine göre, üretim ile hiç bir ilişkisi olmayan, ona göre üretim tarafından değil, ama arı bir irade eylemi tarafından belirlenen bölüşüm, onun "toplumsal ilmi simya"sının öz alanıdır.

İktisadî komünde ve birçok iktisadî komün içeren tecimsel komünde örgütlenmiş eşit üretim görevine karşılık eşit tüketim hakkı var. Burada "emek ... eşit değerlendirme ilkesine göre bir başka emek ile değişilir. ... Edim ve karşı-edim, burada, emek büyüklüklerinin gerçek bir eşitliğini simgelerler. [Ve] insan güçlerinin [bu] eşitlenişini [uygulama bakımından], bu güçlerin az ya da çok üretmiş, ya da raslansal olarak *hiç bir şey* üretmemiş olması o kadar önemli değildir"; çünkü zaman ve güç istemeleri ölçüsünde, öyleyse çelik-çomak oynamak ve gezinti yapmak dahil, her türlü iş, çalışma edimi olarak kabul edilebilir. Ama, bütün üretim araçlarına, öyleyse bütün ürünlere de sahip olan, topluluk olduğuna göre, bu değişim bireyler arasında olmaz: bir yandan, her iktisadî komün ve onun üyeleri arasında, öte yandan çeşitli iktisadî ve tecimsel komünlerin kendileri arasında olur.

"Özellikle, çeşitli iktisadî komünler, kendi öz çerçeveleri içinde, perakende ticaretin yerine tamamen planlı bir sürümü geçireceklerdir."

Toptan ticaret de bir o kadar örgütlü: "Sonuç olarak, özgür iktisadî toplum sistemi, işlemleri değerli madenler tarafından verilmiş temeller sayesinde yapılan büyük bir değişim kurumu olarak kalır. Bu temel özelliğin kaçınılmaz zorunluluğunun anlaşılması, bizim şemamızı, bugün ortalıkta dolaşan sosyalist fikirlerin en ussal biçimlerinde bile bulunan tüm belirsizliklerinden ayıran şeydir."

İktisadî komün, toplumsal ürünlerin ilk temellükçüsü olarak, bu değişim ereğiyle, ortalama üretim giderlerine göre, "her madde çeşidi için bir birim fiyatı" saptamalıdır.

"Üretim maliyet gideri denilen öğenin ... bugün değer ve fiyat bakımından taşıdığı anlam ... [sosyalitede] kullanılacak emek niceliği değerlendirmeleri tarafından taşınacaktır. Her kişinin, iktisada da yayılmış hukuksal eşitliği ilkesine göre, sonunda ortak olanlar sayısını dikkate almaya indirgenebilen bu değerlendirmeler, aynı zamanda, hem doğal üretim koşullarına ve hem de değeri gerçekleştirme toplumsal hakkına uygun düşen fiyatlar ilişkisini vereceklerdir. Değerli madenler üretimi, paranın değerini belirleme bakımından, tıpkı bugünkü gibi kararlaştırıcı bir önem taşımakta devam edecektir. ... O halde görülüyor ki, değişikliğe uğramış toplumsal kuruluşta, değerlerin varlık nedeni ve ölçeğini, ve sonuç olarak ürünlerin birbirleri ile kendilerine göre değiştirildikleri oranları yitirmek şöyle dursun, onlara gereğince ilk kez olarak sahip olunur."

Ünlü "mutlak değer", ensonu gerçekleşti.

Ama, öte yandan, komün, herkese, emeğinin karşıedimi olarak, herkes için eşit olacak günlük, haftalık ya da aylık bir para tutarı vererek, bireyleri, üretilen maddeleri kendisinden satın alma durumuna getirme zorunda da kalacaktır:

"Öyleyse, sosyalite bakımından, ücret ortadan kalkar, ya da zorunlu olarak iktisadî gelirlerin tek biçimi durumuna gelir demek arasında bir fark yoktur."

Oysa eşit ücretler ile eşit fiyatlar, "tüketimin, nitel değilse de, nicel eşitliği"ni meydana getirirler, ve böylece de "evrensel adalet ilkesi" iktisadî bakımdan gerçekleşmiş olur. Geleceğin bu ücretinin düzeyinin belirlenmesi üzerine, Bay Dühring, bize, burada, sadece, bütün öbür

durumlarda olduğu gibi, "eşit emeğe karşı eşit emek" verildiğini söyler. Buna göre, altı saatlik bir emek için, kendinde altı saatlik emeği cisimleştiren bir para tutarının ödenmesi gerekecektir.

Bununla birlikte, "evrensel adalet ilkesi"ni, burjuvayı her çeşit komünizm karşısına, özellikle ilkel işçi komünizmi karşısına çıkaran o kaba eşitçilik ile karıştırmamak gerek. Bu ilke, o kaba eşitçiliğin onu göstermek istediği kadar acımasız olmaktan uzaktır.

"İktisadî hakların ilkel eşitliği, adaletin gerektirdiği şeye, *gönüllü olarak özel* bir iyilik bilme ve saygı dışavurumunun eklenmesini dıştalayamaz. ... Toplum, üstün verim türleri üzerine *tüketim için ölçülü bir ek gelir* aracıyla dikkati çekerek, *kendi kendini onurlandırır.*"

Ve Bay Dühring de, güvercinin suçsuzluğu ile yılanın kurnazlığını birleştirerek, geleceğin Dühring'lerinin ölçülü aşırı-tüketimi için çok dokunaklı bir kaygı gösterdiği zaman, kendi kendini onurlandırır.

Böylece, kapitalist üretim biçimi, kesinlikle ortadan kaldırılmıştır. Çünkü, "böyle bir durumda, birinin bir özel araçlar çokluğuna gerçekten sahip olduğunu varsayalım, o, bu çokluk için hiç bir kapitalist kullanım yolu bulamayacaktır. Hiç bir birey ya da hiç bir grup, ondan bu fazlalığı, üretim için, değişim ya da satın almadan başka hiç bir yoldan almayacaktır; ama o, kendini hiç bir zaman kendisine faizler ya da bir kâr ödenen bir durum içinde bulamayacaktır. [Böylece], eşitlik ilkesine uygun düşen kalıtım yoluyla bir geçirme [kabul edilir bir şeydir. Bu kaçınılmaz bir şeydir, çünkü] kalıtım yoluyla belli bir geçirme (*transmission*), aile ilkesine her zaman zorunlu olarak eşlik edecektir. [Kalıtım hakkı da] geniş bir mal birikimine götüremez, çünkü, burada, mülkiyetin oluşması ... artık hiç bir zaman üretim araçları ve arı rantiye varoluşları meydana getirme ereğine sahip olamaz."

Böylece, iktisadî komün uygun bir biçimde kurulmuş oluyor. Şimdi de nasıl işlediğine bakalım.

Bay Dühring'in bütün varsayımlarının tastamam gerçekleştiğini kabul edelim; öyleyse, iktisadî komünün, üyelerinden herbirine, altı saatlik bir günlük emek için, içinde gene altı saatlik emeğin cisimleştiği bir para tutarı, diyelim oniki mark ödediğini varsayıyoruz demektir. Ayrıca, fiyatların değerlere tastamam eşit olduklarını, yani varsayımımız içinde sadece hammadde giderlerini, makinelerin aşınmasını, çalışma araçları tüketimini ve ödenen ücreti kapsadıklarını kabul edelim. Çalışan yüz üyesi bulunan bir iktisadî komün, o zaman, her gün 1.200 mark, 300 işgünlük bir yıl içinde de 360.000 mark değerinde meta üretir, ve bu tutarı, herbiri 12 marklık günlük, ya da 3.600 marklık yıllık payı ile istediğini yapan üyelerine öder. Yıl sonunda, ya da yüz yıl sonra, komün başlangıçta olduğundan daha zengin değildir. Bu zaman içinde, komün, kendi üretim araçları stokuna zarar vermedikçe, Bay Dühring'in tüketimi için ölçülü ek geliri sağlamaya bile yetenekli olmayacaktır. Birikim büsbütün unutulmuştur. Daha da kötüsü: birikim toplumsal bir zorunluluk olduğu ve para saklama olgusunda da elverişli birikim biçimi bulunduğu için, iktisadî komün örgütü kendi üyelerini doğrudan doğruya özel birikime ve sonuç olarak, kendi öz yıkımına çağırır.

İktisadî komünün özlüğündeki bu çelişkiden nasıl kaçınmalı? Komün, sevgili "vergileme"ye, fiyat yükseltmeye başvurabilir, ve yıllık üretimini 360.000 mark yerine 480.000 marka satabilir. Ama bütün öbür iktisadî komünler de aynı durum içinde bulundukları, ve buna göre aynı şeyi yapma zorunda kalacakları için, herbiri, öbürü ile değişimde, cebine attığı kadar "vergileme" ödeyecek, ve bunun sonucu "haraç", sadece kendi öz üyelerinin sırtına yüklenmiş olacaktır.

Ya da komün, bu sorunu, her üyeye, altı saatlik emek için, altı saatlikten az bir emeğin, diyelim dört saatlik emeğin ürününü ödeyerek, yani ona günde oniki mark yerine sekiz mark vererek, ama meta fiyatlarını eski düzeyde bırakarak, bir anda çözer. Bu durumda, daha önce üstü kapalı bir biçimde ve dolambaçlı bir yoldan yapmaya giriştiği şeyi, açıkça ve doğrudan doğruya yapar: üyelerine, tamamen kapitalist bir biçimde, üretimleri değerinin altında ödeyerek, ve üstelik onların ancak kendinden satın alabilecekleri metaları tam değerleri üzerinden hesaplayarak, yıllık 120.000 mark tutarında marksist artı-değeri oluşturur. Demek ki, iktisadî komün, bir yedeklik fonunu, ancak kendini en geniş komünist temel üzerinde "yetkinleşmiş" *truck-system** olarak açığa vurarak oluşturabilir.

Öyleyse, iki şeyden biri: ya iktisadî komün "eşit emeğe karşı eşit emek" verir, ve bu durumda, üretimin sürdürülmesi ve genişletilmesi için bir fonu o değil, ancak özel kişiler biriktirebilir. Ya da, bu fonu o oluşturur, ama bu durumda, artık "eşit emeğe karşı eşit emek" vermez.

İktisadî komündeki değişimin içeriğinin içyüzü işte bu. Ya biçiminin içyüzü ne? Değişim, maden para aracılığı ile yapılır ve Bay Dühring de bu iyileştirmenin "tarihsel önemi" konusunda az kurumlanmaz. Ama komün ile komünün kendi üyeleri arasındaki ticarette, para, kesin olarak para *değildir,* ve hiç bir zaman para olarak iş görmez. Salt emek belgesi işini görür sadece; Marx gibi söylemek gerekirse, "bireyin ortak emekte yer aldığını, ve tüketim için ayrılan ortak üretimdeki belli payını" saptar ve, bu görev içinde, "tiyatro için bilet ne kadar 'para' sayılırsa, o kadar 'para'dır."** Öyleyse para, örneğin onu,

* Fabrikacıların dükkânlar açtıkları, ve işçilerini bu dükkânlardan alışveriş yapmaya zorladıkları Almanya'da da iyi bilinen sisteme, İngiltere'de *truck-system* denir. [*F. E.*]

** *Kapital,* Birinci Cilt, s. 117, dipnot. —*Ed.*

bir sayfaya iş saatlerinin ve öbürüne de buna karşılık elde edilen yararlanımların yazıldığı bir "büyük tecimsel defter" ile değiştiren Weitling'de olduğu gibi, herhangi bir işaret ile değiştirilebilir.* Uzun sözün kısası, iktisadî komünün kendi üyeleri ile olan ticaretinde, para, sadece Owen'ın "çalışma saati-para"sı olarak, Bay Dühring'in yukardan baktığı, ama gene de kendi gelecekteki iktisadına kendi eliyle sokma zorunda kaldığı o "kuruntu"nun ta kendisi olarak iş görür. Yerine getirilmiş "üretim görevi" ile böylece edinilmiş "tüketim hakkı" ölçüsünü gösteren belge ister bir kâğıt parçası, ister bir jeton, isterse bir altın sikke olsun, bunun *bu* erek bakımından hiç bir önemi yoktur. Ama, görecek olduğumuz gibi, başka erekler bakımından, bu, hiç de böyle değildir.

Eğer maden para, iktisadî komünün kendi üyeleri ile olan ticaretinde, para olarak değil, ama emeğin kılık değiştirmiş belgesi olarak iş görüyorsa, çeşitli iktisadî komünler arasındaki değişimde kendi para görevini daha da az görür. Burada, Bay Dühring'in varsayımlarına göre, maden para tamamen geçersizdir. Gerçekten, önce çalışma saatlerini paraya çevirme yerine, doğal emek ölçeği —zaman, birim olarak çalışma saati— ile hesapladığı takdirde, eşit bir emek ürünü ile eşit bir emek ürününün değişimini çok daha yalın bir biçimde yerine getiren yalın bir muhasebe yetecektir. Değişim, aslında, arı aynî değişimdir; bütün dengelenmeler, öbür komünler üzerine çekilen poliçeler aracıyla kolayca ve sade bir biçimde sağlanır. Ama eğer bir komünün öbür komünler karşısında gerçekten bir açığı olacaksa, o zaman dünyanın bütün altını, istediği kadar "doğal yönelimi ile para" olsun, bu, komünü, eğer borcu yüzünden öbür komünlere bağımlı bir duruma düşmek istemiyorsa, o açığı

* Wilhelm Weitling, *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Kesim II, Bölüm 10, Vivis 1842, s. 155 vd.. —*Ed.*

kendi öz çalışmasındaki bir artış ile kapama zorunluluğundan kurtaramaz. Bununla birlikte, okurdan, burada gelecekle ilgili bir yapı kurmadığımızı aklından hiç çıkarmaması dilenir. Sadece Bay Dühring'in varsayımlarını kabul ediyor ve onlardan kaçınılmaz sonuçları çıkarmaktan başka bir şey yapmıyoruz.

Demek ki, ne iktisadî komün ile kendi üyeleri, ne de çeşitli komünler arasındaki değişimde, "doğal yönelimi ile para olan", altın, bu özlüğünü gerçekleştiremez. Bununla birlikte, Bay Dühring onun hatta "sosyalite"de bile parasal bir görev görmesini buyurur. Öyleyse bu parasal görev için bir başka eylem alanı aramamız gerek. Ve bu eylem alanı da var. Bay Dühring, gerçi, herkesi "nicel olarak eşit bir tüketim" yapabilecek bir duruma koyar, ama kimseyi buna zorlayamaz. Tersine, kendi dünyasında herkes parasıyla istediğini yapabilir, diyerek kurumlanır. Öyleyse o, bazıları kendilerine ödenen ücretle geçinemezken, başka bazılarının bir köşeye biraz para koymalarını engelleyemez. Hatta, kalıtım hakkında, sonuç olarak, anababalar için çocukların bakım zorunluluğunu çıkaran, ailenin ortak mülkiyetini açıkça kabul ederek, bunu kaçınılmaz kılar. Ama işte böyle yapmakla da, nicel olarak eşit tüketimde büyük bir gedik açar. Bekâr erkek, günde sekiz veya oniki mark ile, parlak bir biçimde ve mutluluk içinde yaşar, oysa sekiz küçük çocuğu ile birlikte dul erkek, sürünür. Ama öte yandan, ödemede parayı bir şey katmaksızın kabul ederek, komün, bu paranın kişisel çalışmadan başka bir yoldan da kazanılabilmesi olanağını açık bırakır. *Non olet*,* "paranın kokusu yoktur". Komün onun nerden geldiğini bilmez. Ama böylece, o zamana değin sadece bir emek jetonu rolünü oynamış olan maden

* "Onun [paranın] kokusu yoktur." anlamındaki bu sözler, Roma İmparatoru Vespasiyan'ın (MS 69-79), tuvaletlere vergi koyduğu için onu suçlayan oğluna verdiği yanıtında geçmektedir. —*Ed.*

paranın, gerçek bir parasal görev kazanması için bütün koşullar verilmiş bulunur. İşte, bir yandan para biriktirme, ve öte yandan da borçlanmanın etkeni ve nedeni budur. Sıkıntı çeken, para biriktirenden ödünç alır. Komün tarafından yaşama araçlarının ödenmesi için kabul edilen ödünç para, böylece bugünkü toplumda ne ise gene o olur: insan emeğinin toplumsal cisimleşmesi, emeğin gerçek ölçeği, genel dolaşım aracı. Dünyanın bütün "idarî yasa ve kurallar"ı, çarpım cetveline ya da suyun kimyasal bileşimine karşı ne değin güçsüzseler, buna karşı da o değin güçsüzdür. Ve para biriktiren kişi, sıkıntı içinde bulunan kişiden faiz isteyebilecek bir durumda olduğundan, böylece maden paranın para görevi ile aynı zamanda, tefeci de yeni baştan yaşama dönmüş bulunur.

Buraya değin, sadece maden paranın Dühringvari iktisadî komünün eylem alanı içinde tutulmasının etkilerini dikkate aldık. Ama bu eylem alanı dışında, mel'un dünya, şimdilik, kendi bildiği yolda kaygısızca devam eder. Altın ve gümüş, dünya pazarında, *evrensel para,* genel alım ve ödeme aracı, zenginliğin mutlak toplumsal cisimleşmesi olarak kalır. Ve değerli madenin bu özlüğü ile birlikte, iktisadî komün üyesi olan bireyler için, ortaya yeni bir para biriktirme, zenginleşme, tefecilik nedeni çıkar: komün karşısında ve komün sınırları dışında özgürlük ve bağımsızlık içinde hareket etme ve birikmiş bireysel zenginliği dünya pazarında değerlendirme isteği. Tefeciler, dolaşım aracı ticareti yapan adamlar durumuna, bankacılar durumuna, dolaşım aracı ve evrensel para egemenleri durumuna, bunun sonucu üretim egemenleri durumuna, bunun da sonucu, hatta üretim araçları, saymaca olarak, daha yıllar boyunca iktisadî ve tecimsel komün mülkiyeti olarak görünseler bile, üretim araçları egemeni durumuna dönüşürler. Ama, sonuç olarak, bankacılar durumuna dönüşmüş bulunan para biriktiriciler ve tefe-

ciler, artık iktisadî ve tecimsel komünün de efendisidirler. Bay Dühring'in "sosyalite"si, öbür sosyalistlerin "belirsizlikler"inden gerçekten pek esaslı bir biçimde ayrılır. Bu "sosyalite"nin —eğer gene de kurulur ve güçlenirse—, denetimi altında ve kesesi için canını dişine takarak yiğitçe çalışacağı yüksek finansı dünyaya yeniden getirmekten başka bir ereği yoktur. Onun için tek kurtuluş, para biriktiricilerin, evrensel paraları sayesinde ..., komünden bir an önce kaçmayı yeğlemeleri olacaktır.

Eski sosyalizm üzerine Almanya'da egemen olan geniş bilgisizlik sonucu, masum bir genç örneğin, Owen'ın emek bonolarının da böyle bir kötüye kullanmaya neden olup olamayacağı sorununu ortaya sürebilir. Burada bu emek bonolarının anlamı üzerinde uzun boylu durmamıza gerek olmamasına karşın, gene de Dühringvari "geniş şema"yı, Owen'ın "bayağı, kaba ve yoksul fikirleri" ile karşılaştırmak için, şunları söyleyelim: Önce, Owen'ın emek bonolarının böyle kötüye kullanılması için, onların gerçek para durumuna dönüşmeleri gerekir, oysa Bay Dühring gerçek parayı varsayar, ama onun basit bir emek jetonundan başka türlü bir iş görmesini yasaklamak ister. Orada gerçek kötüye kullanma varken, burada paranın, insan isteğinden bağımsız içkin özlüğü kendini gösterir; burada, para, Bay Dühring'in paranın özlüğü üzerindeki kendi öz bilgisizliği gereği ona yüklemek istediği kötüye kullanma karşısında, kendi öz ve gerçek kullanımını gerçekleştirir. İkincisi, Owen'da emek bonoları, toplumsal kaynakların tam ortaklığı ve özgür kullanımına bir geçiş biçiminden ve bunun yanısıra olsa olsa komünizmi Britanya halkı için kabul edilebilir gösterme aracından başka bir şey değildir. Öyleyse, eğer herhangi bir kötüye kullanma, Owen'ın toplumunu, emek jetonlarını ortadan kaldırma zorunda bırakacaksa, bu toplum, böylece kendi ereğine doğru bir adım daha atacak, ve daha yüksek bir evrim

aşamasına girecektir. Buna karşılık, Dühringvari iktisadî komün, parayı ortadan bir kaldırmaya görsün, bir anda kendi "tarihsel önem"ini yok eder, en özgün güzelliğini ortadan kaldırır, Dühringvari iktisadî komün olmaktan çıkar ve Bay Dühring'in onu ancak o kadar acı ussal düşünce çalışması pahasına çekip çıkarabildiği belirsizlikler düzeyine düşer.*

Peki, Dühringvari iktisadî komünün içinde çabalayıp durduğu bütün tuhaf yanlışlık ve karışıklıklar nerden geliyor? Sadece Bay Dühring'in kafasında değer ve para kavramlarını saran ve en sonunda onu, emeğin değerini bulmayı istemeye götüren belirsizlikten. Ama Bay Dühring bu türlü belirsizliğin Almanya tekelini elinde tutmadığı, tersine, büyük bir rekabetle karşılaştığı için, onun dolaştırmış bulunduğu "yumağı çözme işini bir an için üzerimize almak" istiyoruz.

İktisadın tanıdığı tek değer, meta değeridir. Meta nedir? Azçok birbirinden ayrı bir üreticiler toplumunda üretilen ürünler, öyleyse en başta özel ürünler. Ama bu özel ürünler, ancak üreticinin tüketimi için değil, ama başkaları tarafından tüketim için, yani toplumsal tüketim için üretildikleri zaman meta durumuna gelirler; bunlar, toplumsal tüketime, değişim aracıyla girerler. Demek ki, özel üreticiler, toplumsal bir ilişki içindedirler; bir toplum oluştururlar. Ürünleri, herbirinin özel ürünleri olmasına karşın, böylece aynı zamanda, ama güdeksiz (*sans intention*) ve deyim yerindeyse iradelerine karşı, toplumsal ürünlerdir de. Şu halde, bu özel ürünlerin toplumsal niteliği neye dayanır? Açıkça iki özgülüğe: önce, hep-

* Sözarasında, Owen'ın komünist toplumunda, emek jetonları tarafından oynanan rolün, Bay Dühring için tamamen bilinmez olduğunu belirtelim. O, bu jetonları —Sargant aracıyla—, sadece, doğal olarak başarısızlığa uğramış, ve dolaysız emek değişimi aracıyla bugünkü toplumdan komünist topluma geçiş girişimi olan emek değişimi pazarları girişiminde aldıkları yer ölçüsünde bilir. [*F. E.*]

sinin, herhangi bir insanın gereksinmesini karşılamasına, sadece üretici için değil, ama başkaları için de bir kullanım-değeri taşımasına; ikinci olarak da, bir yandan çok çeşitli bireysel emeklerin ürünleri olmakla birlikte, aynı zamanda sadece insan emeği, genel insan emeği ürünleri de olmalarına. Başkaları için de bir kullanım-değeri taşıdıkları ölçüde, genel bir biçimde değişime girebilirler; hepsinde de genel insan emeği, yalın insan emek-gücü harcaması bulunduğu ölçüde, herbirinin içerdiği bu emek niceliği aracıyla değişimde birbirleri ile karşılaştırılabilir, eşit ya da eşitsiz olarak değerlendirilebilirler. İki eşit özel üründe, toplumsal koşullarda herhangi bir değişiklik olmadıkça, eşitsiz bir bireysel emek niceliği bulunabilir, ama her zaman ancak eşit bir genel insan emeği niceliği vardır. Beceriksiz bir demirci, beş atnalı yapmak için, becerikli bir demircinin on atnalı yapmaya harcadığı kadar bir zaman harcayabilir. Ama toplum, birinin olağan beceriksizliğini değerlendirmez, sadece orta beceriklilikte normal bir emeği, genel insan emeği olarak tanır. Öyleyse, birincinin beş atnalından biri, değişimde, öbürü tarafından eşit bir emek zamanı içinde yapılan on atnalının birinden daha çok değer taşımaz. Bireysel emek, ancak ve ancak toplumsal bakımdan gerekli olduğu ölçüdedir ki, genel insan emeği içerir.

Öyleyse, ben, bir meta, şu belirli değere sahiptir dediğim zaman: 1° onun toplumsal bakımdan yararlı bir ürün olduğunu; 2° özel bir kişi tarafından kendi hesabına üretilmiş bulunduğunu; 3° bir yandan özel emek ürünü olmakla birlikte, bu metaın, aynı zamanda ve, deyim yerindeyse, bilmek ya da istemeksizin, toplumsal emeğin, ve bu emeğin toplumsal bir yöntem tarafından, değişim tarafından saptanmış belirli bir niceliğinin ürünü de olduğunu; 4° bu niceliği, emeğin kendisi ile, şu ya da bu çalışma saati sayısı ile değil, ama bir *başka meta* ile ifade et-

tiğimi söylemiş olurum. Öyleyse, eğer ben, bu saat, şu kumaş değerindedir, ve bunlardan herbiri elli mark eder dersem: saat, kumaş ve para aynı nicelikte toplumsal emeği içeriyor demiş olurum. Demek ki, onlarda temsil edilmiş toplumsal emek süresinin toplumsal olarak ölçülmüş ve eşit bulunmuş olduğunu saptarım. Ama bu zaman, emek süresinin genellikle çalışma saatleri, işgünleri, vb. olarak ölçüldüğü gibi, doğrudan doğruya, mutlak biçimde ölçülmemiştir; bir dolambaçlı yolla, değişim aracıyla, bağıntılı olarak ölçülmüştür. Bu nedenle, emek süresinin bu saptanmış niceliğini de, sayısı bana bilinmez kalan çalışma saatleri ile ifade edemem: onu da ancak bir dolambaçla, bağıntılı bir biçimde, aynı toplumsal emek süresi niceliğini temsil eden bir başka meta durumunda ifade edebilirim. Saatin değeri, kumaşın değeri kadardır.

Ama temeli oldukları toplumu bu dolambaça zorlayan meta üretimi ve meta değişimi, onu, bu dolambacı olanaklı olduğu kadar kısaltmaya da zorlar. Metaların bayağı ayaktakımı içinden, kendisinde bütün öbür metaların her zaman ifade edebildiği kral bir metaı, toplumsal emeğin dolaysız cisimleşmesi olarak görünen, ve bunun sonucu, bütün öbür metalar ile dolaysız ve koşulsuz bir biçimde değişilebilir bir duruma gelen bir metaı: parayı bir yana ayırır. Değer kavramı içinde zaten tohum durumunda var olan para, gelişmiş bir değerden başka bir şey değildir. Ama meta değerinin, para biçimi altında, meta karşısında bağımsız bir varoluş kazanması sonucu, meta üreten ve meta değişimi yapan topluma, yeni görevler ve yeni toplumsal etkiler ile bezenmiş yeni bir etken katılır. Şimdilik ayrıntılarına girmeden bunu saptamamız yeter.

Meta üretimi iktisadı, sadece bir dereceye kadar bilinen etkenleri hesaba katma durumunda bulunan tek bilim değildir. Fizikte de, belli bir gaz hacmi içinde, basınç

ve sıcaklık da belli iken, ne kadar tekil gaz molekülü olduğunu bilmeyiz. Ama, Boyle yasasının doğru olması ölçüsünde, herhangi bir gazın bu belli hacminin eşit basınç ve eşit sıcaklıktaki herhangi başka bir gazın eşit hacmi kadar molekül içerdiğini biliriz. Bundan ötürü, en çeşitli gazların en çeşitli hacimlerini, en çeşitli basınç ve sıcaklık koşulları altında, molekül içerikleri bakımından karşılaştırabiliriz; ve eğer 0° santigrad sıcaklık ve 760 mm basınç altında bir litre gazı birim olarak kabul edersek, bu birim ile molekül içeriğini ölçebiliriz. Kimyada, çeşitli öğelerin mutlak atom ağırlıkları da bilmediğimiz şeyler arasındadır. Ama karşılıklı ilişkilerini bilerek onları da bir dereceye kadar biliyoruz. O halde, meta üretimi ve meta üretimi iktisadı, çeşitli metalar içinde bulunan bilinmeyen emek niceliklerinin göreli bir ifadesini bu metaların göreli emek içerikleri bakımından karşılaştırılması sayesinde nasıl elde ediyorsa, kimya da, kendisi için bilinmeyen şeyler arasında bulunan atom ağırlıkları büyüklüğünün göreli bir ifadesini, çeşitli öğeleri atom ağırlıkları bakımından karşılaştırarak, birinin atom ağırlığını öbürünün (kükürt, oksijen, hidrojen) katları ya da kesirleri biçiminde ifade ederek, öyle ifade eder. Ve meta üretimi, altını, mutlak meta, öbür metaların mutlak eşdeğeri, tüm değerlerin ölçeği durumuna nasıl yükseltiyorsa, kimya da hidrojeni, atom ağırlığını 1'e eşit olarak kabul ederek, ve bütün öbür öğelerin atom ağırlıklarını hidrojene indirgeyerek, onları, onun kendine özgü atom ağırlığının katları biçiminde ifade ederek, kimyasal para durumuna öyle yükseltir.

Bununla birlikte, meta üretimi, toplumsal üretimin tek biçimi değildir. Eski Hint topluluğunda (*communauté*), güney Slavları aile topluluğunda, ürünler meta durumuna dönüşmez. Komün üyeleri doğrudan doğruya üretim için örgütlenmiş, iş, gelenek ve gereksinmelere göre bö-

lünmüştür — tüketime ayrıldıkları ölçüde, ürünler de öyle. Dolaysız bölüşüm gibi dolayımsız toplumsal üretim de, her türlü meta değişimini, öyleyse (hiç değilse komün içinde) ürünlerin meta durumuna dönüşümünü, ve sonuç olarak, *değerler* durumuna dönüşümlerini dıştalar.

Toplum, üretim araçlarını mülkiyetine alıp da, onları, dolayımsız bir biçimde toplumsallaşmış bir üretim için kullanır kullanmaz, her bireyin emeği, özgül yararlılık niteliği ne kadar farklı olursa olsun, hemen ve doğrudan doğruya toplumsal emek haline gelir. Bir ürünün içerdiği toplumsal emek niceliğinin, bundan böyle, önce bir dolambaç aracıyla saptanmasına gereksinme yoktur; ortalama olarak hangi niceliğin zorunlu olduğunu günlük deney doğrudan doğruya gösterir. Toplum, sadece, bir buhar makinesinde, son üründen bir hektolitre has buğdayda, belirli bir nitelikteki yüz metrekare kumaşta ne kadar çalışma saati bulunduğunu hesaplayabilir. Öyleyse, ürünler içine konmuş ve toplumun dolaysız ve mutlak bir biçimde bildiği emek niceliğini, onun doğal, eksiksiz, mutlak ölçeği olan *zaman* ile ifade edecek yerde, bir üçüncü ürün durumundaki, bir zamanlar çıkar yol olarak kaçınılmaz bulunan, göreli, dalgalanan, eksik bir ölçek ile ifade etmekte devam etmek toplumun usuna gelemez. Tıpkı atom ağırlıklarını, eksiksiz ölçekleri ile, yani gramın milyarda ya da katrilyonda-biri biçimindeki gerçek bir ağırlık ile ifade edebilecek bir duruma geleceği gün, onları hâlâ göreli bir biçimde, hidrojen atomu dolambacı aracıyla ifade etmenin, kimyanın usuna gelemeyeceği gibi. Öyleyse, yukarda varsayılan koşullar içinde, toplum, ürünlere değer de yüklemez. Toplum, yüz metrekare kumaşın, üretimi için, diyelim bin çalışma saati istediği yalın gerçeğini, bu kumaş, bin çalışma saati *değerindedir* gibi şaşı ve saçma bir biçim altında dile getirmeyecektir. Kuşkusuz, toplum, o zaman da, her kullanım nesnesinin üre-

timi için ne kadar emek gerektiğini bilme zorunda olacaktır. Üretim planını, emek-güçlerinin özel bir yer tuttuğu üretim araçlarına göre hazırlama durumunda kalacaktır. Planı belirleyecek olan şey, eninde sonunda, çeşitli kullanım nesnelerinin kendi aralarında ve üretimleri için gerekli emek niceliklerine göre tartılmış yararlı etkileridir. İnsanlar, her şeyi, ünlü "değer"in işe karışması olmaksızın, çok yalın bir biçimde düzenleyeceklerdir.*

Değer kavramı, meta üretiminin iktisadî koşullarının en genel ve, bunun sonucu, en geniş ifadesidir. Öyleyse değer kavramı, sadece paranın değil, ama meta üretiminin ve meta değişiminin daha geniş bir biçimde gelişmiş bütün biçimlerinin de tohumunu içinde taşır. Daha değerin özel ürünler içinde içerilen toplumsal emeğin ifadesi olduğu gerçeğinde, bu emek ile aynı ürün içinde içerilen bireysel emek arasındaki farklılık olanağı yatar. Öyleyse, eğer toplumsal üretim biçimi geliştiği halde, özel bir üretici eski biçimde üretmeye devam ederse, bu farklılık, onun için çok belirli bir duruma gelir. Belirli bir meta türünün bütün özel üreticileri, bu metadan toplumsal gereksinmeleri aşan bir nicelikte ürettikleri zaman da aynı şey olur. Daha bir metaın değerinin, ancak bir başka meta biçiminde ifade edilebilmesi ve ancak o meta ile değişimi aracıyla gerçekleşebilmesi gerçeğinde, değişimin hiç olmaması, ya da en azından tam değeri gerçekleştirmemesi olanağı yatar. Son olarak, özgül emek-gücü metaı, kendini pazarda gösterdiği zaman, değeri, başka herhangi bir meta değeri gibi, üretimi için toplumsal bakımdan ge-

* Üretimle ilgili kararda, yararlı etki ile emek harcaması arasındaki bu değerlendirmenin, komünist bir toplumda ekonomi politiğin değer kavramından kalacak tek şey olduğunu, ben daha 1844'te söyledim (*Fransız-Alman Yıllıkları*, s. 95).: Ama, görüldüğü gibi, bu tezin bilimsel tanıtlanışı, ancak Marx'ın *Kapital*'i ile mümkün oldu. [F. E.]

: Engels burada *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda yayımlanmış bulunan "Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi" adlı makalesine iletmede bulunuyor.

rekli emek süresine göre belirlenir. Bundan ötürü ürünlerin değer biçimi, bütün kapitalist üretim biçimini, kapitalist ile ücretli arasındaki karşıtlığı, yedek sanayi ordusunu, bunalımları, tohum durumunda içerir. Sonuç olarak, "gerçek değer"i baş köşeye oturtarak kapitalist üretim biçimini ortadan kaldırmak istemek, "gerçek" papayı başa geçirerek katolikliği ortadan kaldırmak, ya da üreticilerin, sonunda bir gün, üreticinin kendi öz ürününe köleleşmesinin en geniş bir ifadesi olan bir iktisadî kategorinin tutarlı bir kullanılması aracıyla, ürünlerini egemenlik altına aldıkları bir toplumun kurulmasını istemektir.

Meta üreten toplum, meta olarak, meta içindeki değer biçimini, para biçimine kadar geliştirdikten sonra, değer içinde henüz saklı bulunan tohumlardan birçoğunun ortaya çıktığı görülür. İlk ve en önemli sonuç, meta biçiminin genelleşmesidir. Para, hatta o zamana kadar üreticinin dolaysız tüketimi için üretilen nesnelere bile meta biçimini kabul ettirir, onları değişime çeker. Böylelikle, meta biçimi ve para, üretim bakımından doğrudan doğruya toplumsallaşmış toplulukların iç ekonomilerine girer, bir ortaklaşma bağından sonra bir başkasını koparır, ve topluluğu bir özel üreticiler yığını biçimine dönüştürür. Para, ilkin, Hindistan'da görülebildiği gibi, toprağın ortaklaşa işlenmesi yerine bireysel işlenmesini geçirir; daha sonra, ekilebilir toprağın devirli yeniden-dağıtımında hâlâ görülen ortaklaşa mülkiyetini, kesin bir paylaşma ile yok eder (örneğin, Moselle kıyılarındaki tarımsal topluluklarda olduğu gibi; bu iş Rus topluluklarında da başlıyor); en sonra, orman ve otlakların ortaklaşa mülkiyetinden geriye ne kalmışsa, onu da bölüşmeye götürür. Üretimin gelişmesine dayanan öbür nedenler ne olursa olsun, para, bunları, topluluklar üzerinde etkili kılmak için, hep en güçlü araç olarak kalır. Ve aynı doğal zorunluluk-

ladır ki, para, tüm "idarî yasa ve kurallar"a karşın, eğer bir gün kurulursa, Dühringvari iktisadî komünü de dağıtmaktan başka bir şey yapamaz.

Bir emek değerinden sözetmenin, terimlerde bir çelişki olduğunu daha önce yukarda (Ekonomi Politik, Bölüm VI) görmüştük. Emek, belli toplumsal koşullar içinde, sadece ürünler değil, ama değer de ürettiği, ve bu değer emekle ölçüldüğü için, yerçekimi, yerçekimi olarak özel bir ağırlığa, ya da ısı özel bir sıcaklığa nasıl sahip olamazsa, emek de özel bir değere öyle sahip olamaz. Ama bugünkü toplumda işçinin, emeğinin tam "değer"ini almadığını ve sosyalizmin buna çare bulmaya aday olduğunu düşünmek, "gerçek değer" üzerine düş kuran tüm toplumsal düşçülüğün (*confusionnisme*) karakteristik özgülüğüdür. Bunun sonucu, önce emeğin değerinin ne olduğunu bulmak gerekir; ve bunun ne olduğu da, emeği asıl kendi ölçüsüne, zamana göre değil, ama ürününe göre ölçmeye çalışarak bulunur. İşçi "emeğin tam ürünü"nü almalıdır. Sadece emeğin ürünü değil, ama emeğin kendisi de bir ürün ile, bir saatlik emek, bir başka saatlik emeğin ürünü ile dolayımsız değişilebilir olmalıdır. Ama ortaya hemen "çok çetin" bir pürüz çıkar. *Tam ürün,* üleştirilir. Toplumun en önemli ilerleyici görevi, birikim, toplumdan geri alınır; bireylerin eline ve keyfine bırakılır. Bireyler, kendi "meyve"leri ile ne isterlerse onu yapabilirler; toplum, en iyi durumda, ne kadar zengin ya da ne kadar yoksul idiyse, gene o kadar zengin ya da o kadar yoksul olarak kalır. Demek ki, eğer geçmişte birikmiş bulunan üretim araçları, toplumun elleri arasında toplanmışsa, bu, sadece, gelecekte birikecek tüm üretim araçları, bireylerin elleri arasında yeniden dağılsınlar diyedir. Kendi öz varsayımlarına bir şamar indirilir, katıksız bir saçmalığa varılır.

Akışkan emeğin, eylem durumundaki emek-gücünün,

bir emek ürünü ile değişilmesi istenir. Bu güç, o andan başlayarak, tıpkı kendisi ile değişilecek olduğu ürün gibi, metadır. Bu emek-gücünün değeri, artık hiç bir zaman ürününe göre değil, ama kendinde cisimleşen toplumsal emeğe, o halde bugünkü ücret yasasına göre belirlenir.

Ama bu, istenmeyen şeyin ta kendisidir. Akışkan emeğin, emek-gücünün, kendi tam ürünü ile değişilebilir olması istenir. Bu, onun kendi *değeri* ile değil, ama kendi *kullanım-değeri* ile değişilebilir olması gerektiği anlamına gelir; değer yasası bütün öbür metalara uygulanmalı, ama emek-gücü için ortadan kaldırılmalıdır. "Emeğin değeri" arkasında saklanan, kendi kendini ortadan kaldırmaya özgü düşçülük, işte budur.

"Eşit değerlendirme ilkesine göre emeğin emek ile değişimi", bunun bir anlamı olduğu ölçüde, öyleyse eşit toplumsal emek ürünlerini birbirleri ile değiştirme olanağı, öyleyse değer yasası meta üretiminin ta kendisinin, öyleyse bu üretimin en yüksek biçiminin, kapitalist üretimin de temel yasasıdır. Bu yasa, kendini, bugünkü toplumda, iktisadî yasaların kendilerini bir özel üreticiler toplumunda kabul ettirebilecekleri tek biçimde kabul ettirir: şeylerde ve ilişkilerde yatan, üreticilerin irade ve faaliyetinden bağımsız, körü körüne işleyen bir doğa yasası olarak. Bay Dühring, bu yasayı kendi iktisadî komününün temel yasası durumuna yükselterek, ve ondan bu yasayı tam bir bilinçle uygulamasını isteyerek, varolan toplumun temel yasasını, kendi düşsel toplumunun temel yasası durumuna getirir. Varolan toplumu, ama düzgüsüzlükleri olmaksızın ister. Böylelikle Proudhon ile aynı alan üzerinde devinir. Onun gibi, meta üretiminin kapitalist üretim durumuna evriminden çıkan düzgüsüzlükleri, onların karşısında meta üretiminin, işleyişi tam da bu düzgüsüzlükleri meydana getirmiş bulunan temel yasasını yücelterek ortadan kaldırmak ister. Proudhon gibi,

değer yasasının gerçek sonuçlarını, düşsel sonuçları yardımıyla ortadan kaldırmak ister.

Ama bizim, soylu Rossinante'ı, "evrensel adalet ilkesi" üzerine binmiş, ve yiğit Sancho Pança'sı Abraham Ensz tarafından izlenen modern Don Quichotte'umuz, haksızlıklarla savaşmak üzere ülke ülke gezen şövalye olarak, Mambrin'in zırhlı başlığının,* "emek değeri"nin fethine gitmek için savaşa ne kadar kurumlu bir biçimde girişirse girişsin, korkarız, çok korkarız ki, geriye, romanın eski berber tasından başka hiç bir şey getirmeyecek.

* Mambrin'in zırhlı başlığı, *l'armet de Mambrin*, şövalye romanlarının ünlü Mağrip Kralının, onu, silah işlemez yapan tılsımlı başlığı. Renauld, Mambrin'i öldürür ve zırhlı başlığı alır. Bu tılsımlı başlık, ününü özellikle Don Quichotte yazarı Miguel de Cervantes'in onu anmış olmasına borçludur. —ç.

BEŞINCI BÖLÜM
DEVLET, AİLE, EĞİTİM

BUNDAN önceki iki bölüm ile bay Dühring'in "yeni sosyaliter kuruluş"unun ekonomik içeriğini hemen hemen eksiksiz bir biçimde açıklamış bulunuyoruz. Olsa olsa bir de, "tarihsel çevrenin evrensel genişliği"nin, hatta bilinen ölçülü aşırı-tüketimi bir yana bıraksak bile, onu kendi özel çıkarlarını görmekten alıkoymadığını belirtmek gerekirdi. Eski işbölümü toplumda varlığını sürdüreceğinden, ekonomik komün yalnızca mimarlar ile niteliksiz işçileri değil ama meslekten kalem erbabını da hesaba katmak zorunda kalacaktır ve bu da telif hakkının geleceği sorununu ortaya çıkarır. Bu sorun bay Dühring'i, bütün öteki sorunlardan çok uğraştırır. Örneğin

Louis Blanc ve Proudhon dolayısıyla, sonunda *Öğretim*'in dokuz sayfası üzerinde sergilenmek ve —ölçülü aşırı-tüketim ile birlikte mi, yoksa onsuz mu olduğu söylenmeksizin— "emek karşılığı" gizemli biçimi altında sosyalite limanına sağ-salim sığınmak üzere, telif hakkı, her yerde okurun bacaklarına dolaşır. Toplumun doğal sisteminde pirelerin konumu üzerine bir bölüm de, en azından o kadar uygun her durumda daha az sıkıcı olurdu.

"Felsefe", geleceğin siyasal rejimi üzerine ayrıntılı buyruklar verir. Bu konuda, Rousseau istediği kadar Bay Dühring'in "tek önemli habercisi" olsun, gene de temelleri yeterli bir derinlikle atmamıştır; daha derin olan ardılı, Rousseau'yu son derece sulandırarak ve ona Hegel'in sulu bir yavan yemek halinde kaynatılmış *Hukuk Felsefesi* artıklarından karıştırarak, bu işe köktenci bir çare bulur. "Birey egemenliği", gelecekteki Dühringvari devletin temelini oluşturur. Bu egemenlik, çoğunluk egemenliği altında ezilmemeli, ama orada ilk kez olarak doruk noktasına varmalıdır. Bu nasıl olur? Çok yalın bir biçimde.

"Eğer herkesin herkesle her konuda anlaşmalar yaptığı varsayılır ve eğer bu sözleşmelerin konusu da haksız zararlara karşı karşılıklı yardımlaşma olursa, — o zaman sadece hukukun devamına yönelik bir erklik güçlenmesi olacak, ve artık düpedüz yığının birey ya da çoğunluğun azınlık üzerindeki iktidar aşırılığından kaynaklanan hiç bir hak olmayacaktır."

Gerçekçi felsefenin ta kendisi olan bu hokkabazlığın canlı gücü, en aşılmaz engeller arasından işte bu kolaylıkla geçer, ve eğer okur eskisinden daha ileri gitmediğini düşünürse, Bay Dühring, ona, bu işi o kadar hafife almaması gerektiği yanıtını verir, çünkü "genel istencin rolü anlayışındaki *en küçük yanlışlık,* bireyin egemenliğini *yok edebilir,* ve gerçek hakların çıkarılmasını sağlayan şey de sadece bu egemenliktir."

Bay Dühring, alay ettiği zaman, hayranlarına tam da lâyık oldukları biçimde davranır. Çok daha kötü şeyler de yapabilirdi: nasıl olsa gerçekçi felsefe öğrencileri farkına varmazlardı.

Oysa, birey egemenliği, esas olarak şuna dayanır ki, "devlet karşısında, birey *mutlak bir baskı durumu* içinde bulunur", ama bu baskı, ancak "doğal adalete gerçekten hizmet ettiği" ölçüde doğrulanabilir. Bu amaçla, "yasama ve yüksek görevliler sınıfı" olacak, ama bunlar "topluluk ile birlikte kalacak"lardır; ayrıca, kendini "orduda ya da iç güvenlik bakımından gerekli, yürütücü bir kesimdeki dayanışma ile" gösteren bir savunma birliği, yani ordu, polis ve jandarma da olacaktır. Gerçekte, Bay Dühring, şimdiye kadar ne yiğit bir Prusyalı olduğunu çok gösterdi! Burada da, müteveffa bakan von Rochow'un o "jandarmasını kalbinde taşıyan" örnek Prusyalısının ta kendisi olarak görünür. Ama geleceğin bu jandarması, bugünün "geriyecileri"* kadar tehlikeli olmayacaktır. O, egemen bireye karşı ne türlü zor kullanırsa kullansın, egemen bireyin her zaman *bir avuntusu* var: "özgür toplum tarafından, koşullara göre, uğratıldığı haklılık ya da haksızlık, hiç bir zaman *doğal durumun* uğratacağından *daha kötü bir şey* olamaz!"

Ve gene, o kaçınılmaz telif hakları üzerinde bizi bir kez daha sendelettikten sonra, Bay Dühring, kendi gelecekteki dünyasında, "baroya, kendiliğinden anlaşıldığı üzere, tamamen özgür ve genel olacak bir giriş hakkı" bulunacağı konusunda bize güvence verir. "Bugün tasarlanmış bulunan özgür toplum", gitgide daha karışık bir durum alır: mimarlar, vasıfsız işçiler, kalem adamları, jandarmalar, ve üstüne üstlük, bir de avukatlar! Bu. "sağlam

* Almanca "Zarucker", yığınla çatışmaya giren güvenlik güçlerinin ağzından sık sık duyulan "zurück" (geriye!) sözcüğünden türetilmiş bir sözcük. —*Ed.*

ve eleştirel entelektüel krallık", çeşitli dinlerin, iman sahibinin dünyasal yaşamını kendisine tatlı kılan şeyi orada her zaman biçim değiştirmiş bir durumda bulduğu çeşitli göksel krallıklarına tıpatıp benzer. Ve Bay Dühring de, "herkesin kurtuluşunu kendine göre sağlayabildiği"* devlete uyruk değil mi? Başka ne istenebilir?

Ayrıca bizim isteyebildiğimiz şeyin önemi de yok. Önemli olan, Bay Dühring'in istediği. Ve Bay Dühring, Frédéric II'den şu bakımdan ayrılır ki, onun gelecekteki devletinde, herkesin kurtuluşunu kendine göre sağlayabildiği hiç de doğru değildir. Bu gelecekteki devletin anayasası şöyle der:

"Özgür toplumda, tapınış (*culte*) olamaz; *çünkü* üyelerinin herbiri, doğanın arkasında ya da üstünde, kurban ya da dua yoluyla etkili olunabilecek varlıklar bulunduğu ilkel ve çocuksu kuruntusunu aşmıştır. Öyleyse, doğru olarak anlaşılmış [bir] sosyalite sisteminin ... kiliseye değgin tüm gözbağcılık aygıtını, ve bunun sonucu bellibaşlı bütün din öğelerini *ortadan kaldırması gerekir.*"

Din, yasaklanır.

Nedir ki, her din, insanların günlük varoluşunu egemenlik altında bulunduran dış güçlerin, onların kafalarındaki fantastik yansımalarından, dünyasal güçlerin, içinde dünya-üstü güçler biçimine büründükleri bir yansımadan başka bir şey değildir. Tarihin başlangıçlarında, bu yansımaya uğrayan, ve gelişmenin devamında, çeşitli halklar arasında çok çeşitli ve çok değişik kişileştirmelere bürünen güçler, önce doğa güçleridir. Bu ilk sürecin, karşılaştırmalı mitologya aracıyla, Hint Veda'larında, hiç olmazsa Hintli-Avrupalı halklar için, kaynağına kadar çıkılmış, ve Hintler, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar ve Cermenlerde, ve yeterince belgeye sahip bulunduğumuz ölçü-

* Prusya'da kilise okulları sorunu üzerine yazılmış bir rapor konusunda Frédéric II'nin düştüğü ünlü not. —*Ed.*

de de, Keltler, Litvanyalılar ve Slavlarda, bu süreç, ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Ama az sonra, doğal güçlerin yanısıra, bir o kadar yabancı, ve başlangıçta bir o kadar açıklanmaz bir biçimde insanların karşısına dikilen güçler olan toplumsal güçler de işe karışır, ve onları, doğa güçlerinin doğal zorunluluk görünüşlerinin tıpkısı bir doğal zorunluluk görünüşü ile egemenlikleri altına alırlar. Başlangıçta içlerinde sadece doğanın gizemli güçlerinin yansıdıkları fantastik kişilikler, böylece toplumsal öznitelikler kazanır, tarihsel güçlerin temsilcileri durumuna gelirler.* Evrimin daha da gelişmiş bir aşamasında, çok sayıdaki tanrıların tüm doğal ve toplumsal öznitelikleri, bu kez soyut insanın yansımasından başka bir şey olmayan her şeye yetenekli tek bir tanrıya geçirilir. Tarihte, çöküş durumundaki bayağı Yunan felsefesinin son ürünü olan ve dörtbaşı bayındır cisimleşmesini Yahudilerin kendilerine özgü ulusal Tanrısı Yahova'da bulan tektanrıcılık, işte böyle doğmuştur. Bu elverişli, kullanılabilir ve her şeye uyarlanmaya yetenekli biçim altında, din, insanlar o güçlerin egemenliği altında kaldıkları sürece, onları yöneten yabancı, doğal ve toplumsal güçlere göre, dolaysız, yani duygusal biçim olarak varlığını sürdürebilir. Oysa bugünkü burjuva toplumda, insanların, gene kendileri tarafından meydana getirilmiş iktisadî ilişkiler, gene kendileri tarafından üretilmiş üretim araçları aracıyla, sanki yabancı bir güç aracıyla yönetilir gibi yönetildiklerini birçok kez görmüş bulunuyoruz. O halde dinsel yansımanın gerçek temeli, ve onunla birlikte, dinsel yansının kendisi

* Tanrısal kişiliklerin bu daha sonraki ikili niteliği, zamanla mitologyalara giren karışıklığın, tanrıların niteliğini sadece doğal güçlerin yansımaları olarak kabul eden karşılaştırmalı mitologyanın göremediği bir nedenidir. Böylece, bazı Cermen aşiretlerinde, savaş tanrısı, İskandinavların eski dilinde *Tyr*, eski Almancada *Zio* adını taşır ve Yunanca *Zeus* ile Latince *Diu piter* yerine *Jupiter*'e karşılık düşer; başka bazılarında, *Er, Eor* adını taşır ve Yunanca *Ares* ile Latince *Mars*'a karşılık düşer. [F. E.]

de varlığını sürdürür. Ve burjuva iktisadı, bu yabancı egemenliğin nedensel bağlantısına bir gözatmaya izin verse de, bu hiç bir şeyi değiştirmez. Burjuva iktisadı, ne genel olarak bunalımları önleyebilir, ne bireysel kapitalisti yitiklerden, karşılıksız borçlardan ve iflâstan, ne de işçiyi işsizlik ve sefaletten esirgeyebilir. Atasözü hep haklı: insan önerir, Tanrı düzenler (Tanrı, yeni kapitalist üretim biçiminin yabancı egemenliği). Yalın bilgi, burjuva iktisadı bilgisinden daha ileri ve daha derine de gitse, toplumsal güçler, toplumu, egemenliği altına almaya yetmez. Bunun için her şeyden önce toplumsal bir *eylem* (*acte*) gerekir. Ve bu eylem yerine getirildiği, toplum, tüm üretim araçları üzerine elkonması ve planlı bir biçimde kullanılması aracıyla, kendini ve bütün üyelerini, şimdilik kendileri tarafından üretilmiş, ama karşılarına ezici bir yabancı güç olarak dikilen bu üretim araçlarının onları egemenliği altında tuttuğu kölelikten kurtardığı zaman; yani insan sadece önerir olmaktan çıktığı, ama düzenleyici de olduğu zaman, — işte ancak o zaman, dinde yansıyan son yabancı güç ortadan kalkacak, ve böylece, artık yansıtacak hiç bir şey bulunmaması yalın nedeniyle, dinsel yansının kendisi de ortadan kalkacaktır.

Tersine, Bay Dühring, dinin bu kendisine vaadedilmiş bulunan doğal ölümle ölmesini bekleyemez. Daha köktenci bir biçimde davranır. O, Bismarck'tan daha bismarkçıdır; sadece katolikliğe karşı değil, ama genel olarak tüm dine karşı ağırlaştırılmış mayıs yasaları çıkarır,* gelecekteki jandarmalarını dinin izlenmesine gönderir, ve böylece onun şehitlik mertebesine yükselmesine yardım eder ve ömrünü uzatır. Nereye bakarsak bakalım, her yerde o özgül Prusya sosyalizmi!

Bay Dühring, dini, böyle başarılı bir biçimde ortadan

* 1873 Mayıs yasaları, Bismarck'ın katoliklere karşı "*Kulturkampf*" adı altında tanınmış savaşımında çıkardığı ilk yasalardır. —*Ed.*

kaldırdığı zaman, "kendi kendisi ile ve doğa ile güçlü, ve kendi kolektif güçlerini bilecek kadar olgun insan, bundan böyle işlerin gidişinin ve kendi has özünün ona açtığı bütün yolları cesaretle tutabilir".

Şimdi, değişiklik olsun diye, kendi kendisi ile güçlü insanın, Bay Dühring'in işaretleri üzerine hangi "gidişat"ı cesaretle tutabileceğini görelim.

İşlerin insanı kendi kendisi ile güçlü kılan ilk gidişi, doğumdur. Sonra, doğal erginlik öncesi çağı boyunca, "çocukların" "doğal eğiticisi"ne, anneye teslim edilmiş olarak kalır.

"Bu dönem, eski Roma hukukunda olduğu gibi, erginlik çağına kadar, yani aşağı yukarı ondört yaşına kadar sürebilir."

Sadece bu yaşa gelmiş oğlanlar annenin yetkesine gerektiği gibi saygılı olmayacak kadar kötü yetişmiş oldukları zamandır ki, baba yardımı, ama özellikle devletin eğitici önlemleri, bu kusura bir çare bulacaktır. Erginlik ile birlikte, çocuk eğer "sözgötürmez gerçek bir babalık" sahibi bir baba varsa, "babanın doğal vesayeti" altına girer; yoksa, topluluk bir vasi görevlendirir.

Bay Dühring, daha önce, üretimi baştanbaşa değiştirmeden, kapitalist üretim biçimi yerine toplumsal üretim biçiminin geçirilebileceğini düşünmüş bulunduğu gibi, burada da, modern burjuva ailesinin, biçimini tepeden tırnağa değiştirmeden, iktisadî temelinden koparılabileceğini tasarlar. Bu biçim onun için öylesine değişmez bir şeydir ki, "eski Roma hukuku"nu, "arındırılmış" bir biçim altında da olsa, ailenin ölümsüz yasası durumuna getirir ve bir aileyi ancak "kalıtçı" olarak, yani mal sahibi birim olarak düşünebilir. Bu konuda, ütopyacılar, Bay Dühring'i iyiden iyiye geride bırakırlar. Onlara göre, insanların özgür toplumsallaşması ve özel ev işinin kamusal bir sanayi haline dönüşümü, hemen gençliğin eğitiminin toplumsal-

laşması ve böylece, aile üyelerinin gerçekten özgür bir karşılıklı ilişkisi sonucunu veriyordu. Ve ayrıca, Marx, "modern sanayi, üretim sürecinde, kadınlara, gençlere ve her iki cinsiyetten çocuklara, ev alanının dışında önemli bir rol vermekle, daha üst düzeyde bir aile şekli ve cinsiyetler arası ilişki konusunda yeni bir ekonomik temel yarat[tığını]" tanıtlamış bulunmaktadır. (*Capital,* s. 515 *et seq.*)*

"Her toplumsal reform hayalcisi (*visionnaire*), *der Bay Dühring,* yeni toplumsal yaşamına uygun düşen pedagojiyi doğal olarak hazır sayar."

Bu tümceye göre yargılanırsa, Bay Dühring, toplumsal reform hayalcileri arasında "gerçek bir ucube" olarak görünür. Geleceğin okulu, onu en azından telif hakları kadar uğraştırır, ve bu da, onunla az uğraştığı anlamına gelmez. Onun sadece tüm "önceden görülebilir gelecek" için değil, ama geçiş dönemi için de dörtbaşı bayındır bir okul ve üniversite öğrenim planı var. Bununla birlikte, son çözümlemede kesin sosyalitede, her iki cinsten gençliğin ne öğreneceği ile yetinelim.

Zorunlu ilkokul, "kendiliğinden ve ilke olarak, insan için bir çekimi olabilen her şeyi", öyleyse, özellikle "bütün bilimlerin, dünya ve yaşam görüşleri ile ilgili başlıca temel ve sonuçlarını" sunar. Öyleyse zorunlu ilkokul, her şeyden önce, hem de yalın sayı sayma ve toplamdan entegral hesaba kadar, bütün temel bilgiler ve bütün araçlar bölümünü "tamamen" gözden geçirecek biçimde, matematik öğretir. Ama bu, bu okulda, gerçekten diferansiyel ve entegral hesap yapılacağı anlamına gelmez. Tersine. Daha çok tüm matematiğin yepyeni öğeleri öğretilecek, ve bunlar, günlük ilkel matematiği olduğu kadar yüksek matematiği de tohum olarak içereceklerdir. Ama,

* *Kapital,* Birinci Cilt, s. 517-518. —*Ed.*

her ne kadar Bay Dühring, geleceğin bu okuluna yönelik "elkitaplarının içeriğinin, şematik olarak ve ana çizgileri ile, [daha şimdiden] gözleri önünde" olduğunu ileri sürerse de, ne yazık ki, o, "tüm matematik öğeleri"ni bulma başarısını şimdiye değin göstermemiştir; ve onun bulamadığı şeyi, ancak ve ancak, "toplumun yeni durumunun, yeni ve artmış güçlerinden beklemek" gerekir. Ama her ne kadar, şimdilik geleceğin matematik üzümleri henüz koruksalar da, geleceğin astronomi, mekanik ve fiziği bir o kadar az güçlük çıkartacak, ve "tüm yetişmenin çekirdeğini verecekler"dir; oysa "botanik ve zooloji, bütün teorilere karşın, esas olarak betimlemeci (*descriptive*) kalan tarzları ile", daha çok "eğlence" işine yarayacaklardır. İşte, *Felsefe*, sayfa 417'de basılmış olan şey bu. Bugüne değin, Bay Dühring, esas olarak betimlemeci olanlardan başka botanik ve zooloji bilmez. Karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji, ve organik dünyanın paleontolojisini kapsayan organik morfolojinin adını bile bilmez. Haberi olmadan, biyoloji alanında yepyeni bilimler âdeta düzinelerle doğarken, onun çocuksu ruhu hep, "doğa bilimlerine özgü düşünce biçiminin çok yüksek ölçüde modern kültür öğeleri"ni Raff çocukları için yazılmış doğal tarihte aramaya gider, ve tüm "önceden görülebilir gelecek"e de, organik dünyanın bu anayasasını ihsan eder. Her zaman olduğu gibi, kimya, burada bir kez daha tamamen unutulmuştur.

Öğretimin estetik yanına gelince, Bay Dühring, her şeyi yeniden yaratacaktır. Geçmişin şiiri metelik etmez. Tüm dinin yasaklandığı yerde, eski ozanlarda çok görülen "mitolojik ya da genel olarak dinsel özentiler", okulda elbette hoşgörülemez. Hatta "örneğin Gœthe'nin iyiden iyiye geliştirdiği ozanca mistisizm" bile kınanacak bir şeydir. Öyleyse Bay Dühring, "anlık ile dengeli bir imgeleme yetisinin yüksek gerekirliklerine yanıt veren" ve "dün-

yanın tamamlanması anlamına gelen" doğru ülküyü temsil eden o ozanca başyapıtları bize kendisi verecek. Aman geri kalmasın! İktisadî komün, dünyayı, ancak *alexandrin*'in* anlık ile dengeli saldırı adımıyla yürüyeceği andan sonra dünyayı fethedebilecektir.

Filoloji, geleceğin yetişmekte olan yurttaşını pek sıkmayacak.

"Ölü diller tamamen bir yana bırakılmışlardır. ... Yaşayan yabancı dillere gelince ... onlar ikincil bir şey olarak kalacaklardır."

Ancak halklar arasındaki ticaretin, halk yığınlarının günlük yaşamına karıştığı yerlerdedir ki, yaşayan yabancı dilleri, gereksinmelere göre, herkesin kolayca öğrenebileceği bir duruma getirmek gerekecektir. "Gerçekten eğitici dil öğretimi", bir tür evrensel dilbilimi ve özellikle "ana dilin öz ve biçimi" içinde bulunur. — Bugünün insanının sınırlı ulusal ufku bile Bay Dühring için çok fazla kozmopolittir. Bundan ötürü, hiç değilse bugünkü dünyada sınırlı ulusal görüş acısının üstüne yükselme fırsatı veren iki kaldıracı: bütün halklardan, hiç olmazsa klasik bir eğitim görmüş insanlara, geniş bir ortak ufuk açan eski diller bilgisi ile, çeşitli uluslardan insanlara, aralarında anlaşabilmek ve kendi sınırları dışında olup biten şeyler üzerine bilgi edinebilmek için zorunlu olan modern diller bilgisini ortadan kaldırmak ister. Buna karşılık, ulusal dilin dilbilgisi (*grammaire*), özene bezene kafanıza sokulacaktır. Ama "anadilin öz ve biçimi" ancak doğuş ve ilerleyici gelişmeleri izlenirse anlaşılabilirler, ve bu da: 1° bu dilin sönmüş biçimlerini ve 2° akraba, canlı ve ölü dilleri gözönünde tutmadıkça olanaklı değildir. Bu da, bizi, kesin olarak yasaklanmış alan üzerine götürür. Bununla birlikte, eğer Bay Dühring, eğitim planından tüm

* *Alexandrin*, oniki heceli Fransız dizesi. —ç.

modern tarihsel dilbilgisini böylece silerse, ona kendi dil öğretimi için, tarihsel temellerden yoksunluğa bağlı tüm kazüistik ve keyfiliği ile, eski Frankonya dilbiliminin, tamamen eski klasik filoloji üslubu içinde onarılmış teknik kurallarından başka bir şey kalmayacaktır. Eski filoloji kini, onu bu filoloji ürünlerinden en kötüsünü, "gerçekten eğitici dil öğretiminin merkezi" durumuna getirmeye götürür. Altmış yıldan beri o kadar yetke ve başarı ile geliştirilen tarihsel dilbilim (*linguistique*) araştırmalarından sözedildiğini hiç duymamış, ve sonuç olarak, dil eğitiminin "yüksek derecede modern kültür öğeleri"ni Bopp, Grimm ve Diez'de değil, ama mutlu belleğin Heyse ile Becker'inde arayan bir filolog karşısında bulunduğumuz açıkça görülüyor.

Ama bütün bunlarla birlikte, geleceğin genç yurttaşı, henüz "kendi kendisi ile güçlü" olmaktan uzaktır. Bunun için, "son felsefî temellerin temellükü"yle gene daha derin bir temel gerek. "Ama böylesine bir derinleşme" Bay Dühring'in yolu açmasından bu yana, "hiç de bir dev işi olmayacaktır". Gerçekten, "eğer genel şematik varlık bilgisinin övünebildiği birkaç kesin kavramın falsolu skolastik ara nağmeleri arındırılırsa, ve eğer hiç bir yerde [Bay Dühring tarafından] doğrulanmış gerçeklikten başka hiç bir şeyi üste çıkarmamaya karar verilirse", ilkel felsefe de, geleceğin gençliği için tamamen anlaşılabilir bir duruma gelir.

"Sonsuz kavramlarını ve bunların eleştirisini bugüne kadar görülmemiş bir genişliğe kavuşturduğumuz *son derece yalın* yöntemler anımsanırsa, bugünkü derinleştirme ve inceltme sonucu öylesine yalın bir biçim almış bulunan evrensel uzay ve zaman anlayışı öğelerinin, sonunda neden hazırlık bilgileri dizisi içine giremeyecekleri hiç mi hiç anlaşılamaz. ... [Bay Dühring'in] en köklü fikirler[i] yeni toplumun evrensel kültür sisteminde, ikincil

olmayacak bir rol oynama hakkına sahiptirler."

Maddenin kendi kendine özdeş durumu ile sayılmış-sayılmaz (*innombrable nombré*), tersine, "sadece insanı kendi ayakları üzerinde tutmaya değil, ama ona *Mutlak* denilen şeyin aslında *ayakları altında* olduğunu bildirmeye de" adaydırlar.

Görüldüğü gibi, geleceğin halk okulu, Yunanca ve Latincenin yerine, biraz daha çok arı ve uygulamalı matematiğin ve özellikle gerçek felsefesi öğelerinin geçtiği, ve Almanca öğretiminin müteveffa Becker, yani aşağı yukarı orta üç düzeyine indirgendiği yetkinleştirilmiş bir Prusya "sultanî"sinden başka bir şey değil. Gerçek şudur ki, Bay Dühring'in değindiği bütün alanlardaki son derece okulsal (*scolaire*) niteliğini artık göstermiş bulunduğumuz "bilgiler"inin, ya da daha doğrusu önceden yapılması gereken köklü bir "arındırma"dan sonra bu bilgilerden geri kalacak şeylerin, aslında o diziden hiç ayrılmadıkları halde, "eninde sonunda, istisnasız hepsinin, hazırlık bilgileri içine" neden girmedikleri "hiç mi hiç anlaşılamaz." Sosyalist toplumda emek ile eğitimin birbirine bağlanacağından, ve böylece bilimsel eğitim için bir temel gibi, çok yönlü bir teknik kültürün de sağlanacağından sözedildiğini, belli belirsiz kuşkusuz Bay Dühring de duymuştur: bu nedenle, bu nokta da, bilinen biçimde, sosyalitenin hizmetine konmuştur. Ama, görmüş bulunduğumuz gibi, eski işbölümü, geleceğin Dühringvari üretiminde varlığını özsel olarak sürdürmeye rahatça devam edeceğinden, okuldaki bu teknik eğitim, gelecekteki her türlü pratik uygulamadan, üretim için her türlü anlamdan kopuk tutulur; bu eğitimin sadece ve sadece okulsal bir ereği vardır; bu eğitim, köktenci devrimcimizin hiç bilmek istemediği jimnastiğin yerini almak üzere uygulanır. Bundan ötürü, o, bize, ancak, örneğin, "Gençler ve yaşlılar, sözcüğün gerçek anlamıyla çalışırlar" gibi-

sinden birkaç tümce sunabilir. Bu ipsiz sapsız gevezelik, *Kapital*'in, sayfa 508-515'teki,* Marx'ın içinde aşağıdaki tezi açıkladığı parçası ile karşılaştırıldığı zaman, ne kadar içler acısı görünür:

"Robert Owen'ın ayrıntılarıyla gösterdiği gibi, gelecekteki eğitimin tohumu, fabrika sistemi içinde atılmış ve filizlenmeye başlamıştır; bu tür bir eğitimle, belli bir yaşın üzerindeki her çocuk, üretici işi öğrenim ve jimnastik ile birarada yürütecek ve bu sadece üretimdeki etkinliğin artırılmasında bir yöntem olarak değil, tam anlamıyla gelişmiş bir insanın yetiştirilmesinde tek yöntem olarak uygulanacaktır."**

Gerçek felsefesinin her şeyi bilmenin çekirdeğini oluşturacağı, ve tıp fakültesinin yanısıra hukuk fakültesinin de bütün ferahlığı içinde varlığını sürdüreceği geleceğin üniversitesini bir yana bırakalım; ancak sadece "birkaç konu"ya yöneltileceklerini öğrenebildiğimiz "özel teknik kurumlar"ı da bir yana bırakalım. Geleceğin genç yurttaşının, tüm öğrenimini bitirdikten sonra, sonunda evlenebilecek kadar "kendi kendisi ile güçlü" olmaya yetenekli bir duruma geleceğini kabul edelim. Bay Dühring, ona, burada hangi gidişatı salık verir?

"Döl vermenin, gerek niteliklerin saptanması, ayıklanması ve karışımı bakımından, gerekse bu nitelikleri oluşturan yeni gelişme bakımından taşıdığı önem karşısında, insanî olan ya da olmayan köklerini büyük ölçüde cinsel birleşme ve seçmede, ayrıca da şu ya da bu doğumlu sonuca yatkın ya da karşıt önyargıda aramak gerekir. Pratikte, bu alanda egemen olan düzensizlik ve us durgunluğunu yargılama işini daha sonraki bir çağa bırakmak gerekir. Gene de, hatta önyargıların baskısı altında, şimdilik, hiç olmazsa doğumların sayısından çok niteliğinin, doğanın

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 510-518. —*Ed.*
** Aynı yapıt, s. 511-512. —*Ed.*

ya da insan sakıntısının (ihtiyatının) başarı ya da başarısızlığının gözönünde tutulması gerektiği anlatılabilir. Gerçi ucubeler her zaman ve bütün hukuksal rejimlerde yok edilmeye aday olmuşlardır; ama normalden, varlığın insan görünüşünü yok eden biçimsizliğe kadar giden ölçeğin, çeşitli dereceleri var. ... Kusurlu bir yaratık olacak bir insanın doğuşunu önlemek — bu olgu, açıkça bir avantajdır."

Aynı biçimde bir başka parçada şöyle okunur:

"Felsefî açıdan, henüz doğacak dünyanın olanaklı olan en iyi bileşiminin sağlanması hakkını anlamak güç değildir. ... Gebelik, ve herhalde doğum, işin içine bu bakımdan önleyici, ve istisna olarak da seçici bir çaba sokma fırsatını sunar."

Ve daha ilerde:

"İnsanı mermerde ülküleştirme amacına dönük Yunan sanatı, sanat alanını pek ilgilendirmeyen, ama milyonlarca insanın dirimsel yazgısı bakımından çok daha ciddî olan — etten kemikten insanın yetişmesini kusursuz hale sokma görevi ele alınacağı andan sonra, aynı tarihsel önemi korumayacaktır. Bu tür sanat, yalın bir taş işlemesi sanatı değildir, ve onun estetiğinin, ölü biçimlerinin hayran hayran seyredilmesi ile bir ilgisi yoktur, vb.."

Bizim gelecekteki genç yurttaşımız şaşakalır. Evlilikte basit bir taş işleme sanatının ya da ölü biçimlerin seyrinin sözkonusu olmadığını, o gerçi Bay Dühring olmadan da biliyordu; ama Bay Dühring, ona, kendisine bağlanan beden ile birlikte kardeş bir ruh bulmak üzere, işlerin gidişinin ve kendi öz doğasının ona açtıkları bütün yolları tutabileceğini vaadetmişti. "Derin ve sert ahlâklılık", şimdi ona bir gökgürültüsü sesiyle: Hiç bir zaman! diye haykırır. Sözkonusu olan, önce cinsel birleşme ve seçme alanında egemen olan düzensizlik ve us durgunluğuna son vermek ve yeni dünyanın olanaklı olan

en iyi bileşim hakkını gözönünde tutmaktır. Genç yurttaş için, bu gösterişli anda, etten ve kemikten insanın yetişmesini kusursuz bir duruma sokma, bir çeşit etten ve kemikten Phidias durumuna gelme sözkonusudur. Ama bu işi nasıl yapmalı? Bay Dühring her ne kadar bir "sanat"ın sözkonusu olduğunu söylüyorsa da, yukarda aktarılmış bulunan gizemli açıklamaları, ona en küçük bir bilgi vermez. Sakın Bay Dühring, raslantı sonucu bu sanatın, "şematik olarak gözler önünde duran", belki de kâğıt bir bantla sarılmış olarak bugün Alman kitap pazarında dolaşımda bulunan kitaplara benzer bir elkitabına sahip olmasın? Gerçekte, biz, artık burada, sosyalitede değil, tersine *Sihirli Flüt*'te* bulunuyoruz; şu farkla ki, iri ve yağlı din adamı farmason Sarastro, bizim derin ve sert ahlâkçımız karşısında, ancak "ikinci sınıf bir köy papazı" gibi görünebilir. Sarastro'nun kendi âşık çömez çiftini geçirdiği sınamalar, Bay Dühring'in, "ahlâklı ve özgür evlilik" durumuna girmelerine izin vermeden önce, kendi iki egemen bireyini geçirdiği korku dolu sınav karşısında gerçek bir çocuk oyunu kalır. Bizim geleceğin "kendi kendisi ile güçlü" Tamino'muzun, Mutlak denilen şeyi ayakları altında bulundurması, ama ayaklarından birinin normalden birkaç derece sapması, öyle ki bazı kötü dillilerin ona topal demesi olanaklıdır. Sevgilisi olan geleceğin Pamina'sının, sağ omuza doğru, kıskançlığın hiç yoktan küçük bir kambur bile yapacağı hafif bir eğilme sonucu, kendini sözü geçen Mutlak üzerinde dimdik tutamaması da olanaklıdır. O zaman ne olacak? Derin ve sert Sarastro'muz, etten ve kemikten insan yetkinleştirme sanatını onlara yasaklayacak, "gebelik" sırasında "önleyici", "doğum" sırasında "seçici çaba"sını mı kullanacak? İşlerin başka türlü olacağına bire karşı on

* *Sihirli Flüt*, Mozart'ın ünlü operası. —ç.

bahse girerim: âşık çift Sarastro-Dühring'i yüzüstü bırakacak ve evlendirme memurunu bulmaya gidecektir.

Dur! diye haykırır Bay Dühring. Benim demek istediğim bu değil. Biraz dinleyin.

"Kurtarıcı cinsel birleşmelerin gerçekten insanî yüksek dürtüleri ... yoğunlaşması kendini *tutkulu aşk* olarak gösteren cinsel uyarının insanca soylulaştırılmış biçimi olduğundan, sonuçlarında da yararlı bir birleşmenin en iyi güvencesi, onun karşılıklılığındadır (*réciprocité*). ... Kendiliğinden uyumlu bir ilişkiden duygu birliği belirtisi taşıyan bir ürün çıkarmak, ancak ikinci dereceden bir sonuçtur. Bundan da her zorlamanın kesenkes zararlı bir sonuç vereceği sonucu çıkar, vb.."

Böylece, sosyalitelerin en iyisinde, her şey en iyiye doğru gider. Topal ile kambur, birbirlerini çılgınca severler ve bu nedenle "ikinci dereceden uyumlu bir sonuç"un en iyi güvencesini karşılıklarında verirler. Her şey romandaki gibi olur; sevişirler, evlenirler, ve tüm derin ve sert ahlâk düşüncesi (*moralité*), her zaman olduğu gibi, uyumlu bir ala ala hey'e varır.

Bay Dühring'in genel olarak dişi cinsiyet üzerine hangi soylu düşünceyi beslediğini bilmek ister misiniz? Bugünkü topluma karşı yaptığı suçlamada, bu, görülür:

"İnsanın insana satılması üzerine kurulu baskı toplumunda, fuhuş, zoraki evliliğe erkekler yararına getirilmiş doğal bir tamamlayıcı olarak görünür, ve *bu toplumda kadınlar için buna benzer hiç bir şey olmaması da en anlamlı* ve en anlaşılır olgulardan biridir."

Bu okşantı (*compliment*) karşılığı Bay Dühring'in kadınlardan alacağı teşekkürleri devşirmeyi dünyada istemezdim. Gene de, kadınların kayrasından (lütfundan) yararlanarak sağlanan ve bugün artık pek öyle istisna olmayan o gelir türü Bay Dühring'in büsbütün bilmediği bir şey olabilir mi? Bununla birlikte, Bay Dühring, vak-

tiyle genç bir sayıştay denetçisi idi, ve benim zamanımda, bundan otuzaltı yıl önce, asteğmenlerin sözünü etmezsek, sayıştay denetçisi ile kadınların kayrası ... beleşçisinin çoğu kez uyaklı (kafiyeli) düştüğü Berlin'de oturmaktadır!

ÇOĞU kez gerçi hayli kuru ve cansıkıcı olmuş bulunan konumuzdan, bir sevinç ve uzlaştırma havası içinde ayrılmamıza izin verilsin. Ortaya konmuş bulunan çeşitli sorunları inceleme zorunda kaldığımız sürece, yargı, sözgötürmez nesnel olgulara bağlı idi; ve bu olgular nedeniyle de, ister istemez çoğu kez oldukça kesin, hatta oldukça sert bir biçime bürünüyordu. Felsefeyi, iktisadı ve sosyaliteyi arkamızda bıraktığımız, ve üzerinde ayrıntılı bir yargıya varma durumunda bulunduğumuz yazarın tüm kişilik portresi de önümüzde dikildiği şu anda; artık insanî düşünceler ön plana geçebilir, artık başka türlü anlaşılmaları olanaklı olmayan birçok yanlışlık ve birçok bilimsel böbürlenmeyi kişisel nedenlere indirgeyebilir ve Bay Dühring üzerindeki genel yargımızı şu sözlerle özetleyebiliriz: *Büyüklük hastalığına bağlı sorumsuzluk.*

"ANTİ-DÜHRİNG" İÇİN ELYAZMALARI

	MEVCUT	YİTİKLER	
		Subay	Er
İmparator François'nın 1. Muhafız Alayı	12 bölük	38	1.020
4. Muhafız Alayı	12 bölük	27	902
İmparator Alexandre	4 böl. 1-4		
1. Yaya Muhafız Alayı	12 bölük	36	1.056
2. " " "	12 bölük	36	1.060
3. " " "	12 bölük	39	1.076
4. " " "	12 bölük (son sırada)		
		176	*5.114*
			307
Genel olarak muhafız birlikleri		307 ve	7.923
			8.230
Mevcut tutarı			28.160

ZOR

1. Dühring'in görüşü, eski bayağı görüş.

2. Zor, hatta tartışma aşkına kabul edilse bile, *iktisadî ereklere* erişmek için uygulanmıştır, öyleyse o bir iktisat *aracıdır*, öyleyse iktisat son neden olarak kalır.

Ve eğer bu işe daha yakından bakarsak, önemli olan zorun *neye* uygulanmış, *neyin* ve *nasıl* çalışmış bulunduğudur, ve o zaman *Neyin Nasılı* açıkladığını ve çeşitli siyasal biçimlerin toplumsal biçimler aracıyla açıklandıklarını görürüz.

3. Zor üzerine kurulu mülkiyet.

4. Kölelik.

Zor üzerinde kurulu mülkiyetten önce, üretiminin [temeli?] özel emek [... ? ...] her şey buna indirgenir.

* *Hazırlık Çalışmaları*'nın çeşitli parçalarına tekabül eden bu yapıtın ilgili sayfaları, metin sonlarında köşeli parantez [ ] içinde belirtilmiştir. —*Ed.*

1681. Süngü.
1699. Ateşli silah.
1680'den sonra yavaş yavaş burgu ucunun (*la méche*) yerini tutan çakmak taşlı platin 17. yüzyılın sonlarında biliniyor.
1777. Kambur dipçikli Fransız tüfeği.

"ZOR" KONUSUNDA

Zorun, sosyaliteye geçiş sırasında olduğu gibi, o zaman gerici dış düşmanlara karşı meşru savunma olarak da olsa, bütün kesin "kritik" dönemlerde, devrimci bir etkiye de sahip bulunması kabul. Ama Marx tarafından betimlenen İngiltere'de 16. yüzyıldaki altüst olmanın da kendi devrimci yönü vardı, bu altüst oluş, feodal toprak mülkiyetinin burjuva mülkiyet durumuna dönüşümü ile burjuvazinin gelişmesinin temel bir koşulu idi. 1789'da Fransız Devrimi de önemli bir zor uygulamasında bulundu, 4 Ağustos, köylülerin zor eylemlerini onaylamaktan başka bir şey yapmadı ve soylulara ve kiliseye ait malların zoralımı ile tamamlandı. Cermenlerin zora dayanan fethi, fethe dayanan, kentin değil kırın egemen olduğu (ilkçağdaki gibi) imparatorlukların kurulması, tam da bu son nedenden ötürü, köleliğin daha yumuşak durumu olan *serfe* ya da angaryacıya (*corvéable*) dönüşmesine eşlik etti (ilkçağda, *latifundia*lar, ekime elverişli toprakların otlaklar durumuna dönüşmesine eşlik ederler). [s. 300.]

Hintli-Avrupalılar, Avrupa'yı istilâ ettikleri zaman, orada oturanları zorla geri attılar ve toprağı ortaklaşa mülkiyet ile işlediler. Bu ortaklaşa mülkiyetin tarihsel varoluşu Keltlerde, Cermenler ve Slavlarda hâlâ tanıtlanabilir ve bu, Slavlarda, Cermenlerde ve hatta Keltlerde (*rundole*), hatta dolaysız (Rusya) ya da dolaylı (İrlanda) feodal kölelik biçimi altında, hâlâ vardır. Laponlar ve Basklar kovulur kovulmaz, zor, kesildi. İçerde eşitlik ya da isteyerek verilmiş ayrıcalık egemendi. Toprağın bireysel köylüler tarafından özel mülkiyetinin ortaklaşa mülkiyetten çıkmış bulunduğu yerlerde, bu paylaşım, 16. yüzyıla değin ortaklık üyeleri arasında salt kendiliğinden bir biçimde yapıldı, çoğu zaman bu iş yavaş yavaş oldu ve ortaklaşa mülkiyet kalıntıları çok geçerlikte kaldılar. Zor, sözkonusu değil, zor, sadece kalıntılara karşı yöneltilmiştir (İngiltere'de 18. ve 19. yüzyıllarda, Almanya'da başlıca 19. yüzyılda). İrlanda özel bir durumdur. Hindistan ve Rusya'da, bu ortaklaşa mül-

kiyet, zorlu fetihler ve en çeşitli zorbalıklar altında dinginlikle varlığını sürdürdü ve onların temelini oluşturdu. Rusya, siyasal zor ilişkilerini belirleyen şeyin nasıl üretim ilişkileri olduklarını tanıtlar. 17. yüzyıl sonuna kadar, Rus köylüsü çok ezilmemişti, gitme-gelme özgürlüğü vardı, olsa olsa bir angaryacı idi. İlk Romanov, köylüleri toprağa bağladı. Petro ile, tarımsal ürünlerden başka ihraç edecek bir şeyi olmayan Rusya'nın dış ticareti başlar. *Bu ticaret ile birlikte,* Katerina'nın bu baskıyı doruğuna çıkardığı ve onu yasalaştırdığı güne değin, köylülerin, *baskının nedeni olan ihracattan* ötürü artan ezilmesi. Bu yasa, toprak sahiplerine köylüleri gitgide daha çok sömürme olanağı sağlıyordu, öyle ki baskı gitgide daha çok arttı. [s. 293.]

Eğer zor, toplumsal ve siyasal durumların nedeni ise, zorun nedeni nedir? Yabancı emek *ürünleri* ile yabancı emek*gücü*nün temellükü. Zor, ürünlerin tüketimini değiştirebilir, ama üretim biçiminin kendisini değiştiremezdi, angaryanın ücretliliğe dönüşüm koşulları verilmiş ve angarya biçimi bir üretim engeli durumuna gelmiş olmadıkça, angaryayı ücretlilik durumuna dönüştüremezdi. [s. 266-270.]

Buraya değin zor — bundan böyle sosyalite. "Adalet" istemi, salt platonik dilek. Ama daha önce Th. Morus, bundan üçyüzelli yıl önce, yerine gelmeyen bu istemi ileri sürmüştü. Peki şimdi neden yerine gelsin? Dühring'in verecek yanıtı yok. Gerçeklikte, büyük sanayi, bu istemi, bir adalet istemi olarak değil, ama bir üretim zorunluluğu olarak ileri sürer, ve bu da her şeyi değiştirir. [s. 262-264.]

Ve zor, orduyu ne ile besleyecek? *Para* ile, öyleyse hemen üretime bağımlı olmaya başlar. Atina'nın, 380'den 340'a kadar donanmasına ve siyasetine bakınız. Konfederecler üzerindeki zor, uzun ve çetin savaşlar yapılmasını sağlayan maddî araçların yokluğu karşısında başarısızlığa uğradı. Napoléon'u yenenler, modern büyük sanayi tarafından yaratılmış bulunan İngiliz olağanüstü vergileridir. [s. 277.]

DÜHRİNG. SOSYALİZM. İLGİNÇLİKLER

Senli-benli konuşmama suçu. *F[elsefe]* (259).
Doğal toplum sistemi (282).
Yeni sosyaliter kuruluşlar (295).
Bugün tasarlanan özgür toplum (304).
Sosyalite "*şeylerin ve insanların sıkı sıkıya bilimsel anla-*

yışına dayanan yaşam örgütlenmesi"dir (387).

Irkların, Yahudilerin vb. karışımı üzerine ipsiz sapsız boş sözler (392-395).

Ozanlar artık mitolojik imgeler kullanmamalıdırlar. Gœthe mistiği (423). Geleceğin şiiri (424).

Büyük gelecek görüşleri (510).

Tarikatların kuruluşu (526).

ÖĞRETİM.

— *Bizim bir sistem tümdengelimimizin sıkı sıkıya "ussal niteliği"* (288).

"Varsayım olarak alınmış ilkesel adalet kavramları", "nasıl olursa olsun kabul edilmemişler, ama *temel doğal zorunluluklardan türetilmişlerdir*" (288).

Gözüpek sosyalite durumu (307).

Çalıntı betimlemesi (307).

"Tarihsel eğilimin geniş şematizmi" (341).

"Sosyaliter görevlerin daha doğru anlayışı" (343).

"*Sosyaliter hareket kendi önkoşulu üzerine açık bir bilinç sahibi olduğu ölçüde, adalet sosyaliter hareketin pusulasıdır*" (358).

"*Özgürleşmiş düşünce ve arınmış iradenin en üstün yoğunlaşması içine iten tüm manevî ve bilimsel güç*" (359).

Dühring'in komünü "açık ve şeylerin son nedenlerine değin giden bir teorinin pratik meyvesidir" (555).

Ciddî ve eleştirel entelektüel alan (556).

Temel bir yeniden kurgu. *Eleşt. Tar.* (2).

Tarihsel ufkun evrensel genişliği (2).

Benim kendi ürettiğim bir sistemin yüksekliğinden (9).

Sosyaliter ekonomi politik öğretisi "yöntemli bir yönelim" sunar (549), kesin.

PRUSYA

Pancarlar ve rakı.

Prusya kalıt vergisi.

Köylülerin Prusya usulü kurtuluşu.

Prusya demiryolları yasası (315).

Konut özgürlüğü ancak "yeni bir gelişme"dir (323).

Madenleri işletme özgürlüğü (255).

Emek-gücü değerinin (herhangi bir başka meta değeri

gibi) emek-gücü üretkenliği ile ters orantılı olması *çelişkisi*. Emek-gücü belirli bir zaman içinde ne kadar çok üretebilirse, o kadar az ücret ödenir. (Marx, *Capital*, 326.)

Çalışma aracı işçiyi öldürür (454).

Makinelerin kapitalist uygulamasına içkin çelişki (426).*

Makineler, kapitalistin işçilere karşı savaş aletleri (457).

Geleceğin eğitimi (509, 514, 516).

Toplumda ve büyük sanayide işbölümü (511-515), çelişki.

Büyük sanayiin kent ve kır üzerindeki etkisi (527).

Kapitalist üretimin kutupsallığı (671).

Toplumsal işbölümü, tüm *meta* üretiminin temeli.

Kapitalist üretim bir kez belirdikten sonra, varolan meta üretimi içine yavaşça sokulur ve elbette *metalar* üretir. Toplumsal ürüne bireysel ürün olarak davranılmıştır. Toplumsal üretim aracı, kapitalistlerin üretim aracı durumuna gelmiştir.

Şeylerin ve bilimin *kapitalist* temellükü ve *kişisel* temellükü (402). "Kendinde" makine ile "kapitalist" makine arasındaki etki karşıtlığı (463).

Emek araçları tasarrufu = emek-gücü savurganlığı (485).

Gelecekteki ailenin büyük sanayideki temeli (516); eğitimin, *dito*.**

Kapitalist durum ile proleterlerin sürekli yeniden-üretimi (601).

Kapitalist üretim biçiminde, kendi öz ürünü tarafından köleleştirilmiş işçi.

Tüm emek-güçleri, sermaye güçleri olarak görünürler (632).

TOPLUMSAL ALANDAKİ ÖNCELLERİ ÜZERİNE
(*Ekonomi Politik ve Sosyalizmin Eleştirel Tarihi*)

222. Fourier, o sözle anlatılmaz budala.

235. Marx ve Lassalle — Hegel — bir kez daha gözden geçirmeli.

237. Toplumsal ilmi simyacılar.

239. Tüm öncelleri, Babeuf ve birkaç 71 komüncüsü dışında, "adam" değil.

276. (Fourier)... tüm çılgınlık öğelerini... daha çok tımarha-

* Çalışmayı kısaltmak için en güçlü araç, onu en kötü bir biçimde uzatma aracı durumuna gelir (427). [*F. E.*]

** *Dito*, yukarda adı geçen gibi, keza. —ç.

nelerde bulunması beklenen fikirleri... çılgınlık (278)... göstermiştir... (gene de buna karşın) bazan zekâdan hiç de yoksun olmayan, tamamen insanî bir içini dökme biçimi var (280)... en ölçüsüz kuruntular. Sayıklama ürünü (283). (Falanster'in "ussal sosyalizm" ile kesenkes hiç bir ilgisi yok, tersine) hergünkü tecim örnekleri üzerine kurulmuş eciş-bücüş bir yapıdır o (283)... küçük bir çocuk beyni (284)... budala (286).

286. Bu tiradların (Fourier'nin Newton üzerindeki tiradları), Fourier adında ve tüm furiyecilikte sadece *ille hecenin* doğru olduğuna inandırmaya yetmediği kişi... de budalalar kategorilerinden herhangi biri içinde sınıflandırılmalıdır.

295. Owen, donuk ve yoksul fikirlere sahipti... ahlâk alanında öylesine kaba düşüncesi (296)... anlaşılmazlık biçiminde yozlaşmış birkaç beylik düşünce... saçma ve kaba görüş biçimi (297)... Owen'ın düşüncelerinin akışı, onların biraz ciddî bir eleştiriden geçirilmesi çabasına değmez (298)... boşluğu (300).

495. Marx "siyasal görüş darlığı"... çalışma ve yapıtları, "kendinde ve kendisi için, yani salt teorik açıdan, konumuz (sosyalizmin eleştirel tarihi) bakımından ve genel entelektüel akımlar tarihi bakımından sürekli bir anlamdan yoksundurlar, onlardan olsa olsa bir modern sekter skolastik dalı etkilerinin belirtileri olarak sözedilebilir"... Bireşim ve sınıflama yeteneklerinin güçsüzlüğü (497)... düşünce ve biçimin biçimsiz niteliği, dilin kaba gidişi... İngilizleştirilmiş boşluk... aldatmaca (497). Gerçekte tarihsel ve mantıksal imgelem melezlerinden başka bir şey olmayan... düzensiz görüşler... aldatıcı söz kuruluşları... kişisel kendini beğenmişlik (499), küçük yaralayıcı davranış... saygısız... sözde nüktedanlığın düzen ve kırıtkanlıkları... derin bilgi karmakarışıklıkları (506)... felsefede ve bilimde geri zekâ (507).

DÜHRİNG. *Kasıntılar.*

S. 1. Felsefeyi şimdiki zaman ve görünür geleceği tasarlama kasıntısı.

2. "Son çözümlemede kesin doğruluk" bir konuttur (*postulat*); öyleyse bu felsefenin onu vermesi gerekir, yoksa kesin doğruluğun ne olduğu ne olacak?

10. Doğal bir felsefe sistemi.

13. Doğal sistem ya da gerçek felsefe.

38. O, "kendi gücünü yoğunlaşmış girişkenlikte arama zo-

runda olan bir yapıt"tır (bu, her ne demekse).

56. *Bilisiz* özlükte bir felsefeciğin olağanüstü karikatürleri!

59. Şimdi felsefede bir "anarşi durumu ve geçmişin bütün yetersiz sistemlerinin dağılışı" egemen. Dühring de buna çare bulmak istiyor.

71. Matematik-fizik saçmalamalar.

88. Clausius üzerine, parçayı karşılaştırmak.

117. Özgül darvincilik (eksi lamarkçı öğeler), "insanlığa karşı yöneltilmiş bir yabanıllık davranışı". Darwin'in kendisi "bilim-dışı yarı-şiir" yapar.

142. "Darvinci yarı-şiir ve kaba anlayış darlığı ve körleşmiş ayırdetme yetisi ile başkalaşımlarla oynama ustalığı."

197. Kant'tan sonra, "özellikle bir Hegel gibi epigonlar ... gerçekten düşkünleşmeye başlamışlardır."

200. Köklere kadar giden bir irdeleme.

219. Köktenci bilim.

227. (Kant'ın) en yakın epigonlarının, özellikle bir Fichte ve bir Schelling'in boş oldukları kadar da zararlı karışıklık ve çılgınlıkları.

260. Alçakgönüllülük.

315. *Çocukça dilsel karmakarışıklığı* ile İngiliz dil dünyası nedir ki.

346. "Her türlü yüksek ahlâk duygusundan yoksun" Leibniz... "olanaklı tüm saray filozoflarının en iyisi olan bu adam".

387. Şeylerin ve insanların sıkı sıkıya bilimsel anlayışı.

404. Biz, gerçekten eleştirel bakış açımızdan.

407. [... ? ...]

428. "Zaman ve uzayın, onları derinleştirme ve belginleştirmenin güncel biçimi tarafından öylesine yalın olarak betimlenmiş evrensel anlayış öğeleri."

430. "Gerçek, ve dolayısıyla doğa ve yaşamın gerçekliğine yönelmiş bir felsefenin öğeleri, salt görünür ufuk kabul etmeyen, ama son derece devrimci hareketi içinde dış ve iç doğanın tüm yerleri ile tüm göklerini gösteren bir felsefe."

449. Kant-sonrası gariplikler.

498. Gelecekteki bir toplumda eski hukuksal hurdaları ıskartaya çıkarmak, bu da "köktenci bir görüş" oluyor.

508. Dipten doruğa özgün sonuç ve görüşler... sistem doğurucu fikirler... (527). Saptanmış doğruluklar...

531. "Dar anlamda felsefe kültürünün, konusu ekonomi politik olan bilimsel uğraşlar ile bağlaşması, Alman toprağında

bundan önce alışılmamış ve örneği görülmemiş bir şeydir."

532. Tarihsel açıdan ve sistematik açıdan geniş bir kapsamdaki çalışmalar (ekonomi politikte).

537. "Siyasal ve hukuksal alan bakımından, bu öğretide açıklanan ilkeler en ileri teknik irdelemelere dayanırlar (İngiltere'de jüri, Renanya hukukunda ademi takip, vb.)"... Eğer aynı kişi üç yıllık hukuk öğrenimi ve üç yıllık da adlî pratik ile kendisini hazırlamamış olaydı, "özel hukuk eleştirisi de böylesine bir güvenle sunulamazdı."

543. Yeni düşünce biçimi.

556. En büyük bulguların kümelenmesi.

Kant'tan sonra ateşli kuruntu, hegelci salgın.

(Ekonomi politikte) en modern yaratıcı biçimler. (*Eleşt. Tar.* (462).

Hegelci jargon, *Eleşt. Tar.* (491).

Eleşt. Tar. (566). Benim büyük üsluplu tarih yazma biçimim.

DÜHRİNGLİKLER

Eşitlik, Adalet. Eşitliğin, adaletin dışavurumu, yetkin siyasal ve toplumsal düzen ilkesi olduğu fikri, tamamen tarihsel biçimde doğmuştur. Doğal topluluklarda, eşitlik yoktu, ya da hiç değilse, tikel bir topluluğun tüm haklarından yararlanan üyesi için, çok sınırlı bir biçimde vardı: kölelik ile lekelenmiş idi. İlkçağ demokrasisinde *idem**. Yunanlı, Romalı ve Barbar, özgür insanlar ve köleler, ulusallar ve yabancılar, yurttaşlar ve *korunuklar* vb., tüm insanların eşitliği, ilkçağ kafası için sadece bir çılgınlık değil, ama hatta bir suç idi ve eşitliğin ilk başlangıcı hıristiyanlıkta mantıksal olarak zulme uğradı. Katoliklikte, ilkin *tüm insanların Tanrı karşısında günahkârlar olarak olumsuz eşitliği,* ve daha dar bir anlayış içinde de İsa'nın kayrası ve kanı aracıyla günahları bağışlanmış Tanrı çocuklarının eşitliği. Kölelerin, yurdundan sürülmüşlerin, toplumdan kovulmuşların, mazlumların, ezilenlerin dini olarak hıristiyanlık rolünde haklı iki anlayış. Hıristiyanlığın utkusu ile, bu konu ikinci plana geçti ve inanan ile hıristiyan olmayan, doğru yolda olan ile sapkın arasındaki karşıtlık, her şeyden önce başlıca nokta oldu. Kentlerin ve dolayısıyla burjuvazi ve proletaryanın

* de öyle idi. —ç.

azçok gelişmiş öğelerinin ortaya çıkması ile birlikte, eşitlik istemi burjuva yaşamı koşulu olarak yavaş yavaş yeniden doğmaya başlayacak ve siyasal eşitlikten mantıksal olarak toplumsal eşitlik sonucunu çıkartan proleter anlayış bu isteme bağlanacaktır. Bu, elbette dinsel biçim altında, kendini ilk kez olarak Köylüler Savaşında açıkça dışavurdu. — Rousseau sayesinde ilk kez olarak kesinlikle, ama henüz evrensel olarak insanî bir biçimde formüle edilmiş burjuva yön. Burjuvazinin tüm istemlerinde olduğu gibi, proletarya burada da uğursuz bir gölge gibi dikilir ve kendi sonuçlarını çıkartır (Babeuf). Burjuva eşitlik ile bundan mantıksal sonuçlar çıkarma proleter biçimi arasındaki bu zincirlenişi açındırmak.

Meta üretimindeki genel insanî emeğin eşitliğinden çıkarılmış eşitlik fikri, *Capital*, s. 36.

Öyleyse, eşitlik = adalet tezini çıkarmak için hemen tüm geçmiş tarih gerekmişti, ve bu da ancak bir burjuvazi ile bir proletarya varolduğu zaman başarı kazandı. Ama eşitlik tezi, *ayrıcalıkların* olmaması gerektiği anlamına gelir, öyleyse esas olarak *olumsuz* bir tezdir ve tüm geçmiş tarihi, kötü olarak bildirir. Olumlu içerik yokluğu ve tüm geçmişi açıkça yadsıma biçimi nedeniyle, büyük bir devrim tarafından ayakta tutulmaya (89-96), ve sonra da sistemler üretmek için yoksul kafalara hizmet etmeye bir o kadar yatkındır. Ama, eşitlik = adaleti en yüksek ilke ve son doğruluk olarak koymak istemek saçma bir şey. Eşitlik ancak eşitsizliğe, adalet ve eşitsizliğe karşıt olarak var. Öyleyse bunlar henüz geçmişin eski tarihine, öyleyse eski toplumun ta kendisine karşıt olmakla lekeli.

Bu durum, bu tezin *ölümsüz* adalet ve *ölümsüz* doğruluğu oluşturduğunu daha şimdiden dıştalar. Komünist rejim altında ve artırılmış kaynaklar ile birlikte birkaç toplumsal evrim kuşağı, insanları zorunlu olarak, eşitlik ve hukuk çevresindeki bu tezgâhtar ağzının, gözlerinde soyluluk, doğum, vb. ayrıcalıkları çevresindeki güncel tezgâhtar ağzı kadar gülünç ola-

cak, eski eşitsizlik ve eski pozitif hukukta, hatta yeni geçiş hukukuna karşıtlığın, pratik yaşamdan yokolup gideceği, ürünlerden kendi eşit ve adil payının verilmesini ukalâca istemekte direnecek kişinin, istediğinin iki katı verilerek maskaraya çevrileceği noktaya getireceklerdir. Dühring bile bunu "olmadan bilinebilir" bulacaktır: öyleyse eşitlik ve adalet, tarihsel anıların sandıkodasından başka nerede kalacak: Bunlar bugün ajitasyon için iyinin iyisidirler ama, ölümsüz doğruluklar olmaktan da çok uzaktırlar.

(*Eşitlik*'in içeriğini açındırmak. — Haklarda, vb. sınırlama.)

Öte yandan, soyut eşitlik teorisi, daha bugünden, ve daha oldukça uzun bir gelecek için, bir saçmalıktır. Kendisi ile bir Boşiman ya da bir Macellan takımadaları yerlisi, hatta sadece bir *köylü* ya da yarı-feodal ilişkiler içindeki bir tarım gündelikçisi arasındaki soyut eşitliği kabul etmek istemek, hiç bir sosyalist proleter ya da sosyalist teorisyenin usuna gelmeyecektir; ve bu durum, sadece Avrupa'da da olsa aşılmış bulunduğu anda, soyut eşitlikçi görüş açısı aşılmış bulunur. Ussal eşitliğin kabulü ile, bu eşitliğin kendisi tüm anlamını yitirir. Şimdi eşitlik istendiği zaman, bu iş, *güncel tarihsel koşullardan* doğal olarak kaynaklanan entelektüel ve tinsel *eşitlik* üzerine önceleme aracıyla yapılır. Buna karşılık, *ölümsüz* bir ahlâkın bütün zamanlarda ve *bütün yerlerde* olanaklı olmuş olması gerekir. Eşitlik konusunda bunu ileri sürmek, Dühring'in kendisinin bile usuna gelmez; tersine, o baskıyı geçici bir şey olarak görür, öyleyse onun ölümsüz bir doğruluk değil, tarihsel bir ürün ve belirli tarihsel durumların bir özniteliği olduğunu kabul eder.

Burjuvazinin eşitliği (sınıf *ayrıcalıklarının* kaldırılması), proletaryanın eşitliğinden (sınıfların kendilerinin kaldırılması) çok farklıdır. Bu sonuncudan daha öteye götürüldüğü, yani soyut olarak tasarlandığı zaman, eşitlik bir saçmalık durumuna gelir. Zaten Bay Dühring'in kendisi de, eninde sonunda, yönetsel, hukuksal ve polissel olarak, silahlı zoru arka kapıdan işe yeniden sokma zorunda kalmıştır.

Öyleyse, *eşitlik fikrinin kendisi*, demek ki, ezelden beri doğruluk olarak varolmamış, hazırlanması tüm tarih-öncesini gerekli kılmış bulunan *tarihsel bir üründür*. Şimdi, insanların çoğunluğu bakımından, *en principe** apaçık bir şey olması ger-

* İlke olarak. —ç.

çeği, belit niteliğinin sonucu değil, ama *18. yüzyıl fikirlerinin yayılması* sonucudur. Ve işte, eğer iki ünlü adamcağız bugün eşitlik alanında yer alıyorsalar, bunun nedeni de onların 19. yüzyılın kültürlü adamları olarak düşünülmüş olmaları, ve böyle düşünülmesinin de, onlar için *doğal* olmasıdır. *Gerçek* insanların davranma ve davrandırılma biçimi, içinde yaşadıkları tarihsel koşullara bağlıdır ve her zaman da o koşullara bağlı kalmıştır. [191-193.]

YÖNTEM. — Her sorun, "sanki yalın temel doğruluklar, vb., matematik sözkonusuymuş gibi, *yalın temel biçimler üzerinde, belirtilen aracıyla çözülmelidir*", vb. (224). Tüm koşullardan ve tüm gerçek ilişkilerden koparılmış, mutlak olarak *hiç bir* dünyada yaşayıp davranmayan, ve işte tam da bu nedenden ötürü, *gerçek* dünyayı düzenlemekte önayak olmaları gereken iki ünlü adamcağız, bunun sonucu! Ayrıca, bu yöntem, Adam Smith'te olduğu kadar Rousseau'da da, 18. yüzyılda çok yaygındır, ama her zaman çok daha ussal —Adam Smith'lerde, vb., insanların ne de olsa gerçek bir meslekleri vardır— ve daha çok bir anlatma aracı olarak. Bu anlatma yöntemini, tüm toplumsal bilimin temel yöntemi ve bütün tarihsel kuruluşların ölçeği durumuna getirmek, Dühring'e saklanmıştı. En güzeli de, bu iki adam fantezisinin *kökensel durum* olarak sunulmuş bulunmasıdır: "Yanlarından birisi tarafından uygulanır uygulanmaz, hatta *ilkel durumda** bile, zordan kaçınılamaz" (271). Ve, gene de, o, aynı sayfada, işlerin kendi iki adamının yaptıkları gibi olup bittiği ilkel durumun hiç bir zaman varolmadığını, ve bunun ideal bir durum olduğunu söyler: "Hatta insanların içinde *kolayca adil davrandıkları* o ideal durumda bile!" Onun iki adamının birbirlerini ezmemeleri de olanaklı değildi: "Eğer doğal siyasal toplumsallaşma [ki, kendi itirafına göre, hiç bir zaman varolmamıştır], hırsızlık sistemi yüzünden duyulur bir engel *olmaksızın*, bir yerlerde *gelişebildi* ise" (279). Ama en güzeli de, bu doğal hukukun hâlâ arındırılmasının gerekmesi: "arındırılmış doğal hukuk" (300). Doğal durum, doğal hukuk vb. üzerindeki bütün bu lafazanlıkta, o doğanın kendisinin en başta zor üzerine kurulmuş bir toplum olduğunu unutturmuştur. [s. 178-179.]

* Bkz: 439, Rousseau'nun ilkel altın çağ üzerindeki yanılsaması! [*F. E.*]

Bu konu üzerinde, s. 301, tarihin manevî gelişme yoluyla gerçekleştirilmiş ilerlemesi — maddî ikincildir.

Siyasetin iktisattan önce geldiği yolundaki ana tez, s. 538. *Eleştirel Tarih*, 231'de, Dühring, "siyasal durumların iktisadî durumun kesin nedeni olduğu ve tersine bağlantının ikinci dereceden bir gericilikten başka bir şey olmadığı tezinden yola çıkar... Siyasal kümelenme *kendi başına çıkış noktası olarak* alınmadıkça, ama salt beslenme erekleri için bir araç olarak incelendikçe, ne güzel köktenci sosyalist ve devrimci çehresi kazanılır, ama gene de kendinde gizli bir gericilik dozu saklanır." (Peki siyasal durumlar nereden gelir? Fikirlerden; ve fikirler tarihten gelmezler, kendi kendilerinden gelirler. Ama *Eleştirel Tarih*'te (265), burjuva muhalefet konusunda doğru olan bunun tam karşıtı... şimdilik!)

Roma hukuku konusunda, İngiliz hukuk mantığının, *"klasik Roma hukukçularının an kavramlarının irdelenmesinde, Alman toprağı üzerinde* (yani Üniversiteler tarafından!) *erişilmiş bulunan kültüre"* kafa tutamaz olarak gösterildiği 456'ya (*Eleşt. Tar.*) bak.

Property, Mac Leod tarafından ters kullanılmış bu, bir *şey* olmalı!

Hegelci diyalektik üzerine. E[leştirel] T[arih] (479): "Hegel'in *Mantık*'ına göre, çelişik... şeylerin ve süreçlerin *kendi* içlerinde, *nesnel olarak*, ve deyim yerindeyse ete kemiğe bürünmüş bir biçimde *bulunur*; öyle ki, saçma, artık düşüncenin olanaksız bir bağdaşımı olarak kalmaz, ama gerçek bir güç durumuna gelir. Saçmanın gerçeklikliği, hegelci mantıksal ve mantıksal-olmayan birliğinin ilk iman maddesidir. ... Bir şey ne kadar çelişikse o kadar doğrudur, ya da bir başka deyişle, bir şey ne kadar saçma ise o kadar inanılmaya değer — yeni bir icat bile olmayan, ama vahyin vahiy tanrıbilimden ve mistikten alınmış bulunan bu bilge sözü (*maxime*), diyalektik denilen ilkenin çırılçıplak dışavurumudur."

Nitelik, nicelik, sıçrama. Bkz: *Fel.*, s. 26 ve yandaki notlar.

Yadsımanın yadsınması, Eleşt. Tar. (502), ve hiç bir şey tanıtlamaz da (503). — Hegel diyalektiğinin betimlemesi (504).

Varolan, gerçek çelişki: Ne kadar çok işçi olursa, onlar için o kadar az iş olması.

Dühring — diyalektik (20). [*F.*] Süreksiz süreç ve sürekli üretim gücü karşılığı aracıyla sınırlandırılmış birlik, ve bütün bu bölüm... Madde sadece bir Varlık *öğesi*, onun dışında başkaları da, s. 25. — Çelişki (31). Madde, mutlak olarak kararlı bir şey (36), bu, ayrıştırma faaliyetiyle tanıtlanmış (37).

Ayrım (fark) yasası (362).

Hepsinin sonucu: Tanrı büyük, ama imparator henüz genç.

Sosyalizmde işlenecek: Kötülerin daha bu dünyada kendilerinde duydukları cezaya çarptırılma. *Fel.*, s. 198 ve 206.

Zor. — Eğer zor her şeyin temeli ise, iktisadî ilişkileri saptaması gerekir: kambiyo kuru (bu, Rusya'ya 60 milyon dolaylarında rubleye maloluyor), ücret, faiz ve kâr (ortaçağ). Zor, iktisadî akıma *karşı* hiç bir şey yapamaz, ama eğer iktisadî akım yönünde giderse, iktisadî yasaların, uzun sürede, onsuz da olacak gerçekleşmesini *hızlandırmaktan* başka bir şey yapmaz.

Zor üzerine kurulu değer için de böyle. Kılıçlı adam, kötü parayı, iyi paranın dolaşımına karşı ayakta tutmasını hiç bir zaman başaramadı.

DÜHRİNG. CAFCAFLI SÖZLER

Tüm yönleri kavrayan entelektüel bir çalışma, s. III. [*Ekonomi Politik Öğretimi*]. Evrensel eylem şemalarının kesin ayırdetme yetisi, düşüncenin egemen olabildiği varsayım ve sonuçların yaratıcı taslağı, s. 6 (demek ki o "varsayım"ları da gerçeklikten almaz, ama onları "yaratıcı bir biçimde" tasarlar!).

Kesin sosyalite fikrinin derinliklerine atılmış temel, s. 10 (hep kurma üzerine!).

En derin incelemenin bir öğretisi (63).

"Tüm iktisadı kucaklayan anlam" (80).

Daha derin düşünce, *Fel.* (146).

Mutlak temel (150) *Fel.*

Fel., s. 364: "Olguların, çok gelişmiş bir öznellik yardımı ile ve bu olgular alanının yetkisi içinde bulunmayan ölçü", *voilà Dühring tout foit.**

Primo, onun pek çok gelişmiş bir öznelliği var ve *secundo*,

* İşte hazırlop Dühring. —ç.

olgular alanı ona çok yabancı. *Fel.* (406), iyi yöneltilmiş anlık.

407. Tapınmanın kaldırılmasından sonra. "Ancak kendi kendisi ve doğa ile güçlü ve kendi ortaklaşa güçlerinin bilgisi için olgunlaşmış insan, işlerin gidişi ile kendi has özünün ona açtıkları bütün yolları cesaretle tutabilir".

Sarhoşluk. — Kendisi statikten dinamiğe giden köprüyü bulamayan adam, bir damla çok içen, ve bundan ötürü de, dinamikten statiğe giden bir zavallıyı görür görmez öfkeden deli olur! [s. 212.]

Hepsi de deneyimden alınmış fikirler, gerçekliğin —gerçek ya da bozulmuş— yansıları.

İki tür deneyim —dışsal, maddî ve içsel— düşüncenin yasa ve biçimleri. Düşüncenin biçimleri de evrim aracıyla kısmen kalıtsal olarak edinilmiş (örneğin, matematik belitlerin Avrupalılar için açıklığı Boşimanlar ve Avustralya zencileri için elbette sözkonusu değil).

Eğer bizim gerçekten varsayımlarımız varsa, ve biz onlara gerçekten düşüncenin yasalarını uyguluyorsak, iki şey mutlak olarak farklı davranma biçimleri olmasına karşın, sonuç, tıpkı analitik bir geometri hesabının geometrik kurgu ile kesenkes uzlaşması gibi, gerçeklik ile kesenkes uzlaşmalıdır. Ne yazık ki, bu, hemen hemen hiç olmaz, sadece çok yalın işlemler için olur.

İster doğa, ister toplum olsun, sırası gelince, dış dünya.

Daha şimdiden, *doğa*nın son derece güç gerçek yansıması, deneyimin uzun bir tarihi ürünü. Doğa güçleri, ilkel insan için yabancı, gizemli, üstün bir şey. *Tüm* uygar halkların geçtikleri belli bir aşamada, o [ilkel insan —ç.] onları [doğa güçlerini —ç.] kişileştirerek, onları kendine benzeştirir. Tanrıları her yerde bu kişileştirme içgüdüsü yaratmıştır, ve Tanrının varoluşu ile ilgili *consensus gentium** sadece ve sadece, bu kişileştirme içgüdüsünün zorunlu geçiş aşaması olarak evrenselliğini, öyleyse dinin de evrenselliğini tanıtlar. Ancak doğa güçlerinin gerçek bilgisi tanrıları ya da tanrıyı, bir konumdan sonra bir başkasından kovan (Secchi ve onun güneş sistemi). Bu süreç, şimdi öylesine ilerlemiştir ki, teorik bakımdan bitmiş olarak düşünülebilir.

Toplumsal şeylerde, yansı daha da güç. Toplum, iktisadî ilişkiler, üretim ve değişim tarafından, ve daha önceki tarihsel koşullar tarafından belirlenmiştir.

* Genel uzlaşma. —ç.

Ahlâk sözkonusu olduğu sürece, Dühring onları eşit olarak koyabilir, ama iktisada yanaşılır yanaşılmaz, eşitlik hapı yutar. Eğer, örneğin, bu iki adam bir *Yankee broken into all trades* (bütün işlere eli yatkın bir Amerikalı) ile bakalorya ve gerçek felsefesi diplomasından başka bir şey getirmeyen, ve ilke olarak eskrim salonunda hiç kol sallamamış Berlinli bir üniversite öğrencisi ise, hani nerde eşitlik? Yankee, her şeyi üretir, öğrenci şurada burada ona yardımcı olmaktan başka bir şey yapmaz, bölüşüm verime göre olur, ve az zamanda, Yankee, koloninin (çocuklardan ya da dışardan gelen) raslantıya bağlı artışların kapitalist olarak sömürme araçlarına malik olacaktır. Tüm modern durum, kapitalist üretim ve her şey, onlardan biri bir kılıca gereksinme duymaksızın, iki adamı köken olarak kolayca alabilir.

Ahlâk ve hukukta da durum daha şimdiden böyle. Her türlü gerçek eşitliği ve tüm gerçek eşitsizlik nedenini ortadan kaldırdıktan sonra, Dühring, kendi iki adamını *insanlar* olarak ve iradelerini de salt insanî istemler olarak eşitlik durumuna koyabilir. Ama gerçeklikte, insanlar insan olarak eşit değildirler, ve iradeleri de öyle. Daha uyanık ve daha çalışkan olan kişi, önce inandırma, sonra alışkanlık aracıyla, özgür onama görünüşü altında, daha budala ve daha tembel kişiye kendi iradesini kabul ettirecektir. Özgür onama biçimi ister korunsun ister korunmasın, kölelik kölelik olarak kalır. Hatta o birçok durumda doğrudan doğruya isteyerek o kalmıştır, örneğin ortaçağda çoğu zaman bir senyöre kendiliğinden bağlanma gibi. Prusya'da köylülerin kalıtımsal uyrukluğu kaldırıldığı zaman, köylüler kraldan dilekçe ile onları mutsuz kılmamasını istediler: eğer onları iyi yürekli beylerinden ayırırlarsa, yaşlılık, sefalet ve hastalıkta onlarla kim uğraşırdı? — Kölelik iki adamdan pekâlâ doğabilir ve —bunların iki aile başkanı olduklarını kabul etme zorunda olduğumuzdan, yoksa çoğalma olanağı yoktur— babadan oğula geçip yerleşebilir. [s. 182-183.]

Dühring'in yöntemi her bilgi dalını en yalın öğelerine ayrıştırmaya ve onlara gene o kadar yalın belitler uygulamaya, "her sorunu, yalın bir temel şema üzerinde, belitler aracıyla çözmeye" dayanır. Oysa, iki insan, toplumun en yalın biçimidir, öyleyse işte temel şema. Ama sorun, iki insanı bilmektedir. Gerçeklikte, erkek ve kadın, bir aile kuran iki kişi, daha yalın

ve toplumsallaşmanın da ilk biçimidirler. Ama bu Dühring'in işine gelmez; bundan ötürü o iki erkek insan alır, çünkü onlar birbirlerine eksiksiz bir biçimde eşit olmalıdırlar, ve cinsiyet farkı ve aile ile, hiç bir zaman eşitlik sonucu elde edilemez. İşte daha ilk anda yokolmaya aday bir toplum, çünkü iki adam, hiç bir zaman bir çocuk doğuramayacaklardır. Ya da, biz onları iki aile başkanı olarak alırız; hem bu daha da ussaldır; ama, böyle yapar yapmaz, tüm şema karışır, mide sorunu olur, ve artık *yalın* da değildir. [184-185.]

Yadsımanın yadsınması. — Bu iğrenç suçu bütün korkunçluğu içinde göstermek için birkaç örnek: Birincisi. Bir arpa tanesi alalım. Milyonlarcası yenilmiş ya da bira biçiminde içilmiştir. Ama eğer arpa tanesi, normal yaşamını gerçekleştirebileceği normal koşullar bulur, eğer elverişli bir toprak üzerine düşerse, onda bir değişme olur; filizlenir; tane, tane olarak yokolur; yadsınmıştır o; ondan doğmuş bulunan bitki, tanenin yadsınması, onun yerini alır. Ama bu bitkinin normal yaşamı nedir? Sırası gelince arpa taneleri vermek, ve bu taneler olgunlaşır olgunlaşmaz, bitki ölür, sırası gelince o da *yadsınmıştır*. Bu yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak elimizde yeniden başlangıçtaki arpa tanesi, ama on, yirmi, otuz kez daha büyük olarak bulunur. Tahıl türleri büyük bir yavaşlıkla değişirler, bundan ötürü tanelerin niteliği tüm tarihsel dönem için adamakıllı benzer kalır. Ama bir plastik süs bitkisi, örneğin bir dalya alalım, ve tohumu bahçıvanlık sanatına göre işleyelim, bu "yadsımanın yadsınması" sonucu olarak sadece daha çok tohum değil, ama daha güzel çiçekler veren daha yetkin tohumlar da elde ederiz, ve sürecin her yinelenmesinde, yetkinleşme yoğunlaşır. — Arpa tanesi için olduğu gibi, bu süreç birçok hayvan için, özellikle ancak bir kez çiftleşen ve yumurtalarını yumurtladıktan sonra ölen böcekler için de gerçekleşir. Çoğalmayı sağladıktan sonra hemen ölmeyen bitki ve hayvanların da varolması olgusu, burada bizim için önemli değil ve bunun neden böyle olduğunu araştırmak bizi çok uzaklara götürür. Yadsımanın yadsınmasının bitkisel âlemde de, hayvansal âlemde de gerçekten işe karıştığını tanıtlamak yeter. — Başka örnek: Herhangi bir a cebirsel büyüklüğü alalım. Yadsıyalım onu, $-a$'yı elde ederiz. Bu yadsımayı, $-a$'yı $-a$ ile çarparak yadsıyalım, $+a^2$'yi elde ederiz — başlangıçtaki artı büyüklük, ama daha yüksek bir derecede, karede. Burada da, aynı sonucun, $+a$'yı $+a$ ile çarparak, bu dolambaç olmaksızın da elde edilebilmesinin hiç bir önemi

yok, bu da $+a^2$'yi verir; çünkü yadsınma $+a^2$'de öyle sağlam yerleşmiştir ki, karekökü sadece $+a$ değil, ama bir o kadar zorunlulukla $-a$'dır da; ve bu durum ikinci derece denklemlerde duyulur bir pratik önem kazanır.* Başka örnek: Tüm Hintli-Avrupalı halklar *ortaklaşa* mülkiyet ile başlarlar. Hemen hepsinde, toplumsal evrim içinde, bu mülkiyet kaldırılmış, *yadsınmış*, başka biçimler —özel mülkiyet, feodal mülkiyet, vb.— tarafından değiştirilmişlerdir. Bu yadsımayı yadsıma, ortaklaşa mülkiyeti gelişmenin daha yüksek bir düzeyinde yeniden kurma, bu görev... toplumsal devrimin görevidir. Ya da: İlkçağ felsefesi başlangıçta doğal bir materyalizm idi. İdealizm, tinselcilik, materyalizmin yadsınması, ilkin ruh ve bedenin karşıtlığı biçimi altında, sonra da ölümsüzlük öğretisinde ve tektanrıcılıkta, bu doğal materyalizmden çıktı. Hıristiyanlık aracıyla, bu tinselcilik tüm dünyaya yayıldı. Yadsımanın yadsınması... eskinin daha yüksek bir aşamada yeniden üretilmesi olan, ve geçmiş karşısında, teorik vargısını bilimsel sosyalizmde bulan modern materyalizmdir. Öyleyse, Dühring, yadsımanın yadsınmasını diyalektikten ve düşünceden kovmadan önce, onu doğadan ve tarihten kovmak ve $-a \times -a$'nın $= +a^2$ etmediği ve $+a^2$'nin köklerinden birinin $-a$ olmadığı bir matematik türetme zorunda kalacaktır.

Bu doğal ve tarihsel süreçler, daha önce yukardaki $-a \times -a$ vb. örneklerde belirdiği gibi, elbette düşünen kafada yansır ve yeniden üretilirler; en yüksek diyalektik sorunlar, ancak bu yöntem yardımı ile çözülebilirler.

Hatta Rousseau'nun tarih görüşünde bile: ilkel eşitlik —eşitsizlik aracıyla bozulma— eşitliğin daha yüksek bir düzeyde yeniden kuruluşu — yadsımanın yadsınmasıdır.

Ama bir de kötü, kısır bir yadsıma var. Gerçek, doğal, tarihsel ve diyalektik yansıma, tüm gelişmenin gerçekten itici öğesidir (biçimsel anlamda) — karşıtlar biçiminde bölünme, savaşım ve çözümleri, bununla birlikte (tarihte kısmen, düşüncede tamamen), edinilmiş deneyim sayesinde, ilkel çıkış noktasına yeniden, ama daha yüksek bir aşamada erişilmiştir. Bu kısır yadsıma, şeyin ken-

* Ya da: yüksek matematikte türev alınır, yani kendisi ile hesap yapılan şey yadsınır, sonra bu yadsıma yadsınır, yani entegral alınır ve o zaman başka türlü elde edilemeyecek, ya da güçlükle elde edilebilecek çözüm elde edilir. [F. E.]

disinin bir gelişme aşaması değil, ama dışardan sokulmuş bir *kanı* olan, salt öznel, bireysel yadsımadır. Ve ondan hiç bir şey çıkaramayacağından, yadsıyan kişi herkesle uzlaşmazlık içinde bulunma, varolan ve olmuş bulunan her şeyi, tarihin tüm gelişmesini hırçınlıkla yerme zorundadır. Eski Yunanlılar gerçi bazı şeyler yapmışlardır, ama tayf analizini, kimyayı, diferansiyel hesabı, buhar makinelerini, büyük yolları, elektrikli telgrafı ve demiryolunu bilmiyorlardı. Öyleyse bu ikinci derece insanların yapıtları üzerinde neden hâlâ uzun uzun durulsun? Her şey kötüdür —bu yadsıyıcıların kötümserliği buraya değin varır—, bizim yetkin ulu kişiliğimiz hariç, ve böylece kötümserliğimiz iyimserliğe dönüşür. Ama böylece, biz kendimiz de yadsımanın yadsınması suçunu işlemiş oluruz! [233-242.]

İdealizm, *ideal* anlayış, vb., Dühring tarafından durmadan öğütlenen şeyler. Eğer güncel koşullardan gelecek için sonuçlar çıkartırsak, eğer güncel tarihte etkin olan *olumsuz* öğelerin *olumlu* yanını kavrar ve irdelersek, —ve hatta ilerleme yandaşlarından en hamkafalısı, hatta idealist Lasker bile bunu kendince yapar—, Dühring buna "idealizm" adını verir ve bundan kendisi için, okulsal plana kadar ve okulsal plan dahil, geleceğin, bilgisizliğe dayandığı için fantazyacı bir kurgusunu kurma hakkı çıkarır. O böyle yapmakla, *kendisinin de yadsımanın yadsıması suçunu işlediğini* anlamaz.

Lassalle, Louis Blanc'ı kopya eder, gene de onun kendisine pusula hizmeti gördüğünü özenle gizlemeye çalışırdı — her şeyde kusur arama ukalâ eğilimi ile birleşmiş halka yayma (*vulgarisation*) denemeleri... taşkın mizaçlı skolastik... estetik-olmayan; iyiden iyiye bayağılık içine düşmüş polemik, genel teoriler ile bayağı hafifliklerin korkunç karışımı (ey Dühring!)... biçimsiz hegelci boşinan... izlenmeyecek örnek... hırçın Yahudi zekâ... doğuştan anlayış darlığı... en bayağı yaygarayı önemli gösterme biçimi... Yahudi kahramanımız... yergici... yaşam ve dünya

görüşünde içsel ve bayağı kılıksızlık.

Kesenkes zorunlu olmayan her şeyi felsefeden kesinlikle çıkarmak, s. 12 (*F.*).

Ereklik (*Finalité*), s. 165, 169, 376, 159, 158.

Müminleri için diyalektik mucizeler.

Dietzgen!

Varolma için savaşım yoluyla seçme, yabanıl egemenliği (117).

İsteyerek güdülen düşmanlık ve yumruk dövüşü ile sınırlanan yaşama savaşımı (118).

Savaşıma karşı ahlâk üzerine (119-120).

İçinde gelecek [varlığın] önceden biçimlenmiş bulunduğu ilkel biçim (123).

Sonuç: Değişim [ya da] evrim yerine bileşim densin, o zaman her şey düzelir, vb..

Bitki ile hayvan arasında açık sınır.

1. Maltusçuluk.
2. Seçme olarak seçme.
3. Doğal seçme. Varolma için savaşım. Uyma ve kalıtım.
4. Embriyoloji.
5. Sağduyuya aykırı sorunlar.

Dühring *natural selection*'dan (doğal seçme) hoşlanmalıydı, çünkü bu ne de olsa onun bilinçsiz erek ve araçlar öğretisi için en iyi örnektir. —Darwin, içinde yavaş bir değişmenin gerçekleştiği biçimi, *natural selection*'u irdelediği zaman, Dühring, Darwin'in Dühring'in kendisinin de üzerinde hiç bir şey bilmediği değişmenin (*modification*) *nedeni*ni de belirtmesini ister. Bilimin hangi ilerlemesi alınırsa alınsın, Bay Dühring her zaman onda gene de bir şeyin eksik olduğunu bildirecek, ve böylece yeterli bir karşı çıkma nedenine sahip olacaktır.

Sadece tüm biyolojiden alınmış binlerce olguyu toplama, sınıflama ve irdelemekle yetinmeyen, ama ayrıca öncellerinden herbirinin adını —ne kadar önemsiz olursa olsun, hatta kendi öz ününü küçültmek için— sevinçle anan Darwin, tüm alçakgönüllülüğü ile, kişisel olarak hiç bir şey üretmeyen, ama kendisine göre kimsenin yeterince üretemeyeceği... şu farfaracı Dühring karşısında ne kadar büyük görünür (s. 103-104, 107).

1. Maltusçuluk (101).

Gülünç sorular (110).

İlkel Yahudi-maymun (110).

Tüm organizmaların *birtek* atadan gelmesi (109).

Aynı türden doğa ürünlerinin özerkli yanyana gelişi Dühring için "mutlak olarak yok" (111).

Dühring, yaşamın kendisini üretmek için, "tamamen İngiliz usulünce, Tanrıya başvurur".

"Vaktiyle, böyle bir yola yaradancılık denir ve pek öyle değer verilmezdi; ama şimdi, bu bakımdan da tersine gidilmiş gibi görünür." (111.).

Değişim yerine bileşim (112-14)... evrim bile ancak eğer biz yasaları biliyorsak kabul edilebilir (126), öyleyse kendi gözlerimizle gördüğümüz şeyler değil!

Darwin "kendi dönüşüm ve ayrımlarını hiçten başlayarak üretir" (114) (tıpkı Bay Dühring gibi).

Embriyolojinin verdiği bütün göstergelerden "hepsi hepsi şu" sonuç çıkar: "Çeşitli türler yalın bir hayvan öğeleri bileşimine dayanırlar [!] ama bundan bu bileşimin döl-döş olarak, düşünülmesi gerektiği sonucu çıkmaz. Döl-döş yoluyla aracılık, tersine *doğanın iyiden iyiye ikincil bir Eyleminden* başka bir şey olamaz, ve bu nedenden ötürü, geriye doğru *sınırsız olarak* götüremeyiz [bunu düşünen kim?], çünkü, vb.." (114.)

Uyarlama (115).

En derin neden, yaşam koşulları; doğal seçme ancak *ikinci sırada* gelir (115).

Darwin özgülüklerin (*propriétés*) cinsel bileşim yalın edimini, bu özgülüklerin temel ilkesi durumuna getirmiş (116).

Cinsel oluşma üzerine eşeklikler (116).

Yadsımanın yadsınması ve çelişki. — Olumlu bir şeyin "hiçlik"i, belirli bir hiçliktir, der Hegel.* "Diferansiyeller *gerçek sıfırlar* olarak kabul edilebilir, kullanılabilirler, ama konulmuş bulunan sorunun durumu ile, kendi aralarında belirli ilişki içinde bulunurlar." Matematik olarak, *bu bir saçmalık değildir,* der Bossut.** Ona göre, $\frac{0}{0}$, pay ile paydanın zamandaş yokoluşundan kaynaklandığı zaman, çok belirli bir değer taşıyabilir. Aynı biçimde, $0 : 0 = A : B$, öyleyse $\frac{0}{0} = \frac{A}{B}$, A ve B'nin değeri

* Hegel, *Mantık Bilimi,* Kitap I, Kesim 1, Bölüm 1, Gözlem 1: "Varlık ve Hiçlik'in tasarımdaki karşıtlığı". —*Ed.*

** Charles Bossut, *Traités de calcul différentiel et de calcul intégral,* c. 1, Paris 1797-1798, s. 94. —*Ed.*

ile birlikte değişir (s. 95, örnekler). Ve sıfırların ilişkiler içinde varolmaları, yani sadece genel olarak değer taşımakla kalmamaları, ama hatta, $1:2=1/2$; $1-1:2-2=1:2$; $0:0=1:2$... gibi sayısal ifadeye yatkın çeşitli değerler de alabilmeleri* bir "çelişki" değil midir?

Dühring, sonsuz derecede küçük büyüklüklerin bu toplamlarının, matematiğin en yüksek vb. işlemleri açık konuşmak gerekirse entegral hesap olduklarını kendi söylüyor. Peki bu hesap nasıl olur? İki, üç, ya da daha çok değişken büyüklüğün, yani değişmelerinde aralarında belirli bir ilişkiye uyan büyüklükler olsun. Diyelim, x ve y olmak üzere iki büyüklük, ve x ile y'nin işe karıştığı, bayağı matematik aracıyla çözülmez, belirli bir problemi çözmem gereksin. O zaman x ve y'nin diferansiyelini alırım, yani x ve y'yi, ne kadar küçük olursa olsun herhangi bir gerçek büyüklük karşısında yokolacak, öyle ki x ve y'den, hiç bir maddî temeli olmayan *karşılıklı ilişkilerinden* başka hiç bir şey kalmayacak kadar sonsuz küçük kabul ederim, öyleyse $\frac{dx}{dy}=\frac{0}{0}$'dır, ama $\frac{x}{y}$ ilişkisi içinde konmuş $\frac{0}{0}$. İki yitik büyüklük arasındaki bu ilişkinin, duraganlığa yükseltilmiş yokolmaları anının bir çelişki olması, bizi rahatsız edemez. Peki x ve y'yi, ama artık onları kendine tasa etmeyecek biçimde değil, şeye karşılık düşen biçimde *yadsıma*dımsa, başka ne yaptım? Artık, x ve y yerine, önümdeki formül ya da denklemlerde onların yadsınmaları olan dx ve dy var. O zaman, hesabı normal olarak bu formüllerle yapar, dx ve dy'ye sanki gerçek büyüklüklermiş gibi bakar, ve belli bir noktada yadsımayı yadsırım, yani diferansiyel formülü entegre eder, dx ve dy yerine gerçek x ve y büyüklüklerini koyarım, ve böyle yaparak gene başlangıç noktaya dönmüş olmam, ama bayağı geometri ile bayağı cebirin üzerinde boş yere kıvrandıkları problemi çözmüş olurum. [s. 235-236.]

Yer kabuğunun tarihi bir yadsınmış yadsınmalar, eski katmanların bir yokoluşu ve, sıraları gelince, yerlerini yeni tortu çökmelerine bırakmak üzere, büyük bölümleri bakımından deniz aşındırması, akarsuların yıkaması ve buzulların hareketi aracıyla yokolup sürüklenen yeni alüvyonlardır.

Ama sonuç olumludur: en yoğun ve en çeşitli bir bitkisel oluşumu sağlayan mekanik bir ufalanma durumu içinde en çe-

* Charles Bossut, *op. cit.*, s. 95-96. —*Ed.*

şitli kimyasal öğelerin işin içine karıştığı bir toprağın oluşması. [s. 234.]

Yadsıma diyalektikte sadece kayıp demek ya da bir şeyi, bir fikri yok saymak anlamına gelmez. Her şeyin, her ilişkinin, her fikrin, verilmiş bulunan örneklerde görebileceğimiz gibi, bir yadsınma biçimi vardır. Diyalektikte, tüm bilimde olduğu gibi, her nesne kendi tikel doğasına göre incelenmek ister. Ben eğer: gül bir güldür, der, sonra: gül bir gül değildir, diye bunu yadsır, daha sonra da: gül gene de bir güldür, diyerek bu yadsımayı yadsırsam, elbette öncekinden daha ileri gitmiş olmam; ve Dühring, yadsıma o yadsımanın yadsınması altında işte bu tatsız ve çocukça davranışı anlar ve bize yükler gibi görünüyor. Spinoza daha önce şöyle diyordu: *Omnis determinatio est negatio** ve dolayısıyla Dühring işin daha içinde olmalıydı. Hegel, doğada bilinçsiz ve kafalarımızda bilinçli olarak gerçekleşen bu süreci, en genel biçimi altında yadsımanın yadsınması olarak adlandırdığı zaman, Dühring bu deyime karşı küplere binmekte özgürdür; ama şeyin kendisi bundan ötürü varlığını sürdürmekten geri kalmaz ve kendisini buna alıştırması gerekecektir. [s. 241.]

Her şeyi kapsayan varlığın, papa ile şeyh-ül islâmın yanılmazlıklarını ve dini en küçük bir tehlikeye düşürmeden imzalayabilecekleri tekliği (*unicité*) tezi ile, Dühring tüm varlığın salt *maddeliğini* (*matérialité*), matematiğin herhangi bir belitinden yola çıkarak, bir üçgen ya da bir küre kurabileceğinden ya da Pitagor teoremini çıkarabileceğinden daha çok tanıtlayamaz. Her iki şey için de, sadece irdelenmelerinin bu sonuçlara götürebileceği gerçek önkoşullar gerekir. Maddî dünya dışında ayrı bir manevî dünya olmadığı inancı, insan kafasının ürün ve davranışları dahil, gerçek dünyanın uzun ve güç bir irdelemesinin sonucudur. Geometri sonuçları, insanlar daha dünyaya gelmeden doğada boy gösteren çeşitli çizgi, yüzey ve cisimlerin (ışınlılar, böcekler, kristaller, vb.), ya da bunların bağdaşımlarının doğal özgürlüklerinden başka bir şey değildir. [s. 104.]

Yaşama savaşımı ve Dühring'in savaşıma ve silahlara karşı tumturaklı sözlerinde, devrimci bir partinin savaşımı da tanıması zorunluluğu üzerinde direnmek: devrim şu ya da bu gün onun için elikulağında olabilecek, ama bugünkü militer ve bü-

* Her belirleme bir yadsımadır. —ç.

rokratik devlete karşı değil — bu siyasal bakımdan Babeuf'ün hemen Directoire'dan komünizme sıçrama girişimi kadar çılgınca bir şey olurdu; hatta daha da çılgınca, çünkü Directoire gene de bir burjuva ve köylü hükümet idi. Ama bugünkü devleti izleyecek burjuva devlete karşı, burjuvazinin kendisi tarafından verilmiş bulunan yasaların kurtarılması için, parti, devrimci eylemlere zorlanmış olabilir. Böyle olduğu için, çağımızın zorunlu askerî hizmetinden, dövüşmeyi öğrenmek için herkes, ama özellikle öğretim dereceleri bir yıllık gönüllü* olarak subay formasyonu kazanmalarını sağlayacak kimseler yararlanmalıdırlar. [s. 301.]

Düşüncenin tek içeriği dünya ve düşünce yasalarıdır.

Dünyanın irdelemesinin genel sonuçları, bu irdeleme sonunda çıkar; öyleyse onlar *ilkeler,* çıkış noktaları değil, ama *sonuçlar,* vargılardırlar. Onları kendi kafasında kurmak, temel olarak onlardan yola çıkmak ve sonra da dünyayı kendi kafasında yeniden kurmak için onlardan yararlanmak, *ideoloji*dir bu, şimdiye değin her türlü materyalizmin sıkıntısını çektiği bir ideoloji; çünkü o, bu ideoloji ile düşünce ve varlık ilişkisini gerçi *doğa*da oldukça açık görüyor, ama tarihte göremiyordu, her düşüncenin tarihsel ve maddî koşullara bağlılığını ayırdedemiyordu. Olgular yerine "ilkeler"den yola çıktığı için, Dühring ideologdur, ve *belitsel, yavan* görünecek kadar genel ve boş bir biçimde tezler formüle ederek, ideoloğu gizlemekten başka bir şey yapamaz; bundan ötürü bu tezlerden çıkarılacak hiç bir sonuç yoktur, ve ancak bu tezler içine yorumlar *sokuşturabilir.* Öyleyse, hemen, *tek varlık* ilkesi. Dünyanın birliği ve öbür dünya alıklığı, tüm evren irdelemesinin sonucudurlar, ve onlar, burada, bir *düşünce beliti*nden başlayarak *a priori* tanıtlanmak istenirdi. Ahmaklık, bu. — Oysa bu ters çevrilme olmaksızın, olanaklı gerçek felsefe yoktur. [s. 92.]

Sistematik, Hegel'den sonra olanaksız. Dünyanın tek bir sistemi, yani tutarlı bir bütünü temsil ettiği açıktır, ama bu sistemin bilinmesi, *tüm* doğanın ve *tüm* tarihin bilinmesini öngerektirir, buna da insanlar *hiç bir zaman* erişemezler. Öyleyse sistemler yapan kişi, sayılmaz eksiklikleri kendi öz uydurması ile doldurmak, kendini *usdışı* imgeleme gücüne bırakmak,

* Engels'in kendisinin de yaptığı bir yıllık gönüllü askerlik, Prusya'da belli bir üniversiter formasyon gösteren kimseler için kabul edilmiş bulunuyordu. —*Ed.*

ideolojiyi yapmak zorundadır.

Ussal imgelem — *namı diğer* bağdaşım! [s. 97-98.]

Hesap bilen anlık — *hesap makinesi*! — Çok soyut bir biçimde de olsa, dolaysız maddî sezgiye dayandıkları için, maddî tanıtlamaya, tanıta elverişli olan matematik işlemlerin, sadece kanıtlama aracıyla tanıta elverişli, öyleyse matematik işlemlerin sahip olduğu olumlu kesinliğe yeteneksiz, ve aralarından ne kadarı da yanlış olan *salt* mantıksal işlemler ile gülünç karışıklığı! *Entegrasyon* makinesi, bkz: *Andrews speech*,* *Nature*, Eylül, 7 (76).

Şema = basmakalıp.

Karşıt — bir şey kendi karşıtını içinde taşıdığı zaman, kendi kendisi ile *çelişki* durumunda bulunur, ve düşünceleri ifade edişi de öyledir. Örneğin, bir şey, aynı zamanda kendisi kalsın ve gene de durmadan değişsin, kendinde "süreklilik" ve "değişiklik" karşıtlığını taşısın, işte bu bir *çelişki*dir. [s. 212-213.]

Ereklik — bu tarihe uygulansın: İstanbul'un Türkler tarafından alınmasının ereği, Yunan yazınını Avrupa'ya yaymak idi. —Louis XVI'nın kafasının kesilmesinin ereği, Blücker'i Paris'e getirmek idi, vb.. Nerede bir eylemin *erekleri* çok sayıda ise, orada *Hysteron proteron*** açıkça görünür.

Kölelik, üretimin başlıca biçimi olduğu yerlerde, çalışmayı, kölece, dolayısıyla özgür insanlar için onur kırıcı bir faaliyet durumuna getirdi. Bunun sonucu, böyle bir üretim biçiminden çıkış yolu kapalıdır; oysa öte yandan, kölelikte, daha gelişmiş üretim, sınırına varır ve onu ortadan kaldırmaya götürmüştür. Bu çelişki, kölelik üzerine kurulu her türlü üretim ile onun üzerine kurulu toplulukların yıkımına neden olur. Çözüm, çoğu durumda, yıkılmaya yüztutan toplulukların, daha güçlü başkaları tarafından, zorla köleleştirilmelerindedir. (Yunanistan'ın önce Makedonya, ve daha sonra da Roma tarafından köleleştirilmesi.) Bu daha güçlü toplulukların kendileri de köleliğe dayandıkları sürece, sadece merkezin yerdeğiştirmesi vardır ve süreç, ensonu köleliği bir başka üretim biçimi ile değiştiren bir halkın fatih olarak işe karışmasına değin (Roma), daha yüksek bir düzeyde yinelenir. Ya da, kölelik zorla ya da özgürce kaldı-

* Thomas Andrews'un 6 Eylül 1876 günü British Association for the Advancement of Science'ın 46. birleşiminde yaptığı, ve 7 Eylül 1876 günü *Nature* dergisinin 358. sayısında yayınlanan konuşma. —*Ed.*

** Sapanı öküzlerin önüne koşma durumu. —ç.

rılmıştır, ve o zaman *daha önceki üretim biçimi yokolur*: Amerika'daki gibi, *Squatter*lerin* parçalı ekimi büyük ekim yerine geçer. Bu ölçü içinde, Aristoteles, hâlâ kölelerin sık sık kullanılması yurttaşların ahlâkını bozar dediğine göre, Yunanistan kölelik yüzünden de yıkılmıştır — köleliğin yurttaşa alışmayı olanaksız kıldığı bir yana bırakılırsa. (Doğudaki gibi evcil kölelik bir başka şeydir: burada kölelik üretimin temelini doğrudan doğruya değil, ama ailenin öğesi olarak dolaylı bir biçimde oluşturur ve azar azar aileye yönelir [haremlerin köle kadınları].)

Modern sosyalizm, gerçekte varlıklılar ile varlıksızlar, işçiler ile sömürücüler arasında, önünde bulduğu toplumda varolan sınıf karşıtlıklarının gözlemlenmesinden doğmuş olmasına karşın, gene de, ilkin 18. yüzyıl büyük Fransız Aydınlıklar filozofları tarafından hazırlanmış ilkelerin daha ileriye götürülmüş, daha mantıksal bir gelişmesi olarak, teorik biçimi altında belirir, ve gerçekte de, modern sosyalizmin ilk temsilcileri, Morelly ve Mably bu filozoflar arasında da sayılırlar. Her yeni teori gibi, bu teorinin de, kökü maddî olgularda olmasına karşın, ilkin varolan entelektüel gerece bağlanması gerekiyordu.

Fransa'da gelmekte olan güçlü devrim için kafaları aydınlatmış bulunan büyük adamların kendileri de, son derece büyük devrimciler olarak görünüyorlardı. Varolan hiç bir yetke tanımıyorlardı. Din, doğa anlayışı, devlet örgütü, toplum, her şey, en acımasız eleştiriden geçirildi. Her şey, varoluşunu us mahkemesi önünde doğrulamak, ya da varolmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Düşünen us, her şeyin tek ölçütü olarak kondu. Bu dönem, Hegel'in dediği gibi dünyanın *tepesi* üstü konduğu dönem oldu; bu, ilkin insan kafasının, düşünce tarafından bulgulanan ilkelerin, kendilerini insanın tüm görüş, eylem ve topluluklarının temeli olarak kabul ettirmek istedikleri, ve sonra da, gerçeklik bu ilkeler ile kesin çelişki durumuna girmiş bulunduğu zaman, onun gerçekten tersine çevrildiği anlamına gelir. Geçmişin bütün toplumsal ve siyasal biçimleri, bütün geleneksel görüşler usdışı olarak yargılandılar ve aynı torba içine kondular; dünya kendini o zamana değin usdışı önyargılar aracıyla yöneltilmeye bırakmıştı; şimdi ilk kez olarak günün, us egemenliğinin doğduğu görülüyordu, ve geçmişin her şeyi acıma ve horgörüden başka bir şeye lâyık değildi.

* Boş topraklara yerleşen göçmenler. —ç.

Bugün, bu us egemenliğinin, burjuvazinin idealize edilmiş egemenliğinden başka bir şey olmadığını; o zaman ilân edilmiş bulunduğu biçimiyle ölümsüz adaletin, upuygun gerçekleşmesini burjuva adaletinde bulduğunu; ussal devletin, Rousseau'nun toplum sözleşmesinin, dünyaya ancak burjuva demokratik cumhuriyeti biçimi altında geldiğini ve başka türlü de gelemeyecek olduğunu biliyoruz. 18. yüzyılın büyük düşünürleri, kendi öz çağlarının onlar için saptamış bulunduğu engelleri, daha önceki hiç bir dönemden daha çok aşamazlardı.

Ama soyluluk, krallık ve burjuvazi arasındaki karşıtlığın yanında, sömürenler ile sömürülenler, yoksul işçiler ile aylak yoksullar arasındaki evrensel karşıtlık vardı, —burjuvazi temsilcilerine, kendilerini acı çeken insanlık temsilcileri olarak gösterme olanağını sağlayan da bu durumun ta kendisi değil mi?— üstelik, henüz tohum biçiminde ve henüz ikinci planda, daha şimdiden işçiler ile kapitalistler arasındaki karşıtlık da vardı. Bu son karşıtlık, bazı kafaları eleştirilerinde daha ileri gitmeye, eşitlik istemini sadece siyasal haklarda değil, ama toplumsal durumda da eşitliğe değin yaymaya, sınıf ayrımlarının kaldırılmasını istemeye götürdü. Saint-Simon'da, her iki eğilim de kesişiyordu, Fransız çileci komünistlerinde son eğilim egemendi; doğrudan doğruya Fransız materyalizmine bağlanarak, Owen, bu eğilimi, en gelişmiş kapitalist üretim ve bu üretimin doğurduğu çelişkiler ülkesinde sistematik olarak geliştirdi.

Burjuva gelişme, bu çelişkiyi, daha başından başlayarak içinde taşır. Th. Münzer, Eşitleştiriciler, Th. Morus'un *Ütopya*'sı, vb..

Toplumun yeni dönüşümü bir kez daha us ve adaletin ölümsüz yasalarına dayanmalıydı, ama bu yasalar, burjuva Aydınlıklar filozoflarının ölümsüz yasalarına benzemekten çok uzaktırlar. Hatta filozoflar tarafından ve onların ilkelerine göre düzenlenmiş dünya bile usdışı ve adaletsizdir ve bu nedenle o da geçmişin tüm toplumsal ve siyasal biçimleri ile aynı torbaya konmuştur. Ve eğer şimdiye değin gerçek us ve adalet dünyada egemen olmamışlarsa, bunun nedeni onların henüz tastamam bilinmemiş olmalarıdır. Eksik olan, şimdi gelmiş ve doğruyu görmüş bulunan deha sahibi bireyin ta kendisi idi; ve onun şimdi gelmiş olması da, insanî evrim zincirlenmesinde zorunlu, kaçınılmaz bir olay değil, ama yalın bir talihtir. O pekâlâ beşyüz yıl önce de doğabilir ve o zaman insanlığı beşyüz yıllık acı ve yanılgılardan esirgemiş olabilirdi.

Bu görüş, esas olarak bütün İngiliz ve Fransız sosyalistleri ile, Weitling dahil, ilk Alman sosyalistlerinin görüşüdür. Sosyalizm, mutlak doğruluk, mutlak us ve mutlak adaletin ifadesidir, ve onun dünyayı fethetmesi için keşfedilmesi yeter; keşfedildiği tarih katkısız bir raslantıdır. Böyle olduğu için, mutlak doğruluk, mutlak us ve mutlak adalet, her okul kurucusu ile birlikte değişir. Bkz: Owen, Fourier, sen-simoncular, Louis Blanc, Proudhon, Pierre Leroux, Weitling; ve doğruluk ve adaletin ölçütü öznel anlığın, öznel bilgi derecesinin ve herbirinin entelektüel formasyonunun ta kendisi olduğundan, tek olanaklı çözüm, bunların birbirlerini karşılıklı olarak yıpratmalarıdır. Sosyalizmi bir bilim durumuna getirmek için, onun gerçek bir alan üzerine konması, sağlam, saldırılmaz bir temeli olması gerekiyordu. Ve bu da Marx'ın yapıtı oldu.

Bununla birlikte, 18. yüzyıl Fransız felsefesi yanında ve onun ardından, en gelişmiş biçimini Hegel'de bulan modern Alman felsefesi doğmuştu. Hegel'in en büyük önemi, düşüncenin en yüksek biçimi olarak diyalektiğe dönmek oldu. İlkçağ Yunan filozoflarının hepsi doğuştan, en yüksek nitelikte diyalektikçilerdi, ve ilkçağ dünyasının Hegel'i olan Aristoteles, diyalektik düşüncenin en önemli biçimlerini daha o zamandan irdelemişti. Modern felsefe, buna karşılık, diyalektiğin orada da parlak temsilcileri (örneğin Descartes ve Spinoza) bulunmasına karşın, özellikle İngiliz etkisi altında, 18. yüzyıl Fransızlarını da egemenliği altına almış bulunan metafizik düşünme biçimi batağına batmıştı. Metafizik düşünce, şeyleri ve onların düşüncedeki yansıları olan kavramları, durağan, eğilmez, bir kez hiç değişmemek üzere verilmiş irdeleme nesneleri olarak, yalınlıkları içinde, birini öbüründen sonra ve öbürü olmaksızın gözönüne alır. Bir şey ya vardır, ya da yoktur; bir şey, aynı zamanda, hem kendisi, hem de bir başkası olamaz. İlk bakışta usa yatkın olan bu tasarlama biçimi, metafizik tasarlama biçimidir. Diyalektik, tersine, bununla yetinmez; o şeyleri ve kavramları zincirlenmeleri, karşılıklı bağlantıları, karşılıklı etkileri ve bundan kaynaklanan değişiklikleri, doğuşları, gelişmeleri ve yokoluşları içinde gözönünde tutar. Ama şeyler, dünyada tekil olarak ve kendi kendileri için varolmayıp, tersine, birbirlerine bitişik olduklarından, birbirlerini etkilediklerinden, değiştiklerinden, doğduklarından ve öldüklerinden, metafizik düşüncenin —bazı çok geniş, ama gene de oldukça sınırlı, genişliği her ele alınan nesnenin doğasına göre belirlenmiş alanlarda doğrulan-

mış olsa da— gene de ergeç her alanda, dar, sınırlı, *soyut* bir duruma geldiği bir sınırla çatışacağı, sadece diyalektiğin çıkarabileceği çözülmez çelişkiler içine düşeceği kolayca anlaşılacaktır. Günlük durumlar bakımından, örneğin bir hayvanın varolup olmadığını biliriz; daha belgin bir irdeleme, onun varolmaya başladığı anı saptamanın mutlak olarak olanaksız olduğunu gösterir. Ana karnındaki çocuğu öldürmenin, kendisinden sonra bir canakıyma olduğu sınırı saptamaya boşuna çabalayan hukukçular bunu bilirler (ve, bütün fizyoloji elkitaplarında görülebileceği gibi, çok dereceli uzun bir süreç olan fizyolojik ölüm anını saptamak da bir o kadar olanaksızdır). Aynı biçimde, her organik varlık, her an, hem kendi, hem de bir başkasıdır; her an, hücreler ölür ve başkaları oluşur, öyle ki, birey, her zaman kendisi ve gene de, aynı zamanda, bir başkasıdır. Evrenin, onun ve insanlığın gelişmesinin ve bunların insan kafasındaki yansılarının doğru bir tasarımı, olmanın ve yokolmanın, ilerleyici ya da gerileyici değişikliklerin evrensel karşılıklı etkilerini sürekli olarak hesaba katarak, öyleyse ancak diyalektik bir biçimde gerçekleşebilir. Ve modern Alman felsefesi de kendini işte hemen bu rol ile gösterdi. Kant, Newton'un kararlı güneş sistemini ve onun sonsuz sürecini, —bir kez ilk hareket verildikten sonra—, güneşin ve bütün gezegenlerin, bir ilk nebula yığınından başlayarak, tarihsel bir doğum süreci olarak çözdü, ve bu varsayım, elli yıl sonra, Laplace tarafından tüm ayrıntıları içinde matematik olarak sergilendi ve şimdi de tüm bilginler tarafından kabul edilmiş bulunmaktadır. Ve Hegel, içinde tüm doğa, tarih ve tin evreninin bir *süreç* olarak, yani bir hareket, bir değişiklik, bir dönüşüm ve sürekli bir evrim içine girmiş olarak tasarlanmış bulunduğu bir sistem yaratarak, bu felsefeye en yüksek biçimini verdi. Bu bakış açısından, insanlık tarihi artık hepsi de şimdi filozofların olgunluğa varmış bulunan usu bakımından aynı derecede yargılanabilir olan ve olanaklı olduğu kadar çabuk unutulması daha iyi olan saçma yavuzlukların karmakarışık bir karışımı olarak değil —bundan böyle doğan ölümsüz doğruluk günü karşısında— ama insanî evrim tarihi sürecinin ta kendisi olarak görüyor, öyle ki felsefenin görevi de şu oluyordu: bu sürecin yavaş, kerteli yürüyüşünü tüm dolambaçları arasında bulgulamak ve onun içsel mantığını tüm görünür olumsallıklar arasında izlemek.

Hegel bu sorunu da çözdü mü sorusunun burada önemi

yoktur. Onun önemi, bunu koymuş olmasıdır. Ama o, bu sorunu, kesin olarak çözemezdi, çünkü idealistti, yani ona göre fikirler şeylerin yansıları değil, ama tersine, şeyler ve gelişmeleri, dünyadan önce bilinmez nerede varolan "Fikir"in gerçekleşmiş kopyaları idiler. Ve Hegel sistemi, yaratıcısının öznel sınırlarına tökezlerken, bu engel karşısında başarısızlığa uğradı.

Hegel sistemi, felsefe bütün öbür bilimler üzerinde tikel bir bilim olarak gösterildiği ölçüde, felsefenin en gelişmiş son biçimi idi. Başarısızlığı, tüm felsefenin başarısızlığı idi. Ama kalan şey, diyalektik düşünme biçimi ve doğa, tarih ve tin dünyasının, sürekli bir oluş ve yokoluş süreci içine girmiş, sonsuz olarak devinen, dönüşen bir dünya olarak kavranmasıdır. Şimdi sadece felsefeden değil, ama *bütün* bilimlerden, kendi özel alanlarında bu sürekli dönüşüm sürecinin hareket yasalarını belirtmeleri isteniyordu. Hegelci felsefe tarafından ardıllarına bırakılmış bulunan kalıt işte bu idi.

Bununla birlikte, kapitalist üretimin gelişmesi, özellikle kendi ilk yurdu olan İngiltere'de dev adımları ile ilerlemişti. Burjuvalar ile proleterler karşıtlığı gitgide daha belirgin bir duruma geliyor, çartist hareket 1842'de doruk noktasına varıyor, burjuva iktisadının öğrettiği şeyler olgular tarafından durmadan daha sert bir biçimde yalanlanıyordu. Fransa'da, 1835 Lyon ayaklanması da proletaryanın burjuvaziye karşı savaşını ilân etmişti. İngiliz ve Fransız sosyalist teorileri tarihsel bir anlam kazanıyor, ve üretim, Almanya'da, küçük işletmeden daha yeni yeni kurtulmaya başlamış bulunmasına karşın, Almanya'da da bir yankı ve bir eleştiri uyandırmaktan geri kalmıyorlardı. Teorik sosyalizm, şimdi Almanya'dan çok Almanlar arasında oluştuğu biçimi ile, demek ki tüm gereçlerini ithal etme zorundaydı. İçinde gerçek olarak bulunan şey... [s. 65-80.]

Dühringlikler. Darvincilik, s. 115. Bitkilerin *çevreye-uyması*: fizik güçler ya da kimyasal öğeler bağdaşması, öyleyse çevreye-uyma yok. Eğer "büyümesinde, bitki en çok ışık aldığı yöne yönelir" ise, o bunu bitkinin türüne ve doğasına göre, farklı bir yoldan ve farklı bir biçimde yapar. Fizik güçler ve kimyasal öğelere gelince, onlar, burada her bitki içinde özellikle etkide bulunur ve

Ve hayvanlarda da özsel olan istençsiz çevreye-uyma.

ne de olsa bu "kimyasal ve fiziksel öğeler, vb." den başka bir şey olan bitkinin, daha önceki uzun bir gelişme sonucu ona özgü bir duruma gelmiş bulunan yoldan, ona zorunlu olan ışığa erişmesine yardımcı olur. Evet, bu ışık bitkisel hücreler üzerinde bir uyarıcı olarak etkide bulunur ve bu güç ve öğeleri orada tepki olarak harekete getiren de odur. İş, organik bir hücresel yapı içinde olup bittiği ve burada kendini tastamam sinirlerin insan beynindeki aracılığı sırasında olduğu kadar gösteren uyarı ve tepki biçimini aldığı için, aynı çevreye-uyma deyimi ikisine de uyar. Ve eğer çevreye-uyma, bilinç aracılığını mutlak olarak gerektiriyorsa, bilinç ve çevreye-uyma nerde başlar, nerde biter? *Monère** ile mi, böcek yiyen bitki ile mi, sünger ile mi, mercan ile mi, ilk sinir ile mi? Eğer sınırı çizmek isteseydi, Dühring eski model doğabilimcilerini çok sevindirirdi. Protoplazma uyarısı ve protoplazma. Canlı protoplazmanın olduğu her yerde tepkiye raslanır — ve yavaş yavaş değişen uyarıların etkisi, protoplazmayı da, eğer yokolmak istemiyorsa değişmeye götürdüğü için, çevreye-uyma deyimi tüm organik cisimler için *zorunlu olarak* aynıdır. [s. 156-157.]

Haeckel tarafından, türlerin evrimi ile ilgili olarak uyma = olumsuz ya da değiştirici, soyaçekim = olumlu ya da koruyucu olarak tasarlanmış uyarlanma ve soyaçekim. Buna karşılık, Dühring'e göre, s. 122, soyaçekimin de olumsuz sonuçları, *değiştirici* bir etkisi olurmuş. (Bu konuda, önceden biçimlenme üzerine bir alay boş söz.) Nedir ki, bu türden tüm karşıtlıklar da, onları tersine çevirmekten ve, *biçimi* değiştirerek, uymanın esas olanı, *organın kendisini* koruduğunu, oysa soyaçekimin, her

* *Monère.* — Hayvan ile bitki arası, tekhücreli yaratık. —ç.

zaman iki bireyin yalın karışımı aracıyla, durmadan, birikimi bir tür değişimini dıştalamayan değişiklikler uyardığını tanıtlamaktan daha kolay bir şey yoktur. Soyaçekme, uyma sonuçlarını da geçirir! Ama böylece biz bir parmak bile ilerlemeyiz. *Gerçek durumu* almak ve onu olduğu gibi irdelemek gerekir. Ve o zaman, kuşkusuz, soyaçekimi esas olarak koruyucu, olumlu yan, uymayı da sürecin devrimci, olumsuz yanı olarak görmekle, Haeckel'in yerden göğe kadar haklı olduğu ortaya çıkar. Yetiştirme ve seçme ile iradesiz uyma, burada Bay Dühring'in tüm "keskin görüş"lerinden daha yüksek sesle konuşurlar. [s. 146.]

Dühring, s. 141.

Yaşam. Cisimler değişiminin (*l'echauge des substances*) yaşamın en önemli olayı olduğu, yirmi yıldan beri fizyolojik kimya ve kimyasal fizyoloji uzmanları tarafından *n* kez söylenmiş, ve yaşamı tanımlamak için burada birçok kez yinelenmiştir. Ama ne dosdoğru, ne de tüketici (*exhaustif*). Cisimlerin değişimini, yaşamın *yokluğunda* da görüyoruz, örneğin, ilkel maddelerin yeterli bir katkısı aracıyla, dayanak olarak belirli bir cisme dayanarak, kendi öz koşullarını durmadan yeniden üreten yalın kimyasal süreçlerde (örnekler, Roscoe'ya* bakınız (102); sülfürik asit üretimi), içe-geçişmede (*endosmose*) ve dışa-geçişmede (*exosmose*) (ölü organik ve hatta organik olmayan zarlar?), yapay Traube hücreleri ve ortamlarında. Eğer cisimler değişimi yaşamı oluştursaydı, ilkin daha da doğru olarak belirlenmiş olması gerekirdi. Derin temellere, keskin görüşe ve daha ince araştırmaya karşın, gene de henüz işin içyüzüne kadar gitmiş bulunmuyor ve hep şu soruyu soruyoruz: yaşam nedir?

Tanımlar bilim bakımından değersiz, çünkü her zaman yetersiz. Tek gerçek tanım, şeyin kendisinin gelişmesi, ama bu gelişme de, artık bir tanım değil. Yaşamın ne olduğunu bilmek ve göstermek için, yaşamın bütün biçimlerini irdelemek ve onları zincirlemeleri içinde tasarlamak zorundayız. Buna karşılık, *günlük kullanım* bakımından, tanım denilen şey içinde, en genel ve aynı zamanda en tipik niteliklerin kısa bir sergilenmesi çoğu kez yararlı, hatta zorunlu olabilir, ve bu, bu sergile-

* H. E. Roscoe, *Kurzes Lehrbuch der Chemie nach den neuesten Ansichten der Wissenschaft*, bearbeitet von Carl Schorlemmer, Brunswick 1867, s. 102. —*Ed.*

meden, açıklandığından daha çoğu istenmedikçe de zarar vermeyebilir. Öyleyse, o kadar insanın, üzerinde boşuna kafa patlattıkları, yaşamın bu dolaysız tanımını vermeyi deneyelim. (Bkz: Nicholson.*)

Yaşam, albüminimsi cisimlerin varoluş biçimidir, ve bu varoluş biçimi de, esas olarak bu cisimlerin kimyasal bileştirenlerinin, besinlerin özümlenmesi ve yokedilmesi aracıyla sürekli yenilenmesine dayanır.

Yaşama rasladığımız her yerde, onu albüminimsi bir cisme bağlı buluruz, ve ayrışma durumunda olmayan albüminimsi bir cisme rasladığımız her yerde, dirimsel olaylar da buluruz. Bu dirimsel olayların özgül farklılaşmalarını uyarmak için albümin yanında bu cisimde başka kimyasal öğe ve bağdaşımların varlığı da zorunlu olabilir; en yalın biçimi içinde, düpedüz yaşamın kendisi içinse, işe besin olarak karışmaları ve albümine dönüşmeleri dışında, bunlar zorunlu değildirler. (Albüminimsi cisim, elbette modern kimya ve fizyoloji anlamında ve albüminin kendilerinde esas olduğu bütün varlıkları kapsayacak biçimde alınmıştır.) Ama aynı biçimde her yerde raslanan bu dirimsel olaylar neye dayanırlar? Şuna ki, albüminimsi cisim çevresinden ve öbür cisimlerden çeker, bunları özümler, oysa cismin (gövdenin) daha yaşlı öbür bölümleri ayrışıp yokolmuşlardır. Öbür cisimler, canlı olmayan cisimler de dönüşür, ayrışır ya da bağdaşırlar, ama bunu yaparken kendileri olarak yokolurlar. Onlarda yokolma nedeni olan şey, albüminde varoluşun temel koşuludur. Albüminimsi cisim içindeki bileştirici öğelerin bu aralıksız başkalaşmasının durduğu an, albüminimsi cisim de durur, ayrışır yani *ölür*. Yaşam, albüminimsi cismin varoluş biçimi, demek ki, her şeyden önce onun her an kendisi ve aynı zamanda bir başkası olmasına dayanır; gerçi o, bunu, azçok bir süreçten geçen her türlü cisimle paylaşır, ama öbür süreçler aşağı türdendirler ve cisimler üzerinde gerçekleşmişlerdir; yaşam kendi kendine gerçekleşen, dayanağı olan albüminin içinde doğuştan bulunan bir süreçtir. Bundan, eğer kimya günün birinde yapay olarak albümin üretmeyi başarırsa, bu albüminin, ne kadar güçsüz olursa olsun, zorunlu olarak dirimsel belirtiler göstereceği sonucu çıkar. Gerçekte kimyanın aynı zamanda ve zamanında bu yapay albümine elverişli besini bu-

* Engels, Nicholson'un *A manuel of Zoology* adlı kitabının genel girişine iletmede bulunuyor. —*Ed.*

lup bulamayacağı da sorulabilir.

Yaşamın en yalın tüm öbür işlevleri: albümin ile beslenmenin karşılıklı etki içine daha önce yerleşmiş uyarılganlık (*excitabilité*); besinin soğurulmasındaki kasılabilirlik (*contractibilité*); en aşağı düzeyde (*monère*) bölünme aracıyla çoğalmayı içeren büyüme yetisi; kendisi olmaksızın besinlerin ne soğurulması, ne de özümlenmesinin olanaklı olduğu iç hareket, daha sonra albüminin özsel işlevi olan cisimlerin organik değişimi ve ona özgü yoğurulabilirlikten (*plasticité*) çıkarlar. Ama yalın yoğurulabilir albüminden hücreye, ve sonra da örgüte doğru ilerlemenin nasıl gerçekleştiğini bize ancak gözlem öğretebilir, ve yaşamın günlük yalın tanımı da böyle bir irdelemeye dayanmaz. (Dühring bir de, s. 141, tüm bir aracı evreni bilir, çünkü bir dolaşım kanalı sistemi ve bir "tohum şeması" olmaksızın gerçek anlamda yaşam da yoktur. Parça çok görkemli.) [s. 160-165.]

İnsanların fikirlerinin ve tasarımlarının onların yaşam koşullarını yarattıkları, yoksa insanların yaşam koşullarının onların fikirlerini ve tasarımlarını yaratmadıkları fikri, sürekli olarak istenenden başka bir şeye varılmış, ve hatta çoğu zaman gelişmenin devamında istenenin tersine varılmış bulunulan tüm geçmiş tarih tarafından yalanlanmıştır. Bu fikir, ancak, insanlar, toplumsal kuruluşun (*sit venia verbo**) değişmekte olan ilişkiler tarafından gerektirilen bir değişme zorunluluğunu önceden bilecekleri ve bunu o zorunluluk kendini onlara bilinçsizce ve isteklerine karşı zorla kabul ettirmeden isteyecekleri ölçüde, azçok uzak bir gelecekte gerçekleşebilir. —Bu, *hukuksal* düşünceler, öyleyse siyaset için de geçerli (*as far as that goes*,** bu konu "felsefe"de incelenecek, "zor", ekonomi için kalsın).

Hareket maddenin varoluş biçimidir, öyleyse onun yalın özgülüğünden daha çok bir şeydir. Hareketsiz madde yoktur ve hiç bir zaman da olmamıştır. Evren uzayında hareket, tek başına alınmış bir gökselcisim üzerindeki daha küçük yığınların mekanik hareketi, ısı, elektriksel gerilim, manyetik kutuplaşma, kimyasal ayrışma ve bileşim, en yüksek ürünü olan düşünceye değin organik yaşam biçimi altındaki moleküler titreşim — maddenin her tekil atomu, her an, bu hareket biçimlerinden biri ya da öbürüne katılır. Her denge, ya sadece görece hareket-

* Terim bağışlansın. —ç.
** Olanaklı olduğu ölçüde. —ç.

sizlik ya da gezegenlerinki gibi denge durumunda harekettir. Mutlak hareketsizlik ancak maddenin olmadığı yerde düşünülebilir. Ne hareket olarak hareket, ne de onun mekanik enerji gibi biçimlerinden biri, öyleyse, saçmalığa düşmeden, maddeden ayrılamaz, tikel, yabancı bir şey olarak onun karşısına konulamaz. [128.]

SOSYALİZM İÇİN *FELSEFE* PARÇALARI

Hukuk ile başlar.

282. *Doğal* toplum sistemi.
Sonra tüm ikinci yarıda parçalara yeniden gelmek.
Eleştirel Tarih'te *idem*.
Ve Hegel diyalektiği: Karanlık, saçmalık, ağırlık (479), *E. T.*

236. Geleceği kurma zorunluluğu.

288. Saçma krallığında özgünlük eksikliği.

289. Fourier'nin zırzopluğu ile Dühring'inki.

295. Toplumsal reformlarda fantazya pedagojisi.

300. *sq. Owen* konusunda kaba bilisizlik... *emek parası.*

304. Ovıncılar ve Harmony Hall konusunda kaba bilgisizlik.

Sözcük oyunları:
Saint-Simon.*
Fou-rier**
Enfant-in***
Bir *Oweh*-n**** eksik.

306. Taşınır mallar kredisi (*Credit Mobilier*), Saint-Simon'un *saines* [sağlam] fikirlerinin açındırılması.

312. Tüm restorasyon sosyalistleri devrimin siyasal yönüne karşı dönmüş. Onların en büyük yanılgısı bu — yanlış, ama doğru olsaydı, bu, ancak burjuvaziye karşı olurdu!

456. MacLeod, Condillac ile Beccaria'yı, A. Smith'ten daha büyük iktisatçılar durumuna getiriyor. Bu "araştırma ve öncelleri aydınlatmadaki tuhaflık, kısmen *ne olursa olsun gelenekten ayrılmak ve orada bile tarih üzerine, özgürlük değil, ama sadece kaba anlayış içine bir düşme olduğu halde, kendine özgü bir özgürlük görünüşüne dayanmak*

* Saint = Aziz. —ç.
** Fou = Deli. —ç.
*** Enfant = Çocuk. —ç.
**** Oweh = Heyhat. —ç.

eğilimi ile açıklanır. "Dühring kendini çok iyi tanıyor, ama hep kendi öz çıkarını başkasına sunuda bulunuyor.

465. Lassalle'e göre devlet yardımını Louis Blanc'dan alınmış olarak görüyor, *Atelier'den değil*! 1848 öncesi Alman işçi komünizmi, Weitling, onun için yok.

493. *sq.* Toplumsalın siyasette bağlılık biçimi konusunda, *zor* içinde araştırma yapmalı.

497. "*Arıtmadan sonra, tuhaf şeyler çekirdeğinin, en iyi durumda, beylik düşünceleri olmadığı zaman, bayağı teoriler belirtilerinden başka bir şey göstermediği* yerde, derin bir bilgeliğin ince sözünü bulmak için, kafasına işkence etme gerektiğine artık kimse inanmayacak."
(Marx konusunda!)

494. *Bileşik emek.*

543. Dühring'in ideolojisi: "Tastamam fikirlerin varoluşu içinde, vb.".

545. Koruyucu haklar: "zamanı geçmiş".

552. *sq.* Kürsü sosyalistleri.

554. Bu *faiseur*'lerin* bilimsel kısırlığı.

558. Kendinin övgüsü ve verim.

EKONOMİ İÇİN YARARLANILACAK *FELSEFE* PARÇALARI

281. Değer yaratan öğe olarak "evrensel insanî güç".

398. Şeyler ve insanlar. (M.)
Sosyalizm. Üretimde, Dühring her şeyi eski durumda bırakıyor. Kentler ve kır —gelişmemiş büyük sanayi— dillerin irdelenmesini yasaklayarak ulusal darlığı daha da geliştiriyor, bununla bir başka "bölüşüm"ün olanaklı olacağına inanmıyor. Herkes çevresini onun gibi Prusya hukuku yargı alanı ile sınırlamalı.
Ortaçağ sonunda, dünya ilkçağ sonundakinden sonsuz derecede uzak.
1. Cermenlerin, Slavların ve Arapların insafına kalmış yalıtık [Akdeniz illeri] yerine, sıkışık uygarlık bölgesi.
2. Henüz sınıflandırılmamış bilimsel olgular yığını.
3. Yunanlılar ya da Romalılar ile Barbarların ulusal sınırlılığın bulunmayışı — 5 ya da 6 uygar halk.

* Düzenbazlar. —ç.

4. Sanayi — Doğudan ithalât ile icat.

5. Manyetik iğne, barut ve basımevi, öyle-ki, yaşamın, deniz keşiflerinin ve burjuva dinsel devrimlerin tüm zengin gelişmesi şimdi bambaşka bir etkide bulunabiliyordu.

Papirus, Mısır'ın Araplar tarafından fethinden sonra yitip gitti, pamuktan yapılan kâğıt Araplar tarafından bulundu, 10. yüzyıldan sonra yavaş yavaş tanındı, daha 13. yüzyılda Arap ve İspanyol Yahudileri tarafından çok yayıldı.

13. yüzyıldan sonra bilinen yağlıboya, 17. yüzyılda, daha iyi kuruyan yağlar sayesinde, Jean van Eyck tarafından yetkinleştirildi.

E. DÜHRİNG: SİYASAL VE TOPLUMSAL İKTİSAT ÖĞRETİMİ, maliye siyasetinin başlıca konuları dahil, 2. baskı, Leipzig 1876.

Giriş ve Zor. Dühring I ve II

Önsöz: "Yaşadığımız toplumsal dönemin yaratıcı içgüdülerini sıkı sıkıya bilimsel bir bilincin aydınlığı ile birleştiren ve böylece düşünce ve yaratış güçlerini, *anıklıklarının görülebilir en yüksek yoğunluğuna değin alevlendiren* bir sistemin entelektüel [!] üremesi [!] ... ilkin bu yapıt üzerine yöneltilmiş çabaların yönetici ereği idi." s. III.

Öyleyse *apres lequel** artık yapacak hiçbir şey kalmayan örnek bir çalışma.

BİRİNCİ KISIM

TEMEL GİRİŞ BİLGİLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

"Sözcüğün en geniş an-

* Kendisinden sonra.

lamında siyasal, yani küme yaşamının tümü üzerine yönelmiş ilkelerin öğreti ve uygulaması", şimdiye değin çok geride kalmıştır, "çünkü, insanların ortaklaşma biçimlerinin kendisi gereğince kurulduğu iradenin uygulanmasının kendiliğinden doğa yasalarına boyun eğdiği fikrine, siyasette ancak yalıtık girişimlerde yanaşılmıştır", s. 1. Öyleyse, *tarihsel* gelişme sözkonusu değil. Sadece ölümsüz doğa yasası. Her şey ruhbilimdir, ve ne yazık ki, bu ruhbilim henüz siyasetten çok "geri".

İktisat bu yüksek siyasetin bir alt bölümünden başka bir şey değil: "Bireyin sayesinde [!] *bütün* dirimsel [!] içtepilerini çalıştırdığı bir sosyo-politik topluluk bilimi (yani yüksek siyaset, iktisat teorisine, onun bölümlerinden biri olarak bağlanamaz.)' Daha geniş bilgi çeviriminin bir öğesi olan, tersine, bireylerin maddî varoluş öğretisidir ve bu *ilişki, üstelik* biraz belgin iktisadî önerilerin, kendisi ile ilgili oldukları iktisadî kuruluşa değgin siyasal-toplumsal varsayımlar karşısındaki *bağımlılığı anlamına da gelir*", s. 2. — Öyleyse, ekonomi politiğin yüksek bir siyasal bilimin bölümü olarak tasarlanabilmesi olgusu, belirli bir çağın ekonomi politik yasalarının, bu çağın siyasal kurulu-

NB işte D.'in kendi teorisine destek olarak verdiği *tek* kanıt.

şuna bağlı ve onun tarafından belirlenmiş olmasına kanıt hizmeti görür! İktisadî yasaları siyasal yasaların *yaptıkları* ve tersinin doğru olmadığı sonucunu çıkarmak için, ilkin toplum ile devlet "siyasal-toplumsal olarak" ya da "toplumsal-siyasal olarak" karıştırılıyor.

"Yeterli bir bilimsel değer taşıyan özerk bir toplumsal öğreti ... ama çoğu kez tam da onun üzerinde başarısızlığa uğranır." (2.) Bundan dolayı, "bu kitapta sunulmuş bulunan sosyaliter iktisat sistemi", "bazı esas noktalarda, yüksek ve *daha yüksek bir eylem alanında daha önce tamamlanmış doğruluklara dayanan*" bir bilgi çevirimidir. Yukarda, devlet ile toplumu karmakarışık eden aynı Dühring, sayfa 4'te "bulanık birlik fikirlerinin karışıklığını, süreçsizlik gerçek öğelerinin uygun ayrılma ve sıkı ayırdetme anlayışı ile" değiştirilmesi zorunluluğundan sözediyor!

Bu nedenle, burada hiç bir şey tanıtlanmadan (ve yoğun bir biçimde) olurlamadan başka bir şey yapılamıyor.

"Sönmüş [!] tarih bakımından, iktisadî olgular bilimsel olarak ancak, eğer *tüm iktisadın en evrensel doğal yasaları*, sonuçlarının gerçekte *irdeleme ve siyasal kümelenme biçimleri* almış bulundukları bu daha belgin belirlenim içinde irdelenirse anlaşılabilirler. Zor üzerine kurulu mülkiyetin kendileri ile ikizleri [!] gibi

Öyleyse, tüm zor teorisinde, şimdiye değin bütün toplumun biçimlerinin sürüp gitmek için *zora* gereksinme duymuş ve hatta kısmen zor aracıyla kabul ettirilmiş bulundukları doğru. Bu zor, örgütlenmiş biçimi altında, *devlet* adını alır. Öyleyse burada, insanların en kaba durumların üstüne yükselmiş

birleştiği kölelik ya da ücretli toprak köleliği [*servage*] [!] biçimindeki kurumlar, *gerçekten siyasal* nitelikte toplumsal ve iktisadî *kuruluş biçimleri* olarak düşünülmelidirler, ve geçmişin dünyasında, onlar, doğal iktisat yasalarının etkisinin kendini içinde gösterebildiği tek çerçeveyi oluşturuyorlardı", s. 4, 5. İktisatta her zaman ölümsüz doğal yasalardan başka bir şey olmadığı, her türlü bozulma ve değişmenin kötü siyasetten geldiği inancı.

"İktisadın doğal yasaları, tüm kesinlikleri ile, ancak, eğer düşüncede siyasal ve toplumsal kurumların etkileri [!] ve özellikle ücretli köleliğe bağlı zor üzerine kurulu mülkiyetin etkileri elenir ve bu sobulundukları anda, devletlerin her yerde varoldukları beylik bilgisini buluyoruz, ve bunu bilmek için de dünya Dühring'i beklemedi! Şimdi, devlet ve zor, geçmişin bütün toplumsal biçimlerinin *ortak öğesi*dirler, ve eğer ben, örneğin, doğu despotluklarını, ilkçağ cumhuriyetlerini, Makedonya krallıklarını, Roma İmparatorluğunu, ortaçağ feodalizmini, hepsini, *zor*a dayandıkları olgusu ile açıklarsam, hiç bir şey açıklamamış olurum. Öyleyse çeşitli toplumsal ve siyasal biçimlerin hep aynı kalan zor aracıyla değil, ama *zorun kendisine uygulandığı* şey aracıyla, çalınmış bulunan *şey* aracıyla —her çağın ürünleri ve üretici güçleri ile, o çağın bu ürünler ve bu üretici güçlere öngelen yapısı ile— açıklanmaları gerekir. Ve o zaman doğu despotluğunun ortak mülkiyete, ilkçağ cumhuriyetlerinin tarım yapan kentlere, Roma İmparatorluğunun *latifundia*lara, feodalizmin kırın kent üzerindeki —kendi maddî nedenleri olan— egemenliğine dayandığı bulunurdu.

Öyleyse, doğal iktisat yasaları, ancak *geçmişin tüm iktisadı bir yana bırakıldığı* zaman bulgulanabilir, bu yasalar şimdiye değin değiştirilmeksizin hiç bir zaman etkili olmamışlardır. İnsanın *sürek-*

nunculara insanın sürekli doğasının [!] zorunlulukları olarak bakmaktan sakınılırsa elde edilebilir. Zor üzerine kurulu mülkiyet, temeli sadece komşunun *doğal* varoluş kaynaklarının [!!! su ve hava] kullanılmasından dıştalanması değil, ama ayrıca —*bu çok daha anlamlı*!— insanın köle hizmetine bağımlılaşması da olan [öyleyse sonuç olarak değil] o egemenlik biçimidir! Bundan ötürü, zor üzerine kurulu mülkiyet, en derin özüne göre, insan mülkiyetidir ve *her türlü kölelik ya da yarıkölelik türü, onun nedeni olmaktan çok da sonucudur*. Bu fikir, benim iktisadî öğreti temel atmam [kaçıncısı?], sadece ekonomi politiğin en iyi biçimlerinden değil, ama sosyalizmin görece en gelişmiş teorik ürünlerinden de ayrılması sonucunu veren en önemli ayrımlarından birini içerir", s. 5.

* Bu söylenmez. —ç.

li doğası — maymundan Goethe'ye!

Bu "zor" teorisi ile birlikte, Dühring nasıl olup da her yerde ve en eski zamanlardan bu yana, çoğunluğun zor kurbanlarından ve azınlığın da zor sahiplerinden oluşmuş bulunduğunu açıklamalıydı. Kendiliğinden, bu daha şimdiden, zor ilişkisinin iktisadî koşullar içinde kurulmuş bulunduğunu, ve siyasal yoldan o kadar kolay yıkılamayacağını tanıtlar.

Dühring'de rant, kâr, faiz, ücret açıklanmaz, ama zorun bunu böyle yaptığı söylenir, Ama zor nerden gelir? *Non est**.

Zor, mülkiyeti yaratır ve mülkiyet = iktisadî iktidar. Öyleyse, zor = iktidar.

Marx, *Kapital*'de (Birikim), meta üretimi yasalarının, gelişmenin belli bir aşamasında, bütün üzücü işleri ile birlikte kapitalist üretimi zorunlu olarak yarattıklarını ve *bunun için hiç bir zora gereksinme* olmadığını tanıtlamıştı.

Eğer Dühring siyasal eylemi tarihin en yüksek kararlaştırıcı erkliği olarak gözönünde tutar ve bunu bir yenilik olarak almış gibi görünürse, böyle yapmakla toplumsal biçimlerin kendileri için de üretim tarafından değil ama salt siyasal biçimler tara-

fından belirlenmiş bulundukları geçmişin bütün tarihçilerinin dediklerinden başka bir şey söylemiş olamaz.

*C'est trop bon!** Smith'ten bu yana tüm serbest değişim okulu, ve hatta tüm marksist-öncesi iktisat, iktisat yasalarını, bu yasaları anladıkları ölçüde, "doğal yasa"lar olarak görür ve etkilerinin devlet tarafından, "siyasal ve toplumsal kurumlar" tarafından bozulmuş bulunduğunu ileri sürerler!

Öte yandan tüm bu teori, sosyalizmi, Carey'ye dayandırma girişiminden başka bir şey değil: kendi başına iktisat uyumludur, her şeyi yersiz burnunu sokması ile devlet berbat eder.

Ayrıca s. 252'ye de bakınız.

Zorun tümleci de ölümsüz adalettir: o, s. 282'de belirir: "Şimdi oluşturulacak düşünceler, evrensel bir adalet ilkesine indirgeneceklerdir" ["Zor üzerine kurulu mülkiket" dahil].

Demek ki, ilkin soyutlama aracıyla gerçek tarihten çeşitli hukuksal ilişkiler çıkarılır, bu ilişkiler üzerinde doğup ancak üzerinde bir anlam taşıdıkları tarihsel temelden ayrılır, ve doğal olarak tamamen keyfe bağlı göründükleri Robinson ve Cuma bireyle-

Tüm iktisat, *üretim* ve *bölüşüm* olarak bölünmüş. Bize, Turgot ve özellikle Smith'in bunu daha önce belirtmiş bulundukları; buna karşılık, yüzeysel J.-B. Say'ın, bir de tüketimi koyduğu söyleniyor, s. 7, 8. Ama bundan hiç bir şey çıkmamış ve üretim ile bölüşümden başka bir şey yokmuş. En soyut biçimi altında, üretim, bir Robinson örneği üzerinde, bölüşüm de bir adadaki iki yalıtık adam yardımı ile pekâlâ irdelenebilir; bu, tam eşitlikten efendi ile kölenin tamamlanmış karşıtlığına değin, "evrensel tarih alaylarının kendileri için en zengin örnekler çeşidini sağladıkları" tüm aracı aşamaların tasarlanmasını da engellemez, s. 10.

Buna karşılık, Ricardo ile

* Pekâlâ!

onu devirmiş bulunan Carey bölüşüm ile uğraşmışlar, ama çok uzağa gidememişlerdir. "Bölüşüm öğretisi için son kesin görüş açısı, ancak *ciddî olarak toplumsal* [!] düşünce [!] aracıyla kazanılabilir ve bu anlamda hatta geçmişin sosyalistlerinde bile güçsüz bir başlangıçtan başka bir şey bulunmaz." s. 10.

"Tüm iktisat sistemlerinin ortaklaşa geleneği, bölüşümde sadece üretilmiş toplumsal ürün olarak tasarlanmış bir üretim yığınına ilişkin bir günlük süreç türü görür ve iktisadın sosyalist eleştiri girişimleri de, özellikle Lassalle ve Marx'ın sosyalist eleştiri girişimleri, bu temel yanılgıya düşmüşlerdir..." Bu görüş açısına varmak için, "gelir türlerinin günlük biçiminin, yani toprak rantının, kapitalist kazancın, ücretin ve faizin, bölüşüm teorisini *tükettiğine* ya da hatta onun kesin temelini oluşturmaktan başka bir şey yapmadığına..." inanmak yetmez. "*Daha derin* bir temellendirme (*iterum Crispinus*), tersine, sadece bu hakların günlük ve büyütücü sonuçlarını değil, ama iktisadî ya da kendi başlarına [... ? ... *facto*!] iktisadî olarak etkili *hakları* üzerine aktarılırlar. Böylece arı zora indirgendikten sonra, bir kez daha gerçek tarihe aktarılırlar ve böylece burada da her şeyin arı zora dayandığı tanıtlanır. Zorun maddî bir dayanağı uygulanmasının gereksinmesi ve tam da bu dayanağın nereden doğduğunun tanıtlanmasının sözkonusu olması, Bay Dühring'i rahatsız etmez.

GİRİŞ VE ZOR

Demek ki günlük üretimin bölüşümünü irdelemek yetmez. Toprak rantı toprak sahipliğini, kâr sermayeyi, ücret ise varlıksız, sadece emekgücü sahibi emekçileri öngerektirir. Öyleyse bunun nerden geldiğini incelemek gerek. Bu kendi konusu olduğu ölçüde sermaye ve varlıksız emek-gücü için, Marx bu işi, birinci kitapta yapmıştır; modern toprak mülkiyetinin kökeninin irdelenmesi, toprak rantının irdelenmesi, demek ki, onun ikinci kitabı içine girer. — Dühring'in irdeleme ve tarihsel temeli, şu tek sözcük ile yetinirler: *Zor*! Burada, daha şimdiden, dolaysız kötü niyet.

Demek ki, bir çağın bir halkın vb., iktisadî, siyasal, vb. yaşam koşullarını zor oluşturur. Ama zoru kim uygular? Örgütlü zor, her şeyden önce

lara ilişkin bu bölüşümü düşünmeli. Bu temellendirme, haklı ve haksız sistemini, kendi *tarihsel temeli* içinde irdelemeli", vb., s. 11.

*ordu*dur. Ve bir ordunun bileşimi, örgütlenmesi, silahlanması, strateji ve taktiği kadar hiç bir şey iktisadî koşullara bağlı değildir. Temel, silahlanmadır, ve bu etkende doğrudan doğruya üretim aşamasına bağlıdır. Taştan, tunçtan, demirden silahlar, zırh, süvari, top barutu, ve şimdi de namlu dibinden doldurulan yivli tüfekler ve topçuluk aracıyla büyük sanayiin savaşta yarattığı engin devrim — tekdüze çalışan ve hemen hemen mutlak olarak özdeş ürünler üreten makineleri ile, sadece büyük sanayiin yaratabileceği ürünler. Bileşim ve örgütlenme, strateji ve taktik de silahlanmaya bağlıdır. Taktik, ulaştırma durumuna da bağlı — Yena savaşının düzenlenişi ve sonuçları, güncel şoselerle, ve şimdi, üstelik demiryolu ile olanaksız! Öyleyse, varolan üretim koşullarının egemenliği altında olan, başka her şeyden çok, zordur, ve yüzbaşı Jähns'ın kendisi bunu görmüştür (*Kölnische Zeitung*, Machiavel).*

Bu konuda, işi, kılıçlı adamın değil, ama silahın yaptığı, süngülü tüfekle, namlu dibinden doldurulan tüfekler, modern savaşma biçimi; kötü, ama avcılar tarafından örtülmüş birlikler için saf, yü-

* Bkz: s. 284, not. —*Ed.*

III. BÖLÜŞÜM

Felsefe.

Ücretlerin eşitliği, F. 281. Hemen sonra, tersi, yani *emek ürünü* üzerindeki mülkiyet. d°. Buradan, mülkiyetin kaldırılması. Marx yavanlaştırılmış. (Eşitlik ve komünizm üzerine nota, *Cours...*, (280) bak.)

Kalıtım hukuku varlığını sürdürüyor, 282.

Emek ürünü üzerindeki mülkiyete karşın, karmaşık emek ücretinin genel, eşit düzeye indirilmesi, 283.

Usta kafa ya da eli, üretimi *topluma* ilişkin bir *makine* olarak, toplumun malı gibi düşünmek. Oysa, makine *değer eklemez, ama usta el ekler*! İktisadî değer yasası, *quant à cela,** demek ki, varlığını sürdürmesine karşın, kısıtlanmış.

Öğretim.

Eşit emek değişim aracıyla ücret eşitliği. (256 *sq.*)

Genel insanî emek üzerine kurulu eşit bölüşüm, demek ki bize bir toplumsal ürün olduğu söylenen *ürün bir yana bırüyüş kolu* (Wellington'a karşı Yena), ve ensonu, avcılar durumunda genel dağılma ve ağır adımdan koşu adımına dönüşüm, özellikle belirtilmeli.

ÇEŞİTLİ

Marx'tan:

Kapitalist üretimin kaldırılmasından sonra çalışma koşulları (549).

Bunalımlar ona sadece "*daha düzenli* bir düzen gösterme" konusu verirler, *C.* 219; öyleyse, dışardan sokulan, yönetilen bir düzen. Bunalımlar üzerine her şeyi kapsayan, görkemli parça. (218 Ö.)

"Düşünce (sosyalite üzerindeki düşünce) *evrensel* bir *adalet ilkesine* kadar çıkmalı" (282).

"Tüketim hakkı eşitliği ve üretim ödevi" (320).

"Doğal toplum sistemi", *F.*, 282.

* Ona gelince. —ç.

rakılıyor, öyleyse eşit olarak bölüştürülecek, (261). Demek ki, ne de olsa, ürün üzerine mülkiyet yok!

Özel araçlar fazlası hiç bir zaman sermaye durumuna gelemez, hiç bir zaman "sermayeye uygun bir rejim bulamaz", (264).

"Üretimin kendisine ilgi" üzerine yavan sözler, (264).

Zaman ve güç isteyen bütün işlemler *çalışma* sayılırmış (265) (çelik-çomak ve bilardo).

Dühring'ler için özel ikramlar, (267).

Zor mülkiyeti yerine, emek mülkiyeti, (282).

Kalıtım (miras) hukuku, (289). Kalıt amacıyla eşitlik ilkesine uygun bir geçiş! Şimdiye değin soylu sonuçlarının zoru aracıyla özel kalıtım hukuku. Bilisizlik, (290). Sosyaliter kalıtım hukuku, (291).

Komünist mülkiyetin "korporatif" olarak *yadsınması* (295).

Zor üzerine kurulu mülkiyete içkin bir şey olarak *mülksüzleştirme* için de *dito*,* (298-99). Bunun yerine, devlet ve halk mülkiyetinden büsbütün ayrı yeni bir "kamu hukuku" (300), *d°* (341-42).

300'den 307'ye değin mızmızca incelenmiş ve, en sonunda, sosyaliter devlette bile

* Aynı şey. —ç.

"emek ödülü" olarak kurtarılmış bulunan *telif hakları.* Bir kez daha *emeğinin tüm ürününü istediği gibi kullanma* (324). *Toplum üyesi niteliği ile.*

Büyük bir değişim kurumu olarak komün, öyleyse üretim kurumu olarak değil (324). Komün *küçük tecim* girişimcisidir (326).

Değerin belirlenmesi ve değerin üretim bakımından anlamı (329).

Dühring "salt *kamusal* ve *doğa* ve üretim kurumları *ilişkisi* anlamında ... bir şey hakkı" ister (342).

Özel mülkiyeti sözümona sürdürecek olan Marx üzerine *yeni farklılıklar ve karaçalma.* (343 karş. 554 *sq.*)

1. Eşit emek — meta üretimi [... ? ...]

2. Eşitliğin kendisi.

3. Her şeyi toprağa indiren para.

DÜHRİNG. SOSYALİZM

1. Toplumsal ilişki.

Fel.

Doğumların düzenlenmesi üzerine gizemler (246). Sevgi, vb. (247).

II. Geleceğin siyasal rejimi. — *Fel.* 270, *sq.* Zorun doğrulanması.

Geleceğin savaş rejimi (273*).

Geleceğin yargı yerleri rejimi (279).

* Kümelenme ve insan yığınlarının düzenli hareket biçimi olarak her zaman zorunlu talim. [F. E.]

Etten kemikten Fidias (256). *Henüz doğacak olan dünyanın* olanaklı en iyi bileşim *hakkı*, ama bu anlayışın temelindeki en derin ve en çileci ahlâklılık üzerine her zaman gizemler (395-6).

Öğreti.

"Gerçek erkliği ile birlikte arındırılmış ahlâk *hemen hemen yanlış soyların doğa karşıtı karışımları adı verilebilecek cansıkıcı yanlışlıkları* evlilikten uzaklaştırmasını bilecektir!" (324.) Yeniden gizemli ayıklama (330). Gelecekteki olanaklı aşırı nüfus üzerine kurgu, *d°*.

Kadının ezilmesi ve *sadece* evlilik ile ilişki durumunda, sadece başka türlü eşit konumu sonucu, s. 296, 97. *Fel.*, 2 tümce. (Öyleyse "seçici erkeğin bilgeliği" ve "doğal seçme" yerine "ahlâksal seçme".)

"Kadının zorlayıcı sahipliği" (321).

IV. OKUL

Her şeyi kapsamalı, hatta teknolojik formasyon ve felsefeyi (*nasıl!*) bile (284). *Iterum* (414, *sq.*) Geleceğin irdelemeler planı.

Dillerin dıştalanması, yerel darlığın sonsuzlaştırılması,

Komünün, geleceğin *birimi olması, quelle nouveaute** (279, 80).

Tüm sosyalitenin *siyasal ve hukuksal temeli* (320/21).

Bu yoldan, idealist ölçütün dolaysız uygulanması. Üretimin kendisi değil, ama *hukuk*.

İktisadî Komün (324). "O zaman kendi benzerleri ile birlik olmaya devam etmeliler." (280, *F.*) Sistemleştirilmiş tecim (Ö. 327).

Devlet, tecimsel komün (325).

V. *Dinin* kaldırılması. Neden. *F.*, 283.

Antın kaldırılması (286). *Iterum* (406). Dinin kal-

* Amma da yenilik!

hatta bugüne göre pekiştirilmesi(427).

Bu biçimde yetiştirilmiş kişi, "*Mutlak denilen şeyin ayakları altında olduğunu*" bilir (428).

Özel olarak "neden olmadığı önceden" görülemez, sadece Dühring öğretebilir (428).

Geleceğin Üniversitesi (490, *sq.*).

Tıbbî pratik ve baro özgürlüğü! (499) (V. 297).

Gene geleceğin okulu (509 *sq.*).

Geçiş dönemi irdelemeler planı (544). *Quelle pédagogie!*** *Eleştirel Tarih,* (295). "Her kuruntucu toplum reformcusunun elbette yeni toplumsal yaşamına uyarlanmış kendi hazırlop pedagojisi vardır." (Owen ve Fourier konusunda.)

"Bununla birlikte belli bir anlamda, kaba çalışma bile fizyolojik bir doğa gereksinmesidir ve, dolayısıyla, jimnastik, bir bakıma, *yanlış bir işbölümünün* kötü sonuçlarını ancak yapay jimnastik ile ödünlemekten başka bir şey bilmeyen bu uygarlığın bir sapıtmasıdır. Kas gücü ile fizik çevikliği bütün yönlerde geliştirmek için yeterince doğal fırsatlar vardır ve bugünkü karikatür, vb.". (327.) Öğdırılması; insan şimdi bütün yolları tutabilir, vb. (407). *Öğretim,* 345, din doğrudan doğruya yasaklanmıştır.

Cap[*ital*]* din, s. 57.

Toplum sözleşmesine dayanan bir şey olarak, hastalıkta vb. yardım (287). Ama,

* Temel. —ç.

** Ne pedagoji! —ç.

retim. *Gençlik ve yaşlılık, terimin en dar anlamında çalışıyorlar* (328). Hepsi bu.

AİLE

Boş sözler (289, *sq.*). *Fel.*

Kadınların da erkek fahişeler satınalmadıkları güncel toplumun adaletsizliği (292). *Berlin'de* amma da bönlük var! Çocuklar 14 yaşına değin *anne* tarafından yetiştirilmeli! Ve, her durumda, toplumsal pansiyon durumundaki kötü yumurcaklardan başka bir şey yok! (293). Baba, imdada koşmalı ve daha sonra da vasilikle görevlendirilmeli, "*ana-babanın doğal vasiliği*" (294). Yasa, sadece üzerinde uyudemek ki, burada yetmeyen *adalet* üzerine de dayanan bir şey olarak değil

GEÇİCİ DÖNEM

İrdelemeler planı, yukarı bak.

Henüz çok uzakta olan sosyaliter iktisada giriş (263).

Nicelikten niteliğe dönüşüm.

Demiryollarının devlet tarafından satınalınması (318).

Koalisyonlardan geçiş araçları olarak yararlanmalı (334).

Değerli plan (*d°* 357).

Kooperasyon üzerine eşeklik (336).

Louis Blanc ve Lassalle (337).

Koalisyon aracıyla *egemenliğin mülkiyetten ayrılması* (358), işte kararlaştırıcı öğe.

KENT VE KIR
TARIM VE SANAYİ

"Çatışma biçimleri azalmış, ama (kent ve kır, manüfaktür ve tarım arasındaki), *şeylerin doğası gereği kaçınılmaz* (öyleyse sonsuz) olan karşıtlığın özü kalmıştır" (Ö. 232). Bununla birlikte, bu uçurumu, doldurulması olanaksız olarak düşünmek tehlikelidir, ve daha şimdiden ancak tarım ile yerel bağlılık içinde düşünülebilecek iki sanayi: *Damıtma işleri ve pancar şekeri* (250 *sq.*). Ama öbür sanayiler için bu iş, gelecekteki türetim-

şulmamış durumlarda eğitir (295).

Eşler için ayrı konutlara da sahip olma izni (295, 296). Bayağı maddî materyalizmin yadsınması (296).

"Kalıt (miras) aracılığıyla belli bir geçirilme, her zaman *aile ilkesinin* zorunlu bir eşlikçisi olacaktır", ve böylece aile *varlık sahibi birim* olmaktan başka türlü tasarlanmamıştır, demek ki tamamen eski aile!

Çalışmanın içsel zorunluluğu ve kurtarıcı niteliği, bu konuda bir sürü eşeklik (328) [*öğretim*].

lere bağlı (251). Bütün bu sonuç, en sonunda, boş ve yavan bir tümce ile çıkarılmış (252).

Madenlerin işletilmesi konusundaki Prusya *özgürlüğü* üzerine bir örnek daha (255).

(M. *Kap.*, 527 *sq.*).

İşbölümü eski anlamda korunmuş (Ö. 257) ve zorunlu olarak betimlenmiş (259), ve sonunda bulunan tek güçlük, işlev eşitsizliğinin *tüketim* eşitsizliğini doğrulayıp doğrulamadığını bilmek! Karmaşık emek *iterum.*

Sosyalist toplumda, bir üretim kolu "çok nüfus istemeyecek"! (275). *Bir tek* maddeyi yapacak olan belli bir sayıdaki insan (278).

Sosyalitede bile "yaşama biçimi ile birbirlerinden ayrılan insan *çeşitlilikleri*" var (329).

Kötü sonuçlar, işbölümü olarak işbölümünün suçu değil. Ö. 8.

Para ve fiyat olduğu gibi kalıyor (269). *Fiyatların* ortalama aracıyla oluşması (277-279). Üretim için kesin üretim giderleri (278). ("Birlik" olarak adlandırılmış bulunan şeyin *büyüklüğü* hiç bir yerde gösterilmemiş, demek ki, her şey sorunsal.) *Para, Dühringvari komünün esas belirticisi* (324, iki kez). Eleştirel değer ve para teorisi (maden-para-

nın *doğa* olduğu teori) (325), — de içinde [... ? ...].

Öyleyse, ayrıca, yalıtık işçinin toplum tarafından ödüllendirilmesi de.

Öyleyse, ayrıca, para-yığma, tefecilik, kredi, ve parasal bunalım ve para eksikliğine değin tüm sonuçlar da. Para, şu anda Rus komününü yıkma yolunda olduğu, ve çeşitli üyeler arasındaki ilişkilerde aracı hizmeti görür görmez aile komününü yıktığı kadar zorunlu bir biçimde, iktisadî komünü de yıkar.

DEĞER N° 1
Dühring III

Bu görüş açısına varmak için "gelir türlerinin günlük biçiminin, yani toprak rantı, kapitalist kazanç, faiz ve ücretin bölüşüm teorisini tükettiğine ya da hatta onun kesin [!] temelini [!] oluşturmaktan başka bir şey yapmadığına..." inanmak yetmez. "Daha derin bir temellendirme (*iterum Crispinus*), tersine, sadece bu hakların günlük ve büyütücü sonuçlarına değil, ama iktisadî ya da kendi başlarına iktisadî olarak etkili haklara ilişkin bu bölüşümü düşünmeli", vb., vb.. *Kalıtım hukuku*, vb.; 11. sayfadaki parçaya bir kez daha bakmalı. Bu düşüncesizliği Marx da yapmışmış.

"Meta üretmek için" zorunlu olan her şey "ve tüketime yönelik yükümlülükler ...

dolayısıyla da, ulaştırma ve ve tecim aracılığı ile sözcüğün dar anlamında dolaşım diye adlandırılan şey de" üretime girer. "Öyleyse para işlevi de, değişimi yapan etkinlik olarak, üretim içinde hesaba katılmalıdır. ... Fikir, bilimsel olarak, işte ancak, bu az biraz kesin anlayış içinde ayakta tutulabilir. Eğer, buna karşılık, yalın meta dolaşımı ve yükümlülükler, sadece kendi başına bir alan olarak değil, ama bu dolaşım eşit hak sahibi bir küre olarak ... yanyana getirmek üzere ona eş koşulursa, bundan, karışıklıktan başka bir şey çıkmaz. ... Bundan ötürü, üretim ve bölüşümü, hele hele birbirine bağlı olanları, kitabın bölümleri yapmaktan vazgeçmek ... daha iyi olacak. ... Tersine, üretim hacminin değişime bağlı bulunma biçimi, şimdiye değin irdelenmemiş bulunduğu söylenebilecek bir biçim, iki alanın yanyana getirilmesi ile, bir üretim teorisinin, bu iki alanın aynı zamanda içerdikleri iktisadî malı, gelir ve güçlerin bölüşümünü hesaba katmadan olanaklı olabileceği yanılgısını uyandırmama yönünde buyurucu bir nedendir." [!!!], s. 12.

Ama *tüketim,* ya da daha doğrusu tüketim "kavram"ı da, "eğer, bir köşede ayrı tutulacak yerde, hemen birinci plana ve sistemin başına yer-

Bu sıkı sıkıya bilimsel kafa arkasında ne büyük bir tutarsızlık ne büyük bir savsama ve ne büyük bir hafiflik saklanıyor!

leştirilirse, çok büyük bir önem kazanabilir" (bu da daha öncekilerin hepsini toprağa indirir). Ardından, üstün bir toplumsal gelişmenin daha karmaşık gereksinmelere de yolaçtığı, ve bir sınıf karşıtlıkları toplumunda, zenginlerin tüketiminin, keskinleştirdikleri karşıtlıklar nedeniyle, karikatürsel bir lüks niteliği kazandığı ve onların kendilerine zararlı bir duruma geldiği olgusu üzerine, geçmişin tüm sosyalistlerinin ortak malı olan ve bayağı hamkafa bilinci için bile geçerli bir dizi beylik düşünce gelir, s. 13-15; uzun sözün kısası, sayfa 8'de Say'ın tüketim teorisi üzerine söylenen şey yeniden gerçekleşir: bu teori, "lüks ve üretken olmayan uygulamalar üzerine bazı yavan gözlemlerle sınırlı kaldığını görmüş ve her yerde iradesiz olarak son derece gereksiz bir ek ya da yalıtık bir eklenti rolünü oynama zorunda kalmıştı." Ama hayır: sonda bu belirir: "Öyleyse, usa-uygun biçimlerin doğal toplumsal yasası, herhangi bir biçim altındaki gerçek çalışmadır [demek ki, tüm geçmiş biçimler usa-aykırı] ... Emek ve

S. 13: "Tecimsel yaşamın oldukça özgün dilinde, *kuşkusuz*, pazardan alıp götürmeye *de* tüketim, denir ve ürünlerin son insanî gereksinmeler için mi yoksa sadece yeni bir işleme için mi tüketilip tüketilmediği ile uğraşılmaz. Ama örneğin bir fabrikanın belli bir nicelikte ham pamuk tükettiğini söylemeyi sağlayan bir *söz kuruluşunun*, yalın, kendiliğinde türdeş [!] bir kavramın bilimsel değerlendirme ve sınırlanmasına *hiç bir zarar vermeyeceği* açıktır." Öyleyse üretken tüketimden sözetmek kavrama aykırı ve bilimsel bakımdan yasaktır. Ama, s. 108'de, "*üretken tüketim*"in ("besin ve hammaddeler"in "yapılmış ürünler"e dönüştürülmesi), "besin ve taşınması güç maddelere ilişkin olarak yerinde yapılmasının her zaman hepsinden daha verimli olduğunu" öğreniyoruz. Bilim bunun neresinde? Ya çalışma, burada maddî olarak üretken, iktisadî çalışma olarak tasarlanmıştır,* ve o zaman tümce saçmadır ve geçmişin tüm tarihine uymaz. Ya da çalışma, yönetme, yargılama, silah kullanma gibi, bir dönem-

* Bkz: s. 23. "Bir şey, azçok yüksek bir derecede, besin, giysi, konut ve benzer iktisadî yaşam koşulları yaratmak için etkili olduğu ölçüde, üretkendir. *Doğrudan doğruya bu ereği gözetmeyen bir şey*, başka bakımlardan ne kadar gerekli ve yararlı olursa olsun, iktisadî bakımdan üretken olarak kabul edilemez." D.'in yukarda sözünü ettiği "çalışma", iktisadi anlamda üretken mi, değil mi? [*F. E.*]

zevk arasındaki bu doğal denge yasası ... toplumun çeşitli öğelerinin yaşama elverişlilik yargıcıdır; bu yasa bazılarını çürümeye bırakır ve başka bazılarını da halkların vücut damarlarına yeni bir kan akıtmak ve halklarını, yazgılarını, uygarlığın daha yüksek biçimlerine götürmek için yükseltir." s. 15.

İKİNCİ BÖLÜM

Zenginlik ve Değer
Üretkenlik ve Verimlilik

İnsanın, "içgüdü ve gereksinmelerini" karşılamak için çalışma zorunda olmasının iyi olduğu, ve eğer başka türlü olsaydı, bundan nasıl bir sonuç çıkabileceği gibi beylik bir irdeleme ile başlar. Adamımız, 1770'ten kalma "çocukların dostu" türündeki yazından çıkabilecek gibi görünmez. s. 16, "içgüdü ve gereksinmeler", daha şimdiden "içgüdü ve *tutkular*" durumuna gelirler ve insanların etkinliğinin "iktisadî bir *engel* üzerindeki utku"-ya bağlı olması sonucunu veren mutluluk göklere çıkarılır. (Ayrıca, insan faaliyetinin böyle bir utkuya bağlı olduğu da doğru değildir.) Üretimin böylece bir direnç, bir engel (*check*) üzerindeki utkuya indirgenmesi sonucu, her çareye başvurmuş olarak yüzeysel ikde gerekli ve yararlanılabilir her türlü etkinliğin anlaşıldığı, en genel bir biçim altında tasarlanmıştır, ve o zaman bu, umutsuzca tumturaklı ve iktisatta yeri olmayan bir beylik düşüncedir. Ama bunu, "doğal yasa" olarak vaftiz ettiği köhne düşünceler ile birlikte sosyalistlere zorla kabul ettirmek istemek, *a trifle impudent*'dir.*

* Saygısız bir budalalık. —ç.

tisada girer ve yanlış bir değer teorisi kurarız.

Bu "bağlılık" bir kez daha "*doğanın* dışsal düzeltilmesi ve insanın içsel varoluş biçiminin kurtarıcı bir *temel yasası*"dır, s. 16, *quelle nouveauté*!* Doğanın bu yeni yasaları yerine, "bazı koşullar altında [öyleyse her zaman değil?] hırsızlık niteliği kazanan ve doğal engellere karşı yönelecek yerde, birinin varoluşu öbürünün solması ya da ölmesi olacak biçimde insanın kendisine karşı yönelen bu yaşama savaşımının ... kökeninde, genel kural olarak, doğanın düzeltilmesine değil, ama insanların kendi aralarındaki alışverişin siyasal ve toplumsal örgütlenmesine yüklenmeleri gereken sıkıştırılmalar bulunduğu" [!] yolundaki büyük keşif geçer, s. 16. Bugünün iktisadının zenginlik kategorisinin, "fiilî olarak sadece diyelim doğa üzerindeki teknik erkliği değil [ne eşeklik!], ama insanın insan üzerindeki siyasal [?] ve toplumsal erkliğini de" kapsadığı ve "şeyler ve insanlar üzerindeki iktisadî erklik" olduğu gerçeği de bir o kadar yeni s. 16, 17.

Birincisi suçsuz olabilir, ama insan üzerindeki erklik metelik etmez, ve böylece "zenginliğin ikinci öğesi, de-

Tüm yöntem burada verilmiştir. Her iktisadî ilişki, ilkin, hiç bir tarihsel belirlenim hesaba katılmaksızın, *üretim* bakımından tasarlanmıştır. Bundan ötürü, sadece en genel şeyler söylenmiş olabilirler, ve eğer Dühring daha ileri gitmek isterse, bir çağın belirli tarihsel ilişkilerini almak,

* Ne yenilik! —ç.

mek ki, bazı sınıflar ve bazı halklarda, en başta hırsızlık ve genel olarak bir işin yerine getirilmesi ile ödünlenmemiş herhangi bir temellük biçimidir", s. 17. Buradan da, zenginliğin "üretim bakımından olduğu kadar *bölüşüm* bakımından da dikkate alınması"! [bir o kadar yeni!] sonucu çıkar, s. 17, bu, daha sonra, s. 18'de, şimdiye değin, "zenginlik ile yoksulluğun, bir tek ve aynı nedenden doğan ve evrensel tarihi, bir baştan bir başa birlikte dolaşan, birbirinden ayrılmaz görüngüler" olmalarını engellemez.

"Çok önemli bir durum şuna dayanır ki, doğanın egemenliği, gerçekte, genel olarak insanın egemenliği aracıyla üretilmiştir [!] [*quel style!*].* *Hiç bir zaman ve hiç bir yerde, geniş alanlar üzerindeki toprak mülkiyetinin ekilip biçilmesi, insan daha önce herhangi bir kölelik ya da angarya biçimine bağımlılaştırılmaksızın gerçekleşmiştir.* Şeyler üzerinde iktisadî bir egemenlik kurulmasının ilk koşulu, insanın insan üzerindeki siyasal, toplumsal ve [!] iktisadî egemenliği olmuştur. Bu düşünceye aynı zamanda büyük toprak sahibinin öyleyse soyut üretim alanını bırakmak ve karışıklık yaratmak zorundadır. Sonra, aynı iktisadî ilişki, bölüşüm açısından kavranmış, yani geçmiş tarihsel biçim o ötümlü *zor* sözcüğüne indirgenmiştir; bundan sonra da zorun kötü sonuçlarına karşı başkaldırılır. Böylece nereye vardığımızı doğal yasalar dolayısıyla göreceğiz.

Öyleyse: 1. Evrensel tarih, büyük toprak sahipleri ile başlar! Toprağın geniş alanlar üzerindeki ekimi, büyük toprak sahipleri tarafından ekim ile özdeştir! *Latifundia*lar tarafından otlağa dönüştürülen İtalyan toprağı, daha önce ekinsiz idi! Amerika'nın kuzeyindeki devletler, büyük genişliklerini özgür köylüler yüzünden değil, ama köleler, angaryacı köylüler, vb. sayesinde kazanmışlardır!

Yeniden, *mauvais calembour***: "Geniş alanlar üzerinde ekip biçme" = bu toprakların ekime açılması olmalı, ama hemen = büyük ölçekte

* Ne üslup! —ç.

** Kötü bir sözcük oyunu. —ç.

köleler, serfler ya da özgürlükten dolaylı biçimde yoksun insanlar üzerindeki egemenliğini de saklamaksızın büyük bir toprak sahibi sadece nasıl düşünülebilirdi?" s. 18. "Evrimin daha sonraki dönemlerinde, bu kölelik yumuşamıştır ... bugünkü biçimi, yüksek uygarlıklı devletlerde, polis egemenliği tarafından azçok keyfe bağlı olarak yönetilen bir ücretlilik köleliğidir. Öyleyse bugünkü büyük toprak mülkiyetinin pratik olanağı, işte bu son etkene [polis egemenliği mi, ücretlilik mi, yoksa her ikisi de birden mi?] dayanır". s. 19. "Elbette, bütün öbür bölüşüm zenginliği türlerin de tarihsel bakımdan *benzer bir biçimde açıklanmaları* gerekir [ama burada açıklamadan iz yok]; insanın dolaylı olarak insana bağımlı olması olgusu, bugün en gelişmiş iktisadî durumların temel özelliğini oluşturan bu olgu, kendi başına değil, ama sadece daha önceki dolaysız bir köleleşme ve mülksüzleşmenin biraz dönüşmüş bir kalıtı olarak kavranıp açıklanabilir." s. 19.

"Değer, şeylerin ve iktisadî faaliyetlerin ticarette sahip bulundukları rayiçtir..." "Bu rayiç, fiyat ya da herekip biçme = büyük toprak-sahibi olarak alınmış! Ve bu anlamda, ailesi ile birlikte ekebileceğinden daha çok toprağı olan biri için, başkasının emeği olmadan hepsini işleme olanaksızlığı ne kadar olağanüstü bir biçimde yeni bir keşif! Bununla birlikte, *şeyler tarafından ekilip biçilme*, geniş alanların değil, ama *parsellerin* ekilip biçilmesidir, ve kendi toprağını kendi işleme (*la mise en valeur*) her zaman toprak köleliğinden (*servage*) daha eskidir (Rusya, Flaman, Hollanda kolonileri, ve Slav Markındaki Frizonlar, bkz: Langethal*), başlangıçta özgür olan köylüler, serf durumuna *dönüşmüşlerdir*, ve hatta onlar bazan *tamamen iradeli bir biçimde* serf durumuna gelirler.

Direnç üzerinde utku, matematik mekanikten alınmış, iktisatta saçmalaşan kategori. Sırasıyla, eğiriyorum, do-

* Christion Edward Langethal, *Greschicte der deutschen Landwirthschaft*, kitap 1-4, Ieana 1847-1856. —*Ed.*

hangi bir eşdeğer ada, örneğin ücrete ya da *para kullanımı fiyatı olarak faize* karşılık düşer." Bununla birlikte, "tamamen genel olarak", "temel karşılaştırma ve değerlendirme yasası", "en başta arı üretim alanına" dayanır, s. 19. Gereksinmelerin karşılanmasına karşı başkaldıran ve "onu az ya da çok büyük iktisadi güç [!] harcamaları zorunda bırakan" doğal engelin büyüklüğü "de ... değerin az ya da çok büyük olmasını belirler." "Değerin varoluş ve büyüklüğünü, şeylerin sağladığı şeyler değil, ama bizim onlara değin varmak için sağlayacağımız şeyler kararlaştırır." s. 20.

Sonra Robinson öyküsü devam ediyor, s. 22, *Kapital*'e göre, s. 53, 54. Ama dikkat: "İşler salt soyut bir biçimde gözönünde tutulursa, emek ya da güç harcaması [değerin] zorunlu bir önkoşulu bile değildirler; çünkü bir şeyi en ucuz elde etme fırsatı, doğa olaylarının oyunu aracıyla, adamakıllı yeterli bir biçimde temsil edilmiş olabilir. Gökten düşen göktaşları ya da *doğanın* öbür *cimri gereçleri* [öyleyse, örneğin, elmaslar. Bkz: *Kapital*, s. 61], genel olarak bir istek nesnesi oluşturdukları yerlerde, çeşitli türleri içinde, enderlik derecelerine göre değerlendirileceklerdir." s. 21. (Bkz: *Kapital*, s. 81, dekuyorum, beyazlaştırıyorum, basma basıyorum, şimdi şu anlama gelir: Pamuğun eğirilmeye, ipliğin dokunmaya, kumaşın beyazlaşma ve basılmaya karşı direncinin üstesinden geliyorum. Bir buhar makinesi yapıyorum, şu anlama gelir: Devrimin, buhar makinesi durumuna dönüşmeye karşı direncini yeniyorum. İşi, aldatıcı bir görünüşten başka bir şey getirmeyen cafcaflı bir dolambaç ile anlatıyorum. Ama... böylece, orada da üstesinden gelinecek bir direnç olması gereken *bölüşüm değerini* de işin içine sokabiliyorum. İşte neden!

ğer temsil etmeyen fiyatlar üzerine.)

Ama, "zenginlikte olduğu gibi, değerde de bölüşüm ile ilgili bir ikinci öğeyi hesaba katmak gerekir", s. 22. Doğal dirençten başka, "zorunlu alanın elde edilmesini güçleştiren, salt toplumsal nitelikte bir başka engel daha vardır [!]. İnsanlar ile doğa arasında, bir güç, yolu keser, ve bu güç, bir kez daha *insan*dır." Silahsız Robinson'un yanında, "elde kılıç, doğaya ve doğa kaynaklarına giriş yollarını tutan, ve yol vermek için hangi biçim altında olursa olsun bir fiyat isteyen" başka biri daha düşünülsün, "deyim yerindeyse, o, öbürünü haraca keser ve böylece *özlenen nesnenin değerinin* ... bu siyasal ve toplumsal engel olmasaydı, olacağından *daha büyük olmasına* neden olur. ... Böyle bir bölüşüm değeri ... işlerin gerçek akışı, bize, bunu [bu değer öğesini], bükülgen, derin ve geniş gücü içinde gösterir. Eğer ilke olarak deyim yerindeyse bu toplumsal değeri bir yana bırakmaya ve değişim ilişkilerine egemen olan gücünü yadsımaya girişilirse, tarihten, deyim yerindeyse hiç bir şey anlaşılamaz. *Şeylerin* yapay olarak *artırılmış* bir *rayicinin* aldığı özel biçimler son derece çeşitlidir ve doğal olarak *emek rayicinin* buna karşılık düşen

Bkz: s. 268.

Öyleyse, yiyecek fiyatları ne kadar yüksekse, ücret o kadar düşüktür.

bir *düşüşü* ile dengelenir. Bir sınıfın, örneğin toprak mülkiyetinden ve özellikle yapılardan yararlanmak için, siyasal ve toplumsal olarak zorla kabul ettirilmiş fiyatlar aracıyla bir başka sınıfı, sayesinde haraca kestiği toplumsal vergilemenin ... bu olağanüstü vergilemenin de burada yeri vardır." s. 23. Bu "çıplak ve işsiz sahipliğin tekelci biçimli zoru", "devlet ve komün vergilerinin baskısını çok geride bırakır. ... Bir tür haraç"tır. s. 24. Prudoncu arı *prélèvement.**

"Öyleyse değeri *a priori* teriminin gerçek anlamında bir eşdeğer olarak, yani bir "şu kadar etme" ya da edim ve karşı-edimin eşitliği ilkesine uygun bir değişim ilişkisi olarak görmek istemek bir yanılsamadır [!]. Tüm gerçek olgular, böylesine bir varsayım temeli üzerinde, ister istemez aldatıcı bir ışık altında görüneceklerdir. Birinin, değişim denilen ilişki oranını belirlemek için kılıcını terazi içine attığı *yalın* iki adam *zihinsel şeması, edimlerin* [öyleyse sağlanmış bulunan şeylerin değil] ticarette sahip oldukları gerçek rayicin, çoğu kez verilmiş bir *ücretten* (*solde*) başka bir şey olmadığını bize hemen öğretir." s. 24. Özgün ya da

Bkz: s. 256: Tarih, s. 506 *zor üzerine kurulu eşdeğerler. Öğretim,* 267.

(Öyleyse, ücretler ne kadar düşükse, meta fiyatları o kadar yüksektir.)

* Önceden ayrılıp kaldırılan şey. —ç.

özgür olmayan rekabet, bunda hiç bir şeyi değiştirmez, "çünkü o kendisi tarafından değil, ama sahip çıkan ve üleştiren bu zorlar tarafından yaratılmış bulunan yollar içinde devinip durur." s. 24. Öyleyse gerçek bir "doğru değer teorisi", "gerçek anlamda iktisadî değer" olan ve ancak "doğal ve teknik düzeydeki üretim engelleri ile birlikte" değişecek, sadece üretim tarafından belirlenmiş bulunan değeri, "... bölüşüm zorlamasına dayanan o özel rayiç biçimi ile" örtüştürmeyecektir. Bu nedenle, "direnç etkisi"nden başka bir ortaklıkları bulunmayan "üretim değeri" ile "siyasal-toplumsal konum değeri" gibi iki değer var. s. 25.

(Değer ve fiyat.) (269.)

Arz ve talep ilişkisi, "deyim yerindeyse, elde etmeye karşı çıkan direnç gerginliğini" ifade eder. "Arz ve talebin işleyişindeki bozukluklar, temellük yeteneği ve değişimde karşıt yandan *bir haraç alma* olanağının, dolayısıyla *tecimin kendi eylemi içinde bölüşüm yapmanın,* nasıl bir değişim-değeri anlamında rayiçler yaratmanın başlıca araçları arasında bulunduklarını çok açık bir biçimde gösterirler." s. 26.

Ama, "gene de tabanda tüm değerlerin kendisinden bileştikleri ve sonuç olarak değerlerin kendisi ile ölçüldüğü

nesne biçimi altında bir şey kalır. Dolaysız doğal ölçü güç harcaması, ve en yalın birim de, sözcüğün en kaba anlamı ile insanî güçtür. Bu sonuncusu, kendisi tarafından bakımının da sırası gelince belli bir beslensel ve dirimsel güçlükler tutarı üzerindeki utkuyu temsil ettiği varoluş *zamanına* indirgenir [!]. Bölüşüm değeri, sadece ve sadece, üretilmemiş şeylere sahip olma egemenliğinin varolduğu yerde, ya da [!], daha anlaşılır bir dille konuşmak gerekirse, bu şeylerin [üretilmemiş şeyler!] kendilerinin, edimler ya da gerçek bir üretim değeri bulunan şeyler ile değiştirildikleri yerde vardır. Tüm değer ifadesinde, ve, dolayısıyla da, bölüşüm tarafından karşılıksız temellük edilmiş değer öğelerinde belirtilmiş ve temsil edilmiş bulunduğu biçimiyle *türdeş etken, her metada olduğu gibi* çıkarılmış ve bulunduğu yere getirilmiş değerli madenlerde de *cisimleşmiş bulunan insanî güç harcamasına dayanır.*" s. 27. Bu, bizi, bereket versin ki, Ricardo ve Marx'a götürüyor.

Nedir üretilmemiş bir şey? *Modern işlenmiş* toprak mı? Ya da bu mal sahibinin kendi üretmediği şeyler anlamına mı geliyor? Ama "gerçek üretim değeri" buna karşıt çıkar. Bir sonraki tümce bunun gene *un mauvais calembour** olduğunu gösteriyor. Üretilmemiş doğa nesneleri, "karşılıksız temellük edilen değer öğeleri" ile karıştırılmış.

Sonra, üretkenlik üzerine gevezelik. "*Öyleyse* yüksek üretkenlik ...e bağlı olmalı" sözünü, şöyle anlayın: "başka her şey eşit" olduğu için, "daha çok varoluş aracını" yara-

"Öyleyse" sayesinde *bütünsellik için verim* üretkenliğin ereği durumuna gelir (bu şimdiye değin hiç bir zaman böyle olmamıştır); buradan *evrensel üretkenlik* (herkesin

* Kötü bir sözcük oyunu. —ç.

tan şey, "tarımın genişlemesidir", "ama bu genişlemenin kendisi de, manüfaktürlerin ve ulaştırma aygıtının daha önceki bir genişlemesine bağlı bulunabilir" [!!]. Öyleyse o "bütünsellik için!", "her zaman gelişme aşamasına göre aynı güç harcamasının *bütünsellik için* en yüksek verimi önceden bildirdiği yerde aranmalı". Ama bu "gerçeklikte hiç bir zaman ... değerlendirme kuralı" değildir. "Bütünsellik olarak ekonomi politik [!], şimdiye değin etkili bir gerçeklik pek olmamıştır. ... Ama tikel partiler ve tikel sınıflar için üretkenlik, evrensel üretkenlik ile karışmaz." s. 29.

Daha sonra bütün sınıfların ya da bazı sınıfların yararına, doğru ve yanlış üretim üzerine tumturaklı sözler geliyor. Hepsi de orada tüketim biçimi altında daha önce olan, s. 13 *sq.*, ve Sismondi'den bu yana herkesçe bilinen şeyler.

Belirli bir işte, üretim olarak üretim önemsiz bir duruma gelir gelmez, *verimlilik*. Çoğu zaman, üretim ile daha önce üretilmiş ürünler temellükünün birbirlerine karıştıkları davranış. Toprak rantı, kâr ve faizde normal. Nedir ki, daha düşük bir üretkenlik, daha büyük bir üretkenlikten daha verimli olabilir. Spekülasyonda vb. anormal. çıkarına üretkenlik demek gerekirdi) istemi çıkarılır ve, *zorun* şimdiye değin gelişmesini engellemiş bulunduğu, "bütünsellik olarak" ideal bir "ekonomi politik" istemeye dek gidilir; ondan sonra, "belki, şimdiye değin hiç bir yerde varolmayan ideal bir durum içinde düşünüldüğü durum dışında", böyle bir ekonomi politiğin mutlak olarak sözkonusu olmamasına karşın, istenildiği kadar atılıp tutulabilir. s. 31.

Bütün bunlar, eski boş sözler. s. 31.

Esas olarak erkliğe, öyleyse en gelişmiş biçimi altında, paraya dayandığı söylenen zenginlik üzerine boş sözler. "Paraya ya da para olarak alacaklara sahip olma gücü, şeyler ve insanlar üzerindeki iktisadî erkliğin en yüksek yoğunlaşmasıdır." s. 32. Ulusal denilen zenginlik, özel kişilerin zenginliğidir, vb., s. 33, ama "normal iktisadî gönenç"ten ayırdedilmelidir (öyleyse nerede bu gönenç?), s. 33.

İKİNCİ KISIM

EN GENEL YASALAR BİRİNCİ GRUP

BİRİNCİ BÖLÜM

İnsanî Güçlerin Donatımı ve İşbölümü

"İktisat bilimi, *en yüksek gelişmesi içinde,* nedensel zincirlenmeyi irdelemiştir, ve bu zincirlenme, kendini içlerinde sadece *gerçek dışsal niteliğin* saptanabilmekle kalınmadığı, ama *içsel zorunlu*luğun da anlaşılabildiği evrensel *değişmezler* biçiminde ifade eder." (59 ...) "Bir iktisat yasası ya da ... bir *doğal iktisat yasası,* her zaman belirli sonuçların kendisi ile belirli koşullara bağlandıkları pürüzsüz kurala dayanır. Olan şeyin zincirlenme biçimi, ve kendinde olduğu ka-

KEPLER YASALARI

dar almış ya da alacak olana oranla da, işte bu türlü bilimsel yasalar aracıyla açıklanır. *Yüksek bilimsel kafanın utkusu ... üretimi aydınlatan* canlı fikirlere erişme olgusuna dayanır. Yasaların bilgisi, demek ki, en yetkin bilgidir, çünkü bu bilgi bize bir sürecin bir başkası tarafından nasıl koşullandırılmış bulunduğunu gösterir." (59.)

Ama iktisatta doğal yasaların görünmesi, "iktisatta görülen bağlantıların dış doğa yasaları ile tastamam aynı nitelikte oldukları" anlamına gelmez. İnsan âleminin davranışı, "kuşkusuz, sanki inorganik doğal hareketlerin son dayanakları sözkonusuymuşçasına bozulmaz bir biçimde belirlenmiş"tir. Yalnız: "Bilinçli eylem ve, salt bireysel değil, ama ortaklaşa ve örgütlenmiş faaliyetler, bizim kendimizde egemen olan içgüdülerin ve anlık güçlerinin belirlenimleridirler. Bu nedenle, biz, yasalara iyiden iyiye uygun bir biçimde de olsa, karşılarında, davranış biçimi bizim davranışlarımız ile değişmeyen doğanın o dışsal parçasına olduğu biçimde bağlı olmadığımız bir kurumlar ve olgular dünyası yaratırız." (60.)

Hegel'e göre zorunluluk içindeki özgürlüğün, ne dengesiz, ne duruksun, ne güvensiz bir kopyası!

Böylece, bizim tüm kurum ve olgularımız gerçi bozulmaz bir biçimde belirlenmişlerdir, ama gene de biz onlar karşısında tamamen bağlanmış değiliz; dahası, insanî "süreç"ler, "bütün bellibaşlı özelliklerinde, doğanın dışsal işleyişi gibi, pratik bakımdan bozulmaz şeyler" değildirler! İşte doğal diyalektik! s. 60.

İnsanî ilişkilerin keyfe bağlı ve kuralsız niteliğinin kabulü daha da budalaca olurdu.

Öyleyse, doğa yasası, işte o kadar. Daha önceki tüm plansız üretimdeki iktisat yasalarının, insanların karşısına, insanların üzerlerinde egemen olamadıkları nesnel yasalar olarak, öyleyse *doğal yasalar biçimi altında* çıkmış bulunmaları üzerine tek söz yok.

"Tamamen genel bir formülasyona elverişli iktisat yasaları" iki grup içine girerler: 1. Üretim grubu; 2. Bölüşüm grubu. Öyleyse işte, ilkin üretim grubu.

Birinci Kepler Yasası.

İlkin, şu aşağıdaki büyük şeylerin hazırlanması:

"Her yasa, bir nedenin göstergesidir. İlkin irdelememiz gereken yasalar, insanın üretken verimini doğurup kolaylaştıran nedenleri açıklarlar. Başa konması gereken temel yasa, teknik donatım yasasıdır, hatta insana doğal olarak verilmiş bulunan iktisadî güç

silahlanması da denebilirdi." (63.) Bu sonra uzun uzadıya açındırılmış. "Salt bilimsel davranışın, tam bir soyutlama içinde düşünülmüş özünün, iktisadî bakımdan etkili birden çok özne öngerektiren bir kurumdan başlanamayacağını ona öğretmek için yeterli olabilmesi"ne karşın, bu yasa yerine, başa işbölümü yasası koymuş bulunan A. Smith konusunda bir sürü boş söz! (64.) Demek ki, o, başa şimdi D. tarafından incelenen yasayı koymalıymış. Gereğince hazırlanmış bulunan okur, tüm iktisadın bu temel yasasının tüm derinliğini anlayacaktır. Şöyle der bu yasa:

"İktisadî araçların, *doğal kaynckların ve insanî gücün* üretkenliği, *icatlar ve keşifler aracıyla yoğunlaştırılmıştır*. Ve, üstüne üstlük, bu iş, bölüşüm olarak, gerçi oldukça önemli, ama ana sonuç *damgasını* [!] belirlemeyen değişiklikler geçiren ya da bu türlü değişikliklere yolaçan bölüşüm tamamen bir yana bırakılarak olur." (65.)

Sonucun şu: ve üstüne üstlük... tümcesi, yasaya yeni hiç bir şey eklemez; çünkü yasa, eğer doğruysa, bölüşüm, onda hiç bir değişiklik yapamaz, ve öyleyse onun her bölüşüm biçimi için doğru olduğunu söylemek, böyle olmasaydı bu yasa gerçekten bir doğa

yasası olamayacağına göre, gereksizdir. Ama eğer bu tümce eklenmiş bulunuyorsa, bunun nedeni sadece Dühring'in gene de yasayı çırılçıplak, yavanlığı içinde çırılçıplak vermeye utanmış olmasıdır. Üstelik, bu ekleme saçmadır da. Çünkü eğer bölüşüm gerçi oldukça önemli değişikliklere yolaçabilirse, "tamamen bir yana bırakıla"maz. Öyleyse bu eklemenin üstünü çiziyor ve arı ve yalın yasayı, *tüm iktisadın temel yasası*nı elde ediyoruz.

Ama bu henüz yeterince yavan değil. Aydınlatılıyoruz: "*Temel yasa* formülasyonunun çeşitli bölümlerinin [!] *doğru anlaşılması* [!] için, doğal kaynaklar ve insanî güçler üretkenliğinin, onların iktisadî erekler taşıyan verimlerinden başka bir şey olmadığı anımsanacaktır." (66.) Şimdi de anlamayan kişi, adam olmaz bir kişidir.

Bu yavanlıklar, doğal kaynaklar konusunda, buhar enerjisinin moleküler biçimi, ve bizim enerji yaratamayacağımız, ama "doğanın *değişmez* enerji stoku"ndan yararlanabileceğimiz (bu konuda Dühring, Clausius ile anlaşabilirdi ve, zaten, bu an zırvalıktır, çünkü, başka türlü, enerjilerin hiç bir niteliksel geçişi olanaklı olmazdı); kömür, buhar ve demirin modern uygarlık belir-

tilerini oluşturdukları, ve eğer öylesine hafiflikle saçıp savurduğumuz kömürün, "varoluşunu çok yavaş oluşum süreçlerine borçlu bulunduğunu" düşünürsek, "garip bir izlenim edineceğimiz" bir tiradı kapamaya yarar. Çünkü, kömür olmaksızın bütün bunlar başka türlü olurlardı, vb.. Buna, bir de, sanayiin tarıma göre çok ilerde olduğu ve dolayısıyla iktisadî ve toplumsal gelişmenin ağırlık merkezinin kentlere düştüğü (zor olmaksızın mı?), böylece Asya karşısında Avrupa'nın, kır karşısında kent olarak düşünülebileceği yolundaki o düşünce tebelleş olur.

"İktisadî ilerlemenin her kez varolan sermaye niceliğine bağlı olduğu" yolundaki parlaklığını yitirmiş iktisadî dogma, s. 70, ortaya "doğruluktan çok yanlışlık" koyuyordu, ve biz, şimdi, "doğruluğu yanlışlıktan özgür ve teknik donatım yasamız yardımı ile kolayca anlaşılır kıla"biliriz. "Günü geçmiş iktisat bilimi", sermayeyi, hâlâ "daha iyi ücret fonları olarak" (öyleyse *tüm* sermayeyi, dolaşan sermayenin *bir bölümü* olarak!) tasarlar; bu "dargörüş açısının ... çürütülmesi, şimdi pek o kadar gerekli değildir"; ama eğer "sermaye, *kendi doğal anlamında,* üretim aracı olarak anlaşılırsa, o zaman sözkonusu

tümcenin üretim araçlarının verilmiş her tutarı için değil, ama sadece *bilgi ve genel teknik yöntemler* için değer taşıdığı hemen ortaya çıkar."

Kanıt olarak da, Mısır hidivinin Nil nehrine atılmış buharlı sabanları ve Rus soylularının depolarında kullanılmadan duran harman makineleri verilir. Hatta bunların vb., gerçi yaratılması görece kolay, ama gene de yaratılması gereken tarihsel önkoşulları vardır. Ama Dühring, bambaşka bir anlamı olan bu önermeyi gözden düşürmüş olmakla pek kurumlu, o derecede ki, bu "fikir, bizim ... kafaya konmuş yasamız ile uyuşur", s. 71. Bu yasa altında, iktisatçılar gene de gerçek bir şey tasarlıyorlardı. Dühring, onu, aşırı yavanlığa indirgemiştir.

En sonunda, "insan"ın çalışmayı gitgide daha çok doğa üzerine attığı zaman, *onun* buna karşılık daha çok özgür zamana sahip olması gerektiği (*ought*), ama bunun ancak küçük bir sayı için böyle olduğu (bir başka deyişle insanın burada hiç bir işi olmadığı) yolundaki yeni keşif ile, her ne kadar temel yasa "da en iyi kuruluşa doğrudan doğruya götürmüyorsa da, iyilikleri [bu yasanın iyilikleri!] siyasal ve toplumsal engellerle engellenmediği zaman, verimliliğini

açıkça göstereceği" avuntusu gelir. s. 73.

Yanlış formül, çünkü bu formül sadece üretim için doğrudan ve meslek türlerinin bölünmesi bu üretimde bireylerin sakatlanma ve kemikleşmesi aracıyla daha şimdiden üretim için bir engel durumuna gelir; geleceğe gelince, işbölümü, gelecekte tamamen ortadan kalkar. Burada daha şimdiden, meslek türlerinin bu bölünmesinin, Dühring için, *güncel* biçimi altında, *sosyalite* de dahil, sürekli bir şey olduğunu görüyoruz.

Şimdi, Robinson'dan başlayıp, doğal işbölümü ile aileden geçerek, işbölümünün güncel durumuna "güçlü bir katkıda bulunmuş" olan "zor aracıyla gerçekleştirilmiş görev bölünmeleri"ne değin, bölünmenin tarihsel ve fantazyacı öyküsü. (75.) Özellikle, emekçiler ve emekçi olmayanlar arasındaki bölünme. Sonra tarım, sanayi ve tecim biçimindeki bölünme. Serbest değişimcilerin kendisi ile blöf yapmış bulundukları uluslararası işbölümü, eyaletler arasındaki bölünme çok daha önemli olurdu.

İşbölümünün çeşitli durumlar için sınırları vardır. Bayağı iktisada göre, onu belirleyen şey, *pazar*dır. Bu, yavan. Pazarın, yoğun bir nüfus sonucu yoğun, ya da alan ba-

kımından genişleme sonucu yaygın olabileceği, *a priori* görünür ve biz, orada, daha şimdiden, "her durumda işbölümü tarafından alınmış bulunan genişlik nedeninin *titiz* bir hesap sonucunu, grup ve toplulukların iktisadî ve toplumsal bağdaşımını belirleyen ve genel olarak her durumda tutarlı bir uygarlığın yüklemini düzenleyen yasaların irdelenmesinden daha küçük [!] olmadığını görüyoruz." (80.) Nüfus yoğunluğunun önemi herkesçe bilinirmiş; buna karşılık uzaklık, ve ulaştırma araçları yüzeysel olarak incelenmiş, bu nedenle, Dühring bu konuda özel bir bölüm yazar.

Uzun sözün kısası, Dühring, doğrudan doğruya şöyle der: "İşçinin, makinenin kölesi durumuna gelmesi ya da tekdüze sınaî-kışla uygulaması sonucu entelektüel ve fizik bir kukla durumuna dönüşmüş bulunması — eğer hayvana indirgenmiş ve sakatlanmış bir varoluşa düşünülmüşten de *beter* değilse gene de mutlu bir kukla durumuna dönüşmüş bulunması olgusu, kesenkes genel olarak işbölümünün ilkesel bir sonucu değil, kendinde suçsuz olan işbölümünün, toplumsal özgürlük yokluğu ile bağdaşımı içinde verdiği özel bir sonuçtur." (81.) "Meslek türleri"nin çoğalması

ile elbette işbölümü sözkonusu değildir. Dühring kendi yasasında "meslek türlerinin bölünmesi"ni ölümsüzleştirmemiş miydi? Ve, her ne kadar kendisi (*Eleş. Tar.*), *çeşitli* meslek türlerinde elde etmiş bulunduğu devsel sonuçlardan ötürü böbürlenirse de, onun bu fikirden saptığını hiç görmeyiz!

İKİNCİ BÖLÜM

UZAKLIK VE ULAŞTIRMA İŞBÖLÜMÜ

1. *Kent ve kır. Eşyanın doğası gereği kaçınılmaz olan karşıtlığın* özü aynı kalmıştır (kent ile kır arasında) (232). Ama "eninde sonunda, tarım ile sanayi arasındaki uçurumu, doldurulması olanaksız bir uçurum olarak tasarlamak da tehlikelidir. Gerçekte, birinden öbürüne geçmede, gelecekte daha da artmayı vaadeden belli derecede bir dayanıklılık daha şimdiden vardır." Daha şimdiden, tarım ve kırsal işletmeye kaymış iki sanayi var: "İlkin damıtma işleri, ve sonra da, şekerpancarından şeker hazırlanması" (250)... "Alkol üretiminin, küçümsenmekten çok büyümsenecek bir anlamı var." Ama "eğer oldukça geniş bir sanayiler topluluğunun, bazı tüketimler sonucu, işletmenin kıra yerleşmesini

zorlayan bir biçim alması ve hammaddeler üretimi ile dolaysız kaynaşması olanaklı olsaydı" (251), karşıtlık, güçten düşer ve "uygarlaşmış eğlence için en geniş temel kazanılmış olurdu". Ama hatta böylece bile, "benzer bir perspektif, bir başka biçimde de açılabilirdi. ... Eğer bu sonuncular (toplumsal gereksinmeler) insanî faaliyet toplulukları için kararlaştırıcı bir durum alırlarsa, dümdüz kır uğraşlarının, teknik dönüşüm çalışması işlemleri ile bir bağlılığından, ve sıkı bir yöntemli bağlılığından kaynaklanan yararları savsamak artık olanaklı olmayacaktır." (252.)

2. *Genel olarak* (257), "kendini *sadece bir tür faaliyete* vermesi gereken bir kişi"dir sözkonusu olan.

"Üretimin kendisi (sosyaliter durumda) çekicilik kazanacak, ve bu üretimin sadece kazanç aracı olarak değerlendirilmesini isteyen alışkanlık, artık şeyler üzerine kendi damgasını basmayacaktır (265.) ("Belirtilmiş bulunan biçim altında [ilerleme yarışması olarak] varlığını sürdüren toplumsal rekabet" sayesinde.)

Üretim üzerine *değer* aracıyla karar, açık değil, s. 278. Oysa, "sorun sadece, onlar için zorunlu olan tüketim (yani tüketim *araçları*!) ile birlik-

te, *kendilerini bir maddenin üretimine verecek belli bir sayıdaki insanın,* deyim yerindeyse, yaratılabilip yaratılamayacağını bilmeye dayanır."

İktisadî komün, "bir kanton toprağında ve bir kurumlar topluluğunda üretimden yararlanma yolundaki yasa hakları sonucu, ortaklaşa faaliyet gösterme ve ürüne ortaklaşa katılma zorunda olan bir kişiler topluluğudur." (322.)

İktisadî komünde: "her yeni genişlik (*marge*) bir nüfus artışı ile ödünlenmiş olduğundan" (328), *Malthus* egemendir. "Yukarda sözü edilmiş bulunan türden [nüfusun üretim koşullarına bir uyarlanması], iktisadî komünler biçiminde örgütlenmiş toplumda eksik olmayacaktır." (329.) Belki "Sayı artışı ... bir gün yalın bir geçici olay olarak görünecektir" (329). Şu tümce: "İnsanlığın ya da insanlığın önemli bir parçasının, ya gerçek aşırı nüfus, ya da maltusçu türde, sağtörel denilen, ama doğaya aykırı baskı seçeneğine zorunlu olarak teslim edilmesi gerektiğini düşünmek için, belli bir darkafalılık gerekir." (330.)

İktisadî komün "tarihsel yüklemde bir geniş şema" (341); o "sapık yarı-önlemleri [Marx'a yüklenen kooperatif mülkiyet 'sapık yarı-önlemleri'] aşar" (342); "pratikte

sosyaliter görevlerin daha doğru bir anlayışını da" gerektirir (343), bu kendiliğinden...

Şimdiye değin *yanlış* işbölümü (327).

"İşbölümünün kendisi tarafından konulmuş bulunan sorunlara gelince, biz daha önce yukarda, çeşitli doğal uygunluklara ilişkin olgular ve kişisel yetenekler gözönüne alınır alınmaz, bunlara *yoluna konmuş* olarak bakılabileceğini söylemiştik" (259.)

MADDÎ NEDENLERDEN ÇIKARILMIŞ PİYADE TAKTİĞİ

(1700-1870)

TOP barutu ve ateşli silahlar, batı ve merkez Avrupa'da 14. yüzyılda tanınmışlardır ve bu salt teknik bir nitelik taşıyan ilerlemelerin, tüm savaş yönetimini altüst ettiğini, bütün okul çocukları bilir. İlk ateşli silahlar, hele arkebüzler, çok kaba-saba şeylerdi. Ve yivli namlu, namlu dibinden doldurulma, çakmak zembereği vb. gibi bir yığın gelişmenin erkenden gerçekleştirilmiş olmasına karşın, tüm piyadenin donatılmasına uygun bir tüfeğin ortaya konması için, gene de, 17. yüzyıl sonuna kadar, üçyüz yıldan çok beklemek gerekti.

16. ve 17. yüzyıllar piyadesi, ya mızraklı, ya da arkebüzlü erlerden oluşuyordu. Başlangıçta, mızraklı erler,

delici silahla, sonuç almaya ayrılmışlardı; tüfekli erlerin ateşi ise savunmayı sağlıyordu. Bu nedenle, mızraklı erler, eski Yunan mızraklı alayına benzer biçimde, büyük yığınlar biçiminde savaşıyorlardı. Tüfekli erler derinliğine sekiz-on saf durumunda idiler, çünkü, bir tek er doldurana kadar, sekiz-on er sıra ile ateş edebiliyordu; ateşe hazır olan er, birinci safa koşuyor, ateş ediyor, ve tüfeğini yeniden doldurmak için sonuncu safa geri dönüyordu.

Ateşli silahların giderek yetkinleşmesi bu oranı değiştirdi. Sonunda, fitilli alaybozan tüfeği, kesintisiz bir ateş sağlamak için, beş erin, yani beş sıra derinliğindeki mangaların yetmesi sonucunu verecek kadar hızlı doldurulabildi. Bunun sonucu, şimdi, aynı sayıdaki alaybozan piyadesi ile, eskisinden hemen hemen iki kat uzun bir cephe tutulabiliyordu. Topçu ateşinin büyük yığınlar üzerinde çok daha kırıp geçirici bir duruma gelmiş etkisi nedeniyle, şimdi mızraklı erler de sadece altı ya da sekiz saf halinde sıralanıyorlardı; böylece, savaş düzeni, yavaş yavaş, sonucun bundan böyle silahların ateşi ile alındığı, ve mızraklı erlerin artık saldırıya değil, ama sadece tüfekli erleri süvariye karşı örtmeye ayrıldıkları saf konumuna yaklaştı. Bu dönemin sonunda, topçu ve süvarinin ya tabur aralıklarında, ya da kanatlarda yer aldığı, her birliği çoğu kez altı sıra derinliğinde bir saf halinde sıralanan iki savaş birliği ve bir de yedek birlik durumunda bir savaş düzeni görüyoruz; her piyade taburu, en çok üçte-biri mızraklı, en az üçte-ikisi alaybozan tüfekli erlerden oluşuyor.

17. yüzyılın sonunda, süngülü çakmaklı tüfek ve hazır kartuşlar aracıyla doldurma, ensonu gerçekleşti. Böylece, mızrak, piyadeden kesinlikle kalktı. Doldurma daha az zaman alıyor, daha hızlı ateş kendi kendini koruyor, süngü, gereksinme durumunda, mızrağın yerini alıyor-

du. Zamanla, saf derinliği, altıdan dörde, sonra üçe, en sonunda da, şurada burada, iki adama indirilebiliyordu. Bunun sonucu, eşit bir sayıdaki erler bakımından, saf gitgide daha çok uzadı, gitgide aynı zamanda ateş eden daha çok tüfek oldu. Ama bu ince ve uzun saflar, gitgide daha az kullanışlı geliyorlardı; düzenli bir biçimde, ancak düz ve engelsiz bir alanda ve üstelik sadece ağır bir tempo ile, dakikada yetmiş-yetmişbeş adım üzerinden hareket edebiliyorlardı; ne var ki, ovada, süvariye, özellikle yanlardan, başarılı saldırı olanakları sunuyorlardı. Bu yanları korumak için olsun, sonucu alan ateş hattını pekiştirmek için olsun, süvari, asıl savaş safı hafif tabur topçusu ile birlikte sadeçe piyadeden oluşacak biçimde, tamamen kanatlar üzerine çekildi. Son derece az kullanışlı ağır topçu, kanatların önünde bulunuyor, ve savaş boyunca en çok bir kez konum değiştiriyordu. Yaya kıtalar, yanları dikey olarak yerleştirilmiş piyade tarafından korunan iki birlik biçiminde diziliyorlardı; öyle ki, bir tek uzun ve derin dikdörtgen meydana getiriyorlardı. Bu pek kullanışlı olmayan yığının bir blok biçiminde hareket etmesi gerekmediği zaman, ancak, merkez ve iki kanattan oluşan üç parça durumunda bölünebiliyor, ve tüm parçasal hareket, düşman kanadını aşan kanadı, onu çevirmek için, ileriye sürmeye dayanıyor, bu arada öbür kanat, buna karşı düşmanın cephesini değiştirmesini engellemek için, bir tehdit olarak arkada tutuluyordu. Savaş boyunca düzenlenişin tümünü değiştirmek o kadar çok zaman alıyor, ve düşmana o kadar çok güçsüz nokta sunuyordu ki, buna girişmek hemen her zaman bozguna uğramak anlamına geliyordu. Buna göre ilk düzenleniş tüm savaş için belirleyici kalıyordu, ve piyade ateşe geçer geçmez, sonuç, bir atışta, değişmez bir biçimde belli oluyordu. Frédéric II tarafından sonuna kadar geliştirilen bu savaş yöntemi, iki maddî etke-

nin: ilkin o zamanki prenslerin, talimde kusursuz, ama ancak sopa ile birarada tutulabilen ve kısmen de askere zorla alınmış düşman savaş tutsaklarından oluşan son derece güvenilmez paralı ordularının insan gerecinin, ve ikinci olarak, pek kullanışlı olmayan ağır top ile, çabuk, ama kötü ateş eden düz namlulu, süngülü çakmaklı tüfekten oluşan donatımın aynı yöne yönelen etkilerinin kaçınılmaz sonucu idi.

İki düşman, insan gereci ve donatım bakımından aynı durumda kaldıkları, ve bunun sonucu, herbiri saptanan kurala sıkı sıkıya uymakta yarar gördüğü sürece, bu savaş yöntemi yürürlükte kaldı. Ama Amerikan bağımsızlık savaşı patlak verdiği zaman, iyi talim görmüş paralı askerler, karşılarında birdenbire, belki talim yapmasını bilmeyen, ama bir o kadar iyi ateş eden, çoğu kez ellerinde attığını vuran karabinalar bulunan ve kendi öz amaçları için savaşan, yani savaştan kaçmayan asi çeteler buldular. Bu asiler, İngilizlere, kendileriyle açık alanda, savaş teşrifatının tüm geleneksel kurallarına göre, savaşların ünlü ağır adımlı *menuet* dansını oynama zevkini tattırmadılar; düşmanı, uzun yürüyüş kollarının, dağınık ve görünmez avcıların ateşi karşısında savunmasız kaldıkları sık ormanlar içine çektiler; dağınık düzen durumunda, alanın en küçük koruluğundan, düşmana zarar vermek için yararlanıyor, ve buna karşılık, büyük hareketlilikleri sayesinde, büyük yığınları bakımından her zaman düşman saldırısı dışında kalıyorlardı. Dağınık avcıların, daha bireysel ateşli silahların kullanılmaya başlanması sırasında bir rol oynamış bulunan ateşi ile savaş, burada, kendini, bazı durumlarda, özellikle gerilla savaşında, saf düzeninden üstün olarak gösterdi.

Eğer Avrupalı paralı askerler ordularının erleri, henüz dağınık savaş için yetiştirilmiş degil idiyseler, donatımları bu iş için daha da ugunsuz bir durumda bulu-

nuyordu. Gerçi artık ateş ederken, eski alaybozan piyadelerin yaptıkları gibi, silah göğse dayanmıyor, şimdiki gibi omza dayanıyordu. Ama nişan almak gene de sözkonusu değildi, çünkü namlunun devamındaki düpedüz tüfek dipçiği ile, göz, namluya uygulanamıyordu. Ancak 1777 yılındadır ki, Fransa'da, avtüfeğinin kambur dipçiği, piyade tüfeği için de kabul edildi, ve böylece, etkili bir avcı ateşi olanaklı duruma geldi. Sözü edilecek ikinci bir yetkinleşme, Gribeauval tarafından 18. yüzyılın ortasında gerçekleştirilen, ve zamanla topçudan istenen daha büyük bir hareketliliği tek başına olanaklı kılan, daha hafif, ama gene de sağlam top kundağı oldu.

Bu iki teknik gelişmeyi savaş alanında kullanma, Fransız Devrimine ayrılmıştı. Birleşmiş Avrupa ona saldırdığı zaman, Devrim, silah taşıyacak durumdaki ulusun tümünü, hükümetin emrine verdi. Ama bu ulusun, askerlikte pişmiş Prusya ve Avusturya piyadesi karşısına benzer bir yetişkenlik çıkartabilmek için, ustalıklı saf taktiği, manevralarını yeterince talim edecek zamanı yoktu. Ayrıca Fransa, sadece, erden (bâkir) Amerikan ormanlarından değil, ama geri çekilmek için alanın pratik olarak sınırsız genişliğinden de yoksun bulunuyordu. Düşmanı sınır ile Paris arasında yenmek, yani belirli bir alanı savunmak gerekiyordu, ve bu iş de, eninde sonunda, ancak açık bir yığın savaşında yapılabilirdi. Öyleyse, avcılar biçimindeki örgütlenme (*formation*) dışında, iyi talim görmemiş Fransız halk yığınlarının, Avrupa'nın sürekli ordularına belli bir başarı şansı ile karşı koymasını sağlayacak bir başka örgütlenme biçimi bulmak gerekiyordu. Bu örgütlenme, daha önce bazı durumlar için, ama çoğu kez sadece manevra alanında kullanılmış olan kapalı yürüyüş kolunda (*la colonne fermée*) bulundu. Yürüyüş kolunu düzen içinde tutmak, safı düzen içinde tutmaktan daha kolaydı; hatta bir düzensizlik meydana gel-

se bile, yürüyüş kolu, yoğun bir topluluk olma niteliğiyle, en azından edilgin bir direnç göstermeye devam etmekten geri kalmıyordu; kullanılması daha kolaydı, şefi, onu elinde daha iyi tutabiliyor, ve o da daha hızlı hareket edebiliyordu. Yürüyüş hızı, dakikada yüzbuçuk adıma çıktı. Ama en önemli sonuç şu oldu: yürüyüş kolunun, yığınların tek savaş biçimi olarak kullanılması, saf halindeki eski savaş düzeninin tek ve ağır blokunun, genel yönergelerini karşılaştıkları koşullara uyarlayan ve herbiri üç sınıftan bileşen, belirli bir özerklikle donatılmış yalıtık (*isolé*) öğeler halinde ayrışmasını sağlar; yürüyüş kolu, birliklerin kullanılmasında tüm olanaklı bağdaşımlara izin verecek ölçüde biçimlendirilmeye yatkındı; köy ve çiftliklerin, Frédéric II tarafından henüz sıkı sıkıya yasaklanan kullanımını mümkün kıldı, ve bunlar, bundan böyle, her savaşta bellibaşlı dayanak noktalarını oluşturdular; yürüyüş kolu, her alana uygulanabilir bir biçimdi; en sonunda, savaşın tüm yazgısını bir tek atışa bağlayan saf taktiğine karşı, avcılar biçimindeki düzenlemeler ile, birliklerin savaşımını sürdüren, safı son dakikaya kadar yedekte tutulan taze birliklerin saldırısına artık direnemeyecek ölçüde yoran ve yıpratan kerteli kullanımı sayesinde, bir savaş yöntemi çıkartıyordu. Saf biçimindeki konum bütün noktalarda aynı güçte olduğu halde, yürüyüş kolu biçiminde savaşan hasım, safın bir kısmını, güçsüz birliklerle yapılmış, sözde saldırı gösterileri ile oyalıyabiliyor ve, asıl güçlerini, konumun kararlaştırıcı noktasına saldırı için biraraya getirebiliyordu. Yürüyüş kolları, süngü saldırısı yapacakları zaman, ateş ederek savaşma, daha çok avcı birliklerine bırakıldı. Buna göre, yeni baştan, 16. yüzyıl başlarının tüfekli grupları ile mızraklı yığınları arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki kurulmuş bulunuyordu; şu farkla ki, modern yürüyüş kolları, her an avcı grupları biçiminde dağılabili-

yör ve avcı grupları da aynı biçimde yürüyüş kolları biçiminde toplanabiliyorlardı.

Kullanılması Napoléon tarafından sonuna kadar geliştirilen yeni savaşma yöntemi, eski yöntemden öylesine üstündü ki, eski yöntem, kullanışsız, ağır, dağınık savaşma için büyük bölümü bakımından işe yaramaz. Prusya saflarının, ancak manga ateşiyle yanıt verebildikleri Fransızların avcı grupları biçimindeki ateşi altında, sözcüğün tam anlamıyla eridikleri Yena'da, yeni yöntem karşısında çaresiz olarak ve bir daha belini doğrultamamacasına yıkıldı. Ama saf biçiminde savaş düzeni her ne kadar ömrünü doldurmuşsa da, savaşma biçimi olarak saf için durum hiç de böyle değildi. Prusyalıların, safları ile, Yena'da o kadar kötü bir sonuç almalarından az sonra, Wellington, kendi İngilizlerini, Fransız yürüyüş kollarına karşı saf halinde yönetiyor, ve onları yenmekten hiç de geri kalmıyordu. Ama bunun nedeni, Wellington'un tüm Fransız taktiğini benimsemiş olmasıydı; gene de şu farkla ki, o kendi piyade birliklerini yürüyüş kolu biçiminde değil, saf biçiminde çarpıştırıyordu. Böylece, aynı zamanda, tüm tüfekleri ateşte ve tüm süngüleri saldırıda kullanma üstünlüğüne sahip bulunuyordu. İngilizler, şu son yıllara kadar, bu savaş düzeni ile savaştılar, ve savunmada (*Inkermann*)* olduğu kadar saldırıda da (*Albuera*),* çok daha kalabalık ordular üzerinde üstünlükler sağladılar. Bu İngiliz safları ile karşı karşıya bulunmuş olan Bugeaud, onları, sonuna kadar yürüyüş koluna yeğ tuttu.

Ve gene de, piyade tüfeği çok kötü idi; o kadar kötü ki, tek adamı yüz adımdan vurmak, seyrek ve tüm bir tabura üçyüz adımdan isabet ettirmek gene bir o kadar seyrek bir işti. Bundan ötürü, Fransızlar Cezayir'e geldikleri zaman, Bedevilerin, kendi silahlarının etkisiz kal-

* Albuera savaşı, 16 Mart 1811'de İspanya'da, ve Inkermann savaşı da, 5 Kasım 1854'te, Kırım savaşı içinde olan savaşlardır. —*Ed.*

dıkları uzaklıklardan ateş eden uzun tüfeklerinin ateşi altında ağır kayıplara uğradılar. Burada, sadece yivli karabina etkili olabiliyordu; ne var ki, yavaş doldurulması ve çabuk kirlenmesi nedeniyle, Fransa'da, hatta istisnaî silah olarak bile, her zaman karabinaya karşı çıkılmıştı. Ama şimdi doldurulması kolay bir karabina gereksinmesi kendini duyurunca, bu gereksinme de çabucak karşılandı. Delvigne'in hazırlayıcı çalışmaları, Thouvenin'in harbili tüfeği ve Minié'nin doldurma bakımından, yivli tüfek ile düz tüfeği aynı duruma getiren genişlemeli mermisi ile izlendi. Ama harbili yivli tüfek, henüz kendine uygun düşen taktiği yaratma zamanını bulamadan, en modern savaş silahı olan, namlu dibinden doldurulan yivli tüfek tarafından ortadan kaldırılmıştı; aynı zamanda, yivli namlular da gitgide daha kullanılabilir bir duruma geliyordu.

Tüm ulusun, Devrimin yaratmış bulunduğu biçimdeki silahlanması, çok geçmeden ciddî sınırlandırmalara uğramıştı. Sürekli orduya hizmet çağındaki gençlerin ancak bir bölümü, kur'a ile alınıyor, ve bu da, ancak öbür yurttaşların azçok büyük bir bölümü ile, kötü yetiştirilmiş bir ulusal muhafız kurulduğu takdirde oluyordu. Ya da, zorunlu askerlik hizmetinin gerçek bir sıkılıkla uygulandığı yerde, olsa olsa İsviçre'de olduğu gibi, bayrak altında sadece birkaç hafta talim gören bir milis ordusu kuruluyordu. Malî düşünceler, yoklamalı askerlik (*conscription*) ile milis ordusu arasında bir seçme yapmaya zorluyordu. Bir tek Avrupa ülkesi, ve üstelik en yoksullarından biri, zorunlu askerlik hizmeti ile sürekli orduyu birleştirmeyi denedi: Prusya. Ve sürekli orduda herkes için hizmet zorunluluğunun, gene buyurucu malî nedenlerden ötürü, ancak yaklaşık olarak gerçekleşmiş bulunmasına karşın, Prusya yedeklik sistemi, hükümetin emrine, iyi yetiştirilmiş birlikler içinde talim görmüş ve örgütlenmiş

o kadar büyük sayıda adam veriyordu ki, Prusya, kendisiyle aynı nüfusa sahip herhangi bir başka ülkeden açıkça üstündü.

1870 Fransız-Alman savaşında, Fransız yoklamalı askerlik sistemi, Prusya yedeklik sistemi karşısında yenik düştü. Ama, birliklerin içinde manevra yaptıkları ve dövüştükleri yönetmelik biçimleri, esas olarak eski çakmaklı tüfek çağındakinin tıpkısı oldukları halde, gene ilk kez olarak, bu savaşta, her iki taraf da namlu dibinden doldurulan tüfeklerle donatıldılar. Olsa olsa, avcılar biçimindeki birlikler, biraz daha yoğun bir duruma getirilmişlerdi. Bunun dışında, Fransızlar, eski tabur kolları ile, bazan da saf durumunda savaşmaya devam ediyor, oysa Almanlarda, bölük kolunun benimsenmesi, hiç olmazsa yeni silaha daha uygun bir savaşma biçimi bulmak için bir deneme anlamına geliyordu. İlk savaşmalarda işin içinden işte böyle çıkıldı. Ama, Saint-Privat üzerine saldırı sırasında (18 Ağustos), Prusya muhafız birliğinin üç tugayı, bölük kolu taktiğini ciddî olarak uygulamaya geçirmeye giriştikleri zaman, namlu dibinden doldurulan tüfeğin ezici gücü görülebildi. Savaşın en kızgın yerinde bulunan beş alaydan (15.000 kişi), hemen tüm subaylar (176) ve 5.114 er, yani mevcudun üçte-birinden çoğu, öldü. Bütünü içinde, 28.160 kişilik bir mevcutla çatışmaya girmiş bulunan muhafız piyadesi, 307'si subay olmak üzere, o gün 8.230 adam yitirdi. Bundan böyle, bölük kolu, savaşma biçimi olarak, tıpkı tabur yığını ya da saf gibi, mahkûm edilmiş bulunuyordu. Bundan böyle, en küçük bir sıkışık birliği, düşman ateşi karşısında bırakacak her türlü girişimden vazgeçildi; Alman tarafında, savaşına, şimdiye değin yürüyüş kollarının mermi yağmuru altında her zaman kendiliğinden ayrışmış bulundukları, ama yukardan, düzene aykırı bulunarak karşı çıkılmış olan o yoğun avcı birlikleri biçiminden başka bir biçim altında

yürütülmedi. Er, bir kez daha, subaydan daha hınzır çıkmıştı; şimdiye kadar namlu dibinden doldurulan yivli tüfek ateşi altında yararlılığını gösteren tek savaşma biçimini içgüdüsel bir biçimde bulmuş olan oydu, ve şeflerin karşı çıkmasına karşın, bunu metazori kabul ettirdi. Aynı biçimde, tüfeklerin korkunç ateş menzili içinde, sadece *koşar adım* kullanıldı.

FEODALİTENİN ÇÖKÜŞÜ VE BURJUVAZİNİN YÜKSELİŞİ*

EGEMEN feodal soyluluğun yabanıl savaşımları, ortaçağı, gürültüleri ile doldururken, tüm Batı Avrupa'da ezilen sınıfların sessiz sedasız çalışması feodal sistemi kemirmişti; bu çalışma, içinde feodal beylere gitgide daha az yer kalan koşulları yaratmıştı. Gerçi, kırda, soylu beyler, hâlâ ortalığı kasıp kavuruyorlardı; toprak kölelerinin iflâhını kesiyor, çektikleri güçlüğe gözlerini kapıyor, ürünlerini ayaklarıyla çiğniyor, karılarının ve kızlarının ırzlarına geçiyorlardı. Ama dolaylarda kentler yükselmişti:

*Engels, bu parçayı 1894 sonlarında, *Köylüler Savaşı*'nı, eksenini bu yapıtın oluşturacağı, genel bir Almanya tarihi içine sokmayı düşündüğü bir dönemde yazmıştır. —*Ed.*

İtalya'da, Fransa'nın güneyinde, Ren kıyısında, külleri içinden yeni baştan doğmuş Roma ilkçağının özgür kentleri; öte yandan, özellikle Almanya'da, yeni yapıtlar; her zaman surlar ve hendeklerle çevrilmiş bulunan bu yapıtlar, soyluluk şatolarından çok daha güçlü kalelerdi, çünkü onları ancak büyük bir ordu yıkabilirdi. Bu surlar ve bu hendekler arkasında, ortaçağ zanaatçılığı —oldukça yavaş bir biçimde ve loncalar içinde— gelişiyor, ilk sermayeler toplanıyor, hem kentlerin kendi aralarında ve dünyanın geri kalan bölümü ile ticaret yapma gereksinmesi, ve hem de gene yavaş yavaş, gereksinme ile birlikte, bu ticareti koruma araçları doğuyordu.

Daha 15. yüzyıldan başlayarak, kent burjuvaları, toplum için, feodal soyluluktan daha vazgeçilmez bir duruma gelmiş bulunuyorlardı. Gerçi tarım, nüfusun büyük bölümünün uğraşı, ve sonuç olarak, en önemli üretim kolu idi. Ama, soyluluğun zorbalıklarına karşın, şurada burada varlığını sürdüren birkaç yalıtık özgür köylü, tarımda önemli olan şeyin, soylunun avarelik ve haksız vergi ödetmeleri değil, ama köylünün çalışması olduğunu yeterince tanıtlıyordu. Öte yandan, soyluluğun gereksinmeleri de öylesine büyümüş ve öylesine biçim değiştirmişti ki, soyluluk için bile, kent, vazgeçilmez bir duruma gelmişti; soyluluk, kendi üretiminin tek aletini, zırhını ve silahlarını kentlerden sağlamıyor muydu? Kumaşları, yerli ev eşyası ve mücevherleri, İtalya ipeklilerini, Brabant dantelâlarını, Kuzey kürklerini, Arabistan kokularını, Doğu yemişlerini, Hint baharatlarını, her şeyi, — sabun hariç her şeyi, soyluluk, kentlilerinden satınalıyordu. Belirli bir dünya ticareti vardı; İtalyanlar, Akdeniz üzerinde, ve onun dışında, Flandre'a kadar Atlantik kıyılarında dolaşıyorlardı; İngiliz ve Hollanda rekabetinin ortaya çıkmasına karşın, *Hanse** tüccarları Kuzey denizi ve Baltık denizini hâlâ egemenlikleri altında tutuyorlardı. Kuzey

ve Güneydeki deniz yolculuğu merkezleri arasındaki bağ, karadan kurulmuştu; bu bağı kuran yollar, Almanya'dan geçiyordu. Soyluluk, gitgide daha gereksiz bir duruma gelir ve gelişmeyi gitgide daha çok engellerken, kentler burjuvaları, üretim ve ticaretin, kültür ve siyasal ve toplumsal kurumların ilerleyişini kişileştiren sınıf durumuna geliyorlardı.

Üretim ve değişimdeki bütün bu gelişmeler, aslında, bizim bugünkü görüşlerimize göre, çok sınırlı nitelikte şeylerdi. Üretim, salt lonca zanaatçılığı biçimine bağlı kalıyor, yani hâlâ feodal bir nitelik taşıyordu; ticaret, Avrupa sularını aşmıyor, ve değişim aracıyla Uzak-Doğu ürünlerini sağladığı Doğu kıyısı kentlerinden daha uzağa gitmiyordu. Ama meslekler, ve onlarla birlikte bu işleri yapan burjuvalar, ne kadar bayağı ve sınırlı kalırlarsa kalsınlar, feodal toplumu altüst etmeye yettiler, ve soyluluk olduğu yerde sayarken, onlar hiç olmazsa hareket içinde kaldılar.

Kentler burjuvası, ayrıca, feodaliteye karşı güçlü bir silaha da sahipti: *para*. Ortaçağın başlangıcındaki feodal ekonomide, para için pek yer yoktu. Feodal bey, gereksinmesi olan her şeyi, ya çalışma biçimi, ya da ürün biçimi altında, kendi toprak kölelerinden sağlıyordu; kadınlar, keten ve yün eğiriyor ve dokuyorlar ve giysiler dikiyorlardı; erkekler tarlaları ekiyorlardı; çocuklar beyin sürüsüne bakıyor, onun için orman yemişleri, kuş yuvaları, hayvan yataklığı [hayvanların ahırda üstünde yatmaları için ot] topluyorlardı; ayrıca, bütün aile, bundan başka buğday, meyve, yumurta, tereyağı, peynir, kümes kuşları, genç sürü hayvanları, daha bilmem ne teslim etme zorundaydı. Tüm feodal egemenlik, kendi kendine yetiyordu; savaş yükümleri bile, ürün olarak isteniyordu; ticaret,

* *Hanse*. — Ortaçağda çoğu Kuzey Almanya'da bulunan bazı Avrupa kentleri arasındaki ticaret ortaklığı. —ç.

değişim yoktu, para gereksizdi. Avrupa öylesine düşük bir düzeye düşmüş, öylesine baştan başlama zorunda kalmıştı ki, para, o zaman toplumsal bir işlevden çok, salt siyasal bir işlev görebilirdi: *vergilerin ödenmesine* yarıyor, ve esas olarak *yağma* ile kazanılıyordu.

Şimdi her şey değişmişti. Para, yeni baştan, evrensel değişim aracı durumuna gelmiş, ve bunun sonucu, niceliği oldukça artmıştı; artık soyluluk bile ondan vazgeçemiyordu ve satacak çok az şeyi olduğu ya da hatta hiç olmadığı, yağma da artık o kadar kolay olmadığı için, burjuva-tefeciden ödünç alma yolunu tutma zorunda kaldı. Yeni toplar tarafından topa tutulmasından çok önce, feodal şatolar, para tarafından çoktan kemirilmiş bulunuyorlardı; top barutu, para hizmetinde bir oda çavuşundan başka bir şey olmadı. Para, burjuvazinin, büyük siyasal eşitlik rendesi idi. Kişisel bir ilişkinin bir para ilişkisi tarafından, aynî bir yükümün (*prestation*) para biçiminde bir yüküm tarafından ortadan kaldırıldığı her yerde, bir burjuva ilişkisi, feodal bir ilişki yerine geçiyordu. Gerçi eski kaba doğal ekonomi biçimi, ezici bir çoğunlukla varlığını sürdürüyordu; ama daha şimdiden, Hollanda'da, Belçika'da, Aşağı-Ren'de olduğu gibi, köylülerin feodal beye angarya ve aynî yüküm yerine para verdikleri, beyler ile uyrukların, toprak sahipleri ve çiftlik kiracıları durumuna dönüşümleri yolu üzerinde ilk kesin adımı atmış bulundukları, yani, kırda bile, feodal kurumların toplumsal tabanlarını yitirdikleri birçok bölge vardı.

Bu çağda, Batı Avrupa'yı saran para hırsı, 15. yüzyılın sonunda feodalitenin para tarafından içten ne derecede aşındırılmış ve kemirilmiş olduğunun parlak bir örneğini gösterir. Portekizlilerin, Afrika kıyılarında, Hindistan'da, tüm Uzak-Doğuda aradıkları şey, *altın*'dır; İspanyolları, Amerika'ya gitmek üzere, Atlantik Okyanusunu aşmaya götüren şey, büyülü *altın* sözcüğüdür; yeni bulu-

nan bir kıyıya ayak basar basmaz, Beyaz adamın ilk istediği şey, *altın* idi. Ama bu uzakta maceraya gitme gereksinmesi, başlangıçta içinde gerçekleştiği feodal ya da yarı-feodal biçimlere karşın, temeli tarım olan ve fetih savaşları esas olarak *toprak kazanma* ereğini gözeten feodalite ile, daha temelinde, bağdaşmaz bir şeydi. Üstelik, denizcilik, anti-feodal niteliğinin damgasını, bütün modern savaş filolarına bile basmış bulunan açıkça *burjuva* bir sanayi idi.

Buna göre, 15. yüzyılda, feodalite, tüm Batı Avrupa'da tam bir çöküş durumundaydı; anti-feodal çıkarlara sahip kentler, kendi öz hukukları ve silahlı burjuvaları ile birlikte, her yerde feodal topraklar içine sokulmuş bulunuyorlardı; bu kentler, feodal beyleri, para aracıyla daha şimdiden toplumsal bakımdan, ve hatta şurada burada siyasal bakımdan da, kısmen kendilerine bağımlı kılmışlardı; son derece uygun koşulların tarımsal gelişmeyi sağladığı kırda bile, eski feodal bağlar, paranın etkisi altında, kopmaya başlıyorlardı; soyluluğun eski egemenliği, ancak Almanya'da Elbe'nin doğusu gibi yeni fethedilen ülkelerde, ya da zaten geri kalmış, tecimsel yolların uzağında bulunan bölgelerde gelişmeye devam ediyordu. Ama her yerde, —kırda olduğu gibi kentlerde de— ezelî ve saçma savaşmanın, feodal beyler arasındaki içsavaşı, hatta dış düşman ülkenin içinde olduğu zaman bile, sürekli kılan o çekişmelerin, tüm ortaçağ boyunca sürmüş bulunan, o nedensiz, o kesintisiz yakıp yıkma durumunun son bulmasını isteyen halk öğeleri çoğalmıştı. İsteklerini gerçekleştirmek için kendi başlarına çok güçsüz olan bu öğeler, tüm feodal düzenin başı olan krallığın ta kendisinde, güçlü bir dayanak buldular. Ve toplumsal ilişkiler düşüncesinin devlet ilişkileri düşüncesine götürdüğü, iktisattan siyasete geçtiğimiz nokta, işte buradadır.

Halkların, ortaçağın başındaki karmaşasından, yavaş

yavaş yeni milliyetler çıktı, — bilindiği gibi, eski Roma eyaletlerinin çoğunda, yenilenlerin yenenleri, köylü ve kentlinin Cermanik beyi özümledikleri süreç. Demek ki, modern milliyetler de, ezilen sınıfların ürünleridirler. Menke'nin orta Lorraine bölgeleri haritası,* şurada kaynaşmanın, burada ayrılmanın gerçekleşme biçimi üzerine anlamlı bir fikir verir. Belçika ve Aşağı-Loren bakımından, bu sınırın esas olarak, daha bundan yüz yıl önce Fransızca ve Almanca arasında varolan dil sınırı ile düşümdeş olduğunu görmek için, bu harita üzerinde Latin ve Cermen yer adları sınırını izlemek yeter. Hâlâ, şurada burada, iki dilin üstünlük için savaştıkları dar bir bölge görülebilir; ama, genel olarak, neyin Alman ve neyin Latin kalacağı sağlamca saptanmıştır. Ama, haritadaki yer adlarından çoğunun, Aşağı-Frankonca ya da eski Almancadan türetilmiş biçimi, bu adların, 9., en geç 10. yüzyıla çıktıklarını, buna göre, Karolenjiyenler çağının sonuna doğru, sınırın esas olarak çizilmiş bulunduğunu gösterir. Nedir ki, Latin tarafında, özellikle dilsel sınırın yakınlarında, Cermanik bir kişi adı ile Latin bir topografik adlandırmadan bileşmiş karma adlar görülür: Örneğin, Meuse'ün batısında, Verdun yakınlarında, bugün Ippécourt, Récourt-la-Creux, Amblaincourt-sur-Aire, Thierville haline gelmiş bulunan *Eppone curtis, Rotfridi curtis, Ingolini curtis, Treudegisilio villa* gibi. Bunlar, Frank feodallerine ait alanlar, Latin topraklarında, ergeç latinleşmekten kurtulamayan küçük Alman kolonileridir. Kentlerde ve yalıtık kırsal bölgelerde, dillerini daha oldukça uzun süre koruyan daha güçlü Alman kolonileri yerleşmişlerdi; örneğin, daha 9. yüzyılın sonunda, *Ludwigslied*,**

* Spruner-Menke, *Handatlas zur Geschichte des Mittelalters und der neuen Zeit*, 3. baskı, Gotha 1874, harita n° 32. —*Ed.*

** *Ludwigslied*, Louis III'ün, 881'de, Saucourt'da, Normanlara karşı kazandığı utkuyu ululayan, Frankonca yazılmış bir şiirdir. —*Ed.*

işte bu kolonilerin birinden fışkırdı; ama Frank beylerinden büyük bir bölümü, daha önce latinleşmiş bulunuyordu, ve Latincenin (*Roman*) daha o zamandan Fransa'nın resmî dili olarak ortaya çıktığı 842 krallar ve ulular yemin formülleri, bunun böyle olduğunu gösterir.

Dil grupları bir kez sınırlandırıldıktan sonra (örneğin, Elbe Slavlarına karşı yürütülen savaşlar gibi, daha sonraki fetih ya da yoketme savaşları bir yana), bu grupların, devletlerin kuruluşu için temel veriler hizmeti görmeleri, milliyetlerin uluslar haline gelmek üzere gelişmeye başlamaları doğaldı. Bu öğenin daha 9. yüzyıldan başlayarak sahip bulunduğu güç, *Lotharingie* karma devletinin hızlı çöküşü tarafından tanıtlanmıştır. Gerçi tüm ortaçağ boyunca, dilsel ve ulusal sınırlar birbirleriyle düşümdeş olmaktan uzak kalmışlardır; ama, belki İtalya dışında, her milliyet gene de Avrupa'da büyük bir özel devlet tarafından temsil edilmiştir, ve ulusal devletler kurma yolunda kendini durmadan daha açık ve daha bilinçli bir biçimde gösteren eğilim, ortaçağın bellibaşlı ilerleme kaldıraçlarından birini oluşturur.

Ne var ki, bu ortaçağ devletlerinin herbirinde, kral, tüm feodal aşama-sırasının doruğunu, bağımlıların (*vassal*lerin) kendisinden kaçamadıkları ve aynı zamanda kendisine karşı sürekli bir başkaldırma durumunda bulundukları doruğu oluşturuyordu. Tüm feodal ekonominin temel ilişkisi, yani bazı hizmetler ve kişisel borçlar karşılığı toprak verilmesi, en yalın kökensel biçimi altında, özellikle kavga aramakta birçoklarının çıkarı olduğu yerlerde, daha o zamandan yeterince anlaşmazlık konusu çıkartıyordu. Bundan ötürü, bağımlılık (*vasselage*) ilişkilerinin, bütün ülkelerde, verilmiş, geri alınmış, yenilenmiş, değiştirilmiş ya da farklı koşullara bağlanmış haklar ve yükümlülüklerinin içinden çıkılmaz bir karışıklık meydana getirdikleri ortaçağ sonunda durum nasıl olmalıy-

dı? Örneğin, Gözüpek Charles, topraklarının bir parçası için imparatorun, öbür parçası için de Fransa kralının bağımlısı (*vassal*) idi; öte yandan, onun metbuu (*suzerain*) olan Fransa kralı, aynı zamanda bazı topraklar için kendi bağımlısı olan Gözüpek Charles'ın bağımlısı idi; bu durumda çatışmalardan nasıl kaçınılabilirdi? Bağımlıların, onları dışa karşı ve kendi aralarında koruyabilecek tek şey olan krallık merkezine doğru o çekim, ve bu çekimin önüne geçilmez ve sürekli bir biçimde kendisine dönüştüğü o bu merkezden iteleme yüz yıllık ve almaşık oyununun nedeni budur; özgür insana yaraşır tek gelir kaynağının yağma olduğu bu uzun dönem boyunca, krallık ve bağımlılar arasındaki, uğursuz şamatası geri kalan her şeyi kapsayan o kesintisiz savaşımın nedeni budur; ozansı şövalyelik adı arkasında saklanan ve durmadan onur ve bağlılıktan sözeden o sonsuz ve her zaman yenilenen ihanetler, cinayetler, zehirlemeler, kalleşlikler ve düşünülebilecek her türlü alçaklıklar dizisinin nedeni budur.

Bu genel karışıklık içinde, krallığın, ilerleme öğesi olduğu açıktır. Krallık, düzensizlik içinde düzeni, düşman devletler biçimindeki ufalanma karşısında oluşma durumundaki ulusu temsil ediyordu. Feodalitenin yüzeyinde oluşan tüm devrimci öğeler, bundan ötürü, krallık ne kadar onlara dayanmak zorunda idiyse, o kadar krallığa dayanmak zorunda idiler. Krallık ile burjuvazi arasındaki bağlaşma, 10. yüzyıla kadar gider; çoğu kez çatışmalarla kesilen bu bağlaşma —çünkü ortaçağda hiç bir şey yolunu kararlılıkla izlemez—, krallığın kesin utkuyu kazanmasına yardım edene, ve krallığın da, gönül borcu belirtisi olarak, bağlaşığını boyunduruk altına almasına ve soymasına değin, her zaman daha sağlam ve daha güçlü bir biçimde yenilenecektir.

Burjuvalar gibi, krallar da, doğmakta olan *hukukçu-*

lar loncasında güçlü bir destek buluyorlardı. Roma hukukunun yeniden bulunması ile, feodal çağın danışmanları olan rahipler, ve kiliseye bağlı olmayan hukukçular arasında, işbölümü yapıldı. Bu yeni hukukçular, daha baştan başlayarak, esas olarak, burjuva sınıfın içinde bulunuyorlardı, ama, öte yandan, irdeledikleri, öğrettikleri, uyguladıkları hukuk da, niteliği bakımından, esas olarak anti-feodal, ve belirli bir bakış açısından, burjuva idi. Roma hukuku, salt özel mülkiyetin egemen olduğu bir toplumdaki yaşama koşulları ve çatışmalarının öylesine klasik hukuksal ifadesidir ki, daha sonraki tüm yasamalar ona hiç bir esas olarak iyileşme getirememişlerdir. Oysa, ortaçağ burjuva mülkiyeti, henüz güçlü bir feodal sınırlandırmalar karması gösteriyor, örneğin büyük bölümü bakımından ayrıcalıklardan oluşuyordu; buna göre Roma hukuku, çağın burjuva koşullarının çok ilerisinde bulunuyordu. Ama burjuva mülkiyetin tarihsel gelişmesinin devamı, gerçekten de olduğu gibi, ancak arı özel mülkiyete doğru evrimine dayanabilirdi. Nedir ki, bu gelişme, ortaçağ sonu burjuvazisinin henüz ancak bilinçsiz olarak kendisine doğru yöneldiği şeyi dörtbaşı bayındır bir biçimde içeren Roma hukukunda güçlü bir kaldıraç bulacaktı.

Hatta, eğer Roma hukuku, birçok bireysel durumda, örneğin, köylülerin, yükümlülüklerinden zaten kullanılagelen kurtuluşlarının yazılı kanıtlarını gösteremedikleri durumlarda, onların soyluluk tarafından pekiştirilmiş bir ezgisine bahane hizmeti görse bile, bu, hiç bir şeyi değiştirmez. Roma hukuku olmasaydı da, soyluluk benzer bahaneler bulurdu, ve her gün böyle bahaneler buluyordu. Feodal koşulları kesinlikle tanımayan ve modern özel mülkiyeti tamamen önceleyen bir hukukun yürürlüğe girmesi, her durumda çok büyük bir ilerleme idi.

Feodal soyluluğun, iktisadî planda, ortaçağ sonu top-

lumunda nasıl gereksiz, hatta sıkıcı bir duruma gelmeye başladığını, siyasal planda da, kentlerin, ve o çağda sadece krallık biçimi altında olanaklı olan ulusal devletin gelişmesi bakımından nasıl bir engel durumuna gelmiş olduğunu görmüş bulunuyoruz. Ama feodal soyluluk, o zamana kadar silahları kullanma tekelini elinde tuttuğu, o olmaksızın ne savaşılabileceği, ne de savaşa girişilebileceği için, her şeye karşın ayakta tutulmuştu. Bu durum da değişecekti; feodal soyluluğa, onun egemen olduğu toplum ve devlet döneminin son bulduğunu, şövalye niteliği içinde, hatta savaş alanında bile, artık kendisinden yararlanılamayacağını tanıtlamak için, son adım da atılacaktı.

Feodal rejime karşı, askerlerin en yakın metbularına, krallık ordusu komutanlığından daha güçlü bağlarla bağlı bulundukları, kendisi de feodal bir ordu ile savaşmak demek, açıkça bir kısır döngü içinde dönmek ve bir adım bile ileri gitmemek demekti. Daha 14. yüzyıl başlarından başlayarak, krallar, bu feodal ordudan kurtulmak, ve kendi öz ordularını kurmak için çaba gösterdiler. Bu çağdan sonra, krallık orduları içinde, askere alınmışlar ya da kiralanmışlardan oluşan birlikler oranının durmadan arttığını görüyoruz. Başlangıçta, özellikle, Lombard, Cenovalı, Alman, Belçikalı vb. kentler dökümtüleri ve kaçak toprak kölelerinden oluşan, ilkin açık kır savaşmalarında pek işe yaramaz, kentlerin işgalinde ve kuşatmalarda kullanılan piyade sözkonusudur. Ama daha ortaçağın sonuna doğru, Tanrı bilir nereden toplanmış bilelikleri (maiyetleri) ile birlikte, kendilerini yabancı prenslerin hizmetine kiralayan ve böylece feodal savaş koşullarının çare bulunmaz yıkılışını haber veren şövalyeleri de görüyoruz.

Aynı zamanda, kentlerde ve, hâlâ varoldukları ve yeniden oluştukları yerlerde özgür köylüler arasında, sa-

vaşkan bir piyadenin temel koşulları meydana geliyordu. O zamana kadar, kendisi gibi atlı bileliği ile birlikte şövalyelik, ordunun çekirdeğinden çok, ordunun ta kendisini oluşturuyordu; şövalyeliğe, emireri olarak, yayan eşlik eden toprak köleleri sürüsü, —açıkça kırda— kendini ancak savaştan kaçmak ve yağma yapmak için gösteriyordu. Feodalitenin güçlü durumu sürdüğü sürece, yani 13. yüzyılın sonuna değin, şövalyelik, bütün savaşmalara katıldı ve bunların sonuçlarını belirledi. Bu tarihten sonra, durum, ve gerçekte aynı zamanda birçok noktada birden, değişti. İngiltere'de toprak köleliğinin yavaş yavaş ortadan kalkışı, toprak sahipleri (*yeomen*) ya da çiftlik kiracılarından oluşan kalabalık bir özgür köylüler sınıfı yarattı, ve böylece, o çağın ulusal İngiliz silahı olan ok ve yay kullanmakta talimli yeni bir piyadenin ilkel maddesini sağladı. Yürüyüş sırasında ister atlı ister atsız olsunlar, her zaman yaya savaşan bu okçuların ortaya çıkışı, İngiliz ordularının taktiğinde önemli bir değişikliğe neden oldu. 14. yüzyıldan sonra, İngiliz şövalyeliği, alan ya da öbür koşulların buna uygun olduğu yerlerde, daha çok yaya dövüşür. Dövüşü başlatan ve düşmanı dağıtan okçuların arkasında, şövalyeliğin kapalı ordusu, son çarpışmayı yanlardan saldırılar ile desteklemek için sadece bir bölümü at üstünde olduğu halde, düşman saldırısını ya da uygun ilerleme anını ayakta bekler. İngiltere'nin bu çağda Fransa'daki kesintisiz utkuları, esas olarak orduda savunucu bir öğenin bu yeniden canlandırılmasına dayanır, ve bu savaşların çoğu, tıpkı Wellington'un İspanya ve Belçika'da verdiği savaşlar gibi, karşı-saldırı ile sonuçlanan savunucu savaşmalardır. Yeni taktiğin Fransızlar tarafından kabulü, —belki de kiraladıkları kundaklı yayla silahlanmış İtalyan askerlerinin, İngiliz okçuların yerini tuttukları andan başlayarak—, İngilizlerin utkun yürüyüşüne son verdi. Aynı biçimde,

14. yüzyıl başlarında, Flandre kentlerinin piyadesi, Fransız şövalyeliğine açık kırda —ve çoğu kez başarı ile— meydan okuma cüretini gösterdi, ve imparator Albert de, İsviçre'nin özgür imparatorluk köylülerini, kendinden başka biri olmayan Avusturya grandüküne kahpece teslim etmeye kalkışarak, ilk Avrupa çapında ünlü piyadenin kuruluşunu sağladı. İsviçrelilerin, Avusturyalılar ve Burginyonlara karşı kazandıkları utkularda, atlı ya da yaya zırhlı şövalyelik, piyade karşısında; feodal ordu, modern ordunun başlangıçları karşısında; şövalye, burjuva ve özgür köylü karşısında kesinlikle yenik düştü. Ve Cumhuriyetlerinin burjuva niteliğini daha ilk anda doğrulamak için, Avrupa'nın ilk bağımsız Cumhuriyeti olan İsviçreliler, askerî övünçlerini hemen *geçer akçe* yaptılar. Her türlü siyasal titizlik ortadan kalktı; en çok verenler hesabına paralı asker toplama amacıyla, kantonlar asker toplama büroları durumuna dönüştürüldüler. Başka yerlerde de, ve özellikle Almanya'da, asker toplayıcının trampeti kapı kapı dolaştı; ama uyruklarını satmak için kurulmuşa benzeyen bir hükümetin köpeksiliği (*cynisme*), en derin ulusal düşkünlük çağında, Alman prensleri tarafından aşıldığı zamana değin, eşsiz kaldı.

Sonra, 14. yüzyılda, topbarutu ve topçuluk da, Araplar tarafından, İspanya üzerinden Avrupa'ya getirildi. Ortaçağın sonuna değin, taşınabilir ateşli silah önemsiz kaldı; bunda da anlaşılmayacak bir şey yok, çünkü Crécy okçusunun oku, Waterloo piyade erinin düz namlulu tüfeği kadar uzağa gidiyor, ve —aynı etkiyi yapmasa da— belki daha güvenli bir biçimde vuruyordu. Sahra topu da henüz çocukluk çağındaydı; buna karşılık ağır toplar, şövalye şatolarının dış surlarını birçok kez dövmüş ve feodal soyluluğa, barutun, egemenliğinin sonunu sağlama bağladığını haber vermişti.

Basımcılığın yayılması, ilkçağ yazınının irdelenmesi-

nin yeniden başlaması 1450'den sonra gitgide güçlenen ve evrenselleşen tüm kültür hareketi, feodaliteye karşı savaşımlarında, burjuvazi ve krallığın işini kolaylaştırdı.

Bu nedenlerin, aynı yönde gitgide daha ileri giden, birbirleri üzerindeki artan karşılıklı etkileri ile yıldan yıla daha da pekişmiş birleşik etkisi, 15. yüzyılın ikinci yarısında, feodaliteye karşı, burjuvazinin değilse de, en azından krallığın utkusunu sağladı. Avrupa'da her yerde, feodal durumdan geçmemiş uzak ikincil ülkelere kadar, krallık iktidarı birdenbire üste çıktı. İberik yarımadasında, Lâtin dil soylarından ikisi, İspanya krallığını kurmak üzere birleştiler, ve Provans dilini konuşan Aragon krallığı, yazılı dil olarak Kastilya dilini kabul etti; üçüncü soy, Portekiz krallığını kurmak üzere, Galiçya dışında, kendi dil alanını birleştirdi; İberik Hollandası, içe döndü, ve deniz etkinliği aracıyla, ayrı bir varlık hakkını tanıtladı. Fransa'da, Burginyon devletinin çöküşünden sonra, Louis XI, sonunda ulusal birliği öylesine güçlü bir biçimde kurma başarısını gösterdi ki, henüz çok parçalanmış bir durumda bulunan Fransız toprağı üzerinde krallığı temsil ediyor, ardılı daha o zamandan İtalyanlar arasındaki çekişmelere burnunu sokabiliyor, ve bu birlik, Reform tarafından, ancak bir kez, ve o da az bir zaman için, tehlikeye düşürülebiliyordu. İngiltere, sonunda, uzun erimde kendisini kan içinde bırakacak Fransa'daki donkişotça fetih savaşlarından vazgeçmişti; feodal soyluluk İki Gül savaşlarında bir ödünleme aradı ve aradığından çoğunu da buldu; kendi kendini yıprattı ve tahta, krallık iktidarı tüm öncelleri ve tüm ardıllarının erkliğini aşan Tudorlar hanedanını oturttu. İskandinav ülkeleri, birliklerini uzun süreden beri gerçekleştirmiş bulunuyorlardı; Litvanya ile birleşmesinden sonra, Polonya, henüz hiç bir saldırıya uğramamış bir krallık iktidarı ile, yükseliş dönemine doğru gidiyordu ve, hatta Rusya'da bile, küçük prenslerin yıkı-

lışı ile Tatar boyunduruğundan kurtuluş elele yürümüş ve İvan III tarafından kesin bir sonuca bağlanmıştı. Tüm Avrupa'da, krallığın, ve o sıralarda krallık olmaksızın varlığı olanaksız ulusal birliğin bulunmadığı, ya da ancak kâğıt üzerinde bulunduğu sadece iki ülke vardı: İtalya ve Almanya.

A

Albert I. — 1278'de doğdu. Avusturya dükü ve 1298'den 1308'e kadar Alman İmparatoru. 606.

Anaxagoras (MÖ 500-428 dolaylarında). — 66.

Andrews, Thomas. — Gazların kritik ısısını keşfeden İngiliz kimyacısı. — 532. Anılan yapıtı: *Inaugural adress. The 46th annual session of the Britsh Association for the advencement of science in Belfast. Nature.* Vol. XIV, s. 393-399, 532.

Aristoteles (MÖ 384-322). — 170, 365, 533.
Diyalektik düşüncenin başlıca biçimlerini inceler. 70, 535.
Değer. 367.
Para dolaşımının iki biçimi. 366.

B

Babeuf François-Emile (Caïus-Gracchus) (1760-1797). — 67, 517.
Dühring tarafından yargılanması. 85, 514.
Komünizme, *Directoire*'dan doğrudan geçme girişimi. 531.

Bacon, François, baron de Verulam (1561-1626). — Ampirizmin kurucusu, aristoculuk ve skolastik düşmanı. Ve metafizik düşünce biçimi. 71.

Baudeau, Nicolas (1730-1792). —

Fizyokratlar okulundan, Marx'ın Quesnay'nin asistanı olarak nitelendirdiği Fransız iktisatçısı. 391.

Beccaria, Césare Bonesana de (1738-1794). — Ölüm cezasına karşı savaşıyla ünlü, İtalyan matematikçi ve iktisatçısı. 542.

Becker, Karl-Ferdinand (1775-1849). — Alman filoloğu. 500.

Bismarck, Otto von (1815-1898). — 10, 200, 440, 467, 494.

Blanc, Louis (1811-1882). — 85, 498, 526, 535, 543, 557.

Blücher, Gebhardt-Leberecht von (1742-1819). — Özgürlük savaşı sırasında Prusya birlikleri komutanı. 532.

Bogulski, Joseph-Jury von (1853'te doğmuş). — Polonyalı fizikçi ve kimyacı. 173.

Boisguillebert, Pierre le Pesant, sieur de (1646-1714). — Fransız iktisatçısı, fizyokratların habercisi. 378.
İktisat bir bilimdir. 476.
Para ve kredi. 373.

Bopp, Franz (1791-1867). — Hindu-Avrupai diller karşılaştırmalı dilbiliminin kurucusu, Alman filoloğu. 499.

Bossut, Charles (1730-1814). — Fransız matematikçisi. 528.

Boyle, Robert (1627-1691). — Mariotte yasası adı altında tanınan yasayı ilk formüle eden İngiliz fizikçi ve kimyacısı.
Boyle yasası ve değişikliği. 171-173.
Boyle yasası ve bağıntılı moleküler belirlenme. 482.

Bugeaud, Thomas-Robert, Piconnerie markizi, Fransız mareşali, Isly dükü (1784-1849). — Nisan 1834 ayaklanmasının patlak vermesi üzerine, Cezayir'i fethi ile tanınır. 591.

C

Camphausen, Ludolf (1803-1890). — Renanyalı liberal, anayasal hareketin önderlerinden biri, 1848'de Prusya Konsey başkanı. 196.

Cantillon, Richard (1680(?)-1734). — Fizyokratların habercisi, İngiliz iktisatçısı. 385.

Carey, Henry-Charles (1793-1879). — Yüzeysel iktisat temsilcisi, Amerikan iktisatçısı. 314, 356, 403, 549.
Anılan yapıtı: *The past, the present and the future,* London 1848. 403.

Carlyle, Thomas (1795-1881). — Toplumsal düşünceleri ile büyük bir etki yapan İngiliz tarihçi ve yazarı. 410.
Anılan yapıtı: *Past and present,* London 1843. 410.

Catherine II (1729-1796). — 511.

Charles (Gözüpek) (1433-1477). — 602.

Child, sir Josuah (1630-1699). — İngiliz tüccar ve iktisatçısı. Merkantilist. 382.

Clausius, Rudolf-Julius-Emmanuel (1822-1888). — Isı mekaniği teorisinin temelini kuran Alman fizikçi ve matematikçisi. 515.

Cobbet, William (1762-1835). — Radikal İngiliz siyaset yazarı. 387.
Anılan yapıtı: *A history of the protestant "reformation" in England and Ireland,* London 1824. 387.

Condillac, Étienne-Bonnot de (1715-1780). — Fransız sensualist filozofu ve fizyokrat. 542.

Copernicus, Nicolas (1473-1543). — 124.

Culpeper, sir Thomas (1578-1662). — İngiliz iktisatçısı. 382.

D

Darwin, Charles-Robert (1809-1882). Anılan yapıtı: *The origin of species ...,* London 1873. 143-145, 147-149.
Doğanın metafizik anlayışına en sert darbeyi indirir. 74.
Dühring tarafından yargılanma-

sı. 65, 141, 219, 244, 515, 527.
Ve Malthus teorisi. 140-142.
Ve yaşama savaşımı. 142-146.
Bireylerin dönüşüm nedenleri ile uğraşmaz. 147-149, 527.
Ve kalıtım. 147-149.
Yaşama savaşımı ve kapitalist toplum. 435.

Delvigne, Henri-Gustave (1799-1876). — Yivli tüfeklerin gerekliliği üzerinde ilk dikkati çeken Fransız subayı. 592.

Descartes, René (1596-1650). — Diyalektiğin parlak temsilcisi. 70, 214.
Ve enerjinin korunumu ilkesi. 118, 127.
Matematik ve analitik geometrideki değeri. 214.

Diderot, Denis (1713-1784). — 70.

Dietzgen Joseph (1828-1888). — Tarihsel materyalizmin bazı ilkelerini, Marx'tan bağımsız olarak, ayrıca bulan proleter filozof. 527.

Diez, Christian-Friedrich (1794-1876). — Roman filolojisi kurucusu. 499.

Dühring, Karl-Eugen (1833-1921).
Anılan yapıtları: *Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift für das preuszische Staatsministerium*, Berlin 1868. 265-266.
Cursus der National — und Sozialökonomie, einschlieszlich der Hanptpunkte der Finanzpolitik, 2. baskı. 1876.
Cursus der Philosophie als streng wissentschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung, Leipzig 1875.
Kritische Geschichte des Nationalökonomie und des Sozialismus, Berlin 1871.
Neue Grundzüge zur rationellen Physik und Chemie, Leipzig 1878. 50-51.
Kapital üzerine makaleler: *Ergänzungsblätter zur Kenntnis der Gegenwart Hildburgshausen*, 1868, c. 3, s. 182-186 içinde. 216.

E

Enfantin, Barthélemy-Prosper (1796-1864). — 542.

Engels, Friedrich (1820-1895).
Anılan yapıtları: *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm.*
İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu. 434.
Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni. 54.

Ensz, Abraham. — Batı Prusyalı tarımcı, Dühring yandaşı, üç yıl Lassalle partisinde üye. *Worwärts*'da *Anti-Dühring*'in ilk kısımlarının yayınlanmasından sonra, 1877'de, Engels'e karşı bir yergi yazdı. 488.

Euclide (MÖ 300 dolaylarında). — 305.

Eyck, Jean van (1386-1440). — Hollandalı ressam. 544.

F

Ferrier, François-Louis-Auguste (1777-1861). — Gümrük denetçi yardımcısı, Fransız iktisatçısı. 403.

Fichte, Joham-Gottlieb (1762-1814). — 84, 245.

Fourier, Charles-François-Marie (1772-1837).
Anılan yapıtları: *Le Nouveau Monde industriel et sociétaire, on invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées*, 4. yayın, 3. baskı, Paris 1846. 415.
Théorie des quatre mouvements et des destinées générales, 3. baskı, Paris 1846. 415.
Proletarya sınıfının çıkarlarını temsil etmez. 68.
Dühring tarafında yargılanması. 86, 324, 422, 514, 542.
Toplum ve kapitalist üretim biçiminin eleştirisi. 252, 411, 416, 422, 434.
Diyalektikçi. 420.
Bolluktan doğan bunalım. 433-435.

Kent ve kır arasındaki karşıtlığın yok edilmesi. 461-463.
Frédéric II (1712-1788). — Prusya Kralı. 279, 440, 492.
Frédéric-Guillaume III (1770-1840). — Prusya Kralı. 440.
Frédéric-Guillaume IV (1795-1861). — Prusya Kralı. 98, 301.

G

Galien, Claudius (131-200). — Romalı hekim. 169.
Gauss, Karl-Friedrich (1777-1855). — Alman matematikçi ve astronomu. 113.
Gerhardt, Charles-Frédéric (1816-1854). — Alman kimyacısı. 220.
Gibbon, Edward (1737-1794). — İngiliz tarihçisi. 387.
Giffen, Robert (1837-1910). — İngiliz istatistikçisi. 446.
Gœthe, Johann-Wolfgang von (1749-1832). — 177, 245, 403, 497, 512, 547.
Gribeauval, Jean-Baptiste, Vaquette de (1715-1789). — Hafif top kundağını yapan Fransız generali. 280, 589.
Grimm, Jakob-Ludwig-Karl (1783-1863). — Alman bilimsel filolojisini kardeşiyle kuran ünlü filolog. 499.

H

Haeckel, Ernst (1834-1919). — Ünlü doğacı, darvinciliğin ateşli yandaşı ve materyalist. 155.
Anılan yapıtları: *Natürliche Schopfungsgeschichte. Gemeinverständliche wissentschaftliche Vortrage über die Entwicklungslehre ...*, 5. baskı, Berlin 1876. 147.
Die Perigenesis der Plastidule oder die Wellenzeugung der Lebensteilchen, Berlin 1876.
Treviranus ve Oken'in erdemlerini kabul eder. 56.
Uyarlanmanın ve soyaçekimin almaşık eylemi sonucu, uzayın değişmesi. 538.
Hayvansal âlem ile bitkisel âlem için ayrı kökenler kabul eder. 148.
Alale (dilden yoksun). 241.
Harvey, William (1578-1658). — Kan dolaşımını bulan İngiliz hekimi. 377.
Hegel, Georg-Wilhelm-Friedrich (1770-1831). — 76, 93, 242, 307, 416, 520, 528.
Anılan yapıtları: *Vollständige ausgabe durch einen Verein von Freunden Berlin*, Duncker 1832-1845.
T. III *Wissenschaft der Logik.* Hrsg. Leopold von Henning. I. *Teil. Die objektive Logik.* 1. *Abt. Die Lehre vom Sein.* 99.
T. VI. *Enzyklopädie ver philosophischen Wissenschaften im Grundrisse.* 1. *Teil. Die Logik* Hrsg. Leopold von Henning. 109.
T. VII. *Vorlesungen über die naturphilosophie als der Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Zweiter. Teil.* Hrsg. Karl Ludwig Michelet. 56, 158.
T. VIII. *Grundlinien der Philosophie des Rechtes, oder Naturrecht und Staatwissenschaft im Grundrisse.* Hrsg. Eduard Gaus. 187.
T. IX. *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte besorgt von Karl Hegel.* 66.
Önce H. tarafından geliştirilen diyalektik hareket yasaları. 56, 70.
Sadece zihnin gelişmesini kabul ediyordu. 56, 75.
Ve Fransız Devrimi. 66, 533.
Alman felsefesini doruğuna ulaştırdı. 69, 75.
Süreç olarak, doğa, tarih ve zihin dünyası. 77, 537.
Dühring tarafından yargılanması. 84, 149, 211, 242, 245, 515, 521, 542.

Dühring Hegel'den aşırıyor. 94, 103, 106-107, 109, 139, 157, 215, 244, 405.
Sonsuzluk üzerine. 109, 115-117.
Kendinden ve kendisi için kategorileri. 126.
Ölçü ilişkilerinin düğüm çizgisi. 106, 139.
Ceza=Suçlunun hakkı. 187.
Özgürlük ve zorunluluk. 202, 573.
Marksist diyalektik ve hegelci diyalektik. 216.
Nicelikten niteliğe geçiş yasası. 220-222, 223.
Yadsımanın yadsınması. 224-227, 233-234, 240, 242, 528, 531.
Hegel'den sonra olanaksız sistematik. 531.

Helmholtz, Hermann von (1821-1894). — 56.

Heraklitos, Efesli (MÖ 540-480 dolaylarında). — 70.

Heyse, Johann-Christian-August (1764-1829). — Alman dilbilimci. 499.

Hume, David (1711-1776). — 61, 387, 402.
Anılan yapıtı: *Essays and Treatises on several subjects*, Edinburgh. 380, 385-386.
Para, basit değer işareti. 378.
Meta fiyatları ve para miktarı. 380, 382, 396.
Kâr ve faiz haddi. 382-385.
Dolaylı vergiler için. 385.
Dühring tarafından değerlendirilişi. 386-387.
Cobbett ve Schlosser tarafından yargılanışı. 387.

Huxley, Thomas-Henry (1825-1895). — Ünlü İngiliz zoolojist ve fizyolojisti. 155.

J

Jähns, Max (1837-1900). — Prusya subayı, askerî yazar. 284, 551.

K

Kant, Emmanuel (1724-1804). — 136, 387.
Nebula teorisi. 57, 74, 124, 125-126, 417, 536.
Dühring tarafından yargılanması. 84, 514-516.
Çatışkılar. 111-113.
Kendinde-şey. 132.

Kaupmann, Konstantin-Petroviç (1818-1882). — Rus generali. 186.

Kautz, Julius (1829-1909). — Macar iktisatçısı. 363, 403.

Kepler, Johannes (1571-1630). — 56, 572, 574.

Kirchhoff, Gustav-Robert (1824-1887). — Alman fizikçisi. 56.

Ksenefon (MÖ 430-335). — 366.

L

Lafargue, Paul (1842-1911). — 54.

Lamarck, Jean Baptiste de (1744-1829). — 85, 141, 149.

Langethal, Christian-Eduard (1829-1884). — Fizyolojist. 565.
Anılan yapıtı: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, Iene. 565.

Laplace, Pierre-Simon, marquis de (1749-1827). — 74, 536.
Anılan yapıtı: *Traité de mécanique céleste*, 5. cilt, Paris 1796.

Lasker, Eduard (1829-1884). — Ulusal liberal Alman politikacısı. 526.

Lassalle, Ferdinand (1825-1863). — 86, 195, 526, 543, 557.

Laurent, Auguste (1807-1853). — Fransız kimyacısı. 220.

Lavoisier, Antoine-Laurent (1743-1794).
İstatistik yöntem. 372.

Law, John (1671-1729). — İskoçyalı maliyeci ve iktisatçı. 372-374, 495.

Leibniz, Gottfried-Wilhelm (1646-1716). — 232.
Dühring tarafından yargılanması. 84, 515.
Sonsuzluk matematiği. 232.

Lereoux, Pierre (1797-1871). —

Fransız ütopik sosyalisti. 535.
Liebig, Justus von (1803-1873). — Ünlü Alman kimyacısı. 55.
Linne, Karl von (1707-1778). — Ünlü İsveç doğabilimcisi. 76.
List, Friedrich (1789-1846). — Alman iktisatçısı, himayeci. 368, 403.
Anılan yapıtı: *Das nationale System der politischen Ökonomie.*
T. I: *Der internationale Handel, die Handelspolitik und der deutsche Zollverein,* Stuttgart 1841. 368.
Locke, John (1632-1704). — 61, 373.
Anılan yapıtı: *The works of John Locke,* c. 2. *Some considerations of the consequences of the lowering of interest and raising the value of money,* London 1777. 375.
Metafizik düşünce yöntemi. 71.
Ekonomi politik üzerindeki etkisi. 272-273.
Ve Petty. 375.
Faiz teorisi. 373, 391.
Louis III (863-882). — 600.
Louis XI (1423-1483). — 607.
Louis XVI (1754-1793). — 532.

M

Mably, Gabriel, Bonnot de (1709-1795). — Fransız ütopik sosyalisti. 68, 533.
Machiavel, Niccolo (1469-1527). — 551.
MacLeod, Henry-Dunning (1821-1902). — İskoçyalı iktisatçı. 403, 520, 542.
Malpighi, Marcello (1628-1694). — İtalyan bilgini. 169.
Malthus, Thomas-Robert (1776-1834). — 140-142, 150, 402, 527, 583.
Manteuffel, Otto-Theodor, baron de (1805-1866). — 1850-1858 arası gericilik dönemi Prusya başbakanı. 98.
Marx, Karl (1818-1883).
Felsefenin Sefaleti. 52.
Komünist Manifesto. 52.
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı. 363-364, 374.
Anılan yapıtı: *Kapital,* Birinci Cilt, 21, 26, 30, 36, 41, 191, 215, 226-230, 239, 271, 321, 331-333, 335, 341, 344, 350, 363, 435, 460, 461, 463-466, 475, 513, 517, 548, 566.
Ve diyalektik yöntem. 52, 55, 216.
Ve komünist dünya görüşü. 52, 54.
Matematik elyazmalarının yayını. 58.
Anti-Dühring'in Onuncu Bölümünü yazdı. 54, 61.
Bilim olarak sosyalizm. 79, 535.
Dühring tarafından yargılanması. 86, 107, 195, 215, 225-227, 350, 515, 543, 559.
Nicelikten niteliğe geçiş. 107, 217-222, 226.
Eşitlik fikri. 190-193.
Yadsımanın yadsınması. 224-231, 239.
Toplumsal devrimin zorunluluğu. 225.
Mülkiyet biçimleri. 226, 230, 552, 555, 583.
Burjuva iktisadının eleştirisi. 255.
Artı-emek. 259, 334, 348-351, 417.
Meta üretimi ve kapitalist üretim. 271, 549-550.
Zorun devrimci rolü. 300, 510.
Artı-değer teorisi. 309, 329-332, 340-343, 350, 570.
Değer teorisi. 309, 319, 326, 343, 349, 570.
Sermaye kavramı. 327-328, 332-334, 337.
Bilim olarak ekonomi politik. 363.
Petty'ye saygı. 371.
Hume'ün Vanderlint ve Massie ile ilişkisi. 379-381.
Kapitalist üretim biçimi. 425-428, 434.
İşbölümü. 461, 464.
Emek belgesi üzerine. 475.
Aile biçimi. 495-496.

Eğitim. 496.
Emek-gücü ve değer. 487.
Bölüşüm. 550, 560.
Massie, Joseph (ölümü 1784). — İngiliz iktisatçısı ve istatistikçisi. 379-381.
Anılan yapıtı: *An essay on the governing causes of the natural rate of interest* ..., London 1750, 381.
Maurer, Georg-Ludwig-Ritter von (1790-1872). — Bavyeralı devlet danışmanı, hukuk tarihçisi. 290, 291.
Anılan yapıtı: *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf-, und Stadtverfassung und der öffentlichen Gewalt,* Munich 1854. 291.
Mayer, Julius-Robert (1814-1878). — Alman hekim ve fizikçisi. 129.
Mendelyev, Dimitri-İvanoviç (1834-1907). — 173.
Metternich, Klemens-Wenzel-Lothar, duc de (1773-1859). — 440.
Michelet, Karl-Ludwig (1801-1893). — Alman felsefecisi, Hegel'in yapıtlarının yayımcısı. 93.
Minié, Claude-Etienne (1814-1879). — 1849'da adını yaşıyan tüfeği türeten Fransız subayı. 592.
Mirabeau (1749-1791). — 401.
Molière (1622-1673). — 354.
Montesquieu, Charles-Louis de (1689-1755). — 380.
Morelly, Vitry-le-François (18. yüzyıl). — Fransız ütopyacı komünisti. 68, 533.
Morgan, Lewis-Henry (1818-1881). — 54.
Morus, Thomas (1478-1534). — 67, 511, 534.
Mun, Thomas (1571-1641). — İngiliz iktisatçısı, merkantilist. 368.
Anılan yapıtları: *A discourse of trade from England into East-Indies* ..., London 1621.
England's Treasure by foreign trade ..., London 1664.
Münzer, Thomas (1489-1525). — Lüther'in önce çömez, sonra da düşmanı, anabaptist ve toplumsal devrimci, Thuringe köylü ayaklanması önderi. 67, 263, 534.

N

Napoléon I. (1759-1821). — 170, 413, 440.
Savaşta nicelik ve nitelik. 223.
Maddî koşullara bağlı olarak savaşın sürmesi. 591.
Despotizmi burjuvaziye sığınak hizmeti gördü. 410.
Hükümet darbesi. 413.
Newton, Sir İsaac (1642-1727). — 56, 76, 86, 514.
Güneş sisteminin Kant tarafından çürütülmesi. 73, 536.
Nicholson, Henry-Alleyne (1844-1899). — İngiliz zoologu ve palentolojisti. 540.
North, Sir Dudley (1641-1691). — İngiliz iktisatçısı, özgür değişimin ilk yandaşlarından biri. 61, 373, 378.
Mutlak faiz özgürlüğü için. 375.
Özgür değişim doktrini. 377.

O

Oken, Lorenz (1779-1851) — Alman filozof ve doğabilimcisi. 56.
Owen, Robert (1771-1858). 534.
Anılan yapıtları: *The book of the new moral world* ..., London 1836. 419.
Fransız materyalizmine bağlanışı. 68, 417, 535.
Dühring tarafından yargılanması. 85, 324, 423, 542.
Toplum ve üretim biçiminin eleştirisi. 253.
Toplumsal reform denemesi. 417, 419.
Komünizme geçiş. 420.
Sargant'ın biyografisinde. 420-423, 479.
Kent ve kır arasındaki karşıtlığın yok olması. 461-463.
Ve büyük sanayi. 460.

İş zamanı-parası. 475, 478-480.
Eğitim. 551-556.

P

Petty, Sir William (1623-1687). — Ünlü İngiliz iktisatçısı. 61, 385.
Anılan yapıtları: *Quantulumcumque concerning money*, London 1760. 371, 376.
The political anatomy of Ireland, London 1691. 371.
Several essays in political arithmethic, London 1699. 372.
A treatise on taxes and contributions, London 1667. 368, 376.
Klasik iktisat bakımından önemi. 361, 375, 382.
Dühring tarafından yargılanması. 368-370, 386.
Faiz. 376.
Quantulumcumque ve siyasal aritmetik. 371-373, 376.
Phidias (MÖ 500-430 dolaylarında). — 503, 555.
Pierre le Grand (1672-1725). — 511.
Platon (MÖ 427-347 dolaylarında). — 355, 365.
Plin, Eski (MÖ 23-79). — 292.
Proudhon, Pierre (1809-1865). — 306, 405, 487, 535, 568.
Pythagore (Samoslu) (MÖ 582-493 dolaylarında). — 530.

Q

Quesnay, François (1694-1774). — Fransız iktisatçısı, fizrokratlar okulunun başı. 61, 422.
Dühring tarafından yargılanması. 387, 388, 389, 392, 401.
Tableau économique'in bölümleri. 393.
Tableau économique'in koşulları. 394.
Dolaşım. 399-400.
Faiz. 400.

R

Raff, Georg-Christian (1748-1788). — Pedagog ve gençlik yazarı. Alman. 497.
Regnault, Henry-Victor (1810-1878). — Fransız fizikçi ve kimyacısı. 173.
Ricardo, David (1772-1823). — 181, 313-315, 317, 403, 549, 570.
Anılan yapıtı: *On the principles of political economy and taxation*, 3. baskı, London 1821. 317.
Ücret yasası. 143.
Ricardo'da artı-değer üzerine Marx. 341.
Klasik ekonomi politiğin doruğu. 363.
Ricardo üzerine Carey. 356.
Rochow, Friedrich-Eberhardt von (1734-1805). — Alman pedagogu, önce *Köylülerin Dostu*, sonra da *Çocukların Dostu* adlı yapıtlarını yayınladı. (Berlin 1776). 304, 305.
Rochow, Gustav-Adolf von (1792-1847). — 1834'ten 1842'ye kadar Prusya içişleri bakanı. "Uyrukların sınırlı anlayışı" tarihsel inicinin sahibi. 491.
Rodbertus, Jagezow, Karl (1805-1875). — Bismarkçı devlet sosyalizmi anlayışının ilk kurucularından biri. 351, 454.
Anılan yapıtı: *Soziale Briefe an von Kirchmann*, Berlin 1850. 351.
Roscher, Wilhelm-Georg-Friedrich (1817-1894). — Alman iktisatçısı. 363, 366, 404.
Roscoe Sir Henry Enfield (1833-1915). — İngiliz kimyacı. 539.
Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778). — 244, 490.
Toplum Sözleşmesi. 67, 410, 534.
Eşitlik fikri. 70, 181, 182, 188, 237, 257, 516.
Diyalektik. 237-240, 525.

S

Saint-Simon, Claude-Henri, comte de (1760-1825). — 411, 414.
Anılan yapıtı: *Lettres d'un habitant de Genève à ses contem-*

porains, Œuvres, c. 1, Paris 1868. 411, 414.
Proletarya sınıfının çıkarlarını temsil etmez. 69.
Zamanının Hegel'le birlikte en evrensel kafası. 75-76.
Dühring tarafından yargılanması. 86, 324, 421-422, 534, 542.
Kapitalist toplumun eleştirisi. 253, 411-514.
Eşitlik istemi. 534.
Sargant, William-Lucas (1809-1889). — Toplumsal reformcu ve İngiliz iktisatçı, Owen'ın biyografı. 422, 479.
Anılan yapıtı: *Robert Owen and his social philosophy*, London 1860. 422.
Say, Jean-Baptiste (1767-1832). — Fransız iktisatçısı. 258, 549, 561.
Schelling, Friedrich-Wilhelm-Joseph (1775-1854). — 84, 108, 245, 515.
Schlosser, Friedrich-Christoph (1776-1861). — Alman tarihçisi. 387.
Anılan yapıtı: *Weltgeschichte für das deutsche Volk*, Oberhausen 1870-1873. 387.
Schweninger, Ernst (1850-1924). — 1881'den itibaren Bismarck'ın hekimi, bundan ötürü, 1884'te Berlin'de profesör oldu. 53.
Secchi, Angelo (1818-1878). — İtalyan astronomu. 522.
Serra, Antonio (16. yüzyılın ortası, 17. yüzyılın başı). — İtalyan iktisatçısı, merkantilist. 367-368.
Anılan yapıtı: *Breve trattato delle cause che possono far abondare li regni d'oro et d'argento, dove non sono miniere*. Milan 1803. 368.
Sismondi, Jean-Charles-Léonard-Sismonde de (1773-1842). — İsviçreli iktisatçı ve tarihçi. 363, 403, 454.
Smith, Adam (1723-1790). — 181, 255, 379, 385, 388, 519, 542.
Anılan yapıtı: *An enquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, London 1843. 359, 374.
Dühring tarafından yargılanması. 364, 548, 575.
Çiftlik kiracısının kazancı. 357-359.
İşbölümü. 355, 366, 575.
Değer kavramı. 313-314, 371.
Faiz haddi. 382.
Ve Quesnay'ın *Tableau Économique*'i. 389-390.
Smith, George (1840-1876). — İngiliz hakkâk, ünlü bir assiriolog (Asur bilimci) oldu. 147.
Spinoza, Baruch'de (1632-1677). — Diyalektiğin parlak temsilcisi. 70, 535.
Ignorantia non est argumentum. 198.
Omnis determinatio est negatio. 530.
Steuart, Sir James (1712-1780). — İngiliz iktisatçı, merkantilist. 402-404.
Stirner, Max (1806-1856). — Genç-hegelci, *Biricik ve Özlüğü* yazarı. 183, 364.
Struve, Gustav von (1805-1870). — Alman yazarı, Bade devrim önderlerinden biri. Daha sonra: *Vejetaryanizm, Yeni bir Felsefe Temeli*'ni yayınladı. Stuttgart 1869, 208.

T

Thouvenin, Louis-Etienne de (1791-1882). — 1840'ta tüfek harbisini türeten. Fransız topçu subayı. 592.
Treviranus, Gottfried-Reinhold (1776-1837). — Doğa filozofu, Alman, Schelling'in öğrencisi. 56.
Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne (1727-1781). — Fransız iktisâtçı ve devlet adamı, fizyokrat. 401, 549.

V

Vanderlint, Jacob (ölümü 1740). — İngiliz iktisatçı. 378-379, 386.
Anılan yapıtı: *Money answers*

ali things ..., London 1734, 378.

Virchow, Rudolf von (1821-1902). — Alman hekim ve antropolojisti, ilerici parti üyesi.
Uzmanlıkları dışında yarı-cahil bilginler. 49.
Ve hücresel devlet. 59.

Vogt, Karl (1817-1895). — Alman doğabilimcisi, kaba materyalist. 56.

W

Wagener, Hermann (1815-1889). — Alman politikacısı, Bismarck yandaşı. *Neue Preussische Zeitung*'un kurucusu. 386.

Wagner, Richard (1813-1887). — 82, 150, 205.

Walpole, Sir Robert, Earl of Oxford (1676-1745). — Gerici İngiliz devlet adamı. 386.

Weitling, Wilhelm (1808-1871). — Alman ütopyacı komünizm teorisyeni, sonunda mistisizme kapıldı. 69, 326, 475, 535, 543.

Wellington, Sir Arthur Wellesley, Dük (1769-1852). — 552, 591, 605.

KONU DİZİNİ

A

Adalet
Ölümsüz — ve "filozoflar". 66, 534;
Ölümsüz — ve burjuva —'i 66, 534;
Ve insanlık tarihi. 170, 425;
Ölümsüz — ve çöküş halindeki üretim biçimleri. 252-254;
Ve sınıf ayrımlarının ortadan kaldırılması. 444;
Toplumsal görev olarak —. 445;
Ve işbölümü. 447.
Bkz: hak (hukuk), eşitlik, özgürlük.

Ahlâk
Ve doğa bilimleri. 125;
Ve insan tarihi. 169-171;
Burjuva —'ı. 175, 411;
İyi ve kötü. 175, 183;
Her zaman sınıf ahlâkı. 176.
Bkz: adalet, Aydınlıklar çağı filozofları.

Aile
İlkel — 180;
—'nin çalışma üretkenliği ve toplumsal gelişme. 523;
İngiltere'de kapitalist gelişme ve —'nin dağılması. 417;
Ortaçağda bireysel üretici —'sinin işbirliği. 427, 433;
Makine ve işçi —'si. 435;
—'nin bugünkü biçiminin altüst oluşu. 495, 513;
— üyeleri olarak kölelik. 532.

Bkz: evlenme.
Ajitasyon
Proleter ve eşitlik fikri. — 188.
Alale. 238.
Albümin
— kimyacılığı. 139; Yapay-üretimi. 148, 160, 541;
Tüm organizmalar öğesi. 153;
Yaşam —'in varlaşma biçimidir. 159-162, 540-542;
Albüminoid gövdelerin özlerinin değişimi. 539, 541.
Bkz: biyoloji, kimya, hayat (yaşam).
Aletler (*Outils*)
Zor aletleri (*Instruments*). 278;
Ve üretim fonu. 316;
İş-aletleri (*machines-outils*) aracıyla iktisadî devrim. 417-419, 427-429.
Bkz: atelye, makine.
Alım
Emek-gücü metaı alımı. 224, 330-332;
Ve satım, paranın sermayeye dönüşümü. 327-329, 331.
Bkz: değişim, dolaşım, meta, fiyat.
Almanya — Almanlar
Ve gelen muzaffer devrim. 301.
Altın
Amerika —'ı feodal toplumu, dağıtır. 190;
Evrensel para olarak — ve gümüş. 476-478;
Mutlak meta olarak —. 482.
Bkz: para.
Altüst oluş (*Bouleversement*)
Doğa bilimlerinin —'u. 57;
Üretim biçimi kapitalist bölüşümünün —'u. 263, 274, 425, 441, 443, 447, 463, 494;
Siyasal ve iktisadî —. 270-275, 426;
Üretimin teknik temelinin —'u. 464;
Savaşta büyük sanayiin —'u. 551.
Bkz: sınıflar, devrim, toplum.
Amerika (*Birleşik Devletleri*)
Kölelik —. 188, 191, 260, 268, 292, 564;
Denizcilik keşifleri ve — ile ticaret. — 190;
Bağımsızlık savaşları. — 279, 284, 588.
Amphioxus. 155.
Anarşi
Kapitalist üretim biçiminin —'si. 65, 272, 431, 447, 449, 455, 465;
Ve modern sosyalizmin kökeni. 65;
Proleterleşmenin itici gücü. 434.
Ve tek tek fabrikalarda üretimin örgütlenmesi. 433;
Proletarya tarafından —'nin ortadan kaldırılması. 434, 447;
Ve devlet. 444.
Bkz: plan, üretim.
Anarşistler
Ve devletin kaldırılması. 444.
Angarya
Ve büyük tarım. 251;
Ve feodalite. 305;
—'nın ücretli olarak dönüşümü. 510-511.
Bkz: kölelik, sömürü, feodalite, köylü, serflik.
Araplar
Ve ortaçağda doğabilimleri. 71;
Ve top barutu. 281, 606.
Aristokrasi
Feodal ve tinsel —. 175, 411;
Doğal —. 270.
Bkz: feodalite.
Aritmetik
Petty'nin siyasal —'i. 371-373.
Bkz: cebir, matematik.
Arti-Değer
—'in bulunması kapitalist üretimi açıklar. 82;
Ve sermaye teşekkülü. 218;
Marx'ın — teorisi. 310, 313, 317, 329, 332, 340-342, 344, 352;
Ricardo'da —. 341.
Aşırı-Nüfus (*Surpopulation*)
Bağıntılı—. 434-436;
Gereksiz nüfus içine atılan kapitalistler. 441.
Bkz: maltusçuluk, yedek sanayi ordusu.
Arz. 448.

Astronomi
Gelişmesi. 124;
Ve kesin hakikatler. 168.
Asurlular. 147, 260.
Aşar
Ve artı-değerin bölüşülmesi. 340-341;
—'ın temellükçüsü Kilise. 394, 397, 398.
Aşırı Çalışma (Emek)
Ödenmemiş —'nın temellükü. 79, 260, 263, 271, 309-311, 317, 334-337, 349-351;
Ve artı-değer. 336, 349-351, 405.
Bkz: artı-değer, sömürü.
Aşırı-Üretim (Surproduction). 448-455.
Bkz: anarşi, bunalım, plan, üretim biçimi, yedek sanayi ordusu.
Aşiret (Tribu)
Ürünlerin — ve köy toplulukları içindeki bölüşümü. 250;
— ve köy topluluklarında toprağın değerlendirilmesi. 290;
— ve köy topluluklarında zenginlik. 305.
Bkz: topluluklar (ortaklıklar).
Ataerkil. 416.
Atelye
Ortaçağda bireyin çalışma aracı. 429;
Bireysel —. 428;
Büyük —'lerde toplanma. 430.
Bkz: zanaatçılık, üretim aracı, alet, küçük işletme.
Ateş
Sürtünme ile —'den buharlı makineye. 203.
Atomlar
—'ların hareket biçimleri. 128;
Ve evrensel çekim. 153;
Kimya ve atomlardan hareketle moleküllerin oluşması. 168;
Atom ağırlıkları. 325, 482, 483.
Bkz: kimya, fizik.
Aydınlıklar Çağı Filozofları
Fransız —, modern sosyalizmin habercileri. 65, 233;
Ve ütopyacılar. 68, 417-418, 534;
Ve 18. yüzyıl iktisatçıları. 256;
Almanyada günlük rasyonalizm. 303.
Bkz: materyalizm, metafizik.
Ayrıcalıklar
Ve devredilmez insan hakları. 67, 410, 413;
Sınıf —'ı ve kapitalist iktisadî gelişme. 191;
Ve Fransız Devrimi. 192, 412, 414;
Ve eşitlik istemi. 518.
Bkz: Aydınlıklar çağı filozofları, burjuvazi, eşitlik, feodalite.

B

Bankacılar
Saint-Simon'da "işçi" olarak —. 413;
— dolaşım araçları ticareti yaparlar. 477.
Bkz: para.
Banknot
Rusya —'ları. 311;
Hume ve Vanderlint'te hesap ve kredi parası. 379.
Bkz: para.
Barbarlar-Barbarlık
Barbarlar, Yunanlılar ve Romalılar arasında karşıtlık (*antagonisme*). 188;
Fourier'de evrim aşaması olarak —. 416.
Bkz: uygarlık.
Beden Çalışması. 299, 429, 435.
Belitler (Axiomes)
Dühring'de felsefe ve matematik —'i. 97-99, 102, 531;
Ve Dühring yöntemi. 178, 255, 356-357, 523-524;
Matematik —'in kalıtsal yolla kazanılması. 521-522.
Bkz: felsefe, matematik.
Beyin
— ürünü olarak düşünce ve doğa yasaları. 92-95, 536;
Düşünce —'nin ürünüdür. 531;
İnsan —'de uyarma ve tepkinin sinirler yoluyla iletilmesi. 538.
Bkz: bilinç, düşünce, kopya.
Bilgi
İnsan —'nin sınırları. 166, 213,

531.
Bkz: kopya, ampirizm.
Bilim
— özgürlüğü. 49;
Ve kesin doğruluklar. 164-174.
Bkz: bilgi, deneyim, diyalektik, doğa bilimi, ampirizm, önselcilik, varsayım.
Bilinç
Doğa ve —'in diyalektik niteliği, diyalektik düşünce yasaları. 56, 60;
Ve varlık (*être*) 78, 92;
Düşüncede — unsurlarının birliği. 103;
Ve birey. 167.
Ve uyarlama. 538.
Bkz: bilgi, düşünce.
Bireşim (*Synthèse*)
Tahlilsiz — olmaz. 103.
Bkz: diyalektik, kimya, tahlil.
Birey
= hücresel devlet (Virchow). 59;
Yaşama savaşında —. 141-142;
Ve türün dönüşümü. 145;
Ve toplumsal görevler. 464;
Göreli olarak bozulmuş — anlayışı. 533.
Bkz: organizma, sınıflama, tür.
Birikim
İlkel sermaye —'i. 229;
Sermaye ve sefalet —'i. 435;
"İktisadî komün"de —. 474, 486;
Toplumun en önemli ilerletici görevi olarak —. 486.
Bkz: sermaye.
Birlik (*Unité*)
Dünyanın (varlığının) —'i. 101-105, 531;
Madde ve gücün —'i 117-119, 128.
Bitkiler
Ve yaşama savaşımı. 141-143, 537-538;
Döl-döş (*descendence*). 147;
Hücre karmaşaları. 153;
Canlı varlıklar. 155;
— ve hayvan arasında sıra. 155;
Duygusal —. 155;
Bitkisel seçmede yadsımanın yadsınması. 232-234, 523-524.
Bkz: biyoloji, botanik, darvincilik.
Biyoloji
Oken'de ilkel sümüksü ve kabarcık. 56;
Ve evrim teorisi. 59;
Ve Darwin. 528.
Bkz: albümin, bitkiler, botanik, darvincilik, fizyoloji, yaşam, hayvan, hücre, embriyoloji, maddelerin değişimi, organizma, paleontoloji, sınıflanma, yeniden-üretim, zooloji.
Borsa
—'da yıkım (*krach*). 250;
—'da oynama. 440.
Bkz: para.
Boşiman. — 518, 522.
Boşinan (*Superstition*). 66.
Botanik
Anatomik — ve türlerin kökeni. 149.
Bkz: biyoloji.
Bozulma (*Démoralisation*)
İşçilerin kapitalist üretim biçimi tarafından —'sı 417;
Ahlâkî çöküş ve zenginlik birikimi. 436.
Bölüşüm
Ürünlerin —'ü, üretim ve değişim. 251, 253, 258, 325, 426, 435-436, 470, 482-484, 550;
Ve zor. 261-263;
Kapitalist — biçimin altüst oluşu. 261-264, 441, 446;
Ve kölelik. 269;
Artı-değerin —'ü. 340-342, 344;
Eski Hint ve Güney Slavları topluluklarında —. 485.
Bkz: artı-değer, eldecilik, sermaye, temellük, ürün.
Buhar Makinesi
Sürtünme ile ateşten —'ne. 203;
Ve sınıf ayrımlarının ortadan kalkması. 203;
— aracıyla iktisadî altüst oluş. 274-275, 464;
Ve savaş gemisi. 281;
Ve loncalar. 293.
Bkz: çalışma, makine.
Bunalım
Burjuvazinin yeteneksizlik ve

yararsızlığını gösterir. 263;
Devirlilik (*périodicité*). 273;
Devirli —'ların oluşması. 435-439;
Bolluktan doğan —. 438-448;
Ve yüksek konjonktür şirketleşmeyi uyarırlar. 439-441; 459;
Saçma çelişki. 446;
Ve kapitalist üretim biçimi (*forme*). 453, 463-466;
Ve burjuva iktisadı. 493.
Bkz: anarşi, yedek sanayi ordusu.

Burjuvazi
Ve proletarya. 66, 78, 79, 175, 193, 263, 268, 271, 410, 411, 417, 431, 449, 537;
Ve feodalizm. 67, 175, 273, 533, 595-608;
Modern eşitlik isteminin taşıyıcısı. 191;
Burjuvazi egemenliği. 67, 410, 533;
Gelişmenin tarihi. 191, 272-275, 410, 425-427, 510;
Tüm üretim araçlarını tekeline alır. 263;
Toplumsal bir engel haline gelir. 274;
Ve silah tekniği. 281, 604-607;
Fransız Devriminde —. 283, 409, 411;
Fourier'nin eleştirisi. 416;
—'nin tarihsel rolü. 426-429;
Bunalım —'nin yetersizlik ve yararsızlığını gösterir. 440, 449;
—'nin iktisadî, siyasal, entelektüel iflâsı. 445;
Sermaye ve kâr hırsı ile köleleştirilmiş —. 461;
15. yüzyıl toplumu için gerekli. 596;
Denizcilik, — sanayii. 599.
Krallığa dayanmış. 600-603.
Bkz: kapitalist, sermaye, sınıf, toplum.

Bütün (*Tout*)
Ve parça. 97-100;
Kant'ta — ve parça. 110.
Bkz: karşılıklı etki, kutup, parça.

Büyüklük (*Grandeur*)
Matematikte değişken —'ler. 168, 232, 233-236, 529;
Olumsuz —'ler. 213-215.
Cebirsel —'ün yadsımasının yadsınması. 524.

C

Cebir. 529.

Cermenler
Batı Avrupa'nın — tarafından siyasal ve toplumsal dönüştürülmesi. 189;
Doğal aristokrasi. 270;
Mitoloji. 493;
—'in zor yoluyla fethi ve köleliğin serfliğe dönüşümü. 510-511;
Komün olarak mülkiyet. 510-511.
Bkz: Almanya, Prusya.

Cins
Bireyin yetkinleşmesi aracıyla —'in çöküşü (Rousseau). 238.
Bkz: darvincilik, farklılaştırma, sınıflama.

Cumhuriyet
Burjuva demokratik — ve Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*. 67, 529;
Roma —'i ve latifundia. 292;
Antik —, tarım uygulanan *kentlere* dayanır. 547.
Bkz: devlet, liberalizm, mutlakiyet.

Ç

Çalışma Belgesi (*Certificat de Travail*)
Dühring'in "iktisadî komün"ünde —. 476-480;
Weitling'in ticaret defteri. 475;
Owen'ın çalışma saat-parası. 475, 477-480.
Bkz: ücret.

Çalışma (İş) Yoğunluğu. 323-326, 513.

Çartist Hareket. 79, 537.

Çatışkı
Kutupsal, sadece göreli. 57-60; 63, 172;
Kapitalistler ve ücretliler arasın-

da. 67, 191, 251, 254, 332, 411, 417, 431, 448, 485, 432-435;
Hegel'de yanılsamanın belirlenimlerinin içeriği. 107;
Hegel'de gelişmiş değil. 127;
Kant'ın. 111-113;
Yoksulluk ve zenginlik arasında. 251, 411;
Kapitalist üretim biçiminde bölüşümün. 252, 254, 423, 431, 426-429, 430;
Toplumsal üretim ve kapitalist temellük arasında. 426-429, 430, 432-434, 437, 449;
Kent kır arasında. 458, 461-463, 466-468;
Kendi karşıtını özünde taşıyan bir şey kendi kendisiyle çelişki durumundadır. 532-533;
Soyluluk, monarşi ve burjuvazi arasında. 533.
Bkz: uzlaşmaz karşıtlık, sınıflar, çelişki, diyalektik, metafizik.

Çelişki
Ve metafizik. 71, 211, 535;
Hegelci sistemin iç —'si. 75, 112-113;
Entelektüel ilerlemenin başkaldırışı. 94-96;
Düşünce belirlenimlerinin iç —'si. 107;
Sayılmış sayılmaz. —'si. 109;
Dühring'de —. 115, 209-210, 216;
Sonsuz = —. 115;
Hareket ölçüsü olarak dinginlik = —. 130;
Sınırlı düşünceli bireyde mutlak olarak tasarlanmış düşünce ile bunun gerekliliği arasındaki —. 166-168;
Felsefede diyalektiğin önemi. 210-211;
Sonsuz ilerleme içinde —'nin çözümü. 213;
Diferansiyel bölüm = —. 235-236;
Ve insanlığın gelişmesi, 236-239;
Üretim gücü ile kapitalist üretim biçimi arasındaki —. 263-264, 273, 285-286, 411, 425, 431, 434, 437, 448-450;
Fourier'de uygarlığın —'si 415, 417;
Sanayideki — toplumsal elden geçirme gerektirir. 425.
Değer ve emek-gücünün üretkenliği arasında. 512-513;
Makinelerin kapitalist yararlanımının içkin —'si. 512;
Yadsımanın yadsınması. 528-529;
Sürekli ve eşzamanlı değişme = —. 532;
—'sinden etkilenmiş bir şey, kendisiyle —'dır. 532.
Bkz: çatışkı, diyalektik, karşıtlık.

Çiftlik Kiracısı (Fermier)
Artı-değer payı. 341, 361;
— kazancı ve kapitalist kâr. 361;
Quesnay'de —. 393-396, 398-400.
Bkz: tarım, toprak mülkiyeti.

Çocuk Emeği. 414, 417, 492.

Çözümleme (Tahlil)
Ve bireşim (sentez). — 49;
Matematikte. — 235.
Bkz: bireşim.

D

Darvincilik (Darwinisme) 126-150, 537;
Darwin ve biyoloji. 527-529.
Bkz: biyoloji, döl-döş, evrim, farklılaştırma, fizyoloji, hayvan, kalıtım, maltusçuluk, paleontoloji, tür, uzmanlaşma, yaşama savaşımı.

Değer
Emek-gücünün —'i ve sömürü. 79, 296, 329-330, 349-350, 485;
Metaın —'i. 191, 312-315, 317, 320-321, 323, 329, 345;
—'in — ile değişimi. 271, 329;
Ve emek-zamanı. 308, 313, 318, 328, 333, 486;
Marksist — teorisi. 14, 319-321, 328-332;
Emeğin —'i tüm —'lerin ölçüsü. 312, 315, 318, 319-321, 325, 479-482, 486;
Yüzeysel iktisadın — teorisi. 313-315;

— Yasası ve rekabet. 343;
Aristoteles'te — ölçüsü olarak para. 366;
Petty'nin — teorisi. 369;
Smith'te — kavramı. 371;
Hume ve Vanderlint'te — işareti teorisi. 378;
— ölçüsü olarak değerli madenlerin görevi. 383-385;
Tüm —'lerin ölçüsü olarak altın. 481;
Sosyalist toplumda —. 483;
Ürünlerin — biçimi ve kapitalist üretim biçimi (*forme*). 484-485;
Değer biçimi ve para biçim. 484;
— yasası ve emek-gücü. 486-487;
— yasası meta üretiminin temel yasasıdır. 485-488.
Bkz: artı-değer, fiyat, meta, para.

Değer Yitirme (*Dépréciation*). 380.
Bkz: değer.

Değişim (*Échange*)
Sınıf ilişkilerini — ve üretim koşullandırır. 79, 410, 427, 522;
— yasaları. 249-254, 431, 486-487;
— diyalektiği. 250, 441;
— biçimi (*forme*) ile bölüşüm biçimi (*mode*). 249-251, 257-259;
Ve özgür rekabet. 252-255;
Ve ortaklaşa mülkiyetin dağılması. 269-272;
Değerlerin eşit değerleri ile —'i. 271, 330, 480;
Ve doğal işbölümü. 429;
Toplumsal üretim ve meta —'i. 428, 432, 448-450, 481;
Ve devirli bunalımlar. 438;
Dühring'in "iktisadî komün"ünde —. 469-472;
Ve meta değerlerinin belirlenimi. 480-481.
Bkz: alım, meta, para, pazar.

Değişim-Değeri
Sermaye haline dönüşüm. 218;
Dühring'de — ve kullanım-değeri. 365.
Bkz: değer, sermaye.

Değişen Sermaye. 217-219.

Demiryolları
Ve loncalar. 301;
Toplumsallaşmaları zorunluluğu 439-440;
Devletleştirme. 439-440;
Ve savaşın yönetimi. 433, 550.

Demokrasi
Demokratik cumhuriyet. 67;
1848 burjuva —'si ve militarizm. 283;
Antik — ve eşitlik. 516.

Deney
Matematikte ve bilimde —. 96-98;
Ve düşünce biçimleri. 522.
Bkz: deneycilik (*empirisme*).

Deneycilik (*Empirisme*). 57-58;
İngiliz —'inin sınırlı düşünce yöntemi. 60.

Denge (*Équilibre*)
Ve hareket. 118-120;
— bağıntılıdır. 128, 132.

Despotizm
Doğu —'i ve topluluk (*communauté*). 296, 298;
Ve toplumsal görevler. 296, 547;
Napolyoncu —. 410.
Bkz: mutlakiyet.

Devlet
Modern — içinde yurttaş. 49, 189;
— örgütü ve Fransız "filozoflar"ı. 66-69, 192, 238, 410, 534,
Avrupa'da ulusal —'ler kurulması. 189;
— alanında ve iktisadî alanda eşitlik. 191;
Görevi ve sınıfların ayrılması. 251;
Siyasal ve iktisadî —. 268, 272, 297, 300, 414;
—'ler rekabeti ve militarizm. 282;
Doğuda toprak sahibi olarak — ve komün. 291;
— iktidarının başlangıçları. 295;
Eski topluluklar = en kaba biçimin temeli. 298;
Yunanlılarda kent ile özdeş. 365;
Kapitalist makine olarak —. 441;
Kapitalist toplumun temsilcisi. 441-442;
— iktidarının proletarya tarafından alınması. 442;
Sömüren sınıfın sömürülen sını-

fı baskı altında tıtma örgütü 442;
Söner. 442, 449;
— yönetimi — egemen sınıfların toplumsal görevi. 445;
Burjuva —'e karşı devrimci savaşım. 530-531;
= örgütlenmiş zor. 546.
Bkz: cumhuriyet, egemenlik, hükümet, iktidar organı, krallık, mutlakiyet, sınıflar, ulus.

Devrim
Fransız —'i. 66, 69, 188, 192, 263, 273, 279-281, 284, 311, 412, 417, 510, 516, 332-334, 587-589;
İngiliz —'i. 67, 263, 273, 510;
Toplumsal —. 175, 226-227, 424, 448-450;
Amerikan —'i. 279;
1848 —'i. 283, 301;
Zorun devrimci rolü. 300, 510;
İngilterede sınaî —. 418;
Kapitalist —. 448-449.
Bkz: altüst oluş, işçi hareketi, parti, proletarya, sınıflar, sosyalist toplum.

"Directoire"
Bozulma (*corruption*). 410, 413;
Babeuf'ün —'dan komünizme sıçrama girişimi. 531.

Diferansiyel Hesap
—'ta doğru ve eğri. 211;
Yadsıma olarak —. 234-237.

Dil (*Langage*)
Ve düşünce. 164;
Ve Rousseau'da doğal durumun bozulması. 236-239;
Haeckel'de *Alale*'ler. 237;
Doğuda "senyör" sözcüğü yok. 291;
Ve fatihler. 300.
Bkz: düşünce, evrim, insan.

Din
Ve Fransız "filozoflar"ı. 65-67, 533-534;
Ve iktisadî yapı. 78;
Babilliler ve Yahudilerin dinsel efsaneler çevrimi. 147;
İdeal üstyapı olarak —. 170;
Ve ahlâk. 175;
Hıristiyan —'i ve eşitlik fikri. 189, 516;
İlkel toplulukta dinsel görev. 294-295, 492-494;
Doğal ve toplumsal güçlerin yansıması. 493;
Tüm uygar halklarda geçici evre. 522.

Dinginlik
Ve hareket. 71, 212;
Mutlak ve bağıntılı —. 128, 131;
Hareket ölçüsü. 130;
Mutlak, yalnızca maddenin olmadığı yerde düşünülebilen. 540.
Bkz: bağıntılılık, hareket.

Diyalektik
— yöntem. 57, 71-80, 215-216, 231-234, 525;
Marx ve Engels'te materyalist —. 54-55, 72, 215, 230-232, 534-536;
Doğada —. 54-57, 73-75, 239;
Çekirdeği. 56;
Hegel'de —. 69-70, 75-77, 107, 534-536;
Yunanlılarda —. 71, 535;
Ve metafizik. 71-75, 211-215; 240, 534-536;
Ve biçimsel mantık. 78, 540;
Ve Fransız materyalizmi. 78;
— yasalar. 210, 224-226, 522-526;
Matematikte —. 213, 231;
Savaşta —. 223, 285-287;
Tarihte —. 236, 237, 519-521;
Felsefenin evriminde —. 236-240, 529;
Rousseau'da —. 236-240;
Hareketin ve genel yasaların bilimi. 240;
Meta üretimine dayanan temellük yasası —'i. 271;
Fourier'de —. 417.
Bkz: çelişki, çatışkı, felsefe, dünya görüşü, düğüm noktası, mantık, nicelik, nitelik, nedensellik, oluş, özdeşlik, sıçrama, süreç, yadsıma, zorunluluk.

Doğa
—'da diyalektik. 57, 58, 70-72, 92-93, 238-241, 523-527, 529-530;
—'nın diyalektik görüşünün merkez noktası. 59-61;

Kesin bilimlerinin başlangıçları. 72;
Diyalektiğin deneme masası. 73;
—'nın zaman içinde bir tarihi var. 73-75, 124;
İnsan tarafından egemenlik altına alınması. 202-203, 293, 298, 446-450, 493;
Zor tarafından yönetilen toplum olarak. 518-519.
Bkz: doğa bilimi, doğa felsefesi, teleoloji.

Doğa Bilimleri
Bilimsel irdelemeleri konusunda Engels. 50, 53-56;
Devrim süreci. 58-59;
Ve felsefe. 60, 75-77;
—'nin bireşimi. 60;
Kesin — tarihi. 70;
Teoride karışıklık. 73;
Dünyanın maddiliğini tanıtlar. 105;
—'nde nüfus teorisi. 142;
Darwin teorisi tarafından atılım. 149.
Bkz: astronomi, bilgi, biyoloji, deney, deneycilik, fizik, fizyoloji, kimya, materyalizm, varsayım.

Doğa Felsefesi
Almanya'da —. 49, 55-56;
Hegel'in —. 57, 93;
Doğa filozofları ve diyalektik doğa bilimleri. 58.
Bkz: doğa bilimleri, diyalektik, felsefe, materyalizm, mekanizm.

Doğruluk
Mutlak — ve diyalektik. 81-82;
Ölümsüz — ve düşünce ile bilginin sınırları. 166;
Bilimlerde kesin —. 167-171, 173-174, 256.
Bkz: bağıntılılık, bilgi, dengesizlik, hata, önselcilik.
Doğu. 251, 297, 533.
Bkz: Kölelik.

Dolaşım
1. İktisatta.
Ve üretim. 256-259;
Meta —'ı ve özel mülkiyet. 271;
Meta —'ı ve artı-değerin doğuşu. 327-329;
Aristoteles'te para —'ı biçimleri. 367;
Hume'de para —'ı ve meta fiyatları. 397;
Ve Quesnay'nin *Tableau Économique*'ine göre üretim. 389, 390, 391, 392, 397-400;
Fizyokratlarda meta ve para —'ı. 396, 402;
Meta —'ı ve bunalım. 433, 447-449;
Genel — aracı para. 470.
Bkz: değişim, meta.

2. Fizyolojide.
Yaşam karakteristiği. 155, 160-161;
Galien'den Malpighi'ye kan —'ı. 169.
Bkz: Fizyoloji.

Döl-Döş Teorisi
Bitkisel ve hayvansal âlemde —. 146-148.
Bkz: darvincilik, evrim.

Dönüşüm
Doğada ve tarihte —. 72, 106-107, 220-222, 536-537;
— aracıyla zaman ölçüsü. 116-117;
Ve özdeşlik. 119;
Türlerin —'ü. 138-143, 148, 525, 540;
Ve gelişme. 214, 532.
Bkz: darvincilik, diyalektik, evrim, geçiş, ilerleme, karşılıklı etki, oluş.

Duyu
Bitki ve hayvanda —. 156-158.

Düğüm Noktası
Ölçü ilişkilerinin düğüm çizgisi. 106-107, 218-220.
Bkz: geçiş, nicelik, nitelik.

Dünya
Gerçek —, ve ondan soyutlanma aracıyla çıkarılan yasalar. 96-98;
—'nın birliği. 104, 531-533;
Kantçı çatışkılar içinde —. 112;
İçsel —, gerek doğa, gerek toplum. 521-522.
Maddî —nın dışında, ondan ayrı

olarak tinsel — yoktur. 531.
—'nın bütünlüğü ancak diyalektik olarak ifade edilebilir. 535.
Bkz: bilgi, dünya görüşü, göksel-cisimler (yıldızlar), kopya.
Dünya Görüşü
Komünist —. 50-54, 61, 66;
Öznel ve nesnel olarak koşullandırılmış dünya imgesi. 94-97;
Diyalektik, geniş bir —'nün çekirdeğidir. 531-532;
Basit — olarak modern materyalizm. 236.
Dünya Piyasası
Ve meta fiyatları. 310-314;
Ve rekabet mücadelesi. 299-301;
Önemi. 319-320.
Bkz: Meta piyasası.
Düşünce
Doğanın diyalektiği ve diyalektik —. 59-61;
— bilimi, insan —'sinin tarihsel evrim bilimidir. 57, 59, 61;
Diyalektik ve —. 70-72;
Metafizik ve diyalektik. 71-77, 214-218, 239, 534-538;
Ve varlık. 96, 99-103, 531;
Düşünce ve doğa yasaları. 93, 521-523;
Ve sayı kavramı ile şekil. 96-100;
İnsan —'nin egemenliği sorunu. 166;
Ve sonsuz ilerleme. 166-168;
İlkçağ felsefesinde düşünce-madde ilişkisi. 236;
Hareket olarak. 541.
Bkz: bilgi, bilinç, deneycilik, diyalektik, felsefe, fikir, idealizm, ideoloji, kavramı, kopya, üstyapı.
Düşüncenin Belirlenimleri. 92.
Sınırlı mutlak değer. 173;
Düşünce biçimlerinin soyaçekimi ve matematik belitlerin açıklığı. 522.
Bkz: Düşünce.
Düşünce Biçimi
Bkz: Düşünce.
Düşüncenin Biçimleri
Bkz: düşünce belirlenimleri.

E

Egemenlik
Burjuvazi tarafından siyasal —'in fethi. 77, 294-297, 445;
Siyasal — ve resmî toplumsal görevler. 295;
Doğa ve toplumsal güçler üzerinde —. 447, 494.
Özel bir sınıf tarafından siyasal egemenlik = gelişme engeli. 445.
Bkz: devlet, sınıflar.
Eğitim. 461, 495;
Sosyalist toplumda — ve çalışma. 499-502.
Ekonomi Politik.
Klasik —. 61, 365;
Sınıf çıkarlarının özdeşliği teorisi. 77;
Değer yasası ve burjuva iktisat. 190-191, 314-316, 320-323, 337;
Ve nicelikten niteliğe geçiş diyalektik yasası. 210;
—, üretim ve değişim yasaları bilimi. 249, 254, 258;
Geniş ve dar anlamda —. 249, 253-256;
18. yüzyılın çocuğu. 255;
Burjuva —'te sermaye kavramı. 336-338;
İngiliz —'i ve toprak rantı. 357, 361;
Kapitalist dönemde ve Yunanlılarda —. 365-366;
İtalyanların —'i. 367;
Tarih-öncesi ve Serra'nın *breve trattato*'su. 368;
— tarihinde Petty. 369-372, 375, 377, 365;
— tarihinde Boisguillebert ve Law. 373-376;
— tarihinde Locke ve North. 375-377;
Doğuşunun irdelenmesi. 378;
Hume'ün önemi. 385-387;
Steuart'ın önemi. 402.
Bkz: himayecilik, iktisat, maltusçuluk, merkantilizm, özgür değişim, para, para sistemi, sanayi sistemi.
Eldecilik (Tasarruf)

Toprağın —'i ve işbölümü. 268.
Bkz: bölüşüm, mülkiyet, mülksüzleştirme, sosyalist toplum, temellük.
Elektrik
Elektrik kontak gücü. 56;
Atomların hareket biçimlerinden biri. 128, 541.
Eleme 160-162, 540-541.
Bkz: Özümleme.
Embriyoloji
Ve türlerin evrimi. 149.
Bkz: Biyoloji, fizyoloji.
Emeğin Ölçüsü — Değerlerin Ölçüsü
Emek = değerin ölçüsü. 313, 314, 319-321, 383, 479-482.
Altın = tüm değerlerin ölçüsü. 482.
Zaman = emeğin ölçüsü. 483.
Emek, İş, Çalışma (Travail)
1. *İktisatta*
Ve sermaye. 77, 257, 260;
Ödenmemiş —'in temellükü. 79, 261, 271-272, 311, 317, 334-337, 341, 342;
Tüm insan —'inin eşitliği ve burjuva eşitliği. 189-190;
Değerler ölçüsü. 190-191, 313, 315-317, 318, 324, 479-481, 484-487;
Ve sermaye teşekkülü. 217-219;
—'in toplumsallaştırılması. 229;
—'in değeri yoktur. 313, 324-325, 327-352;
Yalın ve bileşik emek 321-323, 326;
Hume ve Vanderlint'te —'in fiyatı ve meta fiyatları. 379;
İnsan —'i yerine makine geçer. 435;
İnsan varlığının doğal koşulu. 463;
İnsanların kurtuluş aracı. 463;
Ve teknik. 464;
Toplumsal — ile bireysel — arasındaki fark. 483;
El altında bulunan — olarak emek-gücü. 486;
Ve sosyalist toplumda eğitim. 500-501;
2. *Fizikte*
Mekanik —. 130-132.
Emek-Gücü (İşgücü)
—'nün sömürüsü. 79, 191, 196, 349-351, 441;
—'değeri. 79, 296-297, 348-350, 486-487;
Değer kaynağı. 308-309, 319-321, 330-332, 479;
Meta. 324, 330-332, 485-487;
— fiyatının değer değişikliği yasası ve artı-değer. 351;
Tarımsal —'nün sömürüsü. 359;
Tasarruf ve israf. 437, 463;
Değer ve emek-gücü üretimi arasında çelişki. 512.
Bkz: emek, emek ürünü, emek-zamanı, işbölümü, işçi, ücret, yedek sanayi ordusu.
Emek Üretkenliği
Ve savaşın yönetimi. 281-284, 551, 593;
Ve sınıflı toplum. 298-299;
Ve insan toplumunun gelişmesi. 315;
Ve keşifler. 353-354;
Ve meta üretimi. 429-431;
Ve işbölümü. 463-464;
Ve emek-gücünün değeri. 512.
Bkz: emek-gücü, işbölümü, makine, üretim biçimi.
Emek Ürünü
Kapitalist ve sosyalist toplumda —. 324;
"Çalışmanın tam ürünü". 320, 518;
Ve sınıf ayrılığı. 444-445.
Bkz: artı-değer, sömürü, ücret.
Emek-Zamanı
—'nın sınırlandırılması ve toplum işlerine herkesin katılması. 299;
Ve değer. 308, 313-314, 319-322;
Dühring'de —. 323, 324, 325;
Ve emek-gücü değeri. 332-335, 349;
Petty'de değer ölçüsü. 370;
Owen'ın çalışma parası birimi olarak emek (iş) saati. 420, 475;
Ve makine. 334-335, 513;
Ve üretici güçlerin toplumsallaşması. 449;
Emek (iş) saati — doğal emek

(iş) ölçüsü. 475;
Toplumsal emeğin mutlak ve bağıntılı ifadesi. 480, 483;
Emek (iş) saati ve onun değişimindeki ürünü. 487.
Bkz: emek, ücret.
Enerji
Enerjinin sakınımı ve dönüşümü. 58, 116-119, 128, 133-134.
Eşdeğer
— değişim. 271;
para = meta —'i. 328, 481.
Eşitleştiriciler (*Niveleurs*) 68, 534.
Eşitlik
Yasa önünde burjuva —'i. 67, 187-189;
— istemi. 67, 191, 444, 516-518;
Rousseau'da ve ütopyacılarda —. 181, 188, 237, 517, 519, 525;
Ve ilkçağ köleliği. 188, 516;
Ve hıristiyanlık. 185, 189, 191, 516;
Ve tüm insan çalışmasının —'i. 190, 518;
İnsan hakkı olarak —. 191;
Proleter — isteminin ikili anlamı. 192, 517-518;
— fikri tarih ürünü. 193, 517;
— fikrinin gelişmesinde yadsımanın yadsınması. 237, 239;
İlkel toplulukta toplumsal durum —'i. 188, 295, 510;
Ve sınıf çatışkısı (*antinomie*). 444;
— ve hak istemi ve komünist toplum. 518;
Soyut = saçma. 518.
Bkz: adalet, özgürlük, sınıflar.
Etici
Ve neden. 68-72;
Ve karşılıklı eylem olarak bozulma nedeni. 72-75;
Ve Hegel'de neden. 107;
Ve klasik iktisatta neden. 337;
Gelecek toplumda istenen —. 447.
Bkz: karşılıklı etki, nedensellik, neden.
Evlilik
Fuhşun örtüsü olarak —. 411;
Güncel biçimi, Owen'a göre, toplum, reform karşısındaki engellerden biridir. 420;
Ve Dühring'de eş seçimi. 504.
Bkz: aile, eğitim, kadın.
Evren
Geçmiş durumlar.
Bkz: astronomi, bulutsu, enerji. 125;
Evrensel Çekim (*Gravitation*)
Newton yasası. 56.
Evrim 59, 141-150;
Hegel'de doğanın —'i. 56;
Ve diyalektik. 73.
Bkz: darvincilik.
Ev Sanayii 270, 394.

F

Fabrika
Ve yöntemli işbölümü. 428, 464;
Üretimin —'da örgütlülüğü ve toplumda anarşi. 431-434, 436;
Kapitalizm sınaî kentleri yoğunlaştırır. 465;
— sistemi ve geleceğin eğitimi. 501.
Bkz: sanayi, sömürü, üretim.
Fabrikacı
Saint-Simon'da —. 414;
Zorunlu olmayan —. 420.
Bkz: kapitalist, sömürü.
Faiz
Ve sermaye kavramı. 337-339;
Artı-değerden çıkar. 343-346;
Locke'da — ve para. 378;
Petty'de —'in düzenlenmesi. 378-379;
Toprak rantı ile karşıtlık halinde. 377;
Kâr haddi aracıyla düzenlenir. 381;
— haddi. 381.
Bkz: artı-değer, kâr, rant, tefecilik.
Farklılaştırma
Dirimsel olayların kimyasal unsurlar tarafından farklılaştırılması. 159-161, 540.
Felsefe
İdealist Alman —'si. 54, 69, 75, 232, 536-537;

Ve doğa bilimleri. 61, 66, 94-97, 237;
Özel doğa —'si ve pozitif bilim. 61, 77, 92-93;
Yunan —'si. 73-74, 237;
Hegel'in sistemi ile özel bilim olarak başarısızlığa uğradı. 78, 537;
Dünyanın maddiliğini tanıtlar. 105;
Ve hareketin yok edilmezliği. 128;
İdeal üstyapı olarak —. 170;
Yadsımanın yadsınması olarak —'nin gelişmesi. 237, 525.
Bkz: deney, deneycilik, diyalektik, doğa felsefesi, idealizm, mantık, materyalizm, mekanizm, metafizik, nedensellik, önsellik, şüphecilik, teleoloji.

Feodalite
Ve burjuvazi. 67, 189, 272-273, 426-427; 607;
Feodal ayrıcalıkların kaldırılması ve eşitlik. 188-189;
Silah tekniği karşısında yenik. 426-427, 607;
Doğuda toprak —'si. 291;
Feodal üretim biçiminin çöküşü ve özgür işçi. 331-332;
Feodal bağımlılık ilişkileri ve gereksinmelerin karşılanması. 433, 447.
Bkz: angarya, aristokrasi, kulluk (*asservissement*), kral yetkisi (*royaute*), köylü, monarşi (hükümdarlık), serflik, toprak mülkiyeti.

Fetih
Ve iktisat 300;
Cermenlerin zorlu —'i ve serf olarak köleliğe dönüşüm. 510.

Fikir (İdée)
Hegel'de —'in kopyası olarak nesneler. 74-76, 537-539;
Varlık —'i ve zaman kavramı. 110.
= Gerçeğin yansıması. 522;
İnsanların yaşam koşullarını yaratmaz. 541.
Bkz: düşünce, ideoloji, kavram, kopya.

Fiyat
Ve değer, 307, 309, 329-332;
Tekel —'ı. 309-311, 314, 315;
Piyasa —'ı. 310;
Emek-gücü —'ı. 331-332, 350-351;
Bireysel üretici ile fabrikacı için eşit —'lar. 428-430;
Tröstler ve —'ların düzenlenmesi. 437.
Bkz: değişim, meta, piyasa, rekabet.

Fizik
—'te sıçramalar. 139;
Ve kesin doğruluklar. 167-168, 174-175;
Boyle yasası bağıntılıdır. 173.
Bkz: atomlar, bağıntılılık, dinamik, elektrik, enerji, evrensel çekim, hareket, ısı, ışık, kinetik (fizik gazlar teorisi), madde, uzay, mıknatıslık, molekül, topaklanma durumları, zaman.

Fizyokrasi
Quesnay'nin *Tableau Économique*'i. 388-401;
Toplumun sınıflara bölünüşü. 393-395;
Toprağın işlenmesinin iyileştirilmesi için harcamalar. 401;
Ve tarımsal artı-ürünün temellükü. 399;
Ve tarihsel etki. 401.

Fizyoloji
Ve ölüm olayı. 72.
Bkz: biyoloji.

Fransa
Burjuva devrim. 66, 68, 188, 192, 263, 273, 279, 280, 283, 300, 311, 412-413, 417-418, 510, 516-517, 533-534, 589;
Restorasyon tarihçileri. 267;
Burjuvazi ve soyluluk. 273;
Klasik ekonomi politik. 363;
Locke'un ekonomi politik üzerindeki etkisi. 373;
Quesnay için model. 394;
—'nın en büyük toprak sahibi kilise. 397;
Directoire. 413.

Fuhuş
Ve kapitalist gelişme. 411,

G

Gaz
"Saf" gazların sıvılaşması. 58, 173-174;
Boyle yasası bağıntılıdır. 173, 482.
Bkz: kinetik (gazlar teorisi).
Geçiş (Passage-Transition).
Ve doğada bağlantı. 119, 120, 139;
Organikte geçiş oluşumları. 157;
Hareket biçimleri ve güç kategorisi. 576.
Bkz: diyalektik, hareket, karşılıklı etki.
Gençlik. 303-304, 464, 497.
Gerçeklik (Réalite)
Ve geometri. 99;
İnsan düşüncesinin —'i. 165-168.
Gereksinmeler
Ve matematik. 96;
Doğal işbölümü ve —'in karşılanması. 427-428, 431-434;
Üretimin —'e göre düzenlenmesi. 442.
Geometri
Ve deneyim. 96-99, 530;
Analitik. 522;
Doğadan çıkar. 530.
Gezegen
Kepler tarafından —'lerin hareket yasalarının bulunması. 56;
Kant'a göre kökenleri. 74;
—'lerin ve kapitalist üretimin çevrimi. 414.
Bkz: güneş, yeryüzü.
Gökselcisim (Yıldız)
Kant'tan önce. 78, 123;
Kant'a göre kökeni. 128.
Bkz: dünya.
Görelilik (Relativité)
Topaklanma durumlarının —'i. 58;
Kutupsal çatışkıların —'i. 60;
Dinginliğin —'i. 128, 131-132;
Düşünce ve bilginin —'i. 166-168;
Metaın değer ifadesinin —'i. 482-486;
Moleküler tanörün —'i. 481-482;
Atom ağırlıklarının —'i. 482-485.
Bkz: mutlak.
Görev (İşlev)
Soyluluk ve burjuvazide toplumsal — değişikliği. 273-274;
Memurların —'lerinin kökeni ve gelişmesi. 292-295;
Toplumsal —'lerin toplum karşısında örgütlenmesi. 275, 299-300.
Görevliler
Kapitalistlerin toplumsal görevlerini yerine getirirler. 439.
Güç
1. Fizik
—'lerin şarlatanlığı. 56;
—'ün korunması. 58, 116-119, 131, 135-136;
Hareketlerin geçirilişi = — ve —'ün kendini gösterişi. 128, 131-132;
Bitkilerin çevreye uyumunda fizik —. 537-538;
2. Toplumsal
Toplumsal olarak aktif —'ler, doğa güçleri gibi etkiler. 440;
Emek —'ün, sermayenin —'ü olarak görünmesi. 513.
Güneş — Güneş Sistemi
Köken ve son. 57-77, 536;
Copernicus —. 124.
Bkz: astronomi, yeryüzü.

H

Hak — Hukuk
Siyasal — eşitliği. 68, 188, 534;
Ve iktisadî yapı. 78;
Roma hukuku. 188, 197, 205;
İngiliz töresel hukuku. 198;
Alman hukuku ve *Mark* örgütü. 290;
Doğal topluluklarda karar. 274;
Ve emek üretkenliği. 299;
İşbölümü ve — fikri. 460;
Ölümsüz adalet ve burjuva adaleti. 534;
Değişen koşullarda hukukî fikirlerin değişmesi zorunluluğu. 541.
Bkz: Prusya hukuku, eşitlik, adalet.
Hareket
Doğa, tarih ve düşüncede diyalektik — yasaları. 56, 94-95, 241, 537;

Ne yok edilebilir, ne de yaratılabilir. 60, 128, 134;
Ve dinginlik. 73, 120, 127-130;
Tarihin — yasası ve modern materyalizm. 76;
—'in dönüşüm ve iletilmesi. 120;
Yığınlar —'inden moleküler —'e geçiş ve tersi. 124, 203;
İlkçağ materyalistlerinde — ve madde. 127;
Maddenin varlaşma biçimi. 127, 540;
Çelişki olarak —. 212.
Bkz: denge, diyalektik, düşünce, hareket biçimi, mekanik, yaşam.
Hareket Biçimi
Maddenin çeşitli —'lerinin birinden öbürüne geçiş. 128, 139, 542;
Yüksek — ve çelişki. 213;
Yaşam = inorganik maddenin —. 541;
Maddenin — olarak düşünce. 541-542.
Bkz: hareket.
Hata. 71, 169, 175, 542.
Hayvan
Döl-döş (*descendance*). 146;
Hücresel bölünme tarafından gelişmiş —. 154;
Bitki ve — arasında sınır. 156.
Bkz: biyoloji, darvincilik, döl-döş, evrim, fizyoloji, kalıtım, paleontoloji, uyarlama.
Hıristiyanlık
Feodal hıristiyan ahlâkı. 175;
Ve eşitlik fikri. 188, 190, 193, 516;
Köleler dini. 189;
Saint-Simon'da reform ve yeni —. 413;
Spiritüalizmin — tarafından yayılması. 525.
Bkz: din.
Hiçlik
Hegel'de ve Dühring'de. 106;
Herhangi şeyin —'i belirli bir —'tir. 528-530.
Himayecilik 377.
Hint
Topluluklarının dağılışı. 252, 482-485;
Pencap'ta doğal aristokrasi. 270;
— topluluğunda resmî görevler. 296-298;
Eski — toplulukları ve meta üretimi. 482-483;
— mitolojisi. 492.
Hintli-Avrupalılar. 510.
Hisse Senetli Toplum. 439-441, 452.
Hollanda. 311.
Hücre
Bulunması. 56, 59, 169;
Akyuvarlar. 59;
Ve birey. 59;
Düşkünlük ve yaratma. 73;
Ve organik cisimler. 153;
Bölünme ile çoğalma. 154-542;
Organik doğanın en basit tipi. 158;
Traube yapma —'leri. 160-540;
—'lerin oluşumunun özsel taşıtı albümin. 540.
Bkz: biyoloji, fizyoloji, organizma, yeniden-üretim.
Hükümet
İnsanlar üzerinde — yerine, şeylerin yönetimi. 413-448.
Bkz: devlet, iktidar organları.

I

Isı
"Kalorik madde" 56;
Madde hareketinin ölçülebilir biçimi. 59, 128, 542;
Kinetik enerjinin — haline dönüşümü. 58, 136, 203;
Mekanik — teorisi. 120, 123-124, 130, 133, 135;
Gizli —. 132-134;
İş haline dönüşmüş —. 132-134;
—'nın evrende yayılması. 135;
—'nın sıcaklığı yoktur. 486.
Bkz: kinetik gazlar teorisi, hareket.
Işık
Işıklı madde. 56.
Bkz: hareket, ısı.
Irk
— ayrıcalığı ve Amerikan anayasası. 191.
Bkz: kölelik, ulus.

İdealizm
Hegel'in —'i. 75-76;
— modern materyalizme götürdü. 76-78;
Ve diyalektik yasalar. 232;
Yunan materyalizmini yadsır ve modern materyalizm tarafından yadsınır. 237, 525.
Bkz: materyalizm.
İdeoloji
İdeolojik yöntem. 179, 531.
Bkz: ahlâk, bilim, din, dünya görüşü, felsefe, sanat, üstyapı.
İktidar.
Toplumsal —'ın üretim ve değişim biçimindeki kökeni. 349.
Bkz: devlet, egemenlik, sınıflar.
İktidar Organları 295.
İktisat
Ve siyaset. 78, 191, 265-275, 348, 411, 419, 414, 546-549;
Ve ahlâk. 174-177, 253;
İktisadî hareket biçimi. 253;
Ve zor. 265-275, 297-300, 338, 510-511, 521, 549-552;
Ve özel mülkiyetin kökeni. 272;
Ve militarizm. 277, 286, 509-510, 551;
Ve sınıf karşıtlıkları. 293-295;
Ve sosyalist teoriler. 413;
Toplumsal ve iktisadî ilişkiler için çok önemli. 426;
Toplumsal ilerleme ve iktisadî koşullar. 444;
İktisadî devrim ve gelecekteki toplum. 447;
İktisat yasaları = körü körüne hareket eden doğa yasaları. 487, 547-549;
İktisadî ilişkiler ve dinsel yansılar. 492-494;
Ve toplumsal güçlerin egemenliği. 493;
Doğal — 597, 598.
Bkz: emek, değişim, üretim, üretici güçler, üretim ilişkileri, sömürü, tarım.
İktisadî Komün
Ve değerin belirlenmesi. 322-324;
Dühring'in —'ü. 456-457, 453;
Ve kamu hukuku. 455;
Zenginler ve yoksullar. 456;
Ve iktisat yasaları. 486-487.
İktisadî Yapı
Tüm toplumun gerçek temeli. 79.
İlerleme
Çelişki = entelektüel —'nin kaldıracı. 95;
Toplumsal — ve iktisadî koşullar. 444.
Bkz: darvincilik, tarih, toplum.
İlkçağ
Ve kölelik. 188, 268;
İşbölümü. 365-366;
Devlet. 443;
Kır üzerinde kentlerin egemenliği. 570.
Bkz: Cermenler, despotizm, ilkel ilkçağ, mitoloji, Roma, Yunanlılar, topluluk.
İlkel İlkçağ
İnsanın hayvan dünyasından çıkarak oluşması. 205;
Ve insanların eşitliği. 235.
Bkz: ilkçağ, ilkel tarih, topluluk.
İlkel Tarih
İnsanın —'i ve Morgan'ın çalışmaları. 54;
Ve kesin doğrulukları. 169-171;
Rousseau'da insanların doğal durumdaki eşitliği. 236-239.
Bkz: ilkel ilkçağ, ortaklaşa mülkiyet.
İlkeler
Felsefi — hareket noktaları değil, araştırma sonuçlarıdır. 92, 531;
İktisadî gelişme tarafından koşullandırılmış ahlâk —'i. 176;
Tarihsel bir kaynağa eşitlenmiş —. 516-518;
Eşitlik = üstün olarak adalet saçmadır. 517.
Bkz: felsefe, önselcilik.
İngiltere
Yetiştirme ve ayıklanmanın klasik toprağı. 141;
Ve bilim olarak ekonomi politik. 249, 263;
Pamuk sanayii ve kölelik. 269;

Burjuvazi ve soyluluk. 272, 510;
Burjuva devrim. 273, 510;
Tersaneler tekeli. 285;
Komünal topraklar hırsızlığı. 293, 510;
Toprak rantı teorisi. 357;
Devlet pratiği olarak para sistemi. 368;
Himayeci gümrük sisteminin zaferi. 377;
Büyük Britanya'nın toplam zenginliği. 445-447;
15. yüzyılda yığınların durumu. 452;
Pamuk sanayii. 454;
İspanya ve Güney Amerika'dan maden filizi ithal eder. 446;
En gelişmiş kapitalist üretimin ülkesi. 533.
Bkz: İrlanda.

İnsan

İnsanlığın evrimi ancak diyalektik olarak tasarlanabilir. 73-75;
= doğa ürünü. 93, 536;
= hücreler kompleksi. 153-156;
İnsanlık tarihinin başlangıcı. 166, 202-204, 294-296;
İnsan tarihinde bağıntılı bilgi. 172, 175;
Doğanın ve —'ın — tarafından egemenlik altına alınması. 202-204, 290, 294, 447, 448-450, 522;
Fourier'ye göre insanlığın sonu. 416-417;
= koşulların ürünü. 417-419;
Ve işbölümü. 460-461;
Sosyalizmde —'ın evrensel gelişmesi. 462, 499;
Emek = —'ın kurtuluş aracı. 462-464;
Üretim araçlarını egemenlik altına alır. 492-494.
Bkz: emek, darvincilik, doğa, iktisat, tarih.

İrlanda

Aşiret ve köy toplulukları tarafından toprağın değerlendirilmesi. 290;
Komün olarak mülkiyet ve serflik. 510.

İstatistik.

Petty tarafından kuruldu. 371-373, 550-552, 585-594.
Bkz: ekonomi politik.

İşbölümü

Doğal — ve metaların üretimi. 271, 299-301, 429;
Ve resmî organların gelişmesi. 296-301, 443-444;
Ve kölelik. 299-300;
Sosyalist toplumda. 326;
Yunanlılarda. 364;
A. Smith ve — yasası. 365, 366,
Ve satış. 366, 579;
Fabrikada — 427-431, 513;
Her türlü üretimin geçmişteki temel biçimi. 457;
Kent ve kır arasında. 457-458;
Üreticiyi köleleştirme aracı. 460;
Ve ütopistler. 449;
Görünebilir eski —. 458-460, 468;
— teknik devrim. 464, 468;
Kapitalist —'nde bireysel çöküş. 578-580.

İşgünü

Ve değer. 315, 324;
Uzatılması. 350;
New-Lanark'ta —. 418.
Bkz: emek-zamanı, sömürü.

İşçi

Alman —'lerinin sağlıklı özlüğü. 50-51;
Sömürü. 78, 263, 309, 314-317, 331, 345, 348-351;
Özgür —. 193, 332, 337;
Üretim ve yeniden-üretim. 314, 333;
Ve ücret. 361, 448;
Saint-Simon'da —. 412-415;
—'leri, kapitalist üretim tarzının ahlâk bozukluğuna uğratması. 417;
Ortaçağda üretim araçlarının özel mülkiyeti. 427;
Ve kapitalist toplumdaki ürünü. 428-437;
Sermayeye zincirlenmiş —. 436;
Devirli bunalımlarda —. 436-439;
Ve üretim ve geçim araçlarının sermaye niteliği. 439;

Ve kapitalist devletin görevi. 440-442;
Makinenin yardımcı parçası durumuna düşmüş —. 458-460;
Teknik ve —'nin görevinin altüst oluşu. 464;
Üretim yasası olarak — yeteneklerinin çeşitliliği. 464;
Ve *truck-system*. 474.
Bkz: emek-gücü. işçi hareketi, kulluk, makine, proletarya, ücret, ücretli, üretici, sınıflar, sömürü, yedek sanayi ordusu.
İşçi Hareketi
Ve eşitlik istemi. 191-193;
Ve iktisadi kökeni. 227-229.
Bkz: altüst oluş. devrim, parti, sınıflar, sosyalist toplum, çartist hareket.
İtalya
Ve doğu (*levantin*) ticareti. 190;
İtalyan toprak mülkiyeti ve toprak köleliği. 268-269, 292;
İlk kapitalist ulus. 337, 368.
İtiş
İlkel —. 72, 117, 121, 536;
Mekanik —. 130-133.
Bkz: Tanrı.

J

Jeoloji
Ve "kesin doğruluklar". 169-170;
— bilgimiz her zaman eksikliklerle dolu kalır. 172;
—'de yadsımanın yadsınması. 223-240.
Bkz: paleontoloji.

K

Kadın
İlkel toplulukta —'ın durumu. 180.
Burjuva toplumda — ve Fourier. 416;
— ve çocukların çalışması. 419;
Dühring'te —. 504.
Bkz: aile, evlilik.
Kalıtım
Ve yaşama savaşımı. 142;
Ve uyarlama. 144-146, 537;
Ve matematik belitlerin açıklığı. 522.
Bkz: darvincilik.
Kamutanrıcılık 140.
"Kapital"
Ve komünist görüşün yargılanması. 52;
Ve Dühring. 214-220;
Kapitalizmin gelişmesi üzerine. 274, 427, 548.
Kapitalist
Ve ücretli işçi. 67, 216, 251, 254, 332, 358, 485, 533;
Ve ödenmemiş emeğin temellükü. 79, 260, 271, 309, 332, 340;
Ve asgari sermaye. 219;
—'lerin —'ler tarafından mülksüzleştirilmesi. 229;
—'lerin işçi sınıfı tarafından mülksüzleştirilmesi. 230;
Toplumsal görevi. 440;
Toplumsal üretim araçlarını temellük eder. 429, 432, 449;
Toplumsal görevi görevliler tarafından yerine getirilir. 440;
Gereksiz nüfus içine düşer. 441.
Bkz: fabrikacı, işçi, mülksüzleştirme, sanayi, sermaye, sınıflar, sömürü, temellük, ücretli.
Kardeşlik
Rekabette gerçekleşen burjuva —'i. 411.
Karşılıklı Etki
Doğada ve tarihte —. 70, 73;
Uyarlama ve kalıtımda —. 145;
Organizmaların irdelenmesinde —. 170;
Üretim, değişim ve bölüşüm arasında —. 249, 253;
Diyalektik, şeyleri ve fikirleri, bağlantıları ve kendileri içinde dikkate alır. 535-536.
Bkz: darvincilik, diyalektik, etki, kalıtım, neden, nedensellik, uyarlama.
Katoliklik. 175, 485, 494, 516.
Kavram
Şeylerin kavramsal yansısı. 71, 73, 535;
Dühring'te — ve gerçeklik. 179.
Bkz: kopya, soyutlama.

Kâr
Ve yüzeysel iktisat. 314;
Ve ücret. 314, 315-317;
Ve artı-değer. 317, 334-337, 340-342, 345, 349-351;
Ve sermaye kavramı. 334-337;
Ve toprak rantı. 336, 346, 348, 357, 360;
— oranı yasası. 341, 343;
Ve rekabet. 345;
Ve zor. 345-347, 521, 537;
Çiftlik kiracısının —'ı. 357-361;
Toprak rantı ve sermaye —'ı. 357-361;
— oranı ve faiz. 382;
İçyüzü. 381;
— hırsı burjuvayı köleleştirir. 461.
Bkz: artı-değer, faiz, rant, sermaye, sömürü, tecimsel kazanç, toprak rantı.
Keltler. 270, 493, 510.
Kendi İçin 348.
Kendinde
Hegel'de. 127.
Kent
Ve varlıksız yığınların toplanması. 252;
Burjuvazinin feodaliteye karşı savaşımı = —'in kıra karşı savaşımı. 273, 547;
—'ler yurttaşları ve silahlı tekniği. 276;
Yunanlılarda —. 366, 547;
Konut sefaleti. 415;
İşbölümü ve — ile kır arasındaki karşıtlık. 456-458, 461, 467, 557, 581;
Uygarlık kalıtımı olarak —. 467;
Büyük —'lerin çöküşü. 467;
— ve kır arasındaki karşıtlığın kaldırılması. 467-468;
Antikçağda, kır üzerinde —'lerin egemenliği. 510.
Bkz: kır, proletarya, sosyalist toplum.
Kır
Kentin —'a karşı savaşımı olarak burjuvaziden feodal soyluluğa karşı savaşımları. 272;
Üretim aracı olarak —. 427;
Tarım işçileri mülkiyeti. 430;
İşbölümü ve kent — karşıtlığı. 457-459, 510;
Kent ile — arasındaki çatışkının ortadan kalkışı. 467;
Ortaçağda feodalizm, kent üzerinde —'ın egemenliğine dayanır. 510, 547.
Bkz: çiftlik kiracısı, ortak mülkiyet, özel mülkiyet, tarım.
Kilise
Aşar temellükçüsü. 394, 395-396;
Fransa'nın en büyük toprak sahibi. 397;
Ve Fransız Devrimi. 412.
Bkz: din, Reform.
Kimya
Kimyasal etki = hareket biçimi. 128, 541;
Kimyasal etkiden albümin kimyacılığına sıçrama. 137, 540;
Kimyasal süreçlerde madde değişimi. 158;
Nicelikten niteliğe geçiş. 222-223.
Bkz: atomlar, madde, topaklanma durumları, öğeler.
Kinetik (— *Gazlar Teorisi*). 58.
Komünizm
Komünist dünya görüşü, 51-54, 61;
Modern ve ütopyacı komünizm. 68;
Çileci (*ascétique*) —. 68, 534;
Fransız işçi —'i ve ücretlerin eşitliği. 352;
Owen'ın —'i. 420, 422, 423, 479.
Bkz: sosyalist toplum, sosyalizm.
Konjonktür
Devirli değişiklik. 271, 437-439, 441-442;
Yüksek sınaî — ve yedek sanayi ordusu. 437, 447;
Yüksek — ve bunalım toplumsallaşmaya götürür. 441, 445.
Bkz: anarşi, bunalım.
Kooperasyon (*Elbirliği*)
Kapitalist gelişmenin ilk aşaması. 427, 447.
Bkz: işbölümü, manüfaktür.
Kopya
Kavramlar = şeylerin düşüncedeki —'ları. 71, 72, 73-75, 535;
Dünya sisteminin gerçek —'sı. 73, 95, 536;

Öznel ve nesnel olarak sınırlı —. 94;
Mutlakiyetin askeri imgeleri. 283;
Din ve mitoloji = doğa ve toplum güçlerinin yansısı. 494.
Bkz: Yansı.
Kölelik (*Esclavage*)
İlkel toplumda, Yunanlılarda ve Romalılarda —. 188, 269, 516;
Kuzey Amerika'da —. 188, 269;
Hıristiyan dininin temeli. 189;
Ve büyük tarım. 251;
İktisadî koşulları. 268, 297-300, 305, 532;
Küçük toprak sahibi (*parcellaire*) köylüyü kovar. 292;
Ve Yunanistan. 299;
Ve ücretli emek. 430;
Ve devlet. 443-444;
Cermenlerin zor yoluyla fethi ve —'ın serfliğe dönüşümü. 510.
Köylü
—'nün kurtuluşu ve burjuva hak eşitliği. 191;
— nüfus ve kölelik. 268;
Ve ortaklaşa mülkiyet. 268-270, 290;
Fransız Devriminde —'lerin kurtuluşu. 282;
Ortaçağda egemen köylü kültürü. 292;
Toprağın özgür —'ler tarafından değerlendirilmesi. 291-294, 564-566;
Büyük toprak mülkiyeti ve küçük —'ler. 410;
Ortaçağda üretim araçları sahibi, 427;
—'lerin çiftliklerinden kovuluşu. 431;
Ve kent ile kırın ayrılması. 461.
Bkz: Rusya, tarım, toprak köleliği.
Köylüler Savaşı
Almanya'da —. 67;
—'nda eşitlik istemi. 192, 263, 516-517.
Kral Yetkisi
Ve feodal soyluluk. 271-273, 600-602, 604, 605, 607;
15. yüzyılda ilerleme öğesi. 601-602.
Kredi
Boisguillebert ve Law'da — parası. 373;
Hume ve Vanderlint'te —. 378-379;
Yükselen konjonktür ve — şişkinliği. 438.
Bkz: para.
Kullanım-Değeri
Ve değer. 308, 329-331, 479-481;
Emek-gücünün —. 330-332, 487;
Ve Dühring'te değişim-değeri. 365.
Kulluk (*Asservissement*)
Ortaçağda —. 183, 523;
Ve eşitlik istemi. 191;
Tekelci kapitalizmde artan —. 230, 418-421;
—'un kökeni özel mülkiyettedir. 238;
Siyasal eylem olarak. 240;
Ücret —'u. 296;
İşçinin ürünü tarafından kullaştırılması. 435, 485;
Ve devlet. 443;
—'tan kurtuluş ve dinin yok olması. 494.
Bkz: angarya, kölelik, toprak köleliği.
Kurucu Meclis (*Constituante*)
—'in fizyokratlar etkisi ile yaptığı iktisadî reformlar. 401-403;
Ve toprak rantının vergilendirilmesi. 400-403.
Kutup
Bir çatışkının —'ları. 59, 71, 173;
Zenginlik ve yoksulluk = birikimin —'ları. 435;
Kapitalist üretimin kutupsallığı. 513;
Magnetizm ve kutupsallık. 96, 541.
Bkz: çatışkı, çekim, diyalektik, olumlu, olumsuz.
Küçük İşletme 229, 537.
Küçük Mülkiyet
Büyük sermaye tarafından yıkılan —. 410;
Köylü ve zanaatçıların —'i. 431-433.
Bkz: mülkiyet, sermaye, üretim

araçları.
Küçük Toprak Sahibi Köylüler
Parçalar halinde dağılmış ortak mülkiyet. 268-270, 290-292, 296;
Roma'da latifundialar tarafından kovulan —. 292, 510, 546.
Bkz: köylü, tarım.
Küçük Üretici 427, 428.

L

Latifundia. — 292, 510, 547.
Lonca
—'lar burjuvazisi, modern burjuvazi haline dönüşürler. 67;
Kalfa, gündelikçi, proleter. 67, 192, 430, 433;
Ve iktisadî gelişme. 191-193, 274, 426-427, 433;
Ve iktisadî gelişme. 191-193, 274, 426-427, 433;
Ve siyasal zor. 300;
— üyeleri = sınıf. 346.
Bkz: küçük işletme, manüfaktür, sanayi, zanaatçılık.

M

Madde
Dünyanın birliği maddiliğine dayanır. 105;
İlkel —. 123, 125;
Hareket = —'nin varlaşma biçimi. 127-128, 129, 541;
İlkçağ felsefesinde düşünce — ilişkisi. 236-237.
Maddeler Değişimi
İnorganikte —. 158-159;
Yaşam olayı. 160-162, 539, 541;
Albüminli yapılar. 539, 541.
Bkz: albümin, biyoloji, yaşam, kimya.
Makine
Verim ve masraflar. 314;
Yetkinleştirilmeleri buyurucu bir yasadır. 434;
Makineli iş, insan çalışmasının yerine geçer. 433;
Kapitalizmin işçilere karşı savaş aleti. 433, 513;
İşçi = —'nin yardımcı parçası. 561, 464;
Eski işbölümüne karşı başkaldırır. 464;
Kapitalist kullanımın içkin çelişkisi. 513;
Ve savaşa götürür. 551.
Bkz: alet, işbölümü, sermaye, üretim aracı, yedek sanayi ordusu.
Maltusçuluk. 142-144, 527.
Mantık
Felsefenin içeriği olarak biçimsel ve diyalektik —. 77-78, 537;
— şemaları ve düşünce biçimleri. 93, 107;
Ve matematik belitlerin ideal içeriği. 99, 531;
Yeni sonuçlar bulma yöntemi olarak —. 232.
Bkz: diyalektik, düşünce, düşünce belirlenimleri, felsefe, yargı.
Manüfaktür
Zanaatçılıktan —'e geçiş. 190, 429, 433, 447;
Ve lonca. 141, 273;
Ve ekonomi politiğin bilim olarak gelişmesi. 364;
Ve büyük sanayi. 417, 426;
Kapitalist gelişmenin ikinci aşaması. 428, 430, 431, 447.
Bkz: ev sanayii, elbirliği, küçük işletme, sanayi, zanaatçılık.
Matematik
Ve diyalektik görüş, doğa materyalisti. 54, 56;
Marx'ın — elyazmaları. 58;
— soyutlamalar. 96;
— belitler. 98-99, 178, 522;
—'te sonsuz. 113, 114-115;
Ve çelişki. 213-214;
Ve diyalektik. 214, 232;
—'te yadsımanın yadsınması. 234-235, 242, 524, 529;
— olarak doğrudan sezgi. 532.
Bkz: belitler, birim, büyüklük, cebir, diferansiyel hesap, sonsuz küçük hesabı.
Materyalizm
1. *Genel olarak* 94;
İlkelerin kökeninin materyalist görüşü. 93;
Dünyanın birliği ve özerkliği.

105;
Eski — ve madde ilk hareketin bağlantısı. 135;
Yunanlıların doğal —'i. 236, 525;
Ve idealizm. 373, 525;
Doğal —'in modern —'e diyalektik gelişmesi. 525;
Eski —, ve tarihsel ve maddî koşulların düşünce ilişkisi. 531;
2. *Fransız materyalizmi* 70, 76;
Ve Owen. 68;
Diyalektik ile bağdaşamaz. 78;
3. *Modern, diyalektik materyalizm*
Doğada ve tarihte. 55, 426;
Ve tarih hareketinin yasaları. 77;
Yadsımanın yadsınması olarak. 237, 524;
4. *Kaba materyalizm* 602;
Ve doğa felsefesi. 55.
Bkz: diyalektik, doğa felsefesi, dünya görüşü, felsefe, idealizm, metafizik.

Mekanik
Kepler, gökselcisimler —'inin kurucusu. 56;
Hegel ve —'in en yeni sonuçları. 56;
Kinetik enerjinin potansiyel enerjiye dönüşümü. 58;
Isı teorisi. 88, 125, 130, 132-133;
Descartes ve enerjinin sakınımı. 128;
Mekanik iş. 132-134;
Ve sıçramalar. 139;
Boyle yasası bağıntılıdır. 173, 482;
Bkz: hareket.

Mekanist (-Doğa Görüşü)
Ve Hegel. 76.
Bkz: diyalektik, idealizm, materyalizm, metafizik.

Memurlar
Devlet kudretinin kökeni ve gelişmesi. 294-295.
Bkz: görevliler

Merkantilizm.
Mun'un merkantilist incili. 367;
Ve Petty. 371;
Dühring'e göre değişimi. 373-374;
North'un özgür değişimcilik ile dalaşları. 377;
List, ve Ferrier'nin merkantilist teorisi. 403.
Bkz: fizyokrasi, himayeci sistem, para sistemi, sanayi sistemi, özgür değişimcilik.

Meta
Meta üretimi ve özel mülkiyet. 270-272, 479, 481;
Doğal işbölümü ve meta üretimi. 270, 296, 428, 429;
Meta üretiminin diyalektik gelişmesi. 273-274;
Para = —'lar eşdeğeri. 328-329, 343;
Meta üretimi ve sermaye. 333-334;
Değerli madenler = meta değeri ölçüsü. 370, 384;
— niteliği taşımayan ürün. 431-433;
Bunalımlarda —'ların değerden düşmesi. 437;
Genel insan emeği ürünü. 480-481;
Eski Hint ve Güney Slavlar topluluklarının ürünleri meta değil. 482;
— biçiminin genelleşmesi. 483.
Bkz: emek-gücü, değişim, dolaşım, meta piyasası, meta üretimi, fiyat, para, sermaye, temellük edilen ürün.

Meta Piyasası
—'nda emek-gücü. 79, 331-332, 345;
—'nda para ve sermaye. 328;
Ve eşit değerlerin değişimi. 329;
—'nda bireysel üretici ve fabrikacı. 429-430.
Bkz: meta.

Meta Üretimi
Kapitalist üretim haline dönüşür. 271, 448, 513;
Yunanlılarda —. 366;
Ve doğal işbölümü. 428-430, 459-460, 513;
Ve kapitalist üretim biçimi. 430-433;
Ve temellük biçimi (*forme*). 430-431;
Ve değişim. 431-432, 437, 441, 447-449, 479;

Yasaları. 431-433;
Üretim araçlarının toplumsallaşması ile ortadan kalkar. 447-449, 479-481;
Ve metaların bağıntılı değeri. 481;
Toplumsal üretimin tek olmayan biçimi. 382;
Ve değer kavramı. 483-485;
Değer yasası, —'nin temel yasasıdır. 487-488.
Bkz: meta.
Mıknatıslık
— = hareket biçimi. 128, 139.
Metafizik
Modern doğa bilimlerinin — düşünce yöntemi. 59;
— düşünce yöntemi. 71-75, 210-211, 240, 535-536, 537;
Kant, — düşünce biçiminde gedikler açmıştır. 123-125;
Ve diyalektik. 71-76, 211-215, 537.
Milis. 593.
Militarizm
Avrupa'yı yutar. 282;
Kendi gelişmesinin diyalektiği ile yok olacak. 283, 286;
Askeri hizmet ve devrimci savaşım için oluşumu. 531.
Bkz: ordu, savaş yönetimi.
Milliyetler 601.
Modern —, ezilmiş sınıfların üretimi. 601;
—'in oluşumu. 607.
Mitoloji 148, 492.
Bkz: din.
Molekül
Molekül ağırlığı. 59, 481;
Moleküler titreşim = ısı. 128, 132-134;
Uzayda yayılan moleküler enerji. 135;
Moleküler teori diyalektik yasaya dayanır. 222.
Bkz: atom, hareket.
Monarşi
Burjuvazi ile soyluluk arasındaki savaşımda —. 267, 536;
Ve silah tekniği. 547.
Bkz: feodalite.
Monere [Hayvan ile bitki arası tek hücreli yaratık]. 156.
Mutlak
Doğaya düşünce tarafından sokulma çatışkılarının — geçerliliği. 59;
Metafizik düşüncede — çatışkılar. 72;
— dinginlik. 131, 541;
— olarak tasarlanan düşünce ile bunun sınırlı düşünceli bireydeki gerçekliği arasındaki çelişki. 166;
Doğruluk ve hatanın — değeri sınırlıdır. 171;
Toplumsal emek-zamanının — ve göreli ifadesi. 481, 484.
Bkz: görelilik.
Mutlakiyet
Ve burjuvazi ile feodalite arasındaki savaşım. 272-275, 278, 533;
—'ın askeri imgeleri. 283.
Bkz: despotizm, feodalite, monarşi.
Mülkiyet
Burjuva —. 67;
Özel — ve sınıf ablâkı. 177;
Özel — ve hukuk. 189;
—'in diyalektik gelişme süreci. 224-230, 272, 525;
Sefalet ve kulluk nedeni. 238;
Özel —'in kökeni. 271-275;
"— özgürlüğü" ve kapitalizmin gelişmesi. 410;
Üretim araçları özel —'inin kamusal — haline dönüşmesi. 443, 449;
Dühring'in "iktisadî komün"ünde —. 455-457, 464.
Bkz: mülksüzleştirme, ortaklaşa mülkiyet, temellük.
Mülksüzleştirilme
Mülksüzleştiricilerin —'si. 229-231;
İlkel birikim = doğrudan üreticinin —'si. 229;
Üretim araçlarına toplum tarafından elkonması. 254, 439-445, 446, 449;
Fransız Devrimi tarafından kilisenin —'si. 510.
Bkz: mülkiyet, sosyalist toplum, temellük.

N

Neden
Ve metafizik ve diyalektik bakımdan sonuç. 71-75;
Ve evrensel karşılıklı etki halindeki yok olmuş etki. 73-75;
Ve Hegel'de sonuç. 109;
Ve organik âlemde karşılıklı ilişki. 169-170;
Ve klasik iktisatta sonuç. 337.
Bkz: nedensellik, karşılıklı etki, sonuç.

Nedensellik
Hegel'de —. 107.
Bkz: karşılıklı etki, neden, olumsallık, sonuç, zorunluluk.

Nicelik
Enerjinin dönüşümünde değişmeyen hareketin —'i. 60, 127-130;
— ilişkileri = matematiğin konusu. 97;
Niteliğe geçiş ve tersi. 107, 210-223.
Bkz: diyalektik, nitelik.

Nitelik
Enerji yasası — olarak kavranmalı. 59-60;
Nicelikten —'e geçiş ve tersi. 107, 210-211.
Bkz: diyalektik, nicelik.

Nüfus
Malthus ve Darwin'in — teorisi. 140-142, 150;
Organizmaların — yasası. 140-142.
Bkz: maltusçuluk, aşırı-nüfus.

O

Olumlu
Metafizikte — ve olumsuz. 59-60;
Ve olumsuz, bozulmuş karşıtlar. 59-60;
Hegel'de — ve olumsuz. 107.
Bkz: diyalektik, kutup, olumsuz.

Olumsallık
Doğada ve tarihte görünür —. 55-57, 73-76.
Bkz: diyalektik, nedensellik, zorunluluk.

Olumsuz
Ve olumlu. 73.
Bkz: diyalektik, kutup, olumlu.

Oluş
İlkçağ Yunan filozoflarında — ve ölmek. 70-71;
Ve metafizik düşünce biçimi. 71-76, 534-536.
Bkz: diyalektik, evrim, ilerleme.

Ordu
İktisat tarafından koşullandırılan —. 277;
Savaş taktiği ve silah tekniği. 278-283;
Hanedan —'su ve halk —'su. 283;
İçten parçalanma. 283;
Sınıf olarak Prusya ordusu. 346;
Maddî para temeli uğruna. 501;
Devrimci savaşım için okul. 531;
Örgütlenmiş zor. 550-551.
Bkz: Savaş, silahlar, zor.

Organizma-Organik 59, 72, 73, 76-77;
Organik varlıkların diyalektik gelişmesi. 538;
Organizmaların nüfus yasası. 142, 143;
Organik varlıkların yapay üretimi. 147-149, 161, 540;
Ve hücre. 153, 156;
Ve yaşam. 155.
Bkz: albümin, darvincilik, yaşam.

Ortaçağ
Doğa bilimi. 71;
Bilimsel gelişme. 71;
Gönüllü toprak köleliği. 183, 524;
Burjuvaziyi kendi bağrında geliştirir. 189;
Köylü ekimi egemendir. 289-292;
Gereksinmelerin karşılanması. 482;
Üretim biçimi olarak küçük işletme. 426-427, 446-447;
Meta üretimi ve temellük biçimi. 430-432;
Üretim ve değişim. 433-434;
Devlet. 442-444.
Bkz: angarya, feodalite, köylü, lonca.

Ortaklaşa Mülkiyet
Tüm uygar halkların tarihinde

—. 170, 251, 510;
İlk hıristiyanlarda mal ortaklığı. 191, 192;
Ve yadsımanın yadsınması. 225, 235;
Ve ürünlerin bölüşümü. 252, 274-275;
Ve kölelik. 271, 299;
Bölme. 273, 274, 468;
Ve toprağın değerlendirilmesi. 293-295;
Ortak toprağın çalınması. 293-296;
Üretim fonu ve yedeklikte —. 316;
Komünal ormanın ortaklaşa kullanımı. 427;
Ve doğu despotizmi. 310-311.
Bkz: mülkiyet, özel mülkiyet, topluluk, toprak mülkiyeti.

Ö

Öğe (*Unsur*) (*Element*)
Atom ağırlığı ve —'lerin özgürlüğü. 221-222.
Ölçü
— ilişkilerinin düğüm çizgisi. 106, 139.
Ölüm
Bir süreçtir. 72, 536;
Ve yaşam. 213.
Bkz: albümin, fizyolojik, yaşam.
Önselcilik
a priori yöntem. 97-100, 179, 531;
Matematik büyüklükler *a priori* kökenli değil. 97.
Bkz: deneycilik.
Öz
Maddenin —'ü. 126-130, 542.
Bkz: bilgi, diyalektik, özdeşlik, varlık.
Özdeşlik
Düşüncenin ve varlığın. 102;
Mutlak —, ve değişim. 114;
Hegel'de karşıtları. 126-127;
Doğrunun ve eğrinin. 211-212.
Bkz: diyalektik, kutup.
Özel Mülkiyet
Ve ahlâk. 176-177;
Ve Roma hukuku. 191;
Kaldırılması. 225, 442-449;
Kökeni. 271-273, 510;
— yasası ve diyalektiği. 274;
Ortaçağda üretim araçlarının işçi tarafından —'i. 427-428;
Toplumsal devrimin görevi onu toplumsal mülkiyete dönüştürmek olacak. 525.
Bkz: küçük mülkiyet, ortaklaşa mülkiyet, üretici, üretim araçları.
Özgür Değişimcilik
Ve Dudley North. 377;
Hume ve Vanderlint'te —. 379;
— havarisi olarak Hume. 383.
Bkz: himayeci sistem.
Özgürlük
Bilim —'ü. 49;
İnsan hakkı olarak —. 191;
Ve zorunluluk. 200-202, 582;
Tarihin ürünü olarak —. 203;
Sosyalizm ve gerçek insanî —. 203;
İnsanlığın zorunluluk âleminden — âlemine geçişi. 446-450;
Çalışma = insanın özgürlük aracı. 463-466.
Bkz: eşitlik, nedensellik, zorunluluk.
Özümleme (*Assimilation*)
Yaşam olayı olarak—. 159-162, 541.
Bkz: yaşam, maddeler değişimi, yoketme.

P

Paleontoloji 497;
Ve türlerin kökeni. 149.
Bkz: darvincilik.
Pamuk Sanayii
Ve kölelik. 263;
Güney Amerika'da —. 293-297.
Para
Sermayeye dönüşümü. 217-219, 327-331;
Maden — ve doğal ekonomi. 249-251, 292-295;
Ve militarizm. 276-287, 411;

—'nın değeri. 311, 481;
Parasal ve sermaye işlevi. 328;
—, sermaye ve toprak mülkiyeti. 328;
Aristoteles'te dolaşım aracı, sermaye ve değer ölçüsü. 367;
Değerli madenler ve Petty'nin değer teorisi. 369-370, 376-379;
Bousguillebert ve Law'da değerli madenlerin parasal işlevi. 372-376;
Faiz ve para konusunda Locke. 375-377;
Hume ve Vanderlint'de değer simgesi. 379;
Hume'ün — teorisi. 379;
Quesnay'de — dolaşımı. 397, 400;
Devirli bunalımlarda nakit —. 436;
Dühring'de. 469-470, 475-478;
Toplumsal emeğin cisimleşmesi. 477, 481;
Emeğin ölçüsü. 477, 481;
Dolaşımın genel aracı. 470;
Altın ve evrensel —. 470;
—'nın toplumsal işlevi. 481;
Ve değer kavramı. 481-483;
Değer biçimi ve metaların — biçimi. 481-483;
Ve sosyalist toplulukta meta biçimi. 482;
Feodaliteye karşı silah. 497-499;
Yağma yoluyla kazanılan mal. 598.
Bkz: sermaye, dolaşım, değer.

Para Sistemi 369.

Parça
Ve bütün. 97-100, 110.
Bkz: bütün, diyalektik, metafizik.

Parti
Sosyal-demokrat —. 47;
Proletarya —'si tarihin devrimci —'sidir. 302;
Burjuva yasaların savunması için devrimci —'nin savaşımı. 531.
Bkz: İşçi hareketi, sınıflar.

Piyasa, (Pazar)
Ve işbölümü. 366, 428-435;
Ve devirli bunalımlar. 437-439, 452.
Bkz: arz, bunalım, değişim, dolaşım, dünya pazarı, meta piyasası, rekabet, ticaret.

Plan
Sosyalist toplumun —'lı üretimi. 254, 442-444, 448-450, 462-464, 485; 494;
Kapitalist toplumda —'sız, fabrikada sistematik işbölümü. 428, 433-435, 454-455;
Tröstler, sermayenin —'sız üretiminin, sosyalist toplumun —'lı üretimi karşısında teslim olması. 440-441.
Bkz: anarşi, işbölümü, sosyalist toplum.

Postulat
Biyoloji —'tı olarak Oken'in ilkel kabarcığı. 56.
Bkz: ilkeler, soyutlama.

Proletarya
Ve komünist dünya görüşü. 50-53;
Ve burjuvazi. 65-69, 78-80, 191-193, 260-263, 271, 409-412, 432, 448;
Ücretliler ile kapitalistler arasındaki çatışkı. 65-67, 251-253, 273, 316-317, 334, 411, 430-432, 448, 486, 536-537;
Ve ütopyacılar. 68-70, 412-415;
—'nın sınıf savaşımı. 81-83, 263, 412-415, 424, 448, 534, 537;
Ve burjuva eşitlik istemi. 195, 517;
İşçilerin — haline dönüşümü ve sermaye içinde çalışma koşulları. 229;
— sınıfların kaldırılmasını ister. 263;
İktisadi koşulların ürünü. 280, 417-419;
Sınıf olarak —. 415, 435, 444, 449;
Ve üretim anarşisinin yok edilmesi. 433, 449;
Ve üretici güçlerin kapitalist devlet tarafından devletleştirilmesi. 443-446;
Kendi kendini ortadan kaldırır. 445;
Devlet iktidarına elkoyar. 445, 449;
Tarihsel görev. 449;
Ve sermaye ilişkisinin sürekli ye-

niden-üretimi. 513.
Bkz: işçi, işçi hareketi, sınıflar, sömürü.
Protestanlık
Protestan ahlâk. 175.
Protoplazma
Yapma üretim. 148.
Bkz: albümin, yaşam.
Prusya Hukuku (*Landrecht*) 196-198, 200, 245, 361, 459, 467.
Bkz: adalet, hak, hukuk.

R

Rant
İngilterede kâr ve faizin —'tan ayrılması. **356;**
Klasik iktisadın — teorisi. 360;
Toprak —'ı karşısında malî —. 377.
Bkz: faiz, kâr, tecimsel kazanç, toprak rantı.
Reform 67.
Rekabet
Özgür —. 251, 427;
Büyük sanayi ile ev sanayiinin —'i. 270, 430;
Devletlerin askeri —'i. 282;
—'in zorlayıcı yasaları. 343, 345, 433, 434, 448;
Büyük sermayenin —'i, küçük mülkiyeti yıkıma uğratır. 410;
— savaşımları ve "kardeşlik". 411;
Ve üretim koşulları. 433-434, 447;
Ve tekeller. 441.
Bkz: değişim, pazar.
Robinson Öyküsü. 261, 263, 266, 268, 276.
Roma
Eşitlik. 188-189, 516-517;
Ve kölelik. 286, 297, 336;
— İmparatorluğu'nda toprağın değerlendirilmesi. 290, 510, 547;
Mitoloji. 493.
Bkz: Cumhuriyet, köylü, latifundia, tarım.
Ruh
Ölümsüzlük. 102, 237.
Bkz: Din.
Rusya
Devlet biçimi temeli olarak eski ortaklaşa mülkiyet. 298, 511;
Borçlar. 301;
Kâğıt para dolaşımı. 311, 521;
İç ticaret ve köylülerin durumu. 510, 511;
17. yüzyılın sonunda köylülerin gitme-gelme özgürlüğü. 511.

S

Sanat
Üstyapı. 170;
Ve doğal işbölümü. 298;
Toplumsal görev. 444.
Bkz: işbölümü.
Sanayi
Büyük — ve sınıf çatışkıları. 76, 252, 263, 296, 410, 411, 468;
El —'i manüfaktür haline dönüşür. 190, 433, 449;
Ve diyalektik süreçler. 191-193;
Ve silah tekniği. 281-283, 284-286;
Ve doğanın egemenlik altına alınması. 292-295;
Büyük — ve kapitalist üretim biçiminin altüst oluşu. 301, 411;
Ve işçilerin bozulması (*démoralisation*). 417-419;
Sanayi devrimi. 417-419;
Kapitalist üretim biçiminin çelişmelerini geliştirir. 424;
Büyük —, kapitalist gelişmenin üçüncü aşaması. 430;
Yayılma gücü. 433;
Ve devirli bunalımlar. 436-438;
Tröstler halinde birlik ve tekelleşme. 439-441;
Ve işbölümü. 461-464, 583;
Kapitalist karakterinin ortadan kalkması. 465;
Ve kent ile kır çatışkısı. 466-468, 513;
Savaşta büyük —'in altüst oluşu. 551.
Bkz: meta üretimi, makine, manüfaktür, zanaatçılık.
Satıcı
Tecimsel (ticarî) sermaye. 328,

429;
Hume'de üretimin içgücü. 383-384;
Vazgeçilebilir. 421.
Bkz: tecim, rekabet.
Savaş
Köylüler —'ı. 67, 517;
Otuz yıl —'ı. 183, 301;
Ve kölelik. 269, 297;
Amerikan bağımsızlık —'ı 280;
Napoléon —'ları. 223, 279-282, 509;
Fransız-Alman —'ı. 267-269, 282, 553;
Kırım —'ı. 284;
Deniz —'ı alanında diyalektik hareket yasaları. 285-287;
17. ve 18. yüzyıl tecimsel —'ları. 433.
Savaş Yönetimi
Ve üretim düzeyi. 281, 284-286, 550-551, 587;
Fransız-Alman savaşında —. 282-283, 593;
Denizde —. 284-286;
Ve makine. 551;
Ve demiryolu. 551;
Teknik ilerlemeyle devrim geçirmiş. 587.
Bkz: Ordu.
Savunumlu (Apologetique). 313.
Sayı
— kavramı ve deney. 96-98.
Sefalet
Kapitalist temerküz ile birlikte artar. 230, 251;
Kapitalist toplumun dirimsel koşulu. 410;
Uygarlıkta — (Fourier). 421-424;
Sermaye ve — birikimi. 436.
Bkz: sömürü, yoksulluk, zenginlik.
Sermaye
Ve emek. 76-79, 257, 260, 405, 550;
—'nin artı-değerin bulunması ile açıklanan üretimi. 78-80, 334, 435;
Paranın — haline dönüşümü. 217-219, 327-332;
Tarih-öncesi. 226;
Bunalımda — temerküzü. 229, 252, 434-437, 448;
Toplumsal görevi. 332-336;
Tarihsel evre. 333-336;
Ve rekabetin zorlayıcı yasaları. 344-346, 431-434, 448;
Ve zor. 347;
Aristoteles'te —. 367;
Büyük — ve küçük mülkiyet. 410;
Makine, emek-zamanı ve — sömürüsü. 431-434, 464;
Burjuvaziyi köleleştirir. 461.
Bkz: artı-değer, birikim, faiz, kapitalist, kâr, para, rant, sömürü, temellük, temerküz, üretim biçimi, ürün, yeniden-üretim, yıllık avanslar, zenginlik.
Sermaye Niteliği
Üretim ve geçim araçlarının —. 437-439;
Üretici güçlerin — ve toplumsal karakterlerinin kabulü. 440, 442;
Proleter devrim ile ortadan kalkar. 447-450.
Bkz: sermaye.
Sıçrama
Bazı düğüm noktalarında nitel —. 106, 139;
İnsanlığın özgürlükte zorunluluk dışına —'sı. 447.
Bkz: diyalektik, düğüm noktası, nicelik, nitelik, zorunluluk.
Sınai Çevrim. 567.
Sınıf Çıkarı
—'ların sözde özdeşliği. 76-79;
Ve ideolojisi. 175.
Sınıf Egemenliği
Kökeni ve gelişmesi. 295-298;
Ve üretim fonu. 317;
Proletarya tarafından ortadan kaldırılan —. 442;
Bir çağdışılık haline gelir. 445.
Sınıf Savaşımı
Proleter —. 76-80, 263, 410-412, 422-425, 477-450, 530;
Tüm geçmiş tarih, — tarihidir. 76;
Lyon ayaklanması. 77, 537;
Çartist hareket. 77;
Ve sosyalizm. 77, 330;
Ve kapitalist temerküz. 229, 263;
Kapitalist toplumda çalışma alanı ve savaş alanı. 433;

Ve yedek sanayi ordusu. 438.
Sınıflama
Sınıfların kesin sınırları ve evrim teorisi. 59.
Sınıflar
—'ın ortadan kalkması. 66-69, 193, 263, 441-445, 447-451;
İktisadî ilişkilerin ürünü. 78, 175, 251, 263, 295-298, 418-421, 426, 441-445;
Modern toplumun üç —'ı ve ahlâkları. 175;
Amerika'da — ve ırk ayrıcalıkları. 192;
—'ın doğuşu. 295-298, 416-419;
—'lı toplum ve sömürü. 333-338, 349, 442;
— olarak proletarya. 411, 435, 442, 447-451.
Sınıf Farklılıkları
Ortadan kalkması. 67-68, 192, 263-264, 442-443, 448-449.
Sınıf Karşıtlığı
Proletarya ve burjuva arasında —. 66-67, 77, 411, 417, 423-424, 426-427, 432-433, 442, 537;
Ve üretim biçimleri. 251-252, 261, 299;
Ve devlet görevi. 442-443;
Ve emek üretkenliği. 299.
Silâhlar
— tekniği ve üretim düzeyi. 278, 285-286;
Deniz savaşında — tekniği. 284, 286.
Bkz: ordu, savaş.
Simya 424.
Sistem
Hegelci — ve hegelci diyalektik. 56-57, 77-78, 531, 537.
Siyasal
Burjuvazi egemenliği ve proletarya ile burjuvazi arasında sınıflar savaşımı. 77;
Ve iktisat. 78, 192, 265-275, 301, 315, 416-417, 552;
Bütün insanların eşit değeri. 188-189;
Feodalite ile burjuvazi arasındaki savaşımda — zor. 274;
Saint-Simon'da üretim bilimi. 415;
Üretim biçimi ve devrimler. 427-428;
Belirli bir sınıfın — egemenliği, toplumsal gelişmeyi engeller. 447;
Burjuvazinin iflâsı. 447.
Bkz: devlet, egemenlik, parti, proletarya, sınıflar.
Slavlar. 252, 292, 482, 493, 510.
Sonsuz
"Kötü" —. 108-116;
Kantçı çatışkılarda —. 112;
Uzay ve zamanın —'luğu. 114-119;
—, bir çelişkidir. 114-118;
Ve düşünce ve bilginin sınırları. 166-168;
— ilerleme. 166, 214.
Bkz: bilgi, diyalektik, kopya, uzay, zaman.
Sonsuz Küçük Hesap
Diyalektiğin matematiğe uygulanması. 232, 241.
Sosyalist Toplum
Ve ahlâk. 176;
Ve gerçek insan özgürlüğü. 191-193;
Ortak insan. 193, 443-447;
Sosyalizmde toplumsal ve bireysel mülkiyet. 228-231;
— yöntemli kolektif eylem için örgütlenmiş bir toplumdur. 254, 441-444, 447, 449, 463, 465, 484, 494;
Sosyalizmde işçinin yetişme masrafları. 325-326;
Ve işbölümü. 325-326;
Üretim anarşisinin ortadan kalkması. 433-434, 442-450;
Üretici güçlerin şeytanî efendiler halinden yumuşakbaşlı hizmetkârlar haline dönüşümü. 443-444;
Ürünlerin temellük biçimi. 444;
Kişilerin hükümeti yerine şeylerin yönetimi geçer. 443-446;
Tarih tam bir bilinçle yapılır. 449;
Bireysel varlık savaşımı son bulur. 447;
Zorunluluk âleminden özgürlük âlemine sıçrama. 447;
Çalışma = özgürlük aracı. 464;

Üretici güçlerin toplumsallaşması ve işgününün kısalması. 464;
Planlı üretim ve kent ile kır arasındaki karşıtlığın ortadan kalkması. 467;
Bütünsel yetiştirilmiş üretici, yeni bir üretici güç haline gelir. 466-467;
—'da değerler ölçüsü olarak emek. 482-485;
Yararlı etki ve planlı üretim. 483;
Çalışma ile eğitimin bağlanması. 499-501;
Eşitlik istemi ve komünist rejimde gelişme. 517-519.
Bkz: plan, sınıflar, toplum, üretim biçimi.

Soyutlama
Matematikte —. 96-98.

Sömürü
Sömürücüler ile sömürülenler arasındaki çatışkı. 67, 533-535;
Ödenmemiş emeğin temellükü aracıyla —. 79, 259, 311, 316;
Sermaye temerküzü ile birlikte artar. 229;
Ve zor. 256-258, 404-405;
Ön iktisadî koşulları. 297;
Ve sınıflı toplum. 335-338, 437;
Ve toplumsallaşma biçimi. 438;
Ve bütünsel (*total*) kapitalist olarak devlet. 442-443;
Ve eksik-tüketim. 452;
Sermayenin — gereksinmesi ve yedek sanayi ordusu. 464.
Bkz: angarya, artı-değer, aşırı çalışma, çocukların çalışması, emek-gücü kölelik, temellük, toprak köleliği, ücretli emek.

Sosyalizm
Modern toplumun sınıf çatışmaları ürünü. 66, 77-80, 263, 449-450, 466-468, 537;
İngiliz, Fransız ve ilk Alman sosyalistlerinin — anlayışı. 68-70, 478, 537;
Bir bilim haline gelir. 69, 330, 425-450, 537-539;
Ve materyalist tarih görüşü. 77-78, 425;
Sosyalistlerde eşitlik fikri. 193, 517-519;
Modern —'in zaferinin kesinliği. 263;
Ve militarizm. 285-287;
Ve ilkçağ köleliği. 297;
Ve Marx'ın değer teorisi. 324;
Eski sosyalistler ve Marx'ın artı-değer teorisi. 330-331;
İlk sosyalist teoriler zorunlu olarak ütopyacıların eseriydi. 412-413;
Proletaryanın tarihsel eğilimi ve bilimsel —. 448-450.
Bkz: komünizm, sınıflar, sosyalist toplum, ütopyacılar.

Strateji
Üretim düzeyi ile koşullandırılan —. 276-287.
Bkz: ordu, savaş yönetimi.

Sulama
—'nın denetlenmesi. 296-298;
Magrip İspanya'sında —. 300.

Süreç
Hegel'de. 78, 532, 540;
Doğa ve toplumda diyalektik —. 228-242.
Bkz: Biyoloji, diyalektik, evrim, kimya, oluş.

T

Tableau Économique. 60, 389-401, 422;

Taktik
Üretim düzeyi tarafından koşullandırılan —. 277-286, 550-551, 586-593;
Saf —'i. 277-278;
Avcı kolu —'i. 278-280, 283, 587, 590-591;
Fransız-Alman savaşında —. 280-281;
15. yüzyıl savaşlarında. 606-607.
Bkz: ordu, savaş yönetimi.

Tanım. 307;
Bilimsel değeri. 162-539-540.
Bkz: Kavram, varsayım.

Tanrı
—'nın varlığının antolojik kanıtı. 104;

İlk itiş (*impulsion*). 113, 121, 131, 244;
Ve son faaliyet. 147;
—, doğa ve toplum güçlerinin yansısıdır. 492-493, 522-523.
Bkz: din.
Tarım
Ve bölüşüm biçimleri. 251;
Ve doğanın egemenliği. 390;
Kölelik ve tarım ile sanayi arasındaki işbölümü. 297;
İngiltere'de —. 357-358.
Bkz: çiftlik kiracısı, fizyokrasi, köylü, küçük toprak sahibi köylü, toprağın değerlendirilmesi, toprak mülkiyeti.
Tarih
Materyalist anlayış. 54-55, 77-80, 425;
Hareketin diyalektik yasaları. 56, 70, 76, 524-526;
Sınıflar savaşımının —'idir. 78;
Ve felsefî ilkelerin tümdengelimi. 166, 204-209, 297-300, 492-495;
İnsanlığın —'inin başlangıcı. 166, 202-203, 204-206, 295-297, 492-494;
İnsanlığın —'inde "sonsuz doğruluk". 169-171;
Ve sınıf ahlâkı. 175;
Tarih olarak yadsımanın yadsınması. 236-238;
Fourier'e göre —'in iniş ve çıkış evreleri. 415-417;
Sosyalizmde bilinçli olgu. 447-448.
Bkz: toplum, tarihsel materyalizm.
Tarihsel Materyalizm
İnsan bilincini onun varlığı ile açıklar. 77-79, 426.
Tayf Analizi. 526.
Tecimsel Kazanç
Artı-değer parçası. 341-342.
Tecimsel Savaşlar. 433.
Tefeci
Faiz getiren sermaye. 328;
Ekonomik komünde. 476-479.
Bkz: para, faiz, rant.
Tekel
Sermayenin parababaları ve sömürü. 229-230, 260, 336;
Burjuvazinin elleri arasındaki üretici güçler. 263, 271, 438;
İngiltere'nin gemi tersanelerinin. 285;
—'in fiyatı. 309-311, 313, 315;
Doğulu Hintlerin ticareti. 311;
—'ci sınıf ve kâr. 349;
İngiliz amonyak üretimi. 439;
Tröstler ve devlet tarafından tüm sanayi ve ticaretin tekelleştirilmesi. 436-440;
Belli bir sınıfın kültürünün yararsız hale gelmesi. 445.
Bkz: mülksüzleştirme, hisse senetli toplum, tröst.
Teknik
Ve iktisadî etkileri. 227;
Ve savaş yönetimi. 276-287, 585-594, 604-607;
— devrimcidir. 463-466.
Bkz: makine, savaş yönetimi.
Tek-Tanrıcılık
Alelâde Yunan felsefesinin sömürüsü. 236, 493;
Soyut insanın yansısı. 492-494;
İlkel materyalizmin yadsınması. 237, 525.
Bkz: yaradancılık, kamutanrıcılık.
Teleoloji
Hegel'de —. 138-140.
Bkz: mekanizm, metafizik, nedensellik.
Temellük
Ödenmemiş emeğin —'ü. 79, 260, 271, 309, 316, 331, 334, 337, 340-341, 397;
— yasasının kendi karşıtı haline dönüşmesi. 271;
Feodal kapitalist toplumda —'ün biçim ve niteliği. 428-430;
Toplumsal üretim ile kapitalist arasındaki çelişki. 431, 437, 441, 446, 448;
Sosyalist toplumda —. 441;
Üretim araçları ve ürünlerin özel bir sınıf tarafından —'ü toplumsal ilerlemeyi engeller. 445;
Emeğin ürünlerinin ve zor nedeniyle başkasının emek-gücünün

—'ü. 511-513.
Bkz: artı-değer, mülkiyet, mülksüzleştirme, sömürü.
Temerküz
Sermaye —'ü. 230, 252, 435, 437, 438;
Üretim araçlarının —'ü 428;
Kapitalist üretimin kentlerdeki —'ü. 467-468.
Bkz: birikim.
Tepki
Organik gövdede. 538;
Gerici düşmanlara karşı devrimci güç. 510.
Ticaret
Sınıf ilişkilerini, üretim ve — ilişkileri belirler. 78, 251, 263, 296, 417, 426, 443, 444, 446;
Deniz keşifleri uluslararası —'i güçlendirir. 190;
Loncasal bağlar ve feodal ayrıcalıklar tarafından kösteklenen —. 189-190;
Ekonomi politik = üretim, değişim ve — bilimi. 249;
Değişimden dünya —'ine. 250, 595-598;
Ve orta burjuva. 263;
Ve kölelik. 268-269;
Özel mülkiyet, —'in kaldıracı. 272;
İktisadî gücü pekiştirir. 273;
Ve strateji ile taktik. 277, 284, 551;
Ve emek üretkenliği. 299;
Batı-Hint Adaları'nda Hollanda'nın — tekeli. 311;
Ve kapitalist kâr. 360;
Hume ve Vanderlint'te — bilançosu. 379;
Dolandırıcılık haline gelir. 410;
Ve devirli bunalımlar. 436-437;
Ulaştırma araçları ve toplumsallaşma biçimleri. 438-440, 449;
Devletleştirme. 438-440, 449.
Bkz: bunalım, değişim, dolaşım, pazar, tecimsel kazanç, tecimsel savaşlar.
Tinselcilik
Hıristiyanlık tarafından yayılması. 525;
Doğal materyalizmin yadsınması. 525.
Bkz: idealizm.
Topaklanma Durumları
Mutlak karakterlerini yitirdiler. 58;
Ve nitel sıçramalar. 106, 220;
Mekanik işi temsil ederler. 135.
Toplum
Toplumsal bilimlerde "ölümsüz doğruluklar". 169-171;
Ve sınıf ahlâkı. 174-177, 411;
—'un sınıflara bölünmesi. 176, 251, 294-297, 305, 410, 417, 429-431, 445;
Köleler —'u. 269;
—'un ortak işlerinin özel bir sınıf tarafından örgütlenmesi. 299, 441, 445;
— gelişmesi ve emek üretkenliği. 315;
Toplumsal düzenin temeli olarak üretim ve değişim. 425-426, 522;
Toplumsallaşma = sosyalizmde insana özgü özgür eylem. 447-450, 494;
—'un kurtuluşu ve bireyin kurtuluşu. 464;
Toplumsal güçlerin — egemenliği altına alınması, toplumsal bir eylemdir. 494;
— biçimleri ve zor. 550-552.
Bkz: devlet, devrim, mülkiyet, sınıflar, sosyalist toplum, üretim ilişkileri.
Toprağın Değerlendirilmesi
— türü ve sınıf karşıtlıkları. 251;
Parçasal (*parcellaire*) iktisat çöküşü. 251;
Büyük toprak mülkiyetinde —. 289;
Yunanistan'da bağımsız köylüler tarafından —. 291;
Ve tarım bilimi. 293;
Bireysel ekime ayrılmış toprağın ortaklaşa değerlendirilmesi. 485;
Özgür köylüler tarafından. 458-459.
Bkz: tarım.
Topluluk

290-292;
Sınıf ayrılıklarının ilkel yokluğu. 295;
Eski —, devletin en kaba biçiminin temeli. 298;
Güney Slavların aile —'u. 482;
Toplumsallaşmış —'larda para ve meta biçimi. 485;
Rus topluluğunun (*communauté*), para tarafından yıkılması. 559.
Bkz: toprak mülkiyeti.
Toprak Avansları. 400.
Serflik (Toprak Köleliği)
Prusya'da —'in kaldırılması. 183;
—'in kaldırılması istemi. 191;
Burjuva-öncesi aşama olarak —. 271;
Ve toprağın değerlendirilmesi. 293;
Ve devlet. 443;
Zor yoluyla Cermenlerin fethi ve köleliğin —'e dönüşümü. 510.
Bkz: angarya, köylü, kulluk.
Toprak Mülkiyeti
Ve kölelik. 268, 269;
Ve meta üretimi. 270;
Aşiret ve köy topluluklarında büyük —'nin işlenmesi. 290, 405;
Para, sermaye ve —. 328, 336, 338;
Büyük — ve küçük mülkiyet. 410;
Fransız Devriminde soylular ve din adamları. 412-413;
İngiltere'de feodal —'nin, burjuva —'ne dönüşümü. 510.
Bkz: çiftlik kiracısı, köylü, ortaklaşa mülkiyet, tarım, toprak rantı.
Toprak Rantı
Ve kâr. 338, 347;
Ve artı-değer. 340-342, 343, 354-360;
290-292;
Ve toprak rantı. 357, 358-360;
Hume ve Walpole —'nin vergilerinin azaltılmasından yana. 386;
Fizyokratlarda sınıf olarak —'leri. 392-394;
Rusya'da — tarafından köylülerin mülksüzleştirilmesi. 510-511.
Bkz: toprak mülkiyeti.
Tröst. 439, 449.
Tüketim
Ve değişim, ve üretim. 258, 317, 437-439;
Ve emek üretkenliği. 315;
Ve sosyalist toplumda bölüşüm. 324;
Ve emek-gücünün üretimi ve yeniden-üretimi. 330;
Ve kapitalizm öncesi çağda üretim. 433, 453;
Ve sanayi. 435-439, 453-454;
Eksik —. 453;
Ve eski Hint ve Güney Slavları topluluklarında üretim. 482.
Bkz: bölüşüm, yaşama araçları, sömürü.
Tüketim Kooperatifleri
Owen tarafından kuruluşu. 419-420.
Bkz: işçi hareketi.
Türler
—'in değişmezliği teorisi. 76, 120;
—'in dönüşümü ve nedenleri. 140-143, 147, 539;
—'in kökeni. 146-148;
Aristoteles çağından beri esas itibarıyla değişmez —. 169.
Bkz: darvincilik.

U

Us
Anaxagoras'a göre dünyayı —

yönetir (Hegel). 66, 409-410;
— egemenliği = burjuvazinin ülküleştirilmiş egemenliği. 67, 534;
Ve 18. yüzyıl iktisatçıları. 256;
Ütopyacılarda toplum dönüşümünün kaldıracı. 412, 423-424, 534;
Saçmaya dönüşür. 425.
Bkz: düşünce, yurt.
Uyarım. 157, 160, 538.
Bkz: biyoloji, fizyoloji.
Uyarlama, Çevreye-Uyma
ve kalıtım —. 145, 527, 537-540.
Bkz: kalıtım.
Uygarlık
Rousseau'ya göre —'taki her ilerleme eşitsizliği artırır. 236-239;
Fourier'ye göre kısır döngü. 415-416;
Fourier'nin eleştirisi. 415-418. 422;
Büyük kentler = —'ın kalıtımı. 467.
Uzay
— biçimleri ve matematik. 98-99;
Dünyanın —'da sınırlanması. 108-113;
Ve zaman, varlığın temel biçimleri. 115-117.
Bkz: çatışkı, sonsuz zaman.
Uzlaşmaz Karşıtlık, Karşıtlık
Güçlerin —'ı. 214;
İnsanlığın gelişmesinde —. 236-239;
Burjuvazi ile proletarya arasında —. 430, 537;
Kent ile kır arasında —. 456-459, 459-462, 467-468, 557, 581.
Bkz: çatışkı, çelişki.

Ü

Ücret
Ve ödenmemiş çalışmanın temellükü. 79, 256, 259, 273, 444;
— yasası. 142, 485-488;
Artı-değer ve sermaye teşekkülü. 217-219;
Ve meta değeri. 313-317, 320-323, 325, 348-351;
Ve yetişme masrafları. 326;
Açlık —'i ve zor. 347;
Ve sermaye kazancı. 348-351;
Hume ve Vanderlint'te — ve meta fiatları. 378-379;
Hume'de ücret artışı. 383, 386;
Loncada —. 430;
Yedek sanayi ordusu —'i düşük bir düzeyde tutmaya yarar. 435;
"İktisadî komün"de —. 469-473, 476-477;
Ve geçim araçlarının fiyatı. 566-567.
Bkz: çalışma belgesi, sömürü.
Ücretli
Ve kapitalist. 66, 67, 193, 217, 251-255, 317, 330-331, 412, 486, 533-535;
Ortaçağda ve kapitalizmde —. 430-432.
Bkz: işçi, proletarya.
Ücretli Emek
Ve ödenmemiş emeğin temellükü. 78-80, 261, 263, 272, 309, 317, 334-336, 341, 431;
Ortaçağda ve kapitalizmde —. 427-429;
Ve devlet. 443;
Angaryanın —'e dönüşmesi, iktisadî bir zorunluluktur. 510-512.
Bkz: artı-değer, emek, emek ürünü, sömürü.
Üretici
İlkel birikim tarafından mülksüzleştirilen doğrudan —. 228-229;
Ve meta üretimi. 269-273, 430-434, 448;
Ve fiyatların belirlenmesi. 456;
Ortaçağda üretim araçlarının özel sahibi. 427-431;
Bireysel — toplumsal üretim karşısında yenik düşer. 428-431;
Emek-gücüne indirgenmiş bireysel —. 432, 448-450;
—, ürün tarafından egemenlik altına alınır. 432;
Sosyalizmde birleşmiş —'ler tarafından egemenlik altına alınan üretici güçler. 445-447;
Üretim aracı tarafından egemenlik altına alınmış —. 460, 463;

Sosyalizmde bütünsel olarak gelişmiş —'nin yeni üretici gücü. 467;
İktisadi yasalar —'lerin isteğine bağlı. 487.
Bkz: işçi, kölelik, köylü, üretim, ürün, zanaatçılık.
Üretim
Ve idealist tarih. 77-78;
Kapitalist ve artı-değer. 79-80, 217-219, 260-262;
Ve mülkiyet biçimleri. 228, 236, 254, 272-277, 341;
Ve sınıfların ayrılması. 251-256, 261-264, 426, 445-447;
Ve tüketim. 254-258, 317, 436, 447;
Ve kölelik. 271, 299-301, 403;
Ve savaş. 281, 290, 551, 604;
Ve emek-gücünün yeniden-üretimi. 317, 344-347;
İnsanların hükümeti yerine üretimin yönetimi. 415, 445;
Fırtınalı dönem. 420;
Toplumun temeli olarak — ve değişim. 425, 523;
Bireysel — toplumsal hale gelir. 428-431, 433-434, 448-450, 513-514;
Toplumsal —'in devrimci niteliği. 430-432. 465-467;
Toplumsal ile kapitalist temellük arasındaki çelişki. 461, 445-446, 512-514;
Ve devirli bunalımlar. 436, 445, 452-455;
Tröstler ve —'in düzenlenmesi. 439-441;
Sosyalist toplumun planlı —'i. 443-446, 448, 462-464, 484, 494;
Ve emek-zamanı. 461, 484;
Teknik temellerinin altüst oluşu. 464;
Sınai —, yerel sınırları parçalar. 465;
Kent ile kır ve sınai —. 465-467;
Toplumsal — biçimleri ve metaların değeri. 482-485;
Meta —'i, kapitalist —'de zorunlu olarak devam eder. 552.
Bkz: değişim, üretici, üretkenlik, üretici güçler, ürün, yeniden-üretim.
Üretim Araçları
—'ın özel mülkiyetinin toplumsal mülkiyet haline dönüşümü. 226, 229, 427-429, 439-450, 462-464, 468, 484, 494;
—'nın kapitalist üretim ile bağdaşmaz temerküzü. 229, 564-567;
— tekeli ve aşırı çalışma. 229, 259-264, 273, 336, 364;
Ve kölelik. 269;
— üretimi. 315;
Sermaye olarak —. 337-338, 437-441;
Ortaçağda üreticilerin özel mülkiyeti olarak —. 427-432;
—'nın temerküzü ve ürünlerin temellükü. 430-432, 447-449;
Toplumsal nitelik. 430-432, 441-450;
—'nın örgütlenmesi ve işçilerin durumu. 434-437;
Devletleştirme ve sermaye niteliği. 442-446, 452;
Proletarya tarafından devlet mülkiyeti haline dönüştürülmesi. 447, 449;
Ve üretici. 461-463, 514;
Ve birikim. 485-488;
İşçiyi bitirir. 514.
Bkz: mülksüzleştirme, özel mülkiyet, sınıflar, sosyalist toplum.
Üretim Biçimi. 251, 253.
Üretim Biçimi (Tarzı)
1. *Genel olarak*
Ve değişim biçimleri (*formes*) ve ekonomi politik tarihi. 249-252;
Bir —'nin içinde yeni —'nin öğeleri. 254;
Sınıf çatışkılarına dayanan —'lerinde sömürünün temeli olarak aşırı çalışma. 260-262;
Ve siyasal zor. 348;
Büyük sanayi aracıyla —'nin altüst oluşu. 409-412;
Ve siyasal devrimler. 425-428;
Ve temellük biçimi. 428-432;
2. *Kapitalizm-öncesi*
Küçük işletme. 229;
Ve kölelik. 269, 533;
Ve özel mülkiyetin kökeni. 269-273;

Feodal — = kararlı —. 431-434;
Bkz: ev sanayii, işbölümü, lonca, zanaatçılık.
3. *Kapitalist*
Tarihsel zorunluluk. 79, 272-275;
Kendi yıkımının maddî koşullarını üretir. 229;
Zorunlu çöküş. 251-253, 448-450;
Üretici güçleri engeller. 254, 261-264, 274, 427, 443-444, 447;
Sosyalist eleştirisi. 254-257;
Proletarya tarafından devrilen —. 261-264, 274, 411, 423-424, 439-447, 449, 462-464, 494;
Meta üretiminin dönüşümü. 271;
Ve kapitalist kazanç. 345-348;
Yoksulluk ve sefalet onun dirimsel koşullarıdır. 409-412;
Ve fuhuş. 411;
Ve toplumsal düzgüsüzlükler. (anormallikler). 416;
Toplumsal dönüşümü gerektirir. 423-424, 427-429, 438, 442-446, 448-449;
Marx tarafından kullanılan "kapitalist —" adlandırılması. 425-427;
Tarihsel rol. 429;
Ve ücretli emek. 430-432;
Kısır döngü. 434-438, 448, 452;
Önce işçileri, sonra kapitalistleri eler. 442;
Ve bunalımlar. 452;
Ve eksik-tüketim. 451-453;
Ve ürünlerin değer biçimi. 484-485.
Bkz: kapitalist, komünizm, proletarya, sermaye, sınıflar, sosyalist toplum, sosyalizm, üretim.
Üretim Fonu. 314-317.
Üretici Güçler
Kapitalist toplumun —'i ve altüst oluşları. 203, 252, 261-264, 274, 299-301, 438, 441-444;
Ve savaş yönetimi. 281-283, 550;
Ve sınıfların doğuşu. 274-277;
Ve kölelik. 298;
Ve fetih. 299-301;
Bunalımlardaki israfları. 436, 446, 464;
—,kapitalist üretim biçimine karşı ayaklanma halinde. 436;
Kapitalist devlet tarafından devletleştirme. 439-443, 466-468;
Modern — burjuvazinin yeteneksizlik ve yararsızlığını gösterir. 440-442, 449;
Sosyalizmde şeytanî efendiler halinden yumuşak başlı hizmetkârlar haline dönüşümü. 443-444;
Toplumsallaştırılmaları ve emek-zamanının kısalması. 464;
Bütünsel olarak yetişmiş üreticiler, sosyalizmde yeni —'dir. 468.
Bkz: üretim.
Üretim İlişkileri
Sınıflar, —'nin sonucudur. 77-78, 252, 263, 274, 419, 426, 445-449;
Kapitalist toplumda üretici güçler ile — arasındaki çatışma. 206, 254, 261-264, 274, 299, 411, 427-439, 448-494;
Üretim ve değişim ilişkilerinin dönüşümü sonucu özel mülkiyetin doğuşu. 269-273;
Ve ordu. 278-287, 551;
Siyasal güç ilişkilerini koşullandırır. 510-511;
Toplum biçimini belirler. 523;
Ve savaşa sokar. 585-594.
Bkz: üretim.
Üretim Koşulları. 561-565.
Ürün
Sosyalizmde — ve bireysel mülkiyet. 225;
Sosyalist toplumda toplumsal olarak toplam —. 227;
Emek —'ü ve artı-değer. 271, 314, 330-332, 343-345, 349-350, 358-361;
Bireysel — toplumsal duruma gelir. 428-430, 448, 480, 514;
Üreticiyi egemenlik altına alır. 431, 448, 484, 514;
Meta niteliği. 433, 448, 478-482;
İşçinin ürünü bir işçiyi köleleştirme aracı haline dönüşür. 435, 486;
Devirli bunalımlarda. 436-438, 449;
İsraf. 438, 448;
Bireysel ve toplumsal temellükü.

444, 447;
Eski Hint ve Güney Slavları topluluklarında bir meta değil. 479-482;
Değer biçimi ve kapitalist üretim biçimi. 485-486.
Bkz: artı-değer, değişim, meta, temellük, tüketim, üretim.
Üstyapı
İdeolojik —. 76, 171.
Bkz: bilim, felsefe, hukuk, sanat, üretim ilişkileri.
Ütopyacılar
Modern komünizm ile ilişkileri. 72;
Büyük —. 68, 253, 411, 421-422;
Yeni toplumu kafalarında kurarlar. 422-424, 535;
Ve işbölümü. 461-463.
Bkz: aydınlıklar çağı felsefecileri, sosyalizm.

V

Vahşiler
Rousseau'da ilkel insanların doğal eşitliği. 237;
—'in değişim ilişkisi. 249;
Fourier'de gelişme aşamalarından biri olarak vahşet çağı. 416.
Bkz: barbarlar, doğal iktisat, kölelik, uygarlık.
Varlaşma
Toplumda —'nın maddî koşulları ile bölüşüm arasındaki bağlantı. 252-253;
Sosyalist toplum üyelerine artan miktarda — aracı sağlar. 254, 447;
Emek-zamanı ve — zamanı. 313;
— savaşımında kesin üretim koşulları. 434;
Yedek sanayi ordusu ve işçilerin savaşımları. 434;
Çalışma = insan —'sının doğal koşulu. 463.
Bkz: yeniden-üretim.
Varlık
Ve bilinç. 78;
Ve düşünce. 93, 97-98, 101-104;
Temel biçimleri ve felsefe belitleri. 97-100;
Birlikliği ve birliği (*son unicité son unité*). 102, 530-532;
Ve gerçekçilik. 103;
Ve öz (*essence*). 107;
— fikri ve zaman fikri. 110;
Uzay ve zaman —'ın temel biçimleridir. 116;
Hegel'in "sonsuz geçmiş —"ı. 116.
Bkz: görelilik, bilinç, düşünce, fikir, kopya, öz.
Varsayım
Fizikte ve kimyada —. 169;
Organik âlemde —. 169.
Bkz: tarım.
Vergiler. 268, 328, 372, 386, 401.

Y

Yadsıma
Marx'ta — üzerine. 225-232;
— üzerine. 232-243, 523-530;
Omnis determinotio est negatio. 241;
Evrimin devindiricisi olarak diyalektik —. 525;
= Karşıtlar biçiminde bölünme, savaşım ve çözümleri. 525;
Ve çelişki. 527-539;
Nesnenin özlüğüne uygun düşmeli. 530.
Bkz: çelişki, diyalektik, ilerleme.
Yansı
Evrenin ve insanlığın gelişmesi ancak diyalektik olarak yansıyabilir. 75, 426, 539;
Modern sosyalizmde üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin —'sı. 427;
Din = —. 493-494;
Doğal ve toplumsal güçlerin —'sı olarak tanrı. 493;
Soyut insanın —'sı olarak tanrı. 494-495;
Fikirler = gerçekliğin —'sı. 522;
Uzun bir deneyim ürünü olarak doğanın. 522.

Bkz: kopya, yansıma.
Yansıma
Mutlak çatışkılar — aracıyla doğaya aktarılmışlardır. 60.
Bkz: mantık.
Yaradancılık. 140, 146-149.
Yargı
İngiliz hukukunda — nedeninin açıklanması. 199.
Bkz: adalet, hukuk.
Yasa
Doğa ve düşünce —'sı. 93, 239-242;
Soyut —'lar ve gerçek dünya. 97;
İnsanlığın gelişme sürecini —'lar izler. 536-537.
Bkz: bilgi, deney, deneycilik, diyalektik, düşünce, teori, varsayım.
Yaşam
Organik — = maddenin hareket biçimi. 128, 541-543;
Organik —'ın doğuşu ve gelişmesi. 139, 146-150;
— = albüminimsi cisimlerin varlaşma biçimi. 159-162, 540-542;
— = çelişki. 213;
Ve ölüm, 213.
Bkz: albümin, embriyoloji, organizma, ölüm.
Yaşam (Geçim) Araçları
Sosyalizmde bireysel temellük. 228-231, 441;
Üretim aracı, —'nı işçinin elinden çekip alır. 434-435;
Ve devirli bunalımlar. 436-438;
Sermaye nitelikleri. 436-437.
Bkz: tüketim, yeniden-üretim.
Yaşama Savaşımı
Türlerin dönüşümü nedeni olarak —. 141-143;
Dühring'te — ve doğal seçme. 149-151, 244, 527;
Doğadan topluma aktarılan —. 434;
Bireysel — ve devlet iktidarı. 443, 447.
Bkz: darvincilik, iktisat.
Yedek Sanayi-Ordusu
Ve makineli çalışma. 434, 448-449;
Üretici güçler ile kapitalist üretim biçimi arasındaki çatışkının ifadesi. 436-439;
Ve ürünlerin değer biçimi. 484-485.
Bkz: anarşi, bunalım, aşırı nüfus.
Yeniden-Üretim
1. Biyoloji
Doğanın gerçek koşulu. 140;
Ve yaşama savaşımları. 143;
Ve döl-döş. 150;
Hücresel bölünme yoluyla —. 153, 540.
Bkz: biyoloji, darvincilik, embriyoloji.
2. İktisat
— masrafları. 314;
Emek-gücünün üretimi ve —'i. 314, 350;
Ve artı-değer. 334-336.
Bkz: üretim.
Yeryüzü
—'nün dönüşü ve gel-gitler. 58;
— üzerinde ve onunla birlikte hareket. 128;
— kabuğu özgürleşmiş ısıyı temsil eder. 135;
— kabuğunun tarihi = yadsıma örneği. 234.
Bkz: astronomi.
Yıllık Avanslar. 394-400.
Yoksulluk
Kapitalist toplumun dirimsel koşulu olarak —. 410;
Bolluktan doğar (Fourier). 416;
New-Lanark'ta — bilinmez. 419.
Bkz: sefalet, zenginlik.
Yöntem
Diyalektik —. 52, 69-83, 216, 231, 525;
Dühring'in —'i. 85-86, 179, 305, 354-355, 518-520, 523, 563;
Marx'ın diyalektik —'ini Hegel'inki ile karıştırmamak gerek. 216;
İşletme —'i olarak üretimin örgütlenmesi. 432-43.
Bkz: deneycilik, diyalektik.
Yunanlılar

Felsefede —. 70, 534-536;
Ve doğa ile zihnin birliği. 74;
Ve çelişki diyalektiği. 210-212, 535;
Yunanistan'da kölelik. 268-269, 293, 297-299;
Kahramanlık çağında sınıflar hiyerarşisi. 291-292;
Mitoloji. 493.
Bkz: diyalektik, felsefe, ilkçağ.

Yüzeysel İktisat
Ve değerin belirlenmesi. 314;
Ve sermaye kavramı. 337;
Ve toprak rantı ile sermaye kârı. 357-358;
Dühring'in yüzeysel kavrayışı. 509, 562.

Z

Zaman
— hesabı ve matematik. 97-98;
Ve gerçek bölünebilirlik. 110;
— kavramı ve varlık fikri. 110;
Kantçı çatışkılar içinde. 111-113;
Ve sonsuzluk (*éternité*). 114-115;
Varlığın temel biçimi. 115-117;
Hegel'in "zamansız geçmiş varlık"ı. 116;
Değişiklik aracıyla — ölçüsü. 116-117;
Saf — olarak saf —. 116;
Emeğin ölçüsü. 481-484.
Bkz: sonsuz (*infini*).

Zanaatçılık
Ve manüfaktür. 190, 426;
Ve modern kapitalizm. 251, 417;
Ve kölelik. 269;
Ortaçağda — ve değişim için üretim. 426-427, 429-430, 433.
Bkz: beden çalışması, ev sanayii, lonca, makine, manüfaktür, sanayi.

Zenginlik
— birikimi ve kölelik. 269;
Büyük Britanya'nın toplam —'i. 446;
Altın ve gümüşte cisimleşen —. 477.
Bkz: birikim, bölüşüm, mülkiyet, sefalet, sermaye, temellük, temerküz, yoksulluk.

Zihin
Hegel'de —. 57.
Bkz: bilgi, düşünce.

Zooloji
Ve türlerin kökeni. 148-151.
Bkz: darvincilik, döl-döş, hayvan, kalıtım, uyarlama.

Zor
Dühring'de —. 181-183, 255-258, 293-302, 347, 509-511, 548-552;
Sınıf egemenliği aracı olarak —. 251, 258;
Ve iktisat. 266-273, 276-279, 283;
Ve toplumsal görevlerin özerkliği. 292, 298-301;
Yeni bir toplum taşıyan her toplumun ebesi. 300-301;
Ve sınıflar halinde bölünme. 442-445.
Bkz: devlet, devrim, egemenlik, kulluk, ordu.

Zorunluluk
Hegel'de. 107;
Ve özgürlük. 200-203, 575;
Özgürlük içinde —'tan insanlığa sıçrayış. 446-450.
Bkz: nedensellik, olumsallık, özgürlük.

Zümreler
Yunanlıların kahramanlık çağında — hiyerarşisi. 291;
Ve Fransız Devrimi. 412;
—'in üretim ve değişim türü tarafından koşullandırılan hiyerarşisi. 426.
Bkz: ayrıcalıklar, sınıflar.

SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen: Muzaffer Erdost. Yönetim Yeri: Zafer Çarşısı, 26, Yenişehir, Ankara.

40 lira